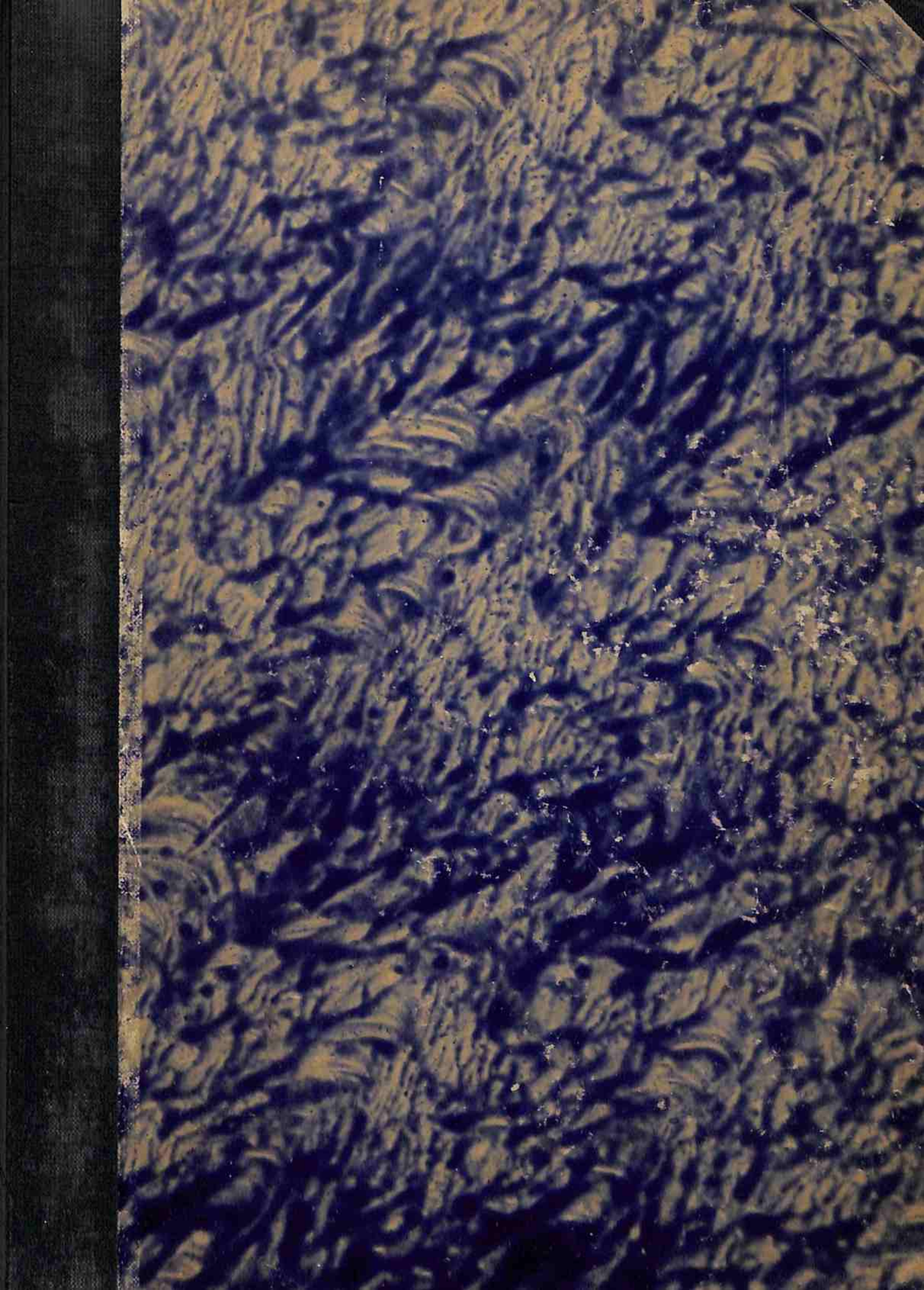
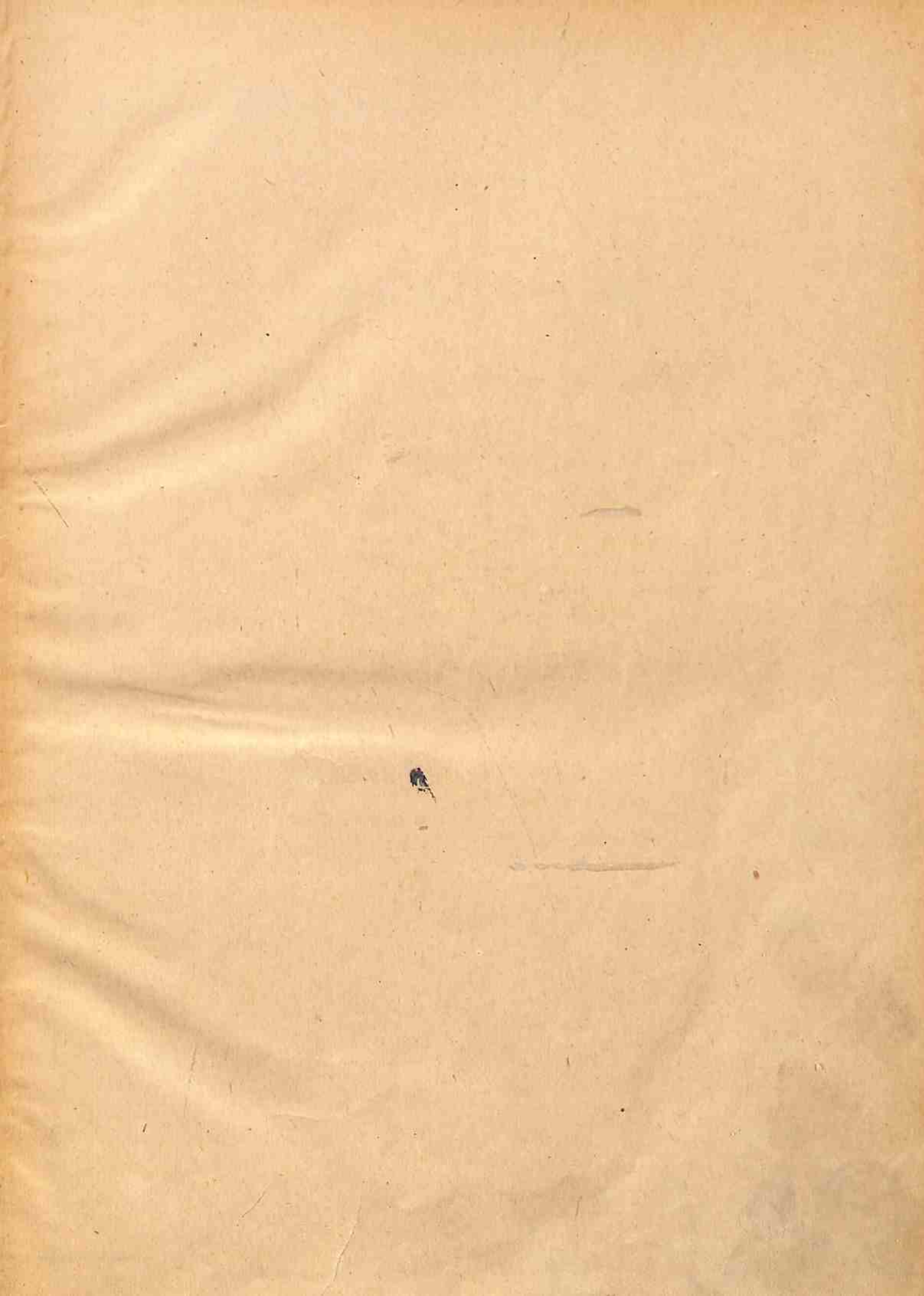

MUZEUM ARCHEOLOGICZNE W POZNANIU

FONTES

ARCHAEOLOGICI POSNANIENSES

ANNALES MUSEI ARCHAEOLOGICI POSNANIENSIS

VOL. V (1954)

Redaktor: Józef Kostrzewski

Nr zam. 483/193 — Ark. druk. 22 Druk rozpocz. 7 X, ukończono w grudniu 1955 r.
Nakład 800+25 — K-6-3067 — Odbito na pap. ilustr. kl. V. 61x86/8, waga 70 g.
Cena zł 40,—

SPIS TREŚCI - TABLE DES MATIÈRES

	Str./Page
Tadeusz Malinowski: Grodziska kultury łużyckiej w Wielkopolsce	1
Les enceintes fortifiées de la civilisation lusacienne en Grande Pologne	48
Aleksandra Lipińska: Cmentarzysko kultury pomorskiej i grobów kloszowych w Chłapowie, pow. Środa	49
Un cimetière de la civilisation poméranienne et de la civilisation de tombeaux sous cloche à Chłapowo, distr. de Środa	58
✓ Krystyna Przewoźna: Osada i cmentarzysko z okresu rzymskiego w Słopanowie, pow. Szamotuły	60
Bourgade et cimetière de la période romaine à Słopanowo, distr. de Szamotuły	139
Stanisław Jasnosz: Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich w Sadowiu, pow. Ostrów Wlkp.	141
La cimetière de la période romaine de Sadowie, distr. d'Ostrów Wlkp.	161
Bogdan Kostrzewski: Sprawozdanie z działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w roku 1954	162
Rapport sur l'activité du Musée Archéologique de Poznań en 1954	170

Grodziska kultury łużyckiej w Wielkopolsce

Les enceintes fortifiées de la civilisation lusacienne en Grande Pologne.

Pamięci Ojca

I. ZAGADNIENIA WSTĘPNE

Praca niniejsza ma na celu omówienie grodzisk kultury łużyckiej w świetle dotychczasowych badań i osiągnięć archeologii, związanych z tym zagadnieniem, ograniczając się jednak tylko do terenu Wielkopolski. Przez tę nazwę geograficzną, by uniknąć nieporozumień, rozumiem obszar dzisiejszego województwa poznańskiego, dalej powiaty szubiński, inowrocławski, żniński i mogileński województwa bydgoskiego oraz powiaty gorzowski, strzelecki, sulęciński, skwierski i międzyrzecki województwa zielonogórskiego¹⁾ czyli terytorium między Notecią a Obrą i Baryczą, z niewielkimi odchyleniami. Zdaje sobie zupełnie sprawę z tego, że takimi granicami objęty obszar, mający pewne uzasadnienie w odniesieniu do okresu wczesnośredniowiecznego, jest sztuczny w odniesieniu do okresu powstawania, trwania i upadku grodów kultury łużyckiej, kiedy nie stanowi całości, lecz obejmuje części poszczególnych grup lokalnych kultury łużyckiej²⁾. Zdecydowałem się jednak na przyjęcie takich granic ze względu na opracowywanie w archeologicznym ośrodku poznańskim szeregu prac monograficznych dotyczących rozmaitych okresów i zagadnień starożytnej historii Wielkopolski. W wyniku ujednolicenia granic Wielkopolski przez wszystkich autorów owych prac, dojdzie do pełnego opracowania materiałów z tego obszaru, co z kolei ułatwi śledzenie przemian społeczno-gospodarczych odbywających się w czasach starożytnych na interesującym nas terenie.

Grodziska, zarówno kultury łużyckiej, jak i wczesnośredniowieczne, których pozostałościami są w czasach dzisiejszych nieraz wspaniale zachowane wały, oddawna zwracały uwagę najpierw badaczy — amatorów, następnie fachowców-archeologów. Początkowo wiadomości o nich zamieszczane są w rozmaitych czasopismach fachowych, następnie poświęca się grodziskom tym osobne prace, które jednak poza zestawieniem wiadomości o „okopach”, „szańcach szwedzkich” itp., poza podaniem opisu, nie usiłują

w większym stopniu umiejscowić ich w czasie lub też wytłumaczyć warunków powstawania³⁾. Z tego też powodu, w pracach tych, bardzo zresztą pożytecznych ze względu na zgromadzony materiał, sąsiadują obok siebie grodziska o rozmaitej chronologii. Pierwsze kartograficzne zestawienie grodzisk kultury łużyckiej zrobił Carl Schuchhardt, wymieniając 18 grodzisk, z których żadne nie znajduje się na terenie Wielkopolski⁴⁾. Późniejsze kartograficzne zestawienie grodzisk kultury łużyckiej Józefa Kostrzewskiego⁵⁾ obejmujące także teren Wielkopolski, uzupełnił następnie Włodzimierz Szafrąński⁶⁾. Marginesowo potraktowano tę sprawę w całym szeregu innych prac⁷⁾. Z innych terenów należy wymienić zestawienia lub omówienia grodzisk kultury łużyckiej z obszaru Małopolski⁸⁾, Śląska⁹⁾, Łużyc Dolnych¹⁰⁾ i Górnych¹¹⁾, Saksonii¹²⁾, Czech¹³⁾,

³⁾ Por. np. Robert Behla, *Die vorgeschichtlichen Rundwälle im östlichen Deutschland*, Berlin 1888, a także Paul Schumacher, *Die Ringwälle in der früheren preussischen Provinz Posen. Ein Beitrag zur vorgeschichtlichen Kartographie*, Leipzig 1924.

⁴⁾ Carl Schuchhardt, *Vorgeschichte von Deutschland*, München u. Berlin 1934, str. 151-2, ryc. 129 (Włodzimierz Szafrąński w pracy: *Mapka grodów prasłowiańskich, Z Otchłani Wieków, rok XV, zeszyt 3-6, Poznań 1946, str. 32-9, przyp. 1 mylnie podaje ryc. 115).*

⁵⁾ Józef Kostrzewski, *Kilka uwag uzupełniających o budowach mieszkalnych i obronnych kultury łużyckiej w Biskupinie, Gród prasłowiański w Biskupinie w powiecie żnińskim, Poznań 1938, ryc. 6.*

⁶⁾ Włodzimierz Szafrąński, *Mapka grodów prasłowiańskich, Z Otchłani Wieków, rok XV, zeszyt 3-6, Poznań 1946, str. 32-9.*

⁷⁾ Por. np. Józef Kostrzewski, *Wielkopolska w czasach przedhistorycznych*, wyd. II, Poznań 1923, str. 134, przyp. 562, Zdzisław Durcowski, *Grupa górnośląsko-małopolska kultury łużyckiej w Polsce, część I, Kraków 1939-1946, str. 138-9.*

⁸⁾ Gabriel Leńczyk, *Prasłowiańskie grody w Ziemi Krakowskiej, Z Otchłani Wieków, rok XV, zeszyt 7-10, Poznań 1946, str. 68-9.*

⁹⁾ Hermann Soehnel, *Die Burgwälle Schlesiens nach dem gegenwärtigen Stande der Forschung, Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift*, tom VI, Breslau 1893, str. 102 (także i wczesnośredniowieczne), Fritz Geschwendt, *Vorgeschichtliche Burgen in Schlesien, Altschlesien*, tom 7, zeszyt 1, Breslau 1938, str. 28-33.

¹⁰⁾ A. Götze, *Der Schlossberg bei Burg im Spreewald*, *Prähistorische Zeitschrift*, tom IV, Leipzig 1912, str. 341 (Józef Kostrzewski, *Wielkopolska w czasach przedhistorycznych*, wyd. II, Poznań 1923 mylnie podaje w przyp. 563, tom V, *Prähistorische Zeitschrift*).

¹¹⁾ Hermann Schmidt, *Die vorgeschichtlichen Rundwälle in der Amtshauptmannschaft Löbau i. S.*, *Jahreshefte der Gesellschaft für Anthropologie und Urgeschichte*

¹⁾ Obszar ten z grubsza pokrywa się z obszarem Wielkopolski wyznaczonym przez Witolda Hensla, *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, tom I, Poznań 1950, str. 1.

²⁾ Por. skartografowane zasięgi poszczególnych grup lokalnych kultury łużyckiej w pracy Józefa Kostrzewskiego, *Pradzieje Polski*, Poznań 1949, oraz tegoż, *Od mezolitu do okresu wędrówek ludów, Prehistoria ziem polskich*, Kraków 1939-1948.

Moraw¹⁴⁾ oraz na dolnym Powiślu, na Mazowszu północnym i na półwyspie sambijskim¹⁵⁾. Bardziej syntetyczne omówienie grodzisk ogłosił ostatnio Kurt Tackenberg¹⁶⁾.

Praca niniejsza, poza zestawieniem materiałów odnoszących się do grodzisk kultury łużyckiej, omówieniem ich chronologii i położenia, będzie usiłowała zrewidować niektóre poglądy na temat warunków powstawania i funkcji grodzisk kultury łużyckiej, zagadnienia ich upadku i stosunku to tzw. „osadnictwa otwartego” w oparciu o najnowsze osiągnięcia prac wykopaliskowych. Pokróćce, w związku z powyższym zakreślonym programem należy także omówić zagadnienie ustrojów społeczno-gospodarczych ludności kultury łużyckiej na etapie powstawania, trwania i upadku jej grodzisk.

Odnosnie źródeł materiałowych niniejszej pracy trzeba wspomnieć, że korzystano z nielicznych publikacji materiałów archeologicznych pochodzących z prac wykopaliskowych na grodziskach kultury łużyckiej w Wielkopolsce, mających zresztą w przeważającej większości charakter ogólny, sprawozdawczy¹⁷⁾. Inaczej rzecz ma się w odniesieniu tylko do niektórych grodzisk, zwłaszcza do Biskupina w powiecie żnińskim¹⁸⁾. Wyciągi z tej literatury uzupełniano materiałami znajdującymi się w zbiorach archeologicznych. W wielu jednak wypadkach sposób ten okazał się zawodny, gdyż na skutek działań wojennych 1939—1945 roku sporo materiału zaginęło lub zostało pomieszczone, co dotyczy zwłaszcza zbiorów Muzeum Archeologicznego w Poznaniu. Nie wszystkie więc obiekty przedstawiane na kartograficznych zestawieniach grodzisk kultury łużyckiej mogą być potwierdzone opisem i rycinami zabytków tam znalezionych.

Mimo istniejących obecnie tendencji do zastępowania terminów „gród”, „grodzisko” terminem „osada obronna” w odniesieniu do tego rodzaju obiektów z epoki wspólnoty pierwotnej, a więc także do okresu trwania kultury łużyckiej¹⁹⁾ w pracy niniejszej nie

zrezygnowano z terminu pierwotnego. Jakkolwiek zdaje sobie w pełni sprawę z istnienia pewnych różnic między funkcjami grodzisk kultury łużyckiej, a grodzisk wczesnośredniowiecznych, uważam, że terminy „gród” i „grodzisko” zasługują na utrzymanie się w literaturze archeologicznej odnoszącej się do okresów społeczeństw bezklasowych. Pomijając bowiem wywody językoznawców dotyczące genezy tego terminu²⁰⁾, które całkowicie popierają moje stanowisko, zastosowanie terminu „osada obronna” do obiektów posiadających ogrodzenie w postaci wałów, powoduje możliwość niekonsekwencji, gdyż wyklucza się istnienie innych osad obronnych, nie posiadających takich umocnień. Mimo obecnych braków materiałowych wynikających z niedostatku systematycznych prac wykopaliskowych na miejscach osadnictwa²¹⁾ ludu kultury łużyckiej na naszych ziemiach, istnieje niemalże pewność, że istniały osady, broniące się przy pomocy mniej skomplikowanych urządzeń, jak np. palisad, szczególnie przy sprzyjających z natury warunkach położenia. Założenie to, narazie teoretyczne w odniesieniu do Wielkopolski potwierdzają przecież liczne analogie etnologiczne i obserwacje poczynione na innych terenach²²⁾ na obiektach archeologicznych.

Powodem, dla którego uważam więc, że terminy „gród” i „grodzisko” w pracy niniejszej mają rację bytu, jest fakt, że mimo istnienia pewnych różnic między funkcjami grodzisk kultury łużyckiej, a grodzisk wczesnośredniowiecznych, istnieją jednakże zewnętrzne cechy wspólne, a mianowicie istnienie wałów lub obecnie ich śladów, mających za zadanie ochronę życia i dobytku pewnej grupy ludzkiej przed inną grupą ludzką. Terminy te zwięźają więc termin „osady obronne” tylko do pewnego ich rodzaju.

Do wywodów tych należy dodać fakt, że w nawiązaniu do archeologicznego wielu krajów „grodzisko”, „die Burg”, „hradiště” i inne²³⁾ oznaczają właśnie ten rodzaj osad obronnych. I mimo różnic ustrojowych między tak odległymi okresami, jakim jest okres trwania kultury łużyckiej i okres wczesnośredniowieczny, zdając sobie sprawę z dialektycznego stosunku między formą a treścią, używanie terminów „gród” i „grodzisko”

der Oberlausitz, tom II, zeszyt 3—4, Görlitz 1909, str. 165—241 (także i wczesnośredniowieczne). Por. też R. Reodon, Rundwälle der Bautzener Gegend, tamże, str. 242—51.

¹²⁾ Hans Prieb, Burgen der Lausitzer Kultur in der Provinz Sachsen, Mitteldeutsche Volkheit, rok 9, Halle 1942, str. 11—16.

¹³⁾ Jan Filip, Dějinné počátky Českého ráje, Praha 1947, str. 35—7 i mapka II.

¹⁴⁾ I. L. Červinka, Morava za pravěku, Brno 1902, str. 330—36 (Grodziska wczesnośredniowieczne i być może kultury łużyckiej).

¹⁵⁾ Jerzy Antoniewicz, Zagadnienie wczesnożelaznych osiedli obronnych na wschód od dolnej Wisły i w dorzeczu Pregoly, Wiadomości Archeologiczne, tom XX, zeszyt 4, Warszawa 1954, str. 327—388.

¹⁶⁾ Kurt Tackenberg, Die Burgen der Lausitzer Kultur, Praehistorische Zeitschrift, XXXIV, Berlin 1953, str. 18—32. Por. także Walter Kropf, Die Billendorfer Kultur auf Grund der Grabfunde, Leipzig 1938, str. 210—13.

¹⁷⁾ Dotyczy w szczególności prac wykopaliskowych prowadzonych na grodzisku w Komorowie, pow. Szamotuły (patrz zestawienie literatury odnośnie tego obiektu w części materiałowej niniejszej pracy).

¹⁸⁾ A także Kruszwice, pow. Inowrocław i Słupcy, pow. Konin (patrz zestawienie literatury dotyczącej tych grodzisk w części materiałowej niniejszej pracy).

¹⁹⁾ Por. Zdzisław Rajewski, Ciągłość procesu historycznego Polski starożytnej w badaniach archeologicznych, Pierwsza Konferencja Metodologiczna Historyków

Polskich, tom I, Warszawa 1953, str. 274, a także Jerzy Antoniewicz, Zagadnienie wczesnożelaznych osiedli obronnych na wschód od dolnej Wisły i w dorzeczu rzeki Pregoly, Wiadomości Archeologiczne, tom XX, zeszyt 4, Warszawa 1954, str. 428.

²⁰⁾ Aleksander Brückner, Słownik etymologiczny języka polskiego, Kraków 1927, str. 157—8. Por. też Władysław Kowaleńko, Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolski wczesnohistorycznej (od VII do XII wieku), Poznań 1938, str. 24—34, Józef Kostrzewski, Kultura prapolska, wyd. III, Poznań 1949, str. 92.

²¹⁾ Przez ten termin rozumiem przebywanie na danym miejscu przez pewien czas grupy ludzi w trakcie wykonywania ogółu czynności gospodarczych.

²²⁾ Por. tutaj odkrycie halsztackiej osady ludności kultury knowickiej w Pradze-Hloubětín, broniącej się przy pomocy palisady (B. Soudský, Halštatská průmyslová osada v Praze-Hloubětín, Archeologické rozhledy, rok VIII, zesz. 2, Praha 1955, str. 191). Palisada stanowiła także umocnienie obronne najstarszej osady wczesnośredniowiecznej w Santoku, pow. Gorzów Wlkp. (A. Brackmann und W. Unverzagt, Zantoch. Eine Burg im deutschen Osten, Leipzig 1936, tabl. III, ryc. 8).

²³⁾ Wyjątkiem będzie tu język rosyjski, w którym termin „ропод” posiada znaczenie „miasto”.

ska" uważam za dopuszczalne także odnośnie okresów epoki wspólnoty pierwotnej, i dlatego też są one używane i w niniejszej pracy.

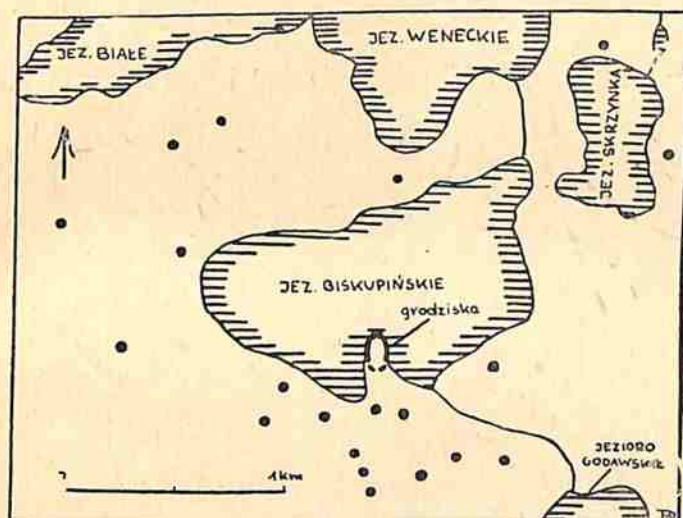
Na zakończenie tej części wstępnej pragnę złożyć podziękowania prof. drowi Witoldowi Henslowi za wskazówki przy pisaniu niniejszej pracy, prof. drowi Józefowi Kostrzewskiemu, prof. drowi Konradowi Jażdżewskiemu, prof. drowi Rudolfowi Jamce i doc. drowi Tadeuszowi Reymanowi za umożliwienie mi wykorzystania zbiorów archeologicznych i materiałów archiwalnych Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, Muzeum Archeologicznego w Łodzi, Zakładu Archeologii Polski U. J. w Krakowie i Muzeum Archeologicznego P.A.N. w Krakowie.

II. MATERIAŁY

1. Biskupin, pow. Żnin, stan. 4

Położenie: półwysp na południowym brzegu jeziora biskupińskiego (ryc. 1).

Badania: wykopaliskowe od 1934 roku Instytutu Prehistorycznego U. P., Instytutu Badania Starożytności Słowiańskich U. P., Kierownictwa Badań nad

Ryc. 1. Osadnictwo halsztackie okolic Biskupina. Wg danych Z. Rajewskiego. — Fig. 1. Stations de la civilisation lusacienne dans la période de Hallstatt aux environs de Biskupin. D'après Z. Rajewski.

Początkami Państwa Polskiego. W latach 1941—1942 kilkutygodniowe prace prowadził tu niemiecki Landesamt für Denkmalpflege z Poznania.

Rodzaj stanowiska: 2 grodziska.

Grodzisko starsze zajmowało całą powierzchnię wyspy (ca 2 ha), którą otaczał 2—7,5 m szeroki falochron zbudowany z około 35 tysięcy dębowych pali wbitych pod kątem 45° w dno jeziora. Zabezpieczał on brzegi przed podmywaniem i przed działaniem kry, wzmacniając równocześnie urządzenia obronne grodu. W części północno-zachodniej wyspy, która najbardziej była narażona na działalność wody i kry, znajdował się dodatkowy falochron z kilkuset pali. Za falochronem dookoła wyspy biegł wał długości 463 m. Jego podstawę tworzyły przepołowione kłody dębowe ułożone w czworoboki 3,5×3,7 m, na

których spoczywała zrębowa konstrukcja wału ze skrzyń z belek dębowych (ryc. 63). Skrzynie te wypełnione były ziemią i piaskiem. Na zewnątrz wał obłożony był gliną, która miała chronić jego konstrukcję drewnianą przed pożarem i zapobiegać wysypywaniu się ziemi i piasku ze szczelin konstrukcji drewnianych. Wał od strony zewnętrznej umacniany był także dębowymi palami, stojącymi co kilka kroków. Wał ten wysoki około 6 m uwieńczony był przedpiersiem z pionowo bitych słupów drewnianych. W południowo-zachodniej części wał i falochron przecięte były bramą długości 9 i szerokości 3 m. Zamykana ona była dwuskrzydłowymi wrotami obracającymi się na czopach, a obronę jej stanowiła prawdopodobnie zbudowana nad nią wieża, oraz wysokie pale biegnące po obu stronach wjazdu. Od bramy do brzegu jeziora biegł most długości około 150 m, szeroki 3 m, położony na palach wbitych w dno jeziora. Równolegle z wałem przebiegała ulica okrężna, długa 417 m, szeroka prawie 3 m (ryc. 62). Z ulicy tej wybiegało 11 równoległych do siebie ulic poprzecznych, długich 75 do 83 m (ryc. 2). Ulice wyłożone przepołowionymi belkami dębowymi, sosnowymi, olchowymi i brzoźowymi były dodatkowo przysypane warstwą gliny i piasku, tak że na niektórych belkach zachowała się kora. Przy bramie, między 7 a 9 ulicą znajdowało się miejsce niezabudowane o powierzchni 358 m², wyłożone faszyną i gliną.

Wzdłuż ulic poprzecznych i na północnym krańcu grodziska, przy ulicy okrężnej stały domy drewniane w trzynastu rzędach. Były budowane jednolitą techniką „na łątkę” i stojąc blisko siebie miały wspólne ściany szczytowe. Długość domów wynosiła 9 m, szerokość 8 m, wysokość przypuszczalnie 7 m. Szpary w ścianach domów zatykane były mchem lub gliną. Podłoga domu sporządzona z rozłupanych kłód drewna spoczywała na warstwie brzoźowych lub olchowych gałęzi, izolujących ją od wilgotnego podłoża.

Każdy dom (ryc. 64) składał się z dwóch głównych części. W południowej jego części, po obu stronach wejścia był przedsionek o powierzchni 20 m², oddzielony od właściwej izby ścianą i dębowym progiem. Właściwa izba o powierzchni około 60 m² dzieliła się na część przeznaczoną na odpoczynek (na lewo od wejścia) i na część użytkową z paleniskiem. Palenisko, zwykle owalne, o średnicy 1—1,5 m, zbudowane z kamieni polnych wylepionych gliną, miało drewniany stojak do pieczenia mięsa na rożnie. Wejście do domu zamykane było drzwiami wyplatnymi z brzoźowych i olchowych gałęzi. Wszystkie domy były budowane według jednolitego planu. Przy liczbie 102 do 106 domów, można obliczać liczbę mieszkańców grodu na około 1000 osób (ryc. 65).

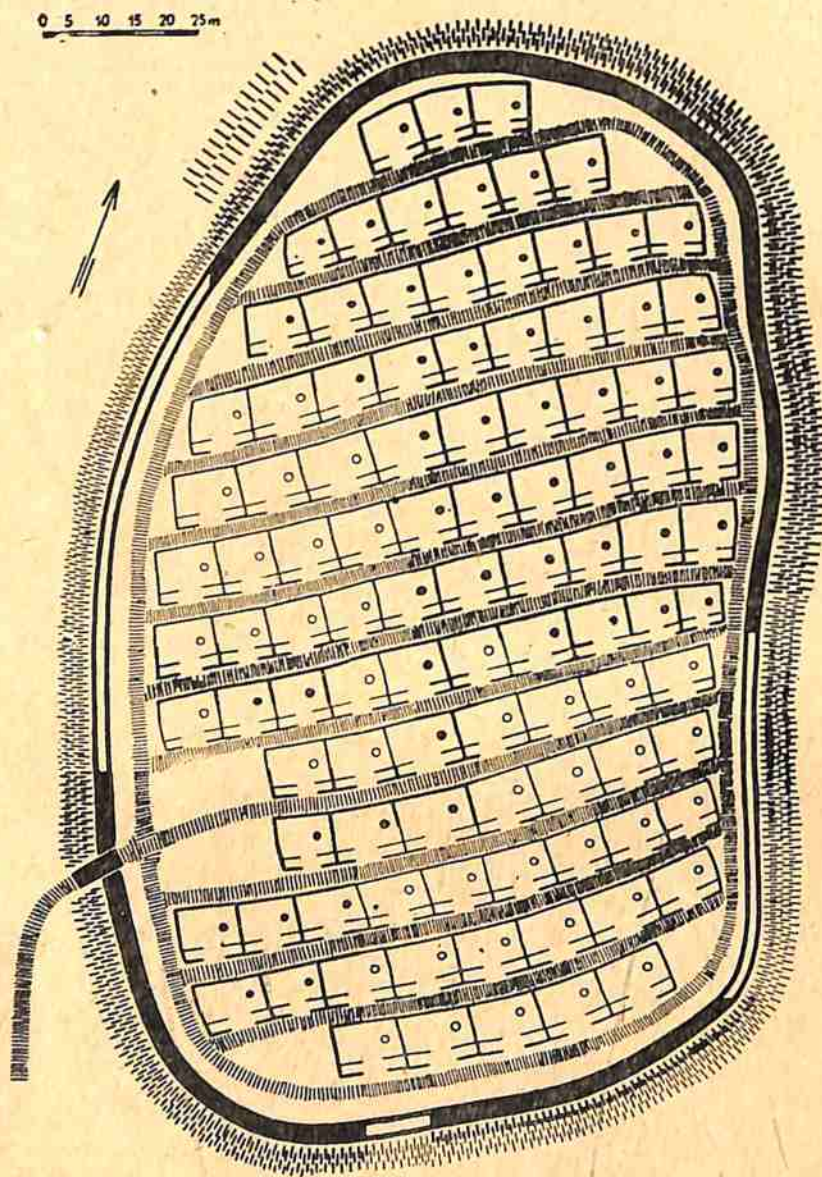
Grodzisko młodsze powstało na tymże miejscu po spaleniu się grodu starszego. Powierzchnia jego nieco się zmniejszyła, wał obronny i ulica okrężna przesunięte do wewnątrz, spowodowały skrócenie ulic poprzecznych o kilka metrów. Bez zasadniczych zmian pozostało rozplanowanie grodziska, jedynie ulica 9 wyszła wprost na bramę. Droga do grodziska, umocniona w dużej części palisadą skrecała obok południowej części falochronu do południowo-wschodniego brzegu. Rozmiary domów niewiele się zmieniły; obok nich w kilku miejscach postawiono osobne, niewielkie „stodółki” budowane na zręb. Budowle drewniane były zbudowane z gorszego i słabszego materiału.

Po spaleniu i tego z kolei grodu, na miejscu tym powstała w latach późniejszych tzw. „osada otwarta”, „nieobronna”.

Inwentarz: oprócz inwentarza nieruchomego, wymienionego wyżej przy charakterystyce obydwu grodzisk, w czasie dotychczasowych prac wykopaliskowych wydobyto olbrzymią ilość zabytków rozmaitego rodzaju. Większość zabytków opisano szczegółowo przede wszystkim w sprawozdaniach z prac wykopaliskowych w Biskupinie (por. niżej w zestawieniu literatury), bezcelowym byłoby więc powtarzanie tych

żelaznego. Skarb ten złożony był w dwóch naczyniach glinianych wstawionych jedno w drugie. W pobliżu znaleziono też dwie dule żelazne w kształcie dwóch zestawionych podstawami ostrosłupów o przekroju prostokątnym (ryc. 15). Przypuszczalnie jest to część tego samego skarbu.

Chronologia: grodziska — Hallstatt D, „osada otwarta“ Halstatt D — wczesny okres lateński.

Ryc. 2. Biskupin, pow. żniński. Schematyczny plan grodziska starszego. Wedł. Z. Rajewskiego. — Fig. 2. Biskupin, distr. de Żnin. Plan schématique de l'enceinte fortifiée plus ancienne. D'après Z. Rajewski.

opisów. Dla przykładowego zilustrowania jednak wydobytego materiału umieszczam ryciny, obrazujące wszystkie niemal rodzaje najważniejszych przedmiotów (ryc. 3—14).

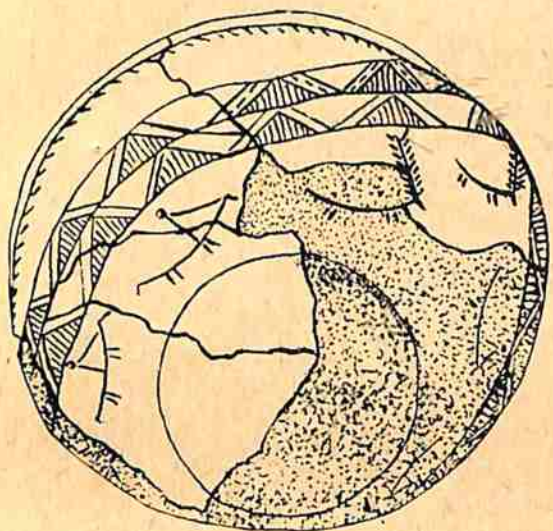
Z czasów istnienia na miejscu dwóch grodzisk tzw. „osady otwartej“ pochodzi wg Z. Rajewskiego odkryty tu skarb, składający się z czterech słabo zachowanych nagolenników siodełkowatych, wykonanych ze sztaby żelaznej, 4 długich żelaznych siekierok z tulejkami, 2 wędzideł żelaznych, 2 fragmentów noża lub sierpu

Zbiory: Muzeum w Biskupinie, pow. Żnin, Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, nr inw. 1933 : 156—157; 1934 : 225, 256, 338; 1935 : 191; 1936 : 6; 1949 : 222.

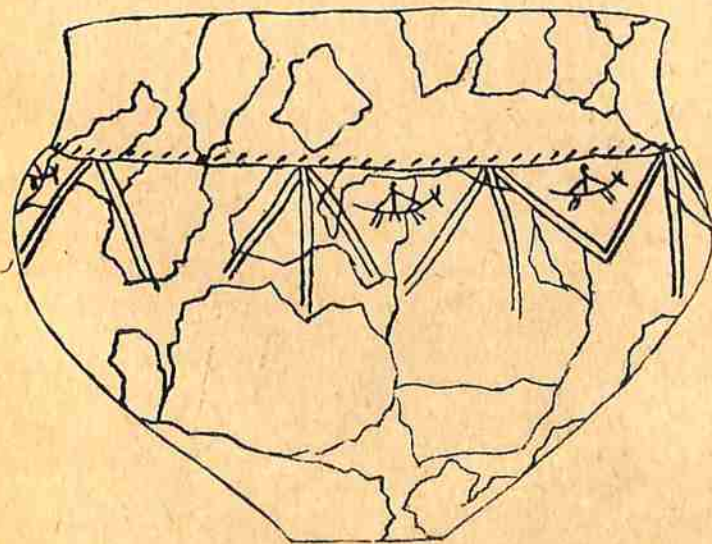
Literatura: Z. A. Rajewski (ZOW, XIV, z. 9—12, str. 28—32), W. Szafrąński (ZOW, XV, str. 36), L. J. Łuka (ZOW, XVI, str. 52—54), B. Kostrzewski (ZOW, XVI, str. 83—84), Wł. Hołubowicz (ZOW, XVI, str. 154—155, 159), Z. A. Rajewski (ZOW, XVII, str. 48—53), Wł. Szafrąński (ZOW, XVII, str. 53—57), tenże (ZOW, XVII, str. 69—76), Z. A. Rajewski (ZOW,

XVIII, str. 13—18), K. Moldenhawer (ZOW, XVIII, str. 187—188), B. Kostrzewski (ZOW, XIX, str. 176—177), Wł. Szafrński (ZOW, XX, str. 10—27), Wł. Jaskułowski (ZOW, XX, str. 92—94), Z. Rajewski (ZOW, XXII, str. 18—21), F. Maciejewski (ZOW, XXII, str. 21—23), T. Ziolkiewicz (ZOW, XXII, str. 47—49), tenże, Prasłowianie sprzed 2500 lat pod względem stomatologicznym (Czasopismo Stomatologiczne, 1953), J. Kostrzewski (P. A. V, str. 73—83), tenże (P. A. V, str. 131—140), B. Jaroń (P. A. V, str. 141—147), E. Lubicz-Niezabitowski (P. A. V, str. 148—158), W. Hensel (P. A. V, str. 179—180), T. Wieczorowski (P. A. VI, str. 165), J. Fitzke (P. A. VI, str. 258—261), ZOW, IX, str. 69—70, J. Kostrzewski (ZOW, IX, str. 79—90), ZOW, X, str. 67—68, J. Kostrzewski (ZOW, X, str.

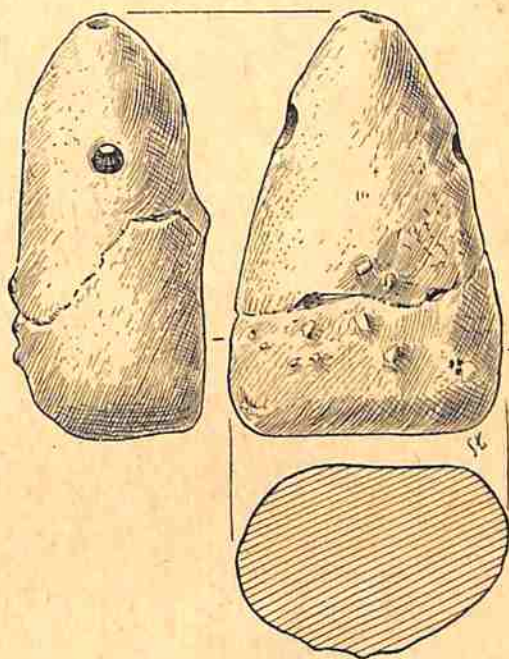
73—80), A. Bechczyc-Rudnicki (ZOW, X, str. 84—88), H. Schleif (Posener Jahrbuch für Vorgeschichte, I, str. 111—117), W. Hensel (ZOW, XI, str. 148—153), H. A. Koszańska (ZOW, XI, str. 153—155), J. Kostrzewski (ZOW, XII, str. 4—7), W. Hensel (ZOW, XII, str. 14—17), J. Kostrzewski (ZOW, XIII, str. 27—32), K. Jażdżewski (ZOW, XIII, str. 33—41), Z. A. Rajewski (ZOW, XIV, str. 42—47), H. Burchardówna (P. A., IX, str. 155, 157—159, 162—165), J. Kostrzewski (P. A., IX, str. 197—198, ryc. 32—35, str. 199, ryc. 46—47), M. Kostrzewska (P. A., IX, str. 216), A. R. 1949, z. 4, str. 179—180, Z. Rajewski (A. R., V, z. 2, str. 202—203), tenże (A. R., V, z. 4, str. 489—512), T. Sulimowski (W. A., XVI, str. 81—82), E. Lubicz-Niezabitowski (W. A., XVI, str. 162—169), J. Kostrzewski (Spraw.

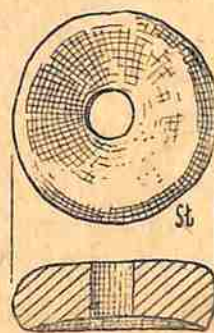
Ryc. 3. Biskupin, pow. żniński. Misa gliniana ze sceną polowania. Ok. $\frac{2}{5}$ w. n. Według W. Hensla. — Fig. 3. Biskupin, distr. de Żnin. Écuille en argile avec une scène de chasse. D'après W. Hensel.

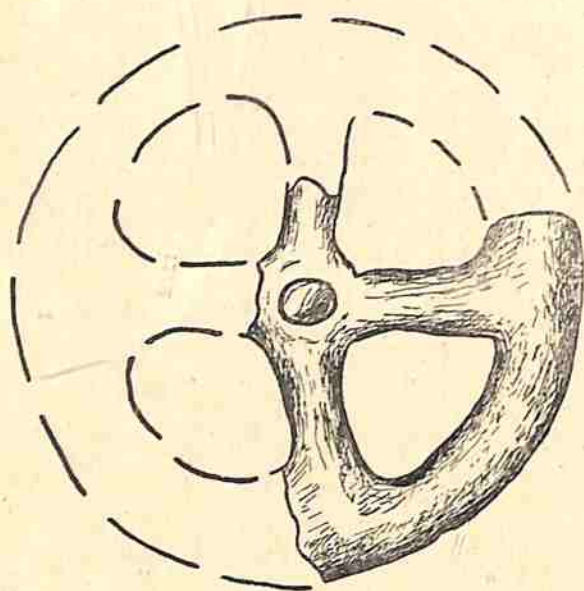
Ryc. 4. Biskupin, pow. żniński. Naczynie gliniane z rysunkami jeźdźców. Ok. $\frac{2}{7}$ w. n. Według W. Hensla. — Fig. 4. Biskupin, distr. de Żnin. Vase en argile avec de dessins de chevaliers. D'après W. Hensel.

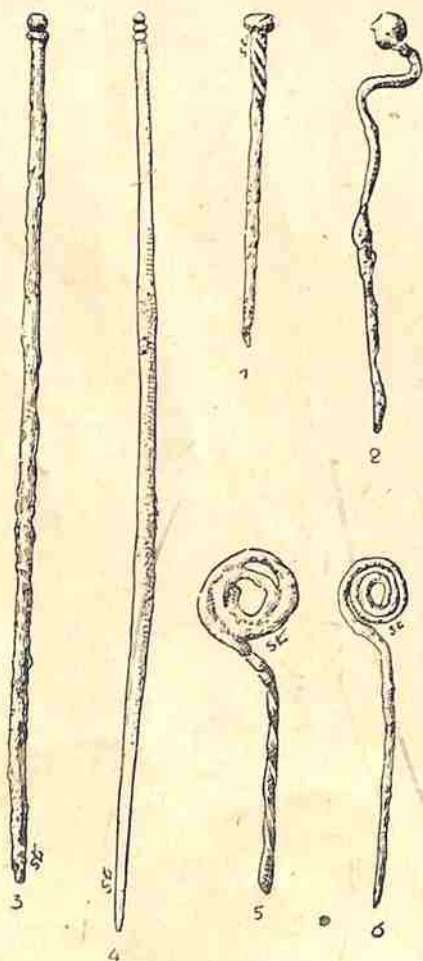
Ryc. 5. Biskupin, pow. Żnin. Ciężarek tkacki spłaszczony. $\frac{1}{3}$ w. n. Według Wł. Szafrńskiego. — Fig. 5. Biskupin, distr. de Żnin. Poids de métier de tisserand. $\frac{1}{3}$ gr. nat. D'après Wł. Szafrński.

Ryc. 6. Biskupin, pow. Żnin. Przędzlik gliniany. $\frac{2}{3}$ w. n. Według Wł. Szafrńskiego. — Fig. 6. Biskupin, distr. de Żnin. Fusaiole en argile. $\frac{2}{3}$ gr. nat. D'après Wł. Szafrński.

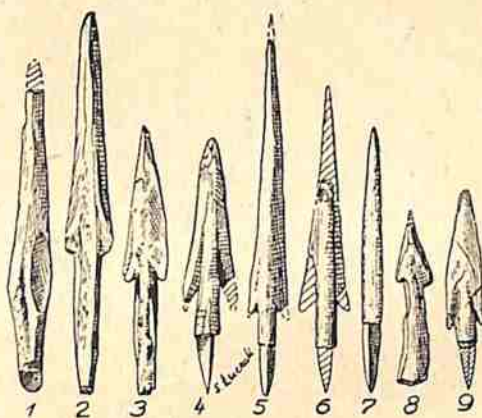

Ryc. 7. Biskupin, pow. Żnin. Gliniane kółko szprychowe (rekonstrukcja częściowa). W. n. Wg Z. Kołosówny. — Fig. 7. Biskupin, distr. de Żnin. Petite rouelle à rayons en argile, reconstruite partiellement. Gr. nat. D'après Z. Kołosówna.

Ryc. 8. Biskupin, pow. Żnin. Szpile żelazne. $\frac{1}{2}$ w. n. Wg B. Kostrzewskiego. — Fig. 8. Biskupin, distr. de Żnin. Epingles en fer. $\frac{1}{2}$ gr. nat. D'après B. Kostrzewski.

PAU, 40, nr 3, str. 79—80), tenże (Spraw. PAU, 40, nr 3, str. 83—84), Wł. Kowalenko, Grody, str. 91—92 i 180, Z. Rajewski (Gród Prasłowiański w Biskupinie, str. 1, 62), J. Kostrzewski (tamże, str. 15), W. Kóčka (tamże, str. 28), T. Wieczorowski (tamże, str. 33), B. Kostrzewski (tamże, str. 39), K. Łukasiewicz i Z. Rajewski (tamże, str. 46), W. Hensel (tamże, str. 54), T. Dobrogowski (tamże, str. 63), E. Lubicz-Niezabkowski (tamże, str. 92), B. Jaroń, (tamże, str. 104), K. Paulo (tamże, str. 132), H. A. Koszańska (tamże, str. 139), Z. Rajewski (III Sprawozdanie, str. 1, 171, 239), D. Piasecki (tamże, str. 19), A. Gadomska-Czekalska (tamże, str. 28), K. Krysiak (tamże, str. 39 i 185), J. Kay (tamże, str. 72), K. Moldenhawer (tamże, str. 79), B. Kostrzewski (tamże, str. 95), F. Maciejewski (tamże, str. 105, 110), Z. Pieczyński (tamże, str. 113), Wł. Szafranski (tamże, str. 132), J. Slaski (tamże, str. 160), Z. Kołosówna (tamże, str. 193), T. Żurowski (tamże, str. 286), Z. A. Rajewski, Biskupin, gród prasłowiański, Łódź 1947, tenże, Biskupin sprzed 25 wieków, Warszawa 1952, J. Kostrzewski, Un village for-

Ryc. 9. Biskupin, pow. Żnin. Rogowe grociki strzał. $\frac{1}{2}$ w. n. Wg Z. Rajewskiego. — Fig. 9. Biskupin, distr. de Żnin. Pointes de flèches en corne. $\frac{1}{2}$ gr. nat. D'après Z. Rajewski.

tifié sur un marais du premier âge du fer, découvert à Biskupin, Grande Pologne (odbitka z XVIIe Congrès International d'Anthropologie, Bruxelles 1935), tenże, A report on the excavations at Biskupin (odbitka z Baltic Countries, vol. 1, nr 2, Toruń 1935), A. Niesiołowska, Budownictwo (w rękopisie), J. Kostrzewski, Biskupin, zatopiona wieś prasłowiańska z przed 2500 lat, Poznań 1936, tenże, Biskupin, prasłowiański gród sprzed 2500 lat, Poznań b. r., T. Żurowski (O. Z., rok 5, nr 2, str. 105—110), Archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu.

Uwaga: por. mapkę osadnictwa z wczesnej epoki żelaznej w pobliżu jeziora biskupińskiego (ryc. 1). Na półwyspie ślady późniejszego osadnictwa (okres rzymski i wczesnośredniowieczny).

2. Bnin, pow. Śrem, stan. 2.

Położenie: na półwyspie jeziora bnińskiego, 300 m na południe od kościoła w Bniniu (ryc. 16).

Badania: powierzchniowe m. i. J. Kostrzewskiego. Rodzaj stanowiska: grodzisko.

Inwentarz: ułamek rozcieracza kamiennego do żarn, ułamek grzechotki glinianej, polepa, oselka kamienna. Ułamki naczyń gładkościennych m. i. o powierzchni czernionej, grubościennych o powierzchni obmazywanej. Fragmenty przydenne, ułamki tzw. „talerzy” glinianych. Ryc. 17.

Chronologia: Hallstatt?

Zbiory: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, nr inw. 1927 : 30, 1929 : 563, nr kat. 1943 : 464, 1950 : 2248.

Ryc. 10. Biskupin, pow. Żnin. Radio sosnowe typu rylcowego. $\frac{1}{4}$ w. n. Wg J. Ślaskiego. — Fig. 10. Biskupin, distr. de Żnin. Sep d'une charrue en bois de pin. $\frac{1}{4}$ gr. nat. D'après J. Ślaski.

Literatura: Z. Rajewski (P. A., IV, str. 259), J. Kostrzewski (Gród prasłowiański w Biskupinie, str. 22), Wł. Szafranski (ZOW, XV, str. 36), M. Kostrzewska (P. A., IX, str. 216), W. Kowalenko, Grody, str. 92, R. Behla, Rundwälle, str. 156, O. Kolberg, Lud, 4, str. 36, P. Schumacher, Ringwälle, str. 53, J. Kostrzewski,

Wielkopolska II, str. 288, przyp. 562, Archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu.

Czeszewo, pow. Wągrowiec, patrz: Smuszewo, pow. Wągrowiec.

3. Dakowy Mokre, pow. Nowy Tomyśl.

Położenie: wśród błotnistych łąk, o 1000 m na północ od dworu, 150 m na zachód od mostu, nad dopływem Mogilnicy.

Badania: Virchow'a i Schwartz'a w 1877 roku, autopsja Wł. Kowalenki w 1923 roku.

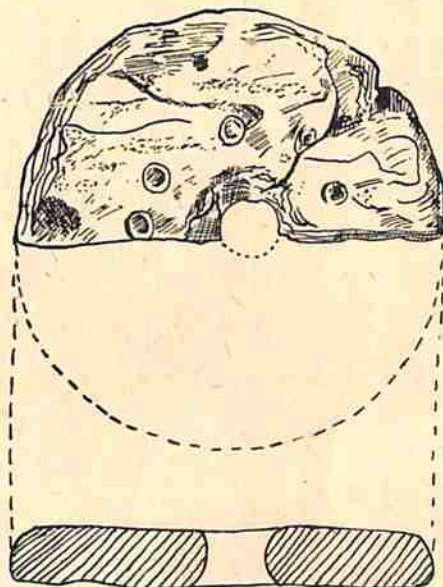
Rodzaj stanowiska: grodzisko.

Inwentarz: Ułamki naczyń, m. i. ułamek naczynia cienkościennego o gładkiej powierzchni czernionej (ryc. 38, 3).

Chronologia: Hallstatt?

Zbiory: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, brak numeru inwentarza.

Literatura: J. Kostrzewski (Gród prasłowiański w Biskupinie, str. 22), Wł. Szafranski (ZOW, XV, str.

Ryc. 11. Biskupin, pow. Żnin. Połowa zdobionego pławika z kory sosnowej. — Fig. 11. Biskupin, distr. de Żnin. Flotteur orné en écorce de pin. $\frac{1}{2}$ gr. nat. D'après W. Hensel.

36), Wł. Kowalenko, Grody, str. 92 i 193, R. Behla, Rundwälle, str. 153, P. Schumacher, Ringwälle, str. 37, J. Kostrzewski, Wielkopolska II, str. 288, przyp. 562.

Uwaga: Na tymże miejscu ślady osadnictwa wczesnośredniowiecznego. W Muzeum Archeologicznym w Poznaniu znajduje się tylko 1 ułamek naczynia cienkościennego (por. powyższy opis).

4. Ewinów, pow. Turek, stan. 1.

Położenie: na silnie podmokłych łąkach należących do wsi Smulsk, tzw. „Smulska Górka” (ryc. 66—67).

Badania: powierzchniowe R. Jakimowicza w 1935 r.

Rodzaj stanowiska: grodzisko (ryc. 18).

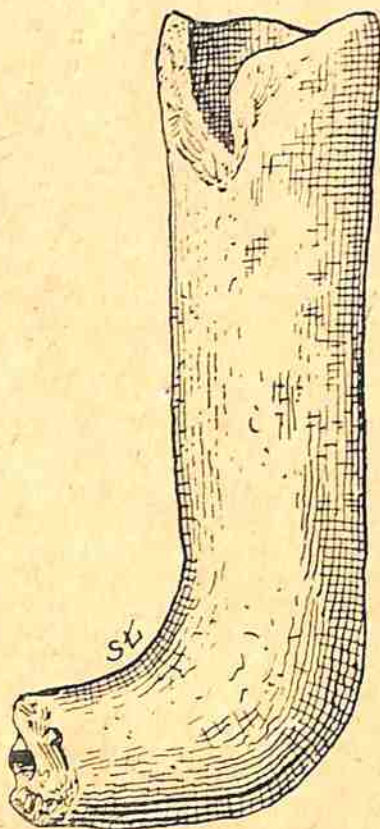
Inwentarz: ułamki naczyń. W czasie pierwszej wojny światowej Niemcy mieli wykopać z tego stanowiska kamienie, piece i kociołki metalowe.

Chronologia:

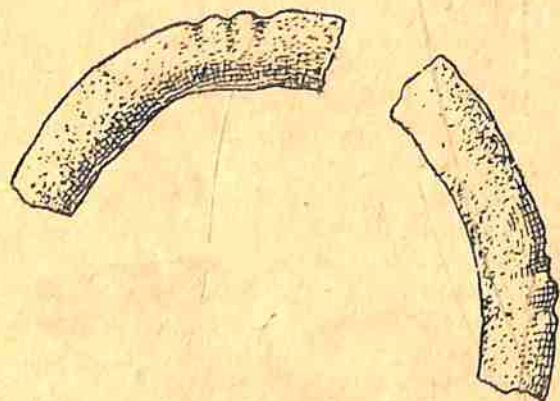
Zbiory:

Literatura: Archiwum Muzeum Archeologicznego w Łodzi i w Poznaniu.

Uwaga: „Obwód grodziska liczony szczytem wału otaczającego go około 250 m. Grodzisko o formie niekulistej lecz eliptycznej dość znacznie wydłużone, usypane jest z piasku podobnie wał jest wysoki ca 5 m. ... Skorupy nieornamentowane przypominają ce-

Ryc. 12. Biskupin, pow. Żnin. Dysza gliniana. $\frac{1}{2}$ w. n. Wg Z. Pieczyńskiego. — Fig. 12. Biskupin, distr. de Żnin. Tuyère en argile à attiser le feu. $\frac{1}{2}$ gr. nat. D'après Z. Pieczyński.

Ryc. 13. Biskupin, pow. Żnin. Dwa ułamki rdzenia glinianego do odlewu ozdoby wewnątrz pustej, w. n. Wg Z. Pieczyńskiego. — Fig. 13. Biskupin, distr. de Żnin. Deux fragments de noyau en argile, ayant servi à la fonte d'un bracelet. Gr. nat. D'après Z. Pieczyński.

ramikę łużycką, a nie wczesnohistoryczną. Mogą zresztą być na wtórnym złożu. — Z notatki prof. dra Romana Jakimowicza dnia 28. IV. 1935 roku.

Giecz, pow. Środa (Grodziszczko).

Prace wykopaliskowe w Gieczu (Grodziszczku) pow. Środa nie stwierdziły warstwy osadniczej kultury łużyckiej. Ułamki naczyń kultury łużyckiej na wtórnym złożu.

Godurów, pow. Gostyń.

W Godurowie znajduje się grodzisko wczesnośredniowieczne, gdzie w czasie badań prof. dra Józefa Kostrzewskiego odkryto ślady kultury przedłużyckiej. Do zestawienia grodzisk kultury łużyckiej wprowadzone omyłkowo.

5. Grodzisko, pow. Jarocin.

Położenie: pomiędzy dworem, a rzeką Prosną, 400 m na północny-wschód od dworu.

Badania: m. i. powierzchniowe L. J. Łuki w 1950 r.

Rodzaj stanowiska: grodzisko.

Inwentarz: kilkaset ułamków naczyń grubościennych z dużą domieszką piasku, o powierzchni zazwyczaj chropowatej, obmazywanej, zdobionej także dolkami paznokciowymi i cienkościennych o powierzchni zwykle gładkiej, niekiedy czernionej, zdobionej skośnymi nakłuciami, ornamentem jodełkowym, linii poziomych. Ułamki mis o wgiętej do środka krawędzi, skośnie żeberkowanej, części czerpaków, fragmenty tzw. „talerzy” glinianych o powierzchni gładkiej i zdobionej dolkami paznokciowymi. Dwa fragmenty drutu brązowego, ułamek ozdoby (?) brązowej w postaci trzech kółek stopionych ze sobą. Ryc. 19—20.

Chronologia: Hallstatt.

Zbiory: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, nr inw. 1916 : 37, 38, 39 i 83, 1950 : 282-3 (nr katalogu 1950 : 2356-7).

Literatura: A. Witkowska (F. P., II, str. 294), J. Kostrzewski (Gród prasłowiański w Biskupinie, str. 22), Wł. Szafranski (ZOW, XV, str. 36), Wł. Kowalenko, Grody, str. 92, 215—216, R. Behla, Rundwalle, str. 154, P. Schumacher, Ringwalle, str. 45, J. Kostrzewski, Wielkopolska II, str. 288, przyp. 252, Archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, materiały kol. E. Springerówny.

Uwaga: na tymże miejscu grodzisko wczesnośredniowieczne zwane „Szwedzkie Szańce”.

6. Izdebno, pow. Żnin, stan. 5.

Położenie: na półwyspie jeziora wolskiego (ryc. 21).

Badania: wykopy sondażowe ekspedycji wykopaliskowej w Biskupinie w 1949 roku.

Rodzaj stanowiska: grodzisko.

Inwentarz: w wykopanych trzech sondażach zwia-
dowczych (ryc. 22), prócz zabytków wczesnośredniowiecznych z grodziska tegoż czasu, natrafiono w dolnych warstwach na zabytki kultury łużyckiej. Wykop I przeprowadzony na północnym cyplu dostarczył kilku skorup łużyckich; wykop II w stronie wschodniej dostarczył już w warstwach wczesnośredniowiecznych sporo ułamków naczyń i tzw. „talerzy” glinianych kultury łużyckiej. Na dnie tego wykopu, po warstwach pozbawionych zabytków, w warstwie brunatno-zielonkawego zatorfionego piasku natrafiono na głębokości 1,6 m na dwie belki mogące być fragmentem ulicy dojazdowej (?). Na belkach tych znaleziono ułamek naczynia kultury łużyckiej. Wykop

III (ryc. 23) położony w centrum półwyspu posiadał pod darnią grubą (60—70 cm) warstwę zatorfiałego humusu obfitującego w zabytki kultury łużyckiej; z okresu wczesnośredniowiecznego była tu tylko jedna skorupa. W warstwie tej spotkano kilkanaście ułamków tzw. „talerzy“ glinianych z odciskami palców, fragmenty wielkich naczyń zasobowych, części ciężarków tkackich, szydło kościane z otworem. W następnej warstwie, jasno-popielatej, na głębokości 60—70 cm znajdowano także przedmioty kultury łużyckiej. Poniżej znajdowała się warstwa z węgielkami dochodzącymi do wielkości orzecha włoskiego; zawierała ona stosunkowo mniej zabytków z drobnymi wtętami i przechodziła po stronie północnej w całość. Głębiej zalegała po stronie południowej warstwa ciemno-bruntna, miąższości około 80 cm, posiadająca wielką ilość zabytków. Znalezione tu między innymi połowę pięciobocznego toporka kamiennego, dwa fragmenty formy odlewniczej naszyjnika, dwa szydła kościane, wiele fragmentów tzw. „talerzy“ glinianych,

Grody, str. 92 i 220, J. Kostrzewski (Gród prasłowiański w Biskupinie, str. 22 — Wiewiórczyn), Wł. Szafrański (ZOW, XV, str. 38 — Wiewiórczyn), Archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu.

Uwaga: w pobliżu znajdują się trzy stanowiska kultury łużyckiej odkryte przez Jacka Delektę w 1935 r. Grodzisko to mylnie jest podawane jako Wiewiórczyn, pow. Żnin.

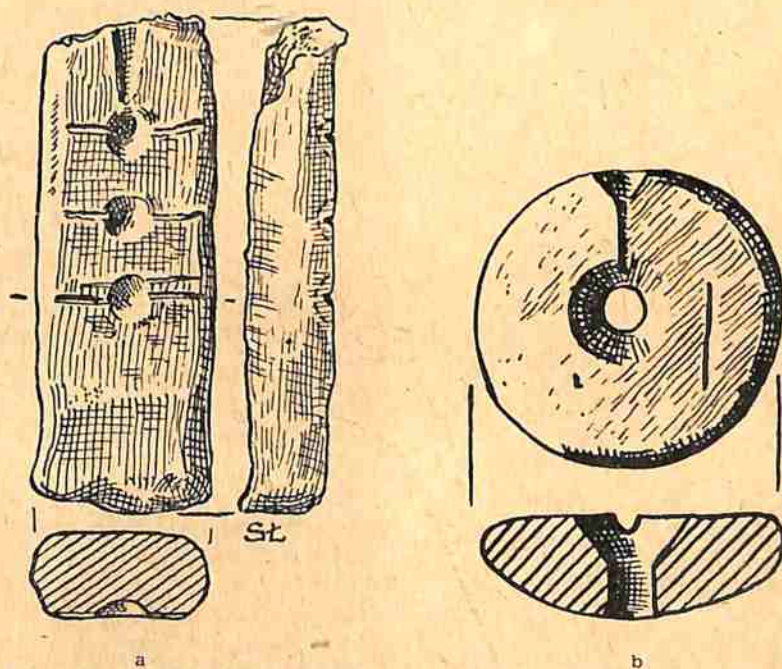
7. J a n k o w o, pow. Mogilno.

Położenie: wyspa jeziora pakoskiego.

Badania: amatorskie Pahlkego i innych, doprowadziły do zniszczenia około 1 m warstwy kulturowej.

Rodzaj stanowiska: grodzisko.

Inwentarz: w środku wyspy znajduje się małe wzniesienie, otoczone niskim wałem. W czasie prac zauważono dwie warstwy, z których niższą stanowiła spalenizna. Po brzegach wyspy stwierdzono licznie wystające pale, a we wschodniej części natrafiono na regularny falochron (ryc. 25), złożony z ukośnie, blisko siebie bitych pali. Stwierdzono tu także konstruk-

Ryc. 14. Biskupin, pow. Żnin. Gliniane formy odlewnicze. Wg Z. Rajewskiego. — Fig. 14. Biskupin, distr. de Żnin. Moules d'argile. D'après Z. Rajewski.

ciężarków tkackich, oraz kilka półwytworów rógowych. Odkryto tu także konstrukcje drewniane — na głębokości 150 cm w południowej części wykopu znajdowały się dwie belki zorientowane pn-pd i jedna belka poprzeczna nad nimi.

Drobne zazwyczaj ułamki ceramiczne charakteryzują się grubościennością (powierzchnia obmazywana lub z ornamentem paznokciowym), rzadziej występują ułamki cienkościennie o gładkiej powierzchni. Znalezione tu także dwa fragmenty glinianych grzędziel do sieci oraz ułamek cedzidla glinianego. Ryc. 24.

Chronologia: Hallstatt.

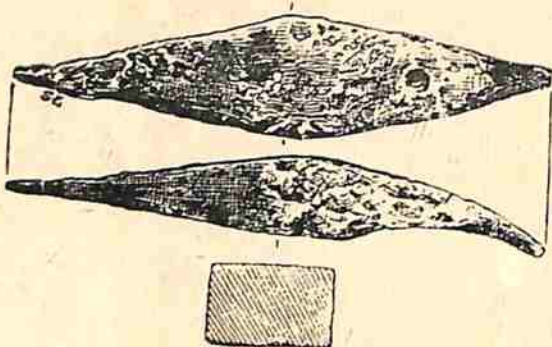
Zbiory: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, nr inw. 1947 : 241 (nr kat. 1947 : 561-2), 1948 : 422 (nr kat. 1948 : 2116), Muzeum w Biskupinie.

Literatura: J. Falicki (ZOW, XVIII, str. 188—192), J. Kostrzewski (P. A., IX, str. 198), Wł. Kowalenko,

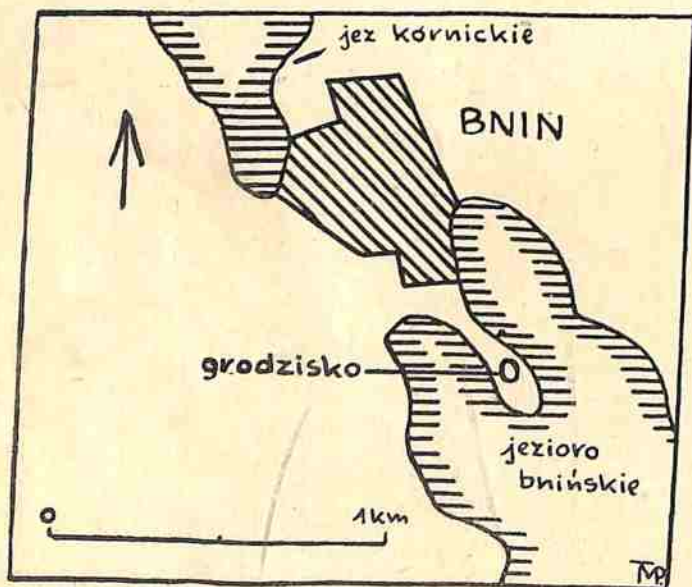
cię złożoną z podłużnych legarów umocnionych pionowymi słupami oraz z poprzecznych belek. Szerokość konstrukcji wynosi około 300 m.

Z inwentarza ruchomego wymieniać należy 5 amfor kształtu dwustożkowatego, przeważnie z zaokrąglonym brzuścem o powierzchni gładkiej lub chropowatej, koloru brązowego, szarego, czarnego, zdobionej często żłobkami i dołeczkami, 3 małe naczynka wazowate z zaokrąglonym brzuścem, 4 kubki, 13 czerpaków, dwojak, miniaturowy dzbanuszek, małą, podłużną miseczkę, 4 grzechotki o dwustożkowatym brzuścu, ułamki kilkunastu naczyń m. i. ułamek o powierzchni chropowatej, mazanej, o powierzchni gładkiej, zdobionej ornamentem paznokciowym, ułamki mis ze zgrubiałymi brzegami, ułamki naczyń wtórnie przepalonych. Miseczka kamienna, dwa przesłiki gliniane, sierp brązowy, trzy rozcieracze kamienne, kilkadzie-

siąg przedmiotów i półfabrykatów z kości i rogu: haczyk do wędki, dwa groty oszczepu, sześć grocików strzał, krępulec rogowy, płytka rogowa, siedem młotów, dwa dłuta, cztery gładziki z żeber, gładzik łyżwowaty, osiem iglic i trzy igły, 156 szydeł i ryłców rozmaitych typów, 14 półfabrykatów. Ogniwko brązowe ze sztabki o przekroju okrągłym, tygielek gliniany, łyżka z trzonkiem, 5 toporków kamiennych w tym 1 ze śladami krzyża po bokach, szpila brązowa z główką spiralną, brązowy naszyjnik o przekroju okrągłym zdobiony grupami naprzemianległych żłobków, owalna płytka z gliny, 6 kuleczek glinianych, hetka z przeżeniem w środku, wisior z kręgu rybiego. Ryc. 26.

Ryc. 15. Biskupin, pow. Żnin. Dula żelazna. Wedł. F. Maciejewskiego. — Fig. 15. Biskupin, distr. de Żnin. Lingot de fer. D'après F. Maciejewski.

Ryc. 16. Szkic sytuacyjny grodziska w Bninie, pow. Śrem. — Fig. 16. Plan de situation de l'enceinte fortifiée de Bnin, distr. de Śrem.

Chronologia: Hallstatt D.

Zbiory: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu.

Literatura: Z. f. E. 1878 str. 53, 1882 str. 520, 1883 str. 269, 1884 str. 83, 1885 str. 274-5, 1886 str. 129-31, 166-380, 1890 str. 213-14, Zeitschrift der hist. Ges. f. Prov. Posen IV, str. VII, XIII, nr V, str. XXXVI, nr III, 23, VII, str. 34, nr III, str. 37, VII, str. LXII, nr III, str. 13, VIII, str. XXXII, nr XXXI. Aus dem Posener Lande, rok 1909, str. 31, 333-4, W. Schwartz,

Materialien II, Nachtrag, str. 9-10, I, str. 7, III, str. 9, E. Blume, Ausstellung Posen, str. 31, tabl. XII, T. Wiczorowski (P. A. VI, str. 141), J. Kostrzewski (P. A. V, str. 73, ryc. 3, 1), ZOW, XXII, str. 237, Wł. Szafrński (ZOW XV, str. 36), J. Kostrzewski (Gród prasłowiański w Biskupinie, str. 22), K. Langenheim (Posener Jahrbuch für Vorgeschichte I, str. 87-98), J. Kostrzewski (Spraw. PAU, 40, nr 3, str. 83-4), Wł. Kowalenko, Grody, str. 92, 221-3, A. Lissauer, Denkmaler, str. 180, R. Behla, Rundwälle, str. 151, P. Schumacher, Ringwälle, str. 25, T. Seidler-Wisłański, Najdawniejsze dzieje (w rękopisie), A. Niesiołowska, Budownictwo (w rękopisie), Archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu.

Uwagi: na tymże miejscu ślady osadnictwa wczesnośredniowiecznego.

8. Kołuda Wielka, pow. Inowrocław.

Położenie: na terenie majątku państwowego o 750 m na północny-wschód od dworu, wśród łąk zwanych „Okolem“, 50 m na zachód od Noteci.

Badania: powierzchniowe różnych osób, ostatnio B. Zielonki w 1951 roku.

Rodzaj stanowiska: grodzisko.

Inwentarz: ułamki naczyń przeważnie grubościennych, zwykle o powierzchni szorstkiej, obmazywanej oraz cienkościennych o powierzchni gładkiej, czernionej (podobno także i „grafitowanej“ — czego nie stwierdzono). Jeden z ułamków naczynia cienkościennego, czernionego posiada ornament trzech poziomych linii i jodełkowy. Ryc. 27.

Chronologia: Hallstatt.

Zbiory: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, nr inw. 1925 : 215, 1935 : 19 (nr kat. 1935 : 36) oraz Muzeum w Toruniu.

Literatura: J. Kostrzewski (Gród prasłowiański w Biskupinie, str. 22), tenże Wielkopolska II, str. 288, przyp. 562, Wł. Szafrński (ZOW, XV, str. 37), ZOW, XX, str. 204, P. Schumacher, Ringwälle, str. 22, Wł. Kowalenko, Grody, str. 92, 233-4, Archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu.

Uwaga: Na tymże miejscu grodzisko wczesnośredniowieczne i średniowieczne.

9. Komorowo, pow. Szamotuły.

Położenie: wyspa komorowska jeziora bytyńskiego.

Badania: wykopaliskowe pod kierunkiem prof. J. Kostrzewskiego w 1926 roku i Akademickiego Koła Polskiego Towarzystwa Prehistorycznego w 1932 roku.

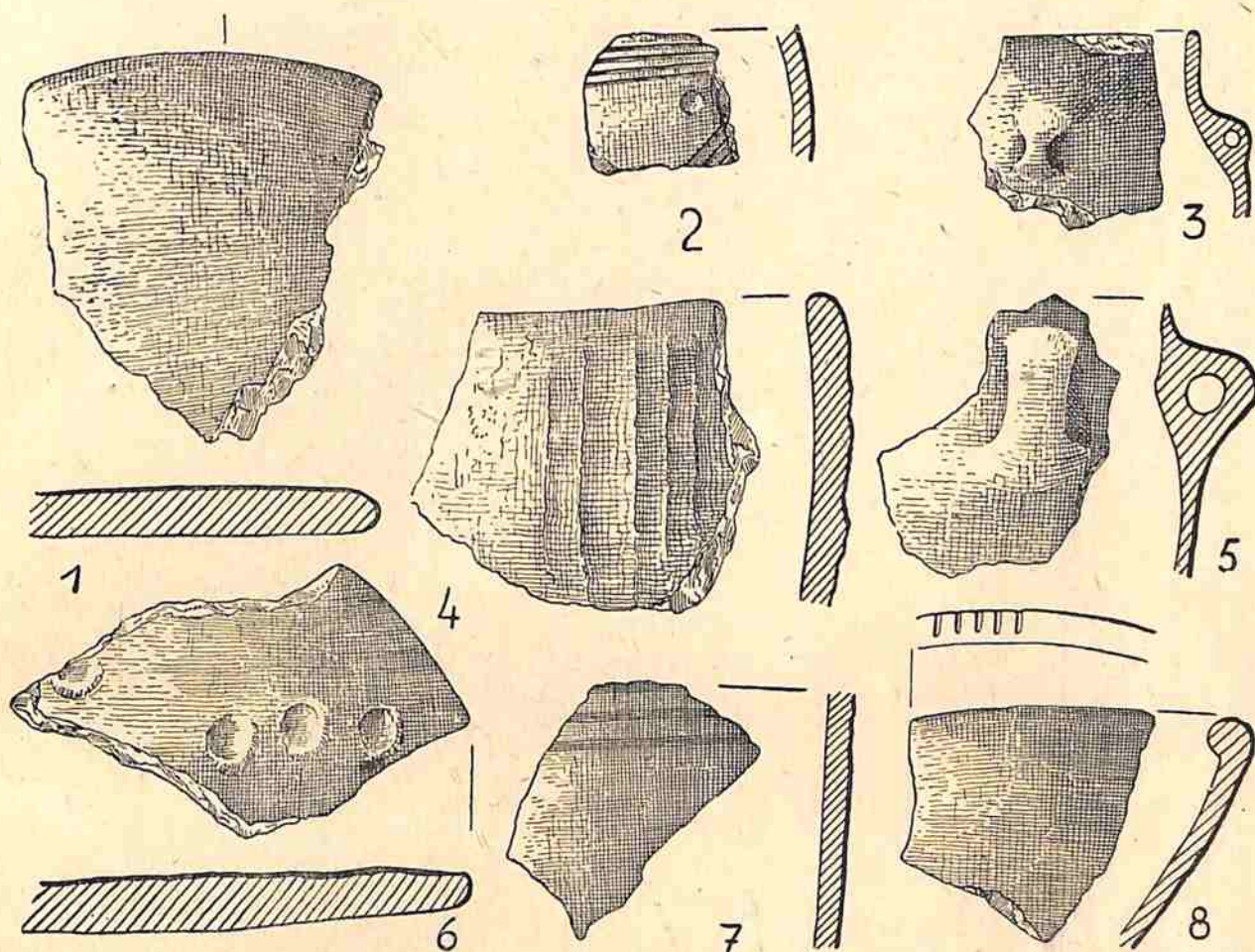
Rodzaj stanowiska: grodzisko.

Inwentarz: przekopy przez wał szerokości kilkunastu metrów dostarczyły zwałowej konstrukcji węglowej z nieobrobionych belek dębowych (ryc. 28). W środku grodziska natknięto się na ślady chaty, posiadającej część podłogi z ubitej gliny, układanej na warstwie skorup. Zachowały się pod nią szczątki czterech podobnych podłóg. W obrębie chaty znaleziono żarna nieckowate, cały szereg ciężarków tkackich, naczynia (głównie czerpaki i kubki), parę bransolet brązowych, ułamek noża żelaznego, dwie motyki rogowe, młotek rogowy, kilkanaście szydeł kościanych. Wymiary chaty wynosiły 7,5-8 m, zbudowana była w konstrukcji „na łąkę“. Ślady innych chat wykryto w pobliżu wału. Ślady pożaru wału i chaty (przepalone ułamki naczyń i wypalona polepa) wskazują na katastrofalny koniec tego grodu.

Z północnego-wschodu do wyspy biegną resztki pali, które według J. Kostrzewskiego są pozostałością mostu łączącego wyspę (grodzisko) z brzegiem.

W czasie badań wykopaliskowych uzyskano tu kilka tysięcy ułamków naczyń. Występuje ceramika grubościenna, obmazywana, szorstka i gładka, ułamki mis z brzegami wgłębionymi do środka zdobionymi ukośnym

w Biskupinie, str. 22), tenże (P. A. V, str. 78, ryc. 4, 2), tenże (Spraw. PAU, 38, nr I, str. 38—41), Wł. Szafranski (ZOW, XV, str. 37), T. Waga (ZOW, IV, str. 79, ryc. 2, 1), T. Dobrogowski (Gród prasłowiański w Biskupinie, str. 64), M. Kostrzewska (P. A. IX, str. 221), Wł. Kowalenko, Grody, str. 92, 235-6, P. Schumacher, Ringwalle, str. 50, T. Waga (ZOW, IV, str. 79), A. Nie-

Ryc. 17. Bnin, pow. Śrem. 1 i 6. Ułamki tzw. „talerzy” glinianych, 2—5 i 7—8. Fragmenty naczyń. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 17. Bnin, distr. de Śrem. 1 et 6. Fragments de plats en argile, 2—5 et 7—8. Fragments de vases ceramiques. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

karbowaniem, ułamki naczyń z gęstym i rzadkim ornamentem paznokciowym. Ceramika cienkościenna, przeważnie o powierzchni gładkiej, często czernionej jest zdobiona ornamentem liniowym i punktowym.

Oprócz większych fragmentów naczyń grubościennych i zasobowych, uzyskano tu kubki, czerpak, czarę oraz naczynka miniaturowe. Zachowało się także kilka dużej wielkości (do 16 cm wysokich) ciężarków tkackich o kształcie stożka lub graniastolupa o przekroju czworokąta. Kilkadziesiąt rozmaitej wielkości ułamków tzw. „talerzy” glinianych posiada zazwyczaj ornament paznokciowy na całej powierzchni. Ryc. 29.

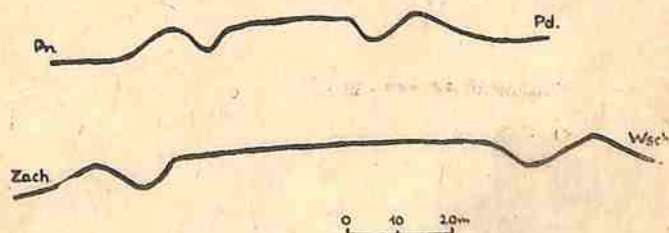
Chronologia: Hallstatt D.

Zbiory: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, nr inw. 1926:145 i 210, 1927:320, nr kat. 1941:1009.

Literatura: Z. Rajewski (P. A. IV, str. 261), J. Kostrzewski, Wielkopolska II, str. 288, przyp. 562, tenże (W. A. X, str. 158—160), tenże (Gród prasłowiański

siolowska, Budownictwo (w rękopisie), Archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu.

Uwaga: Na tymże miejscu ślady osadnictwa wczesnośredniowiecznego. W Gorszewicach pow. Szam-

Ryc. 18. Ewinów, pow. Turek. Przekroje przez grodzisko. Wg archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu i Łodzi. Kroki przeliczane na metry — Fig. 18. Ewinów, distr. de Turek. Coupes de l'enceinte fortifiée.

tuły, na paśmie pagórków ciągnących się od Gorszewic do Nowej Wsi, na północny-wschód od podłużnego zagłębienia obniżającego się ku zatoce jeziora bytyńskiego, w odległości około 1 km od jeziora, znajduje się cmentarzysko ciałopalne badane w sposób amatorski od 1873 do 1892 roku przez G. Fehlana, W. Schwartz, Wł. Jażdżewskiego. Spośród 56 grobów kilka (według Z. Pieczyńskiego — 2) to groby jeźdźców, wojowników. Niektóre groby bardzo bogato wyposażone. Chronologia cmentarzyska: Hallstatt C i częściowo D. Według między innymi Z. Pieczyńskiego, cmentarzysko to jest prawdopodobnie częścią zespołu osadniczego, w skład którego wchodzi także grodzisko komorow-

Zbiory: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, nr inw. 1931 : 223, 1934 : 27ab, 1950 : 507.

Literatura: P. Schumacher, Ringwalle, str. 31, Wł. Kowalenko, Grody, str. 233 (Kołdrab), materiały p. F. Maciejewskiego, Archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu.

11. K o w n a t y, pow. Konin.

Położenie: na wyspie wśród niewielkiego jeziora.

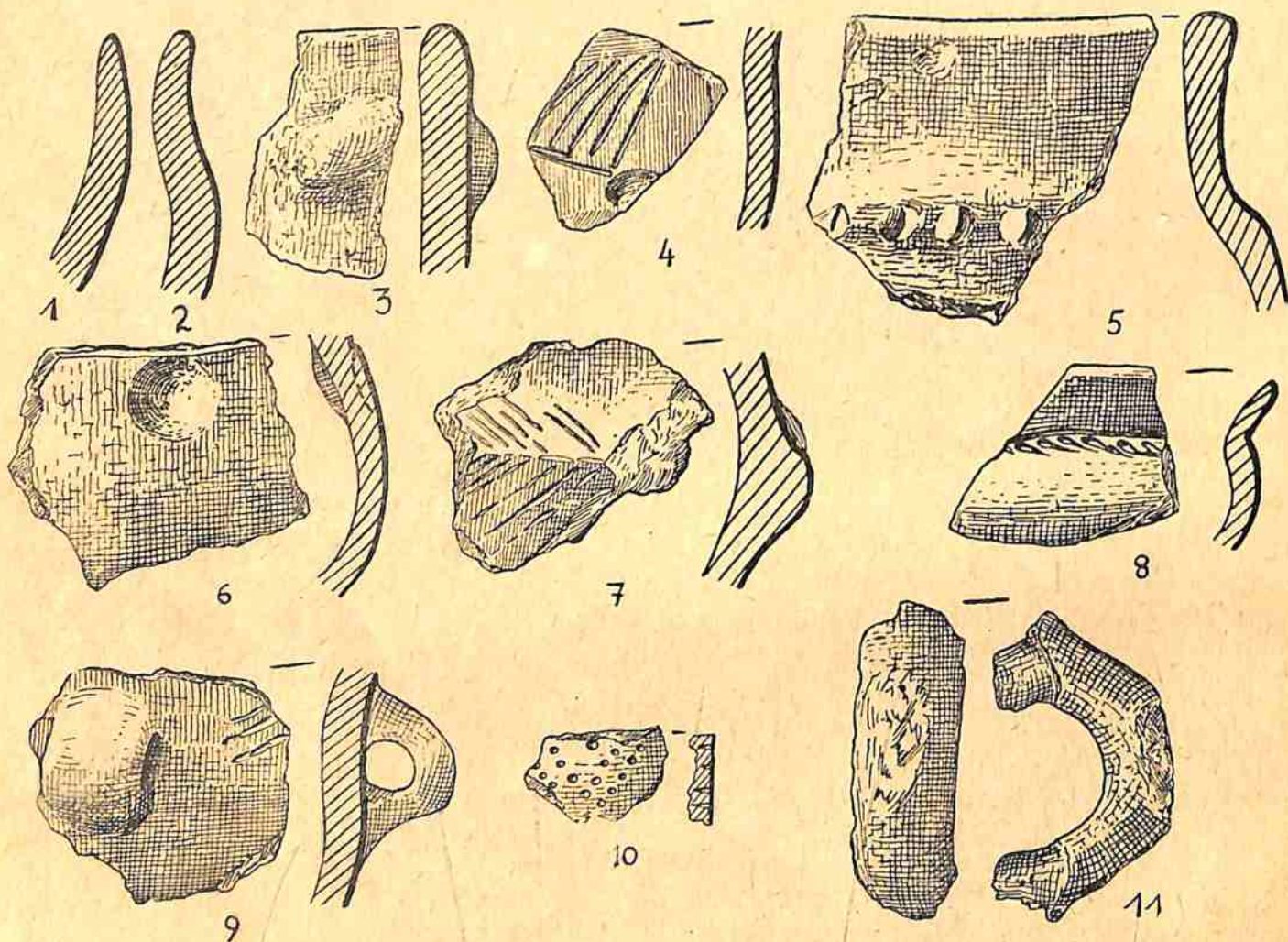
Badania:

Rodzaj stanowiska: grodzisko.

Inwentarz:

Chronologia:

Zbiory:

Ryc. 19. Grodzisko, pow. Jarocin. Ułamki naczyń. $\frac{5}{7}$ w. n. Rys. E. Springerówna. —
Fig. 19. Grodzisko, distr. de Jarocin. Fragments de vases $\frac{5}{7}$ gr. nat.

skie. Por. Z. Pieczyński (F. P. IV, str. 101—152. Tamże dalsza dokładna literatura).

10. K o p i e c, pow. Żnin, stan. 1.

Położenie: między jeziorem, a drogą do folwarku Kopiec, 1,8 km na północ od dworu, na wyniesieniu nad brzegiem jeziora kołdrabskiego.

Badania: powierzchniowe wycieczki członków ekspedycji wykopaliskowej z Biskupina.

Rodzaj stanowiska: grodzisko.

Inwentarz: 2 mało charakterystyczne ułamki naczyń.

Chronologia:

Literatura: Z. Zakrzewski (ZOW, XVII, str. 178).

12. K o z i e g ł o w y, pow. Konin, stan. 1.

Położenie: na półwyspie (dawniej wyspie) jeziora izdebieńskiego.

Badania: powierzchniowe A. Studzińskiego, J. Kostrzewskiego, Wł. Szafrńskiego i E. Dzieciołowskiego.

Rodzaj stanowiska: grodzisko, otoczone niegdyś ze wszystkich stron falochronem z ukośnie wbijanych pali. Doskonale zachowany wał wyznacza okrągły kształt grodziska.

W pobliżu znajduje się mniejsza wysepka, połączona podobno brodem z grodziskiem.

Inwentarz: 2 rozcieracze kamienne, ułamki naczyń, m. i. o powierzchni gładzonej z ornamentem rytym (ryc. 30), ułamek tzw. „naczynia grafitowanego” o powierzchni chropowatej, obmazywanej, pięcioboczny toporek kamienny, żużle, kości zwierzęce. Niektóre ułamki naczyń noszą ślady wtórnego przepalenia.

Chronologia: Hallstatt.

Zbiory: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, nr inw. 1937: 83, Zakład Archeologii Polski U. P. nr inw. 1953: 62.

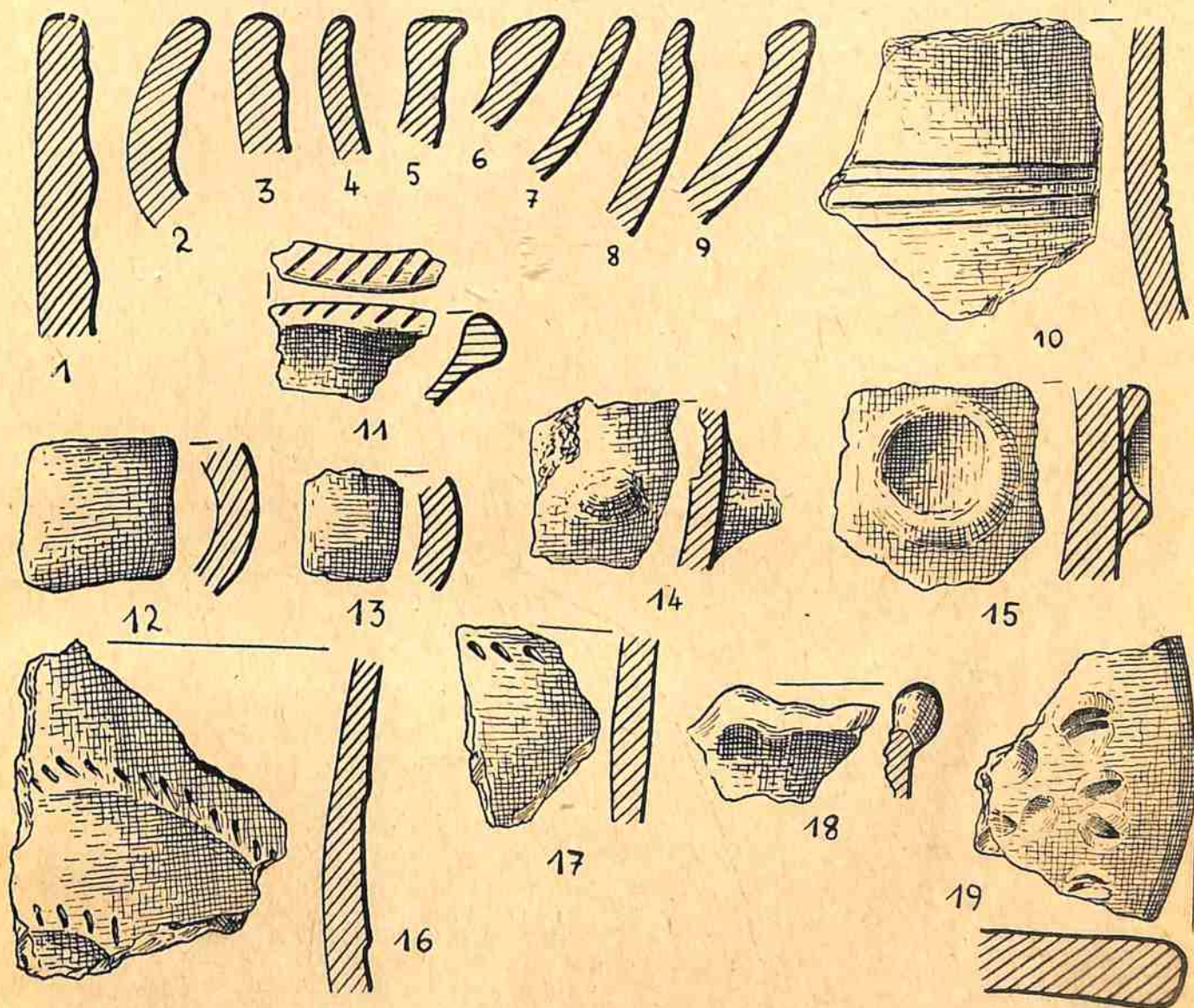
łużyckiej. Ułamki naczyń w zbiorach Zakładu Archeologii Polski U. P. nr inw. 1953: 63.

13. K r u s z w i c a, pow. Inowrocław.

Położenie: na dzisiejszym półwyspie „Ostrów Rzępowski”.

Badania: wykopaliskowe Z. Zakrzewskiego w 1922 roku i R. Jakimowicza w 1948 roku.

Rodzaj stanowiska: grodzisko o średnicy wnętrza ok. 140 m i 70—75 m, średnice zewnętrzne ok. 220 i 84 m.

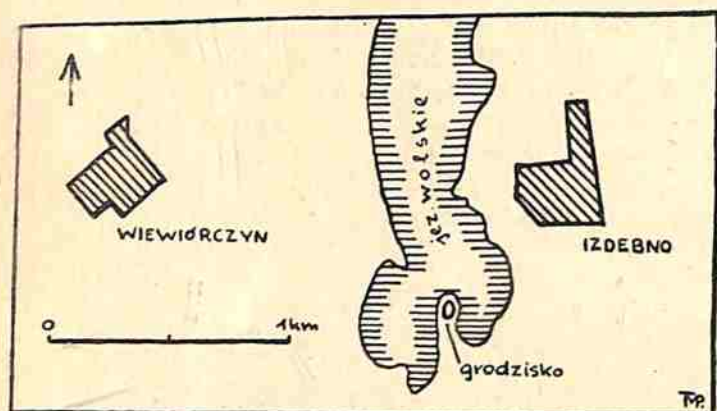

Ryc. 20. Grodzisko, pow. Jarocin. 1—9. Profile brzegów naczyń, 10—18. Ułamki naczyń, 19. Ułamek tzw. „talerza” glinianego. Ok. $\frac{5}{7}$ w. n. Rys. E. Springerówna. — Fig. 20. Grodzisko, distr. de Jarocin. 1—9. Profils de bords de vases, 10—18. Fragments de vases, 19. Fragment d'un plat en argile. Env. $\frac{5}{7}$ gr. nat.

Literatura: J. Kostrzewski (Gród prasłowiański w Biskupinie, str. 22), Wł. Szafrński (ZOW, XV, str. 37), ZOW, XVII, str. 25, Z. Zakrzewski (ZOW, XVII, str. 178), ZOW, XII, str. 108, M. Kostrzewska (P. A., IX, str. 222), Archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu.

Uwaga: na polu na południe od zabudowań gospodarczych (stan. 2) ma znajdować się osada (?) kultury

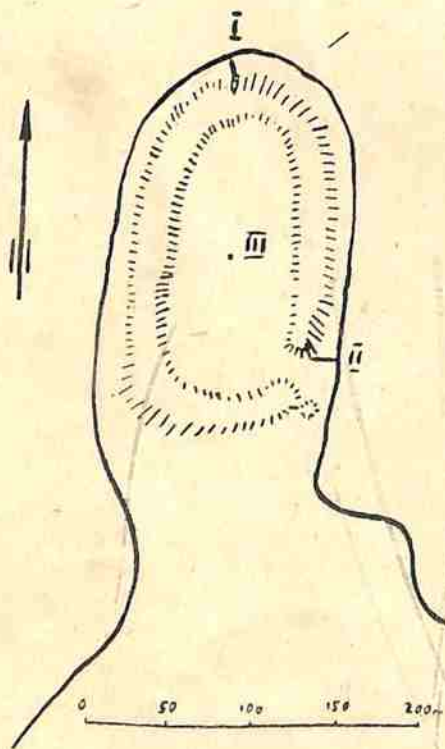
Inwentarz: W czasie badań Z. Zakrzewskiego wykonano 3 wykopy sondażowe o wymiarach 3×4 m i 1 o wymiarze 5×10 m. Wykop I na krawędzi wschodniej grodziska. W próchnicy znajdowano na głębokości 30—40 cm ceramikę wczesnośredniowieczną i kości zwierzęce. Poniżej tego poziomu występowały jedynie zabytki kultury łużyckiej — ułamki naczyń, sztyko kościane, gładzik łyżwowaty.

Ryc. 21. Szkic sytuacyjny grodziska w Izdebnie, pow. Żnin. — Fig. 21. Plan de situation de l'enceinte fortifiée à Izdebno, distr. de Żnin.

Wykop II na zachodniej krawędzi grodziska. Jak w wykopie poprzednim do głębokości 40 cm występują zabytki wczesnośredniowieczne, poniżej wyłącznie kultury łużyckiej, m. i. ułamki naczyń z ornamentem głęboko rytym wypełnianym inkrustacją.

Wykop III w środku grodziska. Jak w wykopach poprzednich do głębokości 30–40 cm. występują zabytki wczesnośredniowieczne, poniżej wyłącznie kultury łużyckiej, m. i. ułamki naczyń i szydło kościane. Na głębokości ca 2–3 m natrafiono na resztki poziomo ułożonej belki, na której leżała pod kątem prostym druga. Ponieważ wykop nie objął całości tej konstrukcji, o jej przeznaczeniu nic powiedzieć nie można.

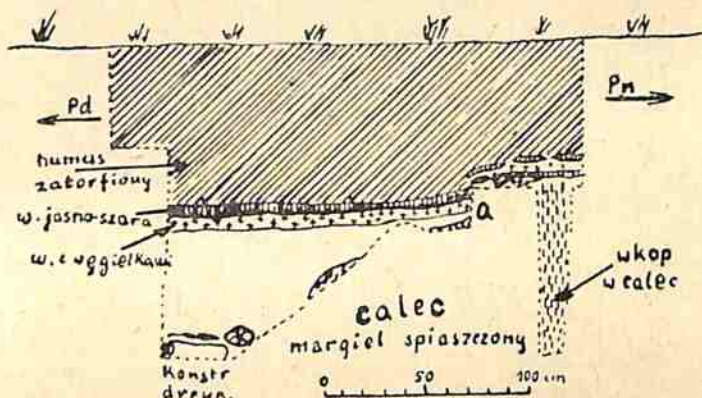

Ryc. 22. Szkic sytuacyjny grodziska w Izdebnie, w pow. żnińskim, z zaznaczonymi miejscami wykopów. Według J. Falickiego. — Fig. 22. Enceinte fortifiée d'Izdebno, distr. de Żnin avec l'indication des sondages. D'après J. Falicki.

Wykop IV na stoku zewnętrznym. Uzyskano tu we wszystkich (czterech warstwach, pokładach) ułamki naczyń kultury łużyckiej, kości zwierzęce, węgiel drzewny, przedmioty z gliny, kości i rogu, przy czym najobficiej występowały one w dolnej części warstwy II i w warstwie III. W warstwie IV odkryto rząd 18 pali dębowych w odstępach ca 0,5 m. Po obu stronach pali leżały belki i fragmenty drewna, bez celowego układu, wraz z dużą ilością ułamków naczyń i kości zwierzęcych. Niektóre z pali sięgały warstwy II, jednakże naogół występowały dopiero od IV-tej. Do najciekawszych zabytków należy tu zaliczyć mały ciężarek gliniany (do sieci?), szydło kościane (warstwa ziemi ciemno-szarej), grot z rogu jelenia (warstwa I), koniec szydła kościanego (warstwa II), grzechotkę (warstwa III), gładzik z żebra zwierzęcego, ułamek szydła kościanego, narzędzie z rogu jeleniego (warstwa IV). Ryc. 31.

W południowej części grodziska miano odkryć też resztki chaty z glinianymi ciężarkami tkackimi i przedmiotami brązowymi.

W czasie badań R. Jakimowicza wyróżniono tu VI warstw, z tego jedynie warstwy IV–VI i czę-

Ryc. 23. Izdebno, pow. Żnin. Profil „b” wykopu III na grodzisku. Według J. Falickiego. — Fig. 23. Izdebno, distr. de Żnin. Profile „b” de la tranchée III dans l'enceinte fortifiée. D'après J. Falicki.

ściowo warstwa III były nienaruszone późniejszą działalnością ludzką. Stwierdzono istnienie śladów dwufazowego osadnictwa kultury łużyckiej we wczesnej epoce żelaznej i na początku okresu lateńskiego. Osada starsza, pochodząca ze schyłku halstaatu została spalona, a na jej miejsce powstała po pewnym czasie druga, młodsza osada ludności kultury łużyckiej. Badania wału grodziska stwierdziły, że posiadał on konstrukcję drewniano-ziemną, bliżej jednak nieokreśloną na skutek fragmentarycznego zachowania. Pod wewnętrznym rozsypiskiem wału odkryto nikielne szczątki chaty o podłodze wylepionej gliną z domieszką roślinną. Od zewnątrz odkryto rodzaj płytkiej fosy, biegnącej równolegle do wału, chodnik (?) wyłożony drewnem i falochron-zasiek, gdzie znaleziono naczynia, stanowiące — być może — dar ofiarny duchom wód.

Wewnątrz grodziska, w warstwach nieprzemieszanych wystąpiły wyłącznie zabytki kultury łużyckiej (nie biorąc pod uwagę kilku starszych). Oprócz ceramiki, zarówno grubościenną jak i cienkościenną, często czernionej, zdobionej głęboko rytym orna-

mentem wypełnionym niekiedy inkrustacją, ornamentem odcisku naszyjnika, na przemian ukośnych grup żłobków (na krawędziach mis), znaleziono 2 brązowe grociki strzał typu scytyjskiego, dużą ilość rogowych i kościanych grocików strzał, 2 symboliczne topory z rogu łosia, dużą ilość szydeł, grotów oszczepów i sztyletów kościanych, 2 szpile rogowe, igłę do szycia z uszkiem, wisior z kła dzika i belemnitu, kilka kółek glinianych od wózków kultowych, przęśliki, grzędła, ułamki ciężarków tkackich, nóż z krystalicznej skały, narzędzia z żeber zwierzęcych, 2 młotki drewniane, motyki z rogu jelenia, krępulec rogowy, grzechotkę glinianą, naczynka miniaturowe, fragmenty cedzideł, ułamki naczyń ze śladami napraw itp.

Wśród szczątków kostnych przeważają kości zwierząt domowych, m. i. konia. Prócz tego, w nasypie wału znaleziono fragmenty kości ludzkich, m. i. czaszki dziecka, które próbuje się interpretować jako pozostałości ofiary zakładzinowej.

Chronologia: Hallstatt D. — wczesny okres lateński (?).

Zbiory: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu.

Literatura: Z. Zakrzewski (ZOW, XVII, str. 177), tenże (W. A., IX, str. 176—190), J. Kostrzewski (Gród prasłowiański w Biskupinie, str. 22), Wł. Szafranski (ZOW, XV, str. 37), Z. Zakrzewski (W. A., VIII, str. 227), ZOW, XVII, str. 181, J. Kostrzewski (Spraw. PAU, 40, nr 3, str. 83—84), Archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, Wł. Kowalenko, Grody, str. 92, 241—242, R. Jakimowicz (Spraw. PAU, rok 1949, str. 17—21), tenże (Studia Wczesnośredniowieczne, tom I, Warszawa-Wrocław 1952, str. 103—113), A. Niesiołowska, Budownictwo (w rękopisie).

Uwaga: występujące na tymże miejscu zabytki wczesnośredniowieczne i późniejsze znajdują się wg R. Jakimowicza na wtórnym złożu.

14. Łagów, pow. Sulęcín.

Położenie: na przesmyku między dwoma jeziorami.

Badania: powierzchniowe J. Kostrzewskiego w 1946 roku.

Rodzaj stanowiska: grodzisko okrągłe o średnicy 18—20 m., otoczone z dwóch stron wawozem, z pozostałych stron wałami (dwoma) o średnicy 12 m i znajdującymi się między nimi i po stronach zewnętrznych trzema fosami.

Inwentarz: kilka mało charakterystycznych ułamków naczyń, między innymi grubościennego o szorstkiej powierzchni obmazywanej.

Chronologia: Hallstatt?

Zbiory: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, nr inw. 1946 : 78.

Literatura: ZOW, XV, str. 110, Archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu.

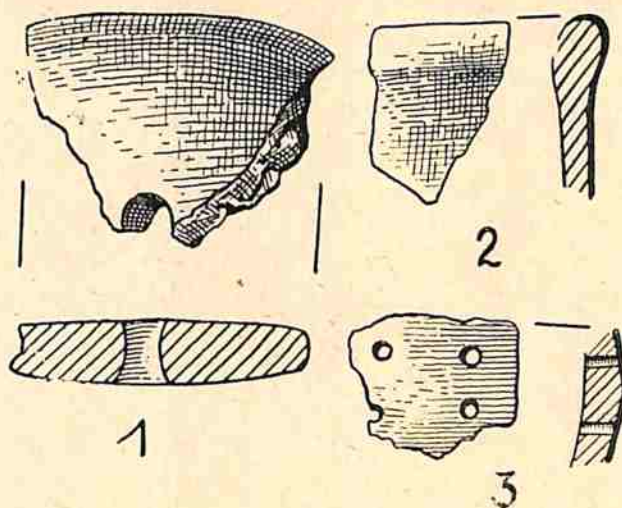
Uwaga: na pobliskim wzgórzu (dawnej wyspie) znajduje się „osada nieobronna” kultury łużyckiej.

15. Ostrowite, pow. Szamotuły (skreślono).

16. Ostrowite Trzemeszeńskie, pow. Mogilno, stan. 1.

Położenie: wyspa na jeziorze ostrowickim (ryc. 33).

Badania: powierzchniowe Z. Zakrzewskiego w 1886 roku, E. Krügera w 1933 roku, Wł. Kowalenki w 1936 roku i Grylewicza.

Ryc. 24. Izdebnó, pow. Żnin. 1. Ułamek grzędła (?) glin., 2. Ułamek naczynia, 3. Fragment cedzidla. Ok. 7/8 w. n. — Fig. 24. Izdebnó, distr. de Żnin. 1. Fragment d'un poids de filet (?), 2. Fragment de vase, 3. Fragment d'un passoire. Env. 7/8 gr. nat.

Rodzaj stanowiska: grodzisko.

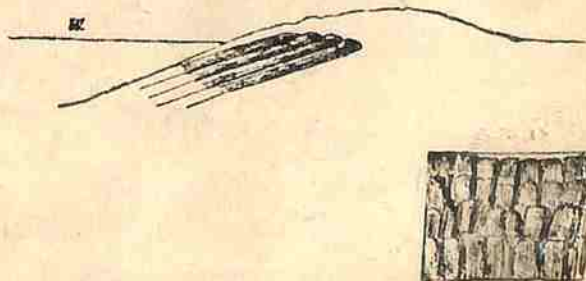
Inwentarz: Ułamki naczyń, między innymi fragmenty o powierzchni chropowatej, mazanej. Ułamki zdobione linią falistą, trójkątami zakreskowanymi. Powierzchnia gładka. Ułamek czerpaka z uchem taśmowatym o gładkiej, czernionej powierzchni ze śladami inkrustacji. Drut brązowy (szpila ?). Ryc. 34.

Chronologia: Hallstatt D.

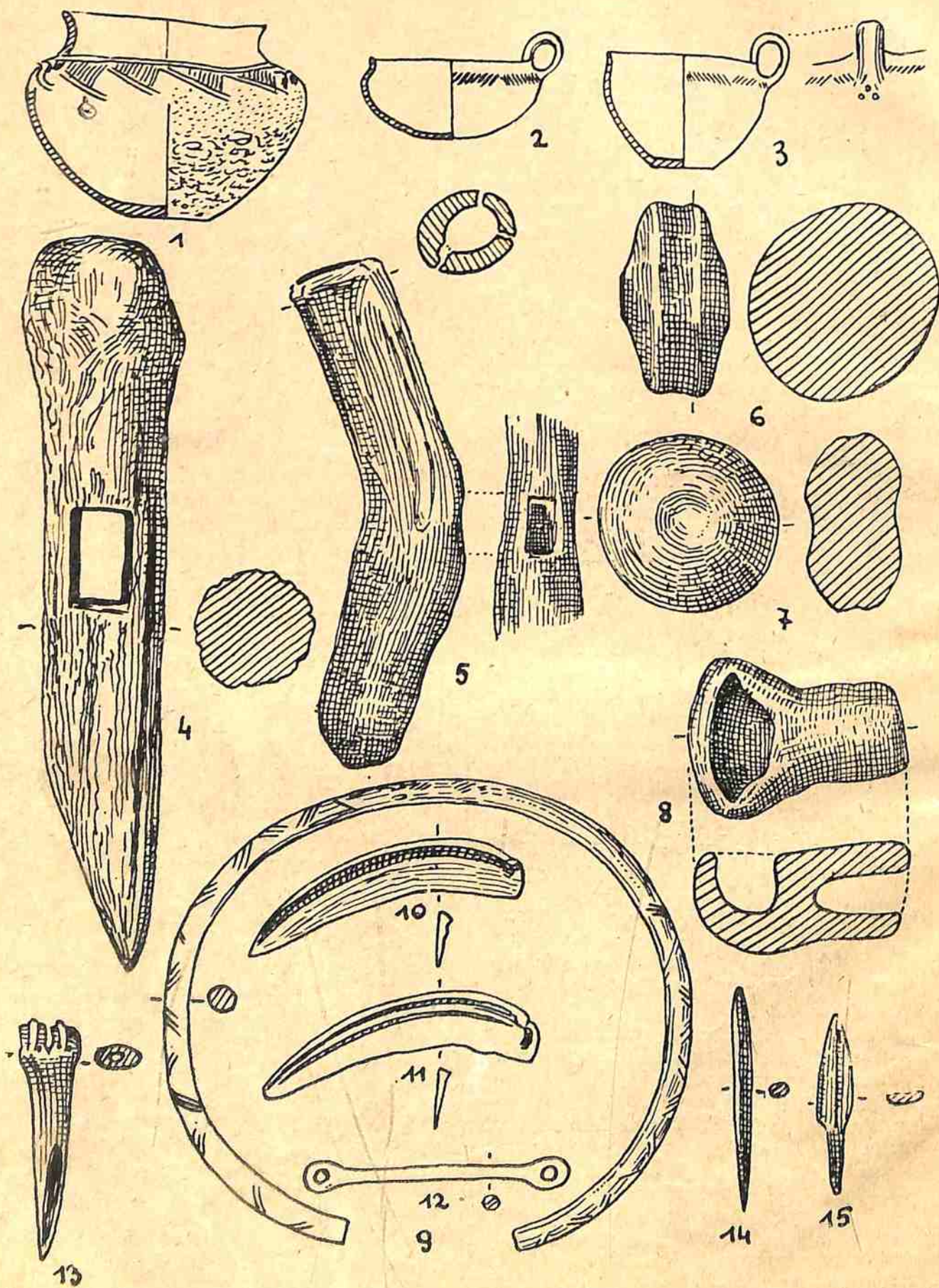
Zbiory: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, nr kat. T. P. N. 1886 : 21, 24, nr inw. 1933 : 195 (nr kat. 1933 : 114), 1934 : 288 (nr kat. 1934 : 970), 1936 : 98 (nr kat. 1936 : 1375).

Literatura: J. Kostrzewski (Gród prasłowiański w Biskupinie, str. 22), Wł. Szafranski (ZOW, XV, str. 37), Wł. Kowalenko, Grody, str. 92 i 271, J. Kostrzewski, Wielkopolska II, str. 288, przyp. 562, T. Seidler-Wiślański, Najdawniejsze dzieje (w rękopisie), Archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu.

Uwaga: na tymże miejscu grodzisko wczesnośredniowieczne. Nad jeziorem ostrowickim, w miejscowości Ostrowite Prymasowskie, pow. Gniezno (por. ryc. 33) na stan. 1, na półwyspie otoczonym z dwóch stron bagnistymi łakami (teren zalewowy)

Ryc. 25. Jankowo, pow. mogileński. Przekrój i rzut poziomy falochronu. Wg J. Kostrzewskiego. — Fig. 25. Jankowo, distr. de Mogilno. Coupe et plan du brise-lames. D'après J. Kostrzewski.

Ryc. 26. Jankowo, pow. Mogilno. 1—3. Naczynia glin, 4—5 i 13—15. Przedmioty z rogu, 6—7. Przedmioty kamienne, 8. Tygiel odlewiczy glin, 9—12. Przedmioty brązowe. Naczynia ok. $\frac{1}{4}$, reszta ok. $\frac{1}{2}$. Wg K. Langenheima. — Fig. 26. Jankowo, distr. de Mogilno. 1—3. Vases céramiques, 4—5 et 13—15. Objets en corne, 6—7. Objets en pierre, 8. Cuillère de fonte en argile, 9—12. Objets en bronze. 1—3 en $\frac{1}{4}$, le reste en env. $\frac{1}{2}$. D'après K. Langenheim.

i z trzeciej strony jeziorem, znajduje się osada kultury łużyckiej (Hallstatt?). Być może, jest ona związana z grodziskiem na wyspie jeziora ostrowickiego, jeżeli nie była niezależna od niego pod względem obronnym, na co wskazywać by mogło niezwykle korzystne położenie (autopsja T. Malinowskiego w 1953 roku).

17. Pawłowice, pow. Poznań.

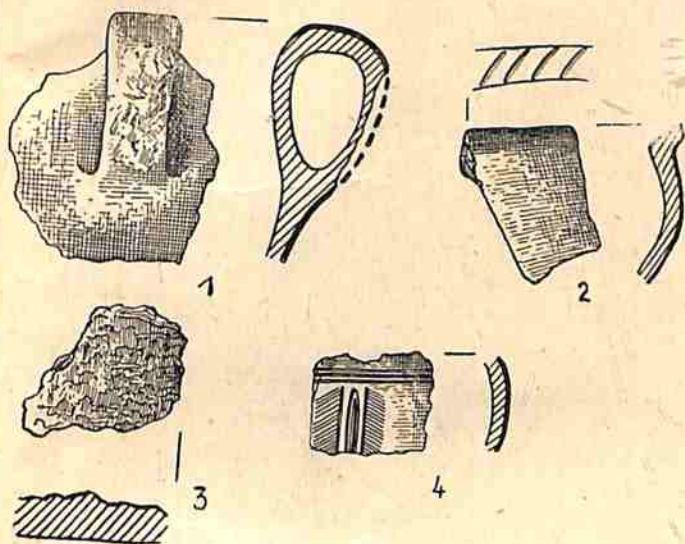
Położenie: nad małym jeziorem kierskim zwanym „Święte“, o 500 m od dworu, wśród bagien.

Badania: H. Feldmanowskiego, J. Lępkowskiego i innych.

Rodzaj stanowiska: grodzisko okrągłe o średnicy 100 m, wał wysoki 3 m. Obecnie całkowicie rozwieszone.

Inwentarz: znalezione tu ucho taśmowate naczynia (ryc. 35).

Chronologia: ?

Ryc. 27. Koluda Wielka, pow. Inowrocław. Ułamki naczyń. Ok. 1/2 w. n. — Fig. 27. Koluda Wielka, distr. de Inowrocław. Fragments de vases. Env. 1/2 gr. nat.

Zbiory: Zakład Archeologii Polski U. J. w Krakowie, Muzeum Archeologiczne w Poznaniu (brak).

Literatura: A. Lissauer, *Denkmäler*, str. 181, R. Behla, *Rundwälle*, str. 155, J. Kostrzewski (Gród prasłowiański w Biskupinie, str. 22), Wł. Kowalenko, *Grody*, str. 92 i 275, Wł. Szafranski (ZOW, XV, str. 37).

Uwaga: na tymże miejscu było także grodzisko wczesnośredniowieczne.

18. Powodowo, pow. Wolsztyn.

Położenie: na południowo-zachód od Wolsztyna, przy ujściu rzeki Dajcy do jeziora Wielkiego Nialeckiego (Bieżyńskiego).

Badania: R. Kocha w 1858 roku i R. Virchowa w 1875 roku.

Rodzaj stanowiska: grodzisko.

Inwentarz: ułamki naczyń.

Chronologia: ?

Zbiory: Muzeum Prehistoryczne w Berlinie.

Literatura: R. Behla, *Rundwälle*, str. 153 (Wolsztyn), J. Kostrzewski, *Wielkopolska II*, str. 288,

przy. 562, tenże (Gród prasłowiański w Biskupinie, str. 22), Wł. Kowalenko, *Grody*, str. 92, 280—1, Wł. Szafranski (ZOW, XV, str. 37).

Uwaga: na tymże miejsce grodzisko wczesnośredniowieczne. Mylnie bywa zaliczane do miejscowości Wolsztyn, pow. loco.

19. Przemęt, pow. Wolsztyn.

Położenie: w północno-zachodniej stronie miasteczka, na gruncie J. Wojciechowskiego w tylnej części ogrodu (Rynek 14).

Badania: R. Virchowa.

Rodzaj stanowiska: grodzisko.

Inwentarz: stwierdzono tu istnienie 2 warstw z zabawkami kultury łużyckiej (ułamki naczyń).

Chronologia: V okres epoki brązu — Hallstatt?

Zbiory: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu?

Literatura: R. Behla, *Rundwälle*, str. 163, P. Schumacher, *Ringwälle*, str. 34—35, J. Kostrzewski, *Wielkopolska II*, str. 288, przyp. 562, tenże (Gród prasłowiański w Biskupinie, str. 22), M. Piotrowski (ZOW, III, str. 4), Wł. Kowalenko, *Grody*, str. 92, 283—4, Wł. Szafranski (ZOW, XV, str. 38), Archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu.

Uwaga: na tymże miejscu grodzisko wczesnośredniowieczne. W miejscowości Przemęt — Leśnictwo (d. Józefowo) znajduje się cmentarzysko kultury łużyckiej z wczesnej epoki żelaznej.

20. Pudliszki, pow. Gostyń.

Położenie: około 500 m na południe od cegielni (ryc. 36).

Badania: powierzchniowe m. i. J. Kostrzewskiego i L. Nowaka, L. J. Łuki i E. Dąbrowskiego w 1948 roku.

Rodzaj stanowiska: grodzisko I, o średnicy około 55 m, wały dochodzą do wysokości 3 m, występują ślady fosy.

Inwentarz: Ułamki naczyń przeważnie grubościennych, o silnej domieszce drobno- i średnioziarnistego piasku; między innymi ułamek części przykrawędnej, zdobionej poniżej wylewu plastycznym wałkiem z dołkami palcowymi (ryc. 37). Ułamek „talerza“ glinianego o gładkiej powierzchni, kości zwierzęce.

Chronologia: Hallstatt?

Zbiory: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, nr inw. 1948 : 292 (nr kat. 1948 : 1859).

Literatura: J. Kostrzewski (Gród prasłowiański w Biskupinie, str. 22), L. Nowak (ZOW, X, str. 89—91), Wł. Kowalenko, *Grody*, str. 92, 285—6, B. Kostrzewski (F. P. I, str. 195), Wł. Szafranski (ZOW, XV, str. 38), Archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu.

Uwaga: na tymże grodzisku znajdowano także ułamki naczyń wczesnośredniowiecznych.

21. Pudliszki, pow. Gostyń, stan. 1.

Położenie: na łąkach, na zachód od Pudliszek (ryc. 36).

Badania: powierzchniowe m. i. J. Kostrzewskiego, Z. Rajewskiego i L. Nowaka w 1935 roku.

Rodzaj stanowiska: grodzisko II, o przypuszczalnej średnicy około 100 m, wyznaczonej przez kamienie, będące pozostałościami wałów.

Inwentarz: ułamki naczyń, kości zwierzęce, węgiel drzewny.

Chronologia: Hallstatt?

Zbiory: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, nr inw. 1929:420, 1931:31 (brak w magazynie).

Literatura: J. Kostrzewski (Gród prasłowiański w Biskupinie, str. 22), Z. Rajewski, Powiat gostyński, str. 37, L. Nowak (ZOW, X, str. 89—90), Wł. Szafrński (ZOW, XV, str. 38), Wł. Kowalenko, Grody, str. 92, 285—6, Archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu.

Uwaga: na grodzisku tym znaleziono wyłącznie zabytki kultury łużyckiej. Według Rajewskiego ma ono średnicę 50—60 m, wysokość wałów 1—1,5 m.

22. Radzim, pow. Oborniki.

Położenie: na wyspie radzimskiej.

Badania: powierzchniowo Koła Prehistoryków S.U.P. pod kierunkiem prof. J. Kostrzewskiego w 1948 roku.

Rodzaj stanowiska: grodzisko.

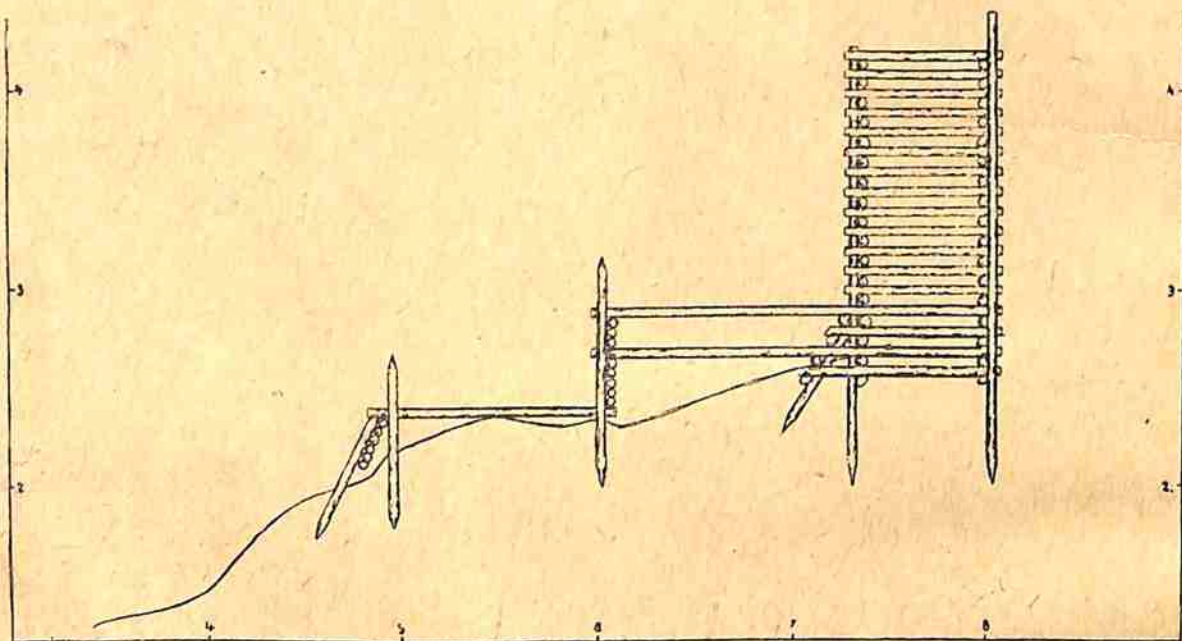
Inwentarz: ułamki naczyń zwykle grubościennych (ryc. 38, 1—2), o powierzchni gładkiej, szorstkiej, obmazywanej, obrzucanej, a nawet czernionej. W gli-

Wielkopolska II, str. 288, przyp. 562, Wł. Szafrński (ZOW, XV, str. 38), B. Kostrzewski (F. P. I, str. 195), Wł. Kowalenko, Grody, str. 92 i 287.

Uwaga: na tymże miejscu grodzisko wczesnośredniowieczne. Przy bagrowaniu kanału znaleziono oselkę, szpilę brązową, brązowy haczyk do wędki, 3 sztylety (miecze) brązowe, 2 brązowe dłuta wklęsłe i kamienny topór (notatka w archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu). Na południowym brzegu wyspy, na Warcie ma znajdować się osada z wczesnej epoki żelaznej.

Rogoźno, pow. Oborniki.

Według literatury miało istnieć tu, na północny-zachód od Rogoźna, na prawym brzegu Welny, na miejscu zwanym „Żydowska Góra” grodzisko kultury łużyckiej. Prace wykopaliskowe J. Delekt w 1932 roku nie odkryły warstwy kultury łużyckiej. Ułamki naczyń kultury łużyckiej najprawdopodobniej na wtórnym złożu. Por. J. Delekt (ZOW, VII, str. 37—43).

Ryc. 28. Komorowo, pow. szamotulski. Rekonstrukcja budowli obronnych i umocnień brzegu grodziska kultury łużyckiej (w przekroju). Wedł. J. Kostrzewskiego. — Fig. 28. Komorowo, distr. de Szamotuły. Reconstruction des remparts et du brise-lames de l'enceinte fortifiée de la civilisation lusacienne (coupe verticale). D'après J. Kostrzewski.

nie tych naczyń występuje zwykle znaczna domieszka piasku. Ułamki naczyń cienkościennych posiadają zwykle powierzchnię czernioną, głęboko ryty ornament linii poziomych lub linii skośnych. Ciężarek w kształcie stożka z uciętym czubkiem i pionowym otworem. Ryc. 39.

Chronologia: Hallstatt.

Zbiory: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, nr inw. 1912:508, 511, 512, 1047, 1929:524, nr inw. 1948:62 (nr kat. 1948:177). Nie wiadomo, czy numery katalogu z 1912 i 1929 roku odnoszą się do tego stanowiska.

Literatura: Album zabytków przedhistorycznych Wielkiego Księstwa Poznańskiego, II, J. Kostrzewski (Gród prasłowiański w Biskupinie, str. 23), tenże

23. Siemowo, pow. Gostyń, stan. 1.

Położenie: wśród łąk, na południowym, lewym brzegu kanału Obry, 2 km na północ od Siemowa, 1 km na południe od Żelazna.

Badania: ?

Rodzaj stanowiska: grodzisko.

Inwentarz: mało charakterystyczne ułamki naczyń, przepalone kamienie kawałki rudy żelaznej.

Chronologia: Hallstatt?, okres wczesnośredniowieczny?

Zbiory: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, nr inw. 1932:43 (brak w magazynie).

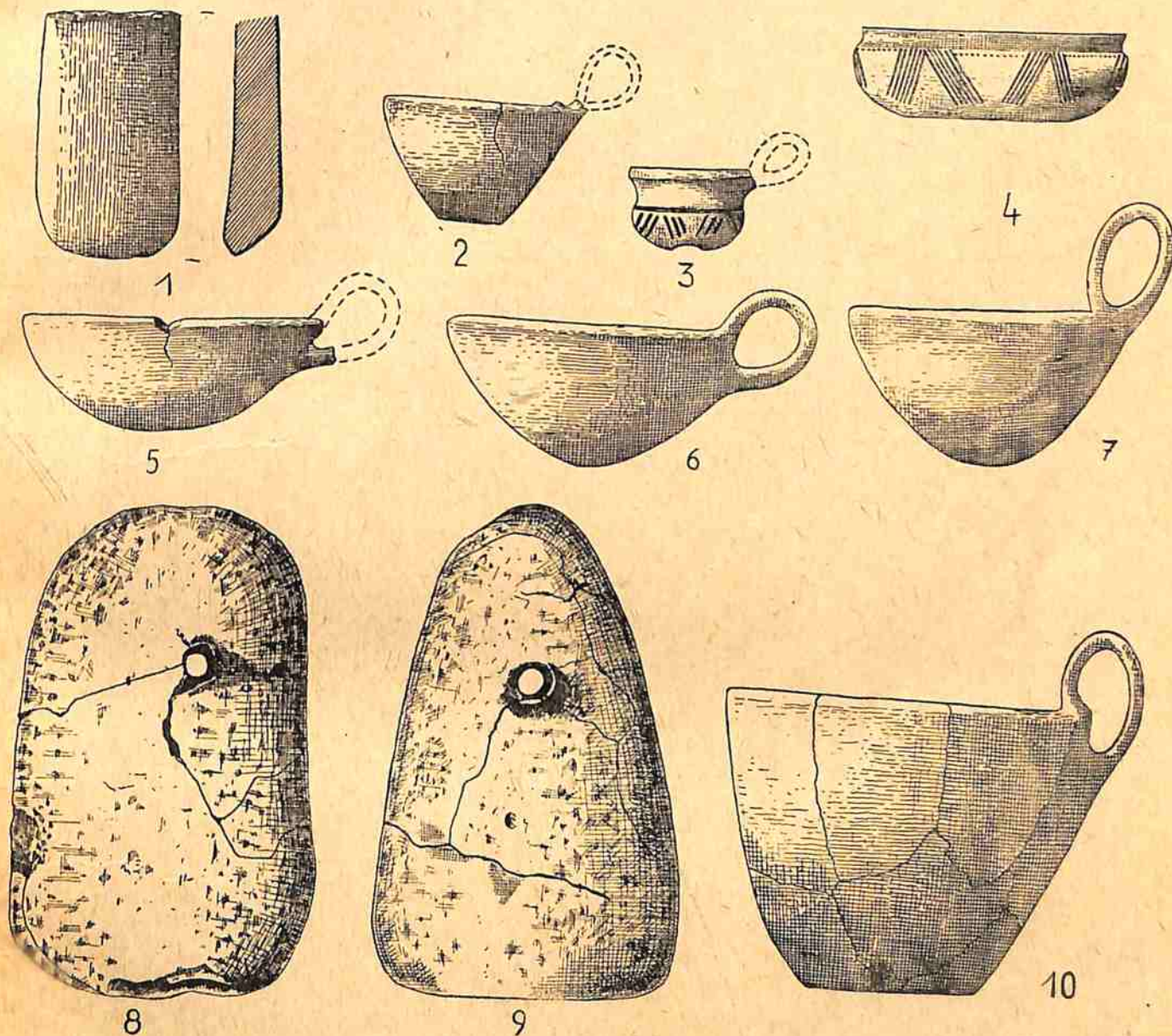
Literatura: R. Behla, Rundwälle, str. 37, Z. Rajewski, Powiat gostyński, str. 19, (przyp. 11) i 37, 38, Wł. Kowalenko, Grody, str. 297.

24. Słupca, pow. Konin, stan. 1.

Położenie: niedaleko strzelnicy, na torfowiskach na wschód od miasta (ryc. 40).

Badania: powierzchniowe Z. Durczewskiego przed II wojną światową, A. Studzińskiego w 1949 roku, T. Malinowskiego w 1953 roku, wykopaliskowe Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w 1954 roku^{23a}).

stwą konstrukcji drewnianych (ryc. 69—71), leżących na głębokości 40 cm od powierzchni (na majdanie grodziska) i na głębokości 60—125 cm u podnóża wału. Uchwycono konstrukcję części drogi-ulicy (ryc. 72), zbudowanej z belek i dranic o szerokości około 2,8 m. Ulica ta umacniana była od spodu dodatkowo belkami biezącymi prostopadłe do biegu

Ryc. 29. Komorowo, pow. Szamotuły. 1. Fragment motyki kamiennej, 2—7 i 10. Naczynia. 8—9. Ciężarki tkackie. $\frac{2}{5}$ w. n. — Fig. 29. Komorowo, distr. de Szamotuły. 1. Fragment d'une pioche, 2—7 et 10. Vases céramiques, 8—9. Poids de métier de tisserand. $\frac{2}{5}$ gr. nat.

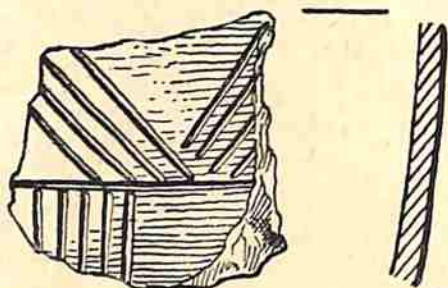
Rodzaj stanowiska: grodzisko.

Inwentarz: w czasie prac wykopaliskowych w roku 1954 przeprowadzono wykop północ-południe (ryc. 68), jako część wykopu krzyżowego. Po warstwie próchnicy darniowej, piasku z gliną, ilem, węgielkami drzewnymi i popiołem, uzyskano III war-

belek wierzchnich, oraz rzucanymi luźno kamieniami. Tuż przy ulicy znajdowały się szczątki domów w postaci luźno rozrzuconych belek i kołków, często ze śladami spalania. Domy te budowane były prawdopodobnie „na łątkę”. Pod konstrukcjami drewnianymi domów występowała warstwa faszyny oraz luźne kamienie. Konstrukcje drewniane budowane były z drewna brzoźowego, sosnowego i dębiny. W części południowej wykopu zaobserwowano bardzo duże nagromadzenie w obrębie domostw kości zwierzęcych; w północnym krańcu tegoż wykopu na-

^{23a}) Prace wykopaliskowe na grodzisku w Słupcy prowadzone były przez Muzeum Archeologiczne w Poznaniu w dalszym ciągu w 1955 roku. Szczegółowe sprawozdanie z tych prac przesłano redakcji „Sprawozdań Archeologicznych” w Krakowie.

potkano na warstwę przepalonych ziaren soczewicy (?), leżących na drewnianych belkach i faszy-nie. Obok tego skupiska, kształtu owalnego, o długości 1,3—1,4 m znaleziono dwa żarna. W wykopach natrafiono też na mocno zniszczone szkielety ludzkie,

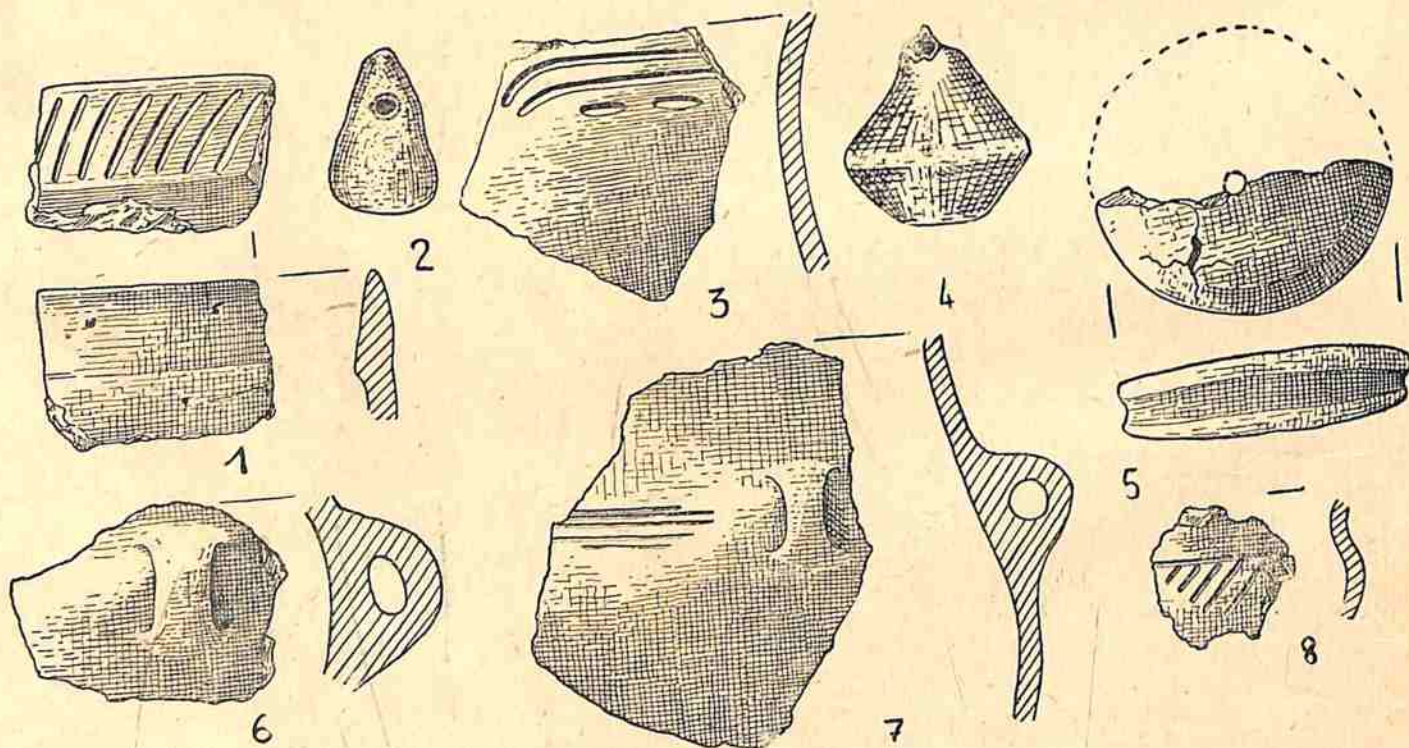
Ryc. 30. Koziągłowy, pow. Komin. Ułamek naczynia. W. n. — Fig. 30. Koziągłowy, distr. de Komin. Fragment de vase. Gr. nat.

co łącznie z czaszkami, występującymi u podnóża wałów od strony zewnętrznej jest, prócz śladów spaliny, dużej ilości grocików strzał, dowodem zniszczenia grodu na skutek najazdu.

rami i bez zadziórów (nieliczne), szydła, gładzik łyżwowaty, igła, oprawka do noża i inne. Znaleziono także liczne fragmenty ciężarków tkackich, dwie grzechotki gliniane, bransoletę żelazną, 3 miniaturowe naczynka, 2 paciorki z niebieskiego szkliwa, w tym 1 zdobiony poziomym zygzakiem, ze szkliwa żółtego, motykę kamienną, pięcioboczny toporek kamienny z dwustronnymi znakami krzyża na obuchu. Duża jest liczba żaren z rozcieraczami. Ryc. 41.

W wykopie przeprowadzonym w wale grodziska (ryc. 73), stwierdzono, że na głębokości 3,15—3,4 m występuje ruszt ze spetryfikowanego drewna, umacniany kamieniami. Na ruszcie tym spoczywały warstwy ziemi, tworzące wał, w których nie dostrzeżono innych konstrukcji drewnianych.

Do grodziska, od strony mniej więcej południowej, od brzegu biegnie grobla-droga, oznaczona jako stanowisko II. Ponieważ tworzy ona nierozłączną całość z grodziskiem, wspomnieć trzeba o wynikach badań wykopaliskowych przeprowadzonych tam w 1953 roku (por. P. Z. X, z. 1—2, str. 241 i n.). Grobla ta, długości około 200 m, szerokości 3,5 m, zbudowana była na płytkim zatorfiąłym jeziorze, przez kolejne narzucanie warstw piasku i faszyny, umacnianych później bitymi palami, biegnącymi po obu krańcach

Ryc. 31. Kruszwica, pow. Inowrocław, 1, 3, 6—8. Ułamki naczyń, 2 i 4. Grzechotki gliniane, 5. Fragment gązdzidła glinianego. Ok. 1/2 w. n. — Fig. 31. Kruszwica, distr. d'Inowrocław, 1, 3 et 6—8. Fragments de vases, 2 et 4. Hochets en argile, 5. Fragment d'un poids de filet en argile. Env. 1/2 gr. nat.

Oprócz dużej ilości ceramiki, znaleziono tu najwięcej przedmiotów z kości i rogu. Ułamki naczyń są grubościennie, z dużą domieszką piasku, o powierzchni obmazywanej i cienkościennie, o powierzchni zwykle gładkiej, czernionej, czasem tzw. „grafitowanej”. Występują ślady inkrustacji. Z rogu i kości najliczniej wystąpiły grociki strzał z zadzió-

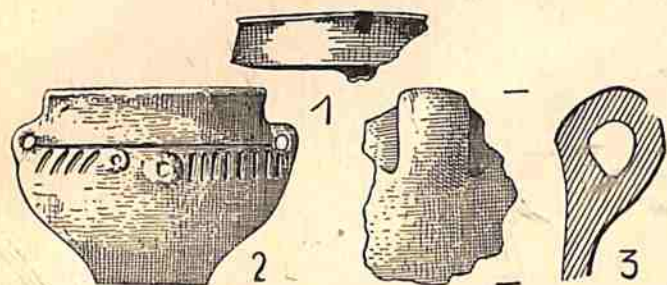
grobli. Prócz tego w grobli i po jej bokach występowały umocnienia w postaci luźno rzucanych belek i kamieni (ryc. 42—44 i 74—75).

Chronologia: Hallstatt D.

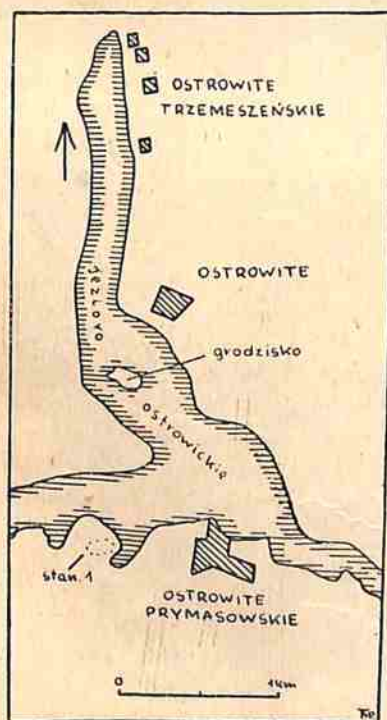
Zbiory: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, nr inw. 1949 : 355, 1953 : 231, 236—240, 1954 : 127. Przedwojenne zaginęły.

Literatura: Z. Durczewski, Grupa górnośląsko-małopolska I, str. 138, B. Kostrzewski (F. P. I, str. 209), ZOW, XVIII, str. 161, T. Malinowski (ZOW, XXII, str. 220—222), tenże (P. Z. X, nr 1—2, str. 241—49), tenże (A. R. VI, z. 2, str. 207 i 211—12), D. Durczewski (P. Z. XI, nr 1—2, str. 376—382), J. Gładkowska (P. A., X — w druku), W. A., XXII, str. 200—203.

Uwaga: dawniej mylnie lokalizowano grodzisko na terenie wsi Róża, pow. Konin. W najbliższej okolicy grodziska znajduje się „osada otwarta” kultury łużyckiej (stan. 3) i cmentarzysko o niepewnej chronologii (stan. 4), najprawdopodobniej związane z tymże grodziskiem. W Słupcy wykopano też przed kilku-

Ryc. 32. Ostroróg, pow. Szamotuły. 1. Fragment naczynia (?) brązowego, 2. Naczynko gliniane, 3. Ułamek naczynia glinianego. $\frac{2}{3}$ w. n. — Fig. 32. Ostroróg, distr. de Szamotuły. 1. Fragment de vase en bronze, 2. Vase en argile, 3. Fragment de vase. $\frac{2}{3}$ gr. nat.

Ryc. 33. Szkic sytuacyjny grodziska w Ostrowie Trzemeszeńskim, pow. Mogilno. — Fig. 33. Plan de situation de l'enceinte fortifiée d'Ostrowite Trzemeszeńskie, distr. de Mogilno.

dziesięciu laty skarb w postaci wiadra brązowego (por. J. Kostrzewski, Wielkopolska II, str. 100).

25. Smuszewo, pow. Wągrowiec, stan. 3.

Położenie: na południowo-wschodnim brzegu jeziora czeszewskiego, posiadłość Anny Bukalowej (ryc. 45).

Badania: m. i. powierzchniowe J. Kostrzewskiego.

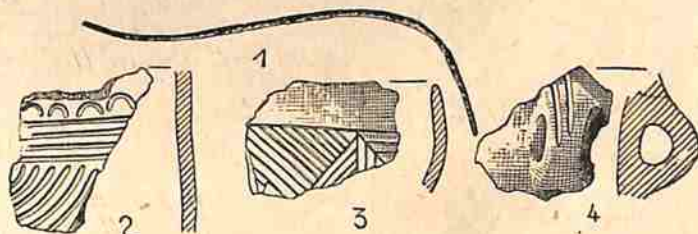
Rodzaj stanowiska: grodzisko.

Inwentarz: 5 rozcieraczy kamiennych, ośleka kamienna, podkładka kamienna, żużel żelazny, ułamki naczyń cienkościennych, o czarnej lśniącej powierzchni, o powierzchni brunatnej, zdobionej liniami poziomymi, pionowymi i skośnymi, dołkami. Olbrzymia większość ceramiki to jednak ułamki naczyń grubościennych (ryc. 46), z dużą niekiedy domieszką grubego nieraz piasku. Powierzchnia ich była gładka, czasem czerniona, zdobiona szerokimi bruzdami poziomymi, szorstka, obmazywana palcami i obrzucana. Spotyka się ułamki naczyń wtórnie przepalone w ogniu. Użytkano tu także ułamki tzw. „talerza” glinianego o gładkiej powierzchni, ułamki polepy, węgle drzewne i kości zwierzęce. Ryc. 47—48.

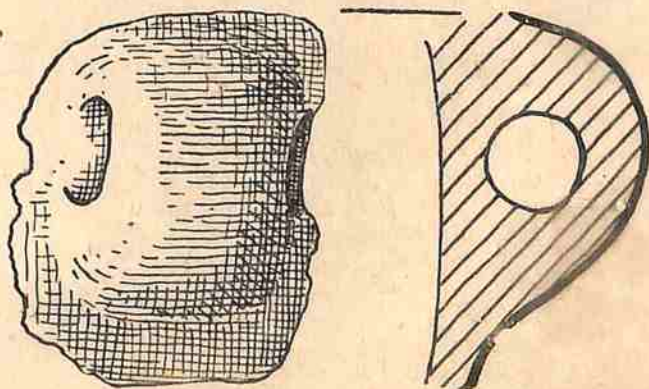
Chronologia: Hallstatt D.

Zbiory: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, nr inw. 1930:53 (nr kat. 1930:168—9), 1938:130 (nr kat. 1939:1650), 1926:64, 1925:205 (nr kat. 1925:675—6), 1938:88, 1925:218 (nr kat. 1925:707—10).

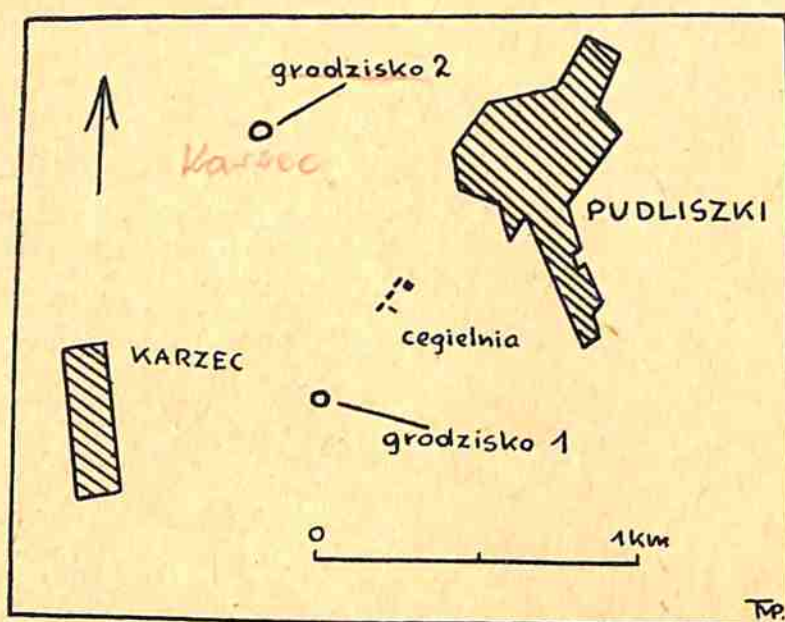
Literatura: J. Kostrzewski (Gród prasłowiański w Biskupinie, str. 22), Wł. Szafranski (ZOW, XV, str.

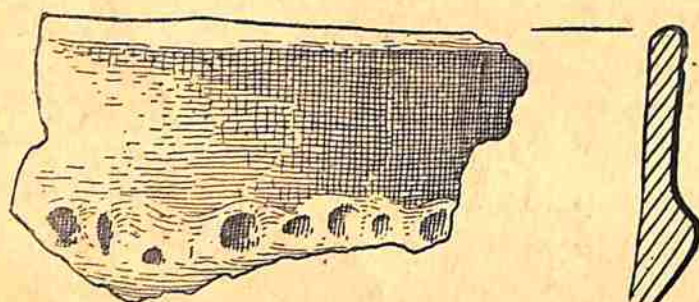
Ryc. 34. Ostrowite Trzemeszeńskie, pow. Mogilno. 1. D:ut brązowy, 2—4. Ułamki naczyń glin. Ok. $\frac{1}{3}$ w. n. — Fig. 34. Ostrowite Trzemeszeńskie, distr. de Mogilno. 1. Fil de bronze. 2—4. Fragments de vases. $\frac{1}{3}$ gr. nat.

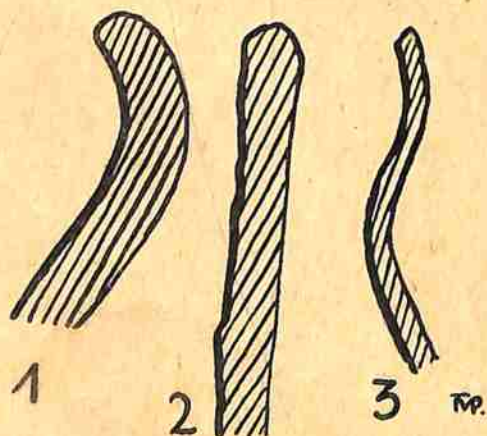
Ryc. 35. Pawłowice, pow. Poznań. Ułamek naczynia. W. n. — Fig. 35. Pawłowice, distr. de Poznań. Fragment de vase. Gr. nat.

Ryc. 36. Szyk sytuacyjny grodzisk w Pudliszkach, pow. Gostyń. — Fig. 36. Plan de situation des enceintes fortifiées à Pudliszki, distr. de Gostyń.

Ryc. 37. Pudliszki, pow. Gostyń, grodzisko I. Ułamek naczynia. Ok. $\frac{2}{3}$ w. n. — Fig. 37. Pudliszki, distr. de Gostyń. Enceinte fortifiée no I. Fragment de vase. Env. $\frac{2}{3}$ gr. nat.

Ryc. 38. Profile ułamków naczyń. 1—2. Radzim, pow. Oborniki, 3. Dakowy Mokre, pow. Nowy Tomysl. W. n. — Fig. 38. Profils de fragments de vases. 1—2. Radzim, distr. de Oborniki, 3. Dakowy Mokre, distr. de Nowy Tomysl. Gr. nat.

38), M. Kostrzewski (P. A., IX, str. 218), J. Kostrzewski (Spraw. PAU, 40, nr 3, str. 83—4), Słownik Geograficzny X, str. 918, Zeit. Hist. Ges. Pos. IX, str. 407, Sadowski, Wykaz, R. Behla, Rundwälle, str. 152, Światowit V, str. 213 (mylnie pow. krotoszyński), Schwartz, Nachtrag II, str. 17, Wł. Kowalenko, Grody, str. 92 i 299—300, A. Lissauer, Denkmäler, str. 181, O. Kolberg, Lud XI, str. 232, P. Schumacher, Ringwälle, str. 29, J. Kostrzewski, Wielkopolska II, str. 288, przyp. 562, A. Niesiołowska, Budownictwo (w rękopisie) Archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu.

Uwaga: mylnie podane jako Czeszewo, pow. Wągrowiec. Na stan. 4 znajduje się „osada palowa” znana od bardzo dawnych czasów. Datowana jest na okres halsztacki D i prawdopodobnie związana jest z grodziskiem łąckim. Na stanowisku 6 znaleziono niewykończony toporek kamienny. Oba te stanowiska podawane są także mylnie jako Czeszewo.

Spławie, pow. Września.
patrz Wodzisko, pow. Września.

26. Stodolno, pow. Mogilno.

Położenie: między Stodolnem a Żegotkami, 800 m na północny-zachód od Stodolna, na wzniesieniu 93,8 na prawym brzegu strugi spływającej do Smierni.

Badania:

Rodzaj stanowiska: grodzisko.

Inwentarz: ułamki naczyń.

Chronologia:

Zbiory:

Literatura: P. Schumacher, Ringwälle, str. 27, J. Kostrzewski (Gród prasłowiański w Biskupinie, str. 22), Wł. Kowalenko, Grody, str. 92 i 302, Wł. Szafranski (ZOW, XV, str. 38).

Uwaga: na tymże miejscu grodzisko wczesnośredniowieczne.

27. Szarlej, pow. Inowrocław.

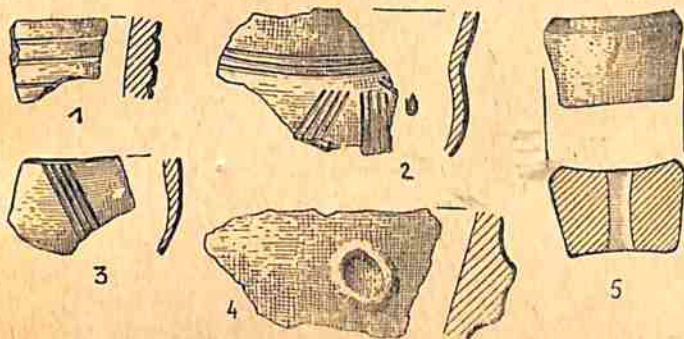
Położenie: na zachodnim brzegu jeziora szarlejskiego, tzw. „Okop Szwedzki” lub „Stary Okop” na wprost Szarleju, 87,7 m nad poziomem morza (ryc. 49).

Badania: powierzchniowe J. Kostrzewskiego w 1920 roku.

Rodzaj stanowiska: grodzisko o średnicy 72 kroków. Obwód wałów 477 kroków, fosa szerokości 12 kroków. Szerokość wału u podstawy 18 kroków. W pobliżu w torfiastym brzegu jeziora sterczą dębowe i olchowe pale, a pomiędzy nimi leżą belki.

Inwentarz: w fosie znaleziono między innymi naczynie przepalone w ogniu.

Chronologia: Hallstatt?

Ryc. 39. Radzim, pow. Oborniki. 1-4. Ułamki naczyń, 5. Prześlik gliniany. 2/3 w. n. — Fig. 39. Radzim, distr. de Oborniki. 1-4. Fragments de vases, 5. Fusaïole en argile. 2/3 gr. nat.

Zbiory: dawniej w Bydgoszczy, w Gabinecie Archeologicznym U. J. w Krakowie (nr inw. 9037), Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, nr inw. 1922:6 (nr kat. 1922:14 — w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu kilka mało charakterystycznych ułamków naczyń), 1922:10 (brak zabytków).

Literatura: J. Kostrzewski (Gród prasłowiański w Biskupinie, str. 22), Wł. Szafrński (ZOW, XV, str. 38), Aus dem Posener Lande, 1912, str. 325, Wł. Kowalenko, Grody, str. 92 i 305, P. Schumacher, Ringwälle, str. 23, R. Behla, Rundwälle, str. 151, A. Lissauer, Denkmäler, str. 180, J. Kostrzewski, Wielkopolska II, str. 288, przyp. 562. Archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu.

Uwaga: na tymże miejscu grodzisko wczesnośredniowieczne.

27. Ślaskowo, pow. Rawicz.

Położenie: na lewym brzegu Orli, 1 km na południowy-wschód od wsi (ryc. 50).

Badania: powierzchniowe Z. Rajewskiego w 1929 roku.

Rodzaj stanowiska: grodzisko.

Inwentarz: ułamki naczyń, między innymi o powierzchni „grafitowanej”.

Chronologia: Hallstatt?

Zbiory: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu.

Literatura: J. Kostrzewski (Gród prasłowiański w Biskupinie, str. 22), Wł. Szafrński (ZOW, XV, str. 38), Wł. Kowalenko, Grody, str. 92 i 306-7, K. Jazdzewski (P. A. III, str. 126), Archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu.

Uwaga: Prawdopodobnie jest to stanowisko I. Ślady osadnictwa kultury łużyckiej mamy także na stanowiskach 1a, 1b, 4 i 5. Na tymże miejscu ślady osadnictwa wczesnośredniowiecznego.

29. Tarnowa, pow. Konin.

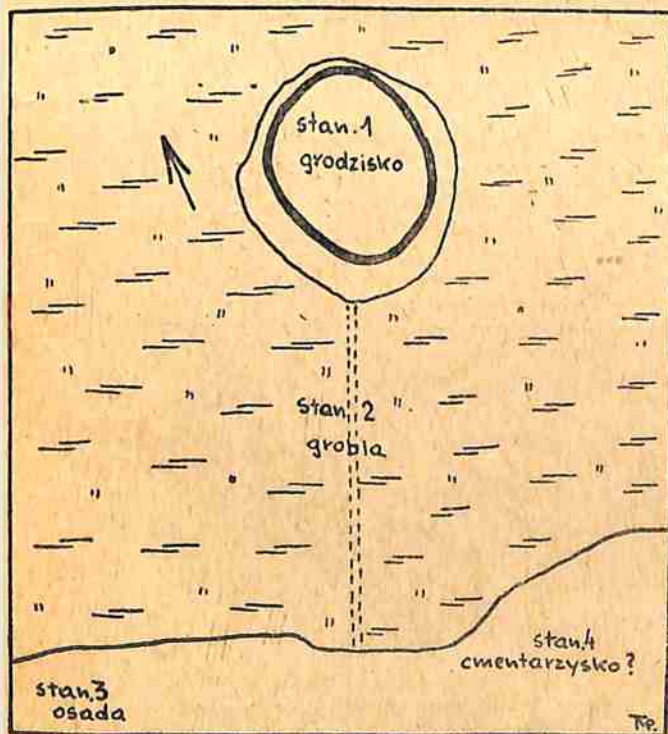
Położenie: nad starym korytem Warty (ryc. 51).

Badania: wykopaliskowe J. Kostrzewskiego w 1921 roku.

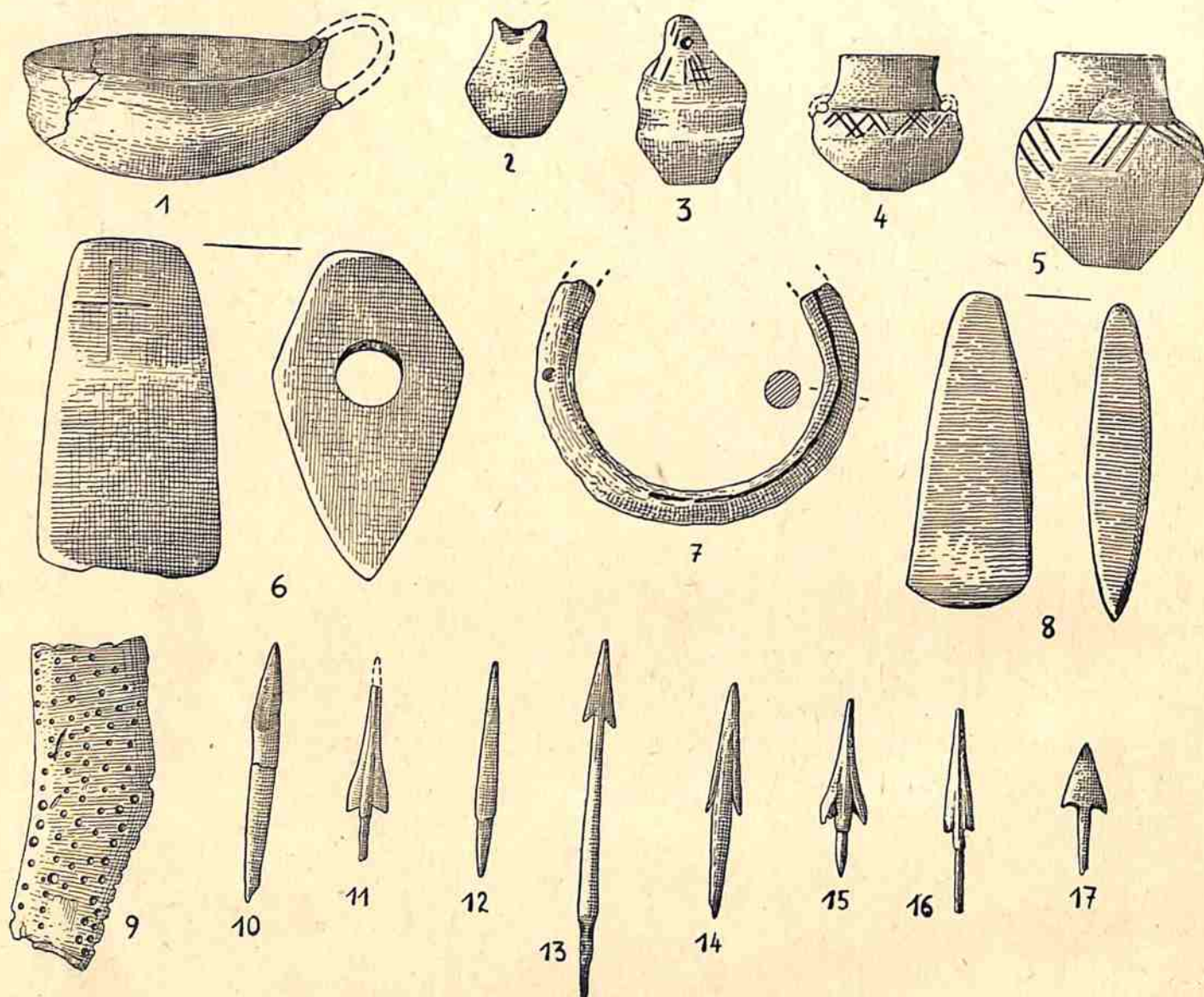
Rodzaj stanowiska: grodzisko.

Inwentarz: chata o konstrukcji słupowej (ryc. 52) miała kształt nieregularnie czworoboczny, w ścianie szczytowej znajdował się podcień wsparty na trzech słupach. Ściany utworzone były z pionowo bitych pali, umacnianych kamieniami przed zapadaniem się. Przestrzeń między palami wypełniała prawdopodobnie plecionka z chrustu lub słomy obrzucanej gliną. Palenisko zbudowane było z kamieni i znajdowało się wewnątrz chaty; obok niego była jama „odpadowa” o rozmiarach 7 × 4,5 m.

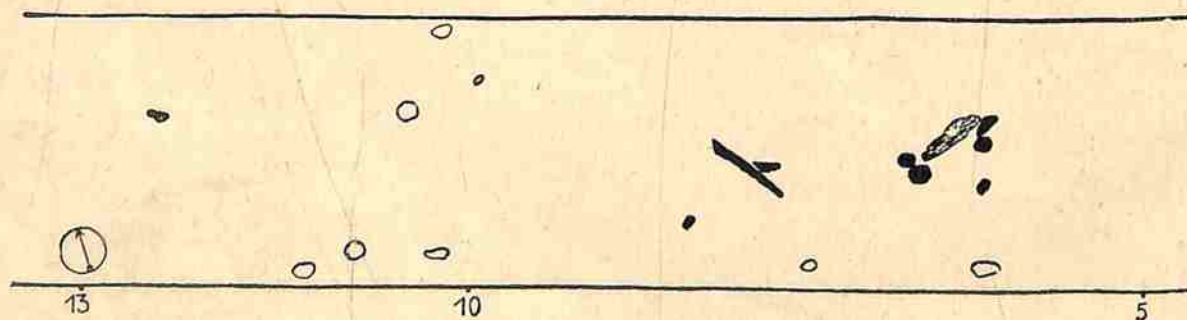
Znaleziono tu kilkaset ułamków naczyń przeważnie grubościennych (ryc. 53), z dużą zazwyczaj domieszką często gruboziarnistego piasku. Powierzchnia gładka, niekiedy czerniona, zdobiona zygzakiem, poziomymi liniami, grupami linii ukośnych, dołkami, zakreskowanymi półkolami. Ułamki naczyń tej grupy, o powierzchni szorstkiej, mają ornament dołków paznokciowych lub są obmazywane i obrzucane. Występują też guzki i duże taśmowate ucha, o czym można sądzić po śladach na ułamkach naczyń. Kilka fragmentów grubych tzw. „talerzy” glinianych posiada powierzchnię bądź to gładką, bądź to zdobioną odciskami palców. Ułamki naczyń cienkościennych są bardzo nieliczne. Charakteryzują się powierzchnią

Ryc. 40. Słupca, pow. Konin. Szkic sytuacyjny stanowiska kultury łużyckiej. — Fig. 40. Słupca, distr. de Konin. Plan de situation des gisements de la civilisation lusacienne. 1. Enceinte fortifiée, 2. Digue, 3. Station, 4. Châtelière (?).

Ryc. 41. Słupca, pow. Konin. Stan. 1 (grodzisko). 1, 4—5. Naczynia glin., 2—3. Grzechotki glin., 6. Toporek kamienny ze znakiem krzyża na obuchu, 7. Uszkodzona bransoleta żelazna, 8. Motyka kamienna, 9. Fragment okładziny (?) kościanej, 10. Kościany „haczyk“ na ryby, 11—17. Rogowe grociki strzał. Ok. $\frac{1}{2}$ w. n. W. D. Durezewskiego — Fig. 41. Słupca, distr. de Konin. Station 1 (enceinte fortifiée) 1 et 4—5. Vases céramiques, 2—3. Hochets en argile, 6. Hache-marteau en p.e.re, 7. Bracelet en fer, 8. Houe en pierre, 9. Fragment de manche (?) en os, 10. Hameçon en os, 11—17. Pointes de flèches en corne. Env. $\frac{1}{2}$ gr. nat. D'après D. Durezewski.

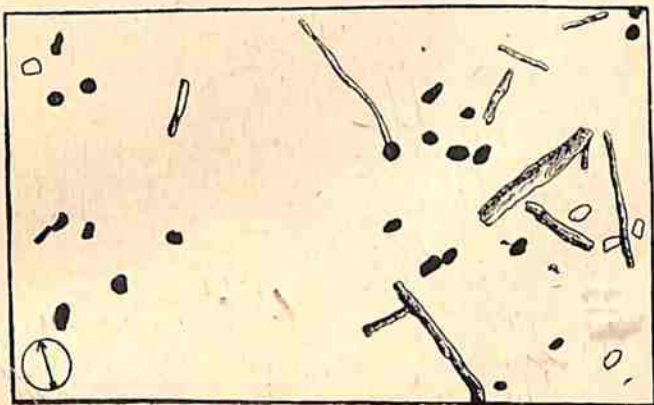

Ryc. 42. Słupca, pow. koniński. Stan. 2 (grobła). Konstrukcje w wykopie 1. Czarno zaznaczone pale, białe kamienie, poziome bierwiona zaciemniono. Wedł. T. Malinowskiego. — Fig. 42. Słupca, distr. de Konin. Station 2 (digue). Les constructions dans la sonde no 1. Les pieux sont tracés en noir, les pierres en blanc, les poutres horizontales sont ombrées. D'après T. Malinowski.

gładką, czernioną. Ornamenty nie zauważono. Ułamki naczyń były w kilku wypadkach prawdopodobnie zdobione inkrustacją. Pochodzi też stąd kółko brązowe, polepa, kości zwierzęce, forma odlewnicza (?), grot brązowy oszczepu, pięcioboczny toporek kamienny, przęślik gliniany, 3 miniaturowe naczynia gliniane, „serek” kamienny, kamienne żarna kopankowate, 2 rozcieracze do żarn, kości zwierzęce. Ryc. 54.

Chronologia: Hallstatt D.

Zbiory: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, nr inw. TPN 1921:50—1 (nr kat. 1921:384—407),

Ryc. 43. Słupca, pow. koniński. Stan. 2 (grobla). Konstrukcje w wykopie 2. Czarno zaznaczono pale, białe kamienie, podłużne bierwiona zacięniowane. Wedł. T. Malinowskiego. — Fig. 43. Słupca, distr. de Konin. Station no 2 (digue). Les constructions dans la sonde no 2. Les pieux sont tracés en noir, les pierres en blanc, les poutres horizontales sont ombrées. D'après T. Malinowski.

1926:29, 1952:178 (nr kat. 1952:406—7) — mylnie jako Tarnowa, pow. Września.

Literatura: J. Kowalenkowa (P. A. II, str. 123), J. Kostrzewski (Gród prasłowiański w Biskupinie, str. 22), Wł. Szafrński (ZOW, XV, str. 38), J. Kostrzewski, Wielkopolska II, str. 132—4, T. Wiczorowski P. A. VI, str. 165), J. Kostrzewski (ZOW, I str. 9, ryc. 2), Z. Rajewski (P. A. IV, str. 253), A. Niesiołowska, Budownictwo (w rękopisie), Archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu.

30. Topola Wielka, pow. Ostrów Wielkopolski, stan. 2.

Położenie: wśród łąk nad rzeką Baryczą (ryc. 55).

Badania: Z. Rajewskiego w 1934 roku.

Rodzaj stanowiska: grodzisko pierścieniowate (ryc. 56) zwane „Jawor”. Wał częściowo rozwieszony. Średnica grodziska 70 m. Otoczone zasypaną fosą. Występowały tu bale dębowe, a na nich bruk kamienny.

Inwentarz: Kilkaset ułamków naczyń z jam a — g. Fragmenty te pochodzą przeważnie z naczyń grubościennych (ryc. 57), cechuje je zazwyczaj domieszka piasku, powierzchnia szorstka, obmazywana, obrzuca, lub zdobiona odciskami paznokcia. Nieliczne ułamki naczyń cienkościennych posiadają przeważnie powierzchnię gładką, niekiedy czernioną lub plamistą. Ułamki tzw. „talerzy” glinianych posiadają powierzchnię pokrytą płytkami lub głębokimi odciskami paznokciowymi. Kilkanaście fragmentów

polepy posiada jedną stronę (zewnątrzną?) silnie wypaloną do koloru ceglatego, strona przeciwna jest słabo wypalona lub raczej odymiona i posiada kolor czarny. Ryc. 58.

Chronologia: Hallstatt.

Zbiory: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, nr inw. 1934:314 (nr kat. 1934:1173), 1937:7 (nr kat. 1937:12—18), 1937:38 (nr kat. 1937:80).

Literatura: R. Behla, Rundwälle, str. 152, Wł. Kowalenko, Grody, str. 309—10, Z. Durczewski, Grupa górnośląsko-malopolska II, str. 326, Archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu.

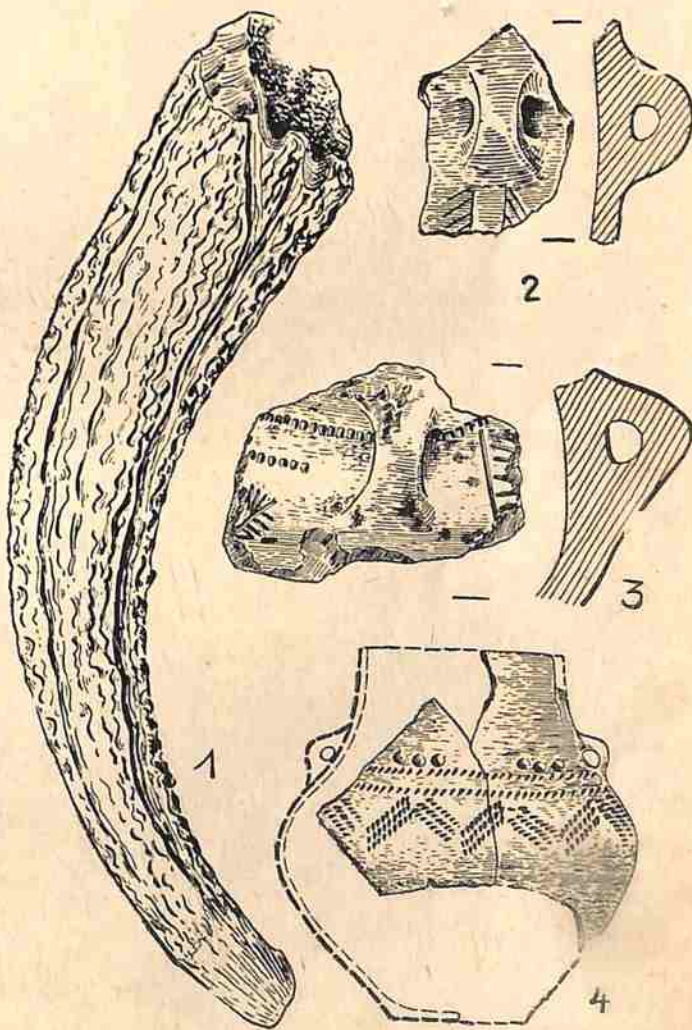
Uwaga: na tymże miejscu ślady osadnictwa wczesnośredniowiecznego. Na stan. 1 odkryto osadę kultury łużyckiej, datowaną przez Z. Durczewskiego na okres halszacki C. Być może jest ona związana z grodziskiem na stan. 2.

Wiewiórczyn pow. Żnin.

Patrz Izdebno pow. Żnin.

31. Wilczyn, pow. Konin.

Położenie: na półwyspie jeziora suszewskiego.

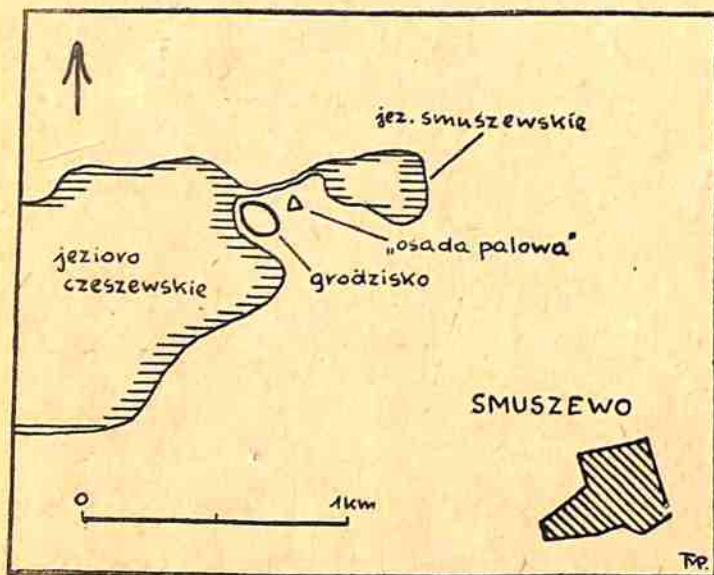

Ryc. 44. Słupca, pow. Konin. Stan. 2 (grobla). 1. Rogowy przedmiot motykowaty (kij zbieracki?). 2—3. Ułamki naczyń (3. „grafitowane”), 4. Rekonstrukcja amfory. 1—3. 1/2 w. n., 4. 1/4 w. n. Wg T. Malinowskiego. — Fig. 44. Słupca, distr. de Konin. Station 2 (digue). 1. Objet en corne en forme de pioche. 2—3. Fragments de vases, 4. Amphore reconstruite. 1—3 en 1/2, 4. en 1/4 gr. nat. D'après T. Malinowski.

Badania: Z. Zakrzewskiego w 1923 roku.

Rodzaj stanowiska: grodzisko.

Inwentarz: kilkanaście ułamków naczyń między innymi grubościennych z domieszką piasku, o powierzchni obmazywanej i obrzucanej, naczyń cienkościennych, o powierzchni zwykle gładkiej, niekiedy czernionej lub zdobionej ukośnymi nakłuciami i czę-

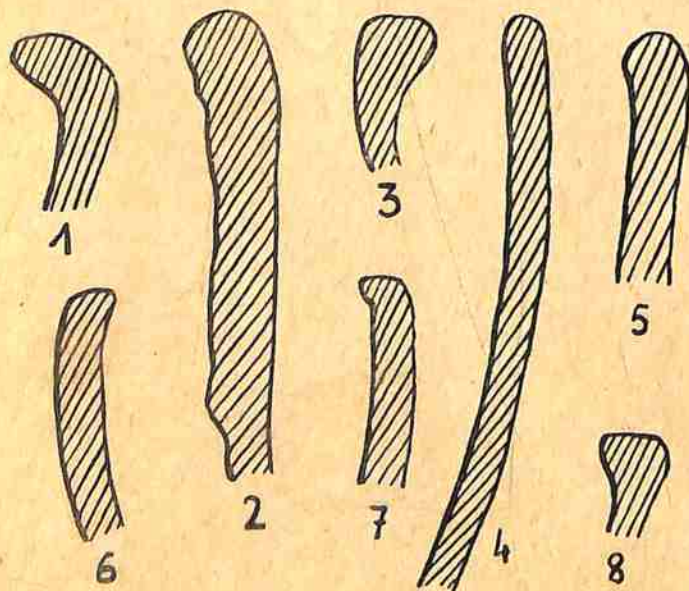
Ryc. 45. Szkic sytuacyjny grodziska w Smuszewie, pow. Wągrowiec. — Fig. 45. Plan de situation de l'enceinte fortifiée de Smuszewo, distr. de Wągrowiec.
3/4 gr. nat.

ścią (odcinkiem) potrójnej linii falistej. Znalezione tu też ułamek kości zwierzęcej, węgiel drzewny oraz ułamek drewna częściowo zwęglony. Ryc. 59.

Chronologia: Hallstatt?

Zbiory: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, nr inw. TPN 1925 : 98 (nr kat. TPN 1925 : 276-8).

Literatura: J. Kostrzewski (Gród prasłowiański w Biskupinie, str. 22), Wł. Szafrński (ZOW, XV, str. 38), Z. Zakrzewski (W. A. IX, str. 344), Wł. Kowalenko, Grody, str. 107.

Ryc. 46. Smuszewo, pow. Wągrowiec. Profile ułamków naczyń. 3/4 w. n. — Fig. 46. Smuszewo, distr. de Wągrowiec. Profils des bords de vases.

Uwaga: w okresie wczesnośredniowiecznym teren grodziska (?) kultury łużyckiej stanowił podgrodzie pobliskiego grodu wczesnośredniowiecznego. We wczesnej fazie okresu wczesnośredniowiecznego mogło na tym miejscu być grodzisko (według Wł. Kowalenki).

32. Wodzisko, pow. Września.

Położenie: kilkanaście metrów od byłego folwarku, na prawym brzegu starego koryta Warty, 350 m na północ od dzisiejszego biegu Warty.

Badania: powierzchniowe J. Kostrzewskiego w 1921 roku.

Rodzaj stanowiska: grodzisko.

Inwentarz: 4 mało charakterystyczne skorupy (w tym 1 czerniona) i ułamki kości, 2 brązowe bransolety.

Chronologia: Hallstatt.

Zbiory: Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, nr inw. TPN 1921 : 10 (nr kat. TPN 1921 : 51-2).

Literatura: J. Kowaleńkova (P. A. II, str. 123), Wł. Szafrński (ZOW, XV, str. 38), J. Kostrzewski (Gród prasłowiański w Biskupinie, str. 22), Wł. Kowalenko, Grody, str. 92 i 318, Archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu.

Wolsztyn pow. loco.

Patrz: Powodowo pow. Wolsztyn.

III. ANALIZA CHRONOLOGICZNA

Próbując przeprowadzić analizę chronologiczną grodzisk kultury łużyckiej w Wielkopolsce, należy sobie jednak zdać sprawę z dotychczasowego stanu badań na tych grodziskach. Tylko bowiem na 7 grodziskach prowadzono prace wykopaliskowe (Biskupin, pow. Żnin, stan. 4, Izdebnó, pow. Żnin, stan. 5, Jankowo, pow. Mogilno, Komorowo, pow. Szamotuły, Kruszwica, pow. Inowrocław, Słupca, pow. Konin, stan. 1, Tarnowa, pow. Konin), na podstawie badań powierzchniowych do kultury łużyckiej zaliczono 15 grodzisk, zaś o badaniach na 9 grodziskach brak jest dokładniejszych danych. Z ogólnej liczby 31 grodzisk zaliczanych do kultury łużyckiej^{23b)} tylko 7 nie dostarczyło znalezisk z okresów późniejszych (Koziegłowy, pow. Konin, stan. 1, Łagów, pow. Sulęcín, Pudliszki, pow. Gostyń, stan. 1, Słupca, pow. Konin, stan. 1^{23c)} Smuszewo, pow. Wągrowiec, stan. 3, Tarnowa, pow. Konin, Wodzisko, pow. Września), na 19 stwierdzono takie osadnictwo, zwykle wczesnośredniowieczne, do 5 grodzisk brak jest dokładniejszych danych. Taki stan badań powoduje oczywiście możliwość mylnego zaliczania niektórych grodzisk do kultury łużyckiej, gdyż znajdowane na wielu tych obiektach zabytki tej kultury mogą znajdować się na wtórnym złożu, zwiezione np. z ziemią z miejsc dawnego osadnictwa kultury łużyckiej, na miejsce budowy grodu

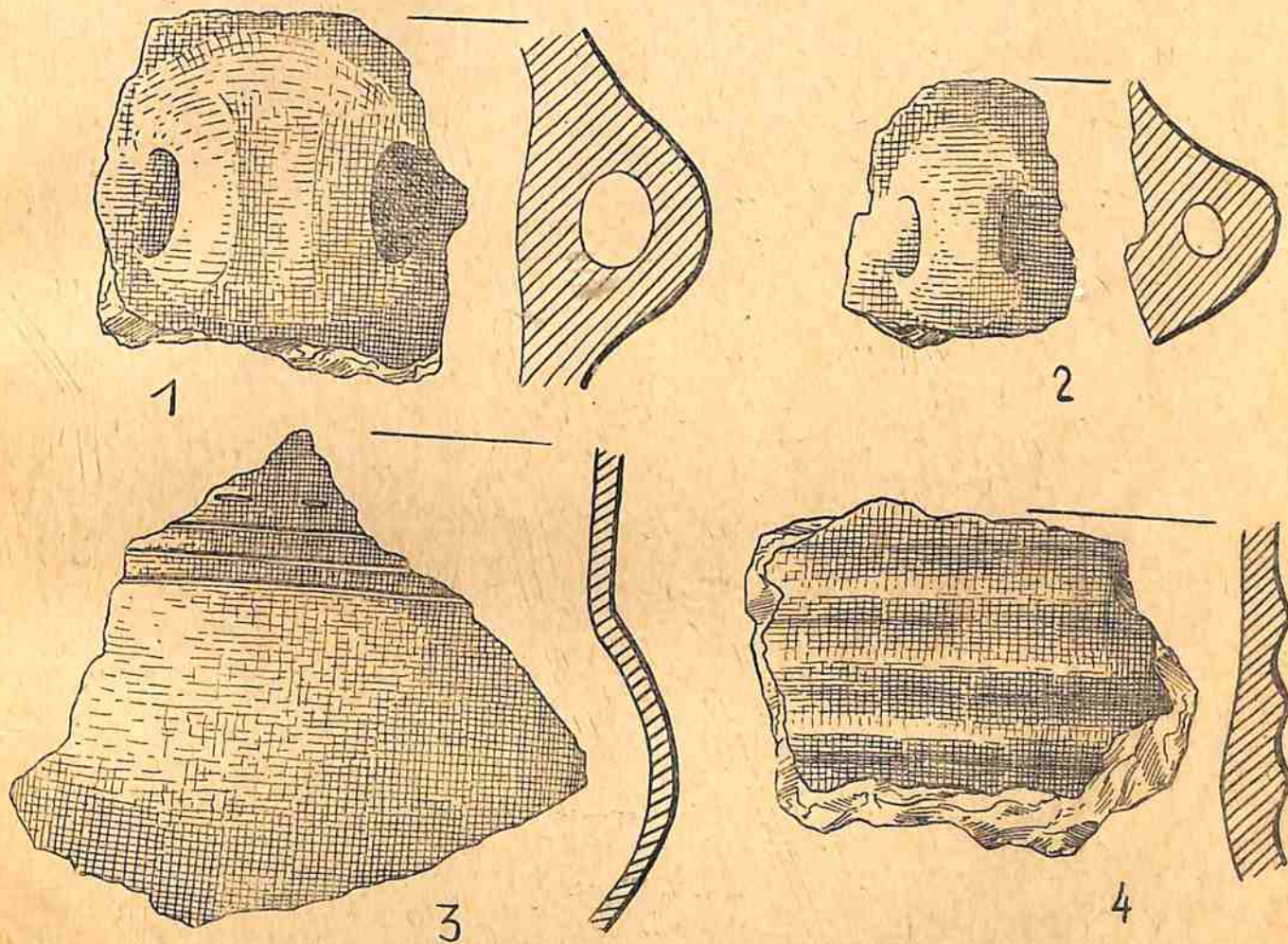
^{23b)} Do tej liczby dochodzi jeszcze grodzisko w Sobiechach, pow. Szubin, odkryte w 1955 roku.

^{23c)} W czasie prac wykopaliskowych prowadzonych na tym stanowisku w roku 1955 odkryto niktne ślady krótkotrwałego pobytu człowieka w okresie średniowiecza. Brak jest jednak jakiegokolwiek warstwy osadniczej z tego okresu.

wczesnośredniowiecznego. Podobny stan rzeczy stwierdzono np. na grodzisku w Gieczu (Grodziszczku), pow. Środa, gdzie badania wykopaliskowe prowadzone w okresie powojennym nie wykryły warstwy osadniczej kultury łużyckiej, a znajdowane luźno ułamki naczyń kultury łużyckiej, na podstawie których uważano grodzisko to za przynależne także i do kultury łużyckiej²⁴), pochodzą najprawdopodobniej ze znajdujących się w pobliżu osad tej kultury. Także międzywojenne badania wykopaliskowe na tzw. „Ży-

niowiecznym w Godurowie, pow. Gostyń²⁵) zaliczano je mylnie także i do kultury łużyckiej²⁶).

Datowanie grodzisk kultury łużyckiej, właśnie z wyżej wymienionych powodów, może się odbywać wyłącznie na podstawie przekopania obiektów, gdyż w innym wypadku będzie zawsze istniała możliwość, że przyszłe badania wykopaliskowe nie potwierdzą stanowisk znanych z poszukiwań powierzchniowych, których chronologia znacznie odbiegałaby od datowania grodzisk, na których prowadzone systematyczne

Ryc. 47. Smuszewo, pow. Wągrowiec. Ułamki naczyń. $\frac{5}{8}$ w. n. — Fig. 47. Smuszewo, distr. de Wągrowiec. Fragments de vases. $\frac{5}{8}$ gr. nat.

dowskiej Górze" w Rogoźnie, pow. Oborniki, pozwoliły wykreślić z ewidencji grodzisk kultury łużyckiej i to stanowisko²⁵). Inne nieporozumienie sprawiło, że na podstawie ułamków naczyń kultury przedłużyckiej²⁶) znajdujących na grodzisku wczesnośred-

niowiecznym, stwierdzające bezspornie istnienie warstwy osadniczej kultury łużyckiej.

Ogólnie biorąc, dokładne datowanie większości znalezisk przynależnych kulturze łużyckiej, nie zostało rozwiązane w wystarczający sposób. Słuszne jest tu zdanie Zdzisława Durczewskiego: „Kultura łużycka zajmuje w prehistorii ziem polskich ważną pozycję. Budzi duże zainteresowanie przede wszyst-

²⁴) Por. Józef K ostrzewski, Kilka uwag uzupełniających o budowlach mieszkalnych i obronnych kultury łużyckiej w Biskupinie, Gród prasłowiański w Biskupinie w powiecie znińskim, Poznań 1938, ryc. 6, Włodzimierz Szafranski, Mapa grodów prasłowiańskich, Z Otchłani Wieków, rok XV, zeszyt 3—6, Poznań 1946, str. 36.

²⁵) Por. przyp. 24 oraz Jacek Delekt, Grodzisko wczesnohistoryczne w Rogoźnie, w pow. obornickim (wojew. poznański), Z Otchłani Wieków, rok VII, zeszyt 2—3, Poznań 1932, str. 37—43.

²⁶) Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, nr nw 1933: 115 (nr kat. 1933: 830—835).

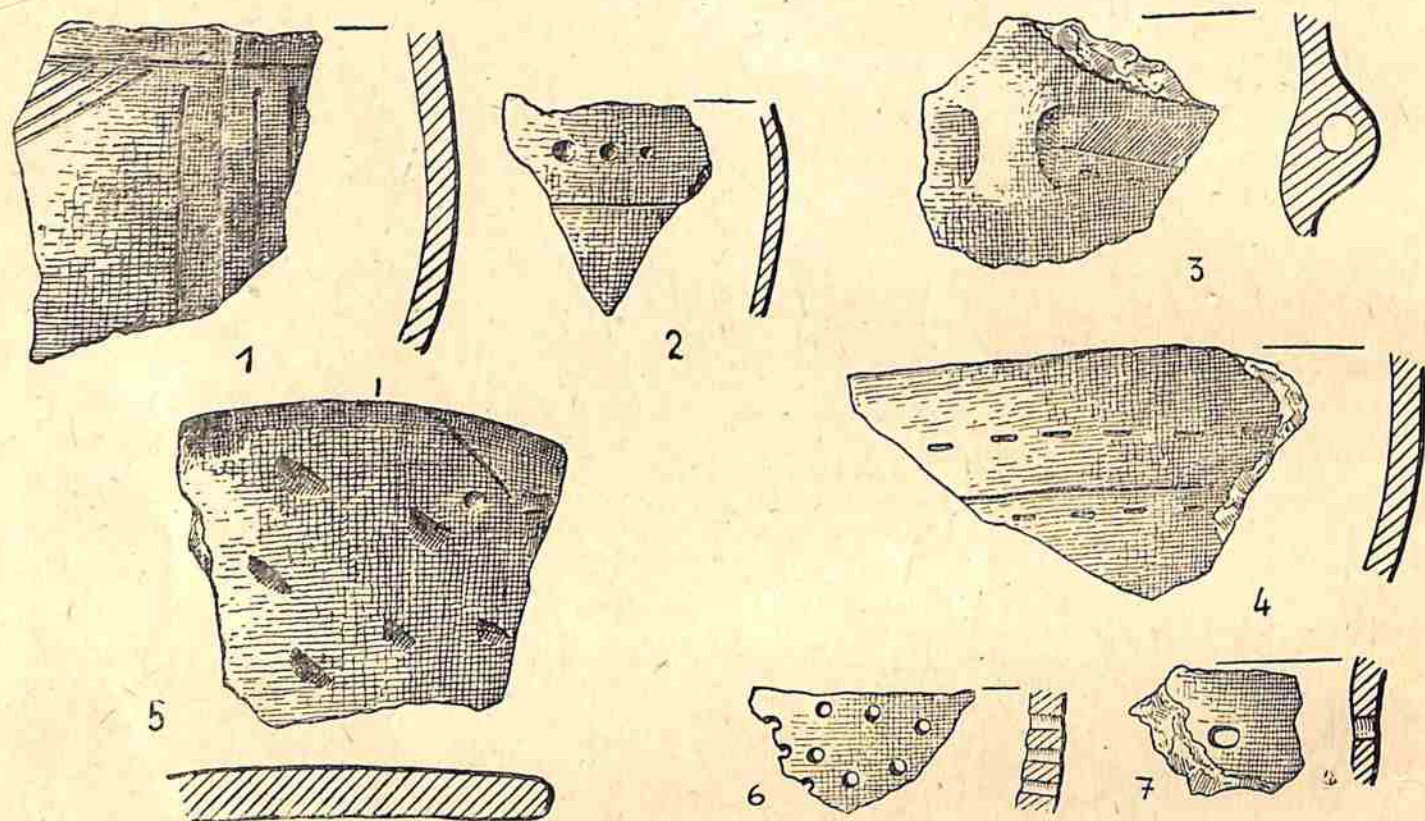
²⁷) Władysław Kowaleńko, Grody i osadnictwo grodzowe Wielkopolski wczesnohistorycznej (od VII do XII wieku), Poznań 1938, str. 209.

²⁸) Por. przyp. 24.

kim ze względu na zagadnienie swej etnicznej przynależności. A jednak jest mało znana. Przyczyna tego paradoksalnego zjawiska leży w tym, że odstrasza badaczy nadmiar materiałów. O ile jedne kultury prehistoryczne mało są znane z powodu ubóstwa materiałów, to właśnie kultura łużycka mało jest znana z racji bogactwa materiałów²⁹⁾. Odnosnie do wczesnej epoki żelaznej, mimo, że stwierdzono występowanie ceramiki malowanej w okresie Hallstatt C, a ceramiki inkrustowanej w okresie Hallstatt D³⁰⁾, nie rozwiązany jest do końca problem tzw. „ceramiki grafitowa-

czewskiego odnoszą się tylko do części kultury łużyckiej, co zresztą wynika z samego tytułu pracy³¹⁾. Ostatnio próbę podziału chronologicznego zabytków metalowych przeprowadził Józef Kostrzewski³²⁾, co w większym stopniu umożliwia dokładniejsze datowanie zespołów w ramach wczesnej epoki żelaznej na terenie Polski.

Ze wszystkich znanych, badanych grodzisk kultury łużyckiej, najbardziej opracowanymi i pewnymi pod względem chronologicznym, są dwa grodziska odkryte na stanowisku 4 w Biskupinie, pow. Żnin. Cera-

Ryc. 48. Smuszewo, pow. Wągrowiec. 1—4 i 7. Ułamki naczyń. 5. Ułamek tzw. „talerza” glinianego, 6. Fragment cedzidla glinianego. Ok. $\frac{2}{3}$ w. n. — Fig. 48. Smuszewo, distr. de Wągrowiec. 1—4 et 7. Fragments de vases, 5. Fragment d'un plat en argile, 6. Fragment d'un passoire en argile. Env. $\frac{1}{3}$ gr. nat.

nej³¹⁾ i innej; próby datowania ceramiki ze względu na typy naczyń uczynione przez Zdzisława Dur-

²⁹⁾ Zdzisław Durczewski, Grupa górnośląsko-małopolska kultury łużyckiej w Polsce, część I, Kraków 1939—1946, str. 1.

³⁰⁾ Por. Rudolf Glaser, Die bemalte Keramik der früheren Eisenzeit in Schlesien, Leipzig 1937, Georg Raschke, Das Ende der Lausitzer Kultur in Schlesien, Breslau 1932, Rudolf Janka, Commentar zur Skrajnej, w pow. kaliskim, (Przyczynek do poznania grupy wschodnio-wielkopolskiej kultury łużyckiej), Przegląd Archeologiczny, tom VI, Poznań 1937, str. 20—26, Józef Kostrzewski, Pradzieje Polski, Poznań 1949, str. 127 i 131. Pogląd ten miał swego czasu przeciwników, por. np. Tadeusz Wiczerowski, Ceramika inkrustowana typu „łużyckiego” z wczesnej epoki żelaznej w Polsce, Przegląd Archeologiczny, tom VI, Poznań 1939, str. 137-8, a także Józef Kostrzewski, Od mezolitu do okresu wędrówek ludów, Prehistoria ziem polskich, Kraków 1939—1948, str. 254—262.

³¹⁾ W sprawie terminologii por. Wojciech Kóčka, Ceramika biskupińska, Gród prasłowiański w Biskupinie

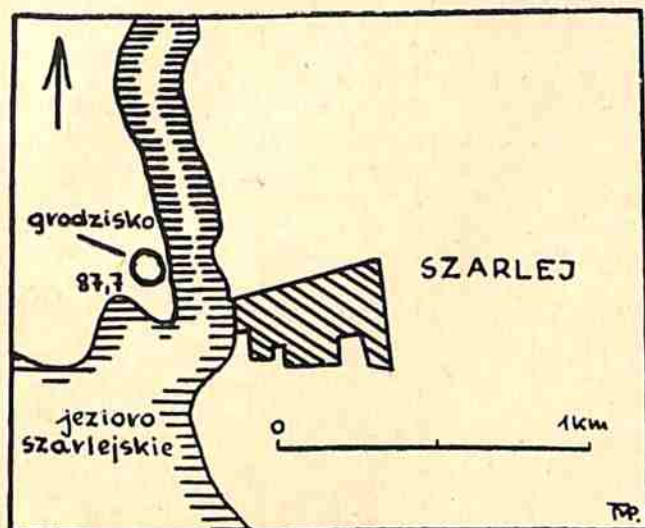
mikę odkrytą we wszystkich warstwach (z wyjątkiem warstwy I — humusu) charakteryzują te same cechy: duża ilość ułamków naczyń z ornamentem wypełnianym inkrustacją, i bardzo niewielka, stanowiąca mniej niż tysięczną część procentu, w stosunku do ogólnej ilości ceramiki, ilość fragmentów naczyń o powierzchni malowanej³⁴⁾. Spotkano tu także nikłą ilość ułamków

w powiecie żnińskim, Poznań 1938, str. 28—33 i przeciwny pogląd Włodzimierza Hołubowicza, Z badań nad ceramiką kultury „łużyckiej”, Z Otchłani Wieków, rok XVIII, zeszyt 1—2, Poznań 1948, str. 15—16.

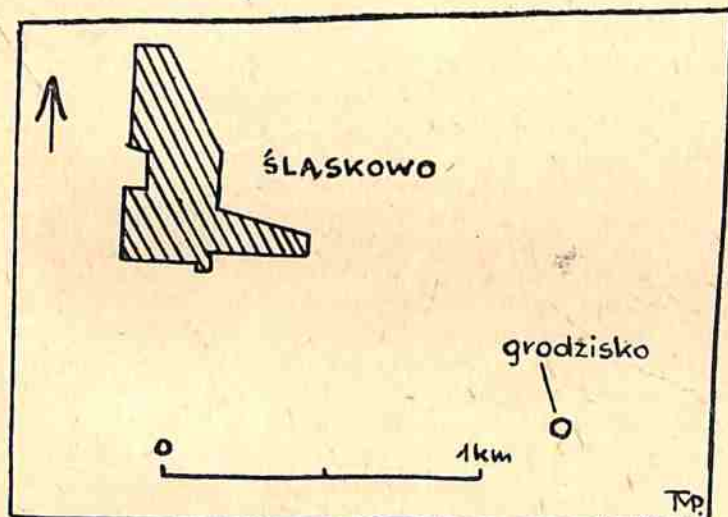
³²⁾ Zdzisław Durczewski, Grupa górnośląsko-małopolska kultury łużyckiej w Polsce, część I, Kraków 1939—1946 i część II, Kraków 1948.

³³⁾ Józef Kostrzewski, Ze studiów nad wczesnym okresem żelaznym w Polsce, Slavia Antiqua, tom IV, Poznań—Wrocław 1954, str. 22—65.

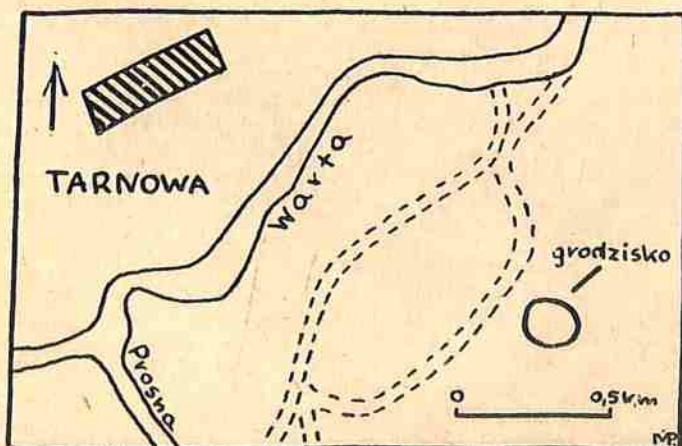
³⁴⁾ Włodzimierz Szafrański, Jak datować gród kultury łużyckiej w Biskupinie?, Z Otchłani Wieków, rok XX, zeszyt 1—2, Poznań 1951, str. 11—13, tamże dalsza literatura.

Ryc. 49. Szkic sytuacyjny grodziska w Szarleju, pow. Inowrocław. — Fig. 49. Plan de situation de l'enceinte fortifiée de Szarlej, distr. d'Inowrocław.

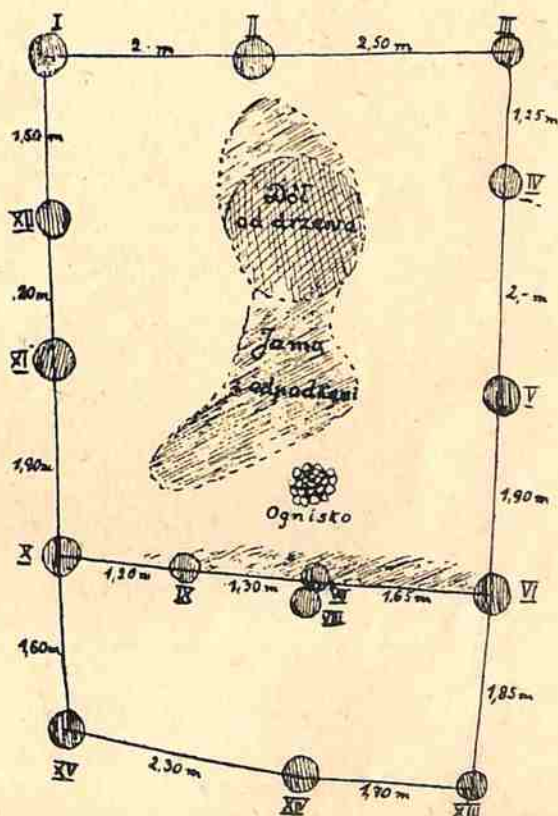
Ryc. 50. Szkic sytuacyjny grodziska w Śląskowie, pow. Rawicz. — Fig. 50. Plan de situation de l'enceinte fortifiée de Śląskowo, distr. de Rawicz.

Ryc. 51. Szkic sytuacyjny grodziska w Tarnowej, pow. Konin. — Fig. 51. Plan de situation de l'enceinte fortifiée de Tarnowa, distr. de Konin.

naczyń o powierzchni zdobionej ornamentem w postaci poziomych, wydatnych wałków glinianych, skośnie karbowanych lub też pokrytych odciskami paznokcia. W literaturze archeologicznej wałki takie przypisywane są kulturze pomorskiej i datowane na okres Hallstatt D³⁵) chociaż występują one również w najmłodszej ceramice łużyckiej.

Odnosnie przedmiotów metalowych, rzuca się w oczy duża ilość ozdób brązowych, typowych dla najmłodszego (nawet IV-go) okresu epoki brązu. Należy tu skośnie żłobkowany naramiennik, szpile proste bez główki, szpile z główką stożkową i półkulistą, szpile ze spłaszczoną i zwiniętą w uszko główką, szpila wazowata, fragmenty gładkich naszyjników, kółko do zapinania pasa, a także siekierka typu pół-

Ryc. 52. Tarnowa, pow. koniński. Rzut poziomy domu słupowego. Wedł. J. Kostrzewskiego. — Fig. 52. Tarnowa, distr. de Konin. Plan d'une maison à poteaux. D'après J. Kostrzewski.

nocnego³⁶). Prócz tego występują brązowe szpile z łabędzią szyjką starsze, datowane na okres Hallstatt C³⁷), ułamek szczypiec z garnituru toaletowego, datowa-

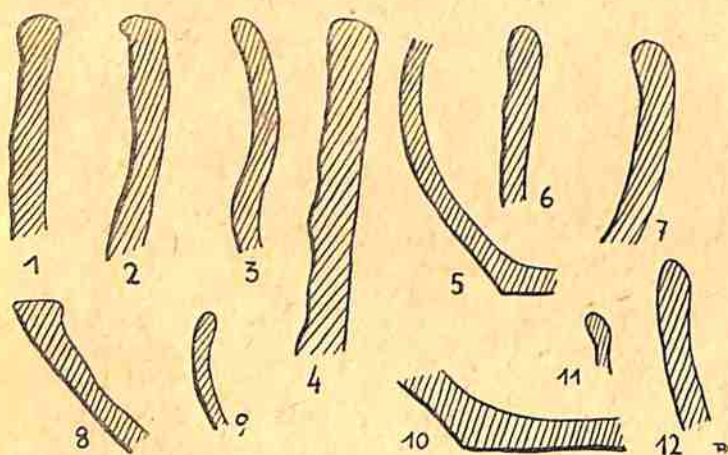
³⁵) Por. Józef Kostrzewski, *Od mezolitu do okresu wędrówek ludów*, Prehistoria ziem polskich, Kraków 1939—1948, str. 280, idem, *Pradzieje Polski*, Poznań 1949, strona 149. Por. też Włodzimierz Szafranski, op. cit., str. 13.

³⁶) Por. Bogdan Kostrzewski, *Przedmioty brązowe i żelazne z grodu kultury „łużyckiej” w Biskupinie*, Gród prasłowiański w Biskupinie w powiecie żnińskim, Poznań 1938, str. 39—45. Por. też Włodzimierz Szafranski, op. cit., str. 16.

³⁷) Por. Bogdan Kostrzewski, op. cit., str. 41, Józef Kostrzewski, *Ze studiów nad wczesnym okresem żelaznym w Polsce*, *Slavia Antiqua*, tom IV, Poznań—Wrocław 1954, str. 23.

nych na okres Hallstatt C³⁸⁾. Znalezione siekierki żelazne z tulejką, żelazne szpile z łabędzią szyjką, sierpy żelazne i żelazne wędzidło³⁹⁾ datuje się na okres Hallstatt D⁴⁰⁾, a ażurową ozdobę upręży końskiej wiąże się z kontaktami scytyjskimi⁴¹⁾.

Zarówno analiza ceramiki, jak i niektórych przedmiotów metalowych (w tym szczególnie żelaznych) pozwala na określenie chronologii obydwu grodzisk biskupińskich na wczesną fazę okresu halsztackiego D, gdzie elementem przeżytkowym są ułamki naczyń o powierzchni zdobionej malowaniem, brązowe, starsze typologicznie szpile z łabędzią szyjką, i ułamek szczyptec z garnituru toaletowego. Ażurowa ozdoba upręży końskiej pochodzenia scytyjskiego, związana z grodem młodszym, także nie sprzeciwia się powyższemu datowaniu. Trudną do wyjaśnienia sprawą jest fakt występowania ozdób, datowanych na późny okres epoki brązu, co w świetle dotychczasowych ujęć chro-

Ryc. 53. Tarnowa, pow. Konin. Profile ułamków naczyń. Ok. 1/2 w. n. — Fig. 53. Tarnowa, distr. de Konin. Profils de fragments de vases. Env. 1/2 gr. nat.

nologii bezwzględnej stanowi anachronizm 200, a niekiedy nawet (w wypadku skośnie żłobkowanego naramiennika (400 lat⁴²⁾), niemożliwy do przyjęcia nawet na drodze tłumaczenia go przez przechodzenie przedmiotów z pokolenia na pokolenie. W związku z powyższym, wydaje się słuszny ostatni pogląd odnośnie bezwzględnego datowania wczesnej epoki żelaznej, reprezentowany przez Behna⁴³⁾ i Åkerströma⁴⁴⁾, przetransponowany do polskiej literatury archeologicznej przez Włodzimierza Szafrąńskiego

go⁴⁵⁾, który ściśnając IV i V okres epoki brązu skracając występujący w biskupińskim przypadku anachronizm do bez mała 50-ciu lat⁴⁶⁾.

W Izdebnie, pow. Żnin na stan. 5 w czasie przeprowadzania prac wykopaliskowych o charakterze sondażowym uzyskano niewiele zabytków mogących ściślej datować ten obiekt. Na podstawie uzyskania warstwy osadniczej kultury łużyckiej zbliżonej swym charakterem do biskupińskiej (konstrukcje drewniane), a także na podstawie analogicznego położenia, próbowano grodzisko to datować równolegle z Biskupinem⁴⁷⁾, to znaczy na okres Hallstatt D. Z powodu jednak braku poważniejszego uzasadnienia tego datowania, posiadającego raczej charakter intuicyjny, należy traktować go z wielką ostrożnością, przyjmując na razie, do czasu pełniejszego zbadania tego obiektu, czas trwania grodu ogólnie na okres halsztacki, co potwierdzają wydobyte ułamki tzw. „talerzy” glinianych, datowanych zarówno na okres Hallstatt C jak i okres Hallstatt D, a na Śląsku nawet na schyłek epoki brązu⁴⁸⁾.

Z amatorskich badań wykopaliskowych w Janowie, pow. Mogilno oprócz naczyń i ich ułamków, mających charakter halsztacki, nie dających jednak podstaw do przeprowadzenia ściślejszego określenia chronologii⁴⁹⁾, zachowały się jednakże zabytki datowane na okres Hallstatt D. Są to: szpila brązowa z główką spiralną⁵⁰⁾ i brązowy naszyjnik zdobiony ukośnymi żłobkami o kilkakrotnej zmianie kierunków żłobków⁵¹⁾. Na tej podstawie oraz dopuszczając możliwość występowania ceramiki inkrustowanej, można grodzisko w Janowie, pow. Mogilno datować na okres Hallstatt D.

Gorzej natomiast przedstawia się sprawa z dokładniejszym datowaniem grodziska w Komorowie, pow. Szamotuły. Wielka ilość tzw. „talerzy” glinianych jest charakterystyczna dla całej wczesnej epoki żelaznej⁵²⁾, to samo tyczy się i naczyń miniaturowych. Znalezione tu dwie bransolety brązowe ze względu na zły stan zachowania nie mogą także dać możliwości rozwiązania tego problemu. Opierając się jednak na niektórych naczyniach i ułamkach naczyń, można, z zachowaniem sporej dozy ostrożności, próbować datować cały zespół na okres Hallstatt D, gdyż występują w nim naczynia łagodnie profilowane, datowane

³⁸⁾ Włodzimierz Szafrąński, op. cit., str. 175-9. Tamże dalsza literatura.

³⁹⁾ Idem, op. cit., tabela na stronie 178.

⁴⁰⁾ Jerzy Falicki, Izdebno — bliźniak Biskupina, Z Otchłani Wieków, rok XVIII, zeszyt 11—12, Poznań 1949, str. 188—192, por. także Zdzisław Rajowski, Biskupin w Polsce. Opevněné sídlo lidu s lužickou kulturou, Archeologické rozhledy, rok V, zeszyt 4, Praha 1953, str. 490, ryc. 227, gdzie zestawienie grodzisk w Biskupinie i Izdebnie sugeruje także przyjęcie tego wniosku.

⁴¹⁾ Józef Kostrzewski, Pradzieje Polski, Poznań 1949, str. 125—126 i 133.

⁴²⁾ Według ustnej informacji mgra Tadeusza Wiślańskiego miało spotykać tu także ślady inkrustacji, czego jednak nie stwierdziłem. Można jednak na tej podstawie próbować ściślej datować ceramikę z Jankowa, pow. Mogilno, z zachowaniem poważnej ostrożności.

⁴³⁾ Józef Kostrzewski, Ze studiów nad wczesnym okresem żelaznym w Polsce, Slavia Antiqua, tom IV, Poznań—Wrocław 1954, str. 28—29, tabela II.

⁴⁴⁾ Idem, op. cit., str. 23.

⁴⁵⁾ Idem, Pradzieje Polski, Poznań 1949, str. 125-6 i 133.

³⁸⁾ Por. Bogdan Kostrzewski, op. cit., str. 43-4, Józef Kostrzewski, op. cit., str. 22.

³⁹⁾ Por. Bogdan Kostrzewski, op. cit., str. 44-5.

⁴⁰⁾ Józef Kostrzewski, op. cit., str. 23.

⁴¹⁾ Włodzimierz Szafrąński, op. cit., str. 23.

⁴²⁾ Por. Józef Kostrzewski, Pradzieje Polski, Poznań 1949, tablica chronologiczna na końcu książki, a także Włodzimierz Szafrąński, Nowe próby datowania okresu halsztackiego, Z Otchłani Wieków, rok XXI, zeszyt 6, Poznań 1952, str. 177-8. Tu jednak trzeba zaznaczyć, że chodzi mi o okaz uszkodzony i pocięty, który znalazł się w osadzie jako surowiec. Inf. prof. J. Kostrzewskiego.

⁴³⁾ Friedrich Behn, Zur Zeitstellung der Hallstattkultur, Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege, Dresden 1950, str. 57—80.

⁴⁴⁾ Å. Åkerström, Der geometrische Stil in Italien, Lund 1943.

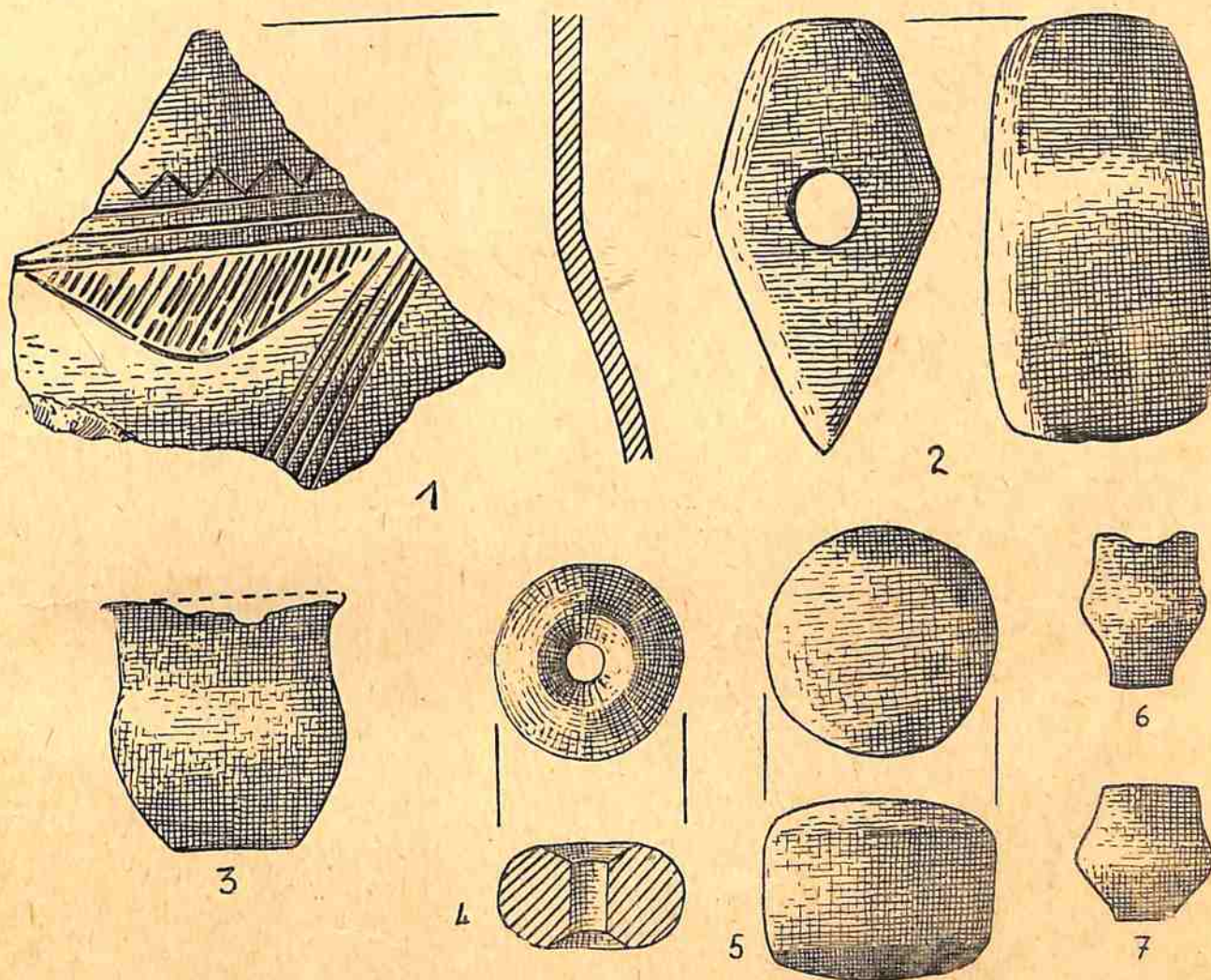
zwykle na okres Hallstatt D⁵³) oraz kubki w kształcie połowy beczułki, także charakterystyczne dla tego okresu⁵⁴).

Prace wykopaliskowe, prowadzone na grodzisku kultury łużyckiej w Kruszwicy, pow. Inowrocław, dostarczyły znalezisk, na podstawie których można grodzisko to pewnie datować na okres Hallstatt D. Mimo braku datujących przedmiotów metalowych kultury łużyckiej, znaleziono tu brązowe grociki scy-

stacyjną, co także datuje nam ten obiekt na okres Hallstatt D⁵⁵).

Jeśli chodzi o datowanie grodziska kultury łużyckiej na stan. I w Słupcy, pow. Konin, to już pierwsze, ratunkowo-zwiadowcze prace wykopaliskowe, pozwoliły datować ten obiekt na okres Hallstatt D.

⁵³) Georg Raschke, Das Ende der Lausitzer Kultur in Schlesien, Breslau 1932. Rudolf Janka, Cmentarzysko

Ryc. 54. Tarnowa, pow. Konin. 1. Ułamek naczynia, 2. Toporek kamienny, 3, 6—7. Naczynia miniaturowe, 4. Przęślik gliniany, 5. tzw. „serek” kamienny. O. $\frac{3}{5}$ w. n. — Fig. 54. Tarnowa, distr. de Konin. 1. Fragment de vase, 2. Hache-marteau en pierre, 3 et 6—7. Vases céramiques en miniature, 4. Fusaïole en argile, 5. Objet en pierre. Env. $\frac{3}{5}$ gr. nat.

tyjskie, które wyznaczają kres istnienia grodu na okres Hallstatt D⁵³). Wśród ceramiki zaś sporo jest ułamków o powierzchni czernionej, zdobionej głęboko rytym ornamentem w postaci zygzaków i zakreskowanych trójkątów, wypełnianych niekiedy masą inkru-

⁵³) Wojciech Kóćka, Ceramika biskupińska, Gród prasłowiański w Biskupinie w powiecie żnińskim, Poznań 1938, str. 32.

⁵⁴) Józef Kostrzewski, Od mezolitu do okresu wędrówek ludów, Prehistoria ziem polskich, Kraków 1939—1948, str. 260, i d e m, Pradzieje Polski, Poznań 1949, str. 133.

⁵⁵) I d e m, op. cit., tabela chronologiczna na końcu książki.

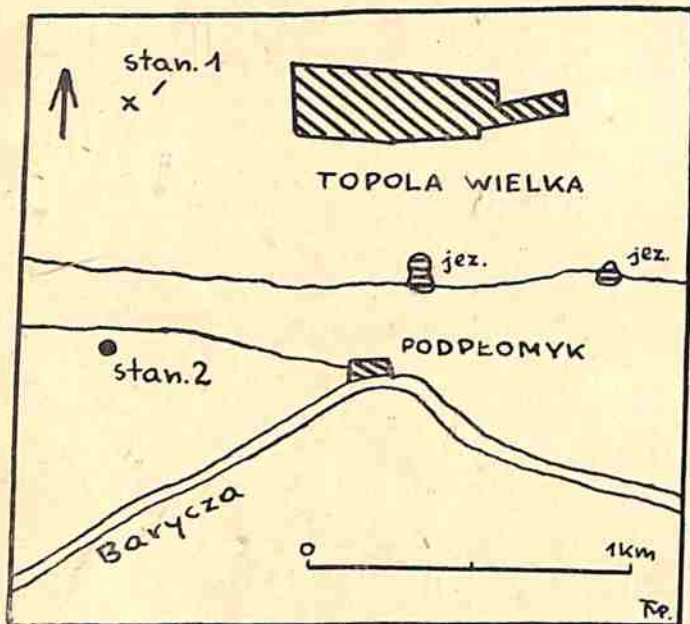
w Skrajnej, w pow. kaliskim. (Przyczynek do poznania grupy wschodnio-wielkopolskiej kultury łużyckiej), Przegląd Archeologiczny, tom VI, Poznań 1937, str. 20—26, Józef Kostrzewski, op. cit., str. 131. Roman Jakimowicz (Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w Kruszwicy w latach 1948—1949, Studia Wczesnośredniowieczne, tom I, Warszawa—Wrocław 1952, str. 108), wykazuje możliwość datowania młodszej osady z Kruszwicy także i na początek okresu lateńskiego. Datowanie to, oparte na znaleziskach ceramicznych, jest na razie o tyle problematyczne, że równocześnie występuje na stanowisku tym duża ilość ułamków naczyń o charakterze późno-halsztackim. Spostrzeżenia Jakimowicza są jednak bardzo ważne, gdyż wyraźnie na ich podstawie rysuje się możliwość datowania grodziska w Kruszwicy na późny podokres halsztacki, aż do początków okresu lateńskiego.

na podstawie występujących ułamków naczyń o powierzchni często czernionej, niekiedy „grafitowanej”, zdobionej głęboko rytym ornamentem w postaci zakreskowanych trójkątów, ornamentem „pseudosznu-

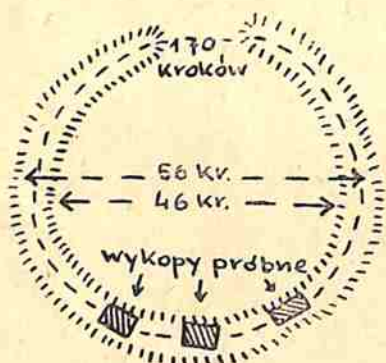
analogicznej ceramiki, a oprócz tego dwóch paciorków z niebieskiego szkliwa, które zresztą występują także w okresie Hallstatt C⁵⁸⁾.

Grodzisko w Tarnowej, pow. Konin, na podstawie ułamków ceramiki o powierzchni często czernionej, zdobionej głęboko nieraz rytym ornamentem w postaci zygzaku, linii poziomych i ukośnych, zakreskowanych półkoli, posiadających ślady wypełniania inkrustacją, z braku innych, lepiej datujących zabytków, można datować na okres Hallstatt D⁵⁹⁾.

Tak więc przeprowadzona analiza chronologiczna poszczególnych grodzisk kultury łużyckiej w Wielkopolsce, na których prowadzono na mniejszą lub większą skalę zakrojone prace wykopaliskowe, wykazuje, że grodziska te są datowane, prawie wyłącznie na okres Hallstatt D; jedynie, moim zdaniem, nie sposób na razie ściślej datować w ramach wczesnej epoki że-

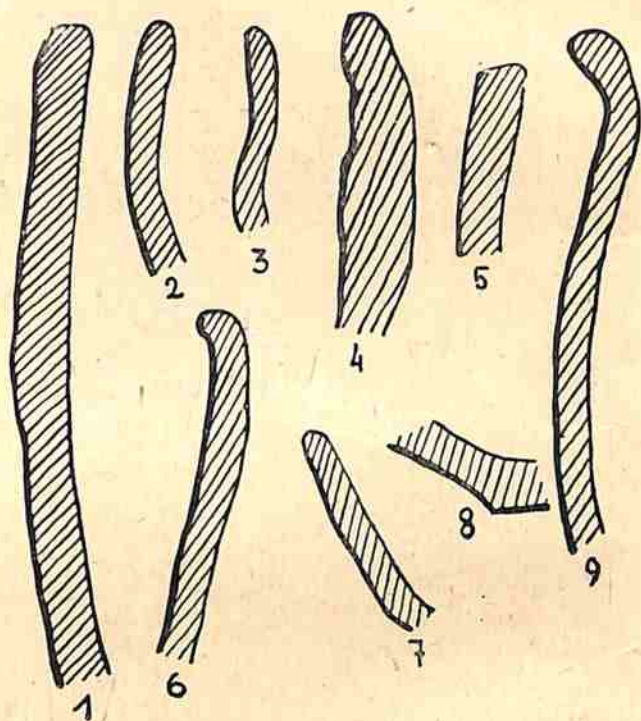
Ryc. 55. Szkic sytuacyjny grodziska (stan. 2) w Topoli Wielkiej, pow. Ostrów Wielkopolski. — Fig. 55. Plan de situation de l'enceinte fortifiée (station 2) à Topola Wielka, distr. d'Ostrów Wielkopolski.

Ryc. 56. Grodzisko w Topoli Wielkiej, pow. Ostrów Wielkopolski. Wg szkicu w archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu. — Fig. 56. Enceinte fortifiée de Topola Wielka, distr. d'Ostrów Wielkopolski.

rowym“ i innym, wypełnionym niekiedy inkrustacją, przy zupełnym braku zabytków z czasów późniejszych⁵⁷⁾. Prace wykopaliskowe na samym grodzisku potwierdziły w pełni te przypuszczenia, dostarczając

⁵⁷⁾ Tadeusz Malinowski, *Badania archeologiczne w Słupcy, pow. koniński, Przegląd Zachodni*, nr 1—2/1954, Poznań 1954, str. 243; idem, *Objevy ve vsi Słupcy v Polsku, Archeologické rozhledy*, rok VI, zeszyt 2, Praha 1954, str. 211. Por. też Wojciech Kóčka, *Ceramika biskupińska, Gród prasłowiański w Biskupinie w powiecie żnińskim*, Poznań 1938, str. 29—30, Józef Kostrzewski, *Pradzieje Polski*, Poznań 1949, str. 133, Rudolf Jamka, op. cit., str. 20—26.

Ryc. 57. Topola Wielka, pow. Ostrów Wielkopolski. Profile ułamków naczyń. Ok. 2/3 w. n. — Fig. 57. Topola Wielka, distr. d'Ostrów Wielkopolski, Profils de fragments de vases. Env. 2/3 gr. nat.

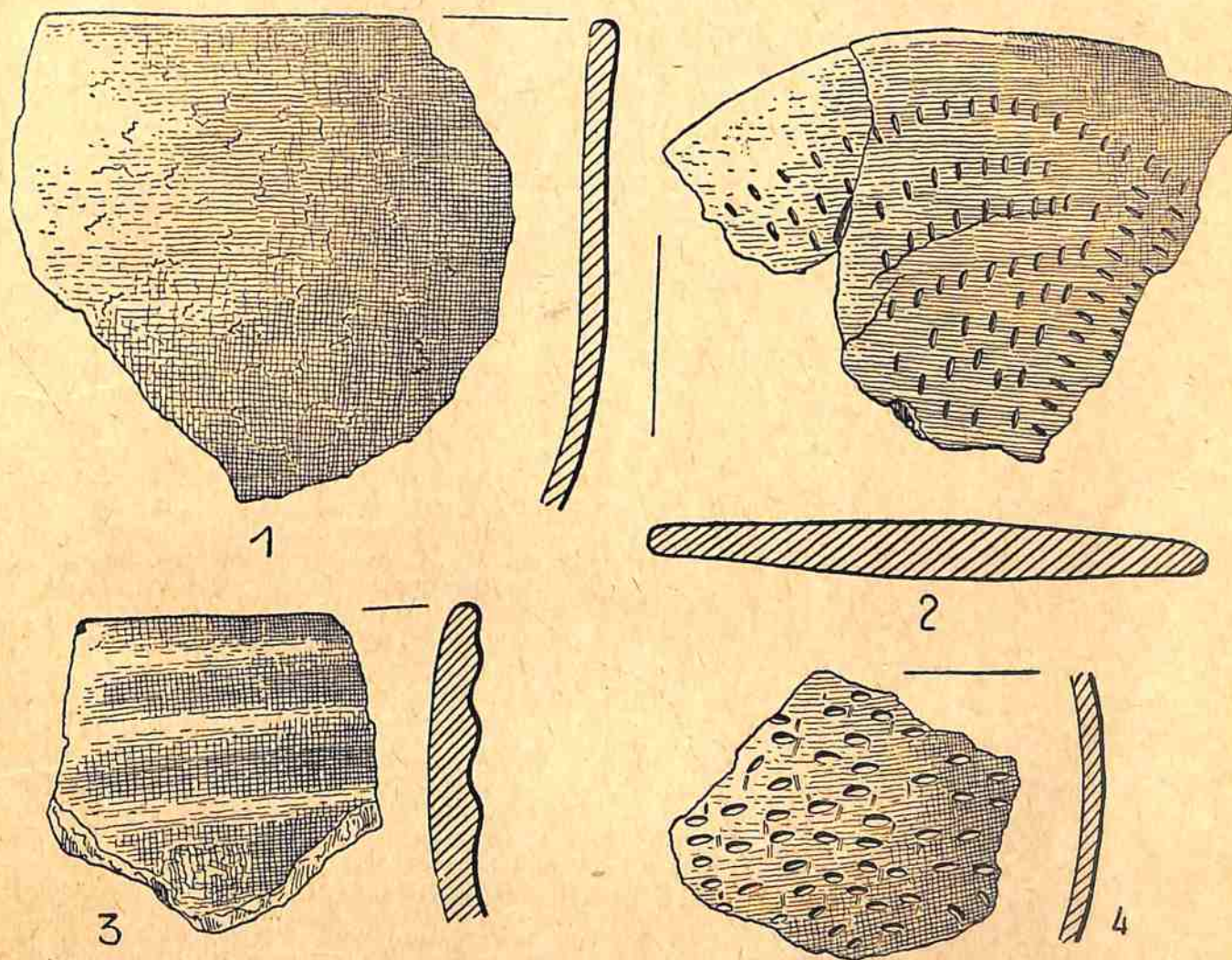
laznej grodziska w Izdebnej, pow. Żnin. Być może, że fakt ten jest wynikiem zbadania tylko nielicznych znanych (przypuszczalnych) grodzisk kultury łużyckiej w Wielkopolsce, niemniej stopień przypadkowości ze stosunku 7 zbadanych grodzisk do ogólnej liczby 31 przypuszczalnych, jest niezwykle mały. Ogólnie zaś, na podstawie materiałów pochodzących także z innych grodzisk, nie przebadanych w sposób metodyczny, na 31 stwierdzone i przypuszczalne grodziska kultury łużyckiej (ryc. 60), 8 można datować na okres Hallstatt D. 16 ogólnie na okres halszacki, u 6 chronologii przypuszczalnej nawet ustalić nie zdołano, a tylko jedno (Przemęt, pow. Wolsztyn), także bli-

⁵⁸⁾ Józef Kostrzewski, op. cit., str. 129 i 135.

⁵⁹⁾ Idem, op. cit., str. 133.

żej nie zbadane, można ewentualnie datować na przełom V okresu epoki brązu i okresu halsztackiego. Z żadnego z przypuszczalnych grodzisk kultury łużyckiej nie mamy zabytków, pozwalających na datowanie je na okres Hallstatt C. Tak więc, zachowując ostrożność wynikającą ze słabego dotychczas stanu zbadania grodzisk kultury łużyckiej w Wielkopolsce, a nawet dopuszczając prawdopodobieństwo przypadkowości w chronologii zbadanych grodzisk, należy

usiłuje się nawet wprowadzić do literatury możliwość istnienia ich także od IV okresu epoki brązu⁶¹⁾. Podobnie datuje się okres powstawania grodzisk kultury łużyckiej w Niemczech⁶²⁾ i Czechosłowacji⁶³⁾. Odnosząc do terenu Wielkopolski nie ma żadnych danych, by przyjąć tę możliwość, gdyż zabytki znajdowane zarówno na zbadanych jak i przypuszczalnych grodziskach kultury łużyckiej wykluczają ją; co zaś do wspomnianego wyżej grodziska w Przemęcie,

Ryc. 58. Topola Wielka, pow. Ostrów Wielkopolski. 1, 3—4. Ułamki naczyń, 2. Fragment tzw. „talerza” glinianego. Ok. 1/2 w. n. — Fig. 58. Topola Wielka, distr. d'Ostrów Wielkopolski. 1 et 3—4. Fragments de vases, 2. Fragment d'un plat en argile. Env. 1/2 gr. nat.

jednak stwierdzić, że wszystkie grodziska kultury łużyckiej w Wielkopolsce pochodzą z wczesnej epoki żelaznej, a prawie wszystkie zbadane można datować ściśle na okres Hallstatt D.

W dotychczasowej literaturze archeologicznej, dotyczącej grodzisk kultury łużyckiej w Polsce, przyjmowało się istnienie ich już od schyłku epoki brązu⁶⁰⁾,

⁶⁰⁾ Por. np. Włodzimierz Szafranski, *Mapka grodów prasłowiańskich. Z Otchłani Wieków*, rok XV, zeszyt 3—6, Poznań 1946, str. 35, a także Witold Hensei, *Wstęp do studiów nad osadnictwem Wielkopolski wczesnohistorycznej*, Poznań 1948, str. 44.

pow. Wolsztyn, to trudno na podstawie literatury, w braku zachowanych zabytków, rozstrzygać tę kwe-

⁶¹⁾ Andrzej Żaki, *Początki rozwoju kultury łużyckiej w dorzeczu górnej Wisły*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, sectio F, vol. III, Lublin 1950, str. 121—3.

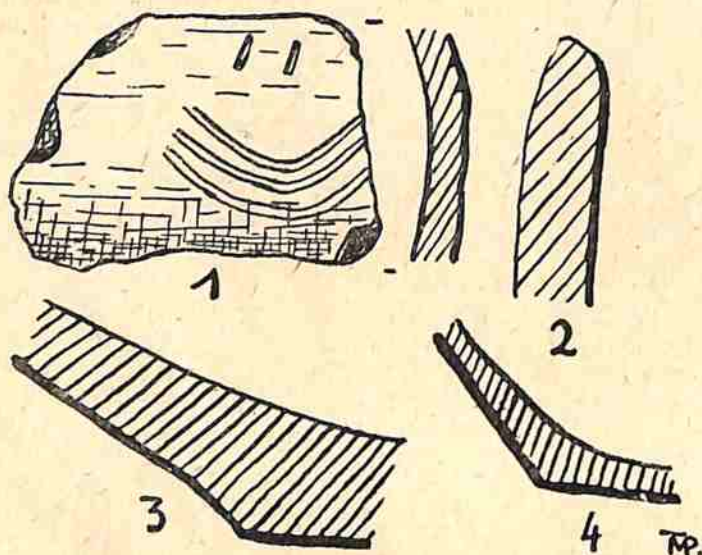
⁶²⁾ Kurt Tackenberg, *Die Burgen der Lausitzer Kultur*, *Prähistorische Zeitschrift* XXXIV, Berlin 1953, str. 25.

⁶³⁾ Jan Filip, *Dějinné počátky Českého ráje*, Praha 1947, str. 32, i d e m, *Počátky slovanského osídlení v Československu*, Praha 1946, str. 36, i d e m, *Pradzieje Czechosłowacji*, Poznań 1951, str. 239.

stie, uprzedzając systematyczne prace, które jedynie mogą pewnie oświetlić tę sprawę, wyjaśniając do-tychczasowe wątpliwości⁶⁴).

IV. WARUNKI POWSTAWANIA I FUNKCJA GRODÓW KULTURY ŁUŻYCKIEJ

Już od samych początków zainteresowania się grodziskami, obojętne, czy to kultury łużyckiej, czy też wczesnośredniowiecznymi, zdawano sobie doskonale sprawę z tego, że obiekty te służyły do obrony. Do dni dzisiejszych zdaje sobie sprawę z tego ludność wiejska, a nawet i miejska, która łącząc je zwykle z nowszymi już czasami, nadaje im często nazwy tego rodzaju jak „Szwedzkie Szańce“, „Okopy“, „Wąły“

Ryc. 59. Wilczyn, pow. Konin. Ułamek naczynia i profile naczyni. W. n. — Fig. 59. Wilczyn, distr. de Konin. Fragment et profils de vases. Gr. nat.

i inne, które nieraz naprowadzają archeologów na ślady stanowisk archeologicznych różnego rodzaju, między innymi grodzisk⁶⁵). Obronne znaczenie grodów jest więc powszechnie uznawane, rozbieżności, nawet znaczne zaczynają się rysować od chwili, gdy stawiamy pytanie: jaka jest geneza grodów? czego i przed kim broniły grody? Tutaj właśnie, na gruncie dawnych na te pytania odpowiedzi, powstają rozmaite różnice zdań, zależnie zarówno od stanu badań nad grodziskami, jak też od postawy metodologicznej badacza. Tyczy to także grodzisk kultury łużyckiej.

Pierwotnie, w polskiej literaturze archeologicznej, w ślad za opiniami badaczy czeskich, jak Lubora Niederle i niemieckich, jak Carla Schuchhardta przyjmuje się pogląd, że grody kultury łużyckiej miały za zadanie obronę posiadłości ludności tej kultury przed najazdami z zewnątrz, zwłaszcza

zaś przed najazdami kultury pomorskiej⁶⁶). Jednakże wraz z badaniami, dostarczającymi znalezisk z okresów poprzedzających niebezpieczeństwa najazdów, powstają także inne koncepcje, że grody te są wyrazem pewnych przemian społecznych dokonywujących się w łonie kultury łużyckiej. W oparciu o istnienie od początków kultury łużyckiej odrębnych jej grup lokalnych, wyodrębnionych na podstawie typologii przede wszystkim ceramiki, a także i innych przedmiotów, powstają poglądy, że grody są wyrazem odrębności politycznej tych grup⁶⁷). Podkreśleniem tego sądu było stanowisko Włodzimierza Szafrąńskiego, który twierdził stanowczo, że grody te są wyrazem dowodem istnienia państwa, które „w trosce o byt całej grupy wpłynęło na powstanie tychże grodów“⁶⁸). Podobne zresztą poglądy reprezentowali także w owym okresie rozmaici badacze zagraniczni⁶⁹). Przyjmując w zasadzie ten pogląd, Witold Hensel próbuje początkowo wyjaśnić także genezę tych grodzisk. Stwierdzając, że ponieważ grody kultury łużyckiej pojawiają się pod koniec epoki brązu w formie skończonej, a brak ich zarówno we wcześniejszych okresach trwania tej kultury jak i w kulturach przedłużyckiej i trzcinieckiej, z których wykształciła się kultura łużycka, przyjmował badacz ten, że musiały one powstać pod wpływem innych kultur, lub też istniały już w okresach wcześniejszych u ludności kultury przedłużyckiej i trzcinieckiej, a pozorny ich brak wynika ze słabego zbadania tego okresu. Przyjmował też początkowo, że może i ludność kultury łużyckiej budowała sama wcześniej prymitywne wzory grodów, których brak tłumaczył słabym stopniem zbadania osad tej ludności⁷¹).

Powyższe interpretacje funkcji i genezy grodów kultury łużyckiej, oparte na idealistycznym światopoglądzie, przy braku założeń ogólnych praw rządzących rozwojem społeczeństwa ludzkiego nie odpowiadają obecnemu stanowi rozwoju archeologii polskiej. Należy tu jednak podkreślić fakt, że próby te świadczyły o docenianiu ważności badań społeczno-gospodarczych przez owych badaczy, celem uzyskania możliwie najpełniejszego obrazu bytowania ówczesnej ludności. Mimo swych błędnych założeń metodologicznych, dążenia te należy uznać za postępowe w owym

⁶⁴) Józef Kostrzewski, Wielkopolska w czasach przedhistorycznych, wyd. II, Poznań 1923, str. 134, i d. m., Grodzisko kultury łużyckiej w Komorowie, w pow. szamotulskim w Wielkopolsce, Sprawozdania z czynności i posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności, tom XXXVIII, nr 1, Kraków 1933, str. 41.

⁶⁵) Idem, Kultura łużycka na Pomorzu Zachodnim, Spraw. z czynności i posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności, tom XLIX, nr 3, Kraków 1948, str. 165.

⁶⁶) Idem, Prasłowiańszczyzna, Poznań 1946, str. 98—100, Witold Hensel, Kilka uwag na tle wyników wykopalisk na Ostrowie Tumskim w Poznaniu w 1938 i 1939 r., Kronika stoł. m. Poznania, rocznik XIX, Poznań 1943, str. 22.

⁶⁷) Włodzimierz Szafrąński, Mapka grodów prasłowiańskich, Z Otchłani Wieków, rok XV, zeszyt 3—6, str. 33—36.

⁶⁸) Por. np. Jan Filip, Počátky slovanského osídlení v Československu, Praha 1946, str. 137, Kurt Pasternaci, 4000 Jahre Ostdeutschland, wyd. VI, Leipzig 1941, str. 50.

⁶⁹) Witold Hensel, Wstęp do studiów nad osadnictwem Wielkopolski wczesnohistorycznej, Poznań 1948, str. 32—34.

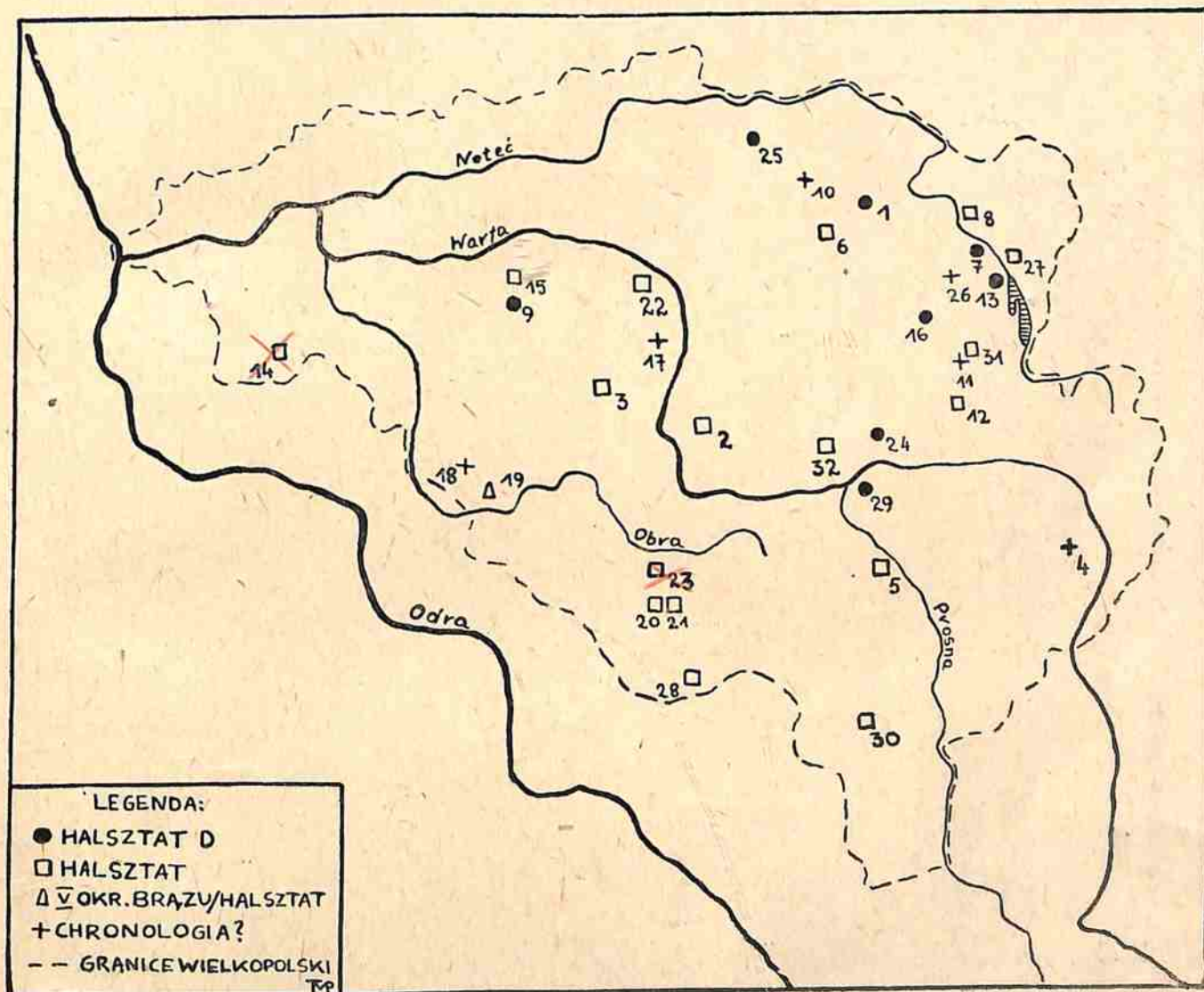
⁶⁴) Por. Włodzimierz Szafrąński, Z badań nad epoką patriarchalnej wspólnoty pierwotnej, Wiadomości Archeologiczne, tom XX, zeszyt 2, Warszawa 1954, str. 123.

⁶⁵) Por. Helena Zolłówna, Archeologiczna ekspedycja podkarpacka, Z Otchłani Wieków, rok XXII, zeszyt 6, Poznań 1953, str. 235.

czasie, gdyż w jaskrawy sposób odbijają one od prac niektórych archeologów okresu międzywojennego i powojennego, schodzących na pozycje usystematyzowanego kolekcjonerstwa.

W świetle obecnych założeń metodologicznych, warunkujących rozwój świadomości ludzkiej rozwojem sił wytwórczych, nie sposób jest przyjąć istnienie państwa w okresie wspólnoty pierwotnej⁷²⁾, trwającej na naszych ziemiach także i w czasie występowania na nich kultury łużyckiej. Niewątpliwie, na sku-

tyckiej (Łęki Małe, pow. Kościan)⁷⁴⁾ i kultury łużyckiej (Seddin, pow. Westprignitz)⁷⁵⁾. Bogactwo nie się pewnych rodów, czy też jednostek prowadzi do chęci zabezpieczenia swego majątku przed pożądliwością obcych. Na tym też tle należy rozpatrywać genezę i funkcję grodów kultury łużyckiej. Powstawały one wtedy, gdy zaistniała konieczność obrony nagromadzonego dobra. Oczywiście, o ile uwzględnimy wpływ środowiska geograficznego na owym, dosyć jeszcze przecież prymitywnym stopniu rozwoju

Ryc. 60. Mapka grodzisk kultury łużyckiej w Wielkopolsce. Numeracja grodzisk zgodna z tekstem.
— Fig. 60. Carte des enceintes fortifiées de la civilisation lusacienne en Grande Pologne.

tek mających wówczas miejsce dwóch społecznych podziałów pracy⁷³⁾ wytworzyły się warunki stopniowego rozpadu wspólnoty pierwotnej. Pewne zróżnicowania majątkowe można śledzić, nie sięgając dalej, już od wczesnych okresów epoki brązu. Typowym tego przykładem będzie występowanie między innymi tzw. „grobow” książęcych” znanych z kultury unie-

sił wytwórczych, zjawisko to nie dokonywało się równocześnie na wszystkich obszarach. W rozmaitych

⁷²⁾ Por. Fryderyk Engels, Pochodzenie rodziny, własności prywatnej i państwa, Warszawa 1949 roku, str. 161—173.

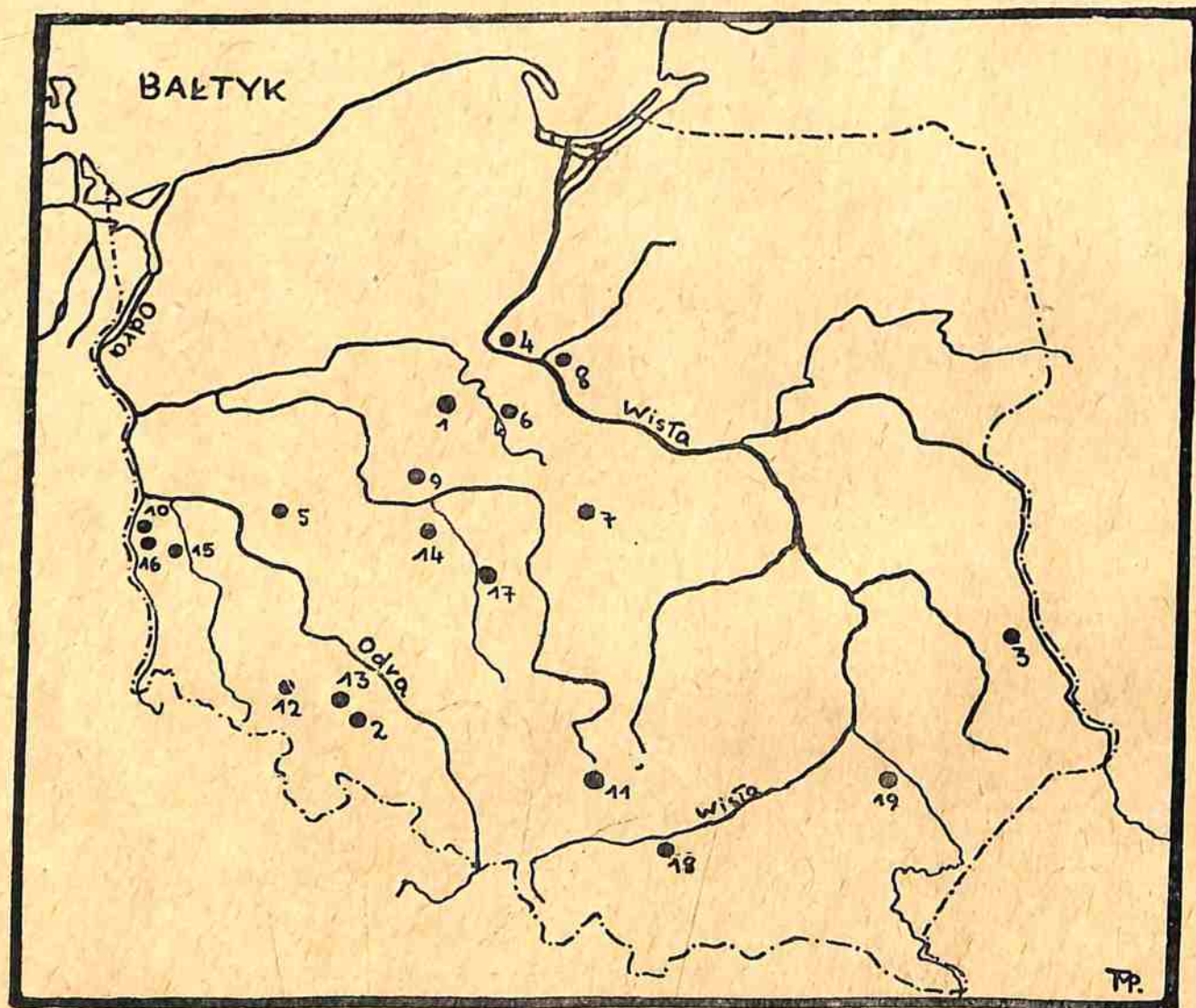
⁷³⁾ Idem, op. cit., str. 163 i 166.

⁷⁴⁾ Por. Aniela Knapowska, Kurhan unietycki w Łękach Małych, Z Otchłani Wieków, rok XXIII, zeszyt 5, Poznań 1953, str. 163—171, Tadeusz Malinowski, Mohyla únětické kultury v Malých Lukách v Polsku, Archeologické rozhledy, rok VI, zeszyt 1, Praha 1954, str. 84 i nast., Mieczysława Kowiańska-Piaszykowska i Stanisław Kurnatowski, Kurhan kultury unietyckiej w Łękach Małych pow. Kościan, Fontes Archaeologici Posnanienses, vol. IV, Poznań 1954, str. 43 i nast.

⁷⁵⁾ Albert Kieckebusch, Das Königsgrab von Seddin, Augsburg 1928.

też czasach powstają i grody kultury łużyckiej, na przykład w Wielkopolsce zbadane grodziska pochodzą z okresu halsztackiego D, podczas gdy na innych terenach powstają one wcześniej. Jak już wspomniano wyżej grody broniły dolra pewnej grupy ludzi przed obcymi — pod tym terminem należy rozumieć zarówno sąsiednie plemiona kultury łużyckiej, jak też i plemiona innych grup kulturowych. Chodzi mi w tym wypadku o stwierdzone ślady zdobycia grodów kultury łużyckiej przez Scytów (np. Kamieniec,

padku trudno jest przecież przyjąć możliwość ekspansji mającej wyłącznie charakter ideologiczny. Pewne bowiem dane świadczą o zacofaniu społecznym kultury pomorskiej w stosunku do ówczesnego stanu rozwojowego kultury łużyckiej⁷⁷). Prawdopodobnie zaś rozwoju historycznego wiedzie od form niższych do wyższych; pewne regresje, uwstecznienia są dopuszczalne, ale zachodzą one na skutek oddziaływania nie ideologicznego, lecz na skutek przemocy⁷⁸). Nie ma więc przeszkód, poza słabym dotychczas zbada-

Ryc. 61. Mapa znalezisk scytyjskich o charakterze wojennym na terenie Polski. 1. Biskupin, pow. Żnin, 2. Borzniewo, pow. Strzeżin, 3. Chełm Lubelski (okolice), 4. Kamieniec, pow. Toruń, 5. Kargowa, pow. Wolsztyn, 6. Kruszwica, pow. Inowrocław, 7. Łęczysca, pow. Łódź, 8. Młyniec, pow. Lipno, 9. Nadziejewo, pow. Środa, 10. Polanowice, pow. Gubin, 11. Rzędkowice, pow. Zawiercie, 12. Strzegom, pow. Świdnica, 13. Śleza, pow. Wrocław, 14. Śmiełów, pow. Jarocin, 15. Wicina, pow. Żary, 16. Witaszkowo, pow. Gubin, 17. Zagorzyn, pow. Kalisz, 18. Zakrzów, pow. Kraków, 19. Zwołaki, pow. Nisko. Wg B. Kostrzewskiego z uzupełnieniami Z. Bukowskiego i T. Malinowskiego. — Fig. 61. Carte des trouvailles scythiques du caractère guerrier en Pologne.

pow. Toruń)⁷⁶) oraz o ekspansję kultury pomorskiej, która we wczesnej epoce żelaznej stopniowo opanowuje obszar kultury łużyckiej. W tym ostatnim wy-

niem kultury pomorskiej, by przyjąć, że grody kultury łużyckiej służyły obronie tak i przed najazdem kultury pomorskiej. Śladem zaś zniszczenia grodu

⁷⁶) Por. Jacek Delekt, Badania na grodzisku „łużyckim” z wczesnej epoki żelaznej w Kamieńcu nad Wisłą w pow. toruńskim, Z Ochrony i Wieków, rok XII, Poznań 1937, str. 123-23.

⁷⁷) Por. Witold Hensel, Poznań w starożytności i we wczesnym średniowieczu, Przegląd Zachodni, nr 6/8, Poznań 1953, str. 39.

⁷⁸) Por. Adam Schaff, Wstęp do teorii marksizmu, wyd. V, Warszawa 1950, str. 121 i 125.

Ryc. 62. Biskupin, pow. Żnin. Ulica Okrężna.
Wg. Z. Rajewskiego. — Fig. 62. Biskupin, distr.
de Żnin. Rue circulaire. D'après Z. Rajewski.

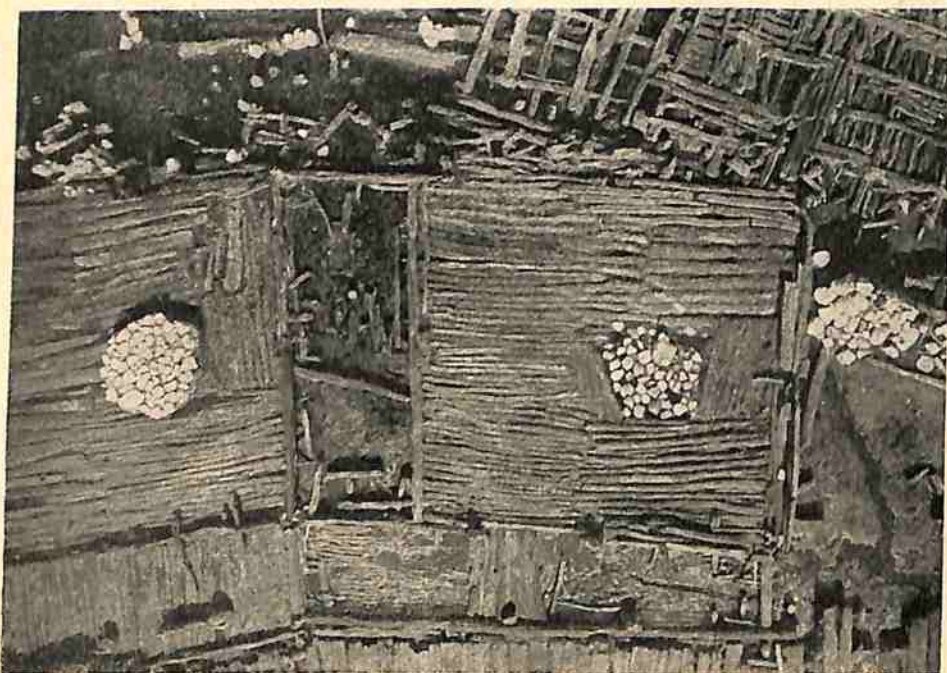

Ryc. 63. Biskupin, pow. Żnin. Fragment starszego wału grodziska. Wg. Z. Rajewskiego — Fig. 63. Biskupin, distr. de Żnin. Fragment du plus ancien rempart. D'après Z. Rajewski.

kultury łużyckiej przez sąsiednich współplemieńców będzie, według wszelkiego prawdopodobieństwa, grodzisko w Słupcy, pow. Konin. Stwierdzenie, że grody kultury łużyckiej służyły obronie, głównie majątku, nie wyklucza możliwości istnienia grodów mających na celu obronę miejsc kultowych. Zdanie to jest już od dawna postawione w formie hipotezy⁷⁹⁾; do grodów kultowych zalicza się na przykład grodzisko na górze Słęży, pow. Wrocław⁸⁰⁾. Z powodu jednak braku poważniejszych dowodów potwierdzających tę hipotezę, trudno jest kategorycznie rozstrzygnąć tę kwestię i odczekać należy wyników przyszłych badań. Z terenu omawianego w niniejszej pracy nie ma grodzisk, którym przypisywanoby znaczenie kultowe.

Jak widać z powyższych wywodów, stanowisko moje zgadza się w niektórych wypadkach z sądami wcześniejszymi. Tyczy to ogólnej, o b r o n n e j funkcji grodów. Natomiast szczegóły tej funkcji, jak i ge-

niające genezę grodów kultury łużyckiej od aktualnego rozwoju sił wytwórczych, i na tejże podstawie wyjaśniające ich funkcję społeczną⁸¹⁾. Nie należy jednak mniemać, że rzecz ta została definitywnie rozstrzygnięta we wszystkich szczegółach. Pewne rozbieżności, natury zresztą drugorzędnej w tym wypadku, dotyczą w dalszym ciągu tego, co składało się na ów majątek broniący przy pomocy grodów. Trudności przy rozwiązywaniu tego zagadnienia wynikają jednak nie z założeń metodologicznych, lecz z fragmentaryczności dotychczasowych badań nad wczesną epoką żelazną w Polsce. Dotychczasowe bowiem prace archeologiczne w dużej mierze ograniczały się do cmentarzysk, a to z racji uzyskiwania na nich efektywniejszego materiału zabytkowego niż na przykład na terenie osad oraz z powodu łatwiejszego natrafiania na ich ślady. Sprawy tej nie uważam za konieczne rozwiązywać na tym miejscu; będzie ona tematem jednego z następnych rozdziałów niniejszej pracy.

Ryc. 64. Biskupin, pow. Żnin. Fragment odkrytych konstrukcji grodziska. Wg. Z. Rajewskiego. — Fig. 64. Biskupin, distr. de Żnin. Fragment du rempart de l'enceinte fortifiée. D'après Z. Rajewski

neza grodów wyjaśniana była odmiennie, co spowodowane było względami przytoczonymi na początku niniejszego rozdziału. Stanowisko moje nie odbiega zbyt, a w dużej mierze pokrywa się z obecnie istniejącymi zapatrywaniami na rolę grodów kultury łużyckiej. Ostatnio rozmaici badacze poddają krytyce swe wcześniejsze poglądy odnośnie interesującego nas zagadnienia. Stąd w rozmaitych pracach dotyczących grodzisk kultury łużyckiej bezpośrednio lub pośrednio, przebiega wyraźne stanowisko w tej sprawie, uzależ-

⁷⁹⁾ Por. np. Witold Hensel, Wstęp do studiów nad osadnictwem Wielkopolski wczesnohistorycznej, Poznań 1948, str. 46.

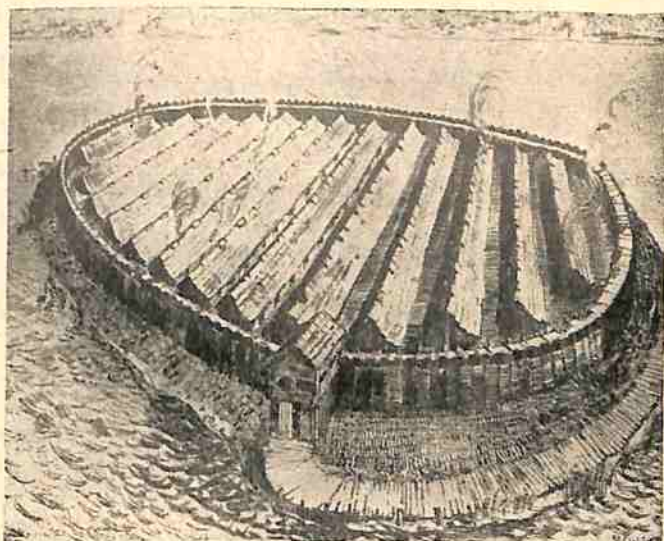
⁸⁰⁾ Por. Helena Cehak-Hołubowiczowa, Śląski Olimp, Szkice z dziejów Śląska, Praca zbiorowa pod redakcją Ewy Maleczyńskiej, Warszawa 1953, str. 16—18.

⁸¹⁾ Por. np. Andrzej Gałuszka, Grody kultury łużyckiej na Śląsku, Z Otchłani Wieków, rok XXI, zeszyt 2, Poznań 1952, str. 47—49, Zdzisław Rajewski, Ciągłość procesu historycznego Polski starożytnej w badaniach archeologicznych, Pierwsza Konferencja Metodologiczna Historyków Polskich, tom I, Warszawa 1953, str. 274, Włodzimierz Szafranski, Z badań nad epoką patriarchalnej wspólnoty pierwotnej, Wiadomości Archeologiczne, tom XX, zeszyt 2, Warszawa 1954, str. 123, i d e m, Nowe próby datowania okresu halszackiego, Z Otchłani Wieków, rok XXI, zeszyt 6, Poznań 1952, str. 176, Włodzimierz Hołubowicz, Garncarstwo wiejskie zachodnich terenów Białorusi, Toruń 1950, str. 103—104, i d e m, Zagadnienie periodyzacji dziejów społeczeństwa przedklasowego na terenie Polski, Sprawozdania P.M.A., tom IV, zeszyt 1—2, Warszawa 1951, str. 9 i 14, Witold Hensel, Próba periodyzacji najdawniejszych dziejów ziem polskich, tamże, str. 34, i d e m, Poznań w starożytności i we wczesnym średniowieczu, Przegląd Zachodni, rok IX, nr 6/8, Poznań 1953, str. 38.

V. ANALIZA TOPOGRAFICZNEGO POŁOŻENIA GRODZISK KULTURY ŁUŻYCKIEJ

Przy rozpatrywaniu położenia zbadanych i przypuszczalnych grodzisk kultury łużyckiej w Wielkopolsce w stosunku do otaczającego środowiska geograficznego rzuca się w oczy fakt, że występują one w olbrzymiej większości w powiązaniu z siecią wodną. Statystycznie sprawa przedstawia się tak, że na ogólną liczbę 31 pewnych i przypuszczalnych grodzisk kultury łużyckiej w Wielkopolsce, 6 położonych jest na dzisiejszych półwyspach (z tego co do 3 grodzisk wysuwa się przypuszczenia, że półwyspy te są dawnymi wyspami), 6 na wyspach, 6 wśród łąk, niekiedy silnie podmokłych (także i tu sugeruje się, że jedno grodzisko położone jest na dawnej wyspie), 10 w pobliżym sąsiedztwie wód, bądź to rzek, bądź to jezior, a 1 tylko grodzisko położone jest na terenie płaskim, bez powiązania bliższego z wodami, a odnośnie do dwóch grodzisk nie zdołano ustalić ich środowiska geograficznego.

Wniosek wypływający z powyższego zestawienia statystycznego jest jeden: grody, których celem była obrona dobytku pewnej grupy ludzi przed zagrabięciem go przez obcych, o czym mówiono w poprzednim rozdziale pracy, zakładano z racji ich funkcji w miejscach najbardziej przystosowanych do obrony, gdzie samo środowisko geograficzne utrudniało zdobycie grodu. Jasną i niewątpliwą sprawą jest, że wszelkie działania związane ze zdobywaniem pozycji nieprzyjacielskich są o tyle trudniejsze do pomyślnego zrealizowania, o ile silniejszą jest obrona tych pozycji. O sile obrony nie decyduje jednak wyłącznie ilość zbrojnych, ich wyekwipowanie i nawet ich stan moralny; dużą rolę grają tu właśnie umocnienia, które przy małej nawet liczbie obrońców potrafią skutecznie chronić powierzony im trosce obiekt przed wielokroć liczniejszym nieprzyjacielem, potrafią sprawić, że napadający musi odstąpić od zamiaru zdobycia tego obiektu. Zagadnienie to, będące aktualne w pewnej mierze nawet do dni dzisiejszych, niewątpliwie bardziej było wyraźne w okresach znajomości tak prymitywnego uzbrojenia, jakie obserwujemy we wczesnej epoce żelaznej na naszych ziemiach. Oddziaływanie środowiska geograficznego na całość życia człowieka było wówczas niewątpliwie silne i człowiek starał się wykorzystać je jako naturalnego sprzymierzeńca w walce z wrogiem. Położenie więc grodów kultury łużyckiej było spowodowane nie przypadkowym, lecz świadomym działaniem człowieka owej epoki. Woda i bagna, w pobliżu których lub na których (wyspy i półwyspy) położone są grodziska umożliwiały zwalczanie nieprzyjaciela przy skrópowanej jego inicjatywie wojennej, co powodowało straty w jego szeregach, stwarzając mniej narażone na ataki zaplecze, co umożliwiało skoncentrowanie maksimum wysiłku na najbardziej zagrożonym odcinku walki. W wypadku umocnienia tych z natury obronnych miejsc szeregiem sztucznych przeszkód, rozmaitego rodzaju zasieków, fos i wałów, otrzymano w rezultacie warownie niezwykle trudne do zdobycia w owym czasie. Na omawianym w niniejszej pracy terenie Wielkopolski brak jest większych wyniosłości, będących naturalnym umocnieniem terenu; w innych

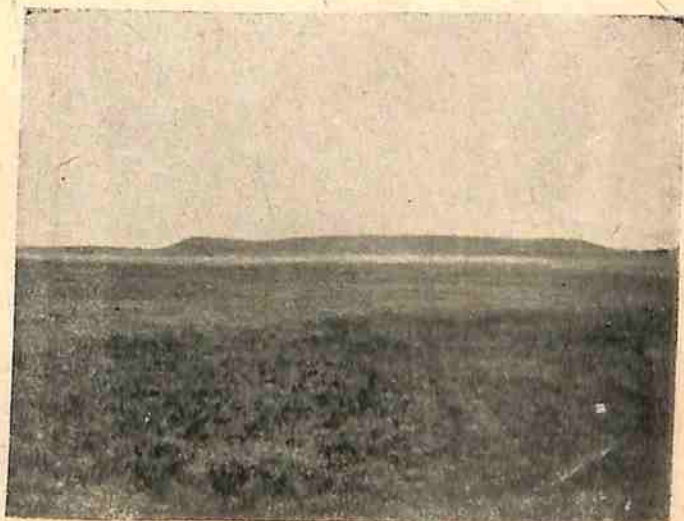
Ryc. 65. Biskupin, pow. żniński. Rekonstrukcja grodu według rysunku St. Łuczaka. — Fig. 65. Biskupin, distr. de Żnin. D'après un dessin de St. Łuczak.

krainach zamieszkałych przez ludność kultury łużyckiej, gdzie wyniosłości takie są typowe dla rzeźby terenowej, były i one celowo wykorzystywane dla celów obronnych. Przykładem może być tu grodzisko kultury łużyckiej na górze Ślęży w powiecie wrocławskim⁸²).

Błędne poglądy archeologów, dopatrujących się istnienia państwowych państw w okresie trwania kultury łużyckiej, doprowadziły do powstania koncepcji, że grody spełniały także rolę strażnic, strzegących „dogodnych przejść przez rzekę, brodów, utartych szlaków”⁸³). Oczywiście, trudno jest odmówić pewnej racji bytu temu pogładowi w odniesieniu do

⁸²) Por. Helena Cehak-Hońbrowiczowa, op. cit.

⁸³) Włodzimierz Szafranski, Mapa grodów prąsławiańskich, Z Otchłani Wieków, rok XV, zeszyt 3—6. Poznań 1946, str. 35.

Ryc. 66. Ewinów, pow. turecki. Widok grodziska. — Fig. 66. Ewinów, distr. de Turek. Vue de l'enceinte fortifiée.

Ryc. 67. Ewinów, pow. Turek. Widok grodziska.
— Fig. 67. Ewinów, distr. de Turek. Vue de
l'enceinte fortifiée.

czasów późniejszych. We wczesnej epoce żelaznej jednak, gdy każdy gród zwykle stanowił zapewne odrębną całość, lub gdy najwyżej kilka sąsiednich grodów mogło stanowić, czasowo chyba zresztą, pewien związek oparty na wspólności interesów, koncepcja ta nie daje się utrzymać. Przeciwnie niej przemawia także fakt, że grody kultury łużyckiej miały charakter nie strażniczy lecz mieszkalny, co wykazują wyniki przeprowadzanych prac wykopaliskowych na tych obiektach.

Położenie grodzisk kultury łużyckiej na terenach sprzyjających z natury celom obronnym wykorzystywane było także w czasach późniejszych. Świadczy o tym fakt występowania na nich późniejszych warstw osadniczych, zwykle wczesnośredniowiecznych, co na terenie Wielkopolski stwierdzono w stosunku do 19 pewnych i przypuszczalnych grodzisk kultury łużyckiej. Na tej podstawie, obserwując zjawisko to na roz-

Ryc. 68. Słupca, pow. koniński. Stan. 1 (grodzisko). Ogólny widok wykopów. — Fig. 68. Słupca, distr. de Konin. Station no 1. Enceinte fortifiée.
Vue générale des fouilles.

maitych terenach, próbowano nawet wyciągnąć wniosek o słowiańskim charakterze kultury łużyckiej⁸⁴). Oczywiście, jeżeli weźmiemy pod uwagę zarówno rozpiętość chronologiczną pomiędzy okresem powstawania i trwania grodów kultury łużyckiej, a okresem wczesnośredniowiecznym, jak też i stosunek ludzi obu tych okresów do warunków środowiska geograficznego, które w mniejszym, lecz mimo to silnym stopniu oddziaływało na człowieka okresu wczesnośredniowiecznego⁸⁵), wniosek ten jest całkowicie bezpodstawny. Doceniając walory obronne rozmaitych miejsc, człowiek wczesnego średniowiecza budował na nich swoje grody, użytkując przy okazji, nieświadom często wtórności swego pomysłu, także i grodziska kultury łużyckiej. Przykładem wykorzystywania obronności pewnego terenu przez całe nawet tysiące lat, może być okolica miasta Buchau nad jeziorem Federsee, gdzie stwierdzono osadnictwo od końca starszej epoki kamiennej po okres wczesnośredniowieczny⁸⁶).

Przeprowadzona powyżej analiza położenia grodzisk kultury łużyckiej w Wielkopolsce w stosunku do warunków geograficznych jest jeszcze jednym dowodem obronności tych obiektów. Wykazuje ona pełną świadomość poczynań ludzi budujących te grody, dążących do jak najpewniejszego zabezpieczenia swego mienia przez wybór miejsc naturalnie ufortyfikowanych, stwarzających najdogodniejsze warunki do obrony. Panujący na naszych terenach we wczesnej epoce żelaznej klimat subatlantycki⁸⁷), charakteryzujący się wysokim poziomem wód w porównaniu ze stanem dzisiejszym⁸⁸) sprawiał, że grodziska położone dzisiaj na łąkach, często podmokłych, posiadały jeszcze bardziej wyraźne walory obronne we wczesnej epoce żelaznej.

VI. STOSUNEK GRODÓW KULTURY ŁUŻYCKIEJ DO OSADNICTWA „OTWARTEGO“

W powiązaniu z poprzednimi rozdziałami znajduje się zagadnienie, jaki był stosunek grodów, czyli miejsc ufortyfikowanych, do pozostałego osadnictwa, nazywanego zwykle „otwartym“ lub „nieobronnym“. Zwykle uważa się, że grody spełniały w stosunku do reszty osadnictwa funkcję schronieniową, że ludność pobliskich osad w okresach niebezpieczeństw najazdów uzyskiwała możliwość obrony w obrębie gro-

⁸⁴) Jan Filip, *Počátky slovanského osídlení v Československu*, Praha 1946, str. 59.

⁸⁵) Por. Władysław Kowaleńko, *Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolski wczesnohistorycznej (od VII do XII wieku)*, Poznań 1938, str. 37.

⁸⁶) Według Witolda Hensla, *Wstęp do studiów nad osadnictwem Wielkopolski wczesnohistorycznej*, Poznań 1948, str. 20.

⁸⁷) Helmut Gams, Rudolf Nordhagen, *Postglaziale Klimaänderungen und Erdkrustenbewegungen in Mitteleuropa*, München 1923, str. 308 (tabela).

⁸⁸) Konstanty Jan Hładysław, *Zmiany krajobrazu i rozwój osadnictwa w Wielkopolsce od XIV do XIX wieku*, Lwów 1932, str. 46. Por. także Adam Wodziec, *Wielkopolska stepowieje*, w pracy zbiorowej „*Stepowienie Wielkopolski*“ część I, Poznań 1947, str. 147 i nast. oraz inne artykuły w tym zbiorze.

dów⁶⁹). Ażeby jednak tę kwestię dostatecznie oświetlić i podbudować, wysuwa się, jako niezaprzeczalny dowód, fakt istnienia w pobliżu rozmaitych grodzisk częstych nieraz śladów osadnictwa kultury łużyckiej o podobnej chronologii. Moim zdaniem, mimo, że nie sposób jest odmówić sporej nawet dozy prawdopodobieństwa owemu sądowi, należy go na obecnym etapie badań traktować jednak nie jako pewnik, lecz jako hipotezę. Stan badań nad kulturą łużycką, w tym także i nad szczególnie interesującą nas w tej pracy wczesną epoką żelazną, jest — krótko mówiąc — niezadawalający. Mimo wielu zbadanych cmentarzysk, z których tylko część doczekała się wyczerpujących publikacji, kwestia osadnictwa nadal pozostaje otwartą, a to z racji ułamkowych, fragmentarycznych badań nad wszelkiego rodzaju osadami kultury łużyckiej. Jak już wykazano w rozdziale poświęconym analizie chronologicznej grodzisk kultury łużyckiej w Wielkopolsce, tylko nieliczne obiekty te były badane przy pomocy prac wykopaliskowych, co jednak nie przeszkadzało rozmaitym badaczom wyciągać daleko idące wnioski odnośnie ich funkcji. Jeszcze gorzej przedstawia się sprawa osad nie otoczonych wałami. Wystarczało znaleźć w czasie badań powierzchniowych kilka ułamków naczyń kultury łużyckiej, niekiedy także kilka grudek polepy, i na mapę archeologiczną nanoszono nowe stanowisko, określając je jako osadę „otwartą”, „nieobronną”. Często, w wypadku, gdy na stanowisku tym znajdowano ułamki naczyń pochodzących z innych okresów czasu, kwestia przydzielenia polepy (niewątpliwego dowodu istnienia osady) rozstrzygana była przez widzi-mi-się znalazcy. Nie myślę poddawać tu krytyce i zaprzeczać celowości badań powierzchniowych, które prowadzone w sposób umiejętny mogą przynieść dużo pożytku archeologii, lecz pragnąłbym jedynie zwrócić uwagę na fakt niedopuszczalności wysnuwania szerszych wniosków li tylko na podstawie badań powierzchniowych. Jedynie bowiem tylko prace wykopaliskowe, podstawowy sposób uzyskiwania pełnego materiału archeologicznego, mogą potwierdzić nasze hipotezy stawiane na podstawie badań powierzchniowych. A z terenu Wielkopolski nie znam ani jednej osady przekopanej w wystarczający sposób, nie mówiąc już o tym, że nie prowadzono prac wykopaliskowych na obiektach sprzężonych. Dlatego też powstrzymać się trzeba od przedwczesnego wysnuwania wniosków o charakterze pewników czy nawet prawie — pewników, ograniczając się jedynie do wysnuwania ostrożnych hipotez.

Jak już wspomniano wyżej, nie można odmówić pewnej dozy prawdopodobieństwa pogładowi, że niektóre ślady osad kultury łużyckiej mogą być związane z pobliskimi grodziskami, zapewniającymi ludności tych osad schronienie w czasie niebezpieczeństwa. Błędem jednak byłoby mniemać, że nie można próbować inaczej wyjaśnić tego zjawiska. Ślady osad i grodzisko — a) mogą nie pochodzić z jednego czasu, nawet w ramach wczesnej epoki żelaznej. b) Mogą to być ślady osad z okresu poprzedzającego budowę grodu, opuszczonych po jego wybudowaniu. c) Mogą to być ślady osad powstałych po zniszczeniu grodu, zało-

⁶⁹) Por. np. Witold Hensel, Wstęp do studiów nad osadnictwem Wielkopolski wczesnohistorycznej, Poznań 1948. str. 41—42.

Ryc. 69. Słupca, pow. koniński. Stan. 1 (grodzisko). Konstrukcje drewniane. — Fig. 69. Słupca, distr. de Konin. Station no 1. Enceinte fortifiée. Constructions en bois.

żonych przez ludność zamieszkującą dawniej gród. d) Mogą to być wreszcie osady obronne, zabezpieczające swój dobytek nie przy pomocy wałów ale innych urządzeń obronnych, jak rowy, palisady itp. Jestem przekonany, że postawione przeze mnie hipotezy i tak nie wyczerpują wszystkich możliwości⁷⁰). Postawiłem je, by wykazać, że kwestia tzw. osad „nieobronnych” lub „otwartych” daleka jest od pełnego wyjaśnienia. Dalekim też jest od pełnego wyjaśnienia stosunek grodzisk kultury łużyckiej do reszty osad. Wielu lat potrzeba i wielu prac wykopaliskowych na wielu grodziskach i osadach „otwartych”, położonych w pobliżu grodzisk i zdaleka od nich, by uzyskać materiał, upoważniający do wyciągania śmielszych wnio-

⁷⁰) Kurt Tackenberg, Die Burgen der Lausitzer Kultur, Praehistorische Zeitschrift XXXIV, Berlin 1953, str. 24 i nast.

Ryc. 70. Słupca, pow. koniński. Stan. 1 (grodzisko). Konstrukcje drewniane. — Fig. 70. Słupca, distr. de Konin. Station no 1. Enceinte fortifiée. Constructions en bois.

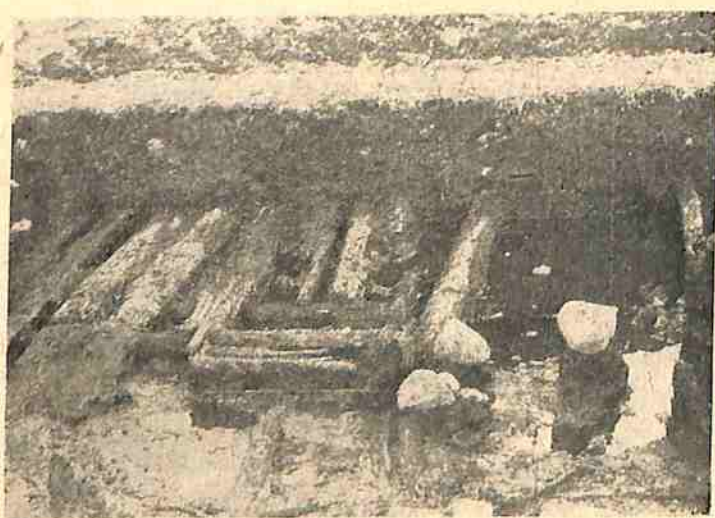

Ryc. 71. Słupca, pow. koniński. Stan. 1 (grodzisko). Konstrukcje drewniane. — Fig. 71. Słupca, distr. de Konin. Station no 1. Constructions en bois.

sków. Do tego, aby uzyskać możliwie pełny obraz ówczesnej rzeczywistości w sensie osadniczym, należy dołączyć analizę cmentarzysk i skarbów. Te ostatnie zwłaszcza mogłyby rzucić wiele światła na moment konieczności budowy grodów przez mieszkańców osad „otwartych”⁹¹).

W części wstępnej poruszono już teoretycznie możliwości istnienia urządzeń obronnych tzw. osad „otwartych”. Hipotezę tę, w braku materiałów archeologicznych, podbudować można innym przypuszczeniem także teoretycznym. Chodzi mi mianowicie o to, że w warunkach ówczesnego rozwoju społeczeństwa,

⁹¹) Włodzimierz Szafranski, Z badań nad epoką patriarchalnej wspólnoty pierwotnej, Wiadomości Archeologiczne, tom XX, zesz. 2. Warszawa 1954, str. 124.

Ryc. 72. Słupca, pow. koniński. Stan. 1 (grodzisko). Konstrukcje drewniane, m. i. fragment ulicy. — Fig. 72. Słupca, distr. de Konin. Station no 1. Enceinte fortifiée. Constructions en bois. Entre autres fragment d'une rue.

gdy poszczególne rody lub ewentualnie związki kilku rodów (fratrie) tworzyły odrębne całości, istniało duże niebezpieczeństwo wzajemnych napaści⁹²), co zmuszało do otaczania ochroną mienia nawet uboższe rody, które nie mogły zdobyć się na wybudowanie grodu.

O tym, że nie tylko grody stanowiły rękojmię obrony, lecz, że chroniono się i do innych miejsc naturalnie ufortyfikowanych, może świadczyć fakt odkrycia w Rzędkowicach, pow. Zawiercie śladów osadnictwa kultury łużyckiej w miejscowej jaskini, przy czym była ona atakowana przez Scytów, o czym świadczą znalezione tam brązowe i kościane grociki strzał. Są one charakterystyczne dla strzał scytyjskich; posiadają splaszczony koniec na skutek odbijania się od twardych, wapiennych ścian jaskini⁹³). Nie jest to jedyny wypadek chronienia się ludności łużyckiej w jaskiniach; podobne wypadki są znane także i z innych miejscowości⁹⁴). Wszystkie te fakty zmuszają badacza do zachowania jak najdalej idącej ostrożności przy poruszaniu zagadnienia osadnictwa w ogóle, a osadnictwa „nieobronnego” w szczególności. Należy, zdając sobie sprawę ze skąpości naszej wiedzy, spowodowanej brakiem materiałów, umieć jasno i otwarcie przyznać się do tego, co winno stać się bodźcem do przeprowadzania takich prac, któreby oświeciły niejasne dla nas problemy. Uporczywe trzymanie się jednej hipotezy przy równoczesnym zwalczaniu innych na obecnym poziomie naszej wiedzy, odnośnie wzajemnego stosunku rozmaitego rodzaju osad ludności kultury łużyckiej we wczesnej epoce żelaznej, musi przypominać donkichotowską walkę z wiatrakami.

VII. ZAGADNIENIE USTROJÓW SPOŁECZNO-GOSPODARCZYCH LUDNOŚCI KULTURY ŁUŻYCKIEJ WCZESNEJ EPOKI ŻELAZNEJ, JAKO ETAPU ROZWOJU HISTORYCZNEGO OD EPOKI BRĄZU DO OKRESU LATEŃSKIEGO NA TERENIE WIELKOPOLSKI.

W związku z nakreśloną w poprzednich rozdziałach sytuacją, w jakiej znajduje się polska archeologia odnośnie do znajomości niektórych zagadnień związanych z osadnictwem kultury łużyckiej w Wielkopolsce, pozostaje także kwestia ustrojów społeczno-gospodarczych ludności tego okresu. Różni badacze różnie określają, na podstawie tych samych skromnych danych, podstawy gospodarcze ludności kultury łużyckiej. Już od początków trwania kultury łużyckiej w Polsce, przyjmuje się, że ludność tej kultury była rolnicza, silnie związana z ziemią; o jej zasiedziałym charakterze mają świadczyć rozległe cmentarzyska, zawierające niekiedy ponad tysiąc grobów, przy czym nie kwestionuje się dużego znaczenia hodowli zwie-

⁹²) Witold Hensel, Próba periodyzacji najdawniejszych dziejów ziem polskich, Sprawozdania P.M.A., tom IV, zesz. 1—2, Warszawa 1951, str. 34.

⁹³) Maria i Waldemar Chmielewscy, Ślady najazdu scytyjskiego w północnej części Wyżyny Krakowsko-Wieluńskiej, Dawna Kultura, nr 1, Wrocław 1955, str. 12—16.

⁹⁴) Usna informacja mgra Waldemara Chmielewskiego. Por. także Jan Filip, Dějinné počátky českého ráje, Praha 1947, str. 33.

rząt⁹⁵). Inni badacze większy nacisk kładą na hodowlę zwierząt, co ich zdaniem wiąże się ze wzrostem dobrobytu, wyrażającym się bogatym nieraz wyposażeniem pogrzebanych nieboszczyków, okazałymi skarbami itp.⁹⁶). Inni znowu badacze stoją na stanowisku pośrednim, warunkując przewagę jednej z wymienionych dziedzin gospodarczych (uprawy ziemi i hodowli) od specyfiki pewnych obszarów⁹⁷). Dużo miejsca poświęcił temu zagadnieniu ostatnio Henryk Łowmiański. Uważając ludność kultury łużyckiej za wybitnie rolniczo-hodowlaną stwierdza, że nie można na podstawie dotychczas opracowanego materiału dać odpowiedzi, który z podstawowych rodzajów gospodarki przeważał. Skupienie osadnictwa bowiem na glebach żyznych nie zawsze zawsze musi świadczyć o gospodarce rolniczej, gdyż na ziemiach tych bywa także lepsze pasza, co pociągało pasterza⁹⁸).

Klasyczne grodziska kultury łużyckiej z Biskupina, pow. Żnin wskazują, że nie mogły być one pomieszczeniem hodowców bydła z powodu braku odpowiednich pomieszczeń⁹⁹). Podobne sugestie nasu-

wają ostatnie prace wykopaliskowe prowadzone w Słupcy, pow. Konin, gdzie prócz dużej ilości żaren odkryto także zbiornik z przepalonymi ziarnami, prawdopodobnie soczewicy. W Biskupinie, uzyskanie licznych motyk rogowych oraz prawdopodobnie dwóch typów radeł — sprzężanego i ręcznego, zdają się świadczyć o uprawie roli z tendencją przejścia od kopieniactwa do sprzężaju¹⁰⁰). Tendencję tę możemy prawdopodobnie obserwować już w epoce brązu, jeśli nie wcześniej¹⁰¹); świadczyć o tym mogłyby pochodzące może z tej epoki radła z Popowa, pow. Toruń i Wiewiórek, pow. Grudziądz¹⁰²). Ten moment właśnie przede wszystkim może świadczyć o istnieniu wówczas na naszych ziemiach szeroko rozwiniętej hodowli bydła. Nie powoduje bowiem ona upadku rolnictwa, lecz wprost przeciwnie, u wielu kultur ZSRR da się stwierdzić na tym tle postęp, spowodowany przechodzeniem od ręcznej uprawy motykowej do uprawy sprzężanej¹⁰³).

⁹⁵) Por. Włodzimierz Antoniewicz, *Archeologia Polski*, Warszawa b. r., str. 92, Józef Kostrzewski, *Pradzieje Polski*, Poznań 1949, str. 88, idem, *Prasłowiańszczyzna*, Poznań 1946, str. 30, Tadeusz Sulimirski, *Kultura człowieka przedhistorycznego*, nadbitka z wydawnictwa „Człowiek, jego rasy i życie”, str. 275, Leon Kozłowski, *Zarys pradziejów Polski południowo-wschodniej*, Lwów 1928, str. 57, Konrad Jażdżewski, *Atlas do pradziejów Słowian*, część III, Łódź 1948, str. 43, Andrzej Żaki, *Uwagi o osadnictwie wczesnołużyckim na Górnym Powiślu*, *Slavia Antiqua*, tom II, zeszyt 2, Poznań 1949/50, str. 181, idem, *Początki rozwoju kultury łużyckiej w dorzeczu górnej Wisły*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, sectio F, vol. III, Lublin 1950, str. 132 i 134, Kazimierz Tymieniecki, *Ziemia polskie w starożytności. Ludy i kultury najdawniejsze*, Poznań 1951, str. 278, 286, 353, 719—720, 722. Por. także analogiczne sądy uczonych czechosłowackich: Jan Filip, *Počátky slovanského osídlení v Československu*, Praha 1946, str. 22 i 24, idem, *Pradzieje Czechosłowacji*, Poznań 1951, str. 237 do 238, idem, *Dějinné počátky českého ráje*, Praha 1947, str. 32—33; Юрий Неуступный, *Первобытная история Лужицы*, Прага 1947, str. 50, 52 i 62. Osiedły charakter ludności kultury łużyckiej zdaje się sugerować także ceramika, posiadająca płaskie dna i charakteryzująca się dobrym wypaleniem, co kontrastuje z ogólnie przyjmowanymi cechami ceramiki ludów pasterskich.

⁹⁶) Por. Włodzimierz Hołubowicz, *Zagadnienie periodyzacji dziejów społeczeństwa przedklasowego na terenie Polski*, *Sprawozdania P.M.A.*, tom IV, zesz. 1—2, Warszawa 1951, str. 8—9 i 14, Andrzej Gałuszka, *Grody kultury łużyckiej na Śląsku*, *Z Otcłani Wieków*, rok XXI, zesz. 2, Poznań 1952, str. 49, Włodzimierz Szafranski, *Skarb brązowy z IV okresu epoki brązowej z Poznania-Starołęki*, *Przegląd Archeologiczny*, tom IX, zesz. 1, Poznań 1951, str. 50, idem, *Z badań nad epoką patriarchalnej wspólnoty pierwotnej*, *Wiadomości Archeologiczne*, tom XX, zesz. 2, Warszawa 1954, str. 110 i nast.

⁹⁷) Witold Hensel, *Próba periodyzacji najdawniejszych dziejów ziem polskich*, *Sprawozdania P.M.A.*, tom IV, zesz. 1—2, Warszawa 1951, str. 34, idem, *Poznań w starożytności i we wczesnym średniowieczu*, *Przegląd Zachodni*, rok IX, nr 6—8, Poznań 1953, str. 42—45 i 49.

⁹⁸) Henryk Łowmiański, *Podstawy gospodarcze formowania się państw słowiańskich*, Warszawa 1953, str. 19, 34—36 i 39—40.

⁹⁹) Trudno jest tutaj zgodzić się z sugestiami wysuwanymi przez Jerzego Antoniewicza (*Zagadnienie wczesnożelaznych osiedli obronnych na wschód od dolnej Wisły i w dorzeczu rzeki Pregoly*, *Wiadomości Archeologiczne*, tom XX, zeszyt 4, Warszawa 1954, str. 360), że mieszkańcy grodu kultury łużyckiej w Biskupinie trud-

Ryc. 73. Słupca, pow. koniński. Stan. 1 (grodzisko). Wykop w wale. — Fig. 73. Słupca, distr. de Konin. Station no 1. Enceinte fortifiée. Coupe d'une partie du rempart.

niący się hodowlą bydła trzymali poszczególne sztuki w zabudowaniach mieszkalnych, by ochronić je przed złymi warunkami atmosferycznymi. Wydaje się, że czynić to mogli raczej rolnicy, którzy uzupełniali chowem zwierząt domowych swe podstawowe źródła utrzymania. Pamiętać bowiem należy o tym, że prócz np. silnych mrozów, bydłu temu mogły zagrażać napaści sąsiednich plemion. W wypadku, gdyby mieszkańcy grodu kultury łużyckiej w Biskupinie trudnili się hodowlą na szerszą skalę, to bez wątpienia znajdowałyby się w grodzie tym specjalne pomieszczenia dla ochrony większej ilości sztuk bydła, stanowiącego majątek hodowców.

¹⁰⁰) Witold Hensel, *Próba periodyzacji najdawniejszych dziejów ziem polskich*, *Sprawozdania P.M.A.*, tom IV, zesz. 1—2, Warszawa 1951, str. 26.

¹⁰¹) Wątpliwą jest bowiem nadal kwestia tzw. „radlic” kamiennych kultury ceramiki wstęgowej. Niektórzy badacze na podstawie odkryć w Krężnicy Jarej, pow. Lublin i w Cmielowie, pow. Opatów dopuszczają możliwość istnienia w neolicie uprawy sprzężanej.

¹⁰²) Witold Hensel, op. cit., str. 25.

¹⁰³) В. М. Слободин, К вопросу о развитии и смене систем земледелия, *Материалы по истории земледелия СССР*, том I, Москва 1952, str. 30—32.

Ryc. 74. Słupca, pow. koniński. Stan. 2 (grobla).
Ogólny widok konstrukcji wykopu. — Fig. 74.
Słupca, distr. de Konin. Station no 2. (levée).
Vue générale des constructions du sondage no 2.

Według Kazimierza Moszyńskiego¹⁰⁴⁾ okres kopieniactwa połączonego z hodowlą bydła jest wcześniejszy od okresu uprawy roli przy pomocy sprzężaju. Autor ten podaje także charakterystyczne cechy typowego, czystego lub prawie czystego pasterstwa, z których najważniejsze w całości lub wyjątkami przytoczę niżej:

1. Podstawą gospodarczą był chów zwierząt.
2. Chów ten był mniej lub więcej masowy.
3. Właściwym jego terenem były przede wszystkim przestrzenie otwarte: różnego typu stepy i tzw. pustynie, a z drugiej strony też hale górskie.
4. Z wypasaniem stad wiązało się koczowanie człowieka, a często i znaczniejsze migracje sezonowe.
5. Koczowniczy tryb życia miał w skutku słaby rozwój ruchomości, względnie całej w ogóle kultury materialnej.

¹⁰⁴⁾ Kazimierz Moszyński, *Ludy pasterskie*, Kraków 1953, str. 17, 29—41. Por. także Sylvester A. Sieber — Franz H. Mueller, *The Social Life of Primitive Man*, St. Louis — London 1947, str. 306, 429—430.

Ryc. 75. Słupca, pow. koniński. Stan. 2 (grobla).
Profil północny wykopu 2. — Fig. 75. Słupca,
distr. de Konin. Station no 2. Levée. Profil de la
parois nord du sondage no 2.

7. Jednostronność i wąskość podstawy gospodarczej powodowała szczególnego rodzaju niepewność bytu, bowiem tylko jeden pomór mógł z bogaczy uczynić nędzarzy i skazać ich na głód i zagładę.

16. Wewnątrz pasterskich społeczeństw zaznaczało się nieraz szczególnie ostre i jaskrawe rozwarstwienie na mniej lub więcej bogatych.

25. Ponieważ hodowane zwierzęta były u ludów pasterskich podstawą ich bytu więc w związku z tym pozycja ekonomiczna mężczyzn była wyjątkowo silna.

26. Przeciążenie kobiet pospolitą codzienną pracą z jednej strony, a bardzo znaczne rozleniwienie mężczyzn oraz zorganizowane przez nich prawie całej uwagi na trzodach i rżboju, jako źródłach bogactwa i prestiżu, poza tym zaś także i koczowniczy tryb życia, przeszkadzały znaczniejszemu rozwojowi specjalizacji w zakresie technik czy rzemiosł.

Po uważnym rozpatrzeniu powyższych tylko cech czystego lub prawie czystego pasterstwa, znajdziemy w materiale archeologicznym wczesnej epoki żelaznej, a także i z czasów wcześniejszych i późniejszych jaskrawe dowody, że nie miało ono miejsca na ziemiach polskich w owych czasach. Znamy bowiem cmentarzyska o wielkiej liczbie grobów świadczące o zasiedlonym charakterze tej ludności, w okresie tym śledzimy wybitny rozkwit kultury, w szczególności najłatwiej do nas zachowanej — kultury materialnej, znaczny rozkwit rodzimej metalurgii itp. W dotychczasowym materiale archeologicznym można wprawdzie w odniesieniu do omawianego okresu stwierdzić nieraz dosyć znaczne zróżnicowanie majątkowe, które występuje jednak tylko sporadycznie, nie posiadając znaczenia powszechnego. Oczywiście, podkreślam, tyczy to z n a c z n e g o zróżnicowania majątkowego.

Powyższy wywód nie oznacza bynajmniej, bym stał na stanowisku rolniczego charakteru całej ludności kultury łużyckiej we wczesnej epoce żelaznej. Najślusznieszymi bowiem argumentami operują ci badacze, którzy przyjmują możliwość przewagi na pewnych terenach gospodarki opartej na uprawie ziemi, co ostatnio najwyraźniej sformułował Witold Hensel¹⁰⁵⁾. Przewaga jednej gospodarki nad drugą w tym wypadku uwarunkowana byłaby specyficznymi okolicznościami lokalnymi, które w pewien sposób przecież wpływały na człowieka na ówczesnym stopniu rozwoju sił wytwórczych¹⁰⁶⁾. Wszelkie jednak rozważania na ten temat mają w dużym stopniu charakter teoretyczny. Brak większej ilości zbadanych osad kultury łużyckiej wczesnej epoki żelaznej nie pozwala na kateryczne obstawanie przy pozycjach biegunowo różnych.

Powszechna zgodność panuje wśród archeologów odnośnie do istnienia w owym okresie rzemiosł, zwłaszcza rzemiosła odlewniczego¹⁰⁷⁾. Odnośnie

¹⁰⁵⁾ Witold Hensel, *Poznań w starożytności i we wczesnym średniowieczu*, Przegląd Zachodni, rok IX, nr 6—8, Poznań 1953, str. 49.

¹⁰⁶⁾ Por. m. i. Jan Dylik, *Rozważania nad osadnictwem prehistorycznym obszaru dzisiejszego Wiednia*, Przegląd Archeologiczny, tom IV, Poznań 1932, str. 206.

¹⁰⁷⁾ Por. zwłaszcza Józef Kostrzewski, *Wytwórczość metalurgiczna w Polsce od neolitu do wczesnego okresu żelaznego*, Przegląd Archeologiczny, tom IX, ze-

handlu o charakterze wymiennym, to importy są niezaprzeczalnym jego dowodem. Co prawda, usiłuje się podważyć jego istotę — możliwość istnienia wędrownych kupców lub wędrownych odlewców sprzedających swe wyroby. Ostatnio uczynił to Włodzimierz Szafranski, który opierając się na analogiach etnograficznych zebranych przez Ludwika Krzywickiego oraz na kiplingowskim przykazaniu kniei zwierzęcej „...Nie będziesz stał po ziemi cudzej” przyjmuje istnienie wymiany bez pośrednictwa kupców¹⁰⁸). Owych teoretycznych wywodów moim zdaniem nie należy jednak zbyt generalizować. Mogły bowiem istnieć pewne instytucje „miru”¹⁰⁹) poświadczane współczesnymi danymi etnograficznymi, a prócz tego źródła pisane, wprowadzają wyprawę rycerza rzymskiego nad Bałtyk po bursztyn¹¹⁰). Podobne zjawiska mogły również mieć miejsce i we wczesnej epoce żelaznej, oczywiście niekoniecznie na tak wielkich odległościach.

W Polsce zmiany gospodarcze trwające przypuszczalnie od epoki brązu, polegające na przechodzeniu od kopieniactwa do sprzężajnej uprawy roli przy wydatnym rozwoju hodowli, doprowadzają do zmian stosunków rodowo-matriarchalnych, które były przeszkodą dla rozwoju sprzężajnej uprawy roli, na stosunki rodowo-patriarchalne, sprzyjające rozwojowi rolnictwa¹¹¹). Wyprodukowana nadwyżka należy do mężczyzny, który wytwarza konieczne do życia środki, zajmując tym samym pierwsze miejsce w rodzinie¹¹²). Na skutek obserwowanego w owym okresie bogacenia się pewnych jednostek powstają przesłanki rozkładu ustroju wspólnoty pierwotnej. Proces ten jednak i formowanie się społeczeństwa klasowego trwał długo, gdyż chodziło o zastąpienie społeczeństwa bezklasowego klasowym. Występowanie grodzisk i bogatych znalezisk grobowych nie świadczą o klasowości społeczeństwa kultury łużyckiej, gdyż grody występują wszędzie, gdzie podstawą gospodarki jest uprawa roli i hodowla bydła. Bogactwo w postaci bydła czy zboża należało zabezpieczać przed innymi rodami czy plemionami, bliższymi lub dalszymi¹¹³).

sztyt 2—3, Poznań 1953, str. 196 i nast., Witold Hensel, Próba periodyzacji najdawniejszych dziejów ziem polskich, Sprawozdania P.M.A., tom IV, zesz. 1—2, Warszawa 1951, str. 34.

¹⁰⁸) Włodzimierz Szafranski, Z badań nad epoką Patriarchalnej wspólnoty pierwotnej, Wiadomości Archeologiczne, tom XX, zesz. 2, Warszawa 1954, str. 118.

¹⁰⁹) Kazimierz Tymieniecki, Ziemie polskie w starożytności. Ludy i kultury najdawniejsze, Poznań 1951, str. 726—728.

¹¹⁰) Konrad Jażdżewski, Atlas do pradziejów Słowian, część II, Łódź 1948, str. 18.

¹¹¹) В. М. СлОбодин, op. cit., str. 30.

¹¹²) Fryderyk Engels, Pochodzenie rodziny, własności prywatnej i państwa, Warszawa 1949, str. 165.

¹¹³) Por. Piotr Tretiakov, Rozkład ustroju wspólnoty pierwotnej i kształtowanie się społeczeństwa klasowego. Znaczenie wpływów rzymskich na Słowiańszczyznę i jej rozwój w epoce przedfeudalnej i wczesnofeudalnej, Pierwsza Konferencja Metodologiczna Historyków Polskich, tom I, Warszawa 1953, str. 266—267.

VIII. ZAGADNIENIE UPADKU GRODÓW KULTURY ŁUŻYCKIEJ.

Problem ten, jak również kwestia upadku kultury łużyckiej, które to zagadnienia wydają się być ze sobą w pewnej mierze związane, doczekają się już wielu hipotez. Pomijając na tym miejscu te hipotezy, które z biegiem lat zostały odrzucone¹¹⁴), największą rolę w upadku kultury łużyckiej miały odgrywać, według obecnie najbardziej prawdopodobnych przypuszczeń, najazdy Scytów i ludności kultury pomorskiej¹¹⁵).

Według dotychczasowego stanu badań nad zagadnieniem pobytu Scytów na ziemiach kultury łużyckiej (ryc. 61), najazd tych ludów koczowniczych jest raczej niezaprzeczany; na podstawie grodzisk strzał o charakterze scytyckim stwierdzonych w spalonych grodach i innego rodzaju osadach kultury łużyckiej, a nawet i w grobach tej kultury, datowanych na okres Haulstatt D wczesnej epoki żelaznej, najazd ten jest dobrze określony czasowo. Militaria scytyjskie nie mogły być używane przez inny lud aniżeli Scytowie, gdyż Scytowie nie sprzedawali swej broni obcym¹¹⁶). Najazdy scytyjskie, zniszczenie na skutek nich grodów i osiedli innego rodzaju, przyczyniły się niewątpliwie do osłabienia siły ludności kultury łużyckiej, na skutek których mogły ulegać zagładzie inne grody tejże kultury. Błędnym byłoby jednak przypuszczenie, że wyłącznie na skutek najazdu Scytów i prowadzonych walk wewnętrznych upadła kultura łużycka. Scytowie nie podbili bowiem terenów leżących przedmiotem ich najazdów. Prowadząc koczowniczy tryb życia, dokonywali napadów „z marszu”, i po udanym lub nieudanym celu wyprawy szli dalej lub zawracali, nie wiążąc się, na interesującym nas terenie, a także i na niektórych innych z miejscową ludnością.

Inaczej przedstawia się sprawa przypuszczalnego, niewyjaśnionego dokładnie z powodu braku szerszego materiału archeologicznego, najazdu ludności kultury pomorskiej. Ludność ta, powstała z nacierającej od-

¹¹⁴) Na przykład hipotezy o wyemigracji ludności kultury łużyckiej, przypisywanej zwykle przez archeologów Niemcom (por. Tadeusz Sulimierski, Zagadnienie upadku kultury łużyckiej, Slavia Antiqua, tom I, Poznań 1946, str. 155 i nast.).

¹¹⁵) Por. np. Włodzimierz Antoniewicz, Archeologia Polski, Warszawa b. r., str. 117 i nast., str. 131 i nast. (kultura pomorska była jednak uznawana przez tego badacza za wytwór ludności germańskiej, co przyjmowali także niektórzy archeologowie niemieccy), Józef Kostrzewski, Pradzieje Polski, Poznań 1949, str. 124, 130—132, 142, 145—146, 148, 155—156, Włodzimierz Szafranski, Mapa grodów prasłowiańskich, Z Otchłani Wieków, rok XV, zesz. 3—6, Poznań 1946, str. 35, Witold Hensel, Wstęp do studiów nad osadnictwem Wielkopolski wczesnonieolitycznej, Poznań 1948, str. 46, idem, Próba periodyzacji najdawniejszych dziejów ziem polskich, Sprawozdania P.M.A., tom IV, zesz. 1—2, Warszawa 1951, str. 28, idem, Poznań w starożytności i we wczesnym średniowieczu, Przegląd Zachodni, rok IX, nr 6—8, Poznań 1953, str. 50, Tadeusz Sulimierski, Zagadnienie upadku kultury łużyckiej, Slavia Antiqua, tom I, Poznań 1948, str. 152—162. Odnosnie terenów Czechosłowacji przyjmuje się, że prócz Scytów także i Celtowie spowodowali upadek kultury łużyckiej i jej grodów; por. Jan Filip, Pradzieje Czechosłowacji, Poznań 1951, str. 284—286 i 316 nast.

¹¹⁶) Zbigniew Bukowski, Scytowie na ziemiach polskich, w maszynopisie.

rębnych cech grupy kaszubskiej kultury łużyckiej¹¹⁷⁾, poczynając od okresu Hallstatt C zajmuje stopniowo coraz bardziej na południe położone obszary kultury łużyckiej, by we wczesnym podokresie lateńskim zająć prawie cały obszar tej kultury¹¹⁸⁾. Odnosnie terenu Wielkopolski, ekspansja kultury pomorskiej dokonuje się u schyłku okresu Hallstatt C i w ciągu okresu Hallstatt D¹¹⁹⁾. Jak to wykazał cały szereg analiz poszczególnych wytworów kultury materialnej¹²⁰⁾ i nawet kultury duchowej¹²¹⁾ ludność kultury pomorskiej asymilowała się z podbitą ludnością kultury łużyckiej, czego wyrazem są znaleziska, łączące cechy charakterystyczne dla obu tych, pokrewnych sobie kultur.

Jak już wspomniano poprzednio, trudno jest przyjąć możliwość wyłącznie wpływu ideologicznego kultury pomorskiej, mimo, że w ogóle, podobnie jak i kultura łużycka, kultura pomorska jest w bardzo słabym stopniu zbadana, pewne dane (zwłaszcza obrządek pogrzebowy) zdają się świadczyć o zacofaniu społecznym ludności kultury pomorskiej w stosunku do ówczesnego stanu rozwojowego kultury łużyckiej¹²²⁾. Przyjmując zaś prawidłowość rozwoju historycznego od form niższych do wyższych, dopuszczającego jednak możliwość zachodzenia pewnych regresji dokonywujących się jednak pod wpływem oddziaływania nie ideologicznego, lecz na skutek pewnej siły¹²³⁾, nie ma przeszkód, natury zresztą głównie teoretycznej, by uznać ekspansję kultury pomorskiej za zbrojną. Oczywiście, nie trzeba przez ten termin rozumieć, w sensie dzisiejszym, zorganizowanej w jakimkolwiek szerszym zakresie ekspansji zbrojnej.

Zagadnienie upadku grodów kultury łużyckiej należy więc rozpatrywać na tle zachodzących w owym czasie, wydarzeń natury gospodarczej i społecznej. Walki między poszczególnymi grupami ludności kultury łużyckiej, najazdy Scytów i ludności kultury pomorskiej doprowadziły do zahamowania tak intensywnego postępu w dziedzinie gospodarczo-społecznej, jaki śledzić można na terenie Wielkopolski pod koniec epoki brązu i we wczesnej epoce żelaznej, nie wyłączając początkowych faz okresu Hallstatt D, o czym była mowa w rozdziale poświęconym stosunkom społeczno-gospodarczym owego czasu. Zahamowanie rozwoju, dostrzegane było od dawna, często zresztą raczej intuicyjnie¹²⁴⁾. Upadek poszczególnych grodów kul-

tury łużyckiej jest wynikiem walk wewnętrznych tej ludności, wynikiem najazdu Scytów i ludności kultury pomorskiej; źródłem jednak upadku samej koncepcji budowy nowych grodów należy szukać właśnie w wyniku owych walk i najazdów, szczególnie zaś ludności kultury pomorskiej, przynoszącej wraz z sobą jakościowo niższy stopień rozwoju społecznego.

Powyższych wywodów nie należy traktować jednak jako pewnik. Przytaczany nieraz już fakt słabego zbadania wielu zagadnień związanych z ludami przebywającymi w owym czasie na naszych ziemiach nie uprawnia bowiem do wyciągania śmielszych wniosków, pozwalając jedynie na stawianie hipotez o charakterze roboczym, aż do czasu uzyskania bardziej konkretnych materiałów uprawniających do zajęcia bardziej stanowczej pozycji w tej sprawie.

IX. ZAKOŃCZENIE.

W świetle powyżej przedstawionych rozdziałów niniejszej pracy należy stwierdzić, że na podstawie aktualnych materiałów archeologicznych, którymi dysponujemy odnośnie do zagadnienia grodzisk, a także i innych form osadnictwa kultury łużyckiej we wczesnej epoce żelaznej na terenie Wielkopolski, niesposób jest wyczerpująco odpowiedzieć na wiele kwestii związanych z tematem tej pracy. Tym też należy tłumaczyć lakoniczność poszczególnych rozdziałów oraz to, że nie zdołano w pełni rozwiązać zagadnień postawionych jako cel pracy w jej części wstępnej.

Streszczając wyniki niniejszej pracy należy stwierdzić, że dotychczasowe dane archeologiczne nie pozwalają na przesuwanie chronologii grodzisk kultury łużyckiej w Wielkopolsce poza okres Hallstatt D wczesnej epoki żelaznej. Być może, że jest to spowodowane słabym stopniem zbadania tych obiektów. Niemniej stopień przypadkowości ze stosunku 7 zbadanych grodzisk, na których prowadzono na mniejszą lub na większą skalę zakrojone prace wykopaliskowe, do ogólnej liczby 31 przypuszczalnych jest niezwykle mały. Grody te powstały wtedy, gdy zaistniała konieczność obrony nagromadzonego dobra zarówno przed sąsiednimi plemionami kultury łużyckiej, jak też przed plemionami innych grup kulturowych (Scytów i kultury pomorskiej). Jeżeli uwzględnimy wpływ środowiska geograficznego na owym dość jeszcze przecież prymitywnym stopniu rozwoju sił wytwórczych, to zjawisko powstawania konieczności budowy grodów nie dokonywało się równomiernie na wszystkich terenach zamieszkałych przez ludność kultury łużyckiej. Tym właśnie, rozwojem sił wytwórczych i wpływem nań środowiska geograficznego należy tłumaczyć względne opóźnienie powstawania grodów

¹¹⁷⁾ Józef Kostrzewski, *Pradzieje Polski*, Poznań 1949, str. 145.

¹¹⁸⁾ *Idem*, op. cit., str. 160—161.

¹¹⁹⁾ *Idem*, op. cit., str. 132 (mapka IV).

¹²⁰⁾ Por. np. Konrad Jazdzewski, *Kujawskie przyczynki do zagadnienia tubylczości Słowian na ziemiach polskich*, *Wiadomości Archeologiczne*, tom XVI, Warszawa 1939—1948, str. 114 i nast.

¹²¹⁾ Por. np. Zdzisław Durczewski, *Zagadnienie grobów jamowych w kulturze łużyckiej i późniejszych ich nawiązań*, *Wiadomości Archeologiczne*, tom XVI, Warszawa 1939—1948, str. 35—51. Por. także Witold Hensel, 35 lat naukowej działalności Józefa Kostrzewskiego, *Slavia Antiqua*, tom I, Poznań 1948, str. 14—15.

¹²²⁾ *Idem*, Poznań w starożytności i we wczesnym średniowieczu, *Przegląd Zachodni*, rok IX, nr 6—8, Poznań 1953, str. 50, *idem*, *Próba periodyzacji najdawniejszych dziejów ziem polskich*, *Sprawozdania P.M.A.*, tom IV, zes. 1—2, Warszawa 1951, str. 34—35.

¹²³⁾ Por. Adam Schaff, *Wstęp do teorii marksizmu*, wyd. V, Warszawa 1950, str. 121 i 125.

¹²⁴⁾ Mówiono np. o regresji, mającej wyrażać się w zastępowaniu ceramiki malowanej i „grafitowanej” przez

ceramikę inkrustowaną; por. Józef Kostrzewski, *Pradzieje Polski*, Poznań 1949, str. 131. Fakt ten jednak nie świadczy o regresji, jest raczej wynikiem zmiany pojęć estetycznych ówczesnej ludności w tej dziedzinie. Por. tutaj także odnośnie tylko tej kwestii zdanie Piotra Tretakowa, *Rozkład ustroju wspólnoty pierwotnej i kształtowanie się społeczeństwa klasowego*. Znaczenie wpływów rzymskich na Słowiańszczyznę i jej rozwój w epoce przedfeudalnej i wczesnofeudalnej, *Pierwsza Konferencja Metodologiczna Historyków Polskich*, tom I, Warszawa 1953, str. 268.

kultury łużyckiej w Wielkopolsce w stosunku do innych terenów.

Analiza topograficznego położenia grodzisk kultury łużyckiej w Wielkopolsce wykazuje pełną świadomość poczynań ludzi budujących te grody, dążących do jak-najpewniejszego zabezpieczenia swego mienia przez wybór miejsc naturalnie ufortyfikowanych, stwarzających najdogodniejsze warunki do obrony. Ze względu jednak na niedostatek materiałów, niesposób jest wyjaśnić stosunek owych grodów do pozostałego osadnictwa, zwanego zwykle „otwartym” lub „nieobronnym”. Można jedynie postawić cały szereg równie prawdopodobnych hipotez, że osady położone w pobliżu grodów 1) powstały przed wybudowaniem grodu, 2) powstały po zniszczeniu grodu, 3) istniały niezależnie od niego, 4) pozostawały w pewnej zależności od grodu. W związku z przyjętą w tej pracy hipotezą o rolniczo-hodowlanym charakterze gospodarki ludności kultury łużyckiej, z możliwością przewagi jednego z tych elementów w zależności od specyfiki warunków lokalnych, grody służyły do ochrony mienia powstałego w wyniku zarówno uprawy ziemi o tendencjach przechodzenia od kopienictwa do sprzężaju, jak też i w wyniku hodowli zwierząt. Wiąże się to ze stosunkami rodowo-patriarchalnymi w dziedzinie społecznej. Upadek poszczególnych grodów kultury łużyckiej jest wynikiem wewnętrznych walk między ludnością tej kultury, wynikiem najazdu plemion scytyjskich i ludności kultury pomorskiej. Z ekspansją kultury pomorskiej, posiadającej niższy stopień rozwoju społecznego, wypada według wszelkiego prawdopodobieństwa wiązać także upadek samej koncepcji budowy nowych grodów.

Oczywiście, jak to podkreślano nieraz już w poszczególnych rozdziałach niniejszej pracy, większość powyższych stwierdzeń ma charakter tylko hipotez. Aby osiągnąć pewniejsze podstawy do wyświetlenia wielu zagadnień związanych z kulturą łużycką w ogóle, a z jej osadnictwem, w tej mierze i grodziskami, w szczególności, należy zwracać szczególną uwagę na wszelkiego rodzaju osady¹²⁵⁾, a w miarę możliwości także i na obiekty sprzężone. Koniecznym jest też opracowanie materiałów kultury łużyckiej, zalegających magazyny wielu placówek archeologicznych w Polsce. Wypada sądzić, że dopiero po zrealizowaniu tego, w najgrubszym zarysie przedstawionego planu badawczego nad kulturą łużycką, uda się odpowiedzieć na wiele interesujących nas zagadnień. Przykładem mogą być szczególnie prowadzone w Polsce w ostatnim dziesięcioleciu prace nad okresem wczesnośredniowiecznym. Kultura łużycka, jej początkowe i szczególnie końcowe etapy stanowiące przypuszczalnie pewien etap zwrotny w najdawniejszej historii ziem polskich, podobnie jak i okres wczesnośredniowieczny zasługują na lepsze niż dotychczas poznanie, tym bardziej, że z kulturą tą wiąże się szereg problemów o pierwszorzędym znaczeniu, m. i. problem etnogenezy Słowian¹²⁶⁾.

Poznań 1954/1955 r.

X. OBJAŚNIENIA SKRÓTÓW.

- A. R. — Archeologické rozhledy, Praha od 1949.
 Aus dem Posener Lande — Lissa in Posen 1906—1915.
 Behla R. Rundwälle — Robert Behla, Die vorgeschichtlichen Rundwälle im östlichen Deutschland, Berlin 1888.
 Blume E., Ausstellung Posen — Erich Blume, Ausstellung im Kaiser Friedrich-Museum. Vor- u. frühgeschichtliche Altertümer aus dem Gebiet d. Prov. Posen, Posen 1909.
 Durczewski Z., Grupa górnośląsko-małopolska — Zdzisław Durczewski, Grupa górnośląsko-małopolska kultury łużyckiej w Polsce, część I, Kraków 1939—1946, część II, Kraków 1948.
 F. P. — Fontes Praehistorici, (od tomu IV Fontes Archaeologici Posnanienses), Poznań od 1950.
 Gród prasłowiański w Biskupinie — Gród prasłowiański w Biskupinie w powiecie żnińskim. Praca zbiorowa pod redakcją prof. dr Józefa Kostrzewskiego, Poznań 1938.
 Kolberg O., Lud — Oskar Kolberg, Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce, seria IX—X, W. Ks. Poznańskie, Kraków 1875—1876.
 Kostrzewski J., Wielkopolska II — Józef Kostrzewski, Wielkopolska w czasach przedhistorycznych, wyd. II, Poznań 1923.
 Kowalenko Wł., Grody — Władysław Kowalenko, Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolski wczesnohistorycznej (od VIII do XII wieku), Poznań 1938.
 Lissauer A., Denkmäler — A. Lissauer, Die prähistorischen Denkmäler der Provinz West-Preussen und der angrenzenden Gebiete, Leipzig 1887.
 Niesiołowska A., Budownictwo — Anna Niesiołowska, Budownictwo ludu kultury łużyckiej, w rękopisie.
 O. Z. — Ochrona Zabytków od 1948 r.
 P. A. — Przegląd Archeologiczny, Poznań od 1919.
 P. J. V. — Posener Jahrbuch für Vorgeschichte, Posen 1944.
 P. Z. — Przegląd Zachodni, Poznań od 1945.
 Rajewski Z., Powiat gostyński — Zdzisław Adam Rajewski, Powiat gostyński w czasach przedhistorycznych, Kronika Gostyńska, seria IV, numer 8 i 9, Kościan 1932.
 Sadowski, Wykaz — Jan Nepomucen Sadowski, Wykaz zabytków przedhistorycznych na ziemiach polskich, zeszyt I, Porzeczka Warty i Baryczy, Kraków 1877.
 Schumacher P., Ringwälle — Paul Schumacher, Die Ringwälle in der früheren preussischen Provinz Posen. Ein Beitrag zur vorgeschichtlichen Kartographie, Leipzig 1924.
 Schwartz W., Materialien II, Nachtrag (Nachtrag II) — W. Schwartz, Materialien zur prähistorischen Kartographie der Provinz Posen (Zusammestellung der Funde und Fundorte), Beilagen zum Programm d. Kgl. Fr. Wilh. Gymnasiums in Posen, Nachtrag II, Posen 1879.
 Seidler-Wiślański T., Najdawniejsze dzieje — Tadeusz Seidler-Wiślański, Najdawniejsze dzieje powiatu mogileńskiego, w rękopisie.
 Słownik Geograficzny — Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, tom I do XIV, Warszawa 1880 do 1895.
 Spraw. PAU — Sprawozdania z czynności i posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności, Kraków 1919 do 1951.
 W. A. — Wiadomości Archeologiczne, Warszawa od 1873.

¹²⁵⁾ Por. w tym względzie wypowiedź Kurta Tackenberg, Die Burgen der Lausitzer Kultur, Praehistorische Zeitschrift XXXIV, Berlin 1953, str. 32.

¹²⁶⁾ Por. ostatnio Witold Hensel, Pochodzenie Słowian, Wiadomości Archeologiczne, tom XX, zesz. 3, Warszawa 1954, str. 211 i nast.

- Z. f. E. — Zeitschrift für Ethnologie, Berlin 1869 do 1941.
 ZOW — Z Otciani Wieków, Poznań 1926 do 1953.
 Zeit. Hist. Ges. Pos. (Zeitschrift der Hist. Ges.) — Zeitschrift der Historischen Gesellschaft für die Provinz Posen, rocznik 1 do 29, Posen 1885 do 1915.
 III Sprawozdanie — III Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w grodzie kultury łużyckiej w Biskupinie w powiecie żnińskim za lata 1938—1939 i 1946—1948. Praca zbiorowa pod redakcją Józefa Kostrzewskiego, Poznań 1950.

LES ENCEINTES FORTIFIÉES DE LA CIVILISATION LUSACIENNE EN GRANDE POLOGNE

par Tadeusz Malinowski (Poznań)

Résumé

En Grande Pologne 31 enceintes fortifiées attribuées à la civilisation lusacienne sont connues jusqu'à ce jour, dont 7 seulement ont été soumises à des travaux d'investigation plus ou moins importants. Il est donc à envisager que des explorations subséquentes pourront ne pas confirmer certaines suggestions chronologiques au sujet de nombre de ces stations connues uniquement par des recherches superficielles, d'autant plus que le matériel archéologique lusacien avait pu y être apporté dans un passé reculé et tout à fait par hasard, p. ex. à l'occasion de la construction d'une enceinte fortifiée au haut moyen âge.

Les constatations chronologiques établies au cours des explorations des différentes enceintes fortifiées de la civilisation lusacienne ont démontré qu'elles doivent être datées presque exclusivement pour la période de Hallstatt D. Une seule exception est à faire en ce qui concerne l'enceinte fortifiée d'Izdebno, distr. de Żnin, pour laquelle il ne fut pas possible d'assigner une date plus précise dans les limites chronologiques du premier âge du fer. Une classification générale, pour laquelle furent consultés également des matériaux provenant d'autres enceintes inexplorées, permet d'en dater 8 pour la période Hallstatt D, 16 pour le Hallstatt en général, 6 sans précision chronologique et une seule (Przemęt, distr. de Wolsztyn, encore insuffisamment investiguée) éventuellement pour le déclin de la Ve période de l'âge du bronze ou le début de la période de Hallstatt.

Il est à supposer que les enceintes fortifiées furent fondées vers une époque qui rendait urgente la nécessité de construire des lieux-forts défendant la population contre l'incursion éventuelle de tribus lusaciennes avoisinantes tout aussi bien que contre celle de tribus étrangères, des Scythes ou des peuples de la civilisation poméranienne. Ce phénomène de la nécessité de la constructions d'oppidums n'advint du reste pas simultanément sur toute l'étendue du territoire habité par la population de la civilisation lusacienne. L'influence qu'exerçait le milieu géographique

sur une population restant sur un niveau encore primitif de l'évolution des forces productives en avait pu être la cause et la raison pour laquelle les enceintes fortifiées de la civilisation lusacienne ont en Grand Pologne une date de fondation plutôt tardive en comparaison avec celles des autres territoires.

Si nous consultons l'analyse topographique de l'emplacement des oppidums de la civilisation lusacienne nous serons frappés en constatant la sage prévoyance de cette population qui construisait ses enceintes de manière à protéger son avoir et qui recherchait et choisissait des lieux naturellement fortifiés qui garantissaient le maximum de force défensive. Il est à regretter que la parcimonie du matériel archéologique actuellement disponible rend malaisé l'éclaircissement de la relation qui avait pu exister entre ces enceintes fortifiées et le reste des établissements, qu'on a coutume d'appeler „ouverts“ ou „non-fortifiés“. Il nous est uniquement permis de poser une série d'hypothèses parallèlement probables, c'est à dire de supposer que les bourgades ouvertes situées dans le voisinage des enceintes fortifiées — 1) existaient déjà avant la construction de l'enceinte, 2) furent bâties après la destruction de celle-ci, 3) existaient indépendamment de l'enceinte fortifiée 4) restaient dans une certaine dépendance de celle-ci.

Si nous nous rangeons à l'hypothèse d'une économie rurale basée chez la population lusacienne sur l'agriculture et l'élevage et si nous envisageons la possibilité de la prééminence d'un de ces éléments selon les conditions locales spécifiques, nous remarquerons que les enceintes fortifiées servaient à la protection d'une fortune récoltée tout aussi bien au moyen de l'élevage qu'au moyen de la culture des champs se transformant du vieux piochage en culture à l'aide de l'attelage d'animaux. Ce phénomène reste en connexion étroite avec la structure sociale d'alors se caractérisant par le puissant pouvoir des patriarches et le rang élevé des diverses familles.

Le déclin plus ou moins rapide des oppidums de la civilisation lusacienne résulte des hostilités au sein même de la population de cette civilisation, de l'incursion des tribus scythiques et de l'envahissement des dits territoires par les peuples de la civilisation poméranienne. Nous sommes fondés d'affirmer que l'expansion de la civilisation poméranienne, moins évoluée socialement, avait contribué en une large mesure à l'affaiblissement et ensuite à l'arrêt complet de la conception même de la construction de nouveaux lieux fortifiés en Grande Pologne.

Résumant les constatations ci-dessus émises, l'auteur souligne avec appui qu'à l'état actuel elles ne peuvent appartenir qu'au domaine de l'hypothèse. Cette insuffisance à élucider un grand nombre de problèmes se nouant à l'histoire de la civilisation lusacienne en général, à ses établissements et par conséquent à ses enceintes fortifiées rend nécessaire la reprise sur les différentes stations de cette civilisation d'explorations méthodiques en une plus large mesure, afin d'en déduire des faits qui n'admettraient plus de doutes.

Cmentarzysko kultury pomorskiej i grobów kloszowych w Chłapowie, pow. Środa

Un cimetière de la civilisation poméranienne et de la civilisation de tombeaux sous cloches à Chłapowo, distr. de Środa

Wiadomości o śladach starożytnego osadnictwa w Chłapowie pow. Środa dostarczył właściciel pola, na którym po zbadaniu terenu stwierdzono istnienie cmentarzyska. Zwrócił on uwagę na skupiska kamieni wyorywanych w czasie uprawy ziemi.

Jesienią 1950 r. członkowie ekspedycji wykopaliskowej Kierownictwa Badań nad Początkami Państwa Polskiego w Gieczu — E. Dąbrowski, St. Kurnatowski i H. Józwiakówna przeprowadzili badania ratunkowe na tym obiekcie. Stanowisko to oznaczone liczbą 3, położone na wschód od drogi prowadzącej z gro-

Badania objęły prawdopodobnie tylko część cmentarzyska. Jednak ratunkowy charakter wykopalisk i późna pora roku nie pozwoliły na przeprowadzenie szerszych badań. Por. plan terenu przekopanego (ryc. 1).

Zabytki z cmentarza zostały zainwentaryzowane w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu pod nr 1954 : 15.

OPIS GROBÓW

Grob I (skrzynkowy, zniszczony)

Tuż pod warstwą ziemi ornej ukazały się zarysy grobu skrzynkowego, usytuowanego z kierunku północno-zachodniego na południowy wschód. Grób był silnie zniszczony na skutek orki. (Rys. 2). W grobie znaleziono dwie popielnice, które umieszczone były na płycie kamiennej.

Inwentarz:

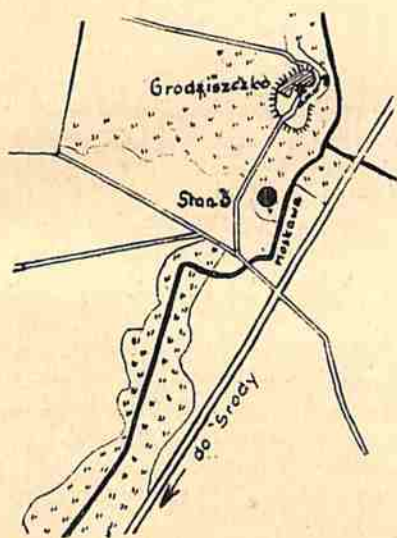
1. Fragmenty popielnicy z podwójnie-stożkowatym brzuścem o powierzchni gładkiej, czernionej. (Ryc. 3, 1). Popielnicę przykrywała czapkowata pokrywa z cylindryczną zakładką, zachowana we fragmentach. (Ryc. 3, 2).
2. Fragmenty popielnicy o powierzchni gładkiej, czernionej.
3. Mała misa kształtu stożkowatego o powierzchni czernionej, gładkiej. Uzupełniona gipsem, zachowana w stanie fragmentarycznym. Wysokość w przybliżeniu 5 cm, otw. 12,5. (Ryc. 3, 3).
4. Niewielka ilość przepalonych kości ludzkich.
5. Stopione fragmenty brązowe przedmiotu nieokreślonego.

Grob II (skrzynkowy z obwarowaniem)

Po zdjęciu warstwy ziemi ornej na głębokości około 25 cm ukazały się kamienie obstawy grobu skrzynkowego. Grób w kształcie prostokątnej skrzyni o wymiarach 0,70×0,40 m usytuowany był w kierunku wschód-zachód. W grobie znajdowały się dwie popielnice, z których jedna była przykryta odwróconą do góry dnem misą. (Ryc. 4).

Inwentarz:

1. Fragmenty popielnicy z podwójnie-stożkowatym brzuścem i wysoką szyjką. Powierzchnia gładka barwy czarnej, zdobiona poniżej szyjki ornamentem w postaci linii poziomej, obwiedzionej po obu stronach kreskami, oraz linii na przemian ukośnych umieszczonych parami poniżej linii poziomej, również otoczonych linią przerywaną po obu stronach. (Ryc. 5).

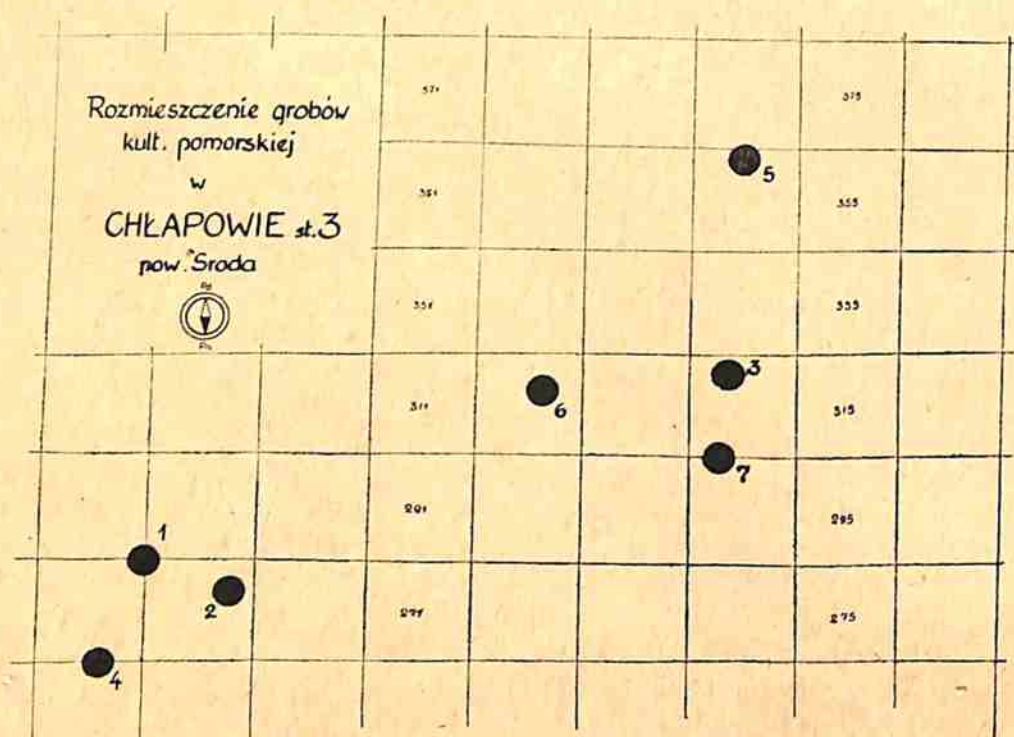

Plan sytuacyjny cmentarzyska w Chłapowie. Skala 1 : 25000. — Chłapowo, distr. de Środa. Plan de situation du cimetière. Échelle 1 : 25000.

dziska w Gieczu (Grodziszczka) w kierunku Chłapowa, znajduje się pomiędzy tą drogą, a drogą wiodącą do szosy średzkiej i rzeczką Moskwą od strony wschodniej (Ryc. 1).

W pobliżu badanego cmentarzyska znaleziono groby kultury łużyckiej oraz ślady osadnictwa z okresu późnolateńskiego i wczesnośredniowiecznego.

W wyniku badań na cmentarzysku kultury pomorskiej i grobów kloszowych odkryto siedem grobów, z których jeden o podwójnym obrządku pogrzebowym ciałopalnym i szkieletowym zasługuje na szczególną uwagę. Część grobów uległa zniszczeniu w czasie orki.

Ryc. 1. Chłapowo, pow. średzki. Plan cmentarzyska kultury pomorskiej. —
Fig. 1. Chłapowo, distr. de Środa. Plan du cimetière de la civilisation
poméranienne.

3. Głęboka, półkulista misa o powierzchni gładkiej, barwy brunatnej. Krawędź misy zdobiona trzema guzkami. Sklejona i uzupełniona gipsem. Wys. 9 cm, otw. 20, dno 8. (ryc. 5a, 2).

4. Przepalone kości ludzkie.

5. Drobne fragmenty brązowe.

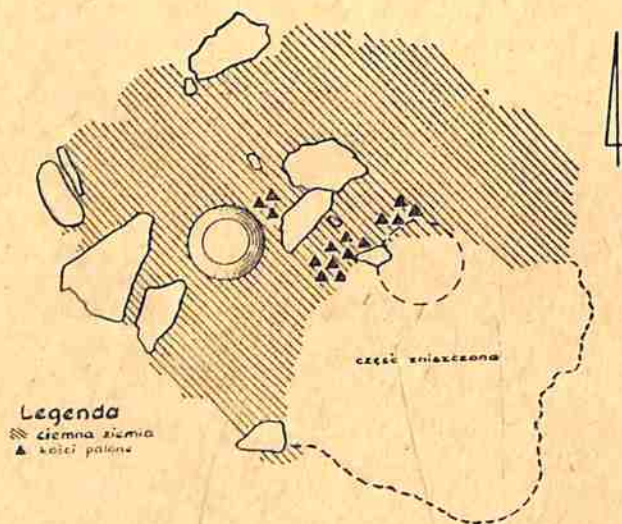
Grób III (kloszowy)

Grób III zawierał popielnicę obsypaną resztkami stosu i przykrytą kloszem. Obok popielnicy znaleziono fragmenty innych naczyń, oraz kołko żelazne. Grób ten uległ silnemu zniszczeniu. (Ryc. 6).

Inwentarz:

1. Fragmenty klosza glinianego o powierzchni szaro-brunatnej.

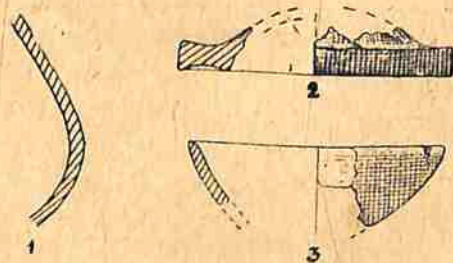
2. Fragmenty popielnicy z powierzchnią ceglano-brunatną, chropowatą, zdobioną powyżej załomu

Ryc. 2. Chłapowo, pow. średzki. Rzut poziomy grobu III. Skala: 1:20. — Fig. 2. Chłapowo, distr. de Środa. Plan de la tombe no III. Echelle 1:20. ▼ Terre foncée, os brûlés.

Popielnicę przykrywała czapkowata pokrywa zdobiona krzyżującymi się liniami prostymi obrzeżonymi kresami oraz dwoma rzędami kresek przy brzegu. Pokrywa ta uległa całkowitemu zniszczeniu.

2. Popielnica baniasta z brzegiem lekko odchylonym na zewnątrz. Powierzchnia barwy brunatnej, chropowata, na szyjce gładzona. Szyjkę od brzuśca oddziela ornament w postaci odcisków palca. Naczynie jest sklepane i zrekonstruowane. Wys. 22 cm, średn. 24, otw. 17,5—18,5, dno 11,5. (Ryc. 5a, 1).

Ryc. 3. Chłapowo, pow. średzki. Ceramika z grobu I. 1. Fragment popielnicy, 2. Pokrywa, 3. Misa. 1/4 w. nat. — Fig. 3. Chłapowo, distr. de Środa. Contenu de la tombe no I. 1. Fragment de l'urne, 2. Couverture, 3. Écuelle, 1/4 gr. nat.

brzuśca nalepianymi, karbowanymi listwami kształtu kolistego. Gлина z zawartością grubych ziaren kwarcu i miki. (Ryc. 7, 2).

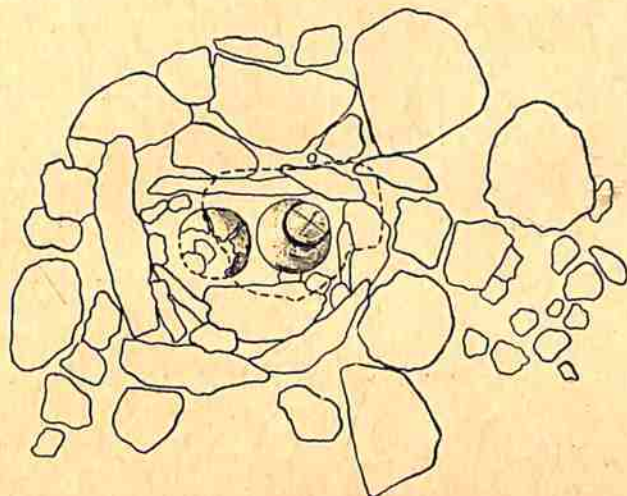
3. Przepalone kości ludzkie.

4. Ułamek misy o powierzchni gładkiej, brunatnej.

5. Fragmenty naczynia z zaokrąglonym brzuścem i cylindryczną szyjką. Powierzchnia gładka, brunatna. (Ryc. 7, 3).

6. Drobne ułamki naczyń glinianych o powierzchni czernionej, brunatnej, m. in. fragment zdobiony krzyżującymi się żłobkami.

7. Żelazne kołko z lekko spłaszczonego drutu. Średnica 1,8 cm. (Ryc. 7, 1).

Ryc. 4. Chłapowo, pow. średzki. Rzut poziomy gr. II. Linia przerywana oznacza płytę wierzchnią. Skala 1:20.
— Fig. 4. Chłapowo, distr. de Środa. Plan de la tombe no II. La ligne intermittante indique la dalle recouvrant la tombe.

Grób IV (kloszowy)

Grób IV został częściowo zniszczony wskutek uprawy ziemi. Pod dużym kloszem mieściły się ułamki popielnicy. Grób był nieobwarowany. (Ryc. 8).

Inwentarz:

1. Duży klosz kształtu baniastego. Powierzchnia barwy szaro-brunatnej, chropowata, ze śladami obmazywania. Klosz w górnej części uszkodzony, sklejon i uzupełniony gipsem. Najw. zach. wys. 40 cm, otwór 37—41 cm. (Ryc. 9).

2. Fragmenty popielnicy o powierzchni brunatnej, chropowatej.

Grób V (skrzynkowy)

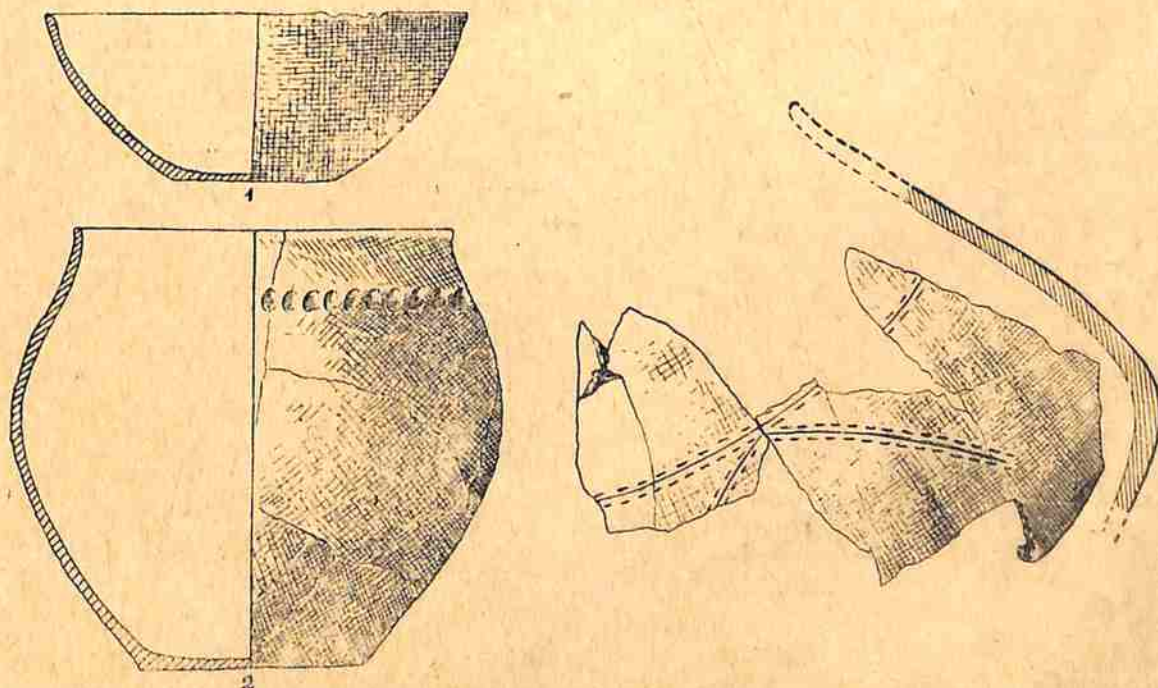
Poniżej warstwy ziemi ornej, a częściowo jeszcze w glebie, ukazał się wierzch skrzyni kamiennej kształtu prostokątnego o wymiarach 1,6×0,9, usytuowany w kierunku wschód-zachód. (Ryc. 10). Część kamieni górnej powierzchni skrzyni została przez orkę wtłoczona do wnętrza, skutkiem czego zawartość grobu uległa zniszczeniu. Dolna część skrzyni wyłożona była starannie kamieniami, szpary między kamieniami wylepione były gliną. W grobie tym znaleziono kilka popielnic ustawionych parami. Popielnice stały na podstawkach z fragmentów naczyń.

Inwentarz:

1. Popielnica kształtu jajowatego z wyodrębnionym dnem i lekko rozszerzającą się ku górze szyjką. Powierzchnia gładzona barwy szaro-brunatnej. Naczynie skleione i zrekonstruowane. Wys. 18,5, średn. 16,5, otw. 10, dno 8. Popielnicę przykrywała czapkowata pokrywa z wysoką, cylindryczną zakładką. Średn. 11 cm, średn. zakładki 7 cm, wys. 6. (Ryc. 11, 2).

2. Niewielka ilość przepalonych kości ludzkich.

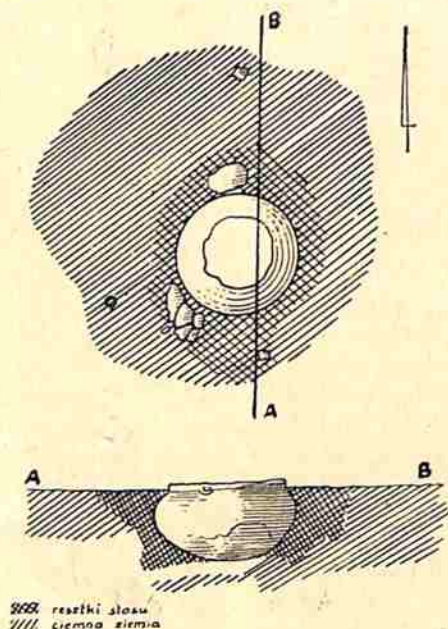
3. Duża popielnica kształtu jajowatego. Brzusiec przechodzi łagodnie w wysoką, cylindryczną szyjkę.

Ryc. 5. Chłapowo, pow. średzki. Zawartość gr. II. 1—2. Popielnica i misa, 3. Ułamek naczynia. $\frac{1}{4}$ w. n. i $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 5. Chłapowo, distr. de Środa. Contenu de la tombe no II. 1—2. Urne et couvercle ($\frac{1}{4}$ gr. nat.). 3. Fragment de vase ($\frac{1}{2}$ gr. nat.).

Powierzchnia barwy brunatnej, chropowata, na szyjce gładzona. Szyjkę od brzuśca oddziela pozioma, karbowana listwa, poniżej której widoczne są ślady sześciu półkolistych listewek. Naczynie skleione i zrekonstruowane. Wys. 36 cm, średn. 33, otw. 23 cm, dno 13 cm. (Ryc. 11, 3).

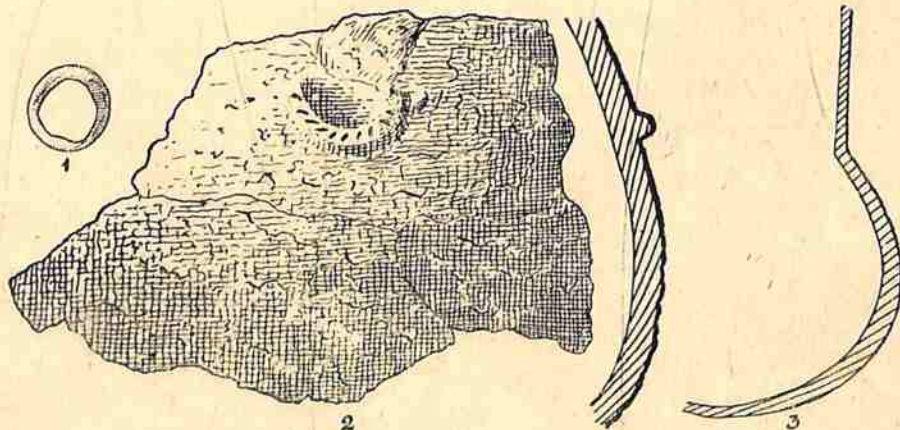
4. Przepalone kości ludzkie.

Ryc. 6. Chłapowo, pow. średzki. Rzut poziomy i przekrój grobu III. Skala 1:20. — Fig. 6. Chłapowo, distr. de Środa. Plan et coupe de la tombe no III. Échelle 1:20. Restes du bûcher, /// Terre foncée. # Les restes du bûcher.

5. Popielnica gliniana z baniastym brzuścem i zwężającą się ku górze szyjką. Powierzchnia brunatno-szara, chropowata, na szyjce gładzona. Stan fragmentaryczny. Wys. w przybl. 22 cm, średn. 29, otw. 18 cm, dno 10 cm. Les vestes du bûcher.

Popielnica przykryta była pokrywą z wywiniętym ku górze brzegiem i spłaszczonym wierzchołkiem, otoczonym kolistą listwą. Skleiona, zrekonstruowana.

Ryc. 7. Chłapowo, pow. średzki. Zawartość grobu III. 1. Kółko żelazne, 2. Ułamek popielnicy, 3. Ułamek naczynia. 1/2 w. n. — Fig. 7. Chłapowo, distr. de Środa. Contenu de la tombe no III. 1. Anneau en fer, 2. Fragment de l'urne, 3. Fragment d'un vase. 1/2 gr. nat.

Powierzchnia gładka barwy brunatnej. Średn. 19,5 cm, średn. zakładki 11,5 cm, wys. 5,5 cm. (Ryc. 12, 3).

6. Przepalone kości ludzkie.

7. Fragmenty popielnicy z wysoką, cylindryczną szyjką. Powierzchnia czerniona, zdobiona na granicy szyjki i brzuśca dwoma rzędami poziomych kresek i grupami żłobków, oraz kołami w układzie koncentrycznym. Pokrywa o powierzchni gładkiej, czernionej (nie zachowała się).

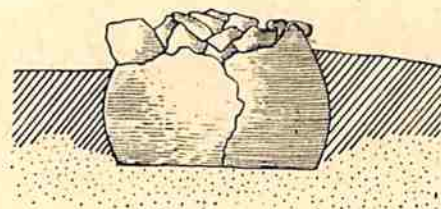
8. Przepalone kości ludzkie.

9. Ułamki popielnicy z baniastym brzuścem o powierzchni chropowatej, barwy brunatnej.

10. Misa przykrywająca popielnicę kształtu półkolistego, bez wyodrębnionego dna, o powierzchni gładkiej, brunatnej. Skleiona i uzupełniona gipsem. Wys. 6,5 cm, otw. 18 cm. (Ryc. 12, 1).

11. Przepalone kości ludzkie.

12. Kubek z podwójnie-stożkowatym brzuścem, wyodrębnioną, zwężającą się ku górze szyjką oraz taśmowatym uchem. Powierzchnia gładka, barwy szar-

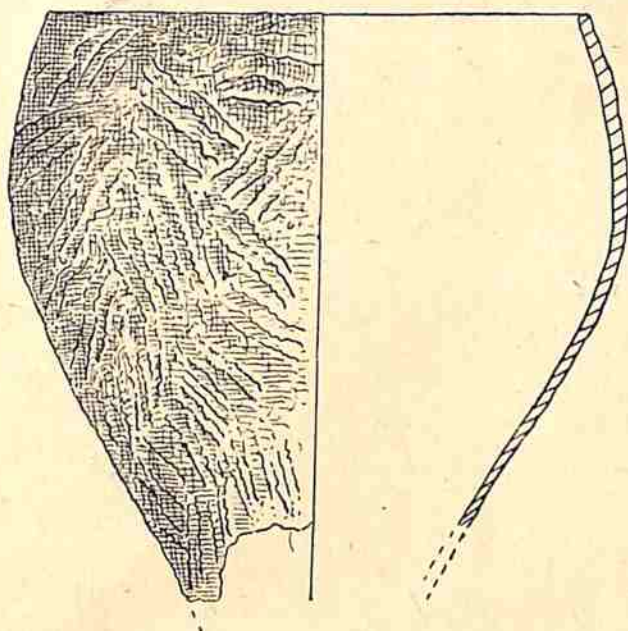
Ryc. 8. Chłapowo, pow. średzki. Przekrój pionowy grobu IV. Skala 1:20. — Fig. 8. Chłapowo, distr. de Środa. Coupe de la tombe no IV. Échelle 1:20.

nej. Kubek skleiony i zrekonstruowany. Wys. 10,5 cm, średn. 15, otw. 10, dno 6. (Ryc. 12, 2).

13. Mała, głęboka misa, z nieprzekłutym uchem poniżej krawędzi. Powierzchnia gładka, jasno-brunatna. Wys. 6,5 cm, otw. 16, dno 7. (Ryc. 11, 1).

14. Ułamki naczynia czernionego, rozłożonego przez wodę.

15. Szczątki grubościennego naczynia o powierzchni brunatno-czerwonawej, chropowatej, na szyjce gładzonej.

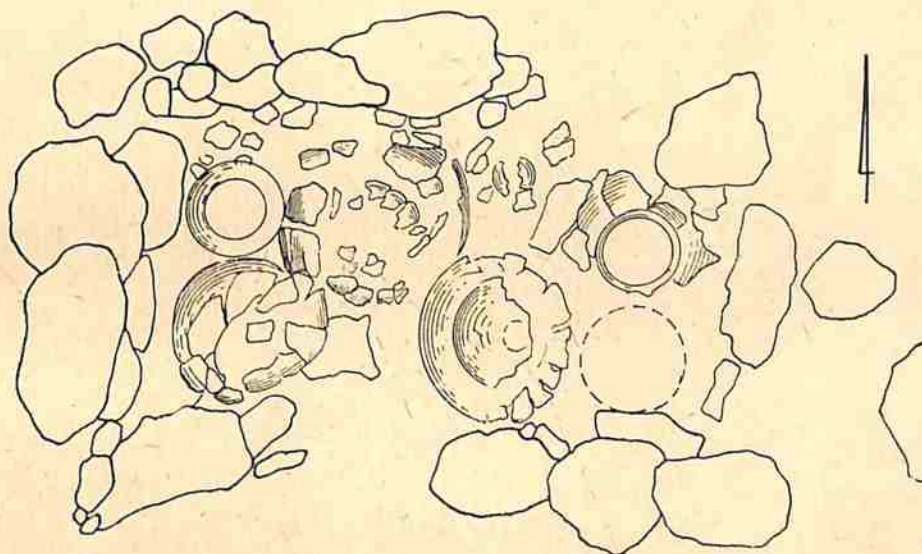

16. Stopiona zapinka brązowa typu Certosa.
17. Szczypce żelazne z trójkątnie rozszerzonymi końcami. Ramiona w przekroju czworokątne. Dług. 10,8 cm, szer. rozszerz. końc. 3,3 cm. (Ryc. 12, 5).
18. Szczypce z płaskiej, brązowej blachy z taśmowatymi ramionami i trójkątnymi uchwytami. Dług. 10 cm, szer. rozszerz. końc. 2,3 cm. (Ryc. 12, 7).
19. Półtorazwojowa spiralka brązowa z okrągłego drutu, zdeformowana. Średn. ok. 0,8 cm. (Ryc. 12, 6).
20. Stopione fragmenty brązowe.
21. Ości rybie.

Grób VI (skrzynkowy)

Grób VI usytuowany był z północnego zachodu na południowy wschód. Skrzynia kamienna o wymiarach 1 m × 0,5 m miała kształt prostokątny. Grób dość znacznie uszkodzony. (Ryc. 13).

Ryc. 9. Chłapowo, pow. średzki. Klosz z grobu IV. 1/6 w. n. — Fig. 9. Chłapowo, distr. de Środa. Cloche de la tombe no IV. 1/6 gr. nat.

Ryc. 10. Chłapowo, pow. średzki. Rzut poziomy grobu V. Skala 1:20. — Fig. 10. Chłapowo, distr. de Środa. Plan de la tombe no V. Echelle 1:20.

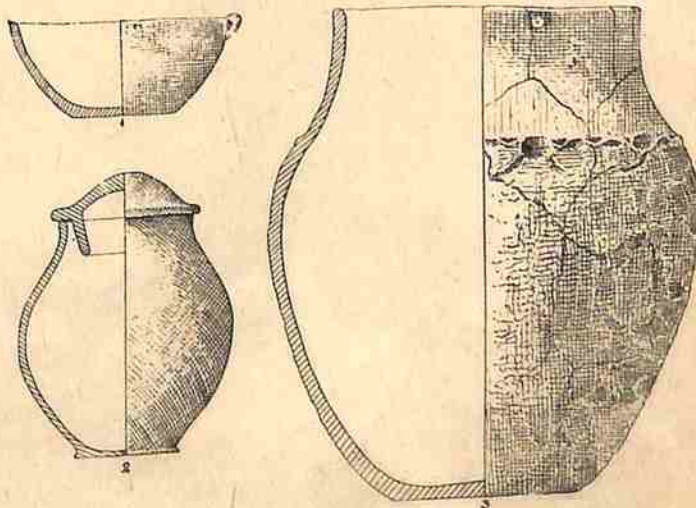
Inwentarz:

1. Fragmenty popielnicy z powierzchnią brunatno-szarą, chropowatą i śladami obmaływania. Na szyjce powierzchnia gładzona

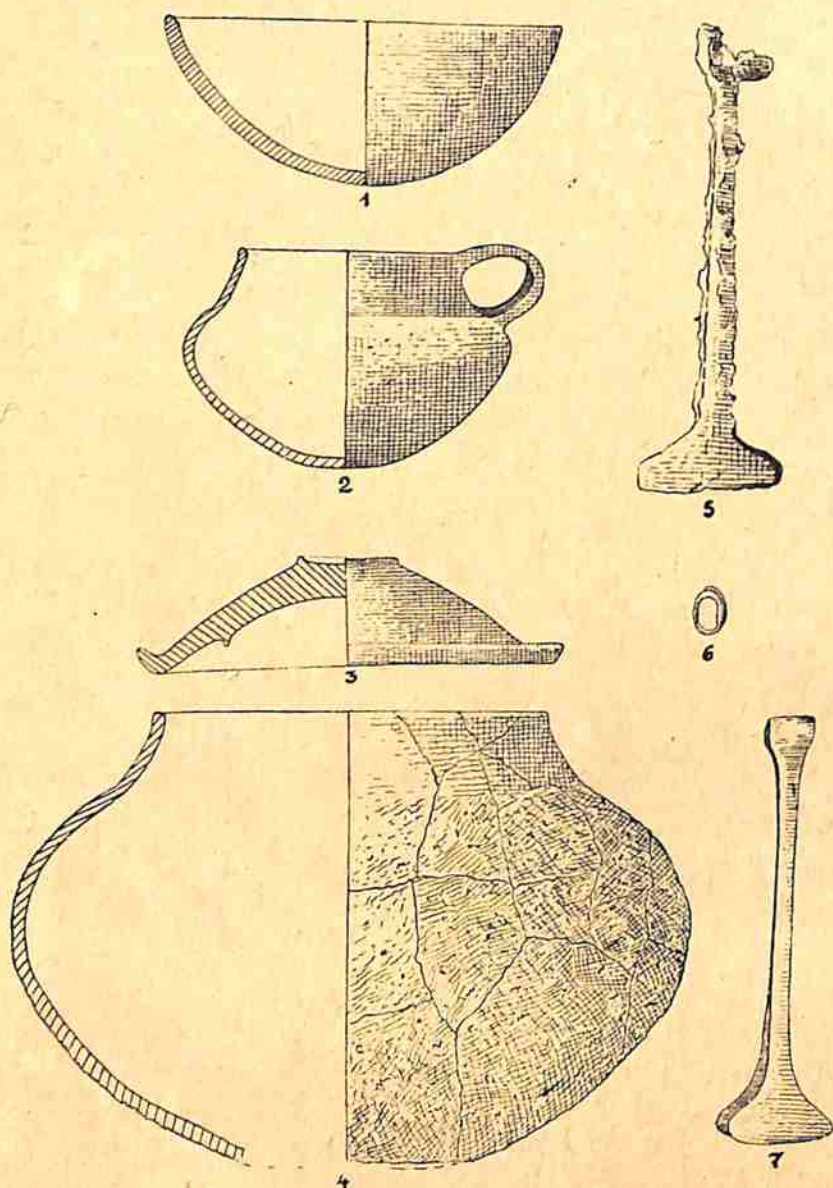
2. Przepalone kości ludzkie.

3. Miniaturowy dzbanek z baniastym brzuścem i wysoką szyją, lekko rozszerzającą się przy brzegu. Ucho utracone. Powierzchnia gładka, barwy czarnej. Sklejony i zrekonstruowany. Wys. 7,5, średn. 7,5, otw. 6, dno 3 cm. (Ryc. 14, 1).

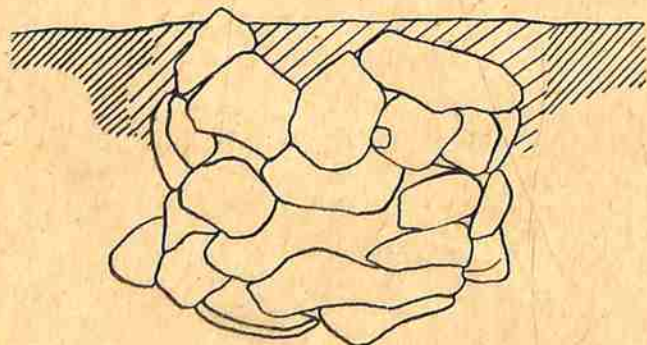
4. Ułamki całkowicie zniszczonego naczynia z gliny, o dużej zawartości grubych ziaren kwarcu. Powierzchnia szaro-czerwonawa, silnie poobijana.

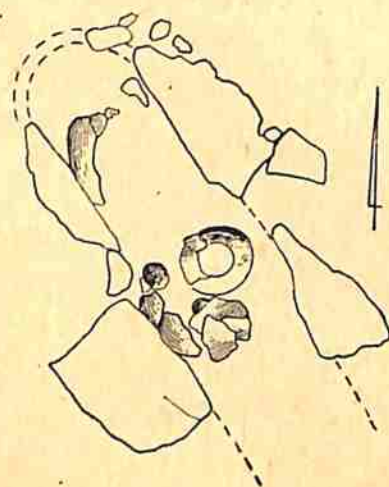
Ryc. 11. Chłapowo, pow. średzki. Naczynia z grobu V. 1. Misa, 2. Popielnica z pokrywą, 3. Popielnica. 1/6 w. n. — Fig. 11. Chłapowo, distr. de Środa. Vases de la tombe no V. 1. Écuille, 2. Urne avec couvercle, 3. Urne. 1/6 gr. nat.

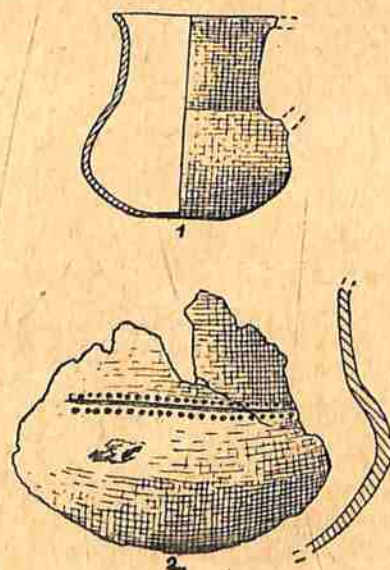
Ryc. 12. Chłapowo, pow. średzki. Zabytki z grobu V. 1. Misa, 2. Kubek, 3-4. Popielnica z pokrywą, 5. Szczypce żel., 6. Spiralka brąz., 7. Szczypce brąz. 1-4. w $\frac{1}{4}$, 5-7. w $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 12. Chłapowo, distr. de Środa. Poterie et objets en métal de la tombe no V. 1. Écuelle, 2. Gobelet, 3-4. Urne avec couvercle, 5. Pincettes en fer, 6. Bague à spirales en bronze, 7. Pincettes en bronze. 1-4. en $\frac{1}{4}$, 5-7. en $\frac{1}{2}$ gr. nat.

Ryc. 15. Chłapowo, pow. średzki. Przekrój grobu 7. Skala 1:20. — Fig. 15. Chłapowo, distr. de Środa. Coupe verticale de la tombe no 7. Echelle 1:20.

Ryc. 13. Chłapowo, pow. średzki. Rzut poziomy grobu VI. Wedł. rysunku E. Dąbrowskiego. Skala 1:20. — Fig. 13. Chłapowo, distr. de Środa. Plan de la tombe no VI. D'après un dessin de M. E. Dąbrowski. Echelle 1:20.

Ryc. 14. Chłapowo, pow. średzki. Ceramika z grobu VI. 1. Dzbaneć, 2. Ułamek naczyńia. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 14. Chłapowo, distr. de Środa. Vases de la tombe no VI. 1. Jarre, 2. Fragment de vase. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

5. Fragmenty miniaturowego naczynia z podwójnie-stożkowatym brzuścem i cylindryczną szyjką. Powierzchnia gładka barwy czarnej, zdobiona na granicy szyjki i brzuśca poziomą linią, otoczoną rzędami nakłuć. (Ryc. 14, 2).

6. Drobne fragmenty misy o powierzchni brunatnej.

7. Kilkanaście drobnych skorup o powierzchni czernionej i brunatnej.

8. Fragmenty żelaznego naszyjnika wykonanego z okrągłego drutu.

9. Ułamek szpili żelaznej z łabędzią szyjką.

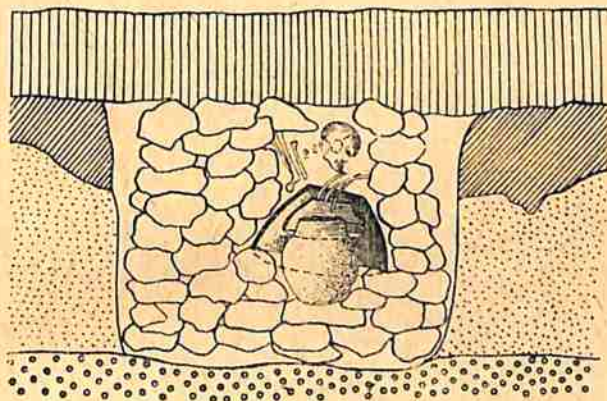
10. Fragmenty przedmiotu żelaznego w formie prostokątnej blaszki z otworkami.

11. Fragmenty wąskiej, zgiętej sztabki.

Grób VII

(o podwójnym obrządku pogrzebowym)

Grób VII był obwarowany 86 polnymi kamieniami, które tworzyły konstrukcję podobną do studni o wy-

ziemia orna	••• żółty piasek
■ warstwa kult. halst. f	□ grubosiam. żwir

Ryc. 16. Chłapowo, pow. średzki. Przekrój grobu VII (wedł. rekonstrukcji E. Dąbrowskiego). — Fig. 16. Chłapowo, distr. de Środa. Coupe de la tombe VII (d'après une reconstruction de M. E. Dąbrowski). || Humus. // Couche du premier âge du fer. •• Sable. □ Gravier.

miarach: wys. ok. 95 cm, średn. 95 cm. (Ryc. 15—16 i tabl. I).

Wewnątrz obwarowania, w górnej jego części znajdował się szkielet ludzki z dobrze zachowaną czaszką. Poniżej znaleziono popielnicę wypełnioną palonymi kośćmi, przykrytą misą odwróconą do góry dnem. Popielnicę wraz z misą nakrywał klosz gliniany. Kości szkieletu przylegały bezpośrednio do klosza.

Inwentarz:

1. Klosz w kształcie dużej, głębokiej misy, z brzegiem lekko zagiętym do środka i wyodrębnioną podstawą. Powierzchnia barwy brunatnej, chropowata, poniżej krawędzi gładzona. Naczynie posiada ślady naprawy w postaci dwu par regularnych otworków, służących do umocnienia sznurem pękniętych ścian. Klosz skleiony i zrekonstruowany. Wys. 19 cm, otwór 35 cm, dno 13 cm. (Ryc. 17, 2).

2. Popielnica z baniastym brzuścem i wyodrębnioną, w przybliżeniu cylindryczną szyjką. Powierzchnia barwy brunatnej niestarannie gładzona, na szyjce wygładzona. Brzeg naczynia uszkodzony. Wys. 22 cm, średn. 24,5 cm, otwór 18, dno 11 cm. (Ryc. 17, 1).

3. Przepalone kości ludzkie.

4. Głęboka misa z wyodrębnionym dnem i brzegiem lekko zagiętym do środka. Powierzchnia gładka barwy brunatnej. Naczynie skleione i zrekonstruowane. Wys. 10,5—12 cm, otwór 21 cm, dno 9 cm. (Ryc. 17, 4).

5. Obok jednego kręgu szkieletu ludzkiego znaleziono mały, kulisty fragment brązowy. (Ryc. 17, 3).

Cmentarzysko w Chłapowie należy do typu cmentarzysk płaskich. Uderza tu bardzo małe zagęszczenie grobów, gdyż na przestrzeni kilku arów odkryto ich zaledwie siedem. Jest to wynik ratunkowego, dorywczego charakteru badań i nieprzekopania systematycznie badanego terenu. Tak duża rozpiętość obszaru, na którym znaleziono groby, wskazuje na istnienie tu rozległego cmentarzyska.

Groby występowały płytko, tuż pod warstwą ziemną, skutkiem czego uległy silnemu zniszczeniu. Wśród siedmiu rozkopanych zespołów grobowych 3 należą do grobów skrzynkowych kultury pomorskiej, 1 reprezentuje typ grobu skrzynkowego z obwarowaniem kamiennym, pozostałe 3 groby są kloszowe. Jeden z grobów kloszowych był obsypany resztkami stosu, drugi mieścił się w obwarowaniu kamiennym w kształcie studni. W tym samym obwarowaniu znajdował się niespalony ludzki szkielet.

Groby skrzynkowe i kloszowe nie tworzyły dwu odrębnych zespołów, lecz występowały obok siebie.

Groby skrzynkowe usytuowane były w dwóch kierunkach: z północnego zachodu na południowy wschód i z zachodu na wschód. Wobec tak małej liczby odkrytych grobów nie można ustalić reguły ich położenia. Groby skrzynkowe zbudowane były z kamieni ułożonych w prostokąt. Groby tego typu i grób z obstawą kamienną stanowią młodszą formę grobów budowanych z dużych płyt kamiennych, charakterystycznych dla okresu halsztackiego (Hallstatt D). Niektóre groby były przykryte kamienną płytą, a dno wyłożone także płytą kamienną lub kamieniami zlepionymi gliną (grób I i grób V).

Groby skrzynkowe mają charakter rodzinny. W grobie I i II znaleziono po dwie popielnice, w grobie V-tym aż 5, w grobie VI-tym jedną i fragmenty zniszczonych naczyń. Popielnice przeważnie przykryte były pokrywami, lub odwróconymi do góry dnem misami.

W grobie V-tym popielnice stały na podstawkach z fragmentów naczyń.

W przystawki dość rzadkie, ale charakterystyczne dla kultury pomorskiej, jak misa, kubek i mały dzbanek, zaopatrzone były dwa groby (grób V i VI). Dzbanek nie posiada ucha, jednak może to być stłuczenie przypadkowe, na podstawie jednego przykładu nie można stwierdzić tu zwyczaju odtrącania uch naczyń wkładanych do grobu¹⁾.

¹⁾ J. Kostrzewski: Cmentarzysko z wczesnego i środkowego okresu lateńskiego w Gołęczynie, str. 78.

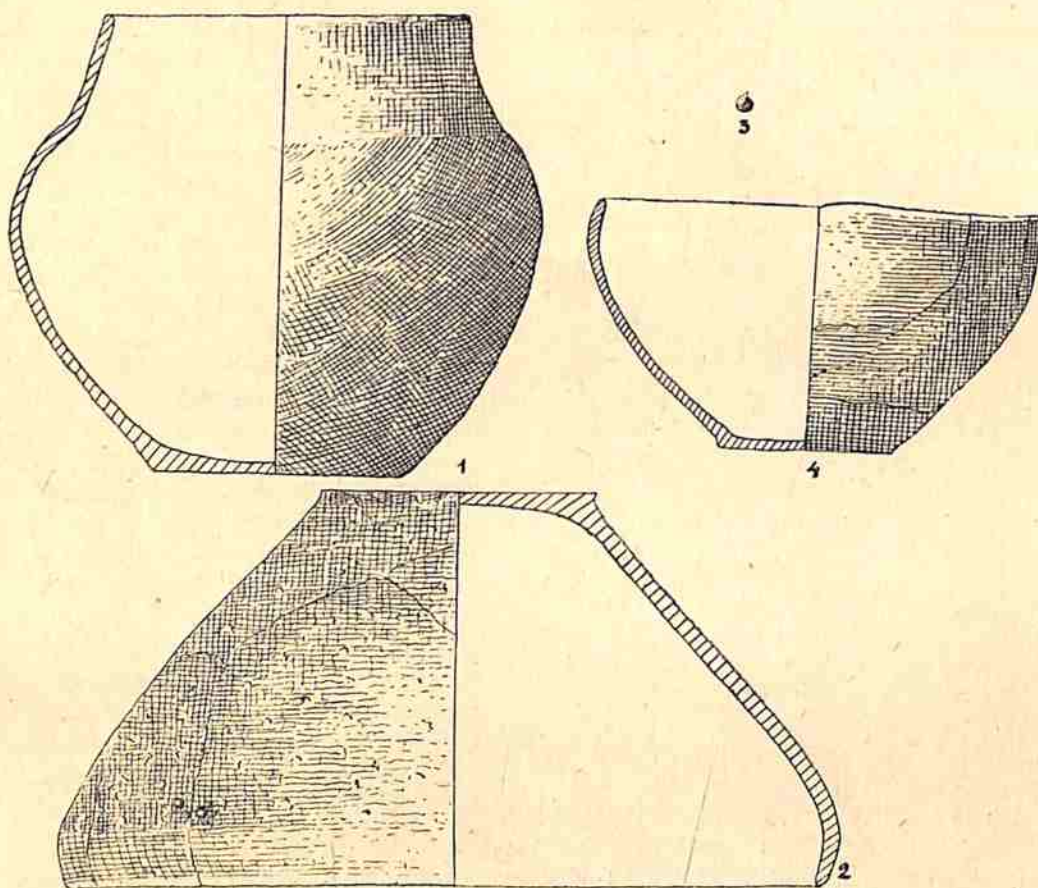
W grobie V-tym znaleziono ości rybie — prawdopodobnie resztki żywności włożonej do grobu lub ślady stypy pogrzebowej. Zabytki metalowe zgodnie z panującym w kulturze pomorskiej zwyczajem noszą ślady działania ognia²).

Formą grzebania stosowaną na cmentarzysku w Chłapowie jest ciałopalenie. Wśród grobów ciałopalnych wyjątek stanowi grób VII o podwójnym obżądku pogrzebowym ciałopalnym i szkieletowym. W obwarowaniu kamiennym tego grobu znaleziono popielnicę ze spalonymi kośćmi przykrytą misą i kło-

ment szkieletu niespalonego w grobie kultury pomorskiej³).

Badania antropologiczne, których do tej pory nie udało się przeprowadzić pomimo usilnych moich starań, dopiero umożliwią opracowanie tego zagadnienia, dostarczą wielu spostrzeżeń jak określenie wieku i płci oraz typu antropologicznego osobnika niespalonego.

Prawdopodobnie mamy tu do czynienia z oddziaływaniem wpływów obcych. Może dalsze badania pozwolą właściwie zinterpretować to ciekawe zjawisko.

Ryc. 17. Chłapowo, pow. średzki. Ceramika z grobu VII. 1. Popielnica, 2. Klosz, 3. Ułamek brąz., 4. Misa. 1—2 i 4 w $\frac{1}{4}$, 3 w $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 17. Chłapowo, distr. de Sroda. Vases de la tombe n° VII. 1. Urne, 2. Cloche, 3. Fragment de bronze, 4. Écuelle. 1—2 et 4 en $\frac{1}{4}$, 3 en $\frac{1}{2}$ gr. nat.

szem oraz bezpośrednio nad kloszem szkielet osobnika nie spalonego. Brak zabytków obok szkieletu poza niecharakterystycznym fragmentem brązowym utrudnia określenie przynależności czasowej i kulturowej szkieletu.

Jednak obserwacje warstwy kulturowej przy grobie, która nie wykazuje żadnych zakłóceń, oraz zwartej nieuszkodzonej konstrukcji kamienniej pozwalają przyjąć, że szkielet i popielnica zostały złożone równocześnie i stanowią chronologiczną całość.

Wypadek ten nie jest odosobniony. W miejscowości Konopat pow. Świecie znaleziono już dawniej frag-

Wśród ceramiki z cmentarzyska w Chłapowie zwracają uwagę naczynia z widocznymi śladami wpływów kultury łużyckiej. Odnosi się to do misy i klosza z grobu kloszowego nr VII. Naczynia te posiadają charakterystyczne brzegi zagięte do środka, przejęte z kultury łużyckiej⁴. Klosz z grobu VII-go w kształcie dużej misy przedstawia formę nieznaną mi w kulturze grobów kloszowych, nie znalazłam do niego żadnej analogii. Naczynie to posiada ślady naprawy w postaci dwu par otworków służących do umocowania sznurem pękniętych ścian.

² E. Petersen: Die frühgermanische Kultur in Ostdeutschland und Polen, str. 4.

⁴ J. Kostrzewski: Cmentarzysko z wczesnego i środkowego okresu lateńskiego w Golęcinie, str. 59.

³ S. Nosek: Kultura grobów skrzynkowych i podkloszowych w Polsce, str. 5.

Jeśli chodzi o formę pozostałych kloszy, to drugi z zachowanych — klosz kształtu baniastego o chropowatej powierzchni z grobu IV-go reprezentuje typ znany².

Do form typowych dla kultury pomorskiej należą przystawki: kubek z podwójnie-stożkowatym brzuścem o powierzchni czernionej, mały dzbanek barwy czarnej oraz misa z nieprzekłutym uchem³.

Ceramika z Chłapowa na ogół posiada barwę czarną i brunatną.

Jedną grupę popielnic tworzą naczynia czernione z podwójnie-stożkowatym brzuścem z grobu I, II, V. Jedna z tych popielnic jest zdobiona ornamentem linii poziomych i nakłuć, oraz linii ukośnych, zwisających — dosyć typowym dla kultury pomorskiej⁴.

Drugą grupę popielnic stanowią naczynia w przybliżeniu baniaste i jajowate o powierzchni brunatnej chropowatej, jedynie gładzonej na szyjce (grób II, V i VII).

Okaz z grobu II-go posiada ornament w postaci odcisków palca poniżej szyjki, a z grobu V-go poziomą, karbowaną listwę i ślady półkolistych listewek.

Formę najbardziej typową dla kultury pomorskiej posiada popielnica jajowata z czapkowatą pokrywą z grobu V-go.

Popielnice drugiej grupy reprezentują formy spotykane we wczesnym i środkowym okresie lateńskim⁵.

Popielnice przykryte były czapkowatymi pokrywami z zakładką, lub misami kształtu półkulistego i stożkowatego. Pierwsze formy występują w okresie halsztackim, misy zaś jako pokrywy we wczesnym okresie lateńskim⁶.

Przedmioty metalowe z cmentarzyska w Chłapowie wykonane są z brązu i żelaza. Na ogół są silnie zniszczone i zniekształcone w ogniu, co utrudnia bliższe określenie ich typu i konstrukcji. Stosunek zabytków brązowych do żelaznych wynosi prawie 1:1. Z wyjątkiem jednego, silnie zniszczonego grobu kłoszewego wszystkie pozostałe dostarczyły przedmiotów metalowych, chociaż niektóre w minimalnej ilości (np. w grobie VII znaleziono tylko bardzo drobny fragment brązowy).

Większość przedmiotów metalowych odkryto w dwu grobach skrzynkowych (grób V i VI). Jedyna znaleziona zapinka brązowa typu Certosa uległa tak silnemu zniszczeniu w ogniu, że nic bliższego nie można o niej powiedzieć. Zapinki typu Certosa upowszechniają się w kulturze pomorskiej w młodszym okresie halsztackim⁷.

Do ozdób należą poza tym: żelazna szpila z łabędzią szyjką, fragmenty naszyjnika, kółko żelazne i spiralka brązowa. Szpila z łabędzią szyjką zachowana w stanie fragmentarycznym nie pozwala na bliższe określenie.

Szpila z łabędzią szyjką powszechnie występuje w kulturze pomorskiej w okresie halsztackim, pojawiają się także we wczesnym okresie lateńskim⁸.

Naszyjnik żelazny, to typ naszyjnika wykonanego z drutu o okrągłym przekroju. Silne jego zniszczenie uniemożliwia bliższą analizę. Naszyjnik ten reprezentuje formę dosyć rzadką w kulturze pomorskiej⁹.

Kółka metalowe są przedmiotami często spotykanymi na cmentarzyskach kultury pomorskiej. Wykonywane są ze spłaszczonej taśmy, używano ich prawdopodobnie jako ozdób — wisiorów¹⁰.

Spiralka brązowa jest przypuszczalnie częścią jakiejś ozdoby.

Z innych przedmiotów metalowych na uwagę zasługują brązowe i żelazne szczypce, oraz fragmenty żelaznej blaszki z otworkami. Obie pary szczypiec znaleziono w jednym grobie. Są to szczypce z trójkątnie rozszerzonymi końcami, formy dosyć charakterystyczne dla kultury pomorskiej w okresie halsztackim, spotykane także we wczesnym okresie lateńskim¹¹.

Przedmiot w formie blaszki z otworkami z braku analogii zostaje funkcjonalnie niewyjaśniony.

Pozostałe przedmioty to stopione fragmenty brązowe, bardzo licznie spotykane w inwentarzu grobowym kultury pomorskiej w związku ze zwyczajem palenia przedmiotów metalowych wraz ze zmarłym.

Po przeglądzie zabytków przechodzimy do ustalenia chronologii cmentarzyska. Przy oznaczaniu chronologii bierzemy pod uwagę: formy grobów, zabytki metalowe i ceramikę.

Groby skrzynkowe cmentarzyska w Chłapowie zbudowane częściowo z kamieni łupanych, a częściowo ze zwykłych kamieni i grób skrzynkowy z obwarowaniem. stanowią typy charakterystyczne kultury pomorskiej okresu halsztackiego. Skrzynie kamienne wychodzą z użycia we wczesnym okresie lateńskim.

Rodzinny charakter grobów skrzynkowych określa ich przynależność do środkowej fazy kultury pomorskiej.

Występowanie grobów kłoszowych, które, jak już zaznaczyłam, były przemieszane ze skrzynkowymi, datuje cmentarzysko na okres lateński.

Obserwując formy grobów stwierdzamy istnienie elementów halsztackich i lateńskich. Na uwagę zasługuje fakt, że w jednym grobie popielnice były przykryte pokrywami cechującymi okres halsztacki i misami typowymi dla okresu lateńskiego (grób I i II).

Z przedmiotów metalowych jedynie zapinka typu Certosa odgrywa rolę w datowaniu. Zapinki te, jak już wspominałam, przyjmują się w kulturze pomorskiej w młodszym okresie halsztackim.

Szpila z łabędzią szyjką i szczypce nie określają ściśle czasu, ponieważ występują one zarówno w okresie halsztackim jak i lateńskim.

¹⁰) J. Kostrzewski: jak wyżej, str. 173.

¹¹) S. Nosek: Kultura grobów skrzynkowych i podkłoszowych w Polsce, str. 21.

¹²) L. Łuka: Cmentarzysko z wczesnego i środkowego okresu lateńskiego w Sokołowicach, w powiecie kościańskim, str. 141.

¹³) S. Nosek: Kultura grobów skrzynkowych i podkłoszowych w Polsce, str. 23.

¹⁴) S. Nosek: jak wyżej, str. 25.

²) J. Kostrzewski: Wielkopolska w czasach przedhistorycznych, wyd. III, str. 182.

³) S. Nosek: Kultura grobów skrzynkowych i podkłoszowych w Polsce, str. 14.

⁴) S. Nosek: jak wyżej, str. 12.

⁵) J. Kostrzewski: Wielkopolska w czasach przedhistorycznych, wyd. III, str. 192.

⁶) J. Kostrzewski: jak wyżej, str. 182.

Jeśli chodzi o ceramikę, to ważny jest fakt, że nie odkryto tu popielnic twarzowych charakterystycznych dla okresu Hallstatt D.

Większość popielnic reprezentuje formy spotykane powszechnie we wczesnym okresie lateńskim.

Ostatecznie musimy stwierdzić, że cmentarzysko w Chłapowie ze względu na występujące w nim elementy halsztackie i zabytki datowane na wczesny okres lateński ma charakter przełomowy i zaliczyć je należy do wczesnego okresu lateńskiego. (400—250 przed n. e.).

LE CIMETIERE DE LA CIVILISATION POMERANIE NIENNE ET DES TOMBES SOUS CLOCHE DE CHŁAPOWO, DISTR. DE ŚRODA

par Aleksandra Lipińska (Poznań)

Résumé

L'intéressant cimetière de la civilisation poméranienne et des tombes sous cloche de Chłapowo fut soumis en 1950 à des fouilles systématiques, menées sous les auspices de la Direction des Investigations sur les Origines de l'Etat Polonais.

On avait pu explorer 7 tombes en tout, dont 4 sépultures à caisse et 3 sépultures sous cloche. Ces deux

types de tombes ne formaient pas d'ensembles distincts, mais furent trouvées mêlées sans ordre les unes à côté des autres; les sépultures à caisse semblent avoir été des tombes de famille. Les morts étaient ensevelis selon le rite de la crémation à l'exception d'une seule tombe sous cloche où on avait pu constater le rite funéraire double par incinération et par inhumation. Dans cette tombe creusée en forme de puit maçonné un squelette gisait audessus d'un vase rempli d'os brûlés. C'est là l'un des deux exemples uniques connus jusqu'ici où il y a synchronisation de ces deux rites dans une même tombe.

Parmi la diversité du matériel céramique se font remarquer des cloches, des vases à aliments ainsi que des vases cinéraires recouverts de plats ou de couvercles. Certains vases montrent une affinité de formes proches de celles de la civilisation lusacienne.

Les objets en métal sont exécutés dans du bronze et du fer. Ils sont presque tous fortement détériorés par l'action du feu qui les avait attaqués lors de l'ustion des corps, brûlés — comme l'exigeait la coutume — ensemble avec les objets en métal ayant appartenus au défunt. Il faut mentionner une fibule du type Certosa, une épingle en fer à tête de cygne, un collier fragmenté, des pinces en fer et en bronze, un anneau en fer, une petite spirale en bronze.

Les formes des tombes, les objets en métal et surtout la poterie précisent la date de leur enfouissement pour la période de La Tène I (400—250 avant J. Chr.).

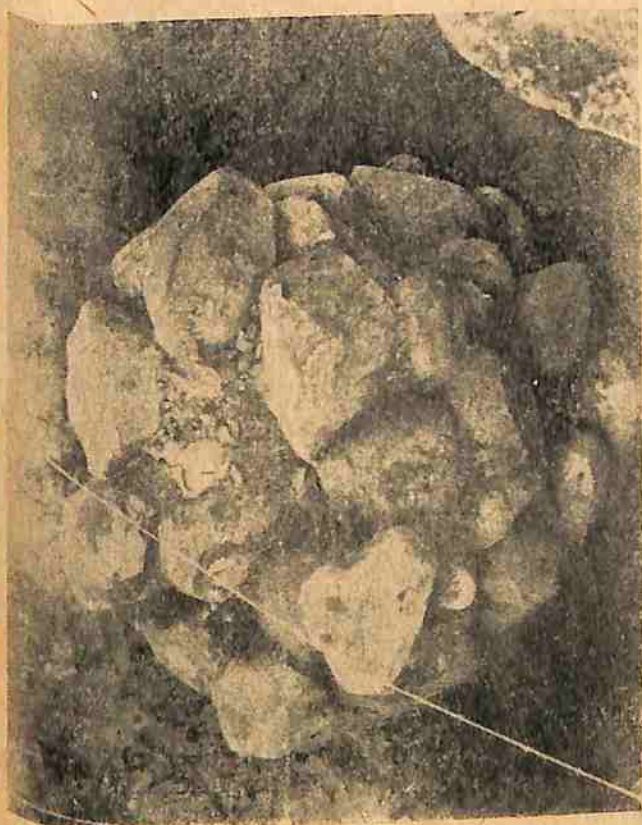
Tabl. I

b

d

a

c

Tabl. 14a. Chłapowo, pow. średzki. Grób 7. — Fig. 14a. Chłapowo, distr. de Środa. Tombe no 7.

Osada i cmentarzysko z okresu rzymskiego w Słopanowie pow. Szamotuły

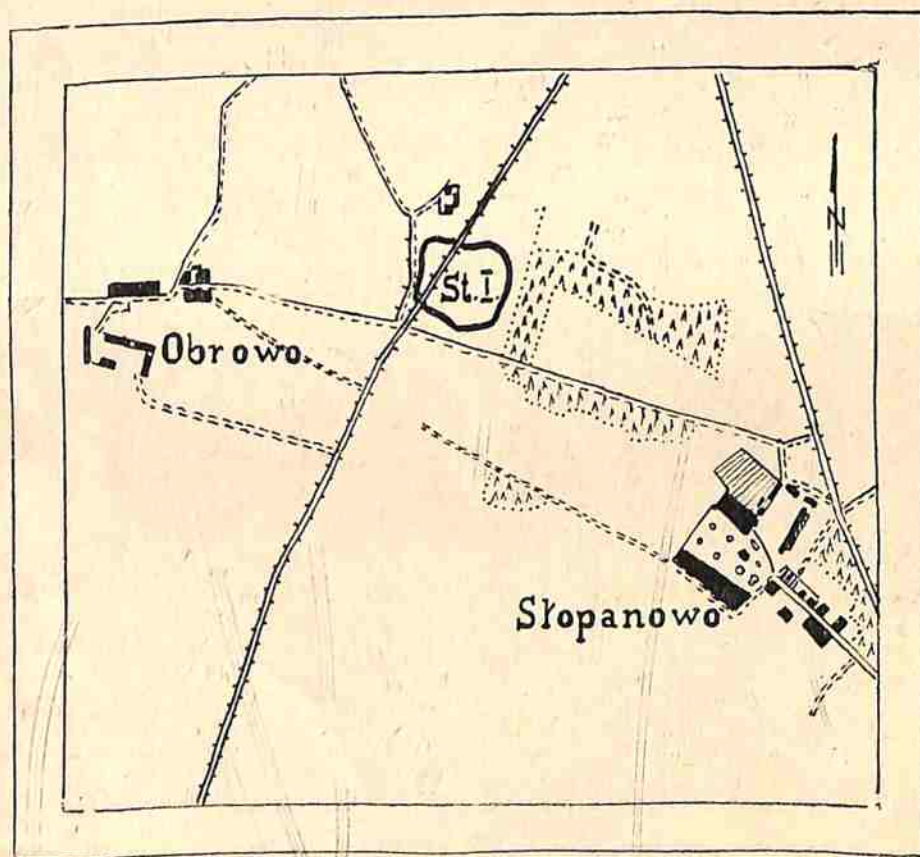
Bourgade et cimetière de la période romaine à Słopanowo, distr. de Szamotuły

DZIEJE BADAŃ

Stanowisko archeologiczne nr I w Słopanowie pow. Szamotuły odkryto w 1871 r. przy budowie drogi Obrzycko—Pęckowo. (plan). Odkryto wówczas cmentarzysko kultury łużyckiej z IV/V okresu epoki brązu i okresu halsztackiego. W ciągu następnych lat napływały dalsze znaleziska pochodzące z tego okresu. Pierwsze badania przy współudziale

miką¹⁾. Z okresu międzywojennego pochodzą luźno znalezione monety rzymskie²⁾. Powtórnie natrafiono na groby przy wybieraniu żwiru w pobliżu drogi w 1941 r. Przyczyniło się to do rozpoczęcia systematycznych badań, które podjął w czasie drugiej wojny światowej okupacyjny zarząd Muzeum Archeologicznego w Poznaniu.

Prace wykopaliskowe trwające od 6. 10. — 7. 11. 1941 oraz od 6. 6. — ? 8. 1942 r. prowadził począt-

Słopanowo, pow. Szamotuły. Plan orientacyjny cmentarzyska. 1 : 25.000.
Słopanowo, distr. de Szamotuły. Plan de situation du cimetière. 1 : 25.000.

dra W. Haupta przeprowadzono w r. 1906, kiedy to przy naprawianiu drogi natrafiono na nowe groby, ale już nie tylko z epoki brązu i wczesnej epoki żelaznej, lecz także z późniejszej jej fazy, mianowicie z okresu lateńskiego i rzymskiego. Także z okresem wczesnośredniowiecznego pochodzić miały paleniska z występującymi w nich kośćmi zwierzęcymi i cera-

kowo dr W. Heym a później dr W. Kersten. W wyniku badań odkryto osadę i cmentarzysko z okresu rzymskiego, jamy z okresu lateńskiego (kultura po-

¹⁾ W. Haupt, Samtersches Kreisblatt, Nr 10, (12—15 Mai, 1906).

²⁾ Monety zaginęły w czasie ostatniej wojny światowej 1939-45 r.

morska, kultura grobów kloszowych, kultura przeworska, jamy z epoki brązu a także narzędzia i odłupki krzemienne oraz ceramikę neolityczną kultury pucharów lejkowatych i amfor kulistych. W związku z trudnościami, jakie występowały na pierwszym etapie opracowania tychże materiałów, podjęto w r. 1952 dalsze badania na tymże stanowisku. Prace wykopaliskowe trwające od 6. 6. — 15. 7. 1952 prowadziła K. Przewoźna pod kierownictwem naukowym Prof. Dr W. Hensla. Badania finansowało Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie. W wyniku badań ustalono stratygrafię, odkryto dalsze groby i szczątki osady z okresu rzymskiego, jamy z wczesnego okresu lateńskiego (kultura pomorska), z epoki brązu oraz luźno elementy neolityczne. Materiał zabytkowy z 1871—1942 znajduje się w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu, z wyjątkiem części materiałów z cmentarzyska lużyckiego przekazanych w latach 70-tych ubiegłego stulecia do Muzeum Lubomirskich we Lwowie (nr kat. 324—333) oraz kilku naczyń znajdujących się w Gabinecie Archeologicznym w Krakowie przy U. J.³⁾. Materiały pochodzące z ostatniej kampanii wykopaliskowej (1952) znajdują się w zbiorach Instytutu Historii Kultury Materialnej P. A. N. w Poznaniu.

Znaleziska słopotowskie poza krótkimi wzmiankami w starszej i nowszej literaturze⁴⁾ nie doczekały się dotąd monograficznego opracowania. Celem niniejszej pracy jest właśnie monograficzne opracowanie całości, które ukaże się w dwóch oddzielnych artykułach, ujmujących osobno osadę i cmentarzysko

³⁾ Materiały znajdujące się w Krakowie zostały wykorzystane przy opracowaniu dzięki uprzejmości Prof. Dr R. Jamki.

⁴⁾ Literatura, dotycząca stanowiska nr I w Słopotowie: R. Beltz, Die Laënefibel „Zeitschrift f. Ethnologie“, 1911 r., str. 788.

E. Blume, Die germanischen Stämme und die Kulturen zwischen Oder und Passarge zur römischen Kaiserzeit, Würzburg, 1912 r., str. 24, tabl. III, 5.

E. Blume, Thrakische Keramik in der Provinz Posen, Mannus t. IV, str. 80, 89.

H. J. Eggers, Der römische Import im freien Germanien, Hamburg, 1951 r., str. 155.

C. Friedrich, Funde antiker Münzen in der Provinz Posen, Zeitschrift d. hist. Gesellschaft für die Provinz Posen, t. XXIV, 1909 r., str. 39, ryc. 7—8.

W. Haupt, Samtersches Kreisblatt Nr 10 (12—15 Mai, 1906).

W. Hensel, Poznań w starożytności i we wczesnym średniowieczu. Przegląd Zachodni, Poznań, 1953 r., zes. 6—8, str. 71.

J. Kostrzewski, Wielkopolska w czasach przedhistorycznych, Wyd. II, Poznań, 1923, str. 201.

J. Kostrzewski, Od mezolitu do wędrówek ludów. Prehistoria ziem polskich, Kraków, 1939, str. 316.

A. Lissauer, Prähistorische Denkmäler der Provinz Westpreussen u. d. angrenzenden Gebiete, Lipsk, 1887, str. 30, nr 12.

K. Majewski, Importy rzymskie na ziemiach słowiańskich, Wrocław, 1994, str. 98.

J. N. Sadowski, Wykaz zabytków przedhistorycznych na ziemiach polskich, Kraków, 1887, zes. 1, str. 24, tabl. 2, f. n.

W. Schwartz, Materialien zur prähistorischen Kartographie der Provinz Posen, Poznań, 1875, str. 10.

W. Schwartz, Nachtrag zu den Posener Materialien zur prähistorischen Karte, Zeitschrift f. Ethnologie, r. 1875, str. 123.

Z Otchłani Wieków, r. VII, zes. 1, str. 23.

z okresu rzymskiego tak ze względu na charakter zespołu jak i ze względu na charakter badań, oddzielnie zaś elementy kulturowe z wcześniejszych okresów.

W pracy starano się w miarę możliwości ustalić jak najdokładniejszą chronologię tak poszczególnych przedmiotów jak i zespołów zwartych. Oczywiście ze względu na charakter materiału archeologicznego nie zawsze było to możliwe. Jednakże z przeprowadzonej analizy wynikałoby, że chronologia poszczególnych form nie zawsze mieści się w ramach dwóch okresów rzymskich, analiza wykazała również, że w dużej mierze pojawienie się nowych form przypada w przybliżeniu na połowę II w. oraz powtórnie, szczególnie jasno rysuje się ono w połowie III w. Zatem w pracy przyjęto podział okresu rzymskiego na trzy podokresy: I-0-150(?). II-150(?)-250. III-250-400(?)^{4a)}. Przy opracowaniu materiału cmentarzyskowego stosowano, w celu uchwycenia przemian w charakterze wyposażenia, mniejsze odcinki czasowe, w wypadkach możliwości dokładnego datowania zespołów grobowych.

TECHNIKA BADAŃ

O technice badań z 1906 r. nie posiadamy żadnych wiadomości poza wzmianką, że prace wykopaliskowe prowadził dr W. Haupt. Zaznaczyć tu należy, że na podstawie notatek można było ustalić w przybliżeniu inwentarz grobu lateńskiego. Znaleziska późniejsze oraz z okresu międzywojennego pochodzą z przypadkowych odkryć, stąd o technice badań nie powiedzieć nie można.

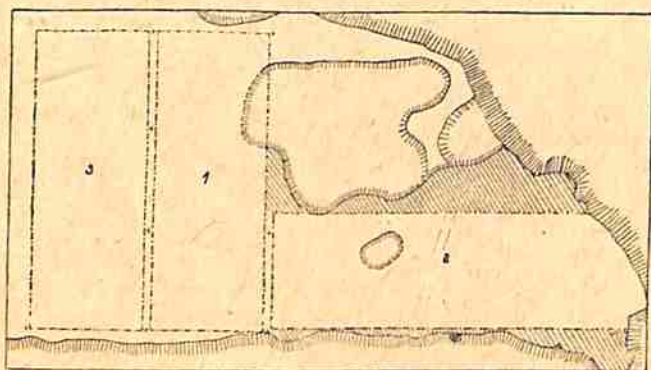
Natomiast wiadomości o technice posiadamy z systematycznych badań wykopaliskowych z 1941 r. Teren przed rozkopaniem został pomierzony (na ary?). Wykopy wytyczono różnej wielkości i oznaczono cyframi arabskimi (1—17). Ogółem przekopano około 1700 m². Zespoły zwarte, jamy, paleniska i groby lokalizowano trójwymiarowo. Zabytki tzw. cenniejsze i ceramikę zbierano w ramach wykopów i niekiedy warstw głębokościowych. Plany rysowano na papierze milimetrowym w skali 1:10, 1:20, 1:50. Obiekty posiadające zawartość kulturową oznaczano liczbami, a nie posiadające zawartości pierwszymi literami alfabetu dla każdego odcinka planu⁵⁾. Dokumentację uzupełniano również zdjęciami fotograficznymi. Obserwacje naukowe notowano w dzienniku, który zaginął w czasie zawieruchy wojennej w 1945 r.⁶⁾ Pozostał jedynie swego rodzaju inwen-

^{4a)} Podział wg W. Hensla. Por. Tenże, Poznań w starożytności i we wczesnym średniowieczu. Przegląd Zachodni, r. IX, (1953), str. 60—73. Na podstawie ostatnich badań wydaje się, że III podokres należałoby przesunąć do V w.; jak wskazywały na to materiały pochodzące z osad rzymskich w Poznaniu przy ul. Krańcowej (K. Chmielewski, K. Przewoźna, J. Zak, Osada z okresu wpływów rzymskich w Poznaniu przy ul. Krańcowej — przygotowane do druku) oraz w Łatkowie pow. Inowrocław (S. Jasnosz, w rękopisie).

⁵⁾ Nomenklatura ta przy opracowaniu uległa zmianie, zatrzymano trzycyfrowe oznaczenia dla zespołów, posiadających zawartość kulturową, pozostałe oznaczono liczbami dwucyfrowymi.

⁶⁾ Wg uprzejmej informacji W. Maciejewskiego, który w charakterze laboranta brał udział w pracach wykopaliskowych.

tarz, określający charakter zespołów zwartych; nie uwzględniono tu jednak (z wyjątkiem grobów szkieletowych) zawartości zespołu. W trakcie działań wojennych w 1945 r. materiały uległy do pewnego stopnia dewastacji. Szczególnie trudno było ustalić zespoły grobowe, nie posiadające na ogół spisów inwentarza poszczególnych grobów. Stąd rozmaite za-

Ryc. 1. Słopanowo, pow. Szamotły. Plan obszaru badanego. — Fig. 1. Słopanowo, distr. de Szamotły. Plan du terrain fouillé.

bytki, pochodzące z grobów, a nie mające napisów, trzeba było zaszeregować do znalezisk luźnych. Również materiał ceramiczny, pochodzący z osady, w chwili przystępowania do niniejszego opracowania był często zmieszany. Szczególnie ujemnie odbiło się to w odniesieniu do jam kilkuwarstwowych, w których materiał ceramiczny, pochodzący z różnych okresów albo nie eksplorowano w ramach warstw, albo został on później zmieszany.

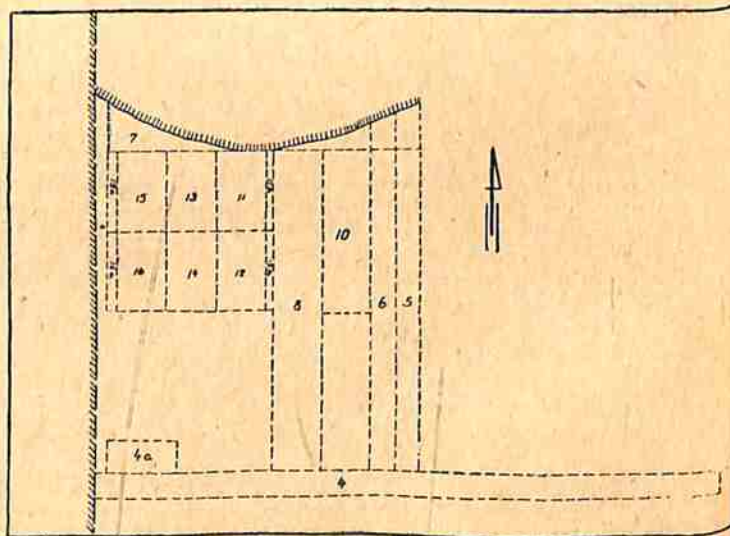
Przystępując do badań w 1952 r. podzielono teren na arę, nawiązując do punktu pomocniczego⁷⁾. W granicach arów wytyczono przekop krzyżowy, zostawiając między wykopami świadki metrowej szerokości. Szerokość wykopów wynosiła 2,5 m. Wykopy oznaczano cyframi rzymskimi (I—XII). W trakcie prac wykopaliskowych zaszła potrzeba rozszerzenia badanego obszaru, stąd wytyczono 5 nowych wykopów (XIII—XVII). Ogółem wytyczono 18 wykopów; przekopano około 250 m², wyrzucono ok. 300 m³ ziemi. Zespoły zwarte (jamy, paleniska, groby) lokalizowano trójwymiarowo a występującą w nich zawartość kulturową (z wyjątkiem grobów, gdzie lokalizowano trójmiarowo) w ramach zespołu. Ceramikę i kości zbierano w ramach wykopów i warstw kulturowych i głębokościowych. Plany rysowano na papierze milimetrycznym w skali 1:10. Dokumentację uzupełniano zdjęciami fotograficznymi. Obserwacje naukowe jak i czynności wykonane w terenie notowano w dzienniku. Poza tym prowadzono inwentarz ceramiki, planów i zdjęć.

POŁOŻENIE I UWARSTWIENIE STANOWISKA

Stanowisko leży na skrzyżowaniu dróg Obrowo—Słopanowo i Pęckowo—Obrzycko, na lekkim wznie-

sieniu, które tworzą w tym miejscu terasy Warty, na wysokości ok. 60 m n.p.m. a ok. 20 m nad poziomem Warty. Wzgórze to należy do II (środkowej) terasy Warty; zbudowane jest z piasków, posiada gleby chude, zawierające niewielką ilość próchnicy. Gleby te uległy gdzieś zwydmieniu i zostały zajęte przez lasy iglaste. Natomiast na południe od tego punktu rozciąga się równina szamotulska, posiadająca urodzajne gleby bielcowe⁸⁾.

Warstwy układają się poziomo, płaszczyznami przylegającymi do siebie. Nawierzchnię terenu stanowi zhumusowany piasek o miąższości 20—40 cm (W. I). Pod warstwą humusu zalega warstwa spoiwej, tłustej, ciemnobrunatnej ziemi o miąższości ok. 30—60 cm (w. II). Zawartość warstwy stanowiły groby ciałopalne i szczątki osady z okresu rzymskiego oraz ceramika neolityczna. Warstwa I odcinała się ostro tak od humusu jak i od podłoża, którym był sypki, pomarańczowy żwir (w. III), przechodzący z kolei w żółty piasek. Na granicy warstwy II i IV występowały jamy z zawartością ceramiczną z wczesnego okresu lateńskiego (w. III). Wreszcie w górnej części warstwy IV odkryto zniszczone przez późniejsze osadnictwo jamy z epoki brązu. Ponadto na stanowisku występuje luźno i w zespołach zwartych z okresów późniejszych ceramika neolityczna (kultura pucharów lejkowatych i sznurowa) a także narzędzia i odłupki krzemienne. Nie stwierdzono tu jednak warstwy kulturowej z tego okresu; badania

Ryc. 2. Słopanowo, pow. Szamotły. Plan wykopów z 1942 r. 1/1000 w. n. — Fig. 2. Słopanowo, distr. de Szamotły. Plan des fouilles de l'année 1942.

powierzchniowe przeprowadzone w okolicy nie dały pozytywnych wyników, nie wiadomo więc, czy na stanowisku istniało faktycznie osadnictwo neolityczne, czy też zabytki te dostały się tutaj w późniejszych okresach z okolicznych terenów.

⁷⁾ Zmiany, które zaszły w terenie w ciągu 10 lat (zwłaszcza często używana) nie pozwoliły na bezpośrednie nawiązanie do wykopów 1941—42 r.

⁸⁾ T. Bartkowski, Rozwój polodowcowej sieci hydrograficznej w Wielkopolsce środkowej, Poznań, 1951, (rękopis).

OSADA

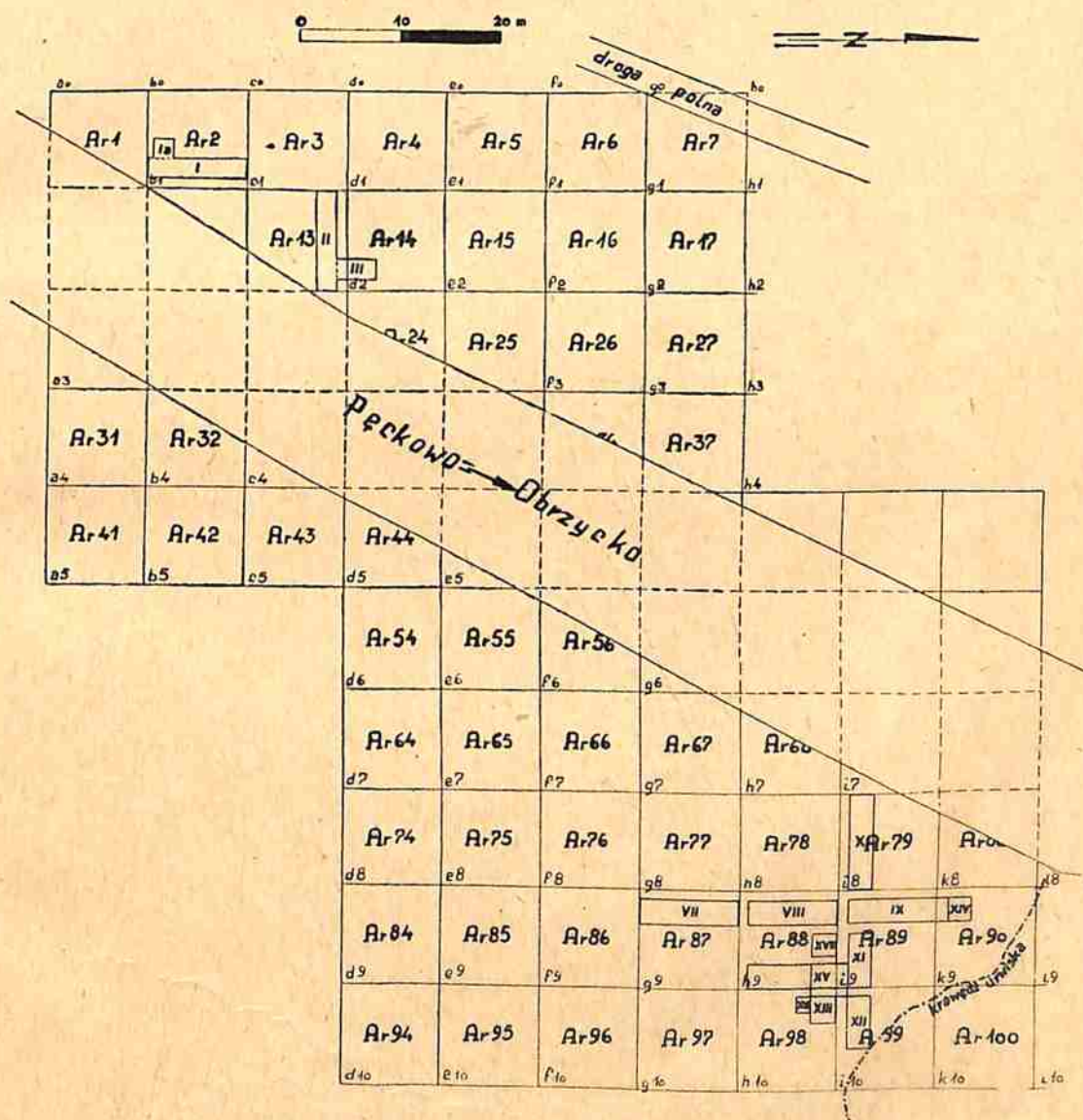
Na wyżej wymienionym stanowisku odkryto szereg elementów, przemawiających za tym, że istniała tam osada z okresu rzymskiego o czym świadczy duża ilość śladów po słupach, paleniska, jamy oraz konstrukcje kamienne, występujące we wszystkich znanych wypadkach na obszarze osad. W olbrzymiej większości rozmieszczenie słupów nie tworzy czytelnych układów, na podstawie których można by usta-

kształtem, wielkością oraz głębokością słupów nie dały pożądaných rezultatów. Ostatecznie wyróżniano kilka układów słupów, grupujących się w ten sposób, że można przypuszczać, iż tworzą one plany budynków odkryte częściowo lub całkowicie.

B u d y n k i.

I. I tak w środkowej części działki 5—6 zarysowuje się narożnik domniemanego budynku, utworzonego przez 7 słupów w przybliżeniu kolistych

SKŁOPANOWO POW. SZAMOTUKY

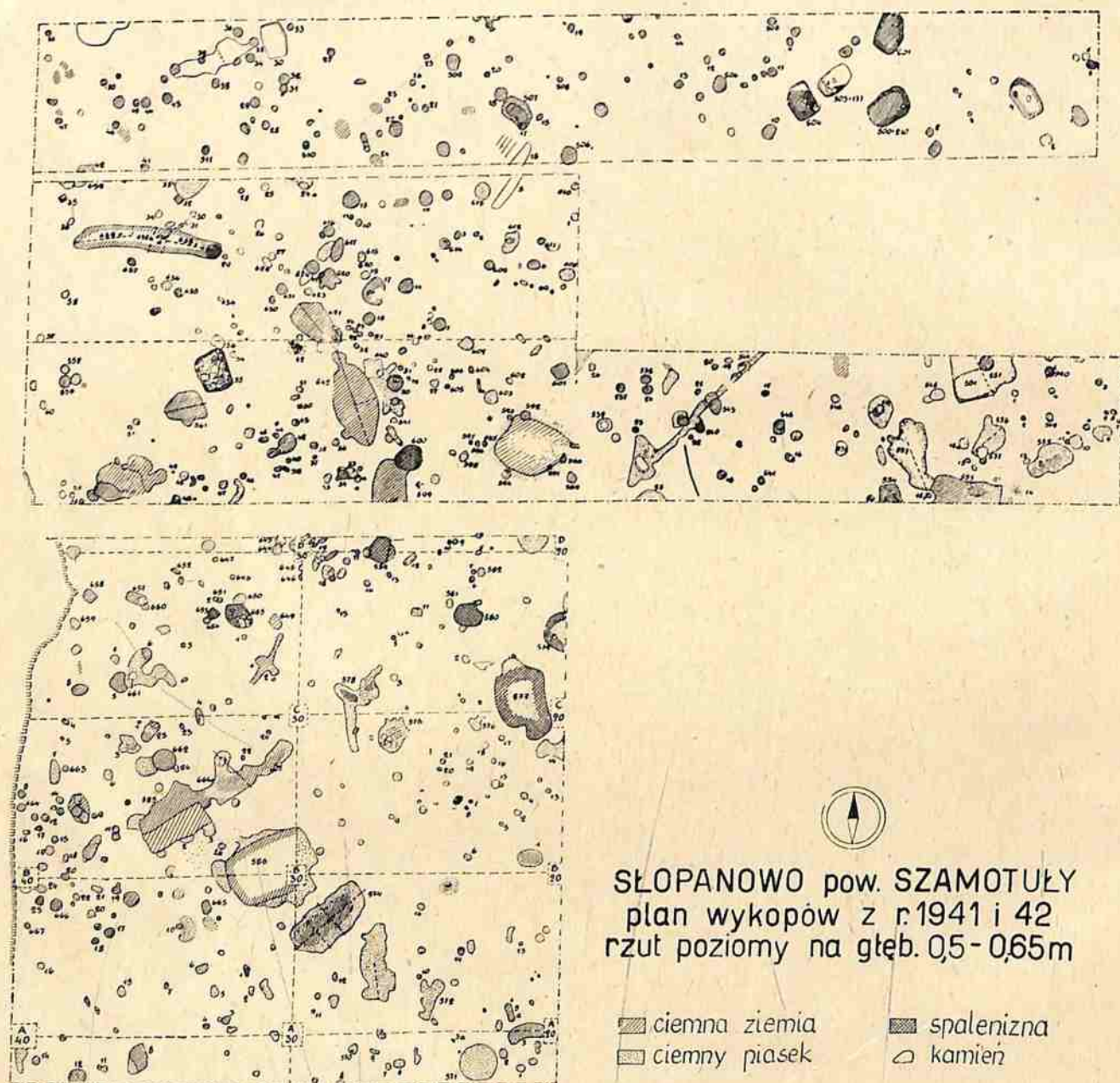

Ryc. 3. Słopanowo, pow. szamotulski. Obszar badany w r. 1952 z podziałem na ary. — Fig. 3. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Plan du terrain fouillé en 1952.

lić plany budynków, brak tu również innych danych, jak np. występowania warstw zbitej ziemi czy polepy, tworzących podłogi lub ściany budowli.

Próby odtworzenia planów budynków na podstawie wydzielenia elementów datowanych na okres rzymski zawiodły. Podobnie próby kierowania się

(rys. 4) o tępych zakończeniach, z wyjątkiem słupa narożnikowego (23), zwężającego się ku dołowi. Średnica słupów wynosi od 22 do 30 cm a głębokość ich waha się od 20 do 30 cm. Część ściany północnej tworzą trzy słupy (nry 33, 27 oraz jeden nieoznaczony), a część ściany południowej cztery słupy

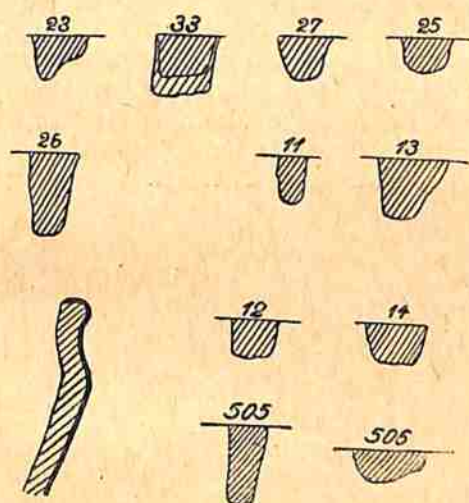

Ryc. 4. Słopanowo, pow. szamotulski. Plan wykopu z r. 1942 na głębokości 50—65 cm. Skala 1:240. — Fig. 4. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Plan du terrain fouillé en 1942 dans la profondeur de 50—65 cm. Echelle 1:240.

(nry 25, 26 oraz dwa nieznaczone). Jak wyżej wspomniano, narożnik podpira słup nr 23 (rys. 5). Żadnego ze słupów nie określa zawartość kulturowa. Tuż przy wschodniej granicy działki w odległości 20 cm od północnej ściany wyżej wymienionego budynku (?) znajduje się palenisko (30) kamienne, w przybliżeniu prostokątnego kształtu. Wnętrze, szczególnie w części pn.-zach. wypełnione jest spalenizną; pod brukiem znajdowały się węgle drzewne. Wym. $1,34 \times 0,92$ m (rys. 4). Jest ono położone w stosunku do ściany nie równoległe lecz pod kątem ok. 45° , stąd nie ma pewności, czy odnieść je można do wyżej opisanej budowli. Brak zawartości kulturowej uniemożliwia bliższe określenie chronologii paleniska. Ze względu jednak na formę jak i wymiary podobne do innych palenisk z tego stanowiska, datowanych na okres rzymski, wydaje się, że można je zaliczyć do tegoż okresu.

Chronologia zespołu: Okres rzymski (?).

II. W południowej części działki 5/6 rysują się także narożniki domniemanych budynków, wznie-

Ryc. 5. Słopanowo, pow. Szamotuły. Przekrój jam od słupów i ceramika z okresu rzymskiego z „budynków” I—III. 23, 33, 27, 25, 26 Budynek I, 11 i 13 Budynek II, 12, 14, 505 i 506 Budynek III. ($1/40$). Skorupa ze słupa 505 ($1/2$ w. n.). — Fig. 5. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Coupes verticales des trous de poteaux et profil d'un fragment de vase de la période romaine. 23, 33, 27, 25 et 26 du bâtiment no I, 11 et 13 du bâtiment II, 12, 14, 505 et 506 du bâtiment III. $1/40$ gr. nat. Tesson du trou de poteau no 505. $1/2$ gr. nat.

sionych w przybliżeniu na tym samym miejscu z nieznacznym odchyleniem, równoległe, tworząc dwa wsunięte kąty, odległe od siebie 1,20 m (rys. 4). Narożnik wysunięty bardziej w kierunku zachodnim tworzy 11 słupów o przekroju w przybliżeniu kolistym, tępo zakończonych. Średnica ich wynosi ok. 34 cm, a głębokość od 25 do 30 cm (rys. 5). Część ściany północnej podpierają 3 słupy (nr 11 oraz pozostałe nieznaczone) a południowej 6 słupów (nr 12 oraz pozostałe nieznaczone). Żadnego ze słupów nie określa zawartość kulturowa.

Chronologia zespołu: Okres rzymski (?).

III. Narożnik drugiego budynku tworzy 5 słupów o przekroju kolistym, zakończonych tępo lub niekowato (506), o przeciętnej średnicy od 25 do 35 cm, a głębokość ich waha się w granicach od 20—40 cm (rys. 5). Część ściany północnej podpierają 3 słupy (nry 12, 14 oraz jeden nieznaczone), natomiast ścianę południową 1 słup (nr 505), zawierający fragment miseczki glinianej z wyodrębnioną krótką szyjką i słabo wychylonym brzegiem, o krawędzi zaokrąglonej. Powierzchnia jest gładzona, szarobrunatna. Miska wykonana z gliny z domieszką schudzającą w postaci średnioziarnistego piasku. (rys. 5) (Nr kat. 1190 : 42). Miseczki takie występują masowo w okresie rzymskim a szczególnie w II w.⁹⁾ Słupem narożnikowym jest słup 506 o dużej średnicy (ok. 50 cm). W jamie tego słupa znaleziono skorupę o powierzchni gładzonej, szarobrunatnej, wykonaną z gliny z domieszką schudzającą w postaci średnioziarnistego piasku oraz kilka drobnych ułamków polepy. Ułamek naczynia pochodzi zapewne od naczynia szerokootworowego, które to naczynia występują począwszy od II w. w ciągu całego okresu rzymskiego¹⁰⁾.

Chronologia zespołu: Na podstawie zawartości słupów można twierdzić, że fragment budynku pochodzi z okresu rzymskiego, prawdopodobnie II w.

Przed ścianą południową wyżej wspomnianej budowli w odległości jednego m grupują się paleniska w liczbie 5.

1) 500 = 210. czworoboczne palenisko z zaokrąglonymi narożnikami. Po bokach intensywnie czarne, wewnątrz (głina) jaśniejsze. W przekroju tworzy płytką nieckę, w której tkwi kilka kamieni. Dolna warstwa jest także intensywnie czarna. Wym.: $1,64 \times 1,16$, głęb. 30 cm. (rys. 6). Ceramika, występująca w palenisku pochodzi wyłącznie z okresu rzymskiego. Jest ona reprezentowana przez ułamki naczyń ręcznie lepionych w ilości 18 sztuk, z czego na górne partie przypada 4, na środkowe 13 sztuk oraz 1 na partię przydenną. Wyróżnić tu można fragmenty naczyń średnio- i grubościennych (16 szt.), wykonanych z gliny z domieszką schudzającą w postaci średnio- i gruboziarnistego piasku, uformowanych w ścianki najprawdopodobniej techniką taśmowo-wałkową. Wypalone na kolor brunatny. Powierzchnia jest chropowata, gładzona jedynie w górnej i dolnej części naczynia. Brzegi (2 szt.) są wygięte na zewnątrz o krawędziach zaokrąglonych. Brzuśce (13 szt.), wnioskując na podstawie większych fragmentów wskazują na formy baniaste. Część przydenna (1 szt.) jest fragmentem szerokootworowego naczynia z lekko wyodrębnionym dnem, zdobionego w części dolnej słabo zaznaczonymi pionowymi bruzdami (rys. 6,5). Na podstawie zachowanych fragmentów twierdzić można, że są one pozostałościami naczyń baniastych

⁹⁾ J. Kostrzewski, Od mezolitu do wędrówek ludów. Prehistoria ziem polskich, Kraków, 1939—1945, str. 320 oraz tenże: Wielkopolska w czasach przedhistorycznych, Poznań, 1923, str. 170.

¹⁰⁾ J. Kostrzewski, Od mezolitu ..., str. 320 oraz St. Jasnosz, Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w Wymysłowie, pow. Gostyń, Fontes prehistorici, II, Poznań, 1951, str. 272.

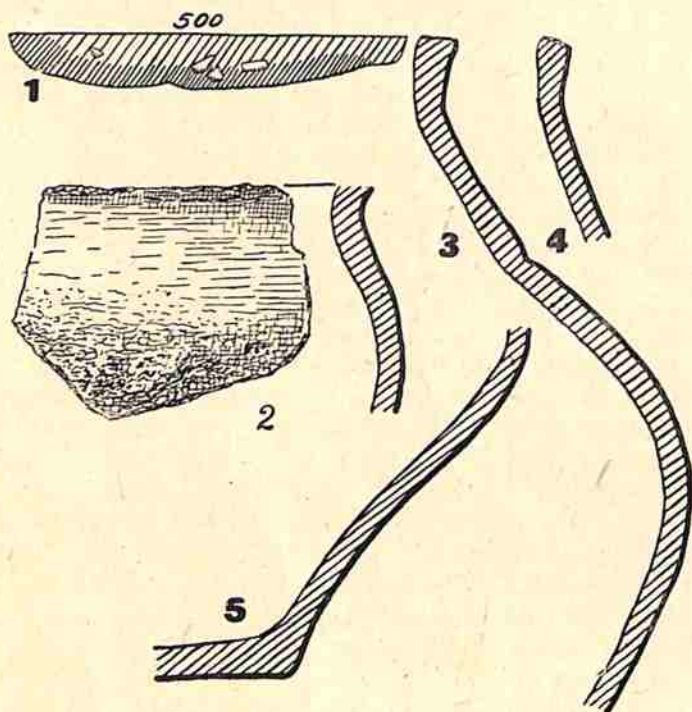
i szerokootworowych grubej roboty, datowanych na II i III w.¹¹⁾ Poza tym występują tu ułamki naczyń średniościennych, wykonanych z gliny z domieszką drobnoziarnistego piasku, uformowanych w ścianki prawdopodobnie techniką wałkowo-taśmową. Wypalane na kolor czarny, w przełomie ciemno-brunatne. Powierzchnia dokładnie gładzona. Należą do

nie czarna, górna jaśniejsza. Wym.: $1,45 \times 1,0$ m, głęb. 36 cm (rys. 7). W palenisku oprócz kawałków węgla drzewnego odkryto 6 skorup średniowiecznych, pochodzących z środkowych części naczyń, wykonanych z gliny z domieszką średnioziarnistego piasku, wypalonych na kolor brunatny. Powierzchnia chropowata (nr kat. 1199:42). Prawdopodobnie ułamki te pochodzą od naczyń baniastych lub szerokootworowych, występujących od II w. i trwających w głąb okresu rzymskiego¹²⁾.

Chronologia paleniska: Okres rzymski.

3) (503 = 137) Palenisko w kształcie wydłużonego czworoboku, zabarwione wzdłuż krawędzi na czarno (spalenizna?), jaśniejsze ku środkowi. Wewnątrz znajduje się kilka kamieni. W przekroju tworzy ono płytkie zagłębienie o prawie prostym dnie. Mniej więcej pośrodku znajduje się zagłębienie, przypominające słup (nie zaznaczono, czy jest on tego samego koloru, co reszta paleniska) o wym. średn. 20 cm, głęb. 14 cm, — poniżej dwa paleniska. Wym. paleniska: średn. $1,34 \times 0,8$, głęb. 14 cm (rys. 7).

Ceramika pochodząca z paleniska reprezentuje 11 ułamków, pochodzących z środkowych partii naczyń. Są to skorupy średnio- i grubościennie, wykonane z gliny z domieszką schudzającą w postaci grubo- i średnioziarnistego piasku. Wypalane na kolor brunatny. Powierzchnia ich jest chropowata. Ze względu na ułamkowy stan zachowania nie można

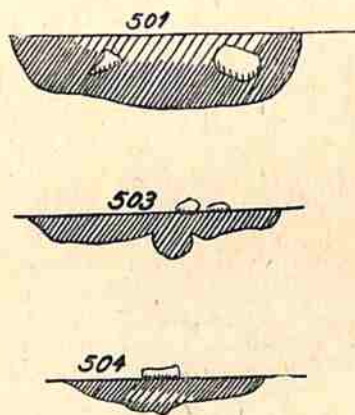

Ryc. 6. Słopanowo, pow. Szamotuły. Przekrój paleniska 500 z okresu rzymskiego i ceramika z niego. 1 w $\frac{1}{40}$, 2-5 w $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 6. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Coupe verticale du foyer no 500 de la période romaine et fragments de vases de ce foyer. 1 en $\frac{1}{40}$, 2-5 en $\frac{1}{2}$ gr. nat.

nich fragmenty odwrotnie gruszkowatego naczynia z szyjką słabo wyodrębnioną za pomocą płytkiej bruzdy, zwężającą się ku górze (rys. 6, 3) oraz fragmenty naczynia z krótką, słabo zaznaczającą się szyjką, z brzegiem lekko wygiętym, o krawędzi rozszerzonej, prostej (rys. 6, 4 (Nr kat. 1199:42 i 882:41). Naczynia te nawiązują do form późnolateńskich i występują głównie w I w.¹²⁾ Ponadto w palenisku znajdowało się kilka ułamków polepy.

Chronologia paleniska: Palenisko datować można na podstawie znalezionych w nim zabytków, ograniczonych do ceramiki. Formy odwrotnie gruszkowate występujące w I w. jako kontynuacja naczyń późnolateńskich trwają w północnej grupie do III w. Z początkiem II w. pojawiają się natomiast formy szerokootworowe, znajdujące się w naszym zespole i wyznaczające dolną granicę używania obiektu.

2) 501. Palenisko pięcioboczne, wydłużone, intensywnie czarne po bokach, jaśniejsze ku środkowi. W przekroju nieckowate. Wewnątrz tkwią dwa kamienie. Warstwa dolna w przekroju jest intensywnie

Ryc. 7. Słopanowo, pow. Szamotuły. Przekroje palenisk 501, 503 i 504. $\frac{1}{40}$ w. n. — Fig. 7. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Coupes des foyers no 501, 503 et 504. $\frac{1}{40}$ gr. nat.

blżej określić kształtów naczyń, prawdopodobnie skorupy pochodzą od naczyń szerokootworowych, pojawiających się w II w. Ceramika cienkościenna ogranicza się do 1 fragmentu przybrzeżnego z łagodnie wygiętą, krótką szyjką. Naczynie to wykonane było z gliny o domieszce średnioziarnistego piasku, wypalane na kolor ciemnobrunatny. (Nr kat. 880/41 i 1199/42). Prawdopodobnie należy ono do grupy naczyń odwrotnie gruszkowatych, datowanych na I w.

Chronologia paleniska: Na podstawie występowania fragmentów naczyń szerokootworowych i od-

¹¹⁾ Por. przypis 10 oraz St. Jasnosz, op. cit., ibid. str. 198, grób 293, rys. 299, 1.

¹²⁾ M. Śmieszko, Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Małopolsce Wschodniej, Lwów, 1932, str. 71-2 oraz St. Jasnosz, op. cit., ibid., str. 271.

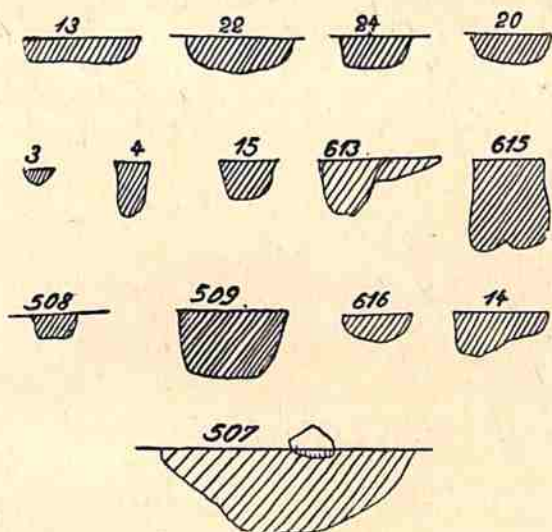
¹³⁾ Por. przypis 10.

wrotnie gruszkowatych można ustalić dolną granicę chronologiczną przypadającą na I w. n. e.

4) (504) Palenisko w przybliżeniu prostokątne z jednym narożnikiem nieregularnie obcięty, zabarwione wzdłuż krawędzi na kolor czarny, przechodzący ku środkowi w szary. Wewnątrz znajduje się kilka kamieni oraz drzewo w stronie pn.-zach. W przekroju tworzy nieckę, nieco silniej zagłębioną w środku; w miejscu tym zabarwienie jest odmienne, a mianowicie jest tam żółta soczewka (żwir?) pod którą znajduje się jeszcze popielata warstwa. Wym.: $1,38 \times 1,0$, głęb. 10 cm w środku 18 cm (rys. 7).

W palenisku odkryto drobną skorupę średniościenną, wykonaną z gliny z domieszką schudzającą w postaci średnioziarnistego piasku, wypaloną na kolor szarobrunatny, o powierzchni gładzonej, stanowiącą jedyny inwentarz paleniska (nr kat. 1199/42). Naczynia w ten sposób wykonane występują w ciągu całego okresu rzymskiego.

Chronologia paleniska: Okres rzymski.

Ryc. 8. Słopanowo, pow. Szamotuly. Przekroje jam od słupów i paleniska „budynku” IV. $\frac{1}{40}$ w. n. — Fig. 8. Słopanowo, distr. de Szamotuly. Coupes verticales des trous de poteaux et du foyer du bâtiment no IV. $\frac{1}{40}$ gr. nat.

Ostatnie z palenisk (4), wysunięte najbardziej na południe, jest nieco oddalone od poprzednich; występuje w formie wydłużonego prostokąta o płaskim dnie i wypełnione jest spalenizną. Wewnątrz znajdują się 2 kamienie. Wym.: $1,50 \times 0,90$ m (przekroju brak) (ryc. 4). W palenisku nie znaleziono żadnej zawartości kulturowej.

Chronologia paleniska: ?

IV. Na działkach 5/6 i 10, czternaście słupów tworzy nieregularny czworobok ze ścianą wschodnią ukośnie ściętą; skierowany jest on dłuższą osią ze wschodu na zachód z odchyleniem od osi N-S o ok. 45° . Wymiary domniemanego budynku wynoszą $3,60 \times 8,0$ m (ryc. 4). Zarysy słupów podpierających ściany są bądź koliste, bądź nieregularne, zakończone tępo. Średnice ich wynoszą od 22 do 60 cm,

a głębokości wahają się od 12 do 30 cm (rys. 8). Ścianę północną podpierają 3 słupy (nry 13, 24, 22), ma ona 8,0 m długości. Ścianę wschodnią o długości 4,0 m podpira 1 słup (20). Ścianę południową mającą ok. 8,60 m długości podpira 5 słupów (nry 3, 4, 15, 613, 614). W jamie od słupa nr 613 odkryto ułamek naczynia prawdopodobnie jajowatego lub baniastego, o powierzchni chropowatej, obmazywanej. Wykonane jest ono z gliny z domieszką schudzającą w postaci średnioziarnistego piasku uformowane w ścianki najprawdopodobniej techniką wałkową, wypalone na kolor brunatny. Fragment ten pochodzi zapewne od większego naczynia zasobowego. Ze względu na stan zachowania nie można bliżej określić chronologii. Na podstawie składu gliny oraz wypału można przyjąć, że pochodzi ono z okresu rzymskiego¹⁴⁾. W jamie słupowej nr 614 znajdował się rozcieracz kamienny (brak). Natomiast ściana zachodnia o długości 3,60 m podparta jest 1 słupem nr 615), w którym znajdowało się kilka drobnych skorup grubościennych, wykonanych z gliny z domieszką gruboziarnistego tłucznia, wypalonych słabo na kolor różowo-brunatny, o powierzchni gładzonej. Skorupy takie na podstawie charakterystycznego składu gliny oraz wypału zalicza się do starszego okresu epoki brązowej¹⁵⁾. Narożnik budowli tworzą słupy nry 509, 508 oraz 616, 14. Pierwsze z nich zawierały skorupy o powierzchni chropowatej, wykonane z gliny z domieszką schudzającą w postaci średnioziarnistego piasku, wypalone na kolor jasno-brunatny. Ułamki te pochodzą zapewne od naczyń szerokootworowych, które to naczynia począwszy od II w. występują w ciągu całego okresu rzymskiego. Ponad to znajdowały się tu kawałki polepy (nr kat. 1197/42). W jamie słupa 616 znaleziono 3 drobne skorupy mało charakterystyczne, wykonane z gliny z domieszką średnioziarnistą.

W odległości 1,40 m od ściany wschodniej a 0,20 m od ściany południowej na głębokości ok. 0,40 m znajduje się wewnątrz chaty (?) palenisko (nr 507) o wymiarach $1,30 \times 0,80$ m. Jest to jama w przybliżeniu prostokątna o zaokrąglonych narożnikach. Wzdłuż krawędzi biegnie pas o zabarwieniu szarym, wewnątrz czarne. Przy zachodniej ścianie znajduje się kamień. W przekroju jama ma kształt głębokiej niecki (40 cm) (Rys. 8). Ceramikę występującą w palenisku reprezentują dwie drobne skorupy, wykonane z gliny z domieszką schudzającą w postaci średnioziarnistego piasku, wypalone na kolor brunatny. Powierzchnia jest chropowata (nr kat. 1197/42).

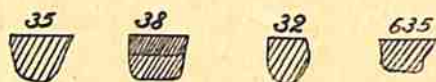
Chronologia zespołu: Zabytki, występujące w niektórych jamach słupów oraz w palenisku domniemanego budynku pozwalają ustalić chronologię zespołu. Najstarszym elementem jest tu ceramika starszego okresu epoki brązowej (jama nr 615), którą to ceramikę, ze względu na ślady osadnicze w tymże okresie na omawianym stanowisku, należy uznać za zalegającą na złożu wtórnym. Liczniej (jamy nry 613, 509, 508, palenisko nr 507) spotyka się ułamki naczyń, na podstawie gliny i wypału zaliczone do okresu rzym-

¹⁴⁾ Jak wyżej.

¹⁵⁾ J. Kostrzewski, Kurhany z II okresu epoki brązowej w okolicy Krotoszyń i Ostrowa, Przegląd Archeologiczny t. III, zesz. 3, r. 1924, str. 263, rys. 7a.

skiego; niestety stan zachowania nie pozwala bliżej określić ich kształtu. Jedynie zawartość słupów nr 509, 508 wskazywałaby na formy szerokootworowe, których dolna granica wieku przypada na początek II stulecia.

V. W północnej części działki 10 wyróżniają się 4 czworoboczne słupy (nr 35, 38, 32, 635), zakończone tępo o średnicy ok. 20–28 cm, o głębokości 10–22 cm (rys. 9), tworzące czworobok o wymiarach $3,90 \times$

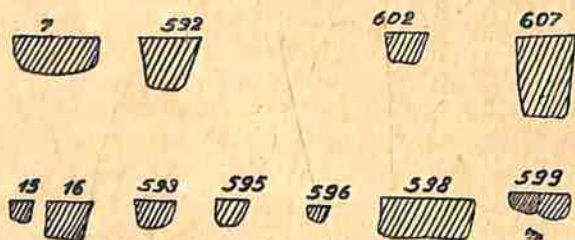

Ryc. 9. Słupanowo, pow. Szamotuły. Przekroje jam od słupów „budynku” V. $\frac{1}{40}$ w. n. — Fig. 9. Słupanowo, distr. de Szamotuły. Coupes verticales des trous de poteaux du bâtiment no V. $\frac{1}{40}$ gr. nat.

$\times 3,30$ m, skierowany dłuższą osią w kierunku północno-południowym. (plan 4).

Chronologia: Żadnego ze słupów nie określa wartość kulturowa. Mając jednak na uwadze brak charakterystycznego kierunku zaobserwowanego we wszystkich wypadkach dla planów budynków z okresu rzymskiego oraz fakt, że przez ścianę południową przechodzi część rowu kolistego, należy przypuszczać, że jeżeli nawet wymieniony wyżej układ tworzył jakąś budowlę, to jednak nie pochodził on z omawianego okresu.

VI. Na odcinkach 8 i 10 rysuje się fragment przypuszczalnego budynku o szerokości 4,0 m, natomiast długość tejże części wynosi 4,80 m. Całość dłuższą osią skierowana jest ze zachodu na wschód, odchylona od osi N-S o ok. 45° (rys. 4). Tworzy go 13 słupów o przekrojach w przybliżeniu kolistych, zakoń-

Ryc. 10. Słupanowo, pow. Szamotuły. Przekroje słupów „budynku” VI. $\frac{1}{40}$ w. n. — Fig. 10. Słupanowo, distr. de Szamotuły. Coupes verticales des trous de poteaux du bâtiment no VI. $\frac{1}{40}$ gr. nat.

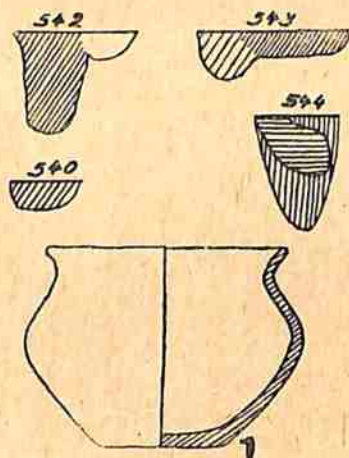
czonych tępo; średnica ich waha się w granicach od 25 do 30 cm, a głębokość od 20 do 40 cm. Ścianę wschodnią tworzyły 2 słupy narożnikowe nry 7 i 592, ścianę zachodnią zaś o długości 4,0 m — 2 słupy (nry 602 i 607). Fragment ściany pn., 2,0 m długiej, reprezentują 3 słupy (nry 15, 16 i nieoznaczony), część ściany pd. zaś, której długość wynosi 4,80 m, 6 słupów, stojących w mniej więcej równomiernych odległościach (nry 593, 595, 596, 598, 599 i 1 nieoznaczony). (rys. 10)

Ponad słupem nr 607 odkryto kilka drobnych ułamków naczyń, wykonanych z gliny tłustej z minimalną domieszką schudzającą w postaci drobnoziarnistego piasku, wypalonych na kolor jasnobrunatny. Na podstawie charakterystycznego składu gliny jak i wypału ułamki te zaliczyć można do kultury ceramiki pucharów lejkowatych.

Chronologia zespołu: ?

Zasadniczo żadnego ze słupów nie określa zawartość kulturowa. Fakt występowania skorup kultury pucharów lejkowatych ponad słupem 607 nie rozwiązuje kwestii chronologii, gdyż ceramika kultury pucharów lejkowatych znajduje się w wielu wypadkach razem lub ponad elementami z okresu rzymskiego.

VII. Na działce 8 widoczny jest ciemnobrunatny pas (ściana budowli słupowej) o długości 7,0 m a szerokości ok. 0,30 m biegnący w kierunku Z—W z odchyleniem od osi N—S o ok. 45° . W pasie tym występują 4 słupy (nr 544, 540, 543, 542) o przekrojach kolistych i zakończeniach tępych lub śpiczastych (nr 544), średnica ich wynosi ok. 20–40 cm, a głęb. 20–50 cm (rys. 11). Zawierały one ułamki naczyń. W jamie słupa nr 540 znajdowała się skorupa o powierzchni chropowatej, wykonana z gliny z domieszką średnioziarnistego piasku, wypalona na kolor czerwono-bru-

Ryc. 11. Słupanowo, pow. Szamotuły. Przekroje jam od słupów „budynku” VII ($\frac{1}{40}$) i naczynie z okresu rzymskiego z jamy słupa 575 ($\frac{1}{2}$ w. n.). — Fig. 11. Słupanowo, distr. de Szamotuły. Coupes verticales des trous de poteaux du bâtiment no VII ($\frac{1}{40}$ gr. nat.) et vase de la période romaine du trou de poteau no 575 ($\frac{1}{2}$ gr. nat.).

natny (nr kat. 1188/42). Pochodzi ona zapewne od naczynia szerokootworowego, które to naczynia, począwszy od II w. występują w ciągu całego okresu rzymskiego. Natomiast w jamie słupa nr 542 odkryto fragment naczynia z łukowato wgiętą częścią dolną o powierzchni gładzonej, czernionej. Wykonany z gliny z domieszką drobnoziarnistego piasku. Fragment pochodzi od naczynia dwustożkowatego ostro profilowa-

nego (nr kat. 1188/42). Naczynia takie występują głównie od końca I—II w.¹⁶⁾

Obok słupa nr 543 prawdopodobnie w czarnej jamie (12 cm głęb.) znaleziono naczynie dwustożkowate o łagodnym załomie z krótką niewyodrębnioną szyjką i wygiętym brzegiem o krawędzi zaokrąglonej. Powierzchnia gładzona. Wykonane z gliny z domieszką średnioziarnistego piasku. Wym.: wys. 9,6 cm, średn. 13,9 cm, otw. 11,8 cm, dno 6,2 cm (rys. 11,1). (nr kat. 1199/42). Naczynia takie charakterystyczne są dla III w. Również na cmentarzysku słopanowskim występują one w grobie 34, datowanym na III w.

Jama słupa nr 544 dostarczyła 6 ułamków naczyń, pochodzących ze środkowych partii naczyń, wykonanych z gliny o domieszce średnioziarnistego piasku. Wypalone na kolor brunatny. Powierzchnia chropowata. Pochodzą od naczyń szerokootworowych, występujących od II w. Dalsze 3 fragmenty pochodzą z górnych części naczyń cienkościennych. Wykonane są z gliny z domieszką drobnoziarnistego piasku i wypalone na kolor brunatny. Powierzchnia gładzona. Brzegi bądź wygięte na zewnątrz (2 ul.) bądź zagięte do wnętrza (1 ul.) o krawędziach zaokrąglonych. Na podstawie niewielkich ułamków przypuszczać można, że pochodzą one od naczyń dwustożkowych ostro profilowanych.

Chronologia zespołu: Pomijając naczynie dwustożkowate znalezione obok słupa 543, datowane na III w. a pochodzące najprawdopodobniej z okresu, kiedy stanowisko to było używane w charakterze cmentarza, zawartość słupów dostarcza materiału ceramicznego, występującego w końcu I i na pocz. II w. (Naczynia ostro profilowane i szerokootworowe). Stąd zespół ten można datować na II w. n. e.

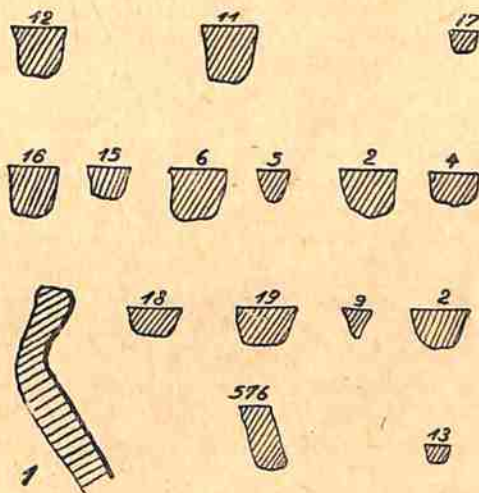
VIII. Na działce nr 14 i 16 czternaście słupów tworzy część (brak ściany z zachodniej) czworoboku o wymiarach 3,60×7,20 (?) m skierowanego dłuższą osią ze wschodu na zachód, z odchyleniem ok. 45° od osi N—S. Słupy są w przybliżeniu koliste, tępo zakończzone, o przeciętnej średnicy ok. 20—30 cm; głębokość ich waha się w granicach od 15—35 cm (rys. 12). Część ściany północnej o długości 7,20 m tworzy 5 słupów (nr 12, 11 oraz trzy nieoznaczone). Ścianę wschodnią, mającą 3,60 m długości, podpira 1 słup (17). Wreszcie część ściany południowej o długości 6,20 m tworzy 6 słupów (16, 15, 6, 5, 2, 4). Narożnik budowli podtrzymują od pn.-wsch. słup 576 a pd.-wsch. słup 13 (rys. 12). Wewnątrz domniemanego budynku znajduje się rząd słupków, biegnący równolegle do dłuższych ścian, występuje on w odległości ok. 80 cm od ściany północnej i wskazuje bądź na istnienie w tym miejscu ściany dzielącej budynek na dwa pomieszczenia, z których mniejsza mogła spełniać rolę komory, bądź też pochodzi ona od innego budynku, wzniesionego w przybliżeniu na tym miejscu, z nieznacznym przesunięciem. Ścianę tę podpira 5 słupów (nr 18, 19, 9 oraz 2 nieoznaczone) (plan 4). W żadnym z powyższych słupów nie odkryto zawartości kulturowej, określającej chronologię zabudowania.

W odległości ok. 1,50 m od wschodniego narożnika a ok. 0,8 m od ściany pn. znajduje się wewnątrz budynku palenisko (nr 575), występujące na głębokości

0,45 m, o wymiarach 1,25×1,0 m. Jest to jama w kształcie (pierwotnie) czworoboku, wyłożona częściowo kamieniami. Wewnątrz jamy znajdowały się ułamki naczyń w ilości 53 sztuk oraz kilka kawałków polepy. Wśród ceramiki wyróżnić można ułamki naczyń z okresu wczesnolateńskiego oraz z okresu rzymskiego.

Ceramika z okresu wczesnolateńskiego reprezentowana jest przez 2 drobne skorupy, pochodzące ze środkowych części naczyń, wykonane z gliny z domieszką schudzącej w postaci gruboziarnistego piasku, wypalone na kolor czerwono-brunatny w przełomie. Powierzchnia czarna, gładzona. Skorupy te na podstawie charakterystycznego składu gliny, jak i wypału zaliczyć można do kultury pomorskiej okresu wczesno-lateńskiego¹⁷⁾.

Ceramikę z okresu rzymskiego reprezentuje 51 ułamków, z czego na górne części naczyń przypadają 2 ul., na środkowe 49 ul. Wyróżniają się tu ułamki naczyń średnościennych, wykonanych z gliny z do-

Ryc. 12. Słopanowo, pow. Szamotuły. Przekroje jam od słupów „budynku” VIII (1/40) i ceramika z okresu rzymskiego z jamy słupa 575 (1/2 w. n.). — Fig. 12. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Coupes verticales des trous de poteaux du bâtiment no VIII (1/40 gr. nat.) et fragment de vase du trou de poteau no 575 (1/2 gr. nat.).

mieszką średnioziarnistego piasku, uformowanych w ścianki za pomocą techniki wałkowo-taśmowej (?). Wypalone na kolor brunatny. Brzegi (2 szt.) są wygięte na zewnątrz o krawędzi prostej (rys. 12, 1). Brzuśce (36) posiadają powierzchnię chropowatą, gładzoną jedynie w części przybrzeżnej i przydennej. Zachowane są one w niewielkich ułamkach, stąd o ich kształcie nic bliższego powiedzieć nie można. Pochodzą one przypuszczalnie od naczyń szerokootworowych, pojawiających się z początkiem II stulecia. W mniejszym stopniu występują ułamki naczyń cienkościennych (13 szt.), pochodzących ze środkowych partii. Wykonane są z gliny z domieszką drobnoziarnistego piasku i wypalone na kolor ciemno-brunatny. Powierzchnia gładzona. Ze względu na zły stan za-

¹⁶⁾ St. Jasnosz, op. cit., ibid., str. 273.

¹⁷⁾ L. Łuka, Cmentarzysko z wczesnego i środkowego okresu lateńskiego w Sokołowicach, pow. Kościan, Fontes Prehistorici, t. III, (1952), Poznań, 1953, str. 138 i nast.

chowania nie można określić formy naczyń. Chronologia paleniska: Wobec przewagi skorup z okresu rzymskiego, które są zarazem elementem najmłodszym, można twierdzić, że palenisko pochodzi z tego okresu a ułamki naczyń szerokootworowych wyznaczają dolną granicę wieku (pocz. II w.). Natomiast znikome ilości skorup z okresu wczesnolateńskiego należy uznać za zalegające na złożu wtórnym. Chronologia zespołu: Okres rzymski (?).

IX. W wykopie 9 układy słupów odkrytych na głębokości 50 oraz 75 cm wskazywałyby, że mamy tu także do czynienia z narożnikami 2 budowli słupowych, wzniesionych mniej więcej w tym samym miejscu z nieznacznym odchyleniem (por. ryc. 4 i 14). Fragment budowli, zarysowującej się na głęb. 50 cm, tworzy 7 słupów o przekroju kolistym i tępych zakończeniach. Przeciętna średnica wynosi 24–28 cm, sięgały one średnio do głębokości 20 cm (rys. 13). Fragment ściany północnej tworzyły 3 słupy (1, 2, 4). Słupem narożnikowym jest słup nr 5. Natomiast część ściany pd. posiadała dwa słupy (6, 7). Odległość między słupami jest stosunkowo regularna i wynosi ok. 40 cm.

Chronologia zespołu: Okres rzymski (?).

X. Na głębokości 75 cm, 5 słupów tworzy również fragment budowli, są one koliste o tępych zakończeniach. Średnice ich wahają się w granicach od 22–30 cm, a głębokości od 20 do 25 cm (rys. 13). Narożnik wspiera słup 5a. Część ściany północnej tworzyły 2 słupy (3a, 2a), część ściany pd. również 2 słupy (6a, 7a).

W warstwie kulturowej oraz na poziomie występowania słupów znajdujemy ułamki ceramiki z okresu rzymskiego. W obrębie samych jam słupowych nie znaleziono żadnej zawartości kulturowej.

Chronologia zespołu: Okres rzymski (?).

XI. W wykopie XI grupują się beładnie słupy w ilości 21 szt. Kształt ich jest kolisty lub nieregularny w przekroju poziomym, w przekroju pionowym zakończenia ich są tępe. Średnica słupów waha się w granicach od 20 do 30 cm, a głębokość ich dochodzi średnio do 20 cm, z tym jednak, że słupy usytuowane są na 2 różnych poziomach, a mianowicie 45 i 70 cm. Zasadniczo można tu także dopatrywać się w odniesieniu do słupów na obydwu poziomach charakterystycznego odchylenia od osi. N—S ok. 45°. (Por. głęb. 45 cm u nrów 6a, 4a, 8a, 10a, 9a oraz głęb. 70 cm nrów 10, 7, 6, 5). W odległości 1,0 m na wschód od skupiska słupów (ewentualnie przed ścianą budowli) znajdowało się na głęb. 30 cm od powierzchni palenisko, wyłożone płatami i bryłami glinianej polepy; wymiary 1,30×0,70 m; głębokość jego wynosiła ok. 15–20 cm. Kształt paleniska był zapewne owalny (częściowo zniszczone); tworzyło ono proste wyniesienie, wystające ponad podłogę. Wewnątrz z paleniska odkryto dużą ilość węgla drzewnego, ziarna pszenicy (*Triticum monococcum*, *compactum* i *dicoccum*) oraz ułamki naczyń w ilości 12 sztuk, z czego 7 przypada na ceramikę grubościenną, wykonaną z gliny z domieszką schudzącej w postaci średnioziarnistego piasku, uformowaną w ścianki najprawdopodobniej techniką taśmowo-walkową. Są one wypalone na kolor szaro-brunatny, powierzchnia niestarannie gładzona.

Brzegi (3 szt.) zachowane są w niewielkich ułamkach. Wydaje się, że fragmenty powyższe pochodzą od naczyń szerokootworowych, występujących od początku II w. Ceramika cienkościenna reprezentowana jest przez 5 szt., pochodzących z górnych partii; wykonane są one z gliny z domieszką średnio- i gruboziarnistego piasku, wypalone na kolor brunatny. Powierzchnia dokładnie gładzona. Brzegi są wygięte na zewnątrz o krawędziach zaokrąglonych lub prostych. Pochodzą one zapewne od naczyń ostro profilowanych, charakterystycznych dla II w.

Chronologia paleniska: Na podstawie ceramiki okresu używania paleniska odnieść można do II w. n. e.

Chronologia zespołu: Okres rzymski (?).

Charakterystycznym szczegółem wszystkich wyróżnionych planów domniemanych budynków jest ich usytuowanie w jednakowym kierunku a mianowicie są one ustawione dłuższą osią z północnego zachodu na południowy wschód; z odchyleniem ok. 45° od osi N—S. Podobną sytuację spotyka się np. w osadzie z okresu rzymskiego w Leśnicy, w pow. lublinieckim na Śląsku, gdzie budynki różnej wielkości i kształtów stawiane były wszystkie w tym samym kierunku¹⁸⁾. Również w Igołomi pow. Miechów odkryto chatę skierowaną dłuższą osią z pn.-zach. na pd.-wsch. z tym jednak, że odchylenie jej od osi N—S wynosiło ok. 60°¹⁹⁾.

Na podstawie dość regularnie układających się zespołów słupów jak i danych porównawczych przypuszczać można, iż sugerowane wyżej połączenie niektórych elementów w całości posiada dużą dozę prawdopodobieństwa.

Natomiast ustalenie rozmiarów poszczególnych budynków jest na ogół niemożliwe ze względu na stan zachowania i fragmentaryczność odkryć. Niemniej w dwóch wypadkach zdołano uchwycić szerokość budowli, wynoszącą 3,60 m a w jednym długość dochodzącą do ok. 8,0 m; długość drugiej budowli zachowana jest niezupełnie i wynosi ok. 7,20 m. Stąd wynikałoby, że niektóre budynki prawdopodobnie w zależności od funkcji miały w przybliżeniu jednakowe rozmiary.

Jeżeli chodzi o dane porównawcze, to w rozmiarach budynków występuje duża różnorodność w poszczególnych osadach.

Najbardziej zbliżone wymiarami i kształtem do słopanowskich byłyby chaty ze Skowarcz na Pomorzu, wynoszące 4×10 cm²⁰⁾. Na ogół jednak, mimo iż szerokość chat często waha się od 3,50 do 4,0 m, to długość ich jest znacznie mniejsza (ok. 5–7 m)²¹⁾.

¹⁸⁾ Józef Kostrzewski, Badania prehistoryczne w powiecie lublinieckim na Śląsku w roku 1936 (Prace Prehistoryczne Śląskie r. 3, ryc. 21a, str. 64. — Por. też tłumaczenie tej pracy przez F. Pfützenreitera: Eine Siedlung der Guttentagerkultur in Forst Koschentin Kr. Lublinitz, Altschlesien, t. 9 (1940), str. 57.

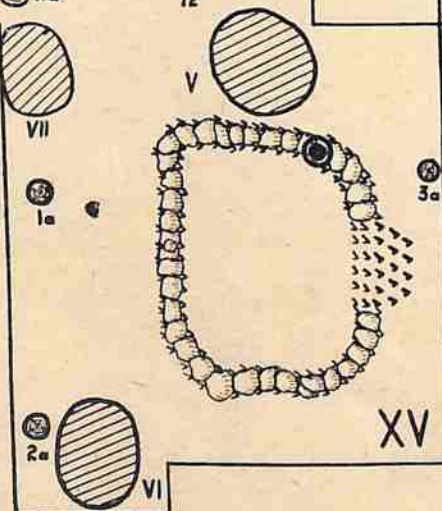
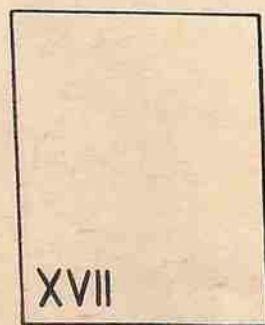
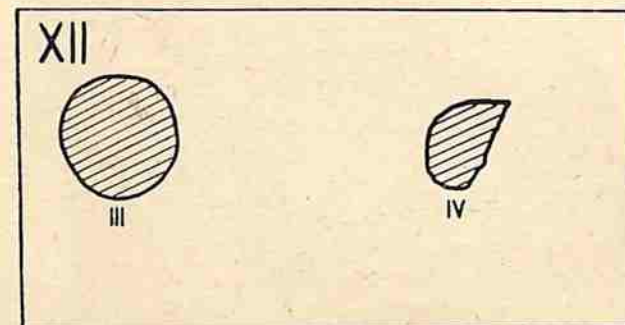
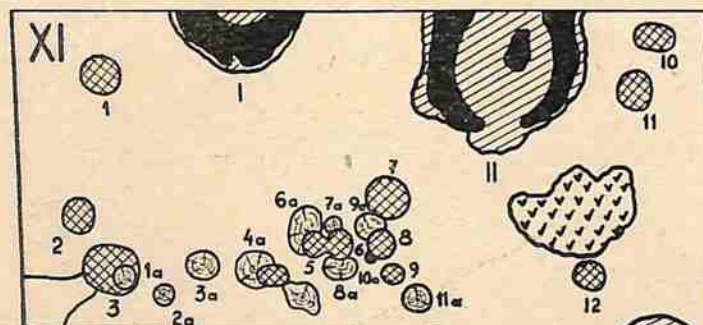
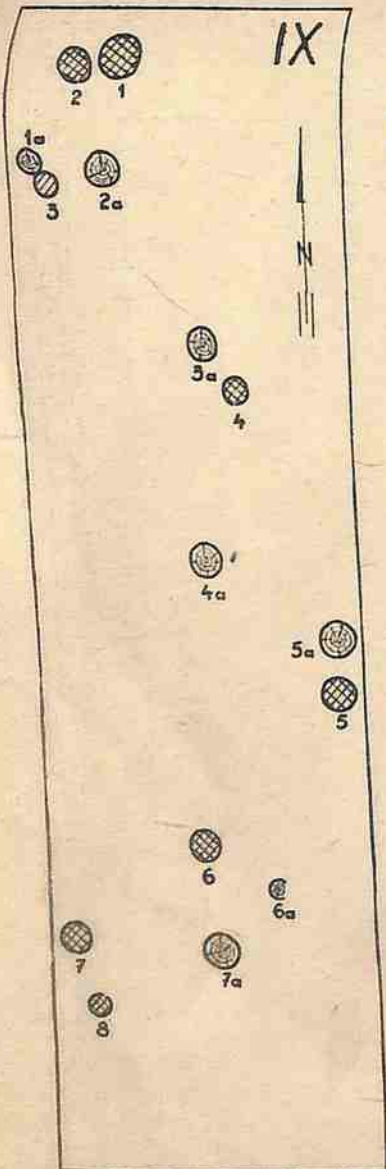
¹⁹⁾ S. N o s e k, Sprawozdanie z badań terenowych w rejonie Igołomia Wschód prowadzonych przez Stację Archeologiczną P. A. N. w 1953 r. (powielane). Fotografii chaty zawdzięczam uprzejmości kol. J. Machnika.

²⁰⁾ R. Schindler, Germanische Siedlungsfunde am Danziger Höhenrand, Gothiskandza, 1940, zesz. 2, str. 45.

²¹⁾ F. H u f n a g e l, Eine Siedlung der Guttentagerkultur in Hedwigstein Kr. Rosenberg, Altschlesien t. 9, r. 1940, str. 84, oraz:

SKŁOPANOWO POW. SZAMOTUŁY

STANOWISKO NR. I

Legenda

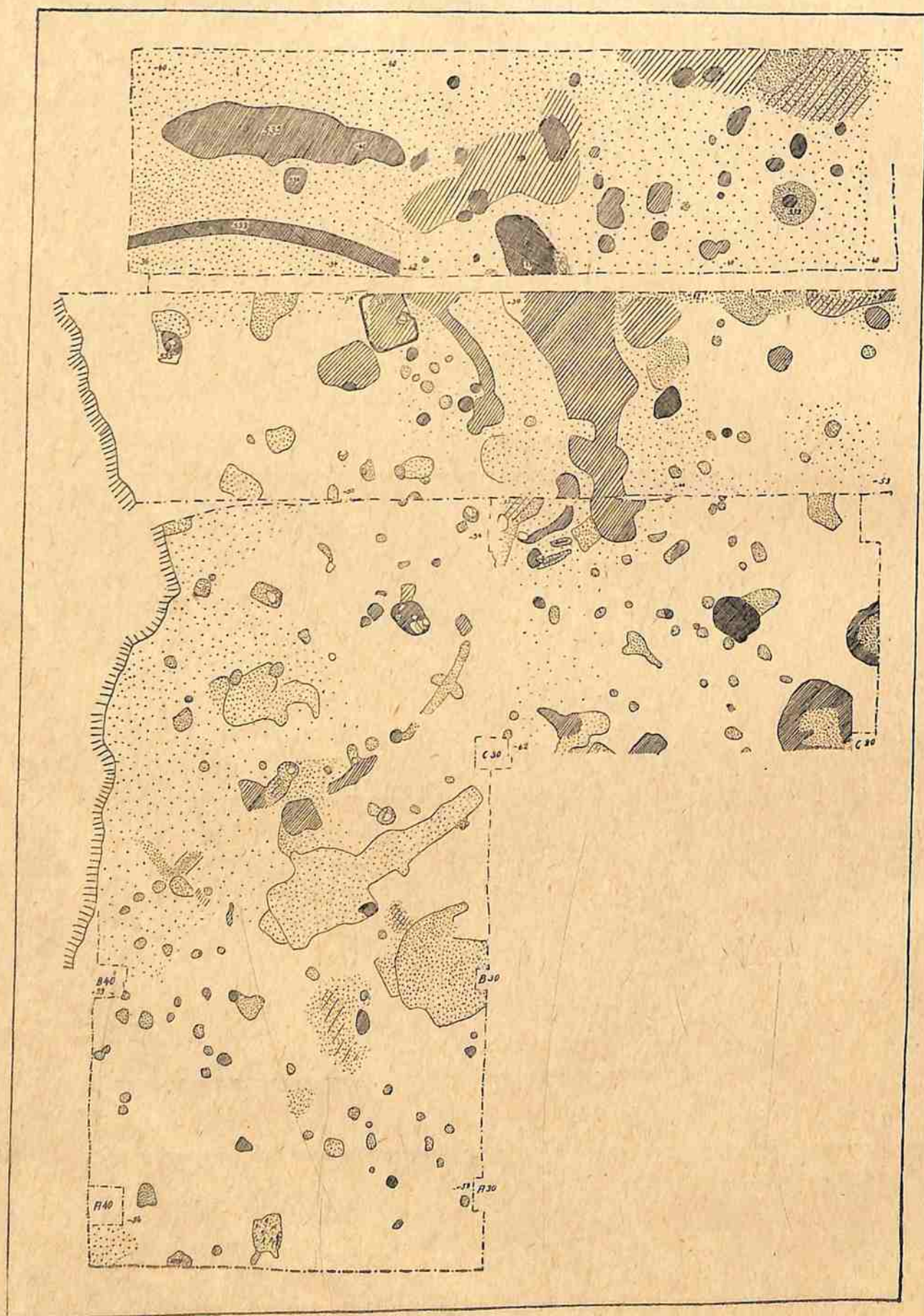
	jamy		ślady po słupach
głęb. 70cm
	glina		granica wykopów
	kamienie		kotek drzewy .i9
	ślady po słupach
głęb. 45cm.		

Ryc. 13. Słopanowo, pow. szamotulski. Rzut poziomy wykopu z r. 1952. — Fig. 13.
Słopanowo, distr. de Szamotuły. Plan des fouilles de l'année 1952.

Légende
 Fosses
 Argile

Pierres
 Trace de poteaux (en profondeur de 45 cm)
 Pieu de mésurage

Traces de poteaux (en profondeur de 70 cm)
 Limite des fouilles

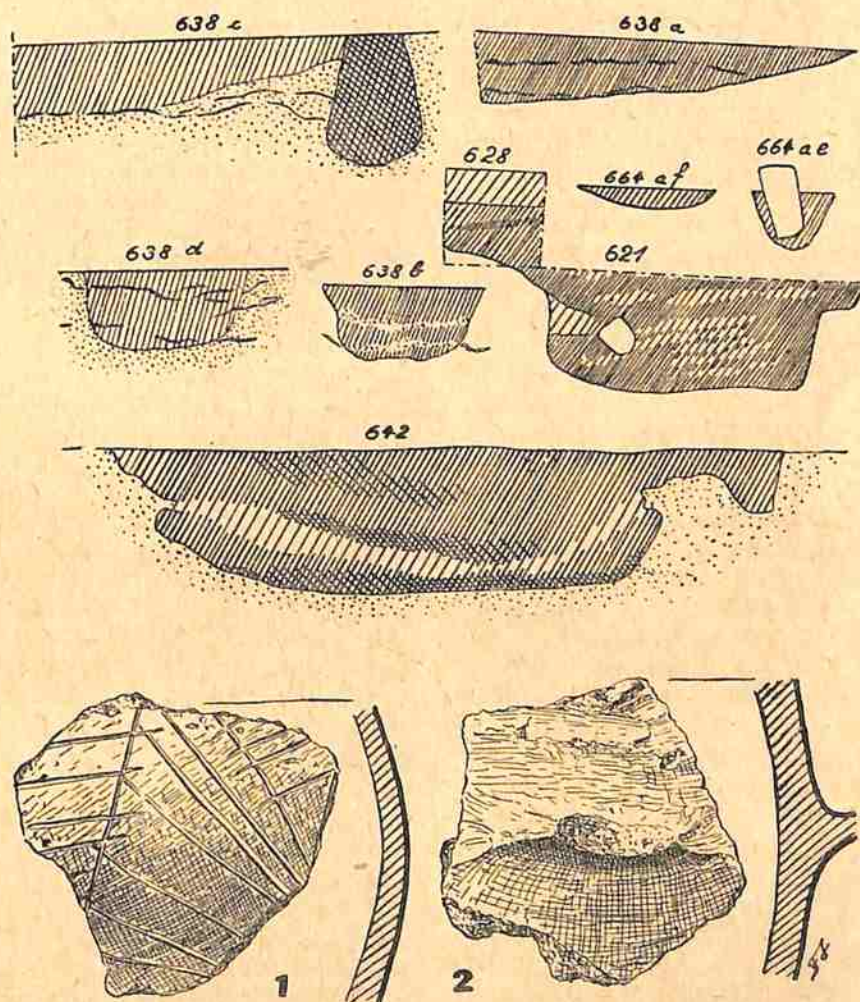
Ryc. 14. Słopanowo, pow. szamotulski. Plan wykopu z r. 1942 na głębokości 40—60 cm. Skala 1 : 150. — Fig. 14. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Plan du terrain fouillé en 1942 dans la profondeur de 40—60 cm. Échelle 1 : 150.

Rowy koliste.

W północnej części odkrytego terenu natknięto się w latach 1941/42 na dwa koncentryczne rowy koliste, usytuowane niestety częściowo na zniszczonym terenie.

Rów zewnętrzny występuje na działkach 10, 8, 13 w postaci wydłużonych, nieregularnych, czarnych plam, zwężających się przy końcach (por. ryc. 4 i 14), o wymiarach $6,50 \times 1,60$ m (nr 638) oraz $2,20 \times 1,20$ m (nr 620/621). Na głębokości 65 cm plama nr 638 zmniejsza się do rozmiarów $5,50 \times 0,80$ m

naczyń z okresu wczesnolateńskiego (1 szt.) oraz z okresu rzymskiego (18 szt.). Ceramika wczesnolateńska reprezentowana jest fragmentem brzegu nieco wychylonego na zewnątrz o krawędzi prostej. Powierzchnia jest chropowata. Ułamek wykonany jest z gliny z domieszką schudzającą w postaci średnioziarnistego piasku i wypalony na kolor ciemno-brunatny. Na podstawie ukształtowania brzegu a także składu gliny jak i wypału fragment można zaliczyć do okresu wczesnolateńskiego²³.

Ryc. 15. Słopanowo, pow. Szamotuły. Przekroje zewnętrznego rowu kolistego ($1/40$) i ceramika ($1/2$ w. n.) z okresu rzymskiego. — Fig. 15. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Coupes verticales du fossé circulaire extérieur ($1/40$ gr. nat.) et fragments de céramique de la période romaine y trouvés ($1/2$ gr. nat.).

(ryc. 14 i 15). W przekroju tworzy ona nieckę o głębokości około 65 cm. W pn. części jamy występuje intensywnie czarny, kolisty dół, rozszerzający się w dolnej części, o wymiarach 27×50 cm, dochodzący do głębokości 64 cm. W obrębie jamy występowały ułamki

S. Nosek, Sprawozdanie z Igołomii za rok 1953 (maszynopis).

Trudno w tej chwili rozstrzygnąć, czy rozmiary i kształt chat pozostają w jakiejś zależności od chronologii znalezisk lub czy wiążą się one z pewnymi zasięgami kulturowymi. Zagadnieniem tym zajmie się autorka w szerszych studiach nad osadnictwem w zakresie rzymskim na terenie Pomorza.

Ceramikę z okresu rzymskiego reprezentuje 18 ułamków; z tego na górne partie przypada 1 szt., na środkowe 17 sztuk. Ułamki naczyń średniościennych (12 szt.) wykonane są z gliny z domieszką schudzającą w postaci średnioziarnistego piasku i wypalone na kolor szaro-brunatny. Powierzchnia ich jest chropowata, gładzona jedynie w partii przybrzeżnej i przydennej. Brzeg jest lekko wygięty o krawędzi prostej. Brzuśce (11 szt.) zachowane są w niewielkich ułamkach, stąd o ich kształcie nic powiedzieć nie

²³ L. Łuka, Cmentarzysko w Sokolowicach ..., str. 138, 140.

można. Wydaje się, że pochodzą one od naczyń szerokootworowych, występujących z początkiem II w. i trwających w ciągu pozostałej części okresu rzymskiego. Ułamki naczyń cienkościennych (7 szt.) pochodzą ze środkowych partii i wykonane są z gliny z domieszką drobnoziarnistego piasku, wypalone na kolor brunatny lub czarny. Powierzchnia jest dokoła gładzona. Ze względu na ułamkowy stan ich zachowania nie można określić ich formy. Naczynia tak wykonane występują w ciągu całego okresu rzymskiego.

Ponad to w jamie znaleziono ułamek kości zwierzęcej^{22a)}.

Chronologia jamy: Jamę datować można na podstawie ceramiki znajdującej się w jej wnętrzu. Są to ułamki naczyń datowanych w ramach okresu rzymskiego. Wyjątek stanowi ułamek brzegu, pochodzący z okresu wczesnolateńskiego, który można uznać za zalegający na złożu wtórnym.

Następną częścią rowu kolistego na tymże odcinku jest jama nr 621, oddalona o 3,6 m na pd.-zach. w kształcie wydłużonego prostokąta, o wym. $2,2 \times 1,2$ m, zwężającego się z obydwu dłuższych końców. Górna partia jamy częściowo zniszczona. W przekroju tworzy regularny, prostokątny wkop o średnicy 1,36 m, rozszerzający się gwałtownie na wysokości 60 cm; głębokość jej dochodzi do ok. 90 cm. W poziomie na głęb. 65 cm w pn.-zach. części znajduje się skupisko kilku kamieni (rys. 15). W obrębie jamy odkryto ułamki ceramiki, w ilości 25 sztuk, pochodzące z okresu późno-lateńskiego (1 szt.) i rzymskiego (24 szt.). Ceramika z okresu późnolateńskiego ogranicza się do 1 ułamka brzegu wygiętego na zewnątrz, zgrubiałego, o krawędzi facetowanej, wykonanego z gliny z domieszką drobnoziarnistego piasku, wypalonego na kolor brunatny.²³⁾ Powierzchnia gładzona.

Ceramikę z okresu rzymskiego reprezentują ułamki naczyń średniościennych, wykonanych z gliny z domieszką średnio- i gruboziarnistego piasku, uformowanych w ścianki prawdopodobnie techniką taśmowo-wałkową. Wypalone na kolor brunatny. Powierzchnia jest chropowata, względnie niestarannie gładzona. Brzeg (1 szt.) jest wygięty, o krawędzi zaokrąglonej. Brzuśce (23 szt.) zachowane są w drobnych fragmentach, stąd o ich kształcie nic bliższego powiedzieć nie można. Wydaje się, że skorupy te pochodzą od naczyń szerokootworowych, występujących z początkiem II w.

Chronologia jamy: Mając na uwadze fakt, że naczynia szerokootworowe występują zasadniczo w ciągu całego okresu rzymskiego, zespół nasz można datować jedynie w ramach tegoż okresu. Trudno stwierdzić, czy skorupę z okresu późnolateńskiego należy zaliczyć do form przeżywających się w końcu I w., czy też zalega ona na złożu wtórnym, co wydaje się zresztą prawdopodobne ze względu na występowanie na tymże stanowisku kilku grobów z tego okresu.

Na działce 8 zewnętrzny rów kolisty występuje w postaci czarnej, podługowatej jamy (nr 642), zwężającej się z obu końców, o wymiarach $3,70 \times 1,70$ m. W przekroju jama jest nieckowata, wypełniona czarną od spalenizny ziemią. Głębokość jej na poziomie ok. 50 cm wynosi ok. 74 cm, zważywszy jednak, że jama

występuje już na głębokości 40 cm (por. plan), zatem łączna głębokość jamy sięgała zapewne 1 m. Średnio na głębokości 55 cm występuje warstewka żwiru, grubości ok. 10 cm, która przedziela jamę na 2 części (rys. 15).

We wnętrzu jamy znajdowały się 3 duże bryły popieliny glinianej z odciskami niekorowanego drewna oraz ułamki naczyń w ilości 37. Wyróżnić tu można ceramikę z wczesnego okresu lateńskiego (20 szt.) oraz rzymskiego (17 szt.). Ceramikę z okresu lateńskiego reprezentuje 20 skorup, pochodzących z środkowych partii naczyń grubościennych, wykonanych z gliny z domieszką schudzącą w postaci gruboziarnistego piasku i tłuczni. Wypalone są one na kolor jasno- i szarobrunatny. Powierzchnia ich jest chropowata, obrzucona, gładzona jedynie w partii przydennej i przybrzeżnej. Powyższe ułamki ze względu na charakterystyczny skład gliny oraz wypał zaliczyć można do okresu wczesnolateńskiego²⁴⁾.

Ceramika z okresu rzymskiego reprezentowana jest przez 2 szt. pochodzące z górnych partii, 13 szt. ze środkowych oraz 2 szt. pochodzące z partii przydennej i dennych. Wśród nich wyróżnić można ułamki naczyń średniościennych (12 szt.), wykonanych z gliny z domieszką schudzącą w postaci średnioziarnistego piasku. Wypalone są one na kolor brunatny. Powierzchnia chropowata, gładzona w części przydennej i dennej. Brzeg (1 szt.) jest wygięty na zewnątrz o krawędzi prostej. Brzuśce (9 szt.) zachowane są w drobnych ułamkach, stąd o ich kształcie nie powiedzieć nie można. Dna (2 szt.) są wyodrębnione. Ułamki te pochodzą od naczyń szerokootworowych z brzegami wygiętymi na zewnątrz, pojawiających się w początkach II w. Ułamki naczyń cienkościennych wykonanych z gliny z domieszką drobnoziarnistego piasku, wypalonych na kolor czarny o powierzchni gładzonej, reprezentuje ułamek brzegu (1 szt.), wygiętego o krawędzi zaokrąglonej, od naczynia ostro profilowanego oraz brzuśce (4 szt.), zachowane jednakże w zbyt drobnych ułamkach, aby można było określić ich kształt. Wydaje się jednak, że pochodzą one jak i brzeg od naczyń ostro profilowanych, występujących głównie w II w. n. e.²⁵⁾

Chronologia jamy: Przy datowaniu jamy oprócz się należy na elementach najmłodszych, które to elementy reprezentuje ceramika z okresu rzymskiego z II w. Natomiast ceramikę wczesnolateńską uznać można za zalegającą na złożu wtórnym.

Na odcinku 13 rysuje się fragment rowu kolistego (585 i 664), o długości 6,30 m i przeciętnej szerokości 60–80 cm. We wschodniej części, jak i u zachodniej występuje wyraźne proste zakończenie wkopu. Przekrój pionowy, wykonany na 65 cm od powierzchni, wskazuje, że jest to już zasadniczo dno rowu nieckowatego kształtu. Głębokość rowu, licząc średnio od 40 cm poniżej powierzchni, wynosiła ok. 35 cm. W zachodniej jego części wkopany został grób szkieletowy (585). W obrębie rowu znaleziono ułamki naczyń w ilości 21 sztuk. Z tego 10 sztuk przypada na ceramikę z okresu rzymskiego.

Wśród ceramiki neolitycznej wyróżnić można ułamki naczyń (9 szt.) wykonanych z gliny tłustej z mini-

^{22a)} Kości ze względu na stan zachowania nie można było określić.

²³⁾ J. Kostrzewski, *Od mezolitu ...*, str. 302.

²⁴⁾ L. Łuka, l. c.

²⁵⁾ J. Kostrzewski, *Od mezolitu ...*, str. 320.

malną domieszką miążkiego piasku wypalonych na kolor jasno-brunatny. Pochodzą one z środkowych partii naczyń (9 szt.) oraz z części dolnych (2 szt.), posiadających dna wyodrębnione. Na podstawie kształtu den oraz charakterystycznego składu gliny można przypuszczać, że należą one do kultury ceramiki pucharów lejkowatych²⁶.

Natomiast fragment brzegu z małym uszkiem należy zapewne do kultury ceramiki sznurowej²⁷.

Ceramika z okresu rzymskiego reprezentowana jest przez 11 sztuk. Z tego 1 szt. pochodzi z górnych części oraz 10 szt. ze środkowych. Ułamki naczyń średnio- i grubościennych (8 szt.) wykonane są z gliny z domieszką średnioziarnistego piasku i wypalone na kolor szaro-brunatny. Powierzchnia jest bądź niestarannie gładzona, bądź chropowata, gładzona jedynie w partiach przydennej i przybrzeżnej. Brzeg (1 szt.) jest wygięty na zewnątrz o krawędzi zaokrąglonej. Brzuśce (7 szt.) są baniaste, w jednym wypadku powyżej największej wydętności znajduje się taśmowate ucho, zwężając się w środku. Inny fragment zdobiony jest płytkimi bruzdami, biegnącymi w różnych kierunkach. Ułamki należą do naczyń szerokootworowych, z brzegami wygiętymi, pojawiającymi się z początkiem II w. Ornament złożony z bruzd występuje głównie w II w.²⁸

Naczynie cienkościennie, wykonane z gliny z domieszką drobnoziarnistą, wypalone na kolor czarny, reprezentują 3 ułamki pochodzące ze środkowych partii, o powierzchni dokładnie gładzonej.

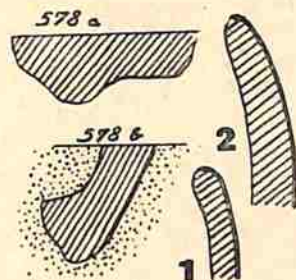
Chronologia jamy: Skorupy naczyń cienkościennych, ze względu na ułamkowy stan zachowania można datować jedynie w ramach okresu rzymskiego. Fragment naczynia szerokootworowego zdobionego bruzdami pozwalałby zaliczyć obiekt ten do II w. n. e.

Natomiast elementy neolityczne, znajdowane zresztą często na terenie stanowiska luźno, jak i w zespołach, należy uznać za zalegające na złożu wtórnym.

Rów wewnętrzny. — Występuje na działkach 10, 8, 12 oraz 11 w postaci czarnych lub brunatno zabarwionych pasów, łukowato wygiętych, o przeciętnej szerokości ok. 0,50 m. Długość poszczególnych pasów, zaznaczonych na planach, jest różna. Na działce 10 wynosi ona 7,5 m, na działce 8—4,25 m, na działce 12—1,75 m, oraz 3 m na działce 11 (rys. 16). (Por. ryc. 4 i 14). Wydaje się, że rów ten jest nie tylko wąszy, ale także płytszy. Na rzutach poziomych bowiem rów zanika na głęb. ok. 65 cm, stąd przypuszczać należy, że głębokość jego wynosiła ok. 35 cm, jeżeli głębokość rzutów poziomych, gdzie po raz pierwszy plamy te występują, równa się momentowi zarysowania jam.

W obrębie zewnętrznego rowu na odcinku 10 (nr 533 — por. ryc. 14) występowały drobne ułamki kości zwierzęcych oraz ceramika w ilości 18 sztuk, z czego 3 szt. przypadają na górne partie naczyń, 15 szt. na środkowe. Wyróżnia się tu ceramika średniościenna (10 szt.), wykonana z gliny z domieszką schudzącą w postaci średnioziarnistego piasku, wypalona na kolor brunatny. Powierzchnia jest chropowata, gładzona

w części przydennej i przybrzeżnej. Brzegi (2 szt.) są zagięte do wnętrza o krawędzi zaokrąglonej. Brzuśce (8 szt.) zachowane są w drobnych ułamkach. Przypuszczać można, że skorupy te należały do naczyń szerokootworowych, występujących w okresie rzymskim w II w. Drugą grupę ceramiki tworzą ułamki naczyń cienkościennych (8 szt.), wykonanych z gliny z domieszką drobnoziarnistą, wypalonych na kolor czarny. Powierzchnia dokładnie gładzona. Brzeg (1 szt.) jest wygięty, o krawędzi prostej. Brzuśce (7 szt.) zacho-

Ryc. 16. Słopotowo, pow. Szamotuły. Przekroje wewnętrznego rowu kolistego i ceramika (1/2 w. n.) z okresu rzymskiego. — Fig. 16. Słopotowo, distr. de Szamotuły. Coupes du fossé circulaire intérieur et fragments de vases de la période romaine y trouvés (1/2 gr. nat.).

wane są w niewielkich ułamkach. Pochodzą one zapewne od naczyń ostro profilowanych, występujących głównie w II w. (Nr kat. 1197/42).

Chronologia rowów: Porównując materiał ceramiczny, występujący w poszczególnych jamach, zaliczonych tak do zewnętrznego jak i wewnętrznego rowu, nie stwierdzono różnicy w jego charakterze. Pospolicie występują fragmenty zapewne szerokootworowych naczyń o powierzchni chropowatej, gładzonej w partiach przydennej i przybrzeżnej oraz fragmenty naczyń cienko- i średniościennych, zachowanych w niewielkich ułamkach, jedynie niektóre większe fragmenty można było zaliczyć do naczyń ostro profilowanych. Stąd też na podstawie jednolitego charakteru ceramiki poszczególne jamy można uznać za współczesne. Chronologię rowów oprócz można na stratygrafii, jak i materiale zabytkowym, ograniczającym się do ułamków ceramiki. Górną granicę wieku wyznacza grób szkieletowy (nr 40 (585)) wkopany w jamę 664 zewnętrznego rowu kolistego. Grób ten datowany jest na II w.; stąd wynikałoby, że w II w. rów kolisty nie spełniał już swej funkcji. Natomiast ceramika z okresu rzymskiego reprezentuje formy, pojawiające się z początkiem II w. (ostro profilowane) oraz szerokootworowe, występujące w tymże samym czasie. Stąd wynikałoby, że rowy kolisty można datować na początek II w. Występująca tu również ceramika neolityczną oraz z okresów lateńskich uznać można za zalegającą na złożu wtórnym. W odniesieniu do ceramiki późnolateńskiej trudno stwierdzić, czy występuje ona na złożu wtórnym czy

²⁶ K. Jażdżewski, *Kultura pucharów lejkowatych w Polsce środkowej i zachodniej*. Poznań, 1936, str. 270.

²⁷ J. Kostrzewski, *Od mezolitu...*, str. 169.

²⁸ St. Jasnosz, op. cit., ibid., str. 198, grób 293, ryc. 299, 1.

też jest w zespole elementem przeżywającym się jeszcze w końcu I i na początku II w.

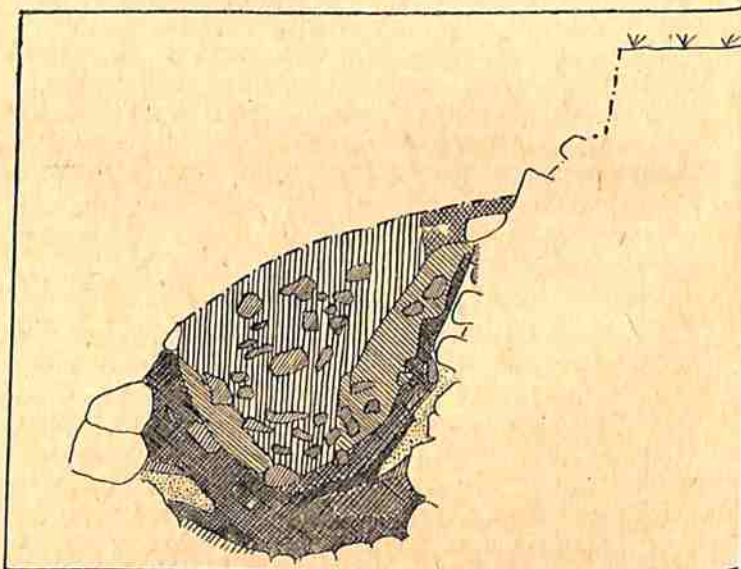
Układ wyżej opisanych, współczesnych sobie jam, jak już zaznaczono, tworzy 2 koncentryczne półkola (przypuszczalnie tworzyły one pierwotnie koło, którego druga część znajdowała się na terenie zniszczonym przed rozpoczęciem badań). Średnica rowu wewnętrznego wynosiła ok. 16,0 m; szerokość rowu waha się ok. 0,50 m, a jego głębokość prawdopodobnie 0,35 m. W odległości ok. 1,50 m znajdował się zewnętrzny rów, którego średnica wynosiła ok. 2,0 m, natomiast szerokość rowu wahała się między 1,50 m a 0,80 m. Przeciętną głębokość również trudno ustalić ze względu na brak dokładnych danych, a mianowicie momentu zarysowania się jamy w poziomie. Przypuszczalnie głębokość wynosiła ok. 0,90—0,70 m. Jak wynikałoby z rzutów poziomych, rów zewnętrzny nie tworzył zamkniętej całości, lecz był kilkakrotnie przerwany (przejściami?). Coprawda dokładne ich ustalenie komplikuje brak planów na jednym poziomie, uwzględniając jednak prosto ścięte zakończenia poszczególnych jam (np. jamy nr 664), wydaje się, że faktycznie rów był przerwany dwukrotnie na zachowanym odcinku terenu. Przerwy te mają (działka 10) 3,60 m długości oraz (działka 12) ok. 7,0 m długości. W odniesieniu do rowu wewnętrznego nie można twierdzić z pewnością, czy na zbadanym terenie był on również przerwany. Przestrzeń otoczona rowami (wewnętrzna) wynosi ok. 110,9 m²; usytuowanie jam, słupów oraz 2 palenisk odkrytych w obrębie tej przestrzeni nie wykazuje celowych układów, z których można by odczytać rzuty poziome domniemanych budowli; wydaje się nawet, że nie są one współczesne z rowami, szczególnie podpada to na przykładzie palenisk, które znajdują się w pd.-wsch. części wnętrza. Prostokątne palenisko 55 (ryc. 4) dotyka swym narożnikiem wewnętrznego rowu, a palenisko 52 (ryc. 4) znajduje się między rowem zewnętrznym a wewnętrznym i jest silnie zniszczone; bardzo możliwe, że częściowego zniszczenia dokonano przy kopaniu rowu wewnętrznego. Zaznaczyć również należy, że żaden z wyróżnionych domniemanych budynków nie jest umiejscowiony na terenie zamkniętym przez rowy. Obiekt ten nie posiada analogii w odkryciach polskich tak w okresie rzymskim jak i innych okresach.

Podobny rów odkryto w Biskupinie na stanowisku 2a. Rów biskupiński pochodzi jednak z wczesnego okresu epoki brązu i przypuszcza się, że spełniał on funkcję zagrody dla bydła²⁹⁾ podobnie jak analogiczne rowy znane z młodszej epoki kamiennej i z wczesnego okresu epoki brązu w Wielkiej Brytanii (Windmill-Hill)³⁰⁾ oraz Niemczech Zachodnich i południowych np. Beusterburg w Saksonii, należące do kultury michelsberskiej³¹⁾. Jednakże analogie te są bardzo odległe w czasie, wobec czego nie można ich bezpośrednio wiązać z odkryciami słopanowskimi. Mając jednak na uwadze wyniki badań osteologicznych o ho-

dowlanych zajęciach ludności zamieszkującej osadę, nie jest wykluczone, że i w tym wypadku rowy koliste spełniały funkcję zagrody dla bydła.

Konstrukcje kamienne.

W pd.-zach. i pd.-wsch. części osady odkryto dwie konstrukcje kamienne. Pierwsza z nich badana w czasie kampanii wykopaliskowej w 1942 r. była już przed rozpoczęciem prac zniszczona. Konstrukcja ta występuje w postaci jamy o głębokości ok. 2,10 m, tworzącej w rzucie poziomym w przybliżeniu kwadrat z zaokrąglonymi narożnikami o wymiarach 2,40×2,20 m. Ściany jamy wykonane były z kamieni polnych, łączonych gliną; zwężały się one nieco ku dołowi (rys. 17, 18, fot. 19, 20). Wnętrze wypełnione było czarną ziemią, w której znajdowały się fragmenty polepy, użyte do wylepienia „rusztu“, złożonego z belek niekorowanych o przeciętnej średnicy 20 cm. Zewnętrzna

Ryc. 17. Słopanowo, pow. Szamotuły. Przekrój jamy kamiennej nr I. 1/40 w. n. — Fig. 17. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Coupe de la cavité cuvelée de pierres no I. 1/40 gr. nat.

powierzchnia jest naogół prosta i posiada odciski słomy i traw oraz w małej ilości odciski zboża. Poniżej czarnej ziemi znajdowała się intensywnie czarna warstwa (spalenizny?) o grubości 30 cm, rozciągająca się wzdłuż ścian ku górze. Tuż przy ścianach między warstwą spalenizny a kamieniami znajdowały się skupienia spalonego prosa. Poza tym z konstrukcji zachowały się szczątki spalonego drewna (nr kat. 615/41) oraz 5 ułamków, pochodzących ze środkowych partii naczyń. Ceramika średnio- i grubościenna reprezentowana jest przez 4 ułamki wykonane z gliny z domieszką średnioziarnistego piasku, wypalone na kolor brunatno-szary. Powierzchnia ich jest chropowata. Natomiast ceramikę cienkościenną reprezentuje 1 fragment, wykonany z gliny z domieszką drobnoziarnistego piasku, wypalony na kolor brunatny. Powierzchnia jest dokładnie gładzona. (Nr kat. 757/41). Fragmenty te na podstawie składu gliny oraz wypału zaliczyć można do okresu rzymskiego.

Druga analogiczna konstrukcja występowała w pd.-wsch. części stanowiska w wykopie XV, na głębokości

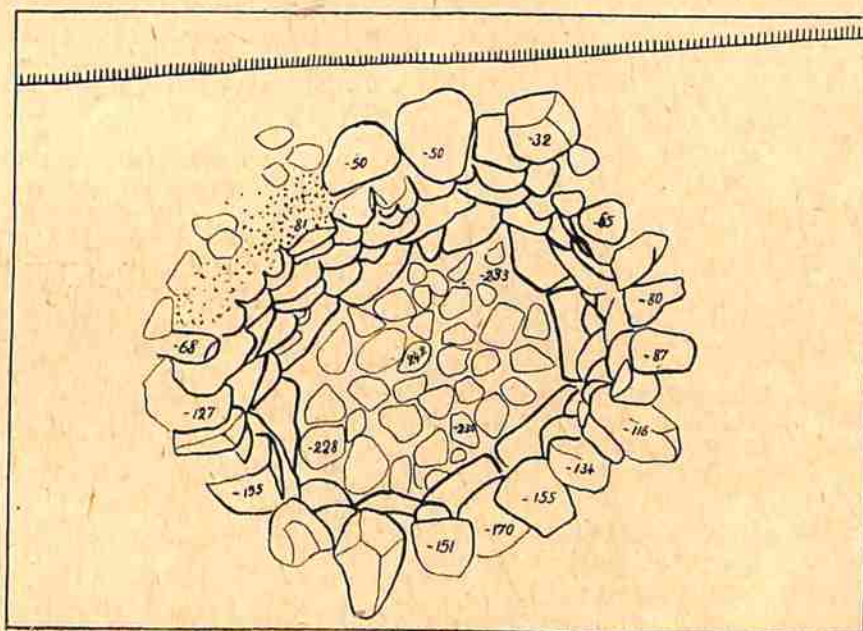
²⁹⁾ L. Rauhut, Ślady osadnictwa kultury iwieńskiej na stanowisku 2a w Biskupinie, pow. Żnin. Wiadomości Archeologiczne t. XX, str. 252—259.

³⁰⁾ G. Childe, Prehistoric Communities of the British Isles, London 1949, str. 34.

³¹⁾ K. Tackenberg, Die Beusterburg: Ein jungsteinzeitliches Erdwerk in Niedersachsen (rec. S. Piggot The Antiquaries Journal, 1953, nr 121).

około 37 cm pod powierzchnią. Ściany jej wykonane były z kamieni polnych znacznej wielkości (przeciętnie wielkości głowy ludzkiej), łączonych gliną. W rzucie poziomym był to prostokąt z zaokrąglonymi narożnikami (wym. $2,20 \times 1,70$ m, głębokość 2,15 m). Ściany zwężały się dość silnie ku dołowi, tworząc dno o bardzo małej powierzchni. Górna warstwa kamieni na dnie była łączona, jak zresztą całość, gliną, natomiast dolna warstwa kamieni nie była niczym powiązana. Od strony wschodniej w górnej części brak czterech warstw kamieni (w pionie) tworzył dościsłe wylepione gliną, również na zewnątrz konstrukcji, był to zarazem dolny poziom warstwy kulturowej (W. I.). Wokół konstrukcji poniżej warstwy kulturowej nie było śladu wkopu (rys. 21). Natomiast w odległości ok. 40 cm od strony zachodniej a ok. 20 cm od strony wschodniej od wyżej wymienionej konstrukcji znajdowały się w trzech narożnikach ślady po słupkach, stąd można

konstrukcji, tak ku górze jak i ku dołowi. Gлина, łącząca kamienie, wypalona jest na kolor czarny do połowy przekroju ściany konstrukcji (rys. 21). Kamienie wykazywały ślady silnego przepalenia. Wreszcie z dolnej części warstwy spalenizny w wysepce brunatnego żwiru znajdowały się zniszczone drobne fragmenty kości zwierzęcych oraz fragmenty naczynia szeroko-otworowego z zaokrąglonym brzuścem i dnem płaskim, nie wyodrębnionym. Brzeg nie zaznaczony o krawędzi zaokrąglonej. Powierzchnia szorstka, koloru szarego. Gлина z domieszką drobnoziarnistego piasku. Sklejone z ułamków. Wys. 13,2 cm, średn. 21 cm, dno 11 cm, otw. 18,2 cm (rys. 22). Naczynie najbardziej zbliżone kształtem jak również składem gliny znane jest z Wymysłowa, datowane na podstawie zapinek na drugą połowę I w. n. e.³²⁾. Jednakże naczynia tego typu występują także w II a nawet na przełomie II i III w. n. e.³³⁾.

Ryc. 18. Słopanowo, pow. Szamotuły. Jama kamienna nr 1. Widok z góry.
1/20 w. n. — Fig. 18. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Cavité couvée de pierres
no I. Vue d'en haut. 1/20 gr. nat.

przypuszczać, że konstrukcja była nakryta dachem (rys. 13). Wnętrze było wypełnione ogromną ilością polepy silnie przepalanej, której duże fragmenty wyraźnie wykazują, że użyto jej do wylepiania rusztu, złożonego z belek nieokorowanych o przeciętnej średnicy 20 cm.

Zewnętrzna powierzchnia polepy jest zupełnie prosta i posiada odciski równomiernie rozrzuconego zboża. Uwarstwienie wnętrza przedstawia się następująco: pod warstwą kulturową zagłębioną (licząc od górnej warstwy kamieni) na około 15 cm zalega warstwa brunatna, wypełniona polepą o zabarwieniu ceglastym, do głęb. ok. 1,0 m, poniżej znajduje się warstwa intensywnie czarnej spalenizny o konsystencji proszku, również z dużą zawartością polepy, koloru czarnego oraz różnej wielkości kawałków węgla drzewnego. Po bokach, tuż przy ścianach spalenizna cienką warstewką rozciąga się na całej powierzchni

Podobne jamy o kamiennych ścianach, połączonych gliną, posiadające również gliniane sklepienie, znane są z licznych osad z okresu rzymskiego. O przeznaczeniu tego rodzaju jam w zależności od szeregu charakterystycznych szczegółów istnieją w literaturze przedmiotu dwie zasadnicze hipotezy, mianowicie, że miały one związek z produkcją żelaza oraz, że służyły jako piece piekarskie. Najbliższą analogią do jam słopanowskich jest jama odkryta w osadzie z okresu rzymskiego w Poznaniu, na Sołaczu³⁴⁾. Zwężając się ku dołowi ściany zbudowane były z kamieni polnych, łą-

³²⁾ St. Jasnosz, op. cit., ibid., str. 108, grób 169, ryc. 146, 1.

³³⁾ J. Kostrzewski, *Od mezolitu...*, str. 276 oraz: F. Pfützenreiter, *Die vor- und frühgeschichtliche Besiedlung des Kreises Fraustadt, Schneidemühl*, 1935, str. 6.

³⁴⁾ Akta Archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu.

Ryc. 19. Słopanowo, pow. Szamotuły. Jama kamienna nr I. — Fig. 19. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Cavité cuvelée de pierres no I.

czonych gliną. Wzdłuż ścian i na dnie znajdowała się warstwa spalenizny. Wnętrze wypełnione było warstw  spalenizny, poniżej której zalegała warstwa przepalonych ułamków polepy z odciskami belek o średnicy ok. 15—20 cm. W dolnej warstwie na g eb. ok. 1,0 m (?) od g ornej krawędzi zalegała ziemia oraz kilka kamieni polnych. Wymiary jamy wynosiły prawdopodobnie:  rednica ok. 1,50 m, a g eboko  1,50 m³⁵⁾. Przeznaczenie te że jamy nie jest dokładnie wyjaśnione; w starszej literaturze spotyka się wzmianki, jakoby miała to by  piwnica³⁶⁾; jednakże ostatnio W. Hensel³⁷⁾ na podstawie analogicznych jam wiązących się z produkcj  żelaza sugeruje mo liwo  używania konstrukcji so ackiej w tymże celu, tymbarziej, że ślady produkcji tego surowca w postaci dymarek odkryto w pobliżu jamy. Podobnie interpretowane są analogiczne konstrukcje znane z H ummels-

³⁵⁾ Rysunek wykonano na papierze milimetrowym bez podania skali; na podstawie analogii wydaje się, że narysowany został w skali 1 : 10, jak i inne plany z tego stanowiska.

³⁶⁾ E. Blume, Mannus IV, 1915, str. 157 oraz Aus dem Posener Lande, 1910, str. 294. M. Piaszykówna, Pradzieje miasta Poznania, Poznań, 1952, str. 246) wspomina tylko o odkryciu piwnicy.

³⁷⁾ W. Hensel, Poznań w starożytności i we wczesnym średniowieczu, Przegląd Zachodni, t. II, 1953, str. 62, ryc. 18.

b ttel koło Hamburga³⁸⁾, Berlina-Krampitz³⁹⁾ oraz terenu Czechos owacji⁴⁰⁾ a to na podstawie analiz chemicznych oraz występowania  u a  elaznego. Nie jest także wykluczone, że podobny charakter posiada konstrukcja kamienna częściowo tylko odkryta w Ot ocznynie koło Torunia, a to ze wzg edu na występowanie w pobliżu dymarki z plackiem  elaza⁴¹⁾.

Mając jednak na uwad e fakt, że w jamach słopanowskich, ani w najbliższym ich otoczeniu nie znaleziono  u i żelaznych, nie można przeznaczenia tych konstrukcji interpretować w powyższy sposób.

Nieco mniejszą konstrukcj  tego rodzaju odkryto w Bystrzcu, w pow. kwidzyńskim w budynku mieszkalnym; W. Heym⁴²⁾, powołując się na analogie etno-

³⁸⁾ Kellermann, Eine Eisenverh ttungsst tte im H ummelsb ttel, (Hammaburg, 1950, z. 4—6). Na analogie t  zwr ci  mi uwagę Prof. Dr W. Hensel.

³⁹⁾ K. Hoffmann, Vorgeschichtliche Kalk fen, Eisenschmelzen, Holzkohlengruben. Mannus t. 33, r. 1941, str. 561 i nast.

⁴⁰⁾ B. Nowotny, Lat nsk  pec z Prahy-Bube ce, Archeologické rozhledy, 1952, zes. 3—4, str. 275 oraz R. Pleiner, Problem druhotn ho spracovani vytav n ho  eleza v prav ku, Archeologické rozhledy, 1952, zes. 6, str. 511—19.

⁴¹⁾ B. Zielonka, Osada i cmentarzysko z okresu lateńskiego i rzymskiego w Ot ocznynie, pow. Toru . Z Ot chlani Wiek w, r. XXIII, 1953, z. 5, str. 178.

⁴²⁾ W. Heym, Ein Beitrag zum Hausbau während der römischen Kaiserzeit im Gebiet der unteren Weichsel, Prussia, t. 29, r. 1931, str. 174.

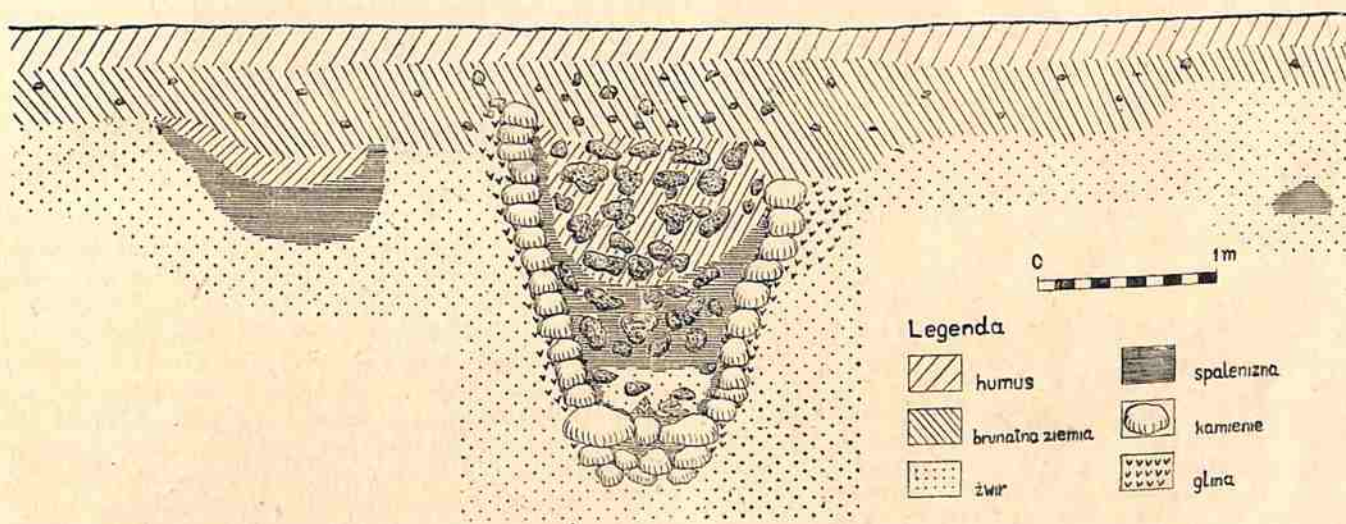
Ryc. 20. Słopanowo, pow. Szamotuły. Przekrój wnętrza jamy kamiennej nr I. — Fig. 20. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Coupe de l'intérieur de la cavité cuvelée de pierres no I.

graficzne z Łotwy i Litwy, uważa ją za piec do gotowania oraz do ogrzewania mieszkania. Jednakże w odniesieniu do konstrukcji słopanowskich interpretacja podobna również nie wydaje się słuszna, gdyż na stanowisku naszym nie ma w obu wypadkach żadnych danych, że konstrukcje znajdowały się w budynkach.

Obserwacje, poczynione w czasie prac wykopaliskowych w roku 1952 wskazują, że II konstrukcja była nakryta prawdopodobnie dachem a to na podstawie odkrycia 3 słupków w narożnikach. Jednakże odległość ich od konstrukcji (20 i 40 cm) wskazuje, że można tu mówić jedynie o dachu chroniącym ją, a nie o budynku mieszkalnym. Także w drugim wypadku W. Kersten⁴³⁾ zaznacza, że zbadano otoczenie jamy, nie wspomina jednak nic o możliwościach istnienia

rozmiary pieców, należy wykluczyć możliwość używania jam słopanowskich w tym celu. Stąd obydwie hipotezy na temat przeznaczenia tego rodzaju konstrukcji nie wytrzymują krytyki w zastosowaniu do znalezisk ze Słopanowa. Ustaleniem przeznaczenia jamy I słopanowskiej zajął się jej odkrywca W. Kersten⁴⁵⁾; przypuszczał on, że był to piec do prażenia zboża (w konkretnym przypadku prosa) w celu przechowania go na okres zimowy. Interpretacja ta, jakkolwiek nie wydaje się zupełnie poprawną, to jednak pewne szczegóły można przyjąć. Istnieją bowiem pewne dane, przemawiające za tym, że konstrukcja ta związana była z gospodarką rolną.

Tu należy przytoczyć przede wszystkim fakt występowania w 1 konstrukcji stosunkowo dużej ilości

Ryc. 21. Słopanowo, pow. szamotulski. Przekrój drugiej jamy wykładanej kamieniami. — Fig. 21. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Coupe verticale de la seconde cavité cuvelée de pierres.

Légende:

Humus	Terre brûlée
Terre brune	Pierres
Gravier	Argile.

budynku w tymże miejscu, co potwierdzałyby także zachowane plany. Zatem możliwość używania jam słopanowskich w celach gotowania strawy lub ogrzewania mieszkania nie wydaje się również prawdopodobna.

Najczęściej podobne konstrukcje uważa się w literaturze przedmiotu za piece piekarskie. Różnią się one jednak przede wszystkim wymiarami. Co prawda średnice pieców piekarskich dochodzą także najczęściej do 2,0 m, lecz głębokości ich są znacznie mniejsze i wahają się w granicach od ok. 0,60—0,75 m. Poza tym przy otworach tychże pieców znajduje się na ogół węgiel drzewny oraz popiół⁴⁴⁾. Mając zatem na uwadze

prażonego prosa, równomiernie umieszczone odciski ziarn pszenicy samopszy (*Triticum monococcum*) na zewnętrznej stronie polepy w 2 konstrukcji oraz nie-

W. Boege, Germanische Siedlungsfunde in Niederschlesien, Altschlesische Blätter, 1934, str. 94.

F. Geschwendt, Wandalische Bauern in Schlesien (Galbitz, Kr. Oels). Altschlesische Blätter, 1935, str. 21.

F. Wilhelm, Backofenfund in einem vorgeschl. Walle. Präh. Ztschr. VIII, (1916), str. 128 i 129.

H. Krieger, Der Backofen, Germanien, 1937, str. 264.

B. Richthofen, Neue erfolgreiche Ausgrabung auf dem altgerm. Siedlungsplatz im Ellguth, Kr. Rosenberg. Aus dem Rosenberger Lande, 1927, str. 1.

F. Pfützenreiter, Die vor- und frugeschichtliche Besiedlung des Kreises Fraustadt, Schneidemühl, 1935, str. 159 i 165.

R. Moschkau, Eine germanische Ofenanlage von Gundorf, bei Leipzig, Sachsens Vorzeit, 1940, str. 9.

K. H. Marschall, Die ostgermanische Siedlung von Kliestow bei Frankfurt (Oder), Ph. Z. t. XX, str. 272.

J. Zak, Piec piekarski z okresu późnorzymskiego w Poznaniu. Sprawozdania P.M.A., t. IV, (1951), z. 1—2, str. 75—87.

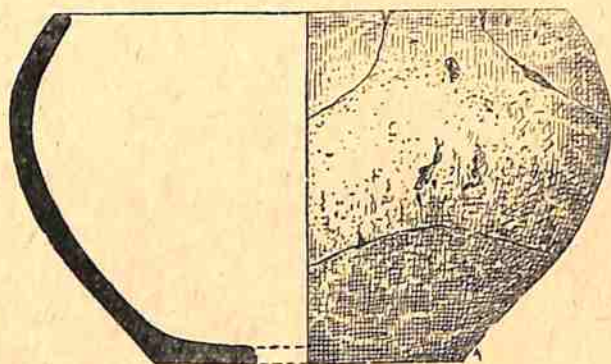
⁴⁵⁾ W. Kersten, op. cit., str. 5.

⁴³⁾ W. Kersten, Die Ausgrabung eines germanischen Grabfeldes im Warthegau (korekta), str. 7.

⁴⁴⁾ A. Kiekubusch, Die altgermanische Siedlung von Lagardesmühlen bei Cüstrin. Prähistorische Zeitschrift t. VI, 191, str. 318, ryc. 13.

K. Langenheilm, Ein wandalisches Gehöft im Wendelborn, Kr. Trebnitz, Altschlesische Blätter, t. XIII, str. 201—203 oraz:

regularnie spotykane odciski zbóż na polepie i konstrukcji, mogące świadczyć, że konstrukcje te, jak wyżej wspomiano, należy łączyć z gospodarką rolną. Nie jest wykluczone, że istotnie służyły one jako spichrze do przechowywania zboża. Natomiast możliwość rozpalania wewnątrz ognia nie wydaje się prawdopodobną ze względów czysto praktycznych. Trudno bowiem wyobrazić sobie, w jaki sposób zakładano ogień w tak głębokiej „studni“, z bardzo minimalnym dostępem powietrza, a obserwacje nie wykazują też istnienia jakiegokolwiek rusztu na wyższym poziomie. Poza tym nie ma żadnych śladów spalenizny na zewnątrz konstrukcji, np. przy dojeściu. Dalej w związku z brakiem rusztu nie wiadomo, w jaki sposób proso prażono. Jakkolwiek W. Kersten zastrzega się, że ogień tlił się tylko na dnie, to jednak

Ryc. 22. Słopanowo, pow. Szamotuły. Naczynie gliniane z okresu rzymskiego z jamy kamiennej nr II. 1/2 w. n. — Fig. 22. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Vase en argile de la période romaine, trouvé dans la cavité cuvelée de pierres no II. 1/2 gr. nat.

wystarczy, aby pierwsza warstwa proso uległa spaleni, to następne zahamowały ogień zupełnie. Proso, do czasów obecnych na Litwie i Wileńszczyźnie moczy się i praży w celu łatwiejszego złuszczenia krzemionkowej otoczki⁴⁶⁾, mimo to w powyższym wypadku technicznie nie da się tego procesu wytłumaczyć. Z drugiej jednak strony duża ilość spalenizny, kawałki węgla drzewnych, kamienie skruszałe od ognia i odymione oraz silnie przepalona polepa wskazują, że palił się tam ogień. Nie wiadomo tylko, czy ogień powstał nieprzewidzianie na skutek katastrofy, czy też był on regularnie rozpalony w określonym celu.

Jak już wyżej wykazano, druga możliwość nie znajduje uzasadnienia i raczej skłaniam się do przyjęcia pierwszej, a mianowicie, że przepalenie powstało na skutek katastrofy.

Z dotychczasowych rozpatrywań odnośnie funkcji najbardziej przekonująca jest interpretacja powyższych konstrukcji jako budowli, związanych z gospodarką rolną i to prawdopodobnie w charakterze magazynów, za czym przemawiałby fakt znalezienia na dnie naczyńa powtórnie przepalonego oraz kości zwierząt, które niewątpliwie znajdowały się wewnątrz konstrukcji w czasie zniszczenia, gdyż cała

masa polepy znajduje się nad nimi, oraz ziarna proso jak i odciski zbóż na polepie. Wydaje się, że niektóre konstrukcje uważane dotąd w literaturze przedmiotu za piece piekarskie służyły właśnie do przechowywania żywności; przypuszczalnie interpretację taką można odnieść do jam publikowanych przez W. Wegewitza w Harsefeld-Weissenfelde (Hanower), gdzie poza identyczną budową samych jam znajdowano w ich wnętrzu ułamki naczyń oraz zboże (pszenicę, jęczmień, owies i żyto) a także plewy⁴⁷⁾.

Również jamy analogiczne do słopanowskich pod względem konstrukcji oraz wielkości, odkryte w Branenburgii, uważane są przez Huckle'go⁴⁸⁾ za piece piekarskie, co ze względu na wielkość nie wydaje się prawdopodobne; jednakże brak innych danych, jak występowania zboża, kości lub naczyń wewnątrz jam nie pozwala kategorycznie rostrzygnąć kwestii ich przeznaczenia.

Z kolei należy przejść do próby rekonstrukcji zniszczonej górnej części (sklepienia) jamy. Budowa takiego sklepienia, sięgając do analogii z Pomorza⁴⁹⁾, popartych danymi etnograficznymi⁵⁰⁾, była następująca: Na górnej krawędzi konstrukcji kamiennej stawiano drewniane sklepienie, które z kolei oblepiano gliną. Po wyschnięciu gliny i przepaleniu sklepienie drewniane usuwano, a glina pozostawała twarda i trwała. Stąd na polepie nie znajduje się resztek spalonego drewna, lecz tylko odciski⁵¹⁾. Porównując ułamki polepy, odkryte w cytowanych znaleziskach, jak również polepę z odkryć słopanowskich, na której to polepie widoczne są tylko odciski belek, lecz nie ma śladów spalonego drewna, przypuszczać można, że w ten sposób budowane były sklepienia takich jam. Trudniej natomiast z całą pewnością stwierdzić, jaką formę posiadało owo sklepienie. Fragmenty polepy wskazują na bardzo równą, prostą powierzchnię; tylko w jednym wypadku (jamie I) odkryto kawałek polepy uformowanej w zaokrąglone naroże. Dalej nie ulega wątpliwości, że polega pokrywała ułożone czy też ustawione obok siebie belki o średnicy ok. 20,0 cm. Po obliczeniu powierzchni polepy wydobytej z wnętrza okazało się, że powierzchnia jej jest przeszło 2 × większa od górnej powierzchni jamy. Ponieważ, jak już poprzednio zaznaczono, nie ma śladów, iż wewnątrz znajdował się ruszt, należy przyjąć, że wyszłotka polepa stanowiła sklepienie. Ze względu na prostą powierzchnię polepy należy wykluczyć sklepienie kopulaste, jak również sklepienie proste, ze względu na ilość polepy. Pozostaje zatem forma stożkowata, którą można z pewnym wahaniem przyjąć⁵²⁾.

Chronologia jam kamiennych: Na podstawie ceramiki, znalezionej w jamie II, występującej od 2 połowy I w. do przełomu II/III w. włącznie, można datować

⁴⁷⁾ W. Wegewitz, Vorgeschichtliche Backöfen im Kreise Stade, Praehist. Zeitschrift 20, (1929), str. 209.

⁴⁸⁾ K. Huckle, Germanische Backöfen aus Schleswig-Holstein. Offa I, (1936), str. 88; por. także J. Delekt, Z badań nad pradziejami Pomorza (Kaszczorek, pow. Toruń), Z. O. W., 1935 (x), 2—1, str. 5.

⁴⁹⁾ W. Heym, op. cit., ibid., str. 184.

⁵⁰⁾ Bielenstein, Holzbauten und Holzgeräte der Letten, str. 62.

⁵¹⁾ W. Heym, op. cit. ibid., str. 183.

⁵²⁾ Rekonstrukcje takie spotyka się przy tego rodzaju jamach, por. choćby K. Hoffmann, — Mannus t. 33, (1941), str. 561.

⁴⁶⁾ Informacja ob. K. Słowińskiego, znającego tego rodzaju postępowanie z autopsji.

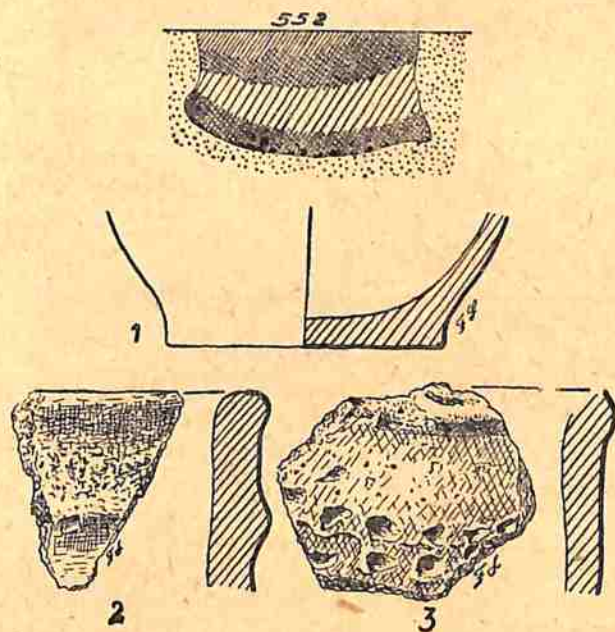
jamę w granicach wyżej wymienionego czasokresu. Natomiast grób jamowy 54 z III w. znajdujący się nad konstrukcją nie pozwala przedłużyć górnej granicy używania jamy poza III w. Wydaje się, że I jama (mało charakterystyczny materiał ceramiczny uniemożliwia bliższe określenie) jest współczesna II jamie kamiennej.

Jamy.

Na stanowisku odkryto liczne jamy (20), w których występowały wyłącznie zabytki z okresu rzymskiego lub w połączeniu z elementami wcześniejszymi. Jamy te rozrzucone były bezładnie na terenie stanowiska, przy czym największa ich ilość (9 szt.) skupia się na działce 8. Kilka z nich występuje na działce 12 (3) oraz 9 (2). Na pozostałym obszarze jamy występowały sporadycznie.

Na działce 8

Jama 552 posiadała nieregularny zarys w rzucie poziomym, o wymiarach ok. 1,10×1,70 cm; w prze-

Ryc. 23. Słopanowo, pow. Szamotuły. Przekrój ($1/40$) i ceramika z jamy 552 ($1/2$ w. n.). 1. Ceramika z okresu rzymskiego, 2—3. Ceramika ze starszego okresu epoki brązu. — Fig. 23. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Coupe verticale ($1/40$ gr. nat.) et fragments de vases de la cavité no 552 ($1/2$ gr. nat.) 1. de la période romaine, 2—3 de la III-de période de l'âge du bronze.

kroju tworzyła nieckę o prawie prostych bokach, dochodzących do głębokości 62 cm. W jamie występowały 2 warstwy spalenizny; miąższość dolnej warstwy wynosiła ok. 12 cm, a górnej ok. 28 cm. Warstwy te oddzielone były od siebie warstwą jasno-żółtego żwiru o miąższości ok. 20 cm (rys. 23). Materiał ceramiczny nie został wyeksploatowany w ramach warstw; nie jest jednak wykluczone, że dolna warstwa odnosi się do wcześniejszego osadnictwa, reprezentowanego przez ceramikę ze starszego okresu epoki brązu, zachowaną w ułamkach (7 szt.), wykonaną z gliny o domieszce gruboziarnistego tłucznia i wypaloną na kolor różowo-brunatny. Ułamek brzegu prostego posiada krawędź nieco spłaszczoną i wygiętą na

zewnątrz. Poniżej krawędzi znajduje się słabo zaznaczone żeberko. Powierzchnia jest chropowata pod krawędzią, niżej zaś gładzona (rys. 23, 2). Brzuśce (5 szt.) zachowane są w niewielkich ułamkach; wyróżnia się wśród nich fragment posiadający poziome żeberko oraz powierzchnię zdobioną dolkami, wykonanymi patyczkiem (rys. 23, 3).

Powierzchnia ułamków jest niestarannie gładzona. Dolna część beczułkowatego (?) naczynia posiada dno wyodrębnione o średnicy 7,0 cm (rys. 23, 1). (Nr kat. 1186/42). Na podstawie układu gliny, wypału jak również formy oraz charakterystycznego ornamentu w postaci poziomych listew pod krawędzią ułamki powyższe zaliczyć można do starszego okresu epoki brązowej t. zn. do kultury przedłużyckiej⁵³).

Poza tym występuje tu ceramika z okresu rzymskiego, reprezentowana przez ułamek brzegu nieco zagiętego do wnętrza o krawędzi prostej. Wykonany jest on z gliny z domieszką drobnoziarnistego piasku i wypalony na kolor ciemno-brunatny. Powierzchnia gładzona (nr kat. 1188/42). Na podstawie składu gliny oraz wypału skorupę można zaliczyć do okresu rzymskiego (?)⁵⁴).

Chronologia jamy: Układ stratygraficzny jamy wskazuje, że można liczyć się w dwukrotnym używaniu jamy w pewnych odstępach czasu. Najstarszym, a zarazem najliczniejszym elementem kulturowym, występującym w jamie jest ceramika ze starszego okresu epoki brązu; chronologicznie następnym elementem jest ceramika z okresu rzymskiego, reprezentowana w znikomej ilości (1 szt.). Stąd, mając na uwadze materiał ceramiczny oraz dane stratygraficzne, przypuszczać można, że górna warstwa jamy pochodzi z okresu rzymskiego, a dolna warstwa z epoki brązu.

W profilu występują jamy nr 553 i 554. Jama nr 553 posiada nieregularny kształt o wym. 2,50×0,90 m. Zarysowała się ona na głębokości około 50 cm od powierzchni w postaci czarnej plamy. Uwarstwienie jej jest nieregularne; warstwy składają się z pasm żwiru oraz ciemnej zabarwionej ziemi (rys. 24). W górnej (czarnej?) warstwie znaleziono kawałek polepy oraz ułamki ceramiki w ilości 6 sztuk, zachowane w niewielkich fragmentach, pochodzących ze środkowych partii naczyń średniościennych, wykonanych z gliny z domieszką średnioziarnistego piasku, wypalonych na kolor szaro-brunatny, o powierzchni chropowatej, obmazywanej oraz ułamki naczyń cienkościennych (4 szt.), wykonanych z gliny z domieszką średnioziarnistego piasku, wypalonych na kolor brunatny, o powierzchni dokładnie wygładzonej. Na podstawie składu gliny i wypału ceramikę tę zaliczyć można do kultury łużyckiej IV i V okresu epoki brązu⁵⁵).

Dolna warstwa zawierała ceramikę ze starszego i późnego okresu epoki brązu oraz fragment grzebieńa kościanego a także kilka spalonych kości. Ceramikę z wczesnego okresu epoki brązu reprezentują

⁵³ J. Kostrzewski, *Od mezolitu...*, str. 207 oraz tenże: *Kurhany z II okresu epoki brązowej w okolicy Krotoszyna i Ostrowa. Przegląd Archeologiczny t. II, zes. 3, r. 1924, str. 263, ryc. 8.*

⁵⁴ St. Jaśnosz, *Cmentarzysko...*, str. 270.

⁵⁵ L. Łuka, *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Czarnkowie z IV—V okr. epoki brązu. Fontes Praehistorici, vol. I, 1950, str. 145.*

4 ułamki ze środkowych partii naczyń, wykonanych z gliny z domieszką gruboziarnistego tłucznia, wypalonych na kolor różowo-brunatny. Wyróżnia się ułamek zdobiony poziomym żeberkiem. Na podstawie charakterystycznego elementu, jakim jest żeberko oraz na podstawie składu gliny wypału zaliczyć je można do starszego okresu epoki brązu⁵⁶).

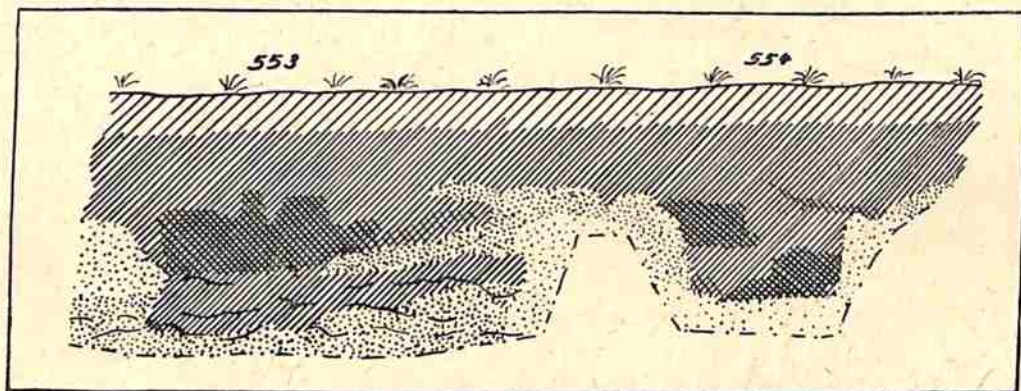
Ceramika z późnego okresu epoki brązu występuje w postaci 10 skorup, pochodzących ze środkowych partii naczyń, wykonanych z gliny z domieszką gruboziarnistego piasku, wypalonych na kolor szaro-brunatny. Powierzchnia jest chropowata, obmazwana. Na podstawie składu gliny oraz wypału ułamki zaliczam do kultury łużyckiej IV/V okresu epoki brązowej⁵⁷).

Ułamek okładziny grzebienia kościanego z łukowato

lekko wyodrębnione. Powierzchnia gładzona tuż przy dnie, wyżej chropowata; w jednym wypadku zdobiona pionowymi bruzdami (rys. 25, 2). (Nr kat. 1188/42). Fragmenty, pochodzące od naczyń szerokootworowych z dnami nie wyodrębnionymi o powierzchni chropowatej lub gładzonej z pionowymi i krzyżującymi się bruzdami, charakterystyczne są dla II w. n. e.⁵⁸).

Chronologia jam: Mając na uwadze uwarstwienie jam, jak również usytuowanie ceramiki (por. jamę nr 553, gdzie skorupy z okresu rzymskiego są w dolnej warstwie), wydaje się, że są to nowożytnie (?) wkopy.

W jamie nr 555 znajdującej się w pd. części działki 8 (brak profilu) (ryc. 4) występowała ceramika z epoki brązu i z okresu rzymskiego oraz ułamki kości zwierzęcych.

Ryc. 24. Słopanowo, pow. Szamotuły. Przekroje jam 553 i 554. $\frac{1}{40}$ w. n. —
— Fig. 24. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Coupes verticales des cavités
no 553 et 554. $\frac{1}{40}$ gr. nat.

wygiętym kablakiem, zdobionego kółkiem z zaznaczonym środkiem oraz kółkiem zębatym wzdłuż krawędzi, jest charakterystyczny dla okresu rzymskiego, począwszy od III w. n. e. (Rys. 25, 3). (Nr kat. 1188/42)⁵⁹).

W odległości ok. 50 cm do jamy nr 553 na głębokości ok. 60 cm rysuje się jama nr 554 o kształcie w przybliżeniu prostokątnym, o wymiarach 82×64 cm; również w przekroju jest to prostokątny wkop o głębokości ok. 50 cm. W wypełnisku jamy znajdowały się dwa nieregularne skupienia spalenizny; pozostałość stanowiła ciemna ziemia. W wnętrzu odkryto ceramikę z epoki brązu oraz z okresu rzymskiego.

Bliżej nieokreśloną ceramikę z epoki brązu reprezentuje górna część naczynia prawdopodobnie jajowatego ze słabo wyodrębnioną, krótką szyjką i lekko wygiętym brzegiem o krawędzi prostej. Wykonane jest ono z gliny z domieszką gruboziarnistego tłucznia, wypalone na kolor różowo-brunatny. Powierzchnia gładzona (Nr k. 1188/42).

Ceramika z okresu rzymskiego występuje w postaci 2 ułamków, pochodzących z partii przydennych, wykonanych z gliny z domieszką średnioziarnistego piasku, wypalonych na kolor szaro-brunatny. Dna są

Ceramika ze starszego okresu epoki brązu reprezentowana jest przez 2 ułamki z górnych partii naczyń, wykonanych z gliny z domieszką średnioziarnistego tłucznia, wypalonych na kolor brunatny. Powierzchnia gładzona. Brzegi są bądź wygięte, zgrubiałe od strony wewnętrznej, o krawędzi zaokrąglonej (1 szt.) (ryc. 26, 2), bądź wysokie, prawie cylindryczne z krawędzią zaokrągloną (rys. 26, 1).

Ceramika z późnego okresu epoki brązu ogranicza się do 1 ułamka pochodzącego z partii brzuśca o dwustozłkowym, łagodnym załomie; wykonany jest on z gliny z domieszką drobnoziarnistego piasku, wypalony na kolor szaro-brunatny. Powierzchnia dokładnie gładzona, zdobiona powyżej załomu grupami ukośnych kresek, tworzących zygzak (ryc. 26, 3) (Nr kat. 1187/42). Na podstawie składu gliny, wypału a przede wszystkim formy i ornamentu skorupę tę można zaliczyć do późnego okresu epoki brązu⁶⁰).

Z okresu rzymskiego pochodzi 5 ułamków; 4 z nich pochodzą ze środkowych partii naczyń, wykonanych z gliny z domieszką gruboziarnistego piasku, wypalonych na kolor brunatny. Powierzchnia chropowata. Należały one zapewne do naczyń szerokootworowych,

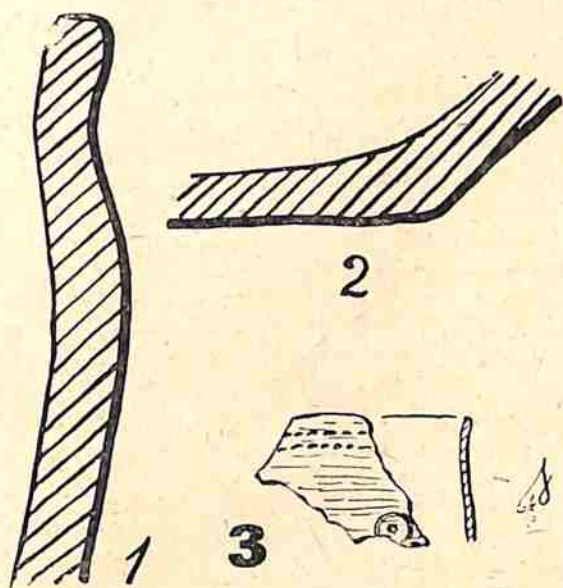
⁵⁶) Por. przypis 53.

⁵⁷) Por. przypis 55.

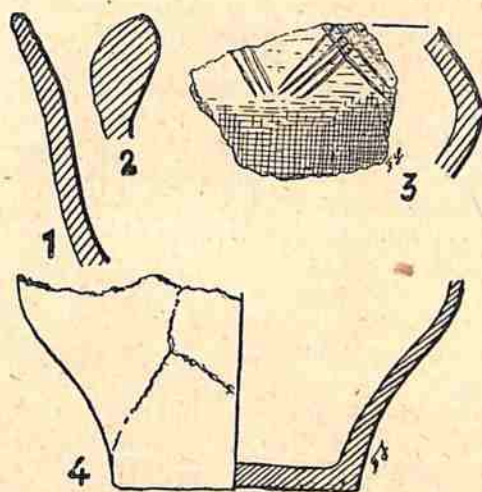
⁵⁸) J. Kostrzewski, Wielkopolska ..., str. 208. St. Jasnosz, Cmentarzysko ..., str. 270.

⁵⁹) J. Kostrzewski, Od mezolitu ..., str. 320. St. Jasnosz, Cmentarzysko w Wymysłowie, str. 198, ryc. 299, 1 (datowane ułamkiem naczynia terra sigillata).

⁶⁰) L. Łuka, Cmentarzysko w Czarnkowie ..., str. 138 oraz 143.

Ryc. 25. Słopanowo, pow. Szamotuły. 1—2. Ceramika z jamy 554 z okresu rzymskiego, 3. Fragment grzebienia z okresu rzymskiego z jamy 553. W. n. — Fig. 25. Słopanowo, distr. de Szamotuły. 1—2. Fragments de vases de la période romaine de la cavité no 554, 3. Fragment d'un peigne de la période romaine de la cavité 553. Gr. nat.

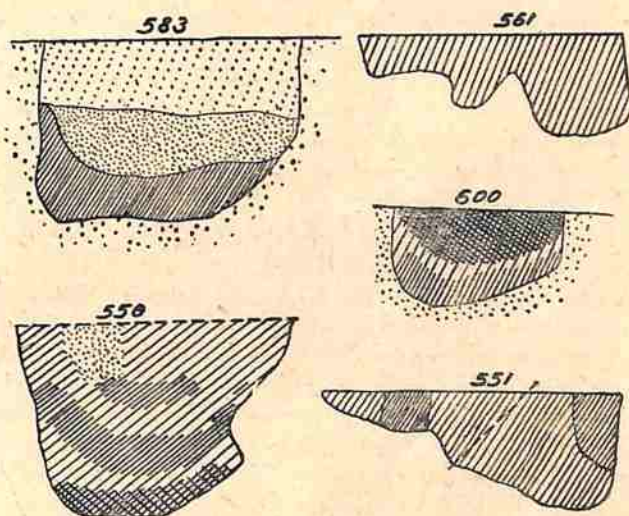
Ryc. 26. Słopanowo, pow. Szamotuły. Ceramika z jamy 555. 1—2. Ceramika ze starszego okresu epoki brązu, 3—4. Ceramika z okresu rzymskiego. 1—3 w $\frac{1}{2}$, 4 w $\frac{1}{4}$ w. n. — Fig. 26. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Fragments de vases de la cavité no 555. 1—2 de la Tlde période de l'âge du bronze, 3—4 de la période romaine. 1—3 en $\frac{1}{2}$, 4 en $\frac{1}{4}$ gr. nat.

występujących od początku II w. i trwających w ciągu całego okresu rzymskiego⁶¹). Ponadto znaleziono tu dolną, łukowatą wgiętą część naczynia z dnem wyodrębnionym i łagodnym załomem brzuśca, wykonanego z gliny z domieszką średnioziarnistego piasku, wypalonego na kolor ciemno-brunatny. Powierzchnia gładzona. Wym.: wys. zach. 9,5 cm, dno 12,5 cm, (rys.

26, 4) (Nr kat. 1187/42). Naczynia takie spotykamy w II w. n. e.⁶²).

Chronologia jamy: Chronologię jamy oprócz trzeba na podstawie zabytków w niej występujących. Najstarszym elementem jest tu ceramika ze starszego okresu epoki brązu. Chronologicznie następnym jest ułamek naczynia, pochodzący z późnego okresu epoki brązu. Jednakże najliczniej występująca ceramika z okresu rzymskiego (II w.), będąca zarazem elementem najmłodszym, pozwala datować jamę na tenże okres, natomiast elementy starsze zalegają tu na złożu wtórnym.

Jama 551 nie została rozkopana w całości; posiada ona w przybliżeniu czworoboczny zarys i nieregularne dno (wym. $1,50 \times 1,20$ m) (głęb. ok. 60 cm) (Rys. 27). We wnętrzu znajdowało się 8 skorup, pochodzących ze środkowych partii naczyń. Reprezentują one fragmenty naczyń średniościennych (6 szt.), wykonanych z gliny z domieszką gruboziarnistego piasku, wypalonych na kolor jasno-brunatny, o powierzchni chropowatej. Pochodzą one zapewne od naczyń szeroko-

Ryc. 27. Słopanowo, pow. Szamotuły. Przekroje jam 583, 561, 556, 600, 551. $\frac{1}{40}$ w. n. — Fig. 27. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Coupes verticales des cavités no 583, 561, 556, 600 et 551 $\frac{1}{40}$ gr. nat.

otworowych. 2 ułamki pochodzą od naczyń cienkościennych, wypalonych na kolor szary, wykonanych z gliny z domieszką średnioziarnistego piasku (nr kat. 1188/42). Ze względu na ułamkowy stan zachowania nie można dokładnie określić formy naczyń; na podstawie składu gliny oraz wypału zalicza się je do okresu rzymskiego.

Chronologia jamy: Okres rzymski.

Jama nr 556 posiadała nieregularny kształt w rzucie poziomym, o wymiarach $1,50 \times 0,90$ m. W przekroju tworzy ona głęboką nieckę, 1,0 m głęb., na której dnie znajdowała się czarna warstwa spalenizny o miąższości ok. 14 cm. Powyżej znajdowały się jeszcze dwie jaśniejsze warstwy (o miąższości ok. 20 cm), oddzielone od siebie warstwami żółtego żwiru (ryc. 27). (W jamę wkopany był grób nr 34 z młodszego

⁶¹) J. Kostrzewski, *Od mezolitu ...*, str. 320, 328.

⁶²) St. Jasnosz, *op. cit. ibid.*, str. 48, ryc. 53, 6.

okresu rzymskiego). W jamie występowały ułamki naczyń w ilości 10 sztuk. 7 ułamków wykonanych z gliny z domieszką grubo- i średnioziarnistego piasku, wypalonych na kolor brunatny. Brzegi (2 szt.) są proste o krawędziach zaokrąglonych, lekko zgrubiałych, pochodzące zapewne od misek. Powierzchnia gładzona. Brzuśce (5 szt.) posiadają powierzchnię chropowatą, gładzoną jedynie w części przybrzeżnej i przydennej, pochodzą od naczyń baniastych lub szerokootworowych. Fragmenty naczyń cienkościennych (3 szt.) wykonanych z gliny z domieszką drobnoziarnistego piasku, wypalonych na kolor brunatny, reprezentują 2 skorupy ze środkowych części naczyń, o powierzchniach gładzonych oraz przybrzeżny fragment miseczki, zdobionej dołkami paznokciowymi (nr kat. 1188/42).

Chronologia jamy: Na podstawie składu gliny oraz wypału ułamki te zaliczyć można do okresu rzymskiego; jednakże stan zachowania nie pozwala na bliższe określenie chronologii.

Jama nr 561 posiada nieregularny kształt tak w poziomie, jak i w przekroju. Średnica jej wynosi ok. 1,38 m, a głębokość waha się od 20 do 50 cm. (Rys. 27). W wypełnisku jamy znajdowały się 3 skorupy, pochodzące ze środkowych części naczyń, wykonanych z gliny z domieszką średnioziarnistego piasku i wypalonych na kolor brunatny. Powierzchnia chropowata. Na podstawie składu i wypału zaliczyć je można do okresu rzymskiego.

Chronologia jamy: Okres rzymski.

Jama nr 600 zarysowała się na głęb. ok. 30 cm w postaci czarnej, kolistej plamy o średnicy ok. 86 cm. W przekroju posiadała kształt nieckowaty, a miąższość jej dochodziła do 50 cm. Na głębokości ok. 30 cm spalenizna zanika i występuje 10-centymetrowa warstwa żółtego piasku, poniżej którego zalega ciemna ok. 20 cm gruba warstwa (rys. 27). W jamie występował ceramika, nie wyodrębniona wg warstw w postaci 9 ułamków naczyń ze środkowych partii, wykonanych z gliny z domieszką gruboziarnistego piasku, wypalonych na kolor brunatny. Powierzchnia chropowata. Fragmenty naczyń wykonanych z gliny z domieszką średnioziarnistego piasku, wypalonych na kolor szarobrunatny reprezentują 3 skorupy, o powierzchni gładzonej (nr kat. 1197/42). Na podstawie składu gliny oraz wypału skorupy zalicza się do okresu rzymskiego.

Chronologia jamy: Okres rzymski.

Jama nr 640 występowała w postaci nieregularnego zaciemnienia; przekrój posiadała nieckowaty. Zawierała ona ułamek brzegu prostego o takiejże krawędzi, wykonanego z gliny z domieszką drobnoziarnistego piasku, wypalonego na kolor czarny. Powierzchnia gładzona. Na podstawie składu gliny i wypału zalicza się go do okresu rzymskiego.

Chronologia jamy: Okres rzymski.

Jama nr 622 albo 623. Na działce 10 odkryto nieregularną, płytką jamę o nieckowatym dnie (wym. średn. 79, głęb. 14 cm). W wypełnisku jamy znajdował się kamień oraz kilka skorup, pochodzących od dużego naczynia (zasobowego), wykonanego z gliny z domieszką gruboziarnistą, wypalonego na kolor brunatny. Powierzchnia chropowata. Na podstawie składu

gliny i wypału zaliczyć go można do okresu rzymskiego.

Chronologia jamy: Okres rzymski.

Na działce 12 odkryto 3 jamy. xama nr 583 zarysowała się w postaci kolistej plamy o średnicy 1,30 m. W profilu tworzy nieregularną nieckę, dochodzącą do ok. 0,95 m miąższości. Na wypełnisko jamy składały się 3 warstwy, z których pierwsza (górna) utworzona było z jasno-żółtego żwiru o grubości ok. 40 cm, druga, zalegająca pod nią złożona była z ciemnej ziemi, o miąższości ok. 30 cm. Wreszcie trzecią stanowiła spalenizna o miąższości ok. 15 cm (rys. 27). W jamie znajdowały się 2 przydenne ułamki naczyń, wykonanych z gliny z domieszką drobnoziarnistego piasku, wypalonych na kolor ciemnobrunatny. Powierzchnia gładzona. Dna są proste, lekko wyodrębnione (nr kat. 1255 : 42 i 1256 : 42). Skorupy na podstawie składu gliny oraz wypału zaliczyć można do okresu rzymskiego (2).

Chron. jamy: okr. rzymski.

Jama nr 588 wystąpiła na głębokości 86 cm, w postaci czarnej, nieregularnej plamy, łączącej się w poziomie z jamą 579. Średnica jamy wynosi ok. 1,10 m, przekroju brak. Wewnątrz znajdowały się ułamki kości długiej, zwierzęcej oraz ceramika z epoki brązowej i żelaznej w ilości 45 sztuk. Ceramikę z epoki brązu reprezentuje 10 ułamków, pochodzących z górnych i środkowych partii naczyń, wykonanych z gliny z domieszką gruboziarnistego tłucznia, wypalonych na kolor różowo-brunatny. Powierzchnia gładzona. Brzegi prawie proste, są wyodrębnione za pomocą poziomej listwy od baniastego brzuśca. Tak ułamki brzegów jak i brzuśców pochodzą od dużych naczyń baniastych. Naczynia tego kształtu, zdobione pod krawędzią listwą poziomą, jak również skład gliny oraz wypału pozwala zaliczyć je do starszego okresu epoki brązowej⁶³). Do ceramiki z okresu wczesnolateńskiego należą 33 ułamki, pochodzące ze środkowych partii naczyń, wykonanych z gliny z domieszką średnioziarnistego piasku, wypalonych na kolor jasnobrunatny. Powierzchnia jest chropowata, gładzona jedynie w częściach przybrzeżnych i przydennych. W mniejszej ilości (1 szt.) występują fragmenty naczyń, wykonanych z gliny z domieszką średnioziarnistego piasku, wypalonych na kolor czarny. Powierzchnia gładzona, lśniąca. Ułamki te na podstawie składu gliny, wypału oraz faktury zaliczyć można do kultury pomorskiej wczesnego okresu lateńskiego⁶⁴). Z okresu rzymskiego pochodzą 2 ułamki brzegów wygiętych, o krawędziach zaokrąglonych lub prostych, wykonanych z gliny z domieszką średnioziarnistego piasku, wypalonych na kolor czarny i brunatny. Powierzchnia gładzona. (Nr kat. 1273/42). Na podstawie składu gliny oraz wypału zaliczyć je można do okresu rzymskiego.

Chronologia jamy: ze względu na to, że ceramika okresu rzymskiego stanowi element najmłodszy, jamę datować można na tenże okres, natomiast pozostałe elementy można uznać za zalegające na złożu wtórnym.

⁶³) A. Gardawski, Niektóre zagadnienia kultury trzcinieckiej w świetle wykopalisk w miejscowości Łubna pow. Sieradz. Wiadomości Archeologiczne t. XVIII, str. 38.

⁶⁴) L. Łuka, Sokołowice ..., str. 138.

Jama nr 522. Duża, głęboka jama, w przybliżeniu prostokątna. Wnętrze brunatne, boki czarne. W przekroju wym. $1,90 \times 2,0$ m. W jamie były: fragmenty większego naczynia baniastego o powierzchni gładzonej, jasnobrunatnej. Gлина z domieszką gruboziarnistą. Fragment brzegu wygiętego, o krawędzi zaokrąglonej. Powierzchnia gładzona, wykonana niestaranie, koloru czarnego. 13 skorup, pochodzących od naczyń szerokootworowych o powierzchni chropowatej, gładzonej jedynie w partii przybrzeżnej i przydennej, kolor szaro-brunatny. Gлина na ogół z domieszką średnioziarnistą. 4 drobne skorupy o powierzchni gładzonej, szarej. 2 fragmenty den. Skorupy neolityczne ze starszej okr. ep. brązu oraz kultury pomorskiej wcz. okr. lat.

Nr kat. 1942: 1252 odc. 12a/577. 1) Fragmenty baniastego naczynia z niską szyjką wyodrębnioną z żeberkiem u nasady, zdobionym dołkami paznokciowymi, brzeg wygięty o krawędzi prostej. Powierzchnia niestaranie gładzona, ciemnoszara. Gлина z domieszką gruboziarnistą. Chronologia jamy: Okres rzymski.

Na działce 13 zarysowała się na głębokości 50 cm jama nr 662 w postaci czarnej, kolistej plamy, o nieckowatym dnie. (Wym.: średn. 84 cm, głęb. 22 cm). W jamie znajdowały się skorupy neolityczne i z okresu rzymskiego. Ceramika neolityczna reprezentowana jest przez ułamek lekko wygiętego brzegu o krawędzi zaokrąglonej, wykonanego z gliny tłustej i wypalanej na kolor jasnobrunatnej. Powierzchnia gładzona, zdobiona poniżej krawędzi pasmem pionowych, szeroko rozstawionych słupków (Nr kat. 1287/42). Na podstawie ornamentu ułamek ten zaliczyć można do kultury pucharów lejkowatych⁶⁵). Ceramika z okresu rzymskiego w ilości 42 sztuk pochodzi z górnych (1 szt.) i środkowych (41 szt.) partii naczyń. Wyróżnić tu można ułamki naczyń, wykonanych z gliny z domieszką średnioziarnistego piasku, wypalonych na kolor brunatny o powierzchni chropowatej, gładzonej w części przydennej i przybrzeżnej. Brzeg jest wygięty na zewnątrz i zaokrąglony. Brzuśce (32 szt.) zachowane są w niewielkich uławkach, stąd o ich kształcie nic powiedzieć nie można. Pochodzą one prawdopodobnie od naczyń szerokootworowych. W mniejszej ilości (9 szt.) występują ułamki naczyń cienkościennych, wykonanych z gliny z domieszką drobnoziarnistego piasku, wypalane na kolor czarny. Powierzchnia gładzona starannie. Na podstawie składu gliny oraz wypału zaliczyć można do okresu rzymskiego.

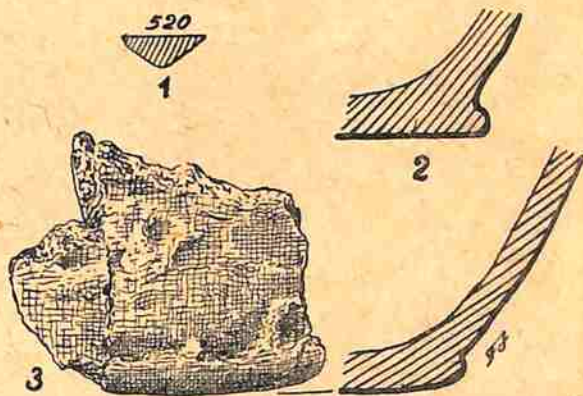
Chronologię jamy oprzeć należy na datowaniu zabytków w niej występujących. Elementem najliczniejszym a zarazem najmłodszym jest ceramika okresu rzymskiego, stąd też na ten czas datuje się jamę. Natomiast ceramika neolityczna występuje tu na złożu wtórnym.

Na działce 9 odkryto 2 jamy, zawierające materiał ceramiczny z okresu rzymskiego. W niewielkiej (średnio ok. 60 cm), czarnej jamie nr 516 z nieregularnym dnem znaleziono mały, dwustożkowy kubek z ostrym załomem i wyodrębnioną, rozchylającą się, wysoką szyjką. Brzeg jest nie wyodrębniony o kra-

wędzi zaokrąglonej. Poniżej krawędzi zaczyna się taśmowate ucho, biegnące aż do załomu. Wykonany jest on z gliny z domieszką średnioziarnistego piasku, wypalony na kolor brunatny. Wym. wys.: 7,5 cm, dno 5,3 cm. (Nr kat. 1195/42). Podobne kubki spotyka się na stanowiskach kultury łużyckiej z IV i V okresu epoki brązu⁶⁶). Ceramikę z okresu rzymskiego reprezentuje 11 skorup pochodzących ze środkowych części naczyń. Wyróżnić tu można ułamki wykonane z gliny z domieszką średnioziarnistego piasku, wypalane na kolor brunatny. Powierzchnia ich jest chropowata. Skorupy te należały zapewne do naczyń szerokootworowych. Ułamki naczyń, wykonanych z gliny z domieszką drobnoziarnistego piasku występują w liczbie 5 sztuk. Wypalane są one na kolor brunatny i posiadają dokładnie gładzoną powierzchnię. Na podstawie składu gliny oraz wypału zalicza się je do okresu rzymskiego.

Chronologia jamy: okres rzymski.

Jama nr 520 wystąpiła w postaci nieregularnej plamy z dnem lejkowatym o wymiarach 90×54 cm oraz głębokości 18 cm (rys. 28). Zawierała ułamki ceramiki z okresu rzymskiego w ilości 18 sztuk. Większość stanowią ułamki naczyń, wykonanych z gliny z domieszką średnio- i gruboziarnistego piasku, wypalane na kolor brunatny. Powierzchnia jest bądź gład-

Ryc. 28. Słopanowo, pow. Szamotuły. Przekrój jamy 520 ($1/40$ w. n.) oraz ceramika z okresu rzymskiego z tejże jamy ($1/2$ w. n.). — Fig. 28. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Coupe de la cavité no 520 ($1/40$ gr. nat.) et fragments de vases de cette cavité ($1/2$ gr. nat.).

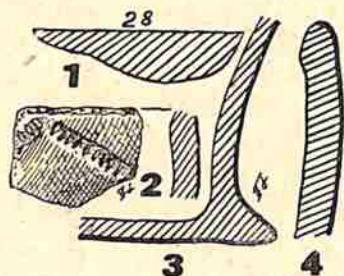
dzona, bądź chropowata. Brzeg (1 szt.) jest lekko zagięty do wnętrza i zaokrąglony. Brzuśce (11 szt.) są zachowane w niewielkich uławkach, stąd o ich kształcie nic bliższego powiedzieć nie można. Dna (2 szt.) są wyodrębnione silnie (rys. 28, 2—3). Ułamki te pochodzą prawdopodobnie od naczyń baniastych lub szerokootworowych. Mniejszość (4 szt.) stanowią ułamki naczyń, wykonanych z gliny z domieszką drobnoziarnistego piasku, wypalane na kolor ciemnobrunatny lub czarny. Powierzchnia jest starannie gładzona, brzeg (1 szt.) jest lekko wygięty i zaokrąglony. Brzuśce (3 szt.) zachowane są w niewielkich uławkach. Ceramikę tę można na podstawie składu gliny oraz wypału zaliczyć do okresu rzymskiego.

⁶⁵) K. Jażdżewski, Kultura pucharów lejkowatych, str. 233 i 251.

⁶⁶) L. Łuka, Cmentarzysko w Czarnkowie ..., str. 12

Chronologia jamy: okres rzymski.

Na działce 2 występują dwie jamy. Jama nr 28 zarysowała się na głębokości 45 cm w postaci wydłużonej, czworokątnej plamy, o nieckowatym dnie (rys. 29, 1) (wym. 1,0 m, głęb. 26 cm). Wypełnisko jamy stanowiła brunatna ziemia. Odkryto w nim fragment naczynia ostro profilowanego z wyodrębnionym dnem i łukowato wgiętą częścią dolną. Ułamek wykonany z gliny z domieszką średnioziarnistego piasku

Ryc. 29. Słupanowo, pow. Szamotuły. Jama 28. 1 i 3. Przekrój jamy i ceramika z okresu rzymskiego. 2 i 4. Jama 4. Ceramika. (2 neolit, 3-4 okres rzymski). 1 w 1/40, 2-4 w 1/2 w. n. — Fig. 29. Słupanowo, distr. de Szamotuły. 1 et 3. Cavité no 28. Coupe et fragment de vase de la période romaine, 2 et 4. Cavité no 4. Fragments de vases de la période néolithique (2) et de la période romaine (3-4). 1 en 1/40, le reste en 1/2 gr. nat.

i wypalony na kolor brunatny. Powierzchnia gładzona. Wym. wys. zach. 5,8 cm, dno 9,5 cm (rys. 29, 3). (Nr kat. 804/41). Naczynia takie pojawiają się z początkiem II w.⁶⁷⁾ W tychże ramach datuje się jamę nr 28.

Jama nr 32 posiadała nieregularny zarys oraz nieckowate dno. Znajdowały się w niej fragmenty żelaznej płytki (okucie szkatułki) z okrągłym otworem (nr kat. 793/41). Szkatułki występują głównie w II w., lecz sporadycznie spotyka się je także w III w.⁶⁸⁾

Jama nr 33 wystąpiła w postaci nieregularnej, wydłużonej plamy z nieckowatym dnem. Wymiary 2,6×0,90 m, na głęb. 20 cm. We wnętrzu wypełnionym humusem znaleziono 3 skorupy ze środkowych części naczyń, wykonanych z gliny z domieszką średnioziarnistego piasku wypalonych na kolor brunatny. Powierzchnia chropowata. Na podstawie składu gliny oraz wypału ceramikę tę można zaliczyć do okresu rzymskiego.

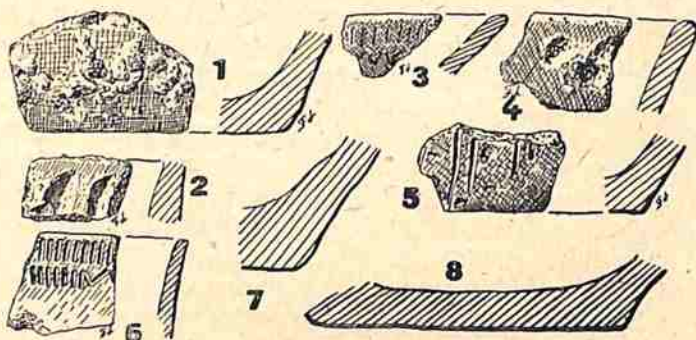
Na działce 1 odkryto jamę nr 4, która wystąpiła w postaci brunatnego zaciemnienia. Występowały w niej ułamki ceramiki neolitycznej oraz z zakresu rzymskiego. Ceramika neolityczna reprezentowana jest przez 7 skorup ze środkowych partii naczyń, wykonanych z gliny tłustej, wypalonych na kolor jasno-

brunatny. Powierzchnia jest gładzona. Wśród nich wyróżnia się fragment zdobiony płaskim wałeczkiem, poprzecznie nacinanym, ułożonym w postaci kąta ostrego (rys. 29, 2) (Nr kat. 759/41). Na podstawie składu gliny a także ornamentu skorupy tę można zaliczyć do kultury pucharów lejkowatych⁶⁹⁾. Ceramika z okresu rzymskiego występuje w postaci naczynia szerokootworowego o brzegu zagiętym do wnętrza i zaokrąglonej krawędzi. Powierzchnia jest gładzona jedynie w części przybrzeżnej, poza tym chropowata. Naczynie wykonane było z gliny z domieszką średnioziarnistego piasku i wypalone na kolor brunatny (rys. 29, 4) (Nr kat. 754/41). Naczynia takie pojawiają się w II wieku i trwają w ciągu całego okresu rzymskiego⁷⁰⁾.

Słupy.

Wśród 608 słupów odkrytych na stanowisku, z których nie udało się zrekonstruować rzutów poziomych domyślnych budowli, 55 słupów posiada zawartość kulturową w postaci ułamków naczyń, pochodzących z różnych okresów i kultur, reprezentowanych na stanowisku.

W niektórych jamach słupowych (dz. 12 nr 582, nr 665, dz. 16 nr 573, dz. 4 nry 139, 142) występował wyłącznie materiał neolityczny w postaci skorup kul-

Ryc. 30. Słupanowo, pow. Szamotuły. Zawartość jam od słupów. 1-2. Jama 139 (neolit); 3-8. Jama 582, 3, 4, 6, 7 — neolit, 5 i 8 — okres rzymski. 1/2 w. n. — Fig. 30. Słupanowo, distr. de Szamotuły. Contenu de trous de poteau. 1-2. Trou no 139 (période néolithique), 3-8. Trou no 582. 3-4 et 6-7 de la période néolithique, 5 et 8 de la période romaine. 1/2 gr. nat.

tury pucharów lejkowatych. Kolisty, brunatny słup nr 582 o tępym zakończeniu (wym. średn. ok. 30 cm, głęb. 32 cm) zawierał 5 drobnych skorup, wykonanych z gliny tłustej, wypalonych na kolor jasno-brunatny. Powierzchnia gładzona. Wśród nich wyróżnia się ułamek brzegu lekko wygiętego o krawędzi prostej, zdobionego poniżej 2 pasmami pionowych słupków, przy czym dolne pasmo przechodzi w linię zygzakowatą (Nr kat. 1253/42).

Słup 139 wystąpił w postaci kolistej, czarnej jamy o nieckowatym zakończeniu (wym. średn. 74 cm, głęb. 34 cm). W jamie tej znaleziono 11 skorup, wykonanych z gliny tłustej, wypalonych na kolor jasno-

⁶⁷⁾ J. Kostrzewski, *Od mezolitu ...*, str. 320 oraz *St. Jasnosz*, op. cit. *ibid.*, str. 273.

⁶⁸⁾ J. Kostrzewski, *Wielkopolska ...*, str. 208.

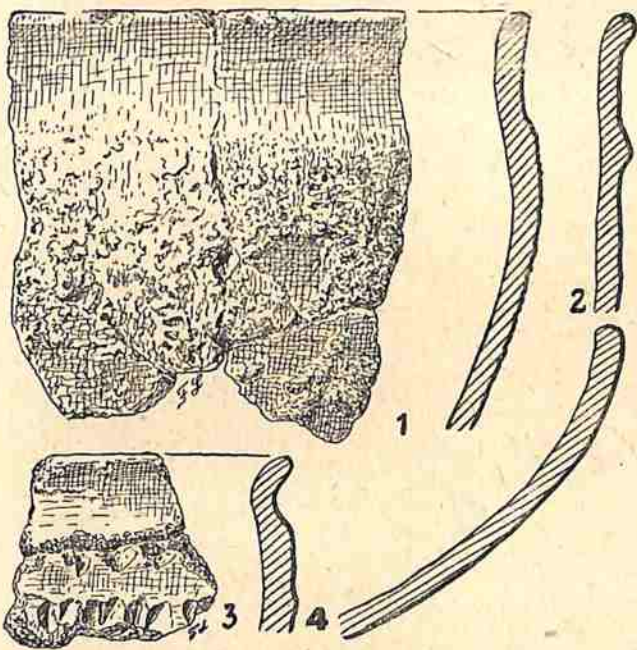
⁶⁹⁾ K. Jażdżewski, *Kultura pucharów ...*, str. 233, 251.

⁷⁰⁾ J. Kostrzewski, *Od mezolitu ...*, str. 320, 323 oraz *St. Jasnosz*, op. cit. *ibid.*, str. 272.

brunatny, brzuśce (10 szt.) zachowane są w niewielkich ułamkach. Wyróżnia się wśród nich fragment zdobiony głębokimi dołkami paznokciowymi (rys. 30, 2). Dno (1 szt.) jest niewyodrębnione, o powierzchni chropowatej, obrzucanej (rys. 30, 1) (Nr kat. 585/42). W pozostałych wypadkach występują drobne skorupy, wykonane z gliny tłustej, wypalone na kolor jasno-brunatny (Nr kat. 665—1300/42, 142—862/41).

Ułamki wyżej wymienionych naczyń na podstawie ornamentu jak i charakterystycznego składu gliny a także wypału, zaliczyć można do kultury pucharów lejkowatych⁷¹). Ponadto materiał neolityczny występuje także w niektórych słupach w towarzystwie skorup z okresu rzymskiego (nr 618, 639, 658, 619, 153, 64).

Materiał ceramiczny, pochodzący z wczesnego okresu epoki brązowej odkryto w 3 słupach (dz. 10 nr 639, dz. 8 nr 550 i 538), oraz w 2 słupach, łącznie z elementami z okresu rzymskiego (nr 617, 657).

Ryc. 31. Słopotowo, pow. Szamotuły. Zawartość jam od słupów. 1. z jamy 538 (starszy okres epoki brązu), 2—3. jamy 550 (starszy okr. ep. brązu), 4. jamy 522 (późny okres epoki brązu). 1/2 w. n. — Fig. 31. Słopotowo, distr. de Szamotuły. Contenu de trous de poteaux. 1. Trou 538 (IIe période de l'âge du bronze), 2—3. Trou 550 (IIIe période de l'âge du bronze), 4. Trou 522 (récent âge du bronze). 1/2 gr. nat.

W jamie słupa nr 538 o kolistym rzucie poziomym, zwężającym się ku dołowi, w przekroju (wym. średn. 38 cm, głęb. 40 cm) odkryto fragment naczynia w przybliżeniu jajowatego, z niską, wyodrębnioną szyjką, z brzegiem lekko wygiętym o krawędzi prostej. Powierzchnia obrzucana, chropowata, gładzona jedynie w górnej partii. Wykonane z gliny z domieszką gruboziarnistą, wypalone na kolor szaro-brunatny (rys. 31, 1). (Nr kat. 1183/42). Kolisty słup nr 505 tworzący w przekroju nieckowato zakończoną jamę (wym. średn. 58 cm, głęb. 30 cm) zawierał

7 ułamków naczyń, wykonanych z gliny z domieszką schudzącą, w postaci gruboziarnistego piasku, wypalonych na kolor różowo-brunatny. Powierzchnia niestarannie gładzona. Brzegi (2 szt.) są wygięte słabo na zewnątrz, o krawędziach zaokrąglonych. W jednym wypadku poniżej krawędzi znajduje się poziome, trójkątne żeberko (rys. 31, 2), w drugim powierzchnia zdobiona jest szeregiem dołków paznokciowych oraz wykonanych rozwidlonym narzędziem (patykiem?) (rys. 31, 3). Brzuśce (5 szt.) zachowane są w niewielkich ułamkach, stąd o ich kształcie nie bliższego powiedzieć nie można. (Nr kat. 1186 i 1188/42).

W słupie 629, posiadającym kolisty przekrój poziomy oraz tępe zakończenie (wym. średn. 22 cm, głęb. 30 cm) odkryto 1 drobną skorupę, wykonaną z gliny z domieszką gruboziarnistego tłucznia, wypaloną na kolor różowo-brunatny. Powierzchnia gładzona (nr kat. 1196/42). Na podstawie charakterystycznego ornamentu w postaci poziomych listw, umieszczonych pod krawędzią, a także składu gliny i wypału fragmenty te zaliczyć można do starszego okresu epoki brązowej⁷²).

Materiał ceramiczny z IV i V okresu epoki brązowej (kultura łużycka) reprezentowany jest w 7 jamach słupowych (dz. 8-603, 537, 549, 548, 547, 546, dz. 16-570). Poza tym w jednym wypadku ceramika z późnej epoki brązowej występuje razem z materiałem z okresu rzymskiego (nr 522). Wyżej wymienione słupy posiadają kolisty kształt w rzucie poziomym oraz tępe zakończenie z wyjątkiem słupów nr 603 i 546, które posiadają zakończenia spiczaste. Średnice ich wahają się od 20 do 50 cm, głębokość natomiast od 16 do 60 cm. Ilość skorup w poszczególnych jamach waha się od 1 do 4 sztuk. Są to drobne ułamki naczyń, wykonanych z gliny z domieszką grubo- i średnioziarnistego piasku, wypalonych na kolor jasno- lub szaro-brunatny. Powierzchnia jest chropowata lub obmazywana, w jednym wypadku gładzona. Pochodzą one ze środkowych partii naczyń (12 szt.), zachowane są w niewielkich ułamkach, stąd o ich kształcie nie powiedzieć nie można, wyjątek stanowi fragment miski lub czerpaka (rys. 31, 4). Na podstawie składu gliny oraz wypału a także formy zaliczyć je można do IV—V okresu epoki brązowej (kultura łużycka) Nr kat. 1182 : 42, 1924 : 42, 1188 : 42⁷³).

Ceramika z wczesnego okresu lateńskiego (kultura pomorska) występuje w 4 jamach słupowych (dz. 8 nr 539, dz. 12 nr 581, dz. 9 nr 521 i nr 666). W kolistym słupie nr 539 posiadającym nieckowate dno (wym. średn. 50 cm, gł. 24 cm) znajdował się fragment cienkościennego naczynia baniastego z wygiętym, wysokim brzegiem, o krawędzi prostej, wykonanego z gliny z domieszką drobnoziarnistego piasku, wypalonego na kolor ciemnobrunatny. Powierzchnia dokładnie gładzona (rys. 32, 2). (Nr kat. 1184/42).

Ułamki (15 szt.) naczyń, wykonanych z gliny z domieszką średnioziarnistego piasku, wypalone na kolor ciemnobrunatny, pochodzą z partii środkowych naczyń i posiadają powierzchnie gładzone. Fragment dolnej części naczynia z dnem wyodrębnionym o po-

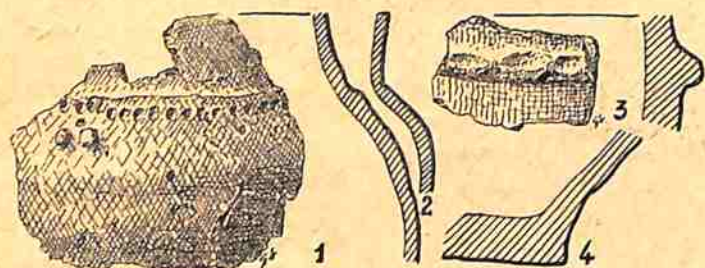
⁷¹) K. Jażdżewski, *Kultura pucharów* ..., str. 233 i 270.

⁷²) Gardawski, op. cit. J. Kostrzewski, *Kurhany z III okresu epoki brązowej w okolicy Krotoszyń i Ostrowa*. Przegl. Archeol. 1924, 2—3, str. 38, 263, ryc. 7.

⁷³) L. Łuka, *Cmentarzysko w Czarnkowie* ..., str. 145.

wierzchni niestarczanie gładzonej, wykonany jest z gliny z domieszką gruboziarnistego tłucznia i piasku i wypalony na kolor szaro-brunatny. (rys. 32,4). Ze względu na ułamkowy stan zachowania o kształcie ich nic powiedzieć nie można. Na podstawie składu gliny oraz wypału i faktury zaliczyć je można do okresu wczesnolateńskiego, kultury pomorskiej⁷⁴).

W przybliżeniu kolistą jamę słupa nr 521 o tępych zakończeniu (wym. średn. 50 cm, głęb. 28 cm) zawierała fragment baniastego naczynia z wyodrębnioną szyjką, poniżej której znajduje się szereg płtych dołków palcowych. Brzusiec zdobiony dwoma (?) płaskimi guzkami. Wykonany jest z gliny, z domieszką gruboziarnistego piasku i tłucznia, wypalony na kolor ciemnobrunatny. Powierzchnia chropowata gładzona jedynie w górnej części naczynia (rys. 32,1)

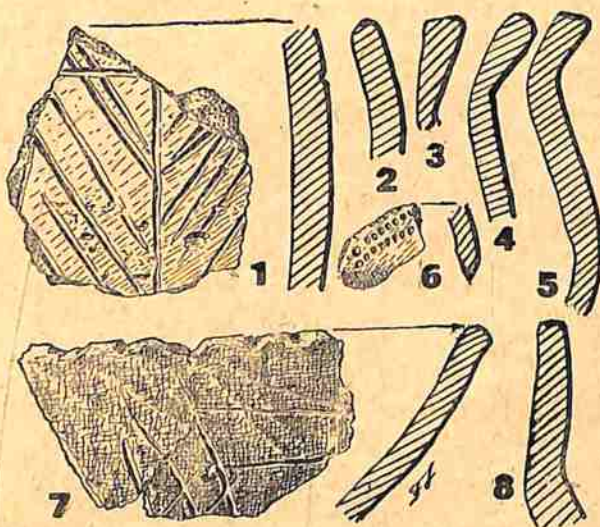

Ryc. 32. Słupanowo, pow. Szamotuły. Zawartość jam od słupów. 1. Słup 521, 2 i 4. Słup 539, 3. Słup 666 (kultura pomorska). 1/2 w. n. — Fig. 32. Słupanowo, distr. de Szamotuły. Contenu de trous de poteaux. 1. Trou 521, 2. Trou 539, 3. Trou 666 (civilisation poméranienne). 1/2 gr. nat.

(Nr kat. 1192b/42). Zdobienie naczyń w postaci dołków palcowych na granicy szyjki i brzusca jak i grupy płaskich guzków, umieszczonych na brzuscu są charakterystyczne dla kultury pomorskiej wczesnego i środkowego okresu lateńskiego⁷⁵). W kolistej czarnej jamie słupa nr 666 o tępych zakończeniu (wym. średn. 46 cm, głęb. 14 cm) występował ułamek naczynia, wykonanego z gliny z domieszką gruboziarnistego tłucznia i piasku i wypalonego na kolor brunatny. Powierzchnia chropowata, gładzona w górnej części. Pochodzi od naczynia baniastego, z wyodrębnioną szyjką, zdobionego na granicy brzusca i szyjki listwą, na której znajdują się dolki paznokciowe (rys. 32,3) Nr kat. 1301:42). Naczynia tak zdobione występują powszechnie na terenie objętym przez kulturę pomorską wczesnego i środkowego okresu lateńskiego. W słupie nr 581 posiadającym owalny przekrój poziomy oraz tępe zakończenie (wym. średn. 27 cm, głęb. 18 cm) odkryto 5 ułamków, pochodzących z partii środkowych naczyń, wykonanych z gliny z domieszką w postaci średnio- i gruboziarnistego piasku i wypalonych na kolor ceglasty. Powierzchnia chropowata. Na podstawie składu gliny oraz wypału i faktury ułamki te można zaliczyć do kultury pomorskiej z wczesnego okresu lateńskiego.

W największej ilości, bo w 30 jamach słupowych, występuje ceramika z okresu rzymskiego, w niektó-

rych jednak wypadkach (10) znajduje się łącznie z ceramiką innych okresów. I tak w 6 słupach występują skorupy z okresu rzymskiego łącznie z elementami neolitycznymi (nr 153, 54, 639, 658, 618, 619). W słupie kolistym nr 619 o tępych zakończeniu (wym. średn. 30 cm, głęb. 16 cm) znajdowała się jedna skorupa pochodząca ze środkowej partii naczynia, wykonana z gliny z minimalną domieszką drobnoziarnistego piasku. Powierzchnia gładzona, naczynie wypalone na kolor jasnobrunatny. (Nr kat. 1334/42). Na podstawie składu gliny oraz wypału przypuszczać można, że należy do kultury pucharów lejkowatych⁷⁶). Ceramika z okresu rzymskiego reprezentowana jest przez 15 skorup, z czego 5 przypada na górne partie naczyń, 10 na środkowe. Wy różnić tu można ułamki naczyń średniościennych, wykonanych z gliny z domieszką średnioziarnistego piasku. Wypalone są one na kolor brunatny. Powierzchnia chropowata, gładzona jedynie w partiach przydennej i przybrzeżnej. Brzegi (2 szt.) są zagięte do wnętrza o krawędziach zaokrąglonych. Brzusce (10 szt.) zachowane są w niewielkich ułamkach, stąd o ich kształcie nic bliższego powiedzieć nie można. Fragmenty te pochodzą zapewne od naczyń szeroko-otworowych z brzegami zagiętymi do wnętrza, które to naczynia występują od początku II w.⁷⁷). W mniejszej ilości występują ułamki naczyń cienkościennych, wykonanych z gliny z domieszką drobnoziarnistego piasku, wypalonych na kolor czarny. Powierzchnia gładzona. Są to 3 ułamki brzegów wygiętych o krawędziach prostych, pochodzące być może od naczyń

Ryc. 33. Słupanowo, pow. Szamotuły. Zawartość jam do słupów. 1. Jama 565, 2 i 4. Jama 566, 3. Jama 568, 5. Jama 85, 6. Jama 567, 7. Jama 620, 8. Jama 611 (okres rzymski). 1/2 w. n. — Fig. 33. Słupanowo, distr. de Szamotuły. Contenu des trous de poteaux. 1. Trou no 565, 2. et 4. Trou no 566, 3. Trou no 568, 5. Trou no 85, 6. Trou no 567, 7. Trou no 620, 8. Trou no 611 (période romaine). 1/2 gr. nat.

⁷⁶) K. Jażdżewski, Kultura pucharów lejkowatych ..., str. 270.

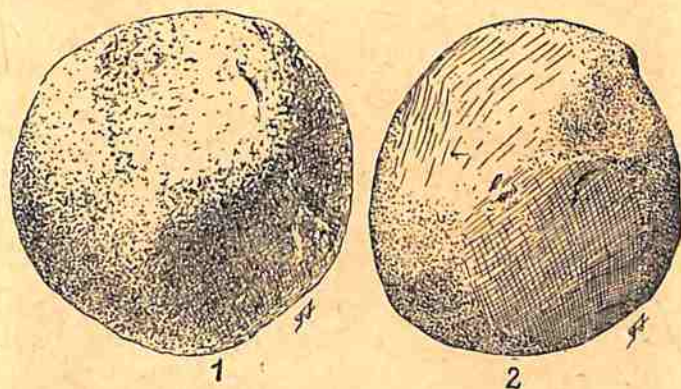
⁷⁷) J. Kostrzewski, Od mezolitu ..., str. 320, 328, oraz St. Jasnosz, op. cit. ibid., str. 272.

⁷⁴) J. Kostrzewski, Od mezolitu ..., str. 293.

⁷⁵) Jak wyżej.

ostro profilowanych, pojawiających się pod koniec I w.⁷⁶⁾.

Ponad to w jamie znaleziono kawałek polepy glinianej oraz rozcieracz kamienny w przybliżeniu kulisty ze startą powierzchnią, o wymiarach $9,6 \times 9,8 \times 7,0$ cm (Rys. 34,1) (Nr kat. 1334/42). W jamie kolistej słupa nr 618 tępo zakończonego (wym. średn. 26 cm, głęb. 23 cm) występowała ceramika neolityczna w ilości 11 sztuk, wykonana z gliny tłustej, wypalanej na kolor jasnobrunatny. Brzegi (8 szt.) są wygięte na zewnątrz o krawędziach zaokrąglonych, zdobione pasmami pionowych słupków, linią zygzakowatą oraz dolkami palcowymi. Brzuśce (3 szt.) zachowane są w niewielkich fragmentach (rys. 30, 3—4). Na podstawie charakterystycznego ornamentu oraz składu gliny jak i wypału skorupy te zaliczyć można do kultury pucharów lejkowatych. Ceramika z okresu rzymskiego reprezentowana jest przez ułamek dolnej części naczynia, wykonanego z gliny z domieszką średnioziarnistą. Wypalony na kolor jasnobrunatny. Powierzchnia niestarannie gładzona, zdobiona głębokimi, pionowymi bruzdami (rys. 30,5) (nr kat. 1332/42). Ornament ten charakterystyczny jest dla I a szczególnie II w.⁷⁹⁾. W jamie słupa 658 (wym.

Ryc. 34. Słopanowo, pow. Szamotuły. Rozcieracze kamienne ze słupów. 1. Słup 619, 2. Słup 510. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 34. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Broyeurs en pierre. 1. du trou de poteau no 619, 2. du trou de poteau no 510. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

średn. 44 cm, głęb. 30 cm) występowała drobna skorupa wykonana z gliny tłustej, wypalona na kolor jasnobrunatny. Na podstawie składu gliny oraz wypału zaliczyć ją można do kultury pucharów lejkowatych. Ponadto znaleziono 3 drobne skorupy, pochodzące ze środkowych partii naczyń, wykonanych z gliny z domieszką gruboziarnistego piasku i wypalonych na kolor brunatny. Powierzchnia jest chropowata (nr kat. 1230/42). Pochodzą one zapewne od naczyń baniastych lub szerokootworowych, pojawiających się z początkiem II stulecia.

Jama słupa 153, posiadającego nieckowate dno, zawierała 4 drobne ułamki naczyń, pochodzące ze środkowych partii. Wykonane one są z gliny tłustej, wypalanej na kolor jasnobrunatny. Na podstawie składu

gliny oraz wypału ułamki te zaliczyć można do kultury pucharów lejkowatych. Do ceramiki z okresu rzymskiego zaliczyć można 2 skorupy, pochodzące ze środkowych partii naczyń, wykonanych z gliny z domieszką średnioziarnistą, wypalonych na kolor brunatny. Powierzchnia chropowata (Nr kat. 858/41).

Pochodzą one zapewne od naczyń szerokootworowych.

W jamie słupa 64 (wym. średn. 70 cm głęb. 14 cm) znajdowały się 2 ułamki, pochodzące ze środkowych części naczyń, wykonanych z gliny tłustej, wypalonych na kolor jasnobrunatny. Powierzchnia zniszczona. Skład gliny pozwala zaliczyć je do kultury pucharów lejkowatych. Ceramikę z okresu rzymskiego reprezentuje ułamek brzegu wygiętego o krawędzi nierównej. Wykonany jest z gliny z domieszką drobnoziarnistego piasku. Powierzchnia czerniona. (Nr kat. 907/41). Pochodzi on prawdopodobnie od naczynia ostro profilowanego.

W jamie słupa nr 639 występuje ułamek środkowej części naczynia wykonanego z gliny tłustej, wypalonego na kolor jasnobrunatny. Na podstawie składu gliny oraz wypału można zaliczyć go do kultury pucharów lejkowatych. Ułamek lekko wydłużonego dna, wykonanego z gliny z domieszką średnioziarnistego piasku, wypalonego na kolor brunatny o powierzchni szorstkiej. Na podstawie składu gliny oraz wypału zaliczyć można do okresu rzymskiego.

W 2 wypadkach łącznie z ceramiką z okresu rzymskiego w jamach słupowych występowała ceramika ze starszego okresu epoki brązowej (nry. 617, 657). W owalnej, czarnej jamie słupa nr 617 posiadającego tępo zakończenie (wym. średn. 70, głęb. 48 cm) znalazło się 5 skorup, pochodzących ze środkowych części naczyń, wykonanych z gliny z domieszką w postaci gruboziarnistego tłuczni, wypalonych słabo na kolor różowo-brunatny. Powierzchnia gładzona. Na podstawie składu gliny oraz wypału ułamki te zaliczyć można do starszego okresu epoki brązowej. Ceramikę z okresu rzymskiego reprezentują 4 ułamki naczyń, pochodzące ze środkowych partii, wykonanych z gliny z domieszką średnioziarnistą, wypalonych na kolor szarobrunatny. Powierzchnia gładzona. (Nr kat. 1199/42).

W prostokątnej jamie słupa nr 657 o nieckowatym dnie znajdują się 2 ułamki, pochodzące ze środkowych partii naczyń, wykonanych z gliny z domieszką gruboziarnistego tłuczni, wypalonych na kolor różowo-brunatny. Powierzchnia gładzona. Skład gliny oraz wypału pozwalają zaliczyć je do starszego okresu epoki brązowej. Do ceramiki z okresu rzymskiego należy 6 sztuk, pochodzących ze środkowych partii naczyń, wykonanych z gliny z domieszką drobnoziarnistego piasku, wypalonych na kolor czarny. Powierzchnia gładzona, zdobiona w 2 wypadkach ukośnymi kreskami. (Nr kat. 1229/42).

W jednym ze słupów (nr 522) obok ceramiki z okresu rzymskiego występuje ceramika z IV—V okresu epoki brązowej. Ostatnią reprezentuje fragment naczynia z wydłużoną, prawie cylindryczną szyjką. Brzeg wygięty, o krawędzi zaokrąglonej. Wykonane z gliny z domieszką średnioziarnistego piasku, wypalone na kolor brunatny. Powierzchnia gładzona. Na podstawie charakterystycznego kształtu

⁷⁶⁾ J. Kostrzewski, Wielkopolska ..., str. 320. St. Jasnosz, Cmentarzysko w Wymysłowie ..., str. 273.

⁷⁹⁾ J. Kostrzewski, Od mezolitu ..., str. 320 i St. Jasnosz, op. cit. ibid., str. 272.

naczynia zaliczyć je można do IV i V okresu epoki brązowej, kultury lużyckiej⁸¹). Natomiast ceramikę z okresu rzymskiego reprezentują fragmenty miski z brzegiem zagiętym do wnętrza o krawędzi nierównej. Wykonana z gliny z domieszką średnioziarnistą, wypalona na kolor szarobrunatny. Powierzchnia niestarannie gładzona. (Nr kat. 1164/42). Miski takie występują przede wszystkim w II w.

W wielu jamach słupowych występują wyłącznie skorupy z okresu rzymskiego. Największa ich liczba grupuje się na działce 10. I tak w kolistej jamie słupa nr 636 (wym. średn. 40 cm, głęb. 38 cm) znajdował się fragment górnej części naczynia z łagodnym załomem i lekko wyodrębnioną szyjką. Powyżej niej biegnie pozioma bruzda. Wykonany jest on z gliny z domieszką średnioziarnistego piasku, wypalony na kolor szarobrunatny. Powierzchnia gładzona. (Nr kat. 1174/42). Ułamek ten pochodzi zapewne od głębokiej miski o okrągłym profilu, miski takie datuje J. Kostrzewski na II w.⁸¹).

W przybliżeniu kwadratowa jama słupa nr 611 o tępym zakończeniu (wym. średn. 22 cm, głęb. 30 cm) zawierała fragment brzegu lekko wygiętego o krawędzi prostej, wykonany z gliny z domieszką średnioziarnistego piasku i wypalony na kolor brunatny,

średn. 70 cm, głęb. 40 cm) występował fragment naczynia szerokootworowego z brzegiem prostym o krawędzi karbowanej odciskami paznokciowymi, wykonanego z gliny z domieszką średnioziarnistego piasku, wypalonego na kolor brunatny. Powierzchnia szorstka, zdobiona bruzdami, krzyżującymi się w różnych kierunkach. (Rys. 33,7). Naczynia takie występują w II w.⁸²).

Wreszcie w kolistej jamie słupa 622 o tępym zakończeniu (wym. średn. 22 cm, głęb. 20 cm) znaleziono drobną, mało charakterystyczną skorupę prawdopodobnie z okresu rzymskiego.

Na działce 8 w nieregularnej jamie słupa nr 590 o tępym zakończeniu (wym. 22 cm, głęb. 16 cm) znaleziono ułamek górnej części naczynia z brzegiem prostym o krawędzi prostej, wykonanego z gliny z domieszką drobnoziarnistego piasku, wypalonego na kolor brunatny. (Nr kat. 1188:42). Ułamek ten pochodzi zapewne od miski, ze względu na zły stan zachowania nie można dokładniej określić jej formy.

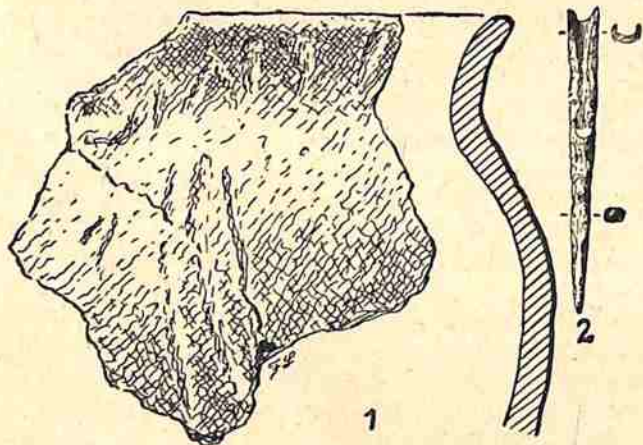
Jama słupowa nr 641, posiadająca nieregularny kształt oraz nieckowate dno (wym. średn. 33 cm, głęb. 36 cm) zawierała 3 ułamki pochodzące ze środkowych części naczyń, wykonanych z gliny z domieszką gruboziarnistego piasku, wypalonych na kolor brunatny. Powierzchnia zniszczona. Naczynia cienkościennie reprezentuje ułamek, wykonany z gliny z domieszką drobnoziarnistego piasku, wypalonego na kolor ciemnobrunatny. Powierzchnia gładzona.

Słup nr 545 o nieregularnym kształcie, tępo zakończony (wym. średn. 20 cm, głęb. 30 cm) zawiera 2 ułamki, pochodzące ze środkowych partii naczyń wykonanych z gliny z domieszką średnioziarnistego piasku, wypalonych na kolor brunatny. Powierzchnia chropowata (nr kat. 1188/42).

Na działce 11 kolistą jamą słupa nr 660 zakończonego tępo (wym. średn. 20 cm, głęb. 24 cm) zawiera fragment naczynia, wykonanego z gliny z domieszką średnioziarnistego piasku, wypalonego na kolor czarny. Powierzchnia chropowata, gładzona jedynie w części przydennej (nr kat. 1230/42). Być może, fragment ten pochodzi od tzw. naczyń gockich, datowanych na drugą połowę II w.⁸³).

W jamie słupa nr 565 znaleziono 7 ułamków, pochodzących od naczyń średniościennych, wykonanych z gliny z domieszką średnioziarnistego piasku, wypalonych na kolor brunatny. Powierzchnia niestarannie gładzona. Fragment brzegu jest lekko wygięty, o krawędzi zaokrąglonej. Brzuśce (6 szt.) zachowane są w niewielkich fragmentach, w jednym wypadku zdobione pionowymi i ukośnymi bruzdami (rys. 33,1) (Nr kat. 1331/42). Naczynia tak zdobione charakterystyczne są dla II w. Ponadto w jamie znajdowały się 3 drobne kawałki polepy.

Na działce 13 w kolistej jamie słupa nr 663, zakończonego tępo znajdowała się skorupa ze środkowej części naczynia, wykonanego z gliny z domieszką średnioziarnistego piasku i wypalonego na kolor brunatny. Powierzchnia gładzona (nr kat. 1285/42). Na

Ryc. 35. Słupanowo, pow. Szamotuły. Zawartość jamy słupa 623. 1/2 w. n. — Fig. 35. Słupanowo, distr. de Szamotuły. Contenu du trou de poteau no 623. 1. Fragment de vase, 2. Objet en fer. 1/2 gr. nat.

mający powierzchnię gładzoną (Rys. 38, 8. (Nr kat. 1196/42) oraz ułamek kości długiej wraz ze stawem. (Nr kat. 1197/42).

W czworobocznej jamie od słupa nr 637 (wym. średn. 30 cm, głęb. 24 cm) oraz w kolistej jamie nr 623 (wym. średn. 26 cm, głęb. 18 cm) znajdowały się 2 drobne ułamki naczyń, wykonanych z gliny z domieszką gruboziarnistego piasku, wypalonych na kolor brunatny. Powierzchnia chropowata. Pochodzą one zapewne od naczyń szerokootworowych, występujących od początku II w. (Nr kat. 1193/42 i 1196/42).

W nieregularnej jamie 620 o nieckowatym dnie, na którym znajduje się warstwa spalenizny (wym.

⁸⁰) L. Łuka, Cmentarzysko w Czarnkowie ..., str. 122, ryc. 68, oraz str. 126.

⁸¹) J. Kostrzewski, Od mezolitu ..., str. 320.

⁸²) St. Jasnosz, op. cit. ibid., str. 198, grób 293, ryc. 299, 1.

⁸³) R. Schindler, Die Besiedlungsgeschichte der Goten und Gepiden im Raum der unteren Weichsel, Lipsk, 1940, str. 41, 99.

podstawie składu gliny jak i wypału zaliczyć ją można do okresu rzymskiego.

Na działce 4 w jamie słupa nr 85 (wym. średn. 22 cm, głęb. 22 cm) znaleziono fragment brzegu wygiętego o krawędzi prostej, wykonanego z gliny z domieszką średnioziarnistego piasku, wypalonego na kolor szarobrunatny. Powierzchnia gładzona (rys. 33,5) (Nr kat. 864/41).

W owalnej jamie słupa nr 118 o nieckowatym zakończeniu (wym. średn. 48 cm, głęb. 28 cm) występowały 2 ułamki ze środkowych części naczyń, wykonanych z gliny z domieszką średnioziarnistego piasku i wypalonych na kolor brunatny. Powierzchnia zniszczona. Na podstawie składu gliny oraz wypału ułamki te można zaliczyć do okresu rzymskiego. (Nr kat. 858/41).

Na działce 3 czworoboczna jama słupa nr 65 o tępych zakończeniu (wym. średn. 60 cm, głęb. 13 cm) zawierała ułamek środkowej części naczynia o łagodnym załomie, wykonanego z gliny z domieszką średnioziarnistego piasku, wypalonego na kolor brunatny. Powierzchnia gładzona. (Nr kat. 907/41). Na podstawie składu gliny oraz wypału ułamek ten zaliczyć można do okresu rzymskiego.

W kolistej jamie słupa nr 511 o tępych zakończeniu (wym. średn. 31 cm, głęb. 35 cm) występował ułamek ze środkowej partii naczynia, wypalonego na kolor ciemnobrunatny. Domieszka średnioziarnista. Powierzchnia zniszczona. Na podstawie składu gliny oraz wypału zaliczyć go można do okresu rzymskiego.

W kolistej jamie słupa nr 610, zakończonego tępo (wym. średn. 18 cm, głęb. 26 cm) występował ułamek ze środkowej partii naczynia cienkościennego, wykonanego z gliny z domieszką drobnoziarnistego piasku, wypalonego na kolor czarny. Powierzchnia gładzona (Nr kat. 1196/42). Prawdopodobnie ułamek ten pochodzi od naczynia ostro profilowanego, jakie pojawiają się z początkiem II w.

W 6 wypadkach w jamach słupów występowały drobne skorupy mało charakterystyczne, tak, że nie można określić ich przynależności czasowej i kulturowej (nr kat. 1188/42, 1286/42). Są to słupy nr 609, 541, 664, 514, 560 oraz 510. W tym ostatnim znajdował się rozcieracz kamienny w przybliżeniu kulisty ze startą powierzchnią, o wymiarach $6,5 \times 8,5$ cm (Rys. 34,2) (Nr kat. 1197/42).

Kolista, zwężająca się ku dołowi jama słupa nr 623 (wym. średn. 26 cm, głęb. 18 cm) zawierała ułamek górnej partii naczynia, wykonanego z gliny z domieszką średnioziarnistą, wypalonego na kolor brunatny o powierzchni chropowatej oraz fragment przedmiotu żelaznego. (rys. 35, 1—2).

Ponad owalną jamą słupa nr 502, posiadającego tępe zakończenie, (wym. średn. 34 cm, głęb. 16 cm) znajdował się fragment dna niewyodrębnionego, wykonanego z gliny, z domieszką tłucznią, wypalonego na kolor jasnobrunatny. Powierzchnia niestarannie gładzona. (Rys. 30,7) (Nr kat. 1276/42).

Na podstawie składu gliny oraz wypału ułamek ten zaliczyć można do kultury pucharów lejkowatych. Wnętrze jamy zawierało nieco wyodrębnione dno naczynia, wykonanego z gliny z domieszką średnioziarnistego piasku, wypalonego na kolor ciemnobrunatny. Powierzchnia gładzona. Wym. średn. dna 9,5 cm (rys. 30,8) (Nr kat. 1199/42).

Ponieważ na stanowisku spotyka się ślady osadnictwa z okresów wcześniejszych, stąd występowanie tychże elementów łącznie z zabytkami z okresu rzymskiego tłumaczyć należy zaleganiem na złożu wtórnym.

Ceramika.

Ułamki naczyń (2450 szt.) grubo- i średniościennych wykonane są z gliny z domieszką schudzącą w postaci grubo- i średnioziarnistego piasku, uformowanej w ścianki za pomocą techniki taśmowo-wałkowej (rys. 36,13). Wypalone są na kolor brunatny lub szarobrunatny. Powierzchnia jest niestarannie gładzona lub chropowata, gładzona jedynie w partiach przybrzeżnych i przydennych. Na podstawie większych fragmentów można wyróżnić w pewnym stopniu formy naczyń.

Kubki. Najlepiej zachowane są fragmenty kubków. Należą one do dość dużych kubków baniastych (4 szt.) z brzegiem prostym lub nieznacznie wygiętym do wnętrza, o krawędzi zaokrąglonej, nierówno wymodelowanej. Zdarzają się też brzegi lekko wygięte na zewnątrz o krawędzi prostej (rys. 36,4). Od krawędzi biegnie grube, niekiedy zwężające się w środku ucho, kończące się powyżej baniastego brzuśca (rys. 36, 16, 19, 21) (Nr kat. 1209/42). Nie jest wykluczone, że ułamki (21 szt.) brzegów prostych o krawędziach zaokrąglonych pochodzą od kubków (rys. 36,2). Kubki takie są bardzo pospolitą formą, występującą prawie na każdym stanowisku z okresu rzymskiego, szczególnie z okresu od 1—200 n. e.⁸⁴

Naczynia szerokootworowe. Są to naczynia, posiadające szerokie otwory oraz kształt w przybliżeniu kulisty lub jajowaty, z brzegiem na ogół wygiętym do wnętrza lub też wygiętym na zewnątrz. Powierzchnia ich jest przeważnie chropowata, gładzona jedynie w częściach przybrzeżnej i przydennej lub niestarannie gładzona; w ostatnim wypadku dolną jej część zdobią bruzdy, dolki paznokciowe względnie ornament grzebykowy. Naczynia reprezentowane są przez 6 większych fragmentów pozwalających ustalić formę naczyń. Opierając się na danych porównawczych, przypuszczam, że fragmenty brzegów wygiętych do wnętrza o krawędziach zaokrąglonych (92 szt. 36,11-12) jak również fragmenty zdobione w sposób wyżej opisany można zaliczyć do naczyń szerokootworowych. Najczęściej spotyka się ornament (13 szt.) w postaci głębokich pionowych bruzd (6 szt.) ujętych niekiedy górą (na załomie) w linię poziomą (1 szt.) (rys. 36,17-20).

Bruzdy te umieszczone zawsze poniżej załomu bywają też ukośne (5 szt.) (rys. 36,17) lub krzyżujące się. W jednym wypadku naczynia zdobione były dolkami paznokciowymi. Naczynia te spotyka się często na stanowiskach z okresu rzymskiego z I i II w.⁸⁵

W Wymysławie, pow. Gostyń, naczynia tego typu, zdobione analogicznie, występują w towarzystwie ułamków naczyń wytłaczanych, datowanych na II w. n. e.⁸⁶

⁸⁴ J. Kostrzewski, Wielkopolska ..., str. 189.

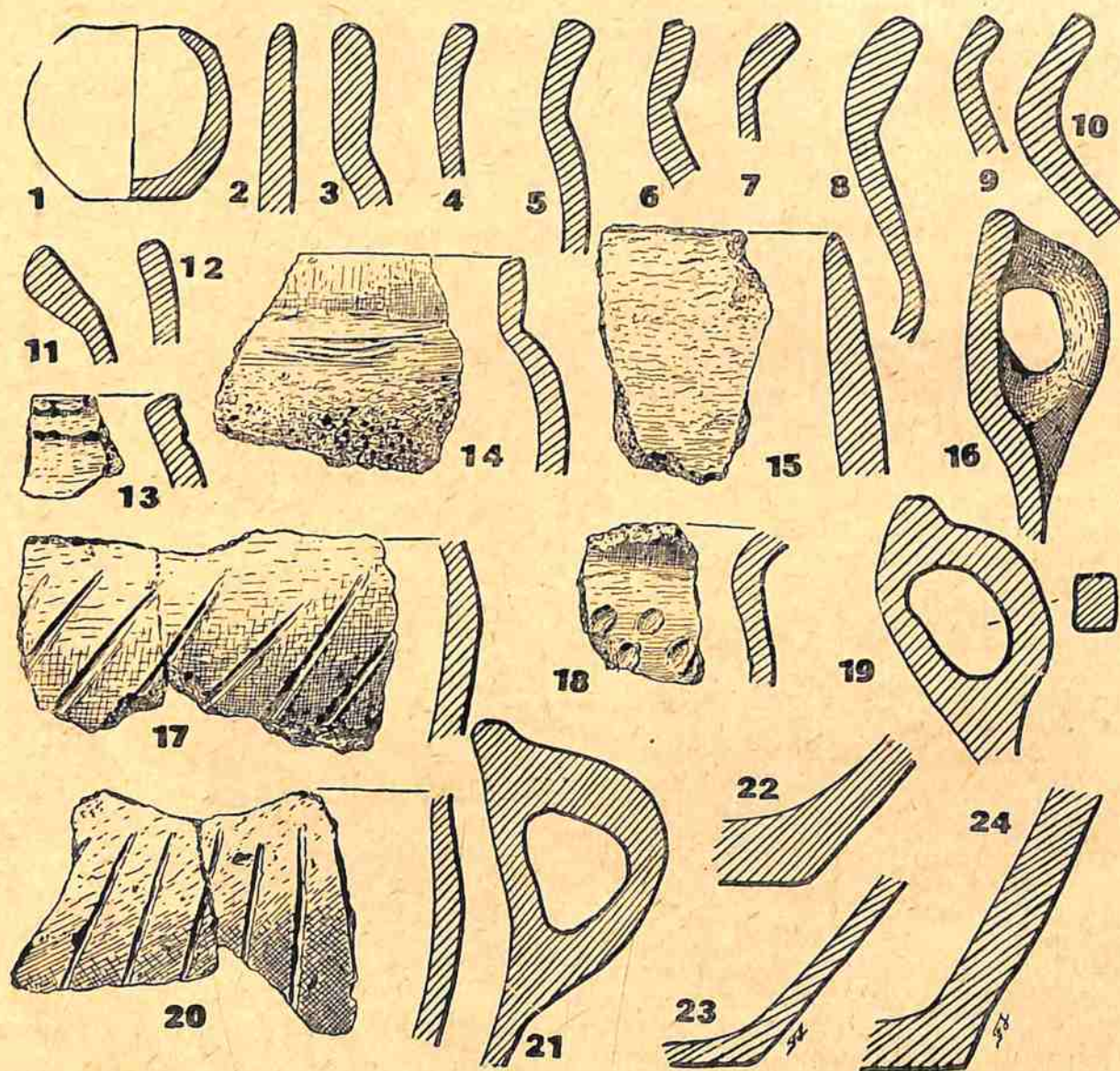
⁸⁵ J. Kostrzewski, Od mezolitu ..., str. 320—328 oraz St. Jasnosz, op. cit. ibid., str. 272.

⁸⁶ St. Jasnosz, op. cit. ibid., str. 198, grób 293, ryc. 299.1.

Naczynia baniaste. Są to w przybliżeniu kuliste naczynia ze zwężonym otworem i niskim na zewnątrz wygiętym brzegiem, o krawędzi prostej lub zaokrąglonej. Posiadają one często ucha. Reprezentowane są one przez 4 większe fragmenty górnych i środkowych części naczyń, pozwalające ustalić ich kształt (rys. 36, 3.9.10.14). Naczynia takie są charakterystyczne dla grupy północnej (oksywskiej) kultury grobów jamowych a występują głównie w II i III w.⁸⁷⁾.

szt.) o krawędziach zaokrąglonych lub prostych a także zgrubiałych względnie spłaszczonych; w wielu wypadkach krawędzie są niestarannie wymodelowane. Pochodzić one mogą zarówno od naczyń szerokootworowych jak i baniastych, nie wykluczając innych form (rys. 36, 15.18).

Brzuśce (2088 szt.) zachowane są w niewielkich fragmentach, stąd o ich kształcie nic bliższego powiedzieć nie można. W kilku wypadkach występuje ornament w postaci wysokiej linii zygzakowatej z po-

Ryc. 36. Słopanowo, pow. Szamotuły. Ceramika grubo i średniościenna z okresu rzymskiego. 1/2 w. n. — Fig. 36. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Petit vase et fragments de vases de la période romaine. 1/2 gr. nat.

Naczynia nieokreślone. O formach pozostałych ułamków ze względu na stan zachowania nie można nic bliższego powiedzieć. Jak już wyżej zaznaczono, brzegi zagięte pochodzą najprawdopodobniej od naczyń szerokootworowych, a proste od kubków. Pozostały brzegi wygięte na zewnątrz (141

lami na przemian gładzonymi i chropowatymi (3 szt.) umieszczony powyżej załomu brzuśca. Naczynia zdobione w ten sposób posiadają przeważnie baniaste kształty; na terenie grupy północnej (oksywskiej)⁸⁸⁾ datowane są przez R. Schindlera na II i III w.⁸⁹⁾. Natomiast w grupie przeworskiej spotyka się częściej

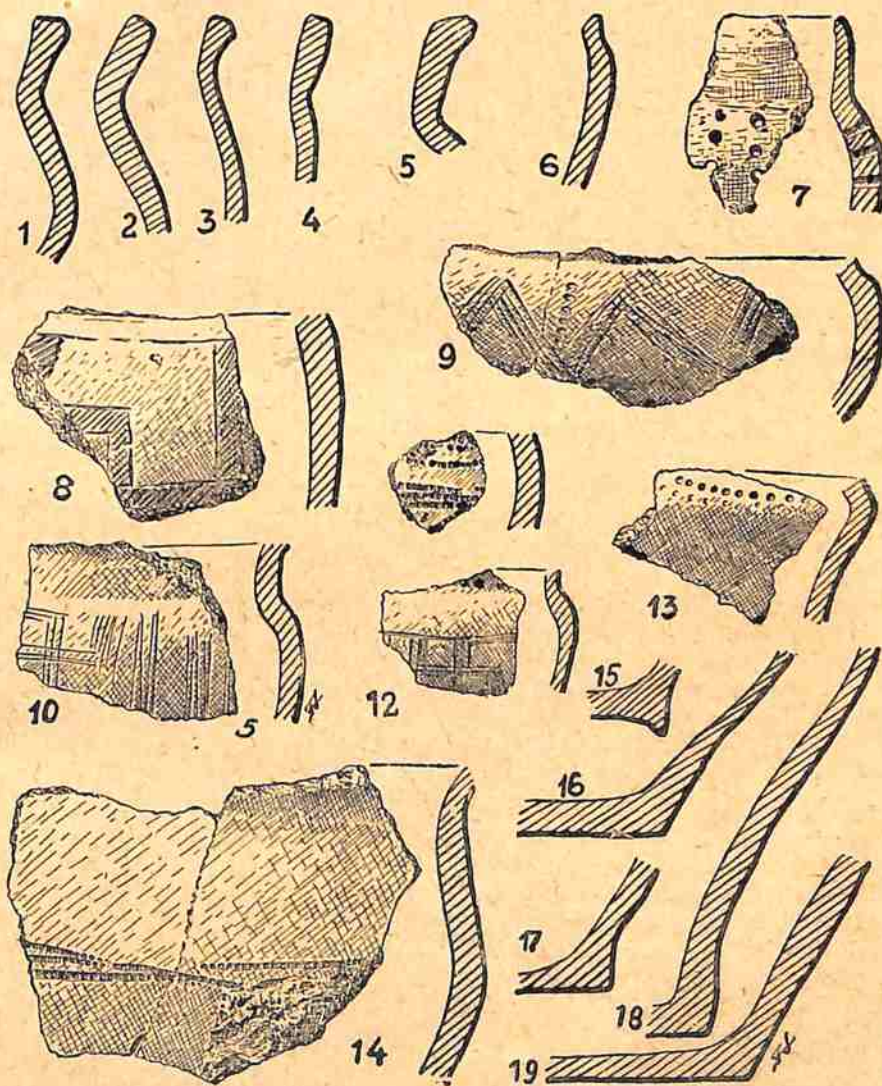
⁸⁷⁾ J. Kostrzewski, *Od mezolitu ...*, str. 320, 328 oraz R. Schindler, *Die Besiedlungsgeschichte ...*, tabl. 21.

⁸⁸⁾ R. Schindler, *Die Besiedlungsgeschichte ...*, str. 41, 99.

⁸⁹⁾ K. Schindler, l. c.

kształty zbliżone do naczyń szerokootworowych, datowane na tenże sam czas⁹⁰). Ponadto w dwóch wypadkach spotykamy się z ornamentem umieszczonym poniżej załomu, w postaci wąskich pionowych lub ukośnych bruzd, wykonanych narzędziem grzebykowatym. Rozwinął się on pod wpływem celtyckim, mianowicie z obmazywania naczyń miotłką, stosowanym w okresie lateńskim⁹¹). Dna (102 szt.) są płaskie, wyodrębnione (20 szt.) lub niewyodrębnione

schudzącą w postaci średnio- i drobnoziarnistego piasku, uformowanej w ścianki za pomocą techniki taśmowej (?). Wypalone są one na kolor brązowy (232 szt.) lub czarny, w przełomie szary (602 szt.). Powierzchnia ich jest starannie gładzona, często w wypadku czernienia lśniąca. Na podstawie większych ułamków można częściowo wyróżnić formy naczyń, a mianowicie misek oraz naczyń dwustożkowych ostro i słabo profilowanych.

Ryc. 37. Słopanów, pow. Szamotuły. Ceramika cienkościenne z okresu rzymskiego. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 37. Słopanów, distr. de Szamotuły. Fragments de vases de la période romaine. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

(30 szt.). Wśród tych ostatnich wyróżniają się 2 fragmenty den z odciskami zboża na stronie wewnętrznej (rys. 38). Pozostałych ułamków (52 szt.) ze względu na stan zachowania nie można bliżej określić.

Ceramika cienkościenne i średniościenne. Fragmenty naczyń cienko- i średniościennych (834 szt.) wykonane są z gliny z domieszką

⁹⁰) Por. także Jasnosz, op. cit. ibid., grób 174, ryc. 153, 1 z ostrogami z końca III i pocz. III w. (zob. śląskie formy)

⁹¹) Ch. Pescheck, Die frühwandalische Kultur in Schlesien, Leipzig 1939, str. 119.

Miski. Fragmenty (12 szt.) górnych części z brzegami lekko zagiętymi do wnętrza o krawędziach prostych lub zgrubiałych (1 szt.) a także ukośnie ściętych do wnętrza (rys. 37,6) pochodzą, sądząc na podstawie większego fragmentu, od misek. Powierzchnia ich jest przeważnie brązowa (9 szt.), czasem czerniona (3 szt.) Szerokootworowe miski z lekko zagiętymi do wnętrza brzegami i stosunkowo wąską podstawą występują z początkiem okresu rzymskiego, jak wskazują na to znaleziska w Wymysłowie, pow. Gostyń, gdzie takie miski występują łącznie

z zapinkami z trąbkowatą główką datowanymi na drugą połowę I w. n. e.⁹²).

Naczynia ostro profilowane. Do naczyń ostro profilowanych zalicza się naczynia szeregowotworowe z brzegiem wygiętym na zewnątrz i ostrym załomem brzuśca powyżej połowy wysokości; dolna część naczynia jest na ogół łukowato wgięta, a podstawa wyodrębniona. Ten typ naczyń reprezentują 44 ułamki, z czego na górne części przypada 15 szt., na środkowe 4 szt., na dolne 25 szt. Brzegi (15 szt.) są wygięte na zewnątrz o krawędziach prostych lub zaokrąglonych. Środkowe partie (4 szt.) są w jednym wypadku zdobione powyżej załomu szeregami płytkich dołeczek (rys. 37,13), w innym powyżej załomu znajduje się zwężone w środku ucho.

Dolne części (25 szt.) są łukowato wgięte i posiadają przeważnie wyodrębnione dna (rys. 37,15,17,18).

Powierzchnia naczyń ostro profilowanych jest w większości wypadków (27 szt.) czerniona, w pozostałych zaś brunatna (17 szt.). Średnica jednego z den wynosi 4,4 cm.

Formy naczyń ostro profilowanych są dość różnorodne; ze względu jednak na zły stan zachowania nie można wyodrębnić typów naczyń. Ogólnie naczynia ostro profilowane występują w II w.⁹³).

Naczynia odwrotnie gruszkowate. (13 szt.) Są to naczynia w przybliżeniu dwustożkowe z łagodnym załomem w $\frac{2}{3}$ wysokości i krótką, wyodrębnioną, czasem prawie cylindryczną szyjką (rys. 37,5,9,10).

Wyodrębnione szyjki podkreślone są niekiedy (2 szt.) poziomym żeberkiem. Posiadają one brzegi wygięte na zewnątrz (10 szt.) o krawędziach zaokrąglonych. W jednym wypadku u nasady szyjki znajduje się zwężone w środku ucho. Brzuśce na załomie zdobione są bądź swastykami i grupami pionowych kresiek (rys. 37, 8, 10, 12) bądź wreszcie meandrem schodkowym. 2 fragmenty dolnych części naczyń o średnich ściankach, posiadających łukowate wgięcie (rys. 37,18) należą najprawdopodobniej do wyżej opisanych naczyń. Powierzchnia ich jest głównie czerniona (9 szt., rzadziej brunatna (4 szt.)). Wymiary niektórych większych fragmentów przedstawiają się następująco: 1) otw. 19 cm; 2) otw. 19 cm, średn. 25 cm, wys. zach. 16 cm (nr kat. 715/41); 3) wys. zach. 10,4 cm, dno 13 cm (nr kat. 624/41).

Na uwagę ze względów chronologicznych zasługuje ornament w postaci dwóch krzyżujących się meandrów tworzących swastyki. Ornament ten znany jest z szeregu znalezisk na terenach Polski i występuje przede wszystkim w II a także w III w. n. e.⁹⁴). Naczynia te nawiązują do podobnych form z okresu lateńskiego i występują w I w. n. e. na terenie grupy przeworskiej⁹⁵) natomiast na terenie grupy oksywskiej trwają w głąb III w. n. e.⁹⁶).

⁹²) St. Jasnosz, Cmentarzysko ..., str. 1, 79, ryc. 2, 66, 2; str. 219, ryc. 337, 8; str. 222, ryc. 332, 5.

⁹³) J. Kostrzewski, Od mezolitu ..., str. 320 oraz St. Jasnosz, op. cit. Ibid., str. 273.

⁹⁴) M. Jahn, Germanische Grabfunde von Grönchen, Kreis Lissa, Posener Jahrbuch für Vorgeschichte, 1944.

⁹⁵) St. Jasnosz, op. cit. ibid., str. 271, oraz M. Smiszko, Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Małopolsce Wschodniej, Lwów, 1932, str. 71 i 72.

⁹⁶) J. Kostrzewski, Od mezolitu ..., str. 340.

Formy nieokreślone. Pozostałych ułamków (765 szt.) ze względu na stan zachowania nie można zaszeregować do konkretnych form, występujących w okresie rzymskim. Brzegi (123 szt.) są bądź wygięte na zewnątrz o krawędziach zaokrąglonych lub prostych (115 szt.), zdarzają się także brzegi wygięte, zgrubiałe (2 szt.). W jednym wypadku poniżej krawędzi biegnie taśmowate, zwężone w środku ucho. Większość brzegów wygiętych posiada brunatną powierzchnię (63 szt.), natomiast mniej spotyka się fragmentów o powierzchni czernionej (52 szt.). Ponadto występują brzegi proste (8 szt.), posiadające krawędzie proste lub spłaszczone (2 szt.). W jednym wypadku poniżej krawędzi znajdował się ornament w postaci poziomych wąskich bruzd. Brzuśce (623 szt.) zachowane są w niewielkich ułamkach, stąd o ich kształcie nic bliższego powiedzieć nie można. W jednym tylko wypadku mamy do czynienia z większym fragmentem baniastego naczynia z wygiętym brzegiem, zdobionym powyżej załomu poziomymi liniami, wykonanymi kółkiem zębatym (rys. 37, 11, 14). Ten rodzaj ornamentu spotyka się często (7 szt.) w ceramice pochodzącej z osady słopanowskiej.

Technikę tę zapożyczono z Czech, gdzie znana była już na przełomie okresu halsztackiego i lateńskiego⁹⁷). W Polsce znana jest od początku okresu rzymskiego i trwa w ciągu całego okresu rzymskiego (na Śląsku do IV w. włącznie)⁹⁸). Innym rodzajem

Ryc. 38. Słopanowo, pow. szamotulski. Ułamek naczynia z odciskiem ziarna zboża. W. n. — Fig. 38. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Fragment de vase avec empreint d'un grain de blé. Gr. nat.

ornamentu (6 szt.) są różne płytkie i głębokie bruzdy pionowe lub poziome. Występują też grupy ukośnych kresiek ujętych w linie poziome (1 szt.), bądź odgraniczone tylko ku górze linią poziomą (1 szt.). Wreszcie kreski ukośne znajdują się poniżej poziomego żeberka (1 szt.). Spotyka się też na granicy brzuśca i szyjki dolki półksiężycowate (1 szt.), bądź małe okrągłe dołeczki (1 szt.). W dwóch wypadkach występował meander (rys. 37,12) w różnym układzie,

⁹⁷) J. Filip, Lužická kultura v době latenské, Slavia Antiqua, t. I, str. 166—180.

⁹⁸) Z. Hołowińska, Naczynia z okresu rzymskiego zdobione kółkiem zębatym znalezione w Polsce. Przegląd Archeologiczny, t. VIII, 1948, str. 80.

złożony z dwóch linii wypełnionych ukośnymi kreskami lub z kilku linii równoległych.

Wreszcie ornament plastyczny reprezentują nalepiane poziome żeberka, umieszczone najczęściej na granicy brzuśca i szyjki, względnie na szyjce (3 szt.). Powierzchnia ułamków jest przeważnie brunatna (493 szt.), w mniejszym stopniu czarna (130 szt.). Natomiast ornament spotyka się prawie wyłącznie na naczyniach o powierzchni czernionej. Dna (19 szt.) są wyodrębnione (3 szt.), bądź nie wyodrębnione (2 szt.). Większości (14 szt.) ze względu na stan zachowania nie można bliżej określić. Średnica jednego z częściowo zachowanych den wynosi 11,5 cm. Powierzchnia den jest brunatna (18 szt.), tylko w jednym wypadku czerniona.

Wytwory ceramiczne poza ułamkami naczyni reprezentują dwa przesłiki.

1) Prześlik dwustożkowy bez wgłębień przy otworze; powierzchnia gładzona, szarobrunatna. Wykonany z gliny z domieszką średnioziarnistego piasku. Wymiary: średn. 3,3 cm, wys. 2,1 cm (Rys. 39,1) (Nr k. 1222/42).

2) Prześlik w przybliżeniu dwustożkowy o bardzo łagodnym załamie bez wgłębień przy otworze. Powierzchnia niestarannie gładzona, szarobrunatna. Wykonany z gliny z domieszką średnioziarnistego piasku. Wymiary: średn. 1,9 cm, wys. 2,1 cm. (Rys. 39,2) (Nr kat. 1241/42). Prześliki dwustożkowe znane są nie tylko z okresu rzymskiego, lecz występują w okresach wcześniejszych, jak i późniejszych. Omawiane przesłiki na podstawie składu gliny oraz wypału zaliczyć można do okresu rzymskiego⁹⁹).

Przedmioty kamienne: ograniczają się do dwóch rozcieraczy płaskokulistych o startej powierzchni. Wymiary:

1) $6,9 \times 9,5 \times 8,5$ (nr kat. 1198/42),

2) $5,0 \times 9,0 \times 8,5$ (nr kat. 1198/42).

Ponieważ rozcieracze kamienne używane są od epoki kamiennej aż do chwili pojawienia się żarn obrotowych, nie można określić bliżej ich chronologii.

Przedmioty żelazne: Luźno na terenie osady znaleziono mały nożyk z kołcem łukowato wyodrębnionym od strony ostrza. Wymiary: dł. zach. 7,0 cm, szer. 0,8 cm (rys. 39,3) (Nr kat. 1289/42). Noże takie występują w ciągu całego okresu rzymskiego¹⁰⁰).

Przedmioty brązowe reprezentuje zapinka z górną cięciwą, umocowaną w uszku, znajdującym się na główce. Kabłąk jest szeroki, taśmowaty, silnie wygięty, z płaskim grzebykiem na główce i trapezowato rozrzeszającym się końcem. U nasady nóżki znajduje się żeberko zdobione ścięciem perełkowym. Zapinka ta należy do V grupy Almgrena.

Uwagi ogólne.

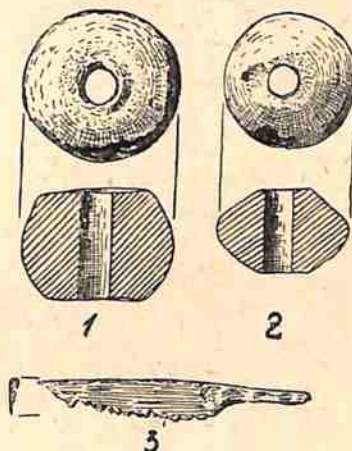
Zasięg przestrzenny.

Na podstawie przeprowadzonych badań można w przybliżeniu ustalić zasięg osady. Obejmowała ona przed wszystkim najwyższy punkt wzniesienia z tym jednak, że w kierunku północno-wschodnim rozprze-

strzeniała się także na skłonie wzgórza. Ze względu na zniszczenie terenu nie można dokładnie określić zasięgu osady od strony północnej. Natomiast od zachodu granica nie przekraczała prawie zachodniej strony drogi Pęckowo-Obrzycko. Na południe ślady osadnictwa sięgały mniej więcej 25 m poza kulminację wzgórza. Osada w przybliżeniu zajmować mogła ok. 2000 m² (tj. $\frac{1}{5}$ ha).

Chronologia.

Dane statygraficzne oraz układ poszczególnych elementów, wskazują, że w czasie istnienia osady kilkakrotnie wznoszono domostwa. W odniesieniu do wypadków wykazujących powtórne wzniesienie budynku w przybliżeniu na tym samym miejscu (por. zespoły nr II, IX, X, XI) można przypuszczać, iż powstały one w wyniku jednostkowego zniszczenia; jednakże słupy i paleniska, których usytuowanie nie pozwala na rekonstrukcję chat, wskazywałyby na po-

Ryc. 39. Słopotów, pow. Szamotuły. Znaleźiska luźne z osady. 1—2. Prześliki gliniane. 3. Nóż żelazny. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 39. Słopotów, distr. de Szamotuły. Trouvailles isolées de la bourgade. 1—2. Fusaïoles en argile. 3. Couteau en fer. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

nową zabudowę całej lub większej części osady. Ze względu na stan zachowania obiektu nie można określić dokładnie, ile razy w ciągu istnienia osady wznoszono domostwa. W oparciu o analizę materiału wyróżnić można co najmniej 3 fazy zabudowy osady. Wydaje się, że do jednej należała część wyróżnionych budowli (por. zespoły I—XI) usytuowanych dłuższą osią z pn.-zach. na pd.-wsch. Drugą fazę stanowiłyby zarysy budynków wzniesionych w przybliżeniu na miejscu poprzednich a zachowujących dawny system rozplanowania. O trzeciej fazie świadczy przede wszystkim usytuowanie palenisk, które przylegają bądź bezpośrednio do ścian, bądź też ustawione są pod kątem 90° lub 45° w stosunku do budynku, oraz duża ilość śladów słupów, które nie tworzą czytelnych układów; w oparciu o słupy właśnie możnaby nawet przypuszczać, że istniały tu więcej niż 3 fazy

⁹⁹) St. Jasnosz, op. cit. ibid., str. 259.

¹⁰⁰) J. Kostrzewski, Wielkopolska ..., str. 187.

zabudowy¹⁰¹). Niestety stan zachowania tychże elementów, mało dokładne pomiary głębokościowe oraz fakt, że na ogół w jamach słupów a często także w paleniskach brak jest zawartości kulturowej lub jest ona zbyt mało charakterystyczna, aby uchwycić różnice chronologiczne, nie pozwala nawet najogólniej (z wyjątkiem zespołów III, IV, VII) określić chronologii względnej wyżej wspomnianych faz, a wyróżnienie ich oparto głównie na układzie elementów w poziomie. W związku z powyższym nie można powiązać z poszczególnymi wyróżnionymi fazami takich zespołów zwartych jak jamy wyłożone kamieniami, zagroda dla zwierząt (rowy kolisty) oraz grupy palenisk w połudn. części działki 5/6. Natomiast można w przybliżeniu określić chronologię względną i częściowo bezwzględną samych zespołów. I tak wydaje się, że wspomniana grupa palenisk, ze względu na jednakowy kształt, głębokość oraz zawartość kulturową należała do jednej fazy osadniczej. Na podstawie ceramiki (naczynia odwrótnie gruszkowate) zaliczyć je należy do jednej ze starszych faz osadnictwa, a jamy wyłożone kamieniami, datowane naczyniami szerokootworowymi najwcześniej na II w. n. e., do młodszej fazy. Trudno coś powiedzieć ze względu na mało charakterystyczny materiał o chronologii zagrody.

Wylania się tu pytanie, jakie były powody kilkakrotnego zabudowania osady. Nic nie wskazuje bowiem, aby osada uległa pożarowi, natomiast fakt, iż nie odkryto tu żadnych przedmiotów ruchomych, poza ułamkami ceramiki i polepy, 2 przęślikami jedną zapinką i przedmiotem żelaznym, świadczyłby o tym, że mieszkańcy opuścili osadę, zabierając ze sobą wszystko, co przedstawiało jakąkolwiek wartość. Mając na uwadze dane porównawcze z okresów wcześniejszych jak i późniejszych a także rolniczy charakter osady (o czym będzie mowa niżej) i przyjmując w związku z jednopolewym systemem uprawy roli możliwość okresowego opuszczania osady i przenoszenia jej na inne miejsce na okres 8—10 lat¹⁰²), względnie budowanie osad sezonowych na okres najintensywniejszych prac w polu¹⁰³, należy przypuszczać, iż opuszczenie osady słopanowskiej było właśnie związane z systemem uprawy roli, który zmuszał do okresowego szukania nowych obszarów pod uprawę.

Chronologię bezwzględną osady oprócz należy na materiale zabytkowym z niej pochodzącym; nie do-

starczył on jednak elementów, pozwalających określić ściśle czas powstania i używania osady. Niektóre formy ceramiki, jak naczynia odwrótnie gruszkowate, występujące w I w. n. e. i nawiązujące do form okresu późnolateńskiego oraz naczynia zdobione w dolnej części grzebykowatym narzędziem, a nawiązujące formą ornamentu do naczyń celtyckich, dalej miski o wąskiej podstawie i zagiętym brzegu, występujące w Wielkopolsce z zapinkami, datowanymi na 2 połowę I w. n. e., wskazywałyby na to, że osada powstała w I w. n. e. (2 połowa wieku?). Jednakże naczynia ostro profilowane oraz tzw. naczynia gockie przesuwająby okres używania osady do II w. n. e. Natomiast górną granicą istnienia osady wyznacza z jednej strony grób ciałopalny znajdujący się nad II jamą kamienną, datowany na III w. n. e. (grób 54), z drugiej strony granicę istnienia osady ogranicza do II w. n. e., być może drugiej jego połowy, grób szkieletowy (gr. 40), wkopany w rów kolisty, a datowany na II w. n. e. formą okucia pasa, nie przekraczającą granicy II w. Stąd przypuszczać można, że czasokres używania osady zamyka się w ramach między drugą połową (?) I-go a pierwszą połową II-go stulecia, czyli w ramach ok. 100 lat.

Typ osady i rozplanowanie wnętrza.

Jak wynika z przeprowadzonych badań, osada w Słopanowie jest osadą wieloaworczą. Trudno jednak na podstawie istniejących danych stwierdzić, jakie było rozmieszczenie budowli i czy przy zabudowie osady stosowano się do pewnych reguł. Zadanie to utrudnia w znacznej mierze fakt kilkufazowego osadnictwa i niemożność powiązania szeregu zespołów zwartych z poszczególnymi fazami zabudowy osady. Niemniej w odniesieniu do prawdopodobnie dwóch kolejnych faz zabudowy zaobserwować można, że tak w jednej jak i drugiej fazie budowlę wznoszone były w jednakowym kierunku, a mianowicie z pn-zach. na pd.-wsch. dla dłuższej osi, z tym, że odchylenie od osi NS wynosi ok. 45°; taki kierunek w usytuowaniu domostw zaobserwowano również w innych osadach z tego okresu¹⁰⁴). Poza tym jednak nie można uchwycić regularności w usytuowaniu domniemanych budynków. Odległości między nimi wynoszą przypuszczalnie ok. 3,60—4,50 m (wyjątek stanowią zespół I i II, gdzie odległość między pomieszczeniami wynosi ok. 1,40 m). Wydaje się zatem, że poza ogólnymi wytycznymi nie trzymano się żadnych prawideł w rozmieszczaniu budynków. Na ogół w domniemanych domostwach nie ma palenisk (wyjątek stanowiłby zespół I), co jest zresztą bardzo częstym zjawiskiem w chatkach z okresu wpływów rzymskich¹⁰⁵). Paleniska w liczbie 12 znajdują się na całym stanowisku, z wyjątkiem pięciu, tworzących zwartą grupę w pd. części działki 5/6, należących do jednej ze starszych faz osadniczych.

¹⁰¹) Podobną sytuację kilkakrotnej zabudowy jednej osady spotyka się często na stanowiskach z okresu wpływów rzymskich, gdzie duża ilość słupów i jam bezładnie rozrzuconych, przy równoczesnym braku zarysów budowli w postaci ciemnych podłóg czy skupień zabytków, uniemożliwia złączenie elementów w pewne całości i rekonstrukcję budynków. Por. choćby F. Pfützenreiter, *Die vor- und frühgermanische Besiedlung*, Geyersdorf, 49. K. Langenheim, *Ein wandalisches Gehöft ...*, str. 201—25. K. Schindler, *Germanische Siedlungsfunde*, str. 51. M. Piaszykówna, *Pradzieje miasta Poznania*, Poznań, 1953, str. 69, 72—73.

¹⁰²) E. Sangmeister, *Zum Charakter der bandkeramischen Siedlung* 33. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, 1943—1950, str. 103—107.

¹⁰³) L. Krzywicki, *Ustroje społeczno-gospodarcze w okresie dzikości i barbarzyństwa* Warszawa, 1914, str. 100 oraz Parkinson, *Im Bismarcks Archipel*, Lipsk, 1887, str. 118.

¹⁰⁴) Por. J. Kostrzewski, *Badania prehistoryczne w powiecie lublinieckim na Śląsku w roku 1936*. Prace Prehistoryczne Śląskie, r. 3, str. 63 i nast. — Por. też tłumaczenie tej pracy przez F. Pfützenreitera: *Eine Siedlung der Guttentager Kultur im Forst Koschentin Kr. Lublinitz, Altschlesien*, t. 9, 1940, str. 55.

¹⁰⁵) Por. choćby Poznań—Krańcowa, Z. O. W., VI, str. 27, Łatkowo, pow. Inowrocław (Akta Archiwum Muz. Archeol. w Poznaniu), Mierzyce (K. Tackenberg, *Die Wandalen in Niederschlesien*, Berlin, 1925, str. 70).

Ponadto na stanowisku występują tu i ówdzie jamy o niewiadomym przeznaczeniu; być może, były to jamy odpadkowe¹⁰⁶⁾. W północnej części osady znajdowały się 2 koncentryczne rowy koliste, stanowiące — być może — zagrodę dla bydła¹⁰⁷⁾. Natomiast na pd.-zach. krańcach osady¹⁰⁸⁾, w jednej z młodszych faz zabudowy względnie osadnictwa mieszczą się jamy wyłożone kamieniami o charakterze magazynów w celu przechowywania żywności.

Charakter osady.

Na podstawie danych archeologicznych można odtworzyć do pewnego stopnia zajęcie mieszkańców osady. W oparciu o materiał paleobotaniczny i osteologiczny dochodzimy do wniosku, że głównymi zajęciami ludności zamieszkującej osadę było rolnictwo i hodowla zwierząt domowych. O rolniczym charakterze osady świadczą przede wszystkim znalezione ziarna zbóż, a mianowicie proso, znane na ziemiach polskich dotąd w okresie rzymskim jedynie z Zofipola w pow. miechowskim (późny podokres rzymski) oraz pszenica, występująca w osadzie słopanowskiej w 3 odmianach (*Triticum compactum*, *Tr. monococcum*, *Tr. dicoccum*) a będąca w tym okresie pierwszym znaleziskiem na ziemiach polskich¹⁰⁹⁾. O dużej roli, jaką odgrywała uprawa ziemi w życiu mieszkańców osady świadczyłby również sposób przechowywania płodów roślinnych w jamach kamiennych, których budowa wymagała bądź co bądź dużego nakładu pracy.

Mając na uwadze rolniczo-hodowlany charakter osady a także pieczolowicie przechowywane ziarno, nie można wykluczyć zupełnie możliwości eksportu płodów rolnych¹¹⁰⁾. Materiał osteologiczny świadczy, iż zajmowano się także hodowlą bydła rogatego i nierogacizny, a także koni. Wśród szczątków kostnych 50% przypada na szczątki krowie (*Bos taurus*), 25% na kości świni (*Sus scrofa domestica*) i 25% na szczątki konia (*Equus*)¹¹¹⁾. Prawdopodobnie bydło i konie trzymano w opisywanej wyżej kolistej zagrodzie, na wolnym powietrzu. Natomiast marginesową rolę spełniało zapewne myśliwstwo, jak sądzić by można na podstawie ilości szczątków zwierząt dzikich (13,3%), pochodzących z osady.

Poza tym kilka kawałków żuźla, zawierających około 60% żelaza¹¹²⁾ oraz nieliczne zachowane przedmioty żelazne wskazywałyby, iż zajmowano się przetopem i obróbką żelaza; jednakże wobec braku innych danych archeologicznych, jak np. śladów produkcji żelaza w postaci dymarek, a także większej różnorodności i ilości przedmiotów żelaznych (na skutek opuszcze-

nia osady), trudno dokładniej określić charakter i rozmiary, jak również jakość produkcji oraz ustalić fakt, czy kuźnictwo stanowiło jedynie uboczne zajęcie, czy też zawód jednostki względnie jednostek, zamieszkujących w osadzie.

Ponieważ jednak przyjmuje się, że na okres ten przypada uzawodowienie rzemiosł, przypuszczać należy, iż mamy tu do czynienia z wyodrębnionym rzemiosłem hutniczym i kowalskim pozostającym być może w rękę jednej osoby¹¹³⁾.

Poza tym wydaje się, że kuźnictwem zajmowano się na użytek własny w obrębie osady. Ślady budowli słupowych oraz odciski belek na polepie stanowiącej sklepienie jam z ścianami kamiennymi świadczą, że mieszkańcy osady zajmowali się także obróbką drewna¹¹⁴⁾.

Ceramika słopanowska wyłącznie ręcznie lepienie wskazuje na zajęcia garncarskie. Natomiast inny rodzaj wytworów ceramicznych a mianowicie przesłiki świadczy, iż w osadzie zajmowano się także tkactwem. Te ostatnie zajęcia wykonywane były zapewne w każdym gospodarstwie domowym, na użytek własny, przez kobiety.

Ogólnie biorąc, osada sprawia wrażenie ośrodka przeciętnego. Jeżeli jednak uwzględnimy, iż osada ta została opuszczona, a zatem wszystko, co przedstawiało wartość, zostało zabrane, obraz jest w dużym stopniu zniekształcony; niemniej wybitnie rolniczo-hodowlany charakter wskazywałby mógł na istnienie tu większego ośrodka produkującego nie tylko na użytek własny, lecz być może także na zbył, tym bardziej, że urodzajne gleby obecnej równiny Szamotulskiej gwarantowały dobre plony a lasy na terenach warciańskich dostarczały karmy dla bydła.

Fakt, iż osada została opuszczona uniemożliwia również uchwycenie różnic w zamożności jej mieszkańców. Nie posiadając bowiem innych danych trudno sądzić, czy jamy kamienne były własnością rodziny, czy też rodu, czy wreszcie stanowiły wspólną własność mieszkańców osady.

CMENTARZYSKO

MATERIAŁY

Działka 1.

1. (1) Grób ciałopalny.

W jamie w przybliżeniu kolistej zalegały przepalone kości ludzkie oraz ceramika (rys. 40, 1).

Inwentarz:

1. Skorupy pochodzące od naczyń grubościennych o powierzchni chropowatej, szarobrunatnej oraz fragmenty brzegu nieco wychylonego o krawędzi prostej. Powierzchnia gładzona, szarobrunatna. (Rys. 40, 3-4). (Nr kat. 810/41).

2. Żelazna sprzączka do pasa z ramą (półowalną, wykonana z płasko rozkutej drutu. Wym.: dł. 4,2 cm, szer. 3,1 cm (rys. 40, 2).

¹¹³⁾ W. Hensel, Próba periodyzacji... Sprawozdania P.M.A., t. IV, str. 32 oraz A. Gieysztor, Polskie badania wczesnodziejowe w 1950 r. Przegląd Zachodni, Poznań 1951, zes. 1-2, str. 195.

¹¹⁴⁾ Próbkę dendrologiczną nie zostały dotąd opracowane.

¹⁰⁶⁾ W ten sposób podobne jamy interpretowane są w literaturze przedmiotu np. M. Piaszykówna, Pradzieje miasta Poznania, Poznań, 1953, str. 69 i 72.

¹⁰⁷⁾ Por. część analityczną, str. 73-76. Obiektu tego nie można powiązać z żadną fazą osadnictwa.

¹⁰⁸⁾ Poza II jamą w kier. pd. nie spotykano już żadnych śladów osadniczych z wyjątkiem nielicznych ułamków naczyń.

¹⁰⁹⁾ H. Burchardówna, Rośliny uprawne w pradziejach Polski, Przegląd Archeologiczny, t. IX, (1951-1952), str. 155.

¹¹⁰⁾ O większej ilości ziarna świadczą chociażby jego odciski na polepie.

¹¹¹⁾ Materiał osteologiczny oznaczył K. Chmielewski w Zakładzie Zoologii PAN w Poznaniu.

¹¹²⁾ Analizy metalurgiczne wykonał inż. S. Scholz.

Płeć: ?

Analiza zespołu:

Elementem datującym grób jest sprzączka do pasa datowana na drugą połowę II w. Natomiast ceramika zachowana w niewielu drobnych ułamkach obrazuje formy występujące w ciągu całego okresu rzymskiego.

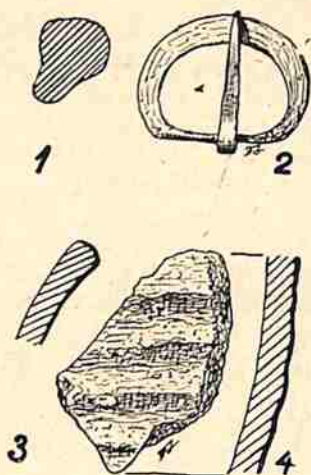
Chronologia grobu: Druga połowa II w.

2. (2) Grób ciałopalny.

Na głębokości ok. 0,50 m w ciemnej nieckowatej jamie występowały przepalone kości ludzkie.

Inwentarz:

1. Dwa fragmenty brzuśca naczyń, wykonanych z gliny z domieszką średnioziarnistego piasku, wypa-

Ryc. 40. Plan i zawartość grobu 1. 1. Plan grobu, 2. Sprzączka żelazna, 3-4. Ułamki naczyń. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 40. Plan et contenu de la tombe 1. 1. Plan de la tombe, 2. Boucle en fer, 3. Fragments de vases. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

lone na kolor brunatny. Powierzchnia chropowata. (Nr kat. 800/41).

2. Fragmenty prostokątnego okucia szkatułki z okrągłym otworem. Szer. 2,6 cm, dł. zach. 2,7 cm. (Rys. 41, 2). (Nr kat. 801/41).

3. Część sprężynki wykonanej z cienkiej taśmy żelaznej, zgrubiałej przy końcu. Wym.: dł. zach. 4,5 cm, szer. 0,7 cm.

szer. 0,7 cm. (Rys. 41, 1). (Nr kat. 801/41).

4. Fragment grzebienia kościanego, prawdopodobnie jednopłytkowego. (Rys. 41, 3). (Nr kat. 781/41).

Płeć: ?

Analiza zespołu:

Ułamek grzebienia jednopłytkowego, występującego od końca I w. w przybliżeniu do połowy III w., jak również fragmenty okucia szkatułki, występujące również w tym okresie, pozwalają datować zespół w ramach wyżej wymienionego czasu.

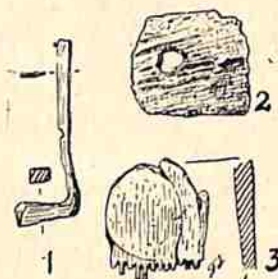
Chronologia grobu: Koniec I—III w.

3. (7) Grób ciałopalny popielnicowy.

W jamie w przybliżeniu kolistej znajdowała się popielnica (brak), zawierająca przepalone kości ludzkie.

Inwentarz:

1. Skorupy popielnicy; fragmenty o powierzchni chropowatej, jasnobrunatnej. Gлина z domieszką gruboziarnistą. (Nr kat. 816/41).

Ryc. 41. Słopanowo, pow. Szamotuły. Zawartość grobu 2. 1-2. Fragmenty sprężynki i okucia zamka szkatułki, 3. Fragment grzebienia jednopłytkowego. $\frac{1}{2}$ w. n. — 41. Słopanowo, distr. de Szamotuły. 1-2. Fragments de ressort et de ferrure d'une serrure de cassette, 3. Fragment d'un peigne. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

Płeć: ?

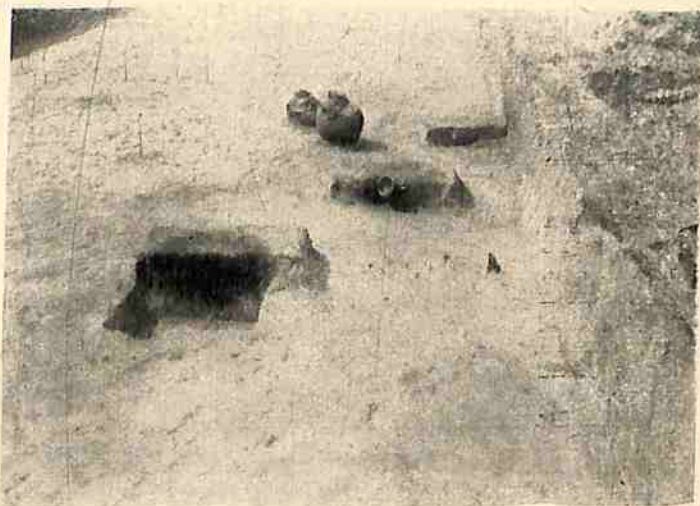
Chronologia grobu: Okres rzymski.

4. (8) Grób ciałopalny popielnicowy.

W kolistej jamie odkryto popielnicę, wypełnioną przepalonymi kośćmi ludzkimi. Rys. 43, 1 i fot. 42).

Inwentarz:

1. Duże naczynie w przybliżeniu kuliste, z brzegiem nie wyodrębnionym o krawędzi nierównej. Dno płaskie, lekko wyodrębnione. Powierzchnia chropowata, jedynie w partii przydennej i przybrzeżnej gładzona. Kolor jasnobrunatny. Gлина z domieszką gruboziarnistą. Sklejone i uzupełnione gipsem. Wym.: wys.

Ryc. 42. Słopanowo, pow. Szamotuły. Grób 4. — Fot. 42. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Tombe no 4.

32,0 cm, średn. 36,0 cm, otw. 24,0 cm, dno 15,0 cm. (Rys. 43, 2). (Nr kat. 717/41).

Pieć: ?

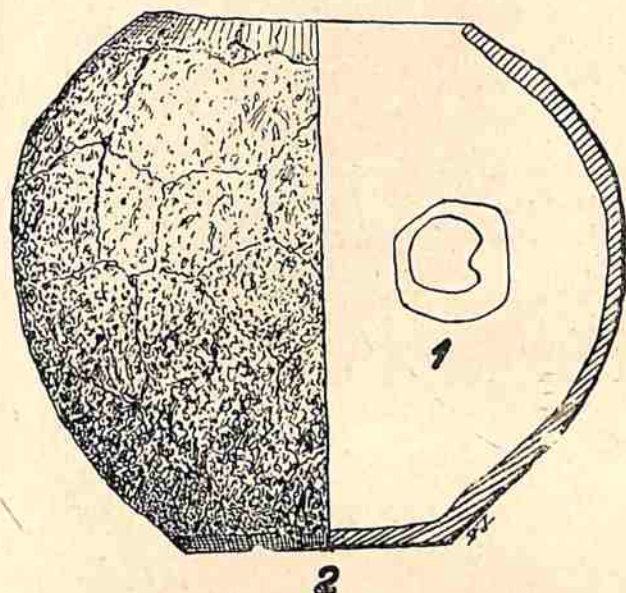
Analiza zespołu:

Naczynie występujące w tym grobie należy zaliczyć w ogólnej klasyfikacji do naczyń szerokootworowych, datowanych na II i III w.

Chronologia grobu: II—III w.

kabłąkiem taśmowatym, pośrodku którego znajduje się grzebyk, zdobiony poziomymi rowkami. Górna część kabłąka również zdobiona poziomymi żłobkami; dolna facetowana. Cięciwa górna z kapturkiem. Wym.: dł. 4,5 cm, wys. 2,6 cm, częściowo uszkodzona. (Rys. 45, 7—8). (Nr kat. 835p/835g).

3. Fragmenty żelaznej fibuli (?). (Nr kat. 782/41).

Ryc. 43. Słopanowo, pow. Szamotuły. Plan (1) i popielnica (2) z grobu 4. 1/6 w. n. — Fig. 43. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Plan (1) et urne (2) de la tombe no 4. 2 en 1/6 gr. nat.

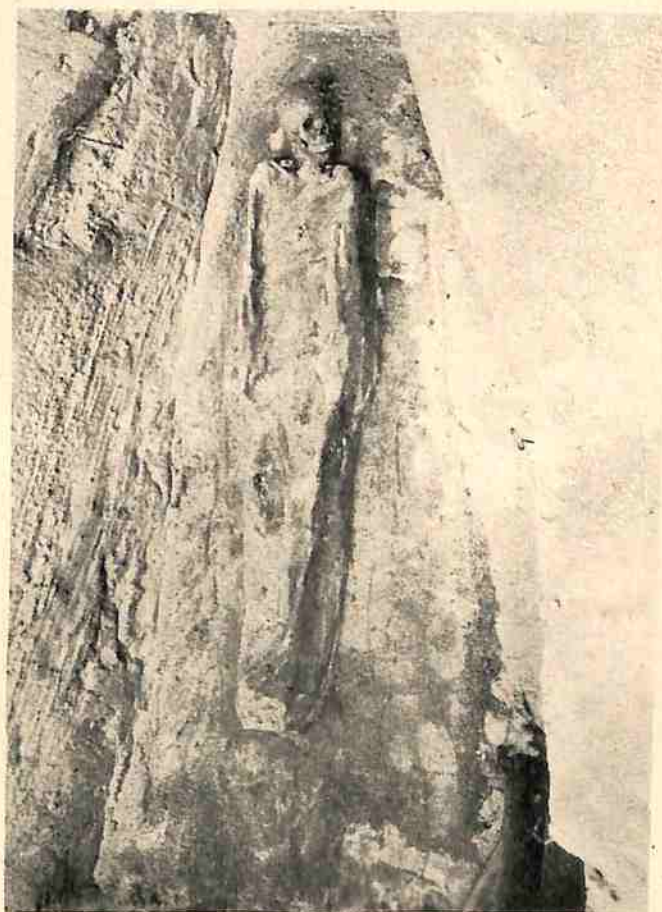
5. (10) Grób szkieletowy.

Szkielet położony był na wznak, głową zwróconą w lewo. Lewa część miednicy 10 cm wyżej niż prawa. Prawa noga skrzyżowana pod lewą. Kości na ogół źle zachowane, natomiast czaszka dobrze. Na nogach nieokreślone resztki żelazne i igła (6).

Na prawo obok kolana znajdował się przedmiot żelazny, prawdopodobnie fibula (3) z nóżką ku dołowi, ze zgrubieniem ku górze. Wokół brązowe zabarwienie. Pod lewą częścią miednicy intensywnie czarne zabarwienie. Zabarwienie to ciągnie się w kształcie rury pod szkieletem i występuje znowu pod lewym łokciem. W jamie brzusznej sprzączka z kolcem skierowanym w prawo (4). Z lewej strony mała prostokątna blaszka brązowa. Na śródpiersiu fibula (1) z brązu, obok części organiczne. Nóżka fibuli skierowana w dół. Na lewej łopacie i na obojczyku fibula (2) z nóżką, skierowaną ku górze (w kierunku czaszki). Esowata klamra ze srebra pod brodą (8). Na prawej łopacie fibula (2) z główką ku górze (do powierzchni). Czaszka uzupełniona gipsem. (Rys. 45, 1 oraz fot. 44).

Inwentarz:

1. Fibula brązowa z esowato wygiętym kabłąkiem o przekroju daszkowatym; kabłąk rozrzesza się nieco ku nóżce. Cięciwa górna z haczykiem. Wym.: dł. 3,1 cm, wys. 1,8 cm. (Rys. 45, 5). Nr kat. 835/41) 2 i 7. Dwie identyczne fibule brązowe z esowato wygiętym

a

b

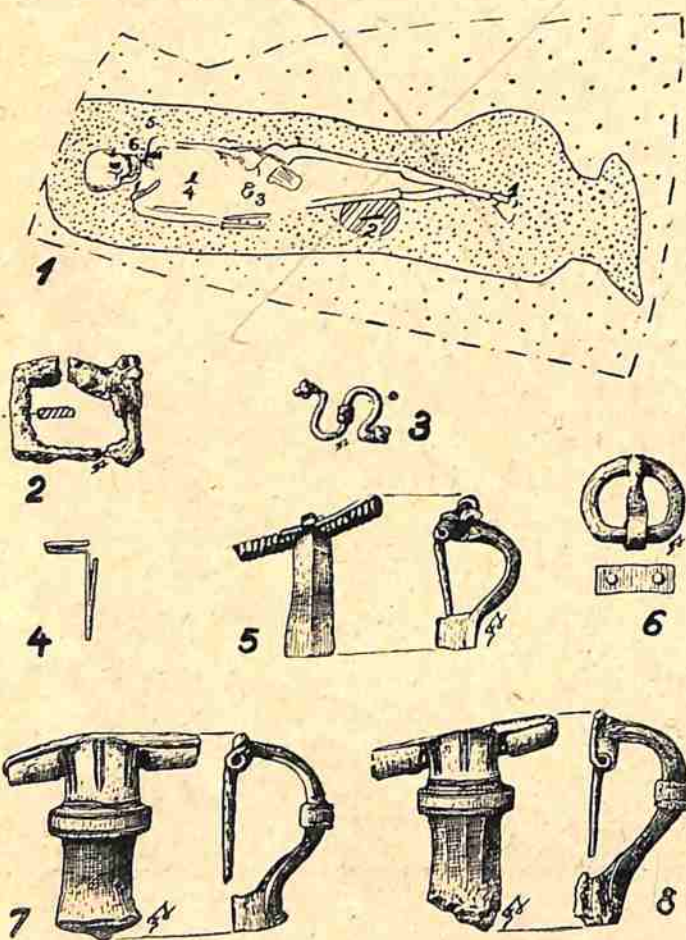
Ryc. 44. Słopanowo, pow. Szamotuły. Grób nr 5. — Fig. 44. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Tombe no 5.

4. Półkolista brązowa sprzączka do pasa z ramą słabo facetowaną i profilowanym kołcem. Wym.: $1,9 \times 2,0$ cm. (Rys. 45, 6). (Nr kat. 835f/41).

5. Okucie brązowe w postaci prostokątnej płytki z dwoma nitami przy końcach. Wym.: $1,6 \times 0,6$ cm. (Rys. 45, 6).

6. Fragment igły brązowej. Wym.: dł. zach. 3,0 cm. (Rys. 45, 4). (Nr kat. 803/41).

8. Prostokątne okucie żelazne, wykonane z szerokiej taśmy. Wym.: szer. taśmy 1,0 cm, wielk. $2,2 \text{ cm} \times 1,8 \text{ cm}$. (Rys. 45, 2). (Nr kat. 802/41).

Ryc. 45. Słopanowo, pow. Szamotuły. Plan i zawartość grobu 5. 1. Plan grobu. 2. Fragmenty sprzączki żelaznej (?). 3. Srebrna klamra do naszyjnika. 4. Ułamek igły brązowej. 5 i 7—8. Zapinki brązowe. 6. Sprzączka brązowa. Nr 1 w $\frac{1}{10}$ w. n., reszta w $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 45. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Plan et contenu de la tombe no 5. 1. Plan, 2. Bouclé en bronze (3). 3. Agrafe en argent du collier, 4. Fragment d'une aiguille. 5. et 7—8. Fibules en bronze, 6. Boucle en fer. No 1 en $\frac{1}{10}$, le reste en $\frac{1}{2}$ gr. nat.

9. Klamra esowata, wykonana z drutu srebrnego, pośrodku owinięta wąską taśmą, na której widać ślady granulacji. Zakończenie również zdobione granulacją. Wym.: $2,2 \times 1,4$ cm. (Rys. 45, 3). (Nr kat. 835m/41).

Płeć: Kobiety.

Analiza zespołu:

Tak z występujących przedmiotów jak i ich rozmieszczenia (zapinki na ramionach i jedna na piersiach, sprzączka do pasa w jamie brzusznej, klamra esowata pod brodą) można wnioskować, że zmarła pochowana została w odzieży. Przy stopach znajdował się

fragment igły brązowej. Pomijając ułamek igły oraz zawieszki, która stanowi jedyną ozdobę, stwierdzamy wyłączne występowanie przedmiotów, związanych z ubiorem. Obecność trzech zapinek i klamry esowatej wskazywałaby, że jest to grób kobiety. Zespół pod względem chronologicznym odpowiada końcowi II w. (Zapinki 39, 40 i Almgrena typy 148, zawieszka i sprzączka). W datowaniu poszczególnych przedmiotów nie zachodzą żadne rozbieżności czasowe.

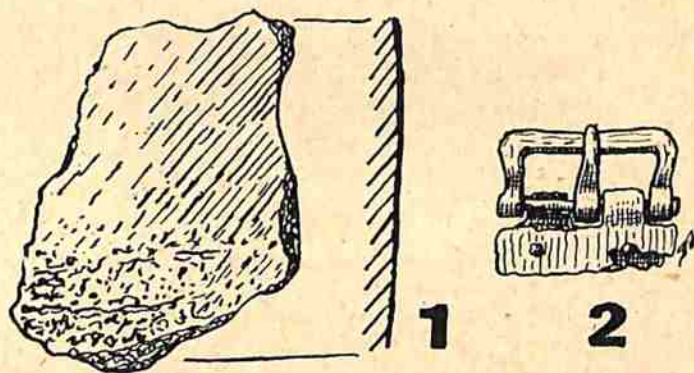
Chronologia grobu: Koniec II w.

6. (25) Grób szkieletowy.

Szkielet ułożony był prawdopodobnie na plecach; ze szkieletu zachował się fragment czaszki, 2 kręgi oraz 2 zęby. (Nr k. 741/41).

Inwentarz:

1. Drobne ułamki naczyń o powierzchni chropowatej, górą gładzonej; kolor szarobrunatny. Gлина z domieszką gruboziarnistą. (Rys. 46, 1). (Nr kat. 740/41).

Ryc. 46. Słopanowo, pow. Szamotuły. Zawartość grobu 6. 1. Ułamek naczynia. 2. Sprzączka brązowa. W. n. — Fig. 46. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Contenu de la tombe no 6. 1. Fragment de vase. 2. Boucle en bronze. Gr. nat.

2. Sprzączka brązowa do pasa z prostokątną ramą, rozklepanymi końcami, zwiniętymi w uszko w celu umocowania osi oraz prostokątną skuwką w postaci płyty podwójnej z 2 nitami. Wym.: dł. 2,3 cm, szer. 1,2 cm; wym. płytki: $2,4 \times 1,2$ cm. (Rys. 46, 2). (Nr kat. 742/41).

Płeć: ?

Analiza zespołu:

Występujące tu ułamki naczyń szerokootworowych (II i III w.) oraz sprzączka z ramą prostokątną, pozwalają zaliczyć grób 6 do III w.

Chronologia grobu: III w.

7. (9) Grób ciałopalny, jamowy.

Na głębokości 0,40 m w czarnej, kolistej jamie występowały przepalone kości ludzkie (nr kat. 774/41) oraz przęślik a także ceramika.

Inwentarz:

1. 6 drobnych ułamków z nieokreślonych części naczyń wykonanych z gliny tłustej, wypalonych na kolor jasnobrunatny. Powierzchnia gładzona. — Kultura pucharów lejkowatych. (Nr kat. 775/41).

2. 2 skorupy wykonane z gliny z domieszką gruboziarnistego piasku, wypalone na kolor jasnobrunatny. Powierzchnia niestarannie gładzona. — Kultura amfor kulistych. (Nr kat. 776/41).

3. Szczątki przeszlika glinianego, niewielkiego z bardzo łagodnym wgłębieniem przy otworze. (Nr kat. 718/41).

Płeć: Kobiety.

Chronologia grobu: ?

Działka 2.

8. (13) Grób ciałopalny.

Na głębokości 0,93 m w zniszczonej jamie prawdopodobnie kolistego kształtu o średnicy ok. 1,40 m (ryc. 47,1) znajdowały się czyste przepalone kości ludzkie. (Nr kat. 835a/41). Poniżej grobu leżał duży kamień, który być może do niego należał.

Inwentarz:

1. Fragment naczynia profilowanego; u nasady szyjki i brzuśca płaskie żeberko, zdobione ukośnymi żłobkami. Brzeg wygięty, zgrubiały, o krawędzi prosto

Płeć: ?

Analiza zespołu:

W grobie występują ułamki naczyń szerokootworowych, datowane na II—III w. oraz fragment górnej części naczynia profilowanego, datowany na I i II w. Fragment zapinki należącej zapewne do typu zapinek z grzebykiem, niestety nie pozwala na dokładniejsze jej określenie. Wg Almgrena datowana na drugą połowę II w.

Chronologia grobu: Druga połowa II w.

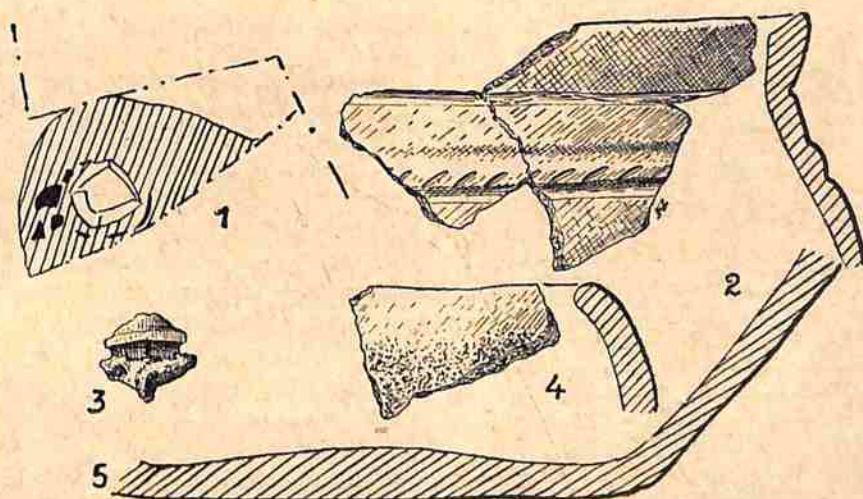
9. (14) Grób ciałopalny jamowy.

Kształt grobu w poziomie kolisty, w profilu tworzy nieckę. Wypełnisko jamy jest intensywnie czarne, zawierało przepalone kości ludzkie. (Nr kat. 792/41). Głęb. 50 cm od pow., średn. 48 cm, wys. 26 cm.

Inwentarz:

3 drobne fragmenty naczyń o powierzchni chropowatej, jasnobrunatnej. Gлина z domieszką średnioziarnistą. (Nr kat. 764/41).

Ponadto w grobie występowały 4 drobne skorupy neolityczne, wśród których wyróżnia się fragment

Ryc. 47. Słopanowo, pow. Szamotuły. Plan i zawartość grobu 8. 1. Plan grobu. 1/10 w. n., 2. Ułamek zapinki brązowej, 3—5. Fragmenty naczyń 1/2 w. n. — Fig. 47. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Plan et contenu de la tombe no 8. 1. Plan (1/10 gr. nat.), 2. Fragment de fibule en bronze, 3—5. Fragments de vases (1/2 gr. nat.)

ściętej. Powierzchnia czerniona. Gлина z domieszką drobnoziarnistą. (Rys. 47, 2).

2. Fragmenty naczyń o powierzchni chropowatej, koloru jasno-brunatnego. (Rys. 47, 4).

3. Wśród dużej ilości skorup wyróżniają się fragmenty większego naczynia szerokootworowego o płaskim dnie, brzegu nieco zagiętym, o krawędzi zaokrąglonej. Powierzchnia szorstka, w partii przydennej i przybrzeżnej gładzona. Kolor ciemnobrunatny. Gлина z domieszką gruboziarnistą. Wym.: dno 18,2 cm. (Rys. 47, 5). (Nr kat. 835a V/42).

4. Fragment główki fibuli brązowej z grzebykiem. (Rys. 47, 3).

brzegu prostego o krawędzi prostej, zdobionej nacięciami poprzecznymi. Powierzchnia niestarannie gładzona, jasnobrunatna. Gлина z domieszką drobnoziarnistą oraz nielicznymi ziarnami. (Nr kat. 766/41). Poza tym mały odlupek krzemienisty. (Nr k. 767/41).

Płeć: ?

Chronologia grobu: Okres rzymski.

10. (17) Grób szkieletowy.

W terenie rysowała się prostokątna ciemna plama, w której znaleziono poniższe zabytki. Brak szczegółowego opisu uniemożliwia sprawdzenie czy był to istot-

nie grób szkieletowy. Wym.: głęb. 60 cm, szer. 50 cm, dł. 3,5 cm. (Rys. 48, 1).

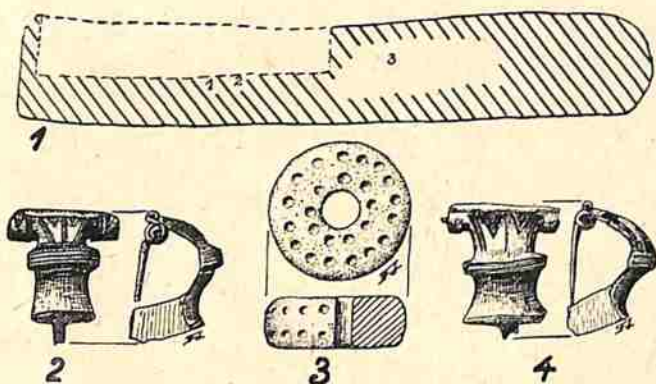
Inwentarz:

1. Ułamek górnej części naczynia o brzegu wygiętym ukośnie i o ściętej krawędzi, wykonanego z gliny z domieszką drobnziarnistego piasku, wypalonego na kolor brunatny. Powierzchnia gładzona.

2. Fragment naczynia wykonanego z gliny z domieszką grubziarnistą. Powierzchnia chropowata. (Nr kat. 809/41).

3. Fibula brązowa z esowato wygiętym kabłąkiem, dwoma kapturkami i grzebykiem na środku zdobionym żłobkami. Cięciwa górna z cylindrem. Pochewka wysoka. Kabłąk i kapturki dla sprężynki zdobione żłobkami i ścięciem perełkowym. Wym.: dł. 3,2 cm, wys. 2,5 cm. (Nr kat. 835/41). (Rys. 48, 2).

4. Fibula brązowa z esowato wygiętym kabłąkiem, dwoma kapturkami z grzebykiem na największym wygięciu i rozszerzającą się nóżką. Górna część ka-

Ryc. 48. Słopotowo, pow. szamotulski. Plan i zawartość grobu 10. 1. Plan grobu, 2 i 4. Zapinki brązowe, 3. Przęślik z piaskowca. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 48. Słopotowo, distr. de Szamotuły. Plan et contenu de la tombe no 10. 1. Plan ($\frac{1}{10}$ gr. nat.), 2. et 4. Fibules en bronze, 3. Fusaiole en grès. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

bląka zdobiona wsuwanymi kątami; grzebyk zdobiony żłobkami poziomymi. Cięciwa górna z cylindrem. Pochewka wysoka. Wym.: dł. 3,2 cm, wys. 2,0 cm. (Rys. 48, 4). (Nr kat. 835/41).

5. Płaskocylindryczny przęślik gliniany zdobiony dołkami na obu płaszczyznach i na obwodzie. Wym. średn. 3,5 cm, wys. 1,3 cm. (Rys. 48, 3). (Nr kat. 835/41).

6. Drobnny ułamek naczynia kultury pucharów lejkwatych.

Płeć: Kobiety.

Analiza zespołu:

Grób ten jest silnie zniszczony i raczej mamy tu do czynienia z niepełnym inwentarzem. Przęślik wskazuje, że jest to grób kobiety, wyposażony w narzędzie pracy, niewielka ilość skorup świadczyłaby, że ceramika nie stanowiła darów grobowych, a występowanie jej w grobie należy uznać za przypadkowe (np. przy kopaniu grobu dostał się doń m. i. ułamek naczynia kultury pucharów lejkwatych). Grób datują zapinki na koniec II w.

Chronologia grobu: Koniec II w.

11. (18) Grób ciałopalny, jamowy.

Kształt grobu w poziomie owalny, w profilu tworzy nieckę. Intensywnie czarne wypełnisko jamy zawierało przepalone kości ludzkie. (Nr kat. 814/41).

Inwentarz:

Wśród kilkunastu skorup wyróżniają się ułamki naczyń a) grubościennych o powierzchni chropowatej lub gładzonej, szarobrunatnej oraz ułamki naczyń cienkościennych o powierzchni gładzonej, szarobrunatnej. Głina z domieszką drobnziarnistą. Zachowany w jednym wypadku brzeg jest lekko wygięty o krawędzi prosto ściętej. (Nr kat. 785/41).

Ponadto w jamie występowało 11 skorup neolitycznych, wykonanych z tłustej gliny, wypalonych na kolor jasnobrunatny. Powierzchnia gładzona. Wyróżnia się tu ułamek brzegu wygiętego o wąskiej, zaokrąglonej krawędzi. (Nr kat. 815/41). — Kultura pucharów lejkwatych.

Płeć: ?

Chronologia: Okres rzymski.

12. (19) Grób ciałopalny, jamowy.

Kształt jamy w poziomie w przybliżeniu owalny, w profilu tworzy płytką nieckę. W jamie znajdowała się większa ilość przepalonych kości ludzkich. (Nr kat. 762/41).

Inwentarz:

Dwie drobne skorupy, wykonane z gliny z domieszką średnioziarnistego piasku, wypalone na kolor brunatny. Powierzchnia gładzona. (Nr kat. 761/41).

Płeć: ?

Chronologia grobu: Okres rzymski.

13. (20) Grób ciałopalny, jamowy.

Kształt jamy w poziomie okrągławy, w profilu tworzy regularną nieckę. Wypełnisko jamy intensywnie czarne, zawierało przepalone kości ludzkie. (Nr kat. 739/41) na głęb. 60 cm. Wym.: średn. 35×40 cm, głęb. 14 cm.

Inwentarz:

Brak.

Chronologia grobu: ?

14. (22) Grób ciałopalny, jamowy.

Kształt jamy w poziomie okrągławy, w profilu tworzy nieckę. Wypełnisko jamy intensywnie czarne. Wym.: 35×40 cm wys., 14 cm.

Inwentarz:

Brak.

Płeć: ?

Chronologia grobu: ?

15. (23) Grób ciałopalny popielnicowy (?)

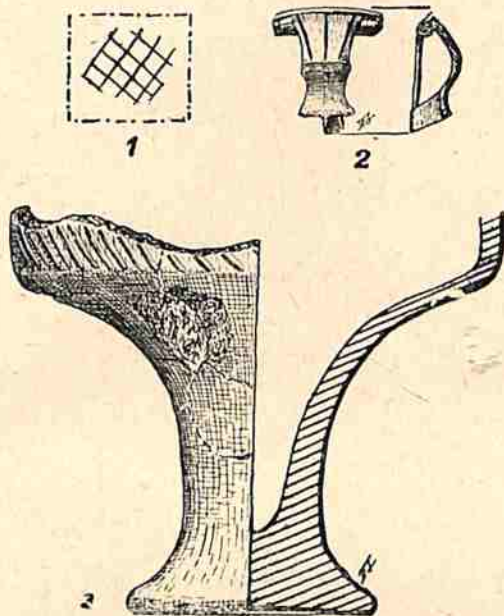
Kształt jamy w przybliżeniu okrągławy, przekroju pionowego brak. W jamie występowały czyste, przepalone kości ludzkie. Głęb. 50 cm, wym.: ok. 35×50 cm. (Rys. 49, 1). (Nr kat. 730/41).

Inwentarz:

1. Pucharek górą uszkodzony z wysoką, pustą nóżką i rozszerzoną podstawą. Powyżej załomu profil naczynia biegnie prosto ku górze; w tej części naczynia znajduje się ornament złożony z ukośnie płytkich brzd. Powierzchnia gładzona, szarobrunatna. Głina

z domieszką bardzo drobną. Silnie przepalone. Wym.: wys. zach. 10,4 cm, dno 0,0 cm, średn. (Rys. 49, 3). (Nr kat. 730/41).

2. Fibula brązowa z esowato wygiętym kabłąkiem taśmowatym, dwoma kapturkami i rozszerzającą się nóżką. Na zalomie rozszerzenie podkreślone pozio-

Ryc. 49. Słopanowo, pow. szamotulski. Plan i zawartość grobu 15. 1. Plan grobu ($\frac{1}{10}$ w. n.), 2. Zapinka brązowa ($\frac{1}{2}$ w. n.). — Fig. 49. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Plan et contenu de la tombe no 15. 1. Plan ($\frac{1}{10}$ gr. nat.), 2. Fibule en bronze ($\frac{1}{2}$ gr. nat.).

mymi liniami; ślad po zanikającym grzebyku. Kabłąk zdobiony pionowymi kreskami. Ciężka górna z cylindrem. Wym.: dł. 2,7 cm, wys. 1,2 cm. (Rys. 49, 2). (Nr kat. 835h/41).

Płeć: ?

Analiza zespołu:

W grobie prawdopodobnie popielnicowym, sądząc na podstawie czystych kości nie zmieszanych z węglami i ziemią, występuje zapinka z dwoma kapturkami (Almgr. 41), datowana w Wielkopolsce na koniec II w. oraz pucharek, spotykany głównie w Prusach Wschodnich (I—III). Opierając się na chronologii zapinki zespół datować można na koniec II w.

Chronologia grobu: Koniec II w.

16. (24) Grób ciałopalny.

Kształt grobu w poziomie okrągły, przekroju pionowego brak. Głęb. 60 cm. Wym.: 35×35 cm. (Rys. 50, 1).

Inwentarz:

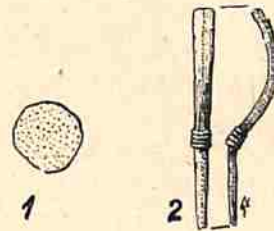
1. Fibula brązowa z podwiniętą nóżką. Kabłąk łukowato wygięty o przekroju półokrągłym, zdobiony pionowym szeregiem drobnych nakłuć. U nasady kabłąka drut 4-krotnie zwinięty. Wym.: dł. zach. 5,5 cm. Zachowana częściowo. (Rys. 50, 2). (Nr kat. 783/41).

Płeć: ?

Analiza zespołu:

W zniszczonym grobie znaleziono fragment fibuli z podwiniętą nóżką, zdobioną wzdłuż kabłąka nakłuciami, datowaną na drugą połowę III w.

Chronologia grobu. Druga połowa III w.

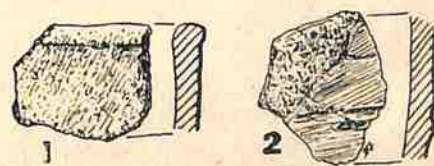
Ryc. 50. Słopanowo, pow. szamotulski. Plan i zawartość grobu 16. 1. Plan grobu ($\frac{1}{10}$ w. n.), 2. Zapinka brązowa ($\frac{1}{2}$ w. n.). — Fig. 50. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Plan et contenu de la tombe no 16. 1. Plan ($\frac{1}{10}$ gr. nat.), 2. Fibule en bronze ($\frac{1}{2}$ gr. nat.).

17. (25) Grób ciałopalny popielnicowy (?)

Grób występował na głębokości 60 cm i zawierał czyste, przepalone kości ludzkie. (Nr kat. 821/41).

Inwentarz:

1. Wśród kilku drobnych skorup grubościennych wyróżnia się a) brzeg prosty o krawędzi zaokrąglonej (ryc. 51, 1); b) fragment naczynia obmazywanego (ryc. 51, 2).

Ryc. 51. Słopanowo, pow. szamotulski. Zawartość grobu 17. 1—2. Fragmenty naczyń. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 51. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Contenu de la tombe no 17. 1—2. Fragments de vases. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

2. Ponadto występował ułamek naczynia neolitycznego.

Płeć: ?

Analiza zespołu:

Fragment naczynia o powierzchni chropowatej, a przede wszystkim brzeg prawie prosty z krawędzią zaokrągloną, wykonaną niestarannie oraz drobne skorupy grubościenne, stanowiłyby podstawę do zaliczenia tego grobu raczej do III w.

Chronologia grobu: III w.

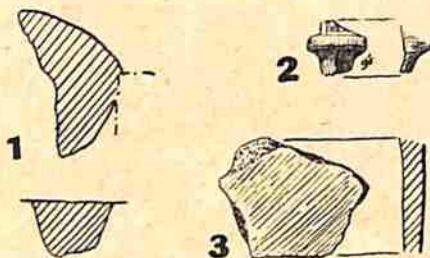
18. (26) Grób ciałopalny, jamowy, zniszczony

Kształt jamy nieregularny w poziomie i w pionie. Wypełnisko jamy intensywnie czarne, zawierało przepalone kości ludzkie. Głęb. 60 cm, średn. 40×60 cm, wys. 38 cm. (Nr kat. 752/41). (Rys. 52, 1).

Inwentarz:

1. 2 skorupy a) o powierzchni czernionej; b) o powierzchni chropowatej, brązowej z gruboziarnistą domieszką. (Rys. 52, 3). (Nr kat. 753/41).

2. Fragment brązowej fibuli z grzebykiem, o kabłąku taśmowatym górną, zdobionym ścięciem pereł-

Ryc. 52. Słopanowo, pow. szamotulski. Plan i zawartość grobu 18. 1—2. Plan grobu (1/10), 3. Fragment zapinki brązowej. 4. Ułamki naczynia. 1/2 w. n. — Fig. 52. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Plan et contenu de la tombe no 18. 1—2. Plan de la tombe (1/10), 3. Fragment d'une fibule en bronze, 4. Fragment de vase (1/2 gr. nat.).

kowym; dołem o przekroju daszkowatym. (Rys. 52, 2). (Nr kat. 787/41).

Płeć: ?

Analiza zespołu: W grobie tym znaleziono 2 skorupy o powierzchni chropowatej i czernionej oraz fragment zapinki z grzebykiem należącej do II grupy Almgrena, datowanej na drugą p. II w.

Chronologia grobu: druga połowa II w.

19. (29) Grób ciałopalny popielnicowy.

W grobie tym na popielnicy, zawierającej przepalone kości ludzkie (nr kat. 824/41) (nr 4) ustawione było drugie naczynie w ten sposób, że otwory nakrywały się. Obok znajdowała się jeszcze część naczynia ostro profilowanego. W popielnicy oprócz kości były 2 fibule i resztki grzebienia kościanego. (Rys. 54, 1 oraz fot. 53).

Inwentarz:

1. Popielnica w przybliżeniu baniasta z krótką szyjką i wygiętym lekko brzegiem o krawędzi zaokrąglonej, nierównej. Od krawędzi biegną 2 przeciwległe taśmowate ucha, zwężone w środku. Dno płaskie. Powierzchnia chropowata, gładzona jedynie w górnej partii i przy dnie. Kolor ciemnobrunatny. Gлина z domieszką gruboziarnistą. Uzupełniona gipsem. Wym.: wys. 21,8 cm, dno 11,0 cm, średn. 25,3 cm, otw. 15,8 cm. (Rys. 54, 8). (Nr kat. 714/41).

2. Naczynie szerokootworowe z nieco zagiętymi ku środkowi brzegami. Krawędź nierówna, dno płaskie. Powierzchnia chropowata. W partii przybrzeżnej i przydennej gładzona. Kolor jasnobrunatny. Gлина

z domieszką gruboziarnistą. Wym.: wys. 16,9 cm, dno 12,5 cm, średn. 23,3 cm, 20,1 cm. (Rys. 54, 9). (Nr kat. 716/41).

3. Dolna część naczynia ostro profilowanego z silnie zwężoną częścią dolną i płaskim dnem. Powierzchnia gładzona, brązowa. Gлина z domieszką drobnoziarnistą. Wym.: wys. zach. 6,7 cm, średn. 13,5 cm, dno 6,5 cm. (Rys. 54, 7). (Nr kat. 725/42).

4. Fibula brązowa z cylindrem dla sprężynki i cięciwy, i z trzema grzebykami. Kabłąk esowato wygięty. Nóżka zakończona małym guzkiem. Wym.: dł. 4,2 cm, wys. 1,8 cm. (Rys. 54, 6). (Nr kat. 835u/41).

5. Nóżka brązowej fibuli z trzema grzebykami, zakończona małym guzkiem (analogiczna do 4). (Rys. 54, 3). (Nr kat. 750/41).

6. Fibula brązowa z trzema grzebykami i esowatym kabłąkiem. Nóżka zakończona małym guzkiem. Cię-

Ryc. 53. Słopanowo, pow. szamotulski. Grób 19. — Fig. 53. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Tombe no 19.

ciwa górna z haczykiem. Wym.: dł. 4,4 cm, wys. 2,0 cm. (Rys. 54, 5). (Nr kat. 835/41).

7. Szpila brązowa z haczykowato zgiętą główką i trzonem skręconym wokół własnej osi. Wym.: dł. 3,8 cm. (Rys. 54, 4). (Nr kat. 751/41).

8. Fragmenty grzebienia kościanego z uchwytem półkolistym. W górnej części ślady spajania nitami. (Rys. 54, 2). (Nr kat. 827/41). Pod urną znaleziono fragment brzegu wygiętego o zaokrąglonej krawędzi. Powierzchnia gładzona, ciemno-brązowa. Wykonany z gliny z domieszką gruboziarnistą. (Nr kat. 823/41). Kult. puch. lejkowatych.

Płeć: Kobięcy (?)

Analiza zespołu:

W grobie tym odkryto ceramikę, przedmioty związane z ubiorem, grzebienie i szpilę. Ceramikę reprezentuje naczynie baniaste, szerokootworowe oraz fragment naczynia dwustożkowego. Pierwsze naczynie występują głównie w II i III w. Natomiast naczynie

dwustożkowe można określić jako formę przejściową od naczyń ostro profilowanych do słabo profilowanych, silnie zwężona część dolna nawiązuje do naczyń ostro profilowanych, występujących w II w., natomiast zaokrąglony załom wskazuje na pokrewieństwa z naczyniami słabo profilowanymi, które to naczynia pojawiają się dopiero w III w. Podobnie przejściowy charakter posiadają zapinki z grzebykiem (Almgr. V, 95, 96), datowane na przełom II i III w. Również szpila i grzebień posiadają dużą rozpiętość czasową. W powyższym zespole uderza brak elementów występujących wyłącznie w II lub III w. Żaden przedmiot nie jest również charakterystyczny dla tzw. młodszego

Inwentarz:

1. Ułamki stopionego przedmiotu brązowego. (Nr kat. 721/41).

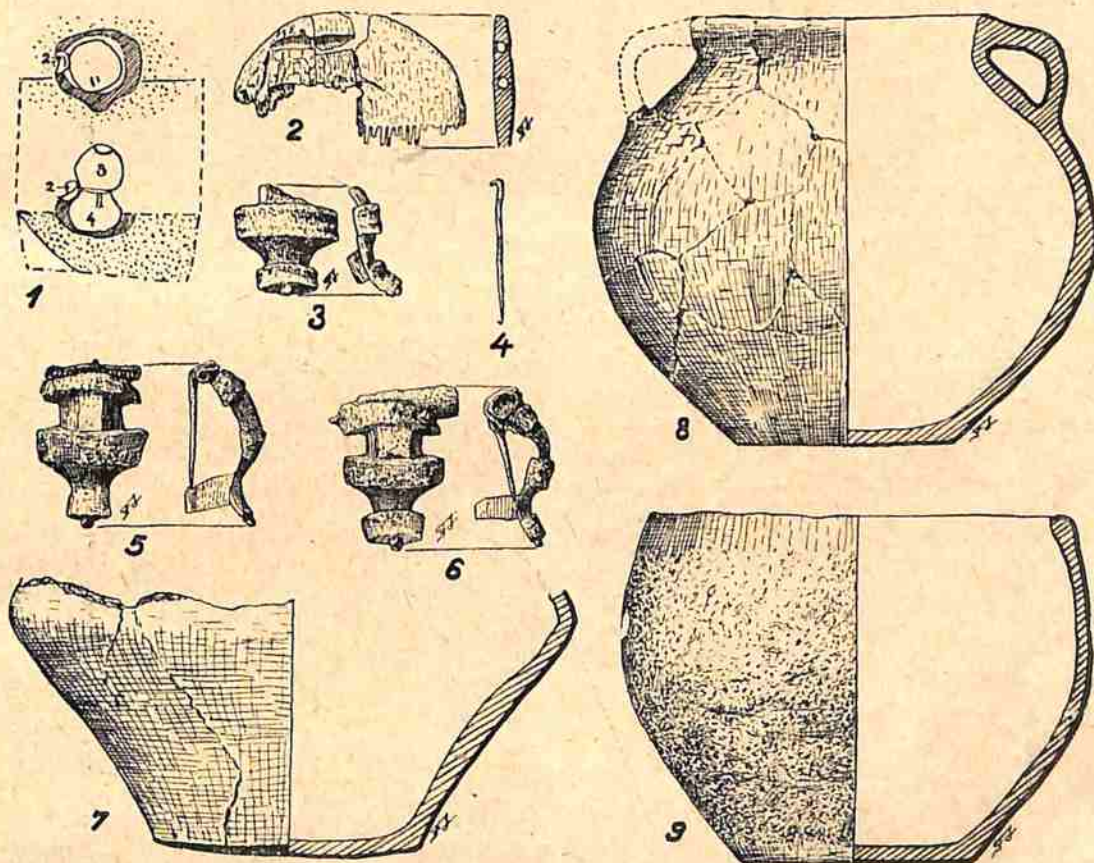
2. Fragmenty grzebienia kościanego, zdobionego u nasady poziomymi żłobkami oraz czworoboczny nit żelazny z rozplaszczonymi końcami. Dł. nitu 7,3 cm. (Rys. 55). (Nr kat. 722/41).

Płeć: ?

Analiza zespołu:

W grobie odkryto fragmenty grzebienia jednowarstwowego, złożonego z kilku płytek, połączonych nitami żelaznymi.

Chronologia grobu: II—III w.

Ryc. 54. Słopanów, pow. szamotulski. Plan i zawartość grobu 19. 1. Plan grobu ($\frac{1}{100}$ w. n.). 2. Grzebień kościany, 3- i 5-6. Zapinki brązowe, 4. Szpila haczykowata. 8. Popielnica, 7 i 9. Naczynia. 8 i 9 w $\frac{1}{4}$ w. n., reszta w $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 54. Słopanów, distr. de Szamotuły. Plan et contenu de la tombe no 19. 1. Plan ($\frac{1}{100}$ gr. nat.). 2. Peigne en os. 3. et 5-6. Fibules en bronze. 4. Épingle à coi en crochet. 8. Urne, 7 et 9. Vases céramiques. Nos 8-9 en $\frac{1}{4}$, le reste en $\frac{1}{2}$ gr. nat.

okresu rzymskiego. Stąd wydaje się, że formy charakterystyczne dla drugiej połowy II w. trwają jeszcze w w. III.

Chronologia grobu: Przełom II i III wieku.

20. (30) Grób ciałopalny, jamowy.

Kształt grobu w poziomie owalny, w profilu tworzy regularną nieckę na głęb. 60 cm. Średn. 42×36 cm, wys. 16 cm.

W jamie znajdowały się przepalone kości ludzkie. (Nr kat. 720/41).

21. (39) Grób ciałopalny, jamowy.

Kształt jamy w poziomie kolisty, w przekroju tworzy regularną nieckę. Intensywnie czarne wypełnienie jamy zawierało przepalone kości ludzkie. (Nr kat. 816/41). Głęb. 40 cm, średn. 54×58 cm, wys. 20 cm.

Inwentarz:

1. Mała skorupa, wykonana z gliny z domieszką średnioziarnistego piasku, wypalona na kolor brązowy. Powierzchnia gładzona. (Nr kat. 817/41).

Płeć: ?

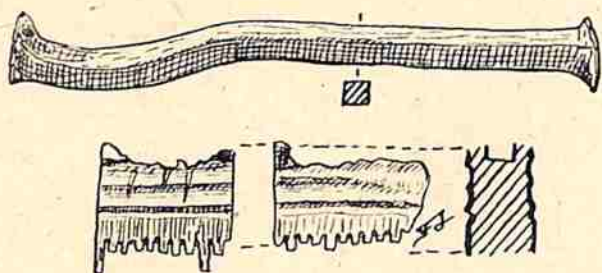
Chronologia grobu: Okres rzymski.

22. (42) Grób ciałopalny, jamowy.

Kształt jamy w poziomie kolisty, w przekroju tworzy nieckę.

Intensywnie czarne wypełnisko jamy zawierało przepalone kości ludzkie. (Nr kat. 777/u1). Głęb. 45 cm, średn. 38×42 cm, wys. 22 cm (rys. 56,1).

1. Fragment naczynia ostro profilowanego z wysoką, lekko łukowato wgiętą częścią dolną; dno płas-

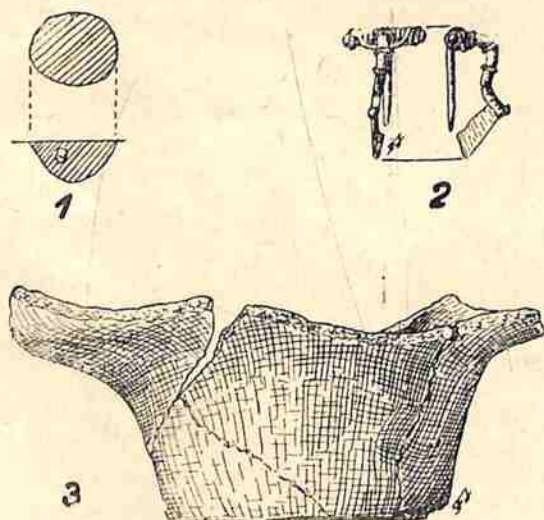
Ryc. 55. Słopanowo, pow. szamotulski. Zawartość grobu 20. Nit żelazny i fragment grzebienia kościanego. W. n. — Fig. 55. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Contenu de la tombe 20. Rivet en fer et fragment d'un peigne en os. Gr. nat.

skie niewyodrębnione. Kolor brunatny, powierzchnia pierwotnie gładzona. Przepalone i wypaczone w ogniu. Wym.: wys. zach. 5,7 cm, dno 6,6 cm. (Rys. 56,3) (Nr k. 778/41).

2. Fibula brązowa o esowatym kabłąku, o przekroju okrągłym. Cięciwa o konstrukcji kuszowej. Pochewka bardzo wysoka. Kabłąk zdobiony czterema obręczkami srebrnymi, wykonanymi w technice pseudogranulacji. Podobne obręczki są na końcach sprężynki zakończonej guzkami. Wym.: dł. 2,6 cm, wys. 1,5 cm (Rys. 56,2). (Nr kat. 835/b41).

Płeć: ?

Analiza zespołu:

Ryc. 56. Słopanowo, pow. szamotulski. Plan i zawartość grobu 22. 1. Plan grobu ($1/10$ w. n.). 2. Zapinka brązowa. 3. Fragment naczynia ($1/2$ w. n.). — Fig. 56. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Plan et contenu de la tombe 22. 1. Plan ($1/10$ gr. nat.), 2. Fibule en bronze ($1/2$ gr. nat.).

Do grobu tego zaliczono zapinkę kuszową, zdobioną pseudogranulacją (VII, 211), datowaną na drugą połowę III w. oraz naczynie profilowane z wysoką, prawie cylindryczną częścią dolną, datowane na II i pocz. III w. Przedmioty takie znane są przede wszystkim na terenie dolnego Powiśla (naczynie) i b. Prus Wschodnich (zapinka), szczególnie te ostatnie na terenie Wielkopolski i dalej na południe występują bardzo rzadko. Występowanie tych form na cmentarzysku słopanowskim wskazywałoby na północne ich pochodzenie.

Chronologia grobu: Druga połowa III w.

23. (43) Grób ciałopalny, jamowy.

Na głębokości 0,57 m wystąpiła jama kolistą o średn. 26×24 cm, (rys. 57,1) zawierająca przepalone kości ludzkie. (Nr kat. 737/41).

Inwentarz:

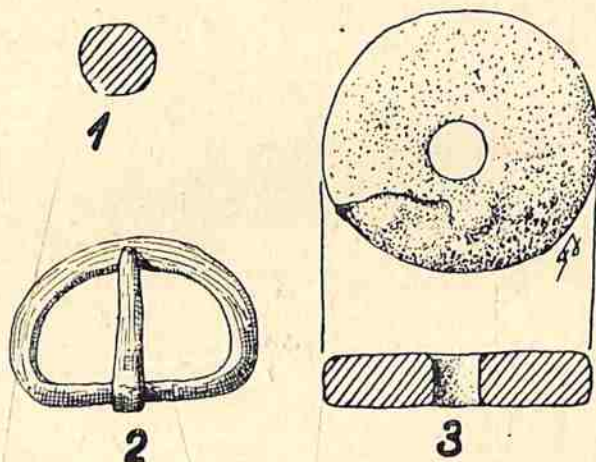
1. Mała skorupa, wykonana z gliny z domieszką średnioziarnistego piasku, wypalona na kolor brunatny. Powierzchnia gładzona.

2. Sprzączka żelazna do pasa z ramą półowalną z płasko rozkutej drutu; oś o przekroju okrągłym. Wym.: dł. 4,0 cm, szer. 2,6 cm, (Rys. 57,2) (Nr kat. 835/41).

3. Płaskocylintryczny przęślik z łupku, silnie przepalony. Wym.: średn. 4,4 cm, wys. 1,0 cm (Rys. 57,3) (Nr kat. 835s/41).

4. Żelazne okucie zamka szkatułki — brak.

5. Stopione paciorki z niebieskiego szkliwa. (Nr kat. 738/41).

Ryc. 57. Słopanowo, pow. szamotulski. Plan i zawartość grobu 23. 1. Plan grobu, $1/10$ w. n. 2. Sprzączka żelazna. 3. Przęślik z piaskowca, $1/5$ w. n. — Fig. 57. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Plan et contenu de la tombe 23. 1. Plan ($1/10$), 2. Boucle en fer. 3. Fusaiole en grès ($1/5$ gr. nat.).

Płeć: Kobiety.

Analiza zespołu:

W grobie tym występuje narzędzie pracy — przęślik, określający zarazem płeć pochowanego osobnika, przedmioty związane z ubiorem i ozdoby oraz okucie szkatułki.

Rozpatrując chronologię poszczególnych przedmiotów (paciorki — II—III w., okucia szkatulek głównie

II w. a sporadycznie III w., sprzączki — koniec I do III w., przęśliki — II w. a sporadycznie III w.) stwierdza się, że najstarsze elementy sięgają końca I w. natomiast górna granica występowania poszczególnych przedmiotów przypada na III w. Mając jednak na uwadze okres dominującego występowania danych przedmiotów a także fakt, że podobny prześlik znaleziono w grobie 10, datowany na koniec II w., wydaje się, że podobnie można datować grób nr 23.

Chronologia grobu: Koniec II w.

24. (44) Grób ciałopalny, jamowy.

W przybliżeniu kolisty, z dnem nieckowatym; wypełnisko jamy intensywnie czarne. Wym.: średn. 40 cm, głęb. 10 cm.

Inwentarz: Brak.

Płeć: ?

Chronologia grobu: ?

25. (45) Grób ciałopalny, jamowy.

W przybliżeniu kolisty, bardzo płytki. Wypełnisko jamy intensywnie czarne. Wym.: średn. ok. 30–40 cm, głęb. 5 cm. (Plan ryc. 4).

Inwentarz: Brak.

Płeć: ?

Chronologia grobu: ?

26. (46) Grób ciałopalny, jamowy.

W przybliżeniu kolisty, z nieckowatym dnem. Wypełnisko jamy intensywnie czarne. Na wierzchu znajdowały się 2 kamienie. Wym.: średn. ok. 50 cm, głęb. do 83 cm. (Plan ryc. 4).

Inwentarz: Brak.

Płeć: ?

Chronologia grobu: ?

27. (51) Grób szkieletowy.

Szkielet spoczywał w jamie prostokątnej bez trumny. Czaszka bardzo źle zachowana, zęby należą zapewne do 7-letniego dziecka, z reszty szkieletu pozostała lewa kość udowa. Ślad szkieletu niewyraźny. Głowa skierowana ukośnie w prawo. Poza głową przy czarniawym zabarwieniu znajduje się kilka przepalonych kości. (rys. 58,1).

Inwentarz:

1. Brązowa sprzączka do pasa, czworokątna. Rama o przekroju czworobocznym, przekrój osi okrągły. Kolec profilowany. Wym.: dł. 4,2 cm, szer. 2,2 cm. (Rys. 58,6).

2. Fragment brązowej szpili z haczykowato zgiętą główką. Wym.: dł. zach. 1,0 cm. (Rys. 58,7)

3. Część silnie zniszczonego żelaznego klucza taśmowatego z kółkiem do zawieszenia. Wym.: dł. zach. 10,5 cm, szer. 0,6 cm. (Rys. 58,2).

4. Ułamek sprężynki żelaznej zamka. Wym.: dł. 4,3 cm, szer. 0,7 cm. (Rys. 58,3).

5. Przęślik gliniany, dwustożkowaty, o łagodnym załomie z wgłębieniami przy otworze. Powierzchnia ozdobiona ukośnymi kreskami. Wym.: wys. 2,0 cm, średn. 3,1 cm. (Rys. 58,8) (drugi przęślik zaginął).

6. Czworoboczny paciorek bursztynowy, uszkodzony. Wym.: wys. 1,3 cm, szer. 1,9 cm × 2,0 cm. (Rys. 58,9).

7. Ułamki przedmiotu żelaznego (Rys. 58,4-5).

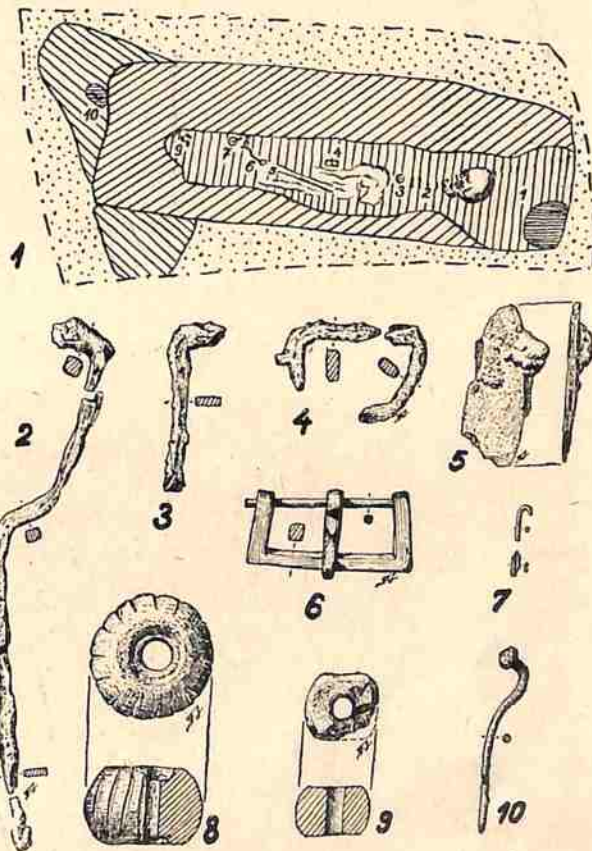
8. Żelazna szpila z łabędzią szyjką, zakończona guzkiem. Wym.: dł. zach. 4,5 cm. (Rys. 58,10).

Szpila nie łączy się z zawartością grobu, lecz pochodzi z jamy wcześniejszej, w którą był grób wkopany.

Płeć: Kobiety.

Analiza zespołu:

W grobie tym znajdowały się narzędzia pracy — prześlik, przedmioty związane z ubiorem, ozdoby, okucia szkatułki oraz szpila. Grób szkieletowy, jak wynika z planu, został częściowo wkopany w jamę wcześniejszą, o czym świadczy odkryta w tejże ja-

Ryc. 58. Słopotowo, pow. szamotulski. Plan i zawartość grobu 27. 1. Plan grobu (1/40 w. n.). 2—3. Fragmenty klucza żelaznego i sprężynki od zamka szkatułki. 4—5. Skuwka i blaszka żelazna. 6. Sprzączka brązowa. 7. Szpila haczykowata. 8. Przęślik gliniany. 9. Paciorek bursztynowy. 10. Szpila żelazna (kultura pomorska). 1/2 w. n. — Fig. 58. Słopotowo, distr. de Szamotuły. 1. Plan (1/40 gr. nat.). 2—3. Fragments de clef et de ferrure d'une serrure de caissette. 4—5. Fragments de fer. 6. Boucle en bronze. 7. Épingle en bronze. 8. Fusaïole en argile. 9. Perle d'ambre. 10. Épingle en fer (civilisation poméranienne). 1/2 gr. nat.

mie, poza wkopem grobu, szpila z łabędzią szyjką i płaskokulistą główką, zaliczona w inwentarzu do zespołu grobowego. Podobne szpile występują we wczesnym okresie żelaznym na terenie kultury pomorskiej.

Z przedmiotów znalezionych przy szkielecie najbardziej wyznacznikiem chronologicznym jest sprzączka trójdzielna z prostokątną ramą, pojawiająca się w III w. Fragmenty okucia zamka szkatułki

datowane są głównie na II w., jednakże sporadycznie występują także w III w. Szpile oraz paciorki burztynowe czworoboczne z zaokrąglonymi narożnikami występuje w ciągu całego okresu rzymskiego. Przęsłiki z zaokrąglonym załomem zdobione ukośnymi kreskami występują na cmentarzyskach wielkopolskich w zespołach datowanych raczej na II w.

Z powyższych danych wynikałoby, że mamy tu do czynienia ze swego rodzaju przeżytkami, występującymi obok elementów nowoczesnych. Do tych ostatnich zaliczyć należy sprzączkę, która jako najmłodsza datuje zespół na III w. Jako element przeżywający się należy traktować okucie szkatułki.

Chronologia grobu: III w.

28. Grób ciałopalny (zniszczony).

Inwentarz:

1. Fragment naczynia w przybliżeniu jajowatego z nieco wychylonym, zgrubiałym brzegiem o krawędzi zaokrąglonej. Powierzchnia chropowata, obmazowana, w części górnej gładzona. Kolor szarobrunatny. Wym.: wys. zach. 18,2 cm, otw. 17,2 cm.

2. Sprzączka do pasa (brak).

Płeć: ?

Chronologia grobu: Okres rzymski.

Działka 2a

29. (523) Grób popielnicowy.

W jasnej jamie w przybliżeniu kolistej, o średnicy ok. 60 cm i nieckowatym dnie (rys. 59,3) znajdowała się popielnica, wypełniona przepalonymi kośćmi ludzkimi (Nr kat. 1865/42).

Inwentarz:

1. Część naczynia ostro profilowanego z płaskim dnem i łukowato wgiętą częścią dolną. Powyżej załomu ornament złożony z linii ukośnych i prostych. Formy ornamentu nie można ustalić ze względu na fragmentaryczność zachowania. Powierzchnia czarna, lśniąca. Wym.: wys. zach. 9,5 cm, dno 7,2 cm. (Rys. 59,1). (Nr kat. 1165/42).

2. Część dna większego naczynia grubościennego. Dno od strony zewnętrznej chropowate, obmazowane. Kolor powierzchni brunatny. Gлина z domieszką gruboziarnistą. Wym.: średn. dna 16,2 cm, grub. 2,0 cm. (Rys. 59,2) (Nr kat. 1165/42).

Płeć: ?

Analiza zespołu:

W grobie tym poza dnem naczynia grubościennego odkryto fragment naczynia ostro profilowanego z łukowato wgiętą częścią dolną; naczynia takie występują na licznych stanowiskach w Wielkopolsce w II w.

Chronologia grobu: II w.

30. (524) Grób ciałopalny, jamowy.

Kształt jamy w poziomie kolisty, w pionie tworzy głęboką nieckę. Intensywnie czarne wypełnisko jamy zawierało przepalone kości ludzkie. Głęb. 20 cm, średn. ok. 58 cm, wys. 30 cm. (Rys. 60, 1).

Inwentarz:

1. Jedna mała skorupa z krótką szyjką i wygiętym brzegiem, wykonana z gliny z domieszką drobnoziarnistego piasku. Powierzchnia gładzona. (Nr kat. 1167/42).

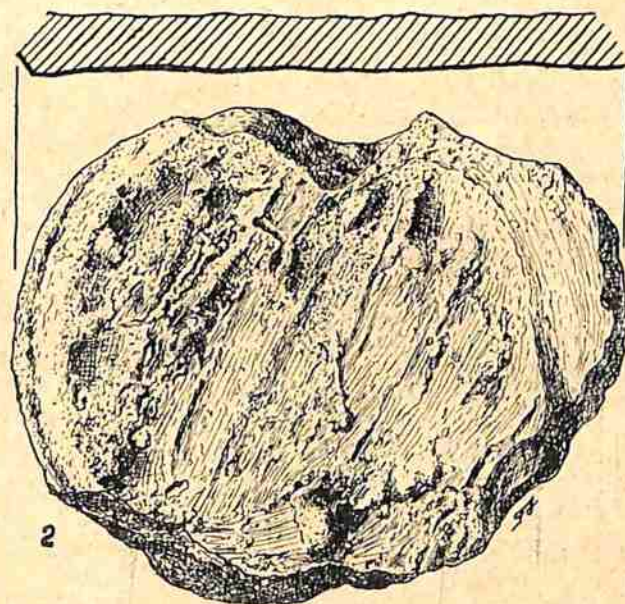
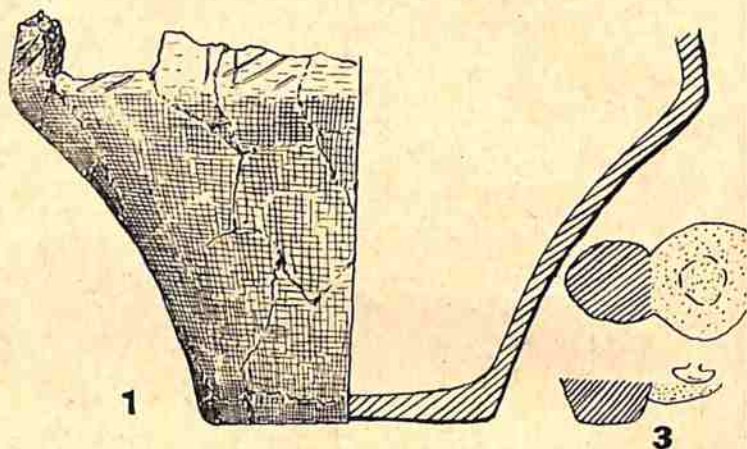
2. Żelazna, półowalna sprzączka z ramą o czworobocznym przekroju. (Rys. 60,2) (Nr kat. 1168/42).

Płeć: ?

Analiza zespołu:

Grób zawiera jedną skorupę oraz sprzączkę z półowalną ramą o przekroju czworobocznym, występującą od końca I do III w.

Chronologia grobu: Koniec I — III w.

Ryc. 59. Słopanowo, pow. szamotulski. Plan i zawartość grobu 29. 1—2. Ceramika ($\frac{1}{2}$ w. n.), 3. Plan grobu ($\frac{1}{10}$ w. n.). — Fig. 59. Słopanowo, distr. de Szamotuly. Plan et contenu de la tombe no 29. 1—2. Vases céramiques ($\frac{1}{2}$ gr. nat.), 3. Plan de la tombe ($\frac{1}{10}$ gr. nat.).

31. (525) Grób ciałopalny, jamowy (?)

Jama w poziomie kolistą, w pionie tworzy głęboką nieckę, w której znajdowała się większa ilość czystych, przepalonych kości ludzkich. (Nr kat. 1169/42). Wym.: średn. ok. 62 cm, wys. 32 cm (rys. 61, 1).

Inwentarz:

1. Ułamki górnej części naczynia z wygiętym brzegiem o krawędzi zaokrąglonej. Powierzchnia chropo-

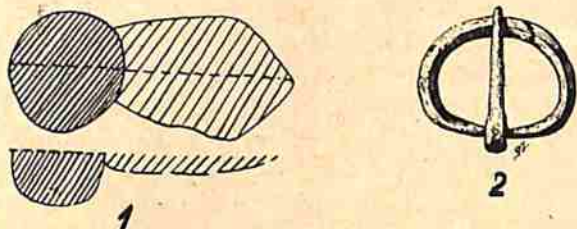
wata, jedynie w górnej części gładzona, brunatna. Gлина z domieszką średnioziarnistą. (rys. 61,2). (Nr kat. 1169/42).

Płeć: ?

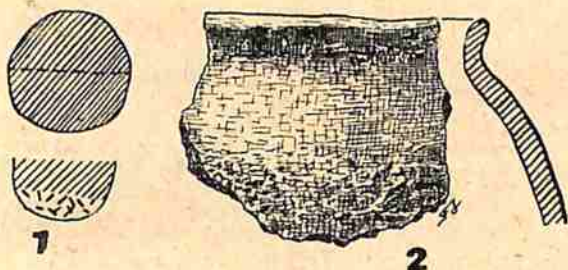
Analiza zespołu:

W grobie odkryto fragment typowego naczynia szerokootworowego, które to naczynia występują głównie w II i III w.

Chronologia grobu: II—III w.

Ryc. 60. Słopanowo, pow. szamotulski. Plan i zawartość grobu 30. 1. Plan grobu ($\frac{1}{10}$ w. n.). 2. Sprzączka żelazna ($\frac{1}{2}$ w. n.). — Fig. 60. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Plan et contenu de la tombe no 30. 1. Plan de la tombe ($\frac{1}{10}$ gr. nat.), 2. Boucle en fer ($\frac{1}{2}$ gr. nat.).

Ryc. 61. Słopanowo, pow. szamotulski. Plan grobu 31 i ceramika z niego. 1. w $\frac{1}{10}$ w. n. 2. w $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 61. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Tombe no 31. Plan et fragment de vase. 1 en $\frac{1}{10}$, 2, en $\frac{1}{2}$ gr. nat.

32. (527) Grób ciałopalny, jamowy.

Jama w poziomie w przybliżeniu kolistą, w pionie tworzy nieckę, zawierającą przepalone kości ludzkie (nr kat. 1170/42).

Inwentarz:

1. 4 drobne skorupy a) grubościennie, chropowate, jasnobrunatne, b) cienkościennie, gładzone, szare.

Płeć: ?

Chronologia grobu: Okres rzymski.

33. (528) Grób ciałopalny, jamowy.

W czarnej, w przybliżeniu kolistej jamie na głęb. 36 cm znaleziono fragment zapinki i naczynia.

Inwentarz:

1. Fragment górnej części naczynia o brzegu wygiętym i prostej krawędzi, wykonanego z gliny z domieszką drobnoziarnistego piasku, wypalonego na kolor czarny. Powierzchnia gładzona. (Nr kat. 1171/42).

2. Fragment zapinki brązowej z grzebykiem na główce i otworem dla osi sprężynki. (Rys. 62,2). (Nr kat. 1172/42).

Płeć: ?

Chronologia grobu: druga połowa II w.

34. (530) Grób ciałopalny.

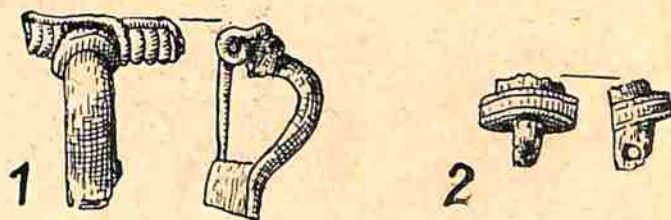
W grobie występowało kilka drobnych, przepalonych kości.

Kształt grobu niewiadomy.

Inwentarz:

1. Drobna skorupa cienkościenna o powierzchni czernionej. (Nr kat. 1172/42).

2. Brązowa zapinka z górną cięciwą, owiniętą wokół główki. Na główce mały grzebyk; kabłąk wy-

Ryc. 62. Słopanowo, pow. szamotulski. 1. Zapinka żelazna z grobu 34. 2. Ułamek zapinki brązowej z grobu 33. W. n. — Fig. 62. Słopanowo, distr. de Szamotuły. 1. Fibule en fer de la tombe no 34. 2. Fragment de fibule en bronze de la tombe no 33.

gięty o przekroju półokrągłym, zakończenie nóżki ozdobione poziomą kreską. Wym.: dł. 2,5 cm, wys. 1,5 cm. (Rys. 62,1). (Nr kat. 1172/42).

3. Kilka drobnych kości, przepalonych oraz fragment stawu, zabarwionego na zielono (brąz).

Płeć: ?

Chronologia grobu: Druga połowa II w.

35. (526) Grób ciałopalny, jamowy (?)

W nieregularnej jamie, występującej na głęb. 38 cm z nieckowatym dnem, o średnicy 90 cm znaleziono fragmenty naczynia i zapinkę.

Inwentarz:

1. Fragmenty naczynia z lekko wyodrębnionym dnem i baniastym brzuścem. Powierzchnia gładzona, czerniona, cienkościenna. Gлина z domieszką drobnoziarnistą. Wym.: dno 7,0 cm, wys. zach. 5,5 cm (Rys. 63,2). (Nr kat. 1170/42).

2. Zapinka brązowa z cylindrem dla sprężynki i płaskim grzebykiem na główce. Kabłąk łukowato wygięty, facetowany, nóżka rozszerzająca się trapezowato. Pochewka wysoka. Wym.: dł. 3,3 cm, wys. 1,5 (Rys. 63,1). (Nr kat. 1169/42).

Płeć: ?

Chronologia grobu: Przełom II/III w.

Działka 3.

36. (60) Grób ciałopalny, jamowy.

Kształt jamy w przybliżeniu kolisty w poziomie, w przekroju w kształcie ściętego stożka; jama za-

wierała przepalone kości ludzkie. (Nr kat. 902/42). Sredn. 56×55 cm, wys. 30 cm.

Inwentarz:

1. Fragment naczynia szerokootworowego z brzegiem lekko wgiętym ku środkowi o krawędzi ostrej. Dno płaskie. Powierzchnia szorstka, jedynie w partii przydennej i przybrzeżnej gładzona. Kolor szary. Silnie przepalona i wypaczona.

2. Igła brązowa (szpila?) (Brak.)

Płeć: Kobięcy.

Analiza zespołu:

Fragmenty naczynia szerokootworowego oraz narzędzie pracy — igła stanowią wyposażenie grobu. Zespół datować można na II—III w.

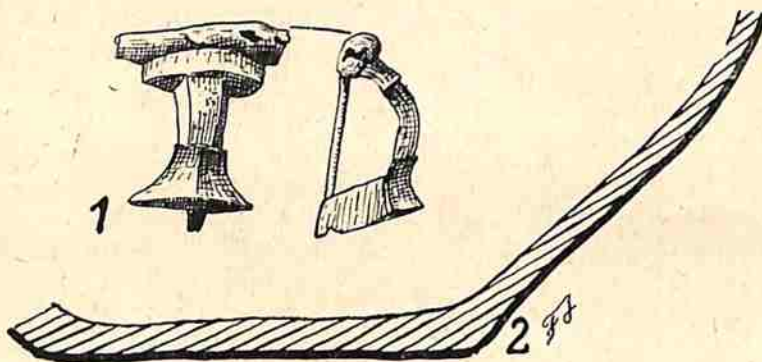
Chronologia grobu: II—III w.

bruzdy. Brzeg nieco wychylony o krawędzi prostej. Dno płaskie. Powierzchnia gładzona, brunatna. Uzupełnione gipsem. Wym. wys. 13 cm, średn. 17,3 cm, otw. 15 cm, dno 6,2 cm. (Rys. 64,7).

4. Nóż żelazny z kołcem łukowato wyodrębnionym od strony tyłca. Dolna część zniszczona. Wym.: dł. 14,2 cm, szer. 1,5 cm. (Rys. 64,4). (Nr kat. 835/41 a IV).

5. Przęślik gliniany w kształcie ściętego stożka, podciętego u podstawy, z wgłębieniem przy otworze i przy podstawie. Wym.: średn. 4,4 cm, wys. 2,7 cm (Rys. 64,5). (Nr kat. 835a/41).

6. Grzebień kościany, złożony z 3 płytek, połączonych krótkimi, żelaznymi nitami; kabłąk łukowaty, zdobiony półkolami. Ornament wykonany podwój-

Ryc. 63. Słopanowo, pow. szamotulski. Zawartość grobu 35.
1. Zapinka brązowa, 2. Fragment naczynia. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 63.
Słopanowo, distr. de Szamotuły. Contenu de la tombe no 35.
1. Fibule en bronze, 2. Fragment de vase. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

Działka 4.

37. (116) Grób ciałałpalny popielnicowy

Kształt jamy w przybliżeniu kolisty (profilu brak). W pd. (?) części jamy na głęb. 30—45 cm znajdowała się popielnica, zawierająca przepalone kości ludzkie (nr kat. 838/41). Średn. 45×50 cm (rys. 64,1).

Inwentarz:

1. Popielnica baniasta z szyjką wyodrębnioną, która przechodzi w wygięty brzeg o zaokrąglonej krawędzi. Dno płaskie, nie wyodrębnione. Na załomie 3 małe kolankowato zgięte uszka. Powyżej załomu ornament złożony z zygzaków i meandra, obwiedziony górą i dołem poziomą bruzdą, wzdłuż której obustronnie dołem, a od strony wewnętrznej górą, ciągną się ukośne nacięcia. Powierzchnia gładka, czarna. Gлина z domieszką średnioziarnistą. Sklejone i uzupełnione gipsem. Wym.: wys. 23,5 cm, średn. 28,6 cm, otw. 22,2 cm, dno 12,5 cm. (rys. 64,8). (Nr kat. 710/41).

2. Naczynie dwustożkowe z łagodnym załomem. Szyjka wyodrębniona za pomocą bruzdy poziomej. Brzeg wygięty o krawędzi prostej. Dno płaskie. Powierzchnia gładzona, szara. Uzupełnione gipsem. Wym.: wys. 14,8 cm, średn. 16,5 cm, otw. 18,1 cm, dno 7,1 cm. Rys. 64,6) (Nr kat.?).

3. Naczynie dwustożkowe z łagodnym załomem. Krótka szyjka wyodrębniona za pomocą poziomej

nym kółkiem zębatym. Silnie zniszczony. Wym.: dł. ok. 10 cm, wys. kabłąka 4,5 cm. (Rys. 64,3). (Nr kat. 835e/41).

7. Szpila kościana z profilowaną główką. Zgięta i połamana. Dł. 13,7 cm, średn. 0,3 cm. (Rys. 64,2). (Nr kat. 835/41).

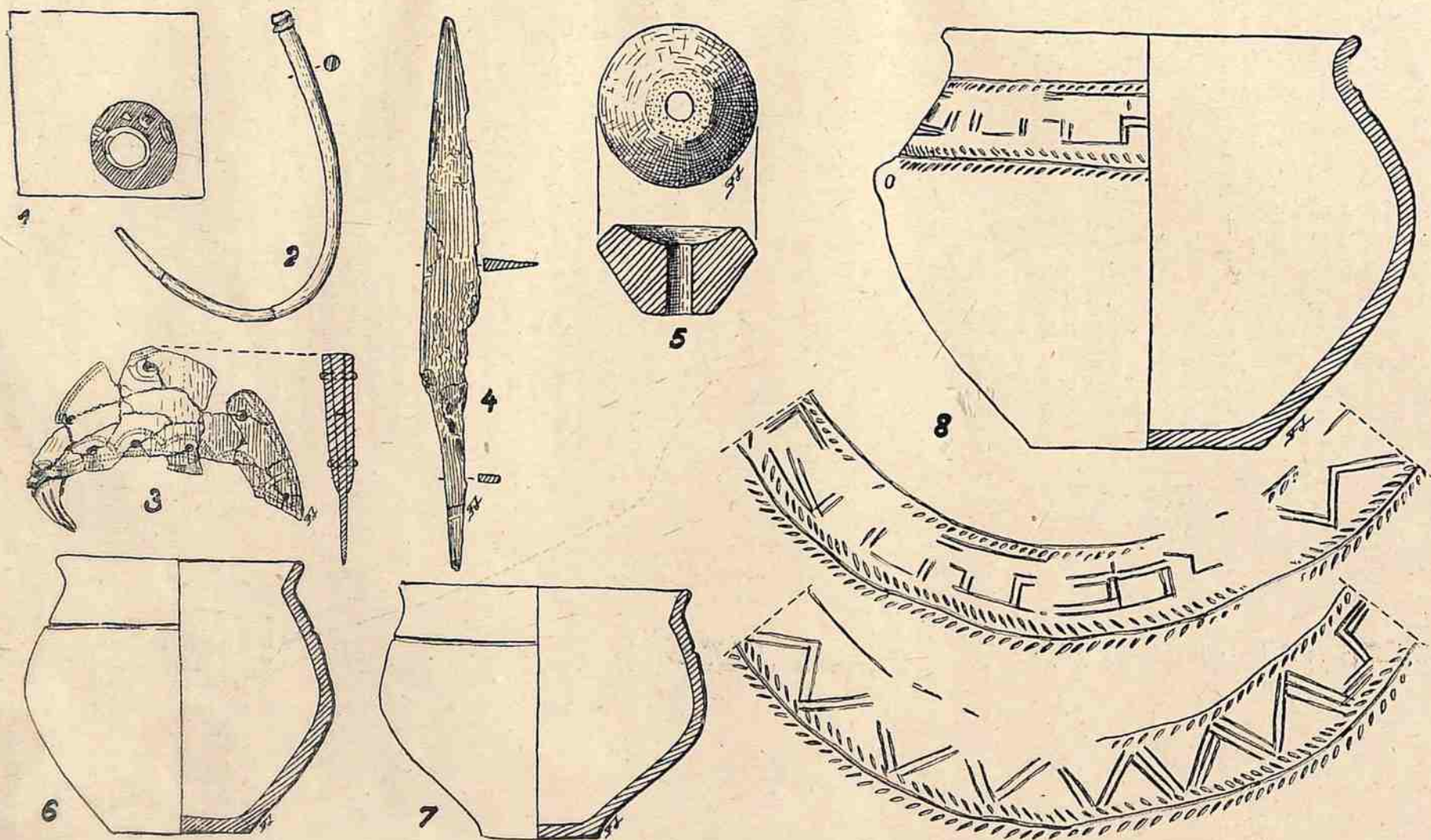
8. Stopione paciorki z kolorowego szkliwa. (Nr kat. 838d/41).

9. Ułamek blaszki brązowej. (Nr kat. 838b/41).

Płeć: Kobięcy.

Analiza zespołu:

Na wyposażenie grobu składają się narzędzia pracy: przęślik, ozdoby, przedmioty związane z ubiorem: szpila kościana, przedmioty codziennego użytku: nóż, grzebień oraz ceramika. Popielnica, reprezentuje baniastą formę naczyń, datowanych na II i III w. Natomiast naczynia niskie, dwustożkowe, słabo profilowane pojawiają się w III w. Także przęśliki stożkowate datować można najwcześniej na III w. Również grzebień trzywarstwowy datuje się na III w. a może nawet słuszniej byłoby przesunąć moment ich pojawienia się na drugą połowę III w. Noże proste występują głównie w zespołach, pochodzących z II w., rzadziej spotyka się je w zespołach III-wiecznych; podobnie przedstawia się główne nasilenie występowania szpil kościanych. Uwzględniając występowanie elementów III-wiecznych obok II-wiecznych zespół datuje się na III w. z pewną możli-

Ryc. 64. Słopanowo, pow. szamotulski. Plan i zawartość grobu 37. 1. Plan grobu, $\frac{1}{100}$ w. n., 2. Szpila kościana, 3. Grzebień kościany, 4. Nóż żelazny, 5. Prześlik gliniany, 6—8. Ceramika, 2—5 w $\frac{1}{2}$ w. n., 6—8 w $\frac{1}{4}$ w. n. — Fig. 64. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Plan et contenu de la tombe no 37. 1. Plan ($\frac{1}{100}$ gr. nat.), 2. Épingle en os, 3. Peigne en os, 4. Couteau en fer, 5. Fusaïole en argile, 6—8. Vases céramiques. Nos 2—5 en $\frac{1}{2}$, 6—8 en $\frac{1}{4}$ gr. nat.

wością ograniczenia ram czasowych danego zespołu do pierwszej połowy III w.

Chronologia grobu: III w.

38. (151) Grób ciałopalny, jamowy.

Jama w poziomie posiada kształt kolisty, w pionie tworzy płytką nieckę. Wypełnisko jamy intensywnie czarne, na głęb. 61—67 cm (?). Średn. ok. 74 cm, wys. 18 cm (?).

Inwentarz:

1. 3 drobne skorupy a) naczyń grubościenne o powierzchni chropowatej, wykonanego z gliny z domieszką średnioziarnistą, b) cienkościennego, gładzowanego, przepalonego, wykonanego z gliny z domieszką drobnoziarnistą.

2. 2 drobne skorupy, wykonane z gliny tłustej. Powierzchnia gładzona. Kultura pucharów lejkowatych.

Płeć: ?

Chronologia grobu: Okres rzymski.

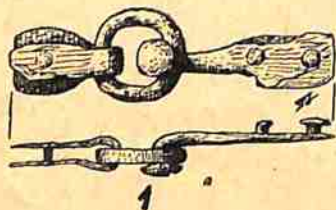
Działka 4a.

39. (142) Grób ciałopalny.

Jama grobowa zawierała przepalone kości ludzkie (nr kat. 869/41).

Inwentarz:

1. Czarka z wygiętym brzegiem, o prostej krawędzi. Dno płaskie. Na całej zewnętrznej powierzchni

Ryc. 65. Słopanowo, pow. szamotulski. Zawartość grobu 39. 1. Klamra żelazna, 2. Fragment naczynia. 1/2 w. n. — Fig. 65. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Contenu de la tombe no 39. 1. Agrafe de ceinture en fer, 2. Fragment de vase. 1/2 gr. nat.

biegną ukośne żeberka. Powierzchnia gładzona, jasno-brunatna. Gлина z drobnoziarnistą domieszką. W przełomie widoczna jest technika nalepiania żeberka na powierzchnię: wykonano najpierw ukośne

bruzdy, na które nalepiano dopiero wałek, tworzący żeberko. Silnie przepalone i wypaczone. Wym.: wys. 6,4 cm. (Rys. 65, 2). (Nr kat. 868/41).

2. Żelazna klamra do pasa, dwudzielna: Pierwsza część składa się z kółka o czworobocznym przekroju i płasko rozkutego owalnego okucia z krótkim nitem; druga część to haczyk, zakończony płaskim guzkiem z jednej strony, a płasko rozkuty z dwoma nitami z drugiej strony. Wym.: dł. całości 8,0 cm, dł. cz. 1,0—4,2 cm, dł. haczyka 4,8 cm. (Ryc 65,1). (Nr kat. 835a/41).

Płeć: ?

Analiza zespołu:

Czarki i miseczki posiadające na powierzchni ukośne żeberka naśladują importowane naczynia szklane prowincjonalno-rzymskie; miski takie charakterystyczne są dla II w. Klamry dwudzielne rozpowszechniają się w późnym okresie lateńskim na terenach celtyckich, na terenie Pomorza i Wielkopolski występują bardzo rzadko. Poza tym używane są w Gotlandii, gdzie rozwijają się i trwają jeszcze w II w.

Chronologia grobu: II w.

Działka 8.

40. (536) Grób ciałopalny, jamowy.

Jama w poziomie w przybliżeniu kolistą, w pionie tworzy płytką nieckę, zawierającą przepalone kości ludzkie. (Nr kat. 1175/42). Głęb. 45 cm, średn. ok. 50 cm, wys. 12 cm. (rys. 66,1).

Inwentarz:

1. Małe naczynie dwustożkowe o łagodnym załomie i nie wyodrębnionej szyjce z brzegiem lekko wygiętym o krawędzi zaokrąglonej. Powierzchnia gładzona, szarobrunatna. Gлина z domieszką drobnoziarnistego piasku. Przepalone. Wym.: wys. 8,0 cm, średn. 7,4 cm, dno 4,5 cm, otw. 5,8 cm. (Rys. 66,8). (Nr kat. 1174/42).

2. Ułamek większego naczynia, prawdopodobnie jajowatego kształtu o powierzchni obmazywanej pionowo. Kolor brunatny. Gлина z domieszką gruboziarnistą. (Rys. 66,7). (Nr kat. 1174/42).

3. Kabłąk oraz zniszczone sprężynki 2 identycznych zapinek brązowych z szeroką główką w kształcie płaskiego grzebyka z kabłąkiem lekko wygiętym, krótkim, o przekroju półokrągłym. Nóżka łukowato rozszerzona, pochewka wysoka. U nasady nóżki i kabłąka poprzeczne żeberko. Pochewka wysoka. Wym.: dł. 2,2 cm (Rys. 66,13-14). (Nr kat. 1176/42).

4. Brązowa igła (brak).

5. Nóż żelazny z łukowato, obustronnie wyodrębnionym kolcem, który w połowie długości jest rozplaszczony, prawdopodobnie w celu lepszego osadzenia rękojeści. Wym.: dł. 14,1 cm, szer. 2,0 cm. (Rys. 66,15). (Nr kat. 1175/42).

6. Ułamek grzebienia kościanego (Nr kat. 1177/42).

7. Płaski, dwustożkowy przęślik gliniany z ostrym załomem bez wgłębień przy otworze. Wym.: średn. 3,0 cm, wys. 1,6 cm. (Rys. 66,16).

8. 5 żelaznych wisiorów wiaderkowatych o wysuniętych nieco dnach. Wym.: dno 1,1 cm, wys. 1,5 cm. (Rys. 66, 2—6). (Nr kat. 1176/42).

9. Paciorki a) paciorek kulisty z czarnego szkła, wys. 1,0 cm, średn. 1,5 cm (rys. 66,9).

b) kulisty paciorek z czarnego szkliwa, zdobiony na brzusku nieregularnymi oczkami ciemnofioletowego koloru z białą odwódką. Wym. wys. 1,2 cm, średn. 1,3 cm. (Rys. 66,11).

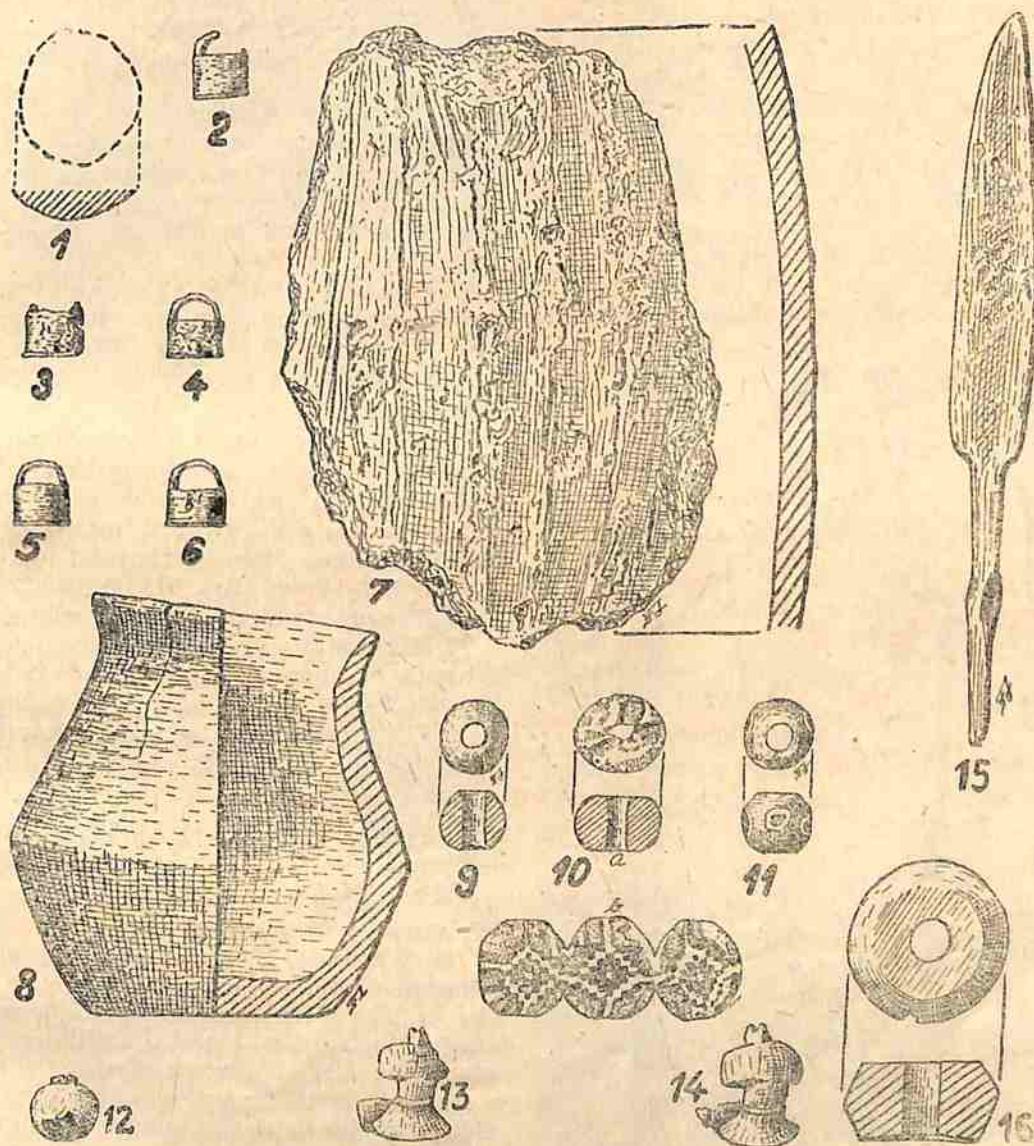
c) kulisty paciorek ze szkliwa z ornamentem mozaikowym (przeważa szachownica) w kolorach: szaro-

Płec: Kobięcy.

Analiza zespołu:

W grobie tym występują przedmioty związane z ubiorem, ozdobą i narzędzia pracy: prześlik oraz nóż.

Ceramikę reprezentuje wysokie naczynie dwustozkowe, spotykane najczęściej nad dolną Wisłą, gdzie występuje w III i IV w. Dwie zapinki z szeroką główką w kształcie płaskiego grzebyka repre-

Ryc. 66. Słopanów, pow. szamtuński. Plan i zawartość grobu 40. 1. Plan grobu ($\frac{1}{40}$ w. n.). 2—6. Żelazne wisorki wiaderkowate, 7—8. Ceramika, 9—10. Paciorki szklane, 12. Kulisty wisiorzek żelazny, 13—14. Zapinki brązowe, 15. Nóż żelazny, 16. Prześlik gliniany. $\frac{2}{3}$ w. n. — Fig. 66. Słopanów, distr. de Szamotuły, Plan et contenu de la tombe no 40. 1. Plan ($\frac{1}{40}$ gr. nat.), 2—6. Pendeloques de fer en forme de petit seau, 7—8. Vases céramiques, 9—11. Perles en verre, 12. Pendeloque sphéroïdal en fer, 13—14. Fibules en bronze, 15. Couteau en fer, 16. Fusaiole en argile. $\frac{2}{3}$ gr. nat.

brązowym, czerwonym, żółtym i jasnopopielatym. Wypaczony w ogniu. Wym. wys. 1,3 cm, średn. ok. 1,7 cm. (Rys. 66,10). (Nr kat. 1177/42).

10. Kulisty wisiorzek żel. (Ryc. 66, 12).

Poza tym kilka silnie stopionych w ogniu paciorków.

zentuują formy nie spotykane w znanej mi literaturze. Nóż jak i prześlik przedstawiają formy występujące w ciągu całego okresu rzymskiego. Najdokładniejszym elementem w oznaczeniu chronologii zespołu są paciorki z czarnego szkliwa, datowane na drugą połowę III i pocz. IV w.

Chronologia grobu:

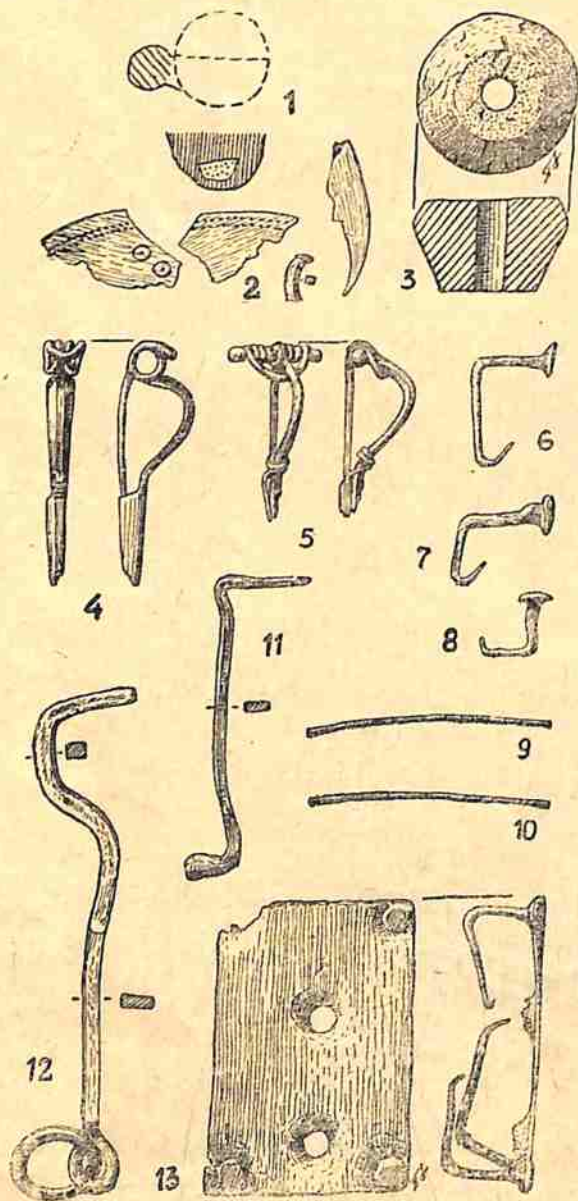
Druga połowa III i początek IV wieku.

41. (537) Grób ciałopalny, jamowy.

Jama w poziomie kolista, w pionie tworzy nieckę nierówną, zawierającą przepalone kości ludzkie (Nr kat. 1179/42). (rys. 67,1). Głęb. 45 cm, średn. ok. 50 cm, wys. 30 cm.

Inwentarz:

1. Wśród 4 drobnych skorup wyróżnia się fragment wyodrębnionego dna naczynia.

Ryc. 67. Słopotowo, pow. szamotulski. Plan i zawartość grobu 41. 1. Plan grobu ($1/40$ w. n.), 2. Ułamki grzebienia kościanego i nit żelazny, 3. Przęślik gliniany, 4—5. Zapinki żelazne, 6—8. Gwoździe żelazne, 9—10. Druty srebrne, 11. Sprężynka żel., 12. Klucz żel., 13. Żel. okucie zamka szkatułki ($1/2$ w. n.). — Fig. 67. Słopotowo, distr. de Szamotuły. Plan et contenu de la tombe no 41. 1. Plan ($1/40$ gr. nat.), 2. Fragments d'un peigne en os et rivet en fer, 3. Fusaïole en argile, 4—5. Fibules en fer, 6—8. Cloux en fer, 9—10. Fils d'argent, 11. Ressort en fer, 12. Clef en fer, 13. Serrure en fer d'une caissette ($1/2$ gr. nat.).

2. Fragment sita glinianego. (Nr kat. 1178/41).

3. Zapinka żelazna z podwiniętą nóżką i łukowato wygiętym kabląkiem o przekroju czworobocznym. Sprężynka 8-zwojowa, zakończona z obu stron guzikami z cięciwą o konstrukcji kuszowej. Nóżka zniszczona, ażurowa. Wym.: dł. zach. 4,5 cm, wys. 1,8 cm. (Ryc. 67,5).

4. Zapinka żelazna jednodzielna z cięciwą górną, sprężynka 2-zwojowa. Kabląk łukowato wygięty, facetowany, zbieżający się przy nóżce, zdobiony u nasady nóżki i kabląka grupą poziomych kresek. Pochełka niska, długa. Wym.: dł. 6,0 cm, wys. 2,8 cm. (Rys 67,4).

5. Fragmenty grzebienia kościanego z uchwytem, zdobionym kółkami z zaznaczonym środkiem oraz kółkiem zębatym przy krawędziach. (Rys. 67,2).

6. Krótki, żelazny nit czworoboczny z rozplaszczonymi końcami (od grzebienia). Wym.: dł. 1,3 cm. (Rys. 67,2).

7. Gliniany przęślik stożkowaty ze ściętą podstawą bez wgłębień przy otworze. Przepalony. Wym. wys. 2,3 cm, śr. 3,9 cm. (Rys. 67,3). Nr kat. 1180/42).

8. 3 gwoździe z niewielkimi, płaskimi główkami, kolce zagięte dwukrotnie. (Rys. 67,6—8).

9. Prostokątne żelazne okucie szkatułki z dwoma okrągłymi otworami oraz gwoździem w narożnikach, o płaskich główkach i długich, zgiętych kolcach. Na podstawie zagięcia gwoździ można w przybliżeniu określić grubość ścianek szkatułki na 1,5 cm. Wym. okucia: $6,2 \times 4,7$ cm. (Rys. 67,13). (Nr kat. 1181/41).

10. Fragmenty stopionych paciorków szklanych.

11. 2 kawałki posrebrzanego drutu żelaznego lekko sklepane na końcach. Wym. dł. 5,8 cm, średn. 0,1 cm. (Rys. 67,9—10).

12. Żel. sprężynka i klucz od zamka. (Rys. 67,11—12).

13. Ponadto występują w jamie 2 drobne skorupy, wykonane z tłustej gliny, o powierzchni gładzonej. Jedna jest powtórnie przepalona. Kultura pucharów lejkowatych.

Płeć: Kobiety.

Analiza zespołu:

Na wyposażenie grobu składają się przedmioty związane z ubiorem, narzędzia pracy w postaci przęślika, ozdoby oraz przedmioty codziennego użytku: grzebień, okucia szkatułki. Przęśliki stożkowate oraz grzebień trzywarstwowe występują w III w. najwcześniej. Zapinki z podwiniętą nóżką ustalają chronologię grobu na drugą połowę III stulecia. Elementem przeżywającym się w naszym okresie są szkatułki, które spotykamy w naszym grobie.

Chronologia grobu: Druga połowa III w.

Działka 10

42. (532) Grób ciałopalny popielnicowy (?)

Jama w poziomie w przybliżeniu kolista. Przekroju brak. Głęb. 40 cm, średn. 90 cm. Czyste, przepalone kości ludzkie pochodzą zapewne z popielnicy.

Inwentarz:

1. 2 fragmenty naczynia z łagodnym załomem i wygiętym brzegiem o krawędzi prosto ściętej. Powierzchnia gładzona, brunatna. (Przepalone).

2. Ułamek większego naczynia z gładzoną szyjką, wyodrębnioną za pomocą listwy karbowanej. Dolna część naczynia chropowata, kolor brązowy. Głina z domieszką gruboziarnistą. Okr. wcz. lat. (Kultura pomorska).

Płeć: ?

Chronologia grobu: Okres rzymski.

Ryc. 68. Słopanowo, pow. szamotulski. Grób 43. — Fig. 68. Słopanowo, distr. de Szamotuly. Tombe no 43.

Działka 13.

43. (585) Grób szkieletowy.

Grób znajdował się na głęb. 1,26 m (opisu brak). Częściowo zniszczony. Zachowane są kończyny dolne, części miednicy i kości ramieniowe (lewa znajdowała się 20 cm ponad dnem grobu) oraz 2 rozrzucone kręgi. W jamie brzusznej znajdowała się sprzączka do pasa (3); koło prawego uda znajdował się grzebień, igła, 2 prześliki; między nogami — ułożone jak na rysunku — okucie pasa oraz szpila brązowa. (Rys. 70, 1 oraz fot. 68—69).

Inwentarz:

1. Fragmenty naczyń grubościennych o powierzchni chropowatej, obrzucanej. Wśród nich wyróżnić można partie górne 4 naczyń szerokootworowych a) brzeg lekko wgięty ku środkowi, o krawędzi zaokrąglonej. Powierzchnia chropowata w górnej części gładzona, koloru szaro-brązowego. Głina z domieszką gruboziarnistą.

b) Brzeg lekko zgrubiały od wewnątrz o krawędzi prosto ściętej. Powierzchnia koloru ciemno-szaro-brązowego. Głina z domieszką średnioziarnistą. c) Brzeg wgięty do środka o krawędzi zaokrąglonej. Powierzchnia dołem chropowata, brzeg gładzony, kolor szaro-brązowy. Głina z domieszką średnioziarnistą. (Rys. 70, 4—5).

2. Ułamki naczynia ostro profilowanego o łukowato wgiętej części dolnej. Powierzchnia gładzona, szaro-brązowa. Głina z drobnoziarnistą domieszką. (Rys. 70, 6).

3. Półkolista, brązowa sprzączka do pasa z ramą o przekroju czworobocznym, zdobiona na krawędziach

szeregiem wytłaczanych dołeczków. Kolec czworoboczny u nasady. Skórzany rzemień (zachowany częściowo), spięty był za pomocą prostokątnej płytki trzema nitami, z których 2 (boczne) są zachowane. Wzdłuż dłuższych boków płytka zdobiona jest kreskami. Nr kat. 42/1282. Wymiary: rama 4,3×3,8 cm, płytka 3,4×0,9 cm. (Rys. 70, 8).

4. Część brązowego okucia do pasa wraz z resztkami skóry. (Nr kat. 1281/42).

5. Metalowe połączenie części pasa złożone z 2 skuwek z nitami przy zakończeniach, połączonych kółkiem. Dł. całości 6,6 cm, poszczeg. skuwki 3,0×1,0 cm. (Rys. 70, 11).

6. Okucie pasa z trapezowato rozszerzonym uchwytem i bogato profilowaną główką. Dł. 8,4 cm, szer. 1,0 cm. b) 2 skuwki złożone z podwójnych, prostokątnych płyt, złączonych nitami. Wym.: dł. 4,0 cm, szer. 1,1 cm, dł. 4,0 cm, szer. 1,1 cm. (Rys. 70, 11).

7. Brązowa igła do szycia. Dł. 9,1 cm. (Rys. 70, 2).

8. Szpila brązowa z trzonem skręconym wokół własnej osi i haczykową główką. Dł. 5,0 cm. (Rys. 70, 3). Nr kat. 1359/42.

9. Grzebień kościany jednopłytkowy o półkolistym grzbiecie; powierzchnia zdobiona u nasady 3 poziomymi rowkami. Silnie zniszczony. Nr kat. 1359/42. Wym. szer. 6,2 cm, dł. zach. 5,2 cm. (Rys. 70, 7).

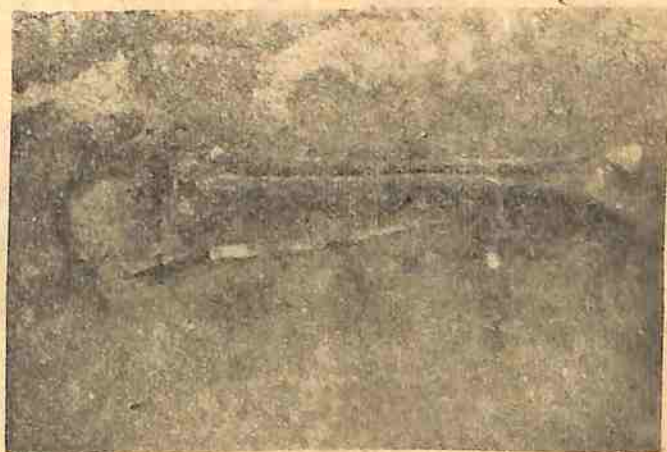
10. Dwustożkowy prześlik gliniany o łagodnym załomie ze słabymi wgłębieniami przy otworze. Powierzchnia czerniona, lśniąca, zdobiona po bokach ukośnymi kreskami. (Rys. 70, 9). (Nr kat. 1283/42).

11. Dwustożkowy prześlik gliniany z łagodnie zaokrąglonym załomem. Nr kat. 1283/42. Wym.: wys. 1,6 cm, średn. 2,2 cm. (Rys. 70, 10).

Płeć: Kobiety.

Analiza zespołu:

W częściowo zniszczonym grobie znaleziono przedmioty związane z ubiorem: sprzączkę do pasa w ja-

Ryc. 69. Słopanowo, pow. szamotulski. Grób 43. Układ okucia pasa „in situ”. — Fig. 69. Słopanowo, distr. de Szamotuly. Tombe no 43. Position des ferrures de ceinture „in situ”.

mie brzusznej, oraz okucie pasa, ułożone wzdłuż lewej nogi, sięgające poniżej kolan. Składało się ono z dwóch skuwki prostokątnej i profilowanego zakończenia.

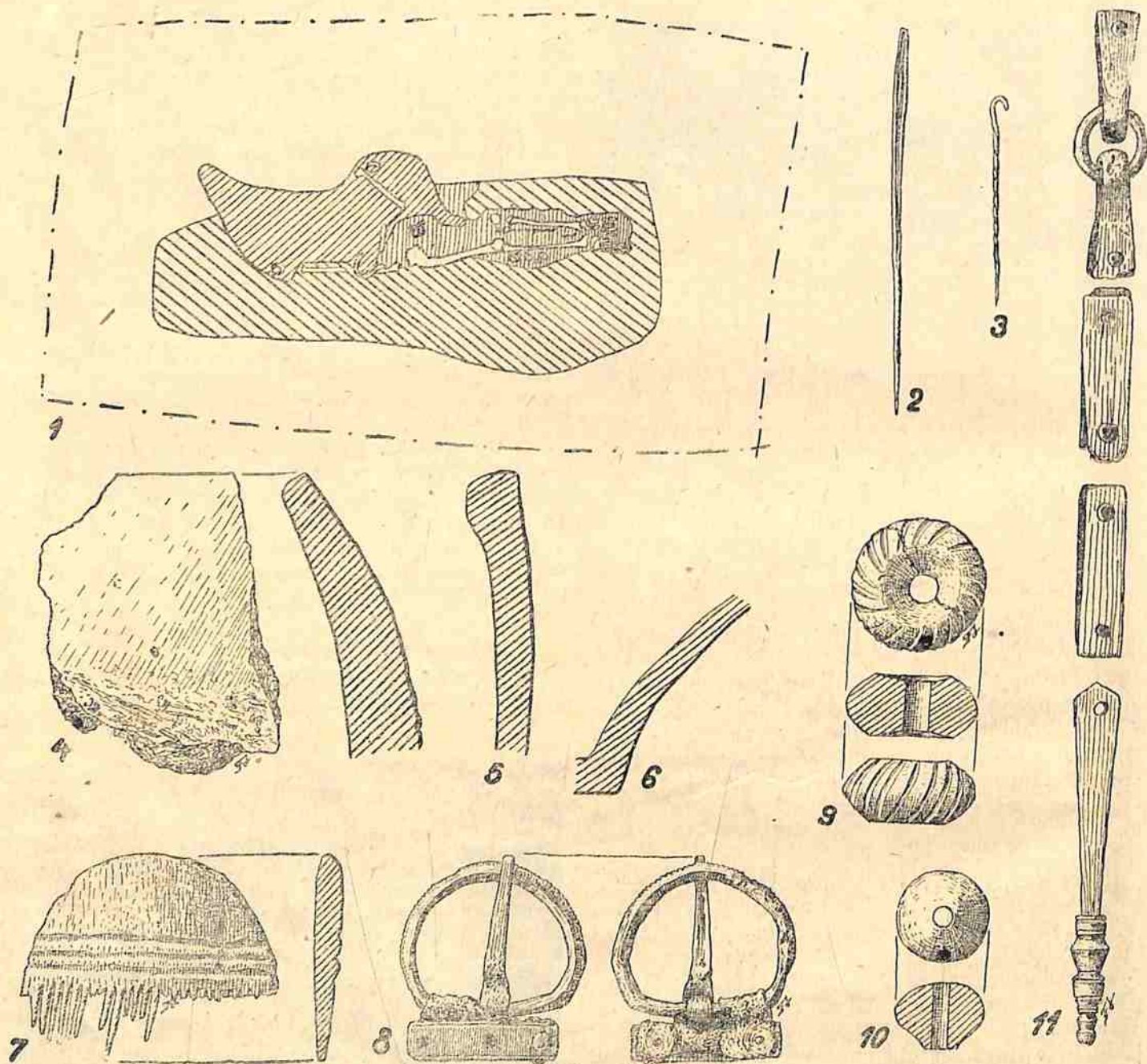
Narzędzia pracy reprezentują przęśliki oraz igły, z przedmiotów codziennego użytku znaleziono grzebień jednopłytkowy. Ceramika reprezentuje formy naczyń szerokootworowych, datowanych na II i III w. oraz formy ostro profilowane pochodzące z II w. Przedmioty pozwalające ustalić chronologię zespołu to przede wszystkim profilowane okucie końca pasa,

44. (586) Grób szkieletowy pod słupkiem B 30.

Szkielet ułożony był w prostokątnej jamie na plecach. Kości dobrze zachowane.

Inwentarz:

1. 3 drobne ułamki naczyń, wykonanych z gliny z domieszką średnioziarnistego piasku, wypalonych na

Ryc. 70. Słopanowo, pow. szamotulski. Plan i zawartość grobu 43. 1. Plan grobu ($\frac{1}{40}$ w. n.), 2. Igła brązowa, 3. Szpila brązowa, 4—6. Fragmenty naczyń, 7. Grzebień kościany, 8. Brązowa sprzączka, 9—10. Przęśliki gliniane, 11. Brązowe okucie pasa ($\frac{1}{2}$ w. n.). — Fig. 70. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Plan et contenu de la tombe no 43. 1. Plan ($\frac{1}{40}$ gr. nat.), 2. Aiguille en bronze, 3. Épingle en bronze, 4—6. Fragments de vases, 7. Peigne en os, 8. Boucle en bronze, 9—10. Fusaïoles en argile, 11. Ferrures de ceinture en bronze. ($\frac{1}{2}$ gr. nat.).

która to forma nie przekracza granicy II w. oraz fragmenty naczynia ostro profilowanego. Pozostałych elementów nie można ująć w ściślejsze ramy chronologiczne.

Chronologia grobu: II w.

kolor brunatny. Powierzchnia chropowata, gładzona w partii przybrzeżnej i przydennej. Brzeg jest wygięty o krawędzi ukośnie ściętej. Dno niewyodrębnione. (Nr kat. 1325/42).

Płeć: Kobiety (bad. antropologicznie).

Analiza zespołu:

Przy szkielecie znaleziono kilka mało charakterystycznych skorup, uniemożliwiających dokładniejsze datowanie grobu niż w ramach okresu rzymskiego. Nie wielka ilość i wielkość skorup wskazywałaby raczej, że nie można zaliczyć ich do celowego wyposażenia grobu, a obecność ich należy tłumaczyć przypadkową domieszką (podczas kopania grobu?).

Chronologia grobu: Okres rzymski.

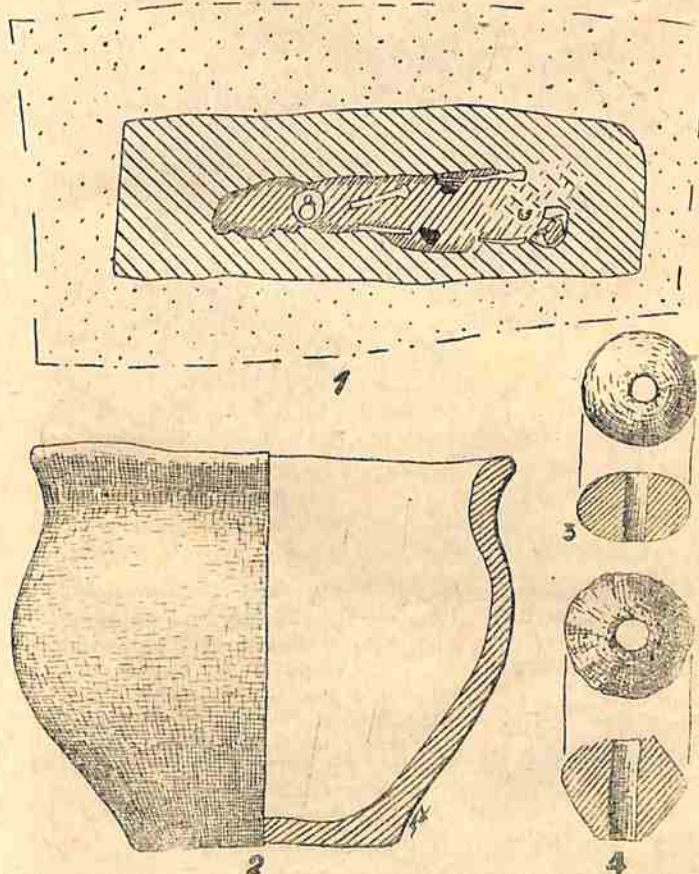
Działka 16.

45. (574) Grób szkieletowy.

Szkielet położony na plecach, ułożony był w prostokątnej jamie. Szkielet zachował się słabo; zaznaczone są jedynie kości ramieniowe i udowe, szczeka dolna i część czaszki. Pomiedzy dolnymi kończynami znajdowało się naczynie i 2 przeszliki. Na wysokości kości przedramieniowych na planie zaznaczono czarne trójkąty (skorupy?). (Rys. 71, 1).

Inwentarz:

1. Drobną część naczyń grubościennych o powierzchni chropowatej oraz fragment załomu brzusca o powierzchni gładzonej. (Nr kat. 1327/42).

Ryc. 71. Słopanowo, pow. szamotulski. Plan i zawartość grobu 45. 1. Plan grobu ($1/10$ w. n.), 2. Naczynie gliniane, 3—4. Przesliki gliniane ($1/2$ w. n.). — Fig. 71. Słopanowo, distr. de Szamotuly. Plan et contenu de la tombe no 45. 1. Plan ($1/10$ gr. nat.), 2. Vase céramique, 3—4. Fusaïoles en argile ($1/2$ gr. nat.).

2. Naczynie słabo profilowane o łagodnym załomie brzusca, niskiej, nie wyodrębnionej szyjce i lekko wygiętym brzegu o krawędzi zaokrąglonej. Dno płaskie, słabo wyodrębnione. Powierzchnia czarna, gładzona. Uzupełnione gipsem. Wym.: wys. 9,9 cm, średn. 13,31 cm, otw. 12,2 cm, dno 6,7 cm. (Rys. 71, 2). (Nr kat. 1327/42).

3. Fragment naczynia szerokootworowego o powierzchni szorstkiej, gładzonej jedynie w partii przybrzeżnej i przydennej, ciemnobrunatne, prawie czarne. Gлина z domieszką drobnoziarnistą.

4. Przesliki gliniany, dwustożkowy o ostrym załomie wykonany niestarannie. Wym. wys. 2,7 cm, średn. 3,3 cm. (Rys. 71, 4). (Nr kat. 1329).

5. Przesliki gliniany, płaskokulisty, bez wgłębień przy otworze. Wym.: wys. 1,9 cm, średn. 2,9 cm. (Rys. 71, 3). (Nr kat. 1329a/42).

6. 18 ułamków o powierzchni szorstkiej lub chropowatej, szarobrunatnej. Gлина na ogół z domieszką gruboziarnistą. (Nr kat. 1329c/42).

Płeć: Kobięcy.

Analiza zespołu:

Przy słabo zachowanym szkielecie, między dolnymi kończynami odkryto naczynie dwustożkowe, słabo profilowane, obok którego leżały dwa przeszliki. Na podstawie występowania naczynia można określić jedynie dolną granicę wieku, tj. III w.

Chronologia grobu: III w.?

46. Grób szkieletowy.

Odkryty przed rozpoczęciem systematycznych badań przy wybieraniu żwiru. (Rys. 72, 1).

Inwentarz:

1. 3 drobne skorupki, wykonane z gliny z domieszką średnioziarnistą, wypalone na kolor brunatny. Powierzchnia gładzona. (Nr kat. 841/41).

2. Brązowa fibula zniszczona, o esowato wygiętym, facetowanym kabłąku z grzebykiem na główce. Cięciwa górna z haczykiem. Wym.: Dł. 3,5 cm, wys. 2,3 cm. (Rys. 72, 3). (Nr kat. 843/41).

3. Brązowe okucie końca pasa o przekroju okrągłym z końcem spłaszczonym, rozszerzonym. Główna profilowana. Wym.: dł. 7,4 cm. (Rys. 72, 4). (Nr kat. 843/41).

4. Klamra esowata, wykonana ze srebrnego drutu, żłobkowanego poprzecznie. Pośrodku dwie obrączki z pseudogranulacją. Końce zdobione analogicznymi obrączkami oraz granulacją. Wym.: $2,0 \times 1,4$ cm. (Rys. 72, 2). (Nr kat. 875m/41).

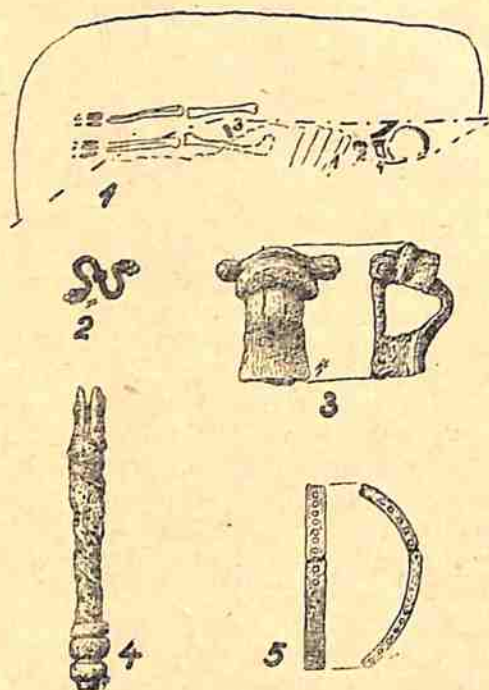
5. Ułamek bransolety brązowej z czworobocznej taśmy z końcami nieco rozszerzającymi się. Zdobiona wybijanymi kółeczkami na powierzchniach zewnętrznych. Wym. taśmy $0,5 \times 0,3$ cm. (Rys. 72, 5). (Nr kat. 842/41).

Płeć: Kobięcy.

Analiza zespołu:

Na wyposażenie grobu 46 składają się przedmioty związane z ubiorem oraz ozdoby. Analiza wykazuje, że nie ma tu rozbieżności chronologicznej w występowaniu poszczególnych przedmiotów. Są one datowane na II w. lub drugą połowę tego wieku. Opierając się na elementach najmłodszych (klamra) grób datuje się na koniec II w.

Chronologia grobu: Koniec II w.

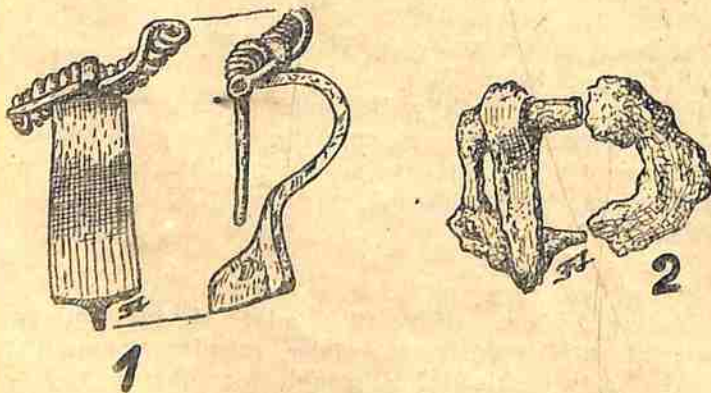
Ryc. 72. Słopotanowo, pow. szamotulski. Plan i zawartość grobu 46. 1. Plan grobu ($\frac{1}{40}$ w. n.), 2. Srebrna klamra do naszyjnika, 3. Zapinka żelazna, 4. Brązowe okucie końca pasa, 5. Fragment brązowej bransolety ($\frac{1}{2}$ w. n.). — Fig. 72. Słopotanowo, distr. de Szamotuły. Plan et contenu de la tombe no 46. 1. Plan ($\frac{1}{40}$ gr. nat.), 2. Agrafe de collier en argent, 3. Fibule en fer, 4. Ferrure en bronze du bout de ceinture, 5. Fragment d'un bracelet ($\frac{1}{2}$ gr. nat.).

47. Grób ciałopalny, jamowy (?)

Jama grobowa zawierała czyste, przepalone kości ludzkie. (Nr kat. 896/41).

Inwentarz:

1. Wśród 4 drobnych skorup wyróżnia się fragment brzegu wygiętego o krawędzi zaokrąglonej. Powierzchnia gładzona; glina z domieszką drobnoziarnistą. (Nr kat. 897/41).

Ryc. 73. Słopotanowo, pow. szamotulski. Zawartość grobu 47. 1. Zapinka brązowa, 2. Sprzączka żelazna. W. n. — Fig. 73. Słopotanowo, distr. de Szamotuły. Contenu de la tombe no 47. 1. Fibule en bronze, 2. Boucle en fer. Gr. nat.

2. Brązowa fibula z górną cięciwą z haczykiem, z kabłąkiem silnie wygiętym, taśmowatym, lekko rozszerzonym przy nóżce. Wym.: dł. 3,2 cm, wys. 2,0 cm. (Rys. 73, 1). (Nr kat. 894/41).

3. Fragmenty silnie zniszczonej sprzączki żelaznej do pasa z ramą w przybliżeniu czworokątną. Wym.: dł. ok. 2,0 cm, szer. ok. 3,0 cm. (Rys. 73, 2). (Nr kat. 895/41).

Płeć: ?

Analiza zespołu:

W grobie tym poza kilkoma drobnymi skorupami występuje zapinka z taśmowatym kabłąkiem, datowana na drugą połowę II w. oraz sprzączka, z ramą prostokątną, datowana najwcześniej na III w. Byłby to wypadek przeżywania się form zapinek taśmowatych jeszcze w III w.

Chronologia grobu: III w.

48. Grób ciałopalny popielnicowy.

Odkryty przed rozpoczęciem badań systematycznych. W popielnicy znajdowały się przepalone kości ludzkie. (Nr kat. 732/41).

Inwentarz:

1. Naczynie w przybliżeniu dwustożkowe z zaokrąglonym załomem i szyjką wyodrębnioną za pomocą bruzdy. Powyżej załomu część ucha taśmowatego, zwężonego w środku. Na załomie ornament złożony z trój-

Ryc. 74. Słopotanowo, pow. szamotulski. Zawartość grobu 48. 1. Naczynie gliniane, 2. Oprawka kościana, 3. Fragment brązowej bransolety. Nr. 1 w $\frac{1}{4}$, reszta w $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 74. Słopotanowo, distr. de Szamotuły. Contenu de la tombe no 48. 1. Vase céramique, 2. Manche en os, 3. Fragment d'un bracelet en bronze. No 1 en $\frac{1}{4}$, le reste en $\frac{1}{2}$ gr. nat.

kątów na przemian wygładzanych i szorstkich. Powierzchnia szorstka, w części przybrzeżnej i przydennej gładzona, czarna. Wym.: wys. zach. 18,8 cm, średn. 26,0 cm, dno 10,2 cm. (Rys. 74, 1). (Nr kat. 712/41).

2. Dolna część naczynia grubościennego o powierzchni chropowatej. Kolor brunatny. Gлина z domieszką

gruboziarnistą. Wym.: wys. zach. 4,3 cm, dno 7,2 cm. (Nr kat. 731/41).

3. Fragment brązowej bransolety, zdobionej wzdłuż krawędzi ścięciem perełkowym. Wym.: dł. zach. 3,2 cm, szer. ok. 1,0 cm. (Rys. 74,3). (Nr kat. 734/41).

4. Fragment oprawki kościanej, zdobionej żłobkami. Wym. 1×1 cm. (Rys. 74, 2). (Nr kat. 733/41).

Płeć: Kobiety (?)

Analiza zespołu:

Elementem datującym grób jest fragment bransolety, datowanej na okres od 200—250 r. oraz naczynie szerokootworowe zdobione wysoko łamaną linią zygzakową z polami na przemian chropowatymi i gładzonymi, występujące wg Schindlera w środkowym okresie rzymskim, to zn. od 150—220 r.

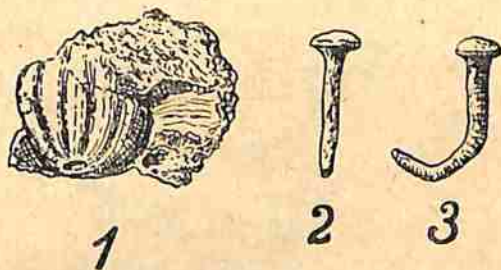
Chronologia: 200—220 (250) r.

49. Grób ciałopalny.

W jamie grobu znajdowały się przepalone kości ludzkie. (Nr kat. 780/41).

Inwentarz:

1. Gwoździe żelazne z płaskokulistą, małą główką. (Rys. 75, 2—3). (Nr kat. 723/41).

Ryc. 75. Słopotowo, pow. szamotulski. Zawartość grobu 49. 1. Paciorek szklany, 2—3. Gwoździe żelazne. W. n. — Fig. 75. Słopotowo, distr. de Szamotuły. Contenu de la tombe no 49. 1. Perle en verre, 2—3. Cloux en fer. Gr. nat.

2. Fragmenty stopionych paciorków szklanych, na ogół niebieskich; wśród stopów wyróżnia się fragment paciorka melonowatego. (Rys. 75,1). (Nr kat. 724/41).

Płeć: Kobiety.

Analiza zespołu:

Odkryto tu dwa gwoździe żelazne oraz fragmenty melonowatego paciorka szklanego, datowanego na II oraz przełom II/III w.

Chronologia grobu: II/III w.

50. Grób ciałopalny (zniszczony).

W grobie znajdowały się przepalone kości ludzkie. Inwentarz:

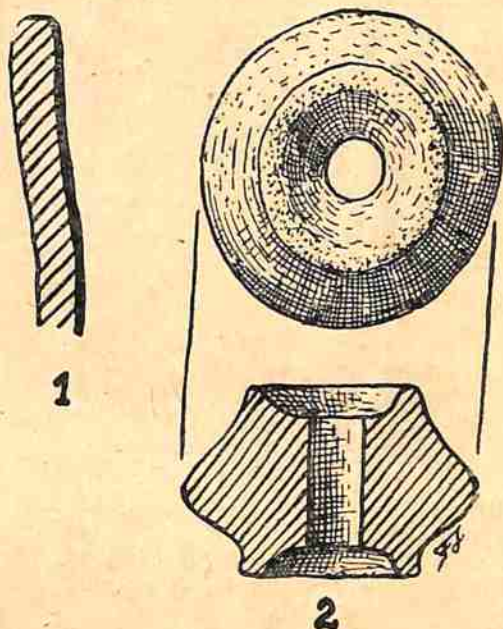
1. Fragment brzegu prostego z krawędzią lekko zaokrągloną z bardzo słabym załomem brzusca. Powierzchnia górą gładzona, od załomu chropowata, szara (rys. 76, 1) oraz fragment dna. Gлина w obu wypadkach średnioziarnista. (Nr kat. 1425/40).

2. Gliniany prześlik dwustożkowy o ostrym załomie. Przy otworze wgłębienie otoczone wałeczkami. (Nieco uszkodzony). Wym.: wys. 2,6 cm, średn. 4,1 cm. (Rys. 76,2). (Nr kat. 1424/40).

Płeć: Kobiety.

Analiza zespołu:

Prześlik dwustożkowy z wałeczkami przy otworze stanowi unikat w całym zespole. Podobny prześlik, występujący wraz z ceramiką z II w., znany jest z cmentarzyska w Młodzikowie. Fragment naczynia z powierzchnią chropowatą gładzoną jedynie w partii

Ryc. 76. Słopotowo, pow. szamotulski. Zawartość grobu 50. 1. Ułamek naczynia, 2. Prześlik gliniany. W. n. — Fig. 76. Słopotowo, distr. de Szamotuły. Contenu de la tombe no 50. 1. Fragment de vase, 2. Fusaïole en argile. Gr. nat.

przybrzeżnej i przydennej należy do grupy naczyń szerokootworowych, datowanych na II i III w. Na podstawie prześlika grób należy zaliczyć do II w.

Chronologia grobu: II w.(?)

51. Ze zniszczonych grobów ciałopalnych:

Inwentarz:

1. Fragment przybrzeżny szerokootworowego naczynia baniastego z krótką szyjką i brzegiem wygiętym o krawędzi zaokrąglonej. Powierzchnia chropowata, gładzona w części górnej, szarobrunatna. Gлина z domieszką średnioziarnistą. (Rys. 77, 1). (Nr kat. 289/52).

2. Fragment przydennej naczynia szerokootworowego z powierzchnią szorstką w partii brzusca, dołem gładzoną, brunatną. Gлина z domieszką średnioziarnistą. Wym.: dno 10,5 cm, wys. zach. 9,2 cm. (Rys. 77, 2). (Nr kat. 289/52).

3. Fragment naczynia szerokootworowego z powierzchnią chropowatą, obrzucaną, gładzoną jedynie w partii przybrzeżnej i przydennej, jasnobrunatną. Gлина z domieszką gruboziarnistą.

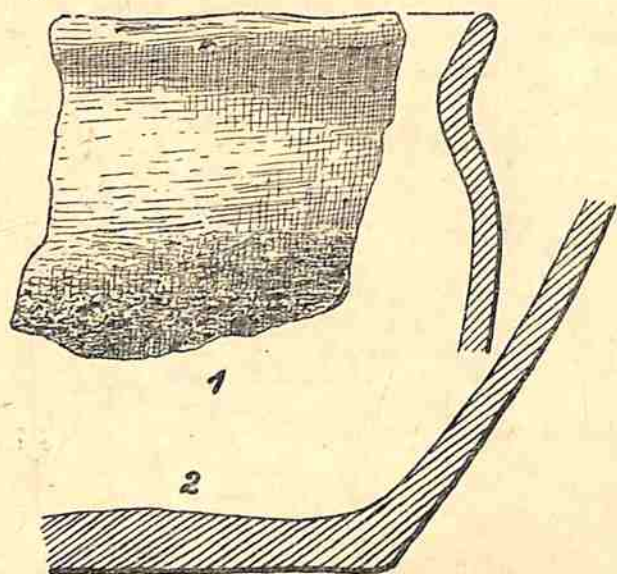
4. Kilkanaście skorup o powierzchni chropowatej lub gładzonej. (Nr kat. 289/52).

5. Przepalone kości ludzkie. (Nr kat. 291/52).

6. 2 drobne fragmenty stopionego brązu. (Nr kat. 290/52).

Płeć: ?

Chronologia grobów: II/III w. (?)

Ryc. 77. Słopanowo, pow. szamotulski. Zawartość grobu 51. 1—2. Ułamki naczyń. $\frac{1}{2}$ w. n.
— Fig. 77. Contenu de la tombe no 51. 1. Fragments de vases. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

52. Grób ciałopalny, jamowy.

Zniszczony grób jamowy znajdował się ok. 10 cm pod powierzchnią. Jama posiada w rzucie poziomym kształt w przybliżeniu owalny (wym. $1,5 \times 0,7$ m). Dno jamy nieckowate. Pośrodku znajdował się duży kamień polny, który między innymi grób zniszczył. W jamie znajdowały się przepalone kości ludzkie.

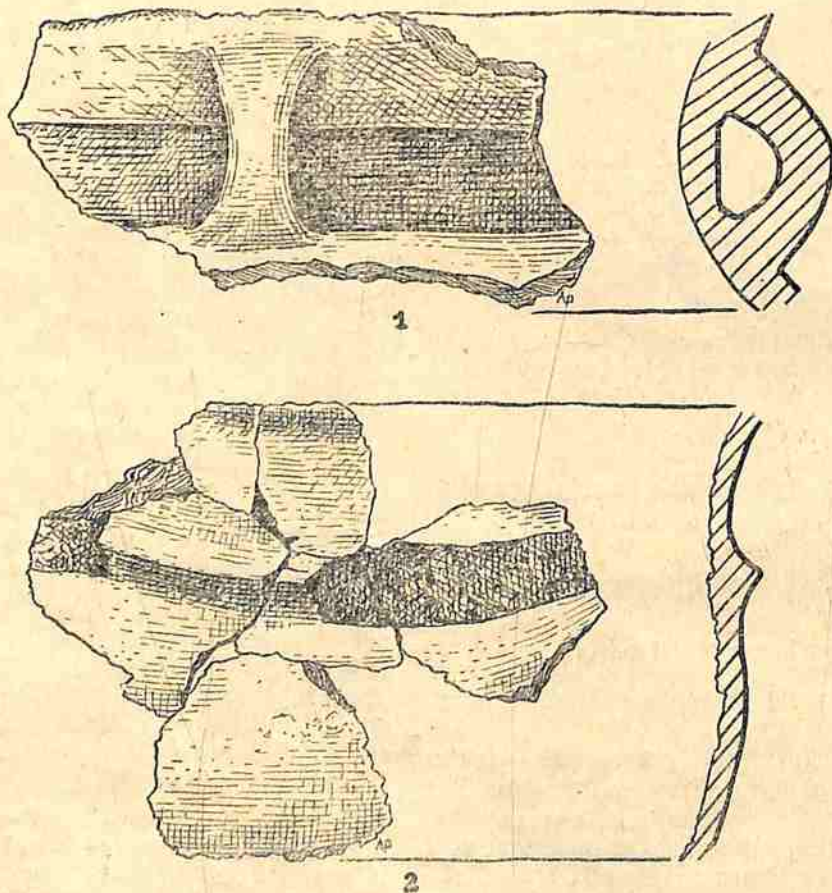
Inwentarz:

1. Górna część naczynia ostro profilowanego, na granicy brzuśca i szyjki biegną ucha taśmowate, lekko zwężone w środku, kończące się poniżej krawędzi. Krótka, wyodrębniona szyjka podkreślona jest dołem i górą poziomymi wązkimi bruzdami. Krawędź zaokrąglona. Powierzchnia gładzona, brunatna. Gлина z domieszką drobnoziarnistą. Wym.: otw. ok. 25,4 cm. (Rys. 78, 1).

2. Górna część naczynia w przybliżeniu dwustożkowatego z zaokrąglonym załomem, szyjką wyodrębnioną za pomocą nalepionego żeberka i wygiętym brzegiem. Powierzchnia gładzona, brunatna. Gлина z domieszką gruboziarnistą. (Rys. 78, 2).

3. Fragment części środkowej naczynia prawdopodobnie kształtu jajowatego. Powierzchnia gładzona, brunatna. Gлина z domieszką gruboziarnistą.

4. Wśród drobnych ułamków innych naczyń wyróżniają się fragmenty: a) naczynia z żeberkiem u nasady szyjki. Powierzchnia czerniona, lśniąca; b) cienkościennego naczynia obustronnie czernionego, lśnią-

Ryc. 78. Słopanowo, pow. szamotulski. Zawartość grobu 52. 1—2. Fragmenty naczyń. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 78. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Contenu de la tombe 52. 1—2. Fragments de vases. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

cego; c) grubościennego naczynia z powierzchnią chropowatą.

Płeć: ?

Analiza zespołu:

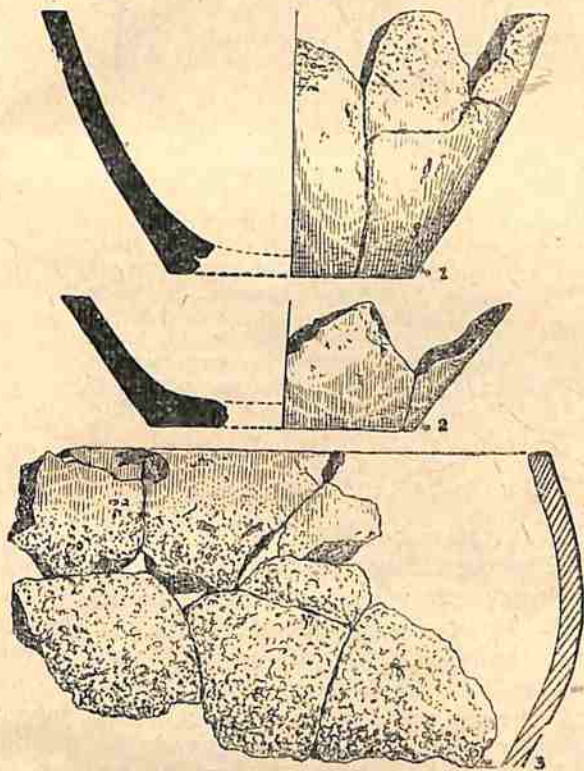
Na podstawie występującego tu jedynie materiału ceramicznego w postaci fragmentów naczynia dwustozkowego ostro profilowanego, naczynia z żeberkiem u nasady szyjki o powierzchni czernionej, lśniącej oraz naczynia szerokootworowego z żeberkiem, zespół datować należy na II w.

Chronologia grobu: II w.

53. Groby ciałałpalne (zniszczone).

Inwentarz:

1. Dolna część naczynia prawdopodobnie jajowatego kształtu z dnem płaskim, niewyodrębnionym. Powierzchnia dołem gładzona, wyżej chropowata, bru-

Ryc. 79. Słopanów, pow. szamotulski. Zawartość grobów zniszczonych nr 53. 1—3. Fragmenty naczyń. $\frac{1}{3}$ w. n. — Fig. 79. Słopanów, distr. de Szamotuły. Contenu des tombes détruites no 53. 1—3. Fragments de vases. $\frac{1}{3}$ gr. nat.

natna. Gлина z domieszką średnioziarnistego piasku i miki. Wym.: wys. zach. 9,7 cm, dno 10,8 cm. (Rys. 79, 1).

2. Górna część naczynia szerokootworowego z krawędzią prostą. Powierzchnia chropowata, jedynie w partii przy krawędzi niestarannie gładzona, żółtawobrunatna. Gлина z domieszką gruboziarnistą. Wym.: otw. ok. 20,0 cm, średn. 23 cm. (Rys. 79, 3).

3. Dolna część naczynia z dnem płaskim, niewyodrębnionym. Powierzchnia dołem gładzona, chropowata w częściach wyższych, jasnobrunatna. Gлина z domieszką średnioziarnistego piasku. Wym.: dno 10,0 cm. (Rys. 79, 2).

4. Mała ilość przepalonych kości ludzkich.

Płeć: ?

Analiza zespołu: W zniszczonych grobach jamowych znaleziono fragmenty 3 naczyń szerokootworowych. Naczynia takie występują w II i III w.

Chronologia grobu: II—III w.

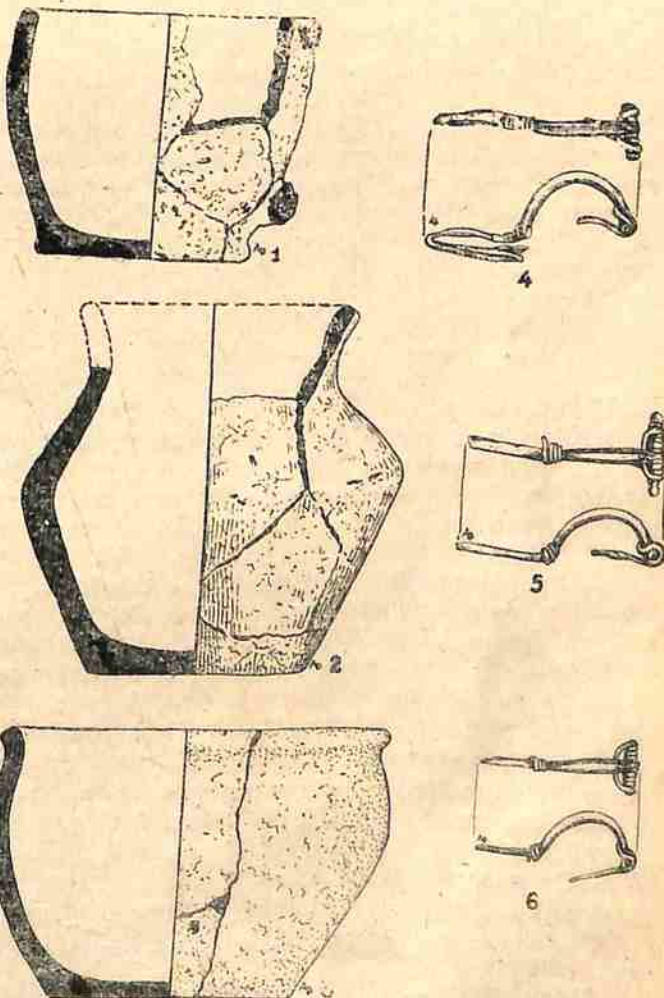
54. Grób ciałałpalny, jamowy.

Jama grobu nie rysowała się ani w pionie, ani w poziomie. Grób znajdował się w warstwie osadniczej z okresu rzymskiego, zawierał oprócz naczyń i zapinek nieznaczną ilość kości ludzkich, zmieszanych z kawałkami węgielków drzewnych.

Inwentarz:

1. Naczynie szerokootworowe w przybliżeniu dwustozkowane z łagodnym załomem brzuśca i lekko wygiętym brzegiem o krawędzi prosto ściętej. Dno płaskie, nie wyodrębnione. Powierzchnia gładzona, szarobrunatna. Gлина z bardzo drobnoziarnistą domieszką. Wym.: wys. 8,2 cm, otw. 12,2 cm, dno 7,3 cm. (Rys. 80, 3).

2. Naczynie dwustozkowe o ostrym załomie z brzegiem wygiętym o krawędzi zaokrąglonej. Dno płaskie, nie wyodrębnione. Powierzchnia gładzona, jasnobruna-

Ryc. 80. Słopanów, pow. szamotulski. Zawartość grobu 54. 1—3. Naczynia. 4—6. Zapinki brązowe. Ok. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 80. Słopanów, distr. de Szamotuły. Contenu de la tombe no 54. 1—3. Vases céramiques. 4—6. Fibules en bronze. Env. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

tna, szara. Gлина z domieszką średnioziarnistą. Wym.: wys. 11,0 cm, średn. 12,7 cm, dno 6,5 cm. (Rys. 80,2).

3. Kubek rozszerzający się ku górze z brzegiem lekko wgiętym o krawędzi ściętej, nierównej. Dno proste, wyodrębnione. Gлина z domieszką gruboziarnistego piasku. Wym.: wys. 7,2 cm, otw. 10,0 cm, dno 6,9 cm. (Rys. 80,1).

4. Zapinka brązowa o konstrukcji kuszowatej z łukowato wygiętym, facetowanym kabłąkiem. Sprężynka 10-zwojowa. Nóżka podwinięta (zniszczona), u nasady 3-krotnie owinięta drutem. Kolec złamany. Wym.: dł. 4,8 cm, wys. 1,8 cm. (Rys. 80,6).

5. Zapinka brązowa o konstrukcji kuszowatej z łukowato wygiętym, facetowanym kabłąkiem. Sprężynka zakończona profilowanymi guzkami. Nóżka podwinięta, u nasady 4-krotnie owinięta drutem. Kolec częściowo zniszczony. Wym.: dł. 6,2 cm, wys. 2 cm. (Rys. 80,5).

6. Zapinka brązowa o konstrukcji kuszowatej z łukowato wygiętym kabłąkiem facetowanym. Sprężynka 10-zwojowa. Nóżka podwinięta, u nasady ślady owinięcia drutem oraz ornament złożony z kilku poziomych kresek. Kolec złamany, wypaczona w ogniu. Wym.: dł. 6,2 cm, wys. 2,0 cm. (Rys. 80,4).

7. Ułamki stopionych paciorków z kolorowego szkła.

Płeć: Kobiety.

Analiza zespołu:

W grobie tym odkryto przedmioty związane z ubiorem, ozdobą oraz ceramiką. Ceramika reprezentuje formy występujące w III i IV w. Dokładniejszym wyznacznikiem chronologicznym są zapinki z podwiniętą nóżką, datowane na III a nawet IV w. Paciorki mozaikowe jako występujące w ciągu całego okresu rzymskiego nie mają znaczenia przy ustalaniu chronologii zespołu.

Chronologia grobu: III—IV w.

55. Grób szkieletowy.

Inwentarz:

1. Głęboka miseczka z dnem lekko wyodrębnionym. Brzeg wygięty o krawędzi nierównej, niestarcznie wykonanej. Powierzchnia gładzona, czarna. Wym.: średn. 9,4 cm, otw. 10,5 cm, dno 4,1 cm. (Rys. 81,5). (Nr kat. 1906/79).

2. Gliniany prześlik dwustożkowy o łagodnym załomie z wgłębieniami przy otworze. Wym.: wys. 2,2 cm, średn. 3,3 cm. (Rys. 81,3). (Nr kat. 1906/81).

3. Gliniany prześlik dwustożkowy o łagodnym załomie z wgłębieniami przy otworze. Wym.: wys. 2,4 cm, średn. 3,2 cm. (Rys. 81,4). (Nr kat. 1906/82).

4. Fragment taśmowatej obrączki brązowej, naprawionej (zlutowanej) w jednym miejscu. Wym.: średn. ok. 2,4 cm, szer. taśmy 0,3 cm. (Rys. 81,2). (Nr kat. 1906/83).

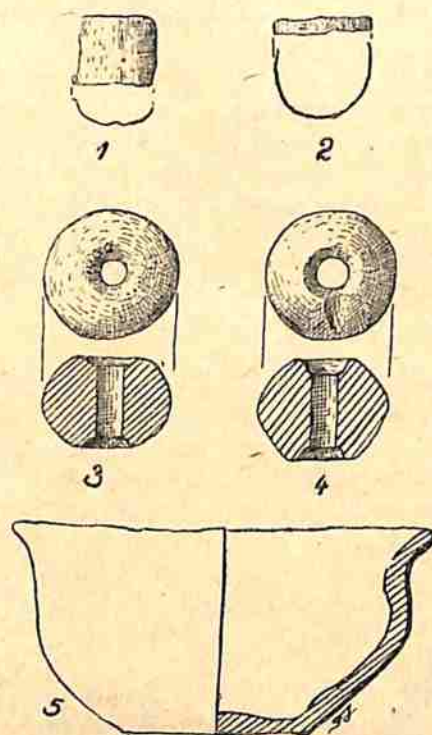
5. Fragment taśmowatego okucia brązowego z otworkiem w jednym narożniku. Okucie łukowato zgięte. Wym.: szer. 1,7 cm, dł. 2,3 cm. (Rys. 81,1). (Nr kat. 1906/84).

Płeć: Kobiety.

Analiza zespołu:

Grób zawiera mało charakterystyczne przedmioty. Na podstawie formy naczynia zaliczyć go można do okresu rzymskiego.

Chronologia grobu: okres rzymski.

Ryc. 81. Słopanowo, pow. szamotulski. Zawartość grobu 55. 1—2. Blaszki brązowe, 3—4. Prześliki gliniane, 5. Miska gliniana. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 81. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Contenu de la tombe no 55. 1—2. Petites plaques en bronze, 3—4. Fusailes en argile, 5. Écuille en argile. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

56. Grób szkieletowy.

Inwentarz:

1. Fragment naczynia odwrotnie gruszkowatego z zaokrąglonym załomem; część dolna jest łukowato wgięta. Szyjka wyodrębniona za pomocą listwy ukośnie kreskowanej. Od nasady szyjki biegnie zwężające się w środku ucho. W górnej części naczynia i na łomie biegnie pas ornamentacyjny, ujęty dołem poziomą linią, złożony z krzyżujących się meandrów. Powierzchnia czerniona, lśniąca. Wym.: wys. zach. 13,7 cm. (Rys. 82,1). (Nr kat. 1906/76).

2. Fragment kabłąka brązowej fibuli z grzebykiem. Kabłąk taśmowaty z nóżką lekko rozszerzoną. Grzebyk oraz kabłąk zdobiony ścięciem perełkowym. Sprężynka i kolec zachowany fragmentarycznie. (Rys. 82,5). (Nr kat. 1906/76a, b).

3. Fibula brązowa z 2 kapturkami i cięciwą górną z cylindrem. Kabłąk silnie wygięty o przekroju daszkowatym z grzebykiem. Nóżka i kapturki zdobione. (Rys. 82,3).

4. Fragment fibuli brązowej w kształcie koła z 4 stpicami i „piastą” w środku. Na zewnętrznej stronie „obodu” dwa koliste wgłębienia, ongiś wypełnione prawdopodobnie emalią. Sprężynka i kolec zniszczony. Wym.: średn. 3,5 cm. (Rys. 82,4). (Nr kat. 1906/18a).

Płeć: ?

Analiza zespołu:

Zawartość grobu 56 została ustalona na podstawie notatek archiwalnych (1906 r.).

Zaliczono tu 3 zapinki, 1) zapinka tarczowata, importowana, datowana na drugą połowę II w., 2) oraz dwie zapinki z grzebykami, datowane na II w. Naczącznie odwrotnie gruszkowate występuje do końca II w.

Chronologia grobu: Koniec II w.

57. Grób szkieletowy.

Ze szkieletu zachowała się część szczęki dolnej (mandibula), 3 lewe zęby trzonowe (molarzy) oraz

2 zapinka brązowa z taśmowatym kabłąkiem i haczykiem dla cięciwy. (Rys. 84, 6).

3. 2 zapinki brązowe z grzebykami na główce. (Rys. 84, 9, 11),

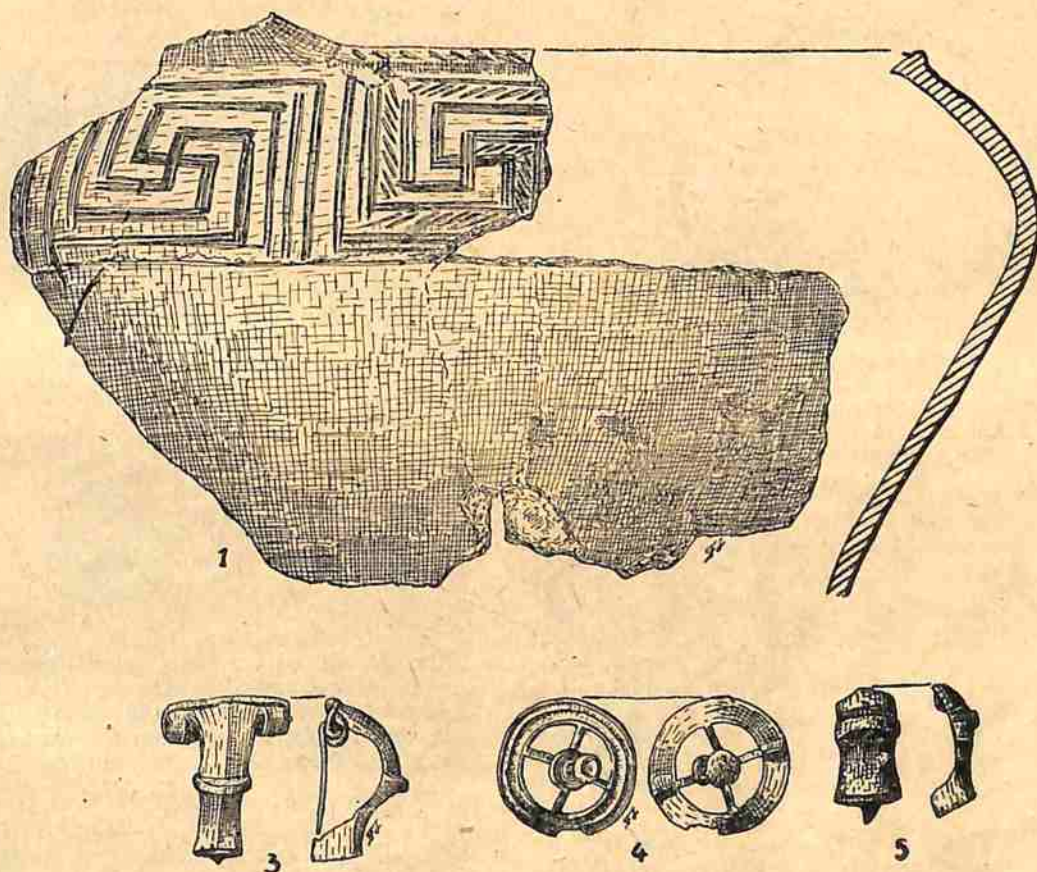
4. fragment zapinki brązowej z podwiniętą nóżką i facetowanym kabłąkiem. (Rys. 84, 8),

5. brązowa zapinka tarczowata. (Rys. 84, 7).

6. 4 żelazne wisiorki wiaderkowate. (Rys. 84, 2—5),

7. żelazne okucie zamka szkatułki. (Rys. 84, 13).

8. żelazna sprzączka półowalna z prostokątną płytką. (Rys. 84, 12).

Ryc. 82. Słopanów, pow. szamotulski. Zawartość grobu 56. 1. Fragment naczynia, 3—5. Zapinki brązowe i ich fragmenty. 1/2 w. n. — Fig. 82. Słopanów, distr. de Szamotuły. Contenu de la tombe no 56. 1. Fragment de vase, 3—5. Fibules en bronze. 1/2 gr. nat.

4 fragmenty kości długich przedramieniowych, na których leżały dwie bransolety.

Inwentarz:

2 bransolety brązowe o przekroju owalnym z lekko rozszerzonymi końcami. Końce zdobione wstawianymi kątami i poziomymi kreskami. Wym.: wys. 5,5×7,8 cm. (Rys. 83, 2—3). (Nr kat. 1174/42).

Płeć: Kobiety (?)

Inwentarz grobu 57 ustalono na podstawie notatek archiwalnych z 1906 r.

Chronologia grobu: Koniec I — pierwsza połowa II wieku.

Zabytki luźno znalezione naterenie cmentarzyska:

1. Fragment brązowej zapinki z oczkami na nóżce (rys. 84, 1),

9. fragment tłoczka żelaznego. (Rys. 84, 10).

Fragment przybrzeżny baniastego naczynia wąskotworowego, z krótką, cylindryczną szyjką i brzegiem wygiętym, facetowanym.

Powierzchnia brunatna. Gлина z domieszką drobnoziarnistą; przepalona. Wym.: otw. 6,5 cm. (Rys. 85, 1). (Nr kat. 545/1906).

Fragment przybrzeżny baniastego naczynia z krótką, cylindryczną szyjką i brzegiem wygiętym, słabo facetowanym. Powierzchnia gładzona, brunatna. Gлина z domieszką drobnoziarnistą. Przepalona. (Rys. 85, 2). (Nr kat. 546/1906).

2 drobne fragmenty przybrzeżne pochodzące od naczyń baniastych z krótką, cylindryczną szyjką i brzegiem wygiętym, słabo facetowanym. Przepalona.

Zapinki z dwoma kapturkami i cylindrem dla cięciwy — grupa II Almgrena Typ 39, 40.

Zapinki te występują w grobie 5 i 56, datowane są one na II w. a rozpowszechnione głównie na obszarze Prus Wschodnich oraz między Odrą i Wisłą.

Typ 41 (z grzebykiem).

Zapinki tego typu znaleziono w grobach 10 i 15. Almgren datuje je na terenach dolnego Powiśla na koniec I i początek II wieku. Jednakże w Wielkopolsce pojawiają się one dopiero w II w., a zapinki z szerokim kabląkiem, zwężonym w środku (grób 10) pochodzą z końca II wieku¹²⁶.

Do zapinek z grzebykiem na główce należy zaliczyć ponadto dwie zapinki pochodzące z grobu 8 i 18, datowane w przybliżeniu na drugą połowę II w.

Zapinki z grzebykiem na główce — grupa V Almgrena.

Typ 126.

Zapinka z grobu 43 posiada kabląk szeroki, łukowato wygięty; facetowany, gruby grzebyk prawdopodobnie zdobiony był ścięciem perełkowym (zniszczony); druga, znaleziona luźno ma gładki grzebyk i kabląk o przekroju daszkowatym. Zapinki w obu wypadkach mają haczyki i górną cięciwę. Odpowiadają one V grupie Almgrena (typ 126) a datowane są na młodszą część starszego okresu rzymskiego, na drugą połowę II w. n. e. Główny obszar ich występowania znajduje się nad dolną Wisłą, gdzie też prawdopodobnie się rozwinęły.

Do zapinek z grzebykiem na główce należy także zapinka z grobu 34, stanowiąca lokalną odmianę tego typu, wchodzącego na północy w użycie w drugiej połowie II w. n. e. Podobne zapinki występują w Wielkopolsce w Koninie¹²⁷ oraz w Wymysłowie¹²⁸.

Do tejże grupy zaliczyć należy także 2 zapinki z grobu nr 40, które posiadają jednak nieco odrębny charakter, a mianowicie grzebyk jest zupełnie płaski, lekko zaokrąglony. Kabląk krótki, oddzielony od nóżki poziomym wałeczkiem; nóżka lekko wygięta ku górze, rozszerzająca się wachlarzowato.

Typ 125.

Zapinki tego typu datowane są na II w. a występują również na początku III w. Na terenie Polski spotyka się je bardzo rzadko, natomiast główne centrum ich przypada na wschodnio-bałtyckie tereny Z. S. R. R. a pojedynczo spotyka się je także w Prusach Wschodnich.

Zapinki z trzema grzebykami — grupa V Almgrena.

Typy 95 i 96.

Zapinki takie występują w grobie 19, nóżki zapinek zakończone są guzkami.

W jednym wypadku sprężynka z haczykiem i górną cięciwą jest nieosłonięta, w drugich objęta cylindrem. Jest to grupa V Almgrena (seria 1, typ 95 i 96). Typ 95 należy do rzadko spotykanych, natomiast typ 96 jest bardzo częsty i występuje głównie między dolną Odrą i Wisłą; poza tym znany jest także w Wielkopolsce. Datowane są na przełom st. i młodszego okresu rzymskiego, to zn. na II/III w. n. e.

¹²⁶) Jak wyżej, str. 178.

¹²⁷) B. Kostrzewski, op. cit. ibid., str. 283.

¹²⁸) St. Jasnosz, op. cit. ibid., str. 104, grób 165, rys. 141, 17.

Zapinki z taśmowatym kabląkiem — grupa V Almgrena.

Typ 148.

Zapinki z taśmowatym kabląkiem i wielozwojową sprężynką z haczykiem i górną cięciwą występują w grobach 5 i 47 a 1 okaz znaleziono luźno. Datowane na młodszą część starszego okresu rzymskiego (II w.) rozpowszechniają się głównie na Pomorzu oraz w Wielkopolsce.

Zapinki z podwiniętą nóżką — grupa VI.

Zapinka z grobu 16 posiada kabląk zdobiony wybijanymi punktami a drut owijający nasadę kabląka zdobiony jest pseudogranulacją. E. Blume¹²⁹) datuje takie zapinki na drugą połowę III w. (250—275).

Grupa VI, typ 173.

Zapinki z podwiniętą nóżką i krótką sprężynką z górną cięciwą należą do najstarszych form III w. i rozpowszechnione są głównie na terenach Wielkopolski południowej a sporadycznie tylko występują w Wielkopolsce północnej¹³⁰.

Grupa VI, typ 162 (kuszowate).

Zapinki tego typu odkryto w grobach 41, 54, 56. Almgren datuje je ogólnie na III w., natomiast Blume dla terenów północnych, do których włącza również północną część Wielkopolski, datuje takie zapinki na okres C, to zn. od 250 do 275 r. n. e.¹³¹.

Zapinka zdobiona granulacją — grupa VII Almgrena.

Typ 211.

Zapinka z esowatym kabląkiem, o konstrukcji kuszowatej, zdobiona jest obrączkami wykonanymi w technice pseudogranulacji. Zapinki te występują przede wszystkim w Prusach Wschodnich, w Sambii i w Natangii, a na innych terenach występują sporadycznie. Datowane są one podobnie, jak wyżej omówione, to zn. na drugą połowę III w. (250—275)¹³².

Zapinki tarczowate.

Na specjalną uwagę zasługują 2 zapinki importowane, należące do typu zapinek tarczowatych. Pierwsza z nich pochodząca z grobu 56 w kształcie koła ze stpicami¹³³) pochodzi z pracowni nadreńskich, gdzie rozwinął się w czasach około początku n. e. przemysł emalierski. Identyczną formę zapinki z Kolonii, datowaną na podstawie ściśle określonej chronologii ceramiki na połowę II w. n. e., publikuje Exner¹³⁴).

Druga, znaleziona prawdopodobnie luźno, to fibula tarczowata z małymi wyrostkami przy krawędzi. Na środku znajduje się guzek zdobiony obrączką z naciętego drutu (pseudogranulacja). Fibula ta odpowiada typowi 223 Almgrena, datowana na młodszy okres rzymski. Typ ten występuje bardzo często w okregu Łaby oraz w Czechach, Saksonii a także na terenie Holsztynu i Szlezwiku. Z Pomorza znane są 2 zniszczone fibule z powiatu świeckiego.

¹²⁹) E. Blume, Die germanischen Stämme und Kulturen zwischen Oder und Passarge zur römischen Kaiserzeit, t. II, str. 27, 30. Würzburg 1912—1915.

¹³⁰) J. Kostrzewski ..., Wielkopolska, str. 198.

¹³¹) E. Blume, Die germ. Stämme ..., str. 26—27.

¹³²) Jak wyżej.

¹³³) Podobną zapinkę znaleziono na cmentarzysku w Poznaniu—Szczelagu, w grobie popielnicowym, uważaną za kółko. M. Piaszykówna, Pradzieje miasta Poznania. Poznań, 1953, str. 247.

¹³⁴) K. Exner, Die provinzialrömischen Emailfibeln der Rheinlande. 29. Bericht R. G. K., str. 113.

2. Sprzączki i klamry do pasa. Klamra dwudzielna, żelazna.

Złożona z kółka i haczyka z guziczkowatym zakończeniem; obydwie części zaopatrzone są w podwójne blaszki z nitami do umocowania pasa. Ten rodzaj klamer rozpowszechnia się w późnym okresie lateńskim na terenach celtyckich; na terenie Pomorza i Wielkopolski są bardzo rzadkie. Poza tym używane są w Gotlandii, gdzie rozwijają się i trwają jeszcze w starszym okresie rzymskim¹³⁵). W naszym wypadku sprzączka występuje wraz z naczyniem, datowanym na II w., stąd należy liczyć się, że może ona być importem z Gotlandii, bądź też przeżytkiem z okresu lateńskiego, w którym spotykamy podobne sprzączki dwudzielne.

Sprzączki z ramą półkolistą.

Są przeważnie żelazne (4). Sprzączki z ramą o przekroju płaskim występują w grobach 1 i 23. Podobne sprzączki znane są z Konina, gdzie na podstawie zapinek datowane są na drugą połowę II w.¹³⁶).

Sprzączki o przekroju czworobocznym lub kołistym występują w grobach 5, 30, 43. W grobie 5 i 43 sprzączki datowane są na podstawie zapinek oraz okucia pasa na II w.

Ogólnie sprzączki z ramą półkolistą występują od końca I do III w.¹³⁷).

Sprzączki z ramą prostokątną.

Są trójdzielne, składające się z osi, ramy i kolca oraz czteroczęściowe, składające się z osi, na której umocowana jest rama, kołec i skuwka o konstrukcji zawiaskowej. Sprzączki te pojawiają się w III w.¹³⁸). Na cmentarzysku słopotanowskim znaleziono 3 sprzączki z ramą prostokątną, w grobach 6, 27 oraz 47. W grobie 27 zespół datowany jest na koniec II i początek III w. Natomiast w grobie 47 sprzączka występuje z zapinką, datowaną na koniec II w., stanowiącą element przeżytkowy w tym zespole.

3. Okucia pasa

Występują one z grobach szkieletowych 43 i 46. W pierwszym wypadku zachował się w grobie pierwotny układ okuć końca pasa (ryc. 70); składał się on z profilowanego zakończenia, rozszczepionego z jednego końca dla ujęcia rzemienia, 2 skuwek w kształcie prostokątnych blaszek, połączonych nitami, o wym. 4,0×1,0 cm oraz 2 skuwek podobnych do wyżej wymienionych, połączonych kółkiem.

Dzielenie pasa kółkami jest charakterystyczne dla oksywskiej grupy kultury grobów jamowych, również profilowane okucia pasa występują głównie na północy¹³⁹). Masowo występują one w Sambii i w Nantangii, skąd rozprzestrzeniły się przez tereny nad-

wiślańskie i nadodrzańskie aż do Łaby¹⁴⁰). Na podstawie współwystępowania z zapinkami Blume¹⁴¹) datuje je głównie na II w. W grobie 46 okucie końca pasa znaleziono wraz z zapinką z grzebykiem, co zgodnie jest z wyżej omówioną chronologią.

III. Ozdoby

1. Paciorki:

Paciorki szklane występują wyłącznie w grobach ciałopalnych i na ogół są stopione, tak, że trudno określić ich kształt.

Paciorki mozaikowe pojawiają się na terenie imperium rzymskiego podczas panowania Flawiuszów (I w.)¹⁴²), jednakże trwają w ciągu całego okresu rzymskiego¹⁴³). Występują w grobie 40 (z paciorkami czarnymi) oraz w grobie 54.

Paciorki melonowate, seledynowe datowane są na przełom II/III w. oraz na III w. i pochodzą z prowincji nadreńskich, gdzie rozwinięty był wówczas przemysł szklany¹⁴⁴). Występują w grobie 49.

Paciorki kuliste, czarne, z wtapianymi oczkami białymi i z fioletowymi obwódkami są charakterystyczne dla drugiej połowy III w. i początku wieku IV¹⁴⁵). Występują w grobie 40.

Niebieskie i seledynowe paciorki znalezione w grobach 37, 41 i 54 są stopione i trudno określić ich kształt i chronologię.

Paciorki bursztynowe.

Czworoboczne z zaokrąglonymi narożnikami spotyka się w dużych ilościach w b. Prusach Wschodnich i na Pomorzu w ciągu całego okresu rzymskiego¹⁴⁶). W naszym przypadku jest to prawdopodobnie import z tamtych okolic. Paciorki występują w grobie szkieletowym 27.

2. Klamry esowate:

W grobach szkieletowych 5 i 46 znaleziono 2 zawieszki względnie klamry esowate, srebrne, zdobione granulacją. Funkcję tych przedmiotów określa się w dwojaki sposób, a mianowicie uważa się, że służyły one jako klamry do spinania koliai oraz że były to zawieszki ozdobne. Fakt, że nie zawsze występują one łącznie z paciorkami, przemawiałby raczej za uznaniem ich jako zawieszek ozdobnych. Ozdobę tego rodzaju rozprzestrzenione są na dużym obszarze, na południowym wybrzeżu Bałtyku. Na wschodzie sięgają do Pasłęki, poza tą rzeką występują tylko sporadycznie.

Występują one w ciągu całego okresu rzymskiego, jednak egzemplarze zdobione filigranem ograniczają

¹³⁵) O. Almgren, *Die älteste Eisenzeit Gotlands*, Stockholm 1914, str. 6—8.

¹³⁶) B. Kostrzewski, *Cmentarzysko w Koninie*..., str. 240 (grób 160) oraz J. Kostrzewski, *Wielkopolska*..., str. 180.

¹³⁷) K. Tackenberg, *op. cit.*, str. 99.

¹³⁸) Tenże, *l. c.* oraz St. Jasnosz, *op. cit. ibid.*, str. 268. Sprzączka występuje razem z zapinką z podwiniętą nóżką.

¹³⁹) J. Kostrzewski, *Od mezołitu*..., str. 329. Najbliższą analogię do okuć pasa ze Słopotana znaleziono w Odrach, w pow. chojnickim. Muzeum Wielkopolskie, r. III, str. 72, ryc. 5 i tabl. I, 4—14.

¹⁴⁰) E. Blume, *Die germanischen Stämme*..., str. 54, oraz w Odrach w pow. chojnickim. Muz. Wielkopolskie, r. III, str. 72, ryc. 5, tabl. I, str. 4—14.

¹⁴¹) Jak wyżej.

¹⁴²) A. Kisa, *Das Glas im Altertum*, Lipsk, 1908, str. 131 i nast.

¹⁴³) Jak wyżej.

¹⁴⁴) H. Preidel, *Die germanischen Kulturen in Böhmen und ihre Träger*, Kassel-Wilhelmshöhe 1930, str. 316.

¹⁴⁵) Jak wyżej.

¹⁴⁶) K. Schindler, *Die Besiedlungsgeschichte*..., str. 29.

się do końca II w. (ok. 200) ¹⁴⁷), co w naszym wypadku poświadczają fibule, datowane na tenże czas. Z Wielkopolski znane mi są dwa egzemplarze takich zawieszek, a mianowicie z Poznania-Szeląga ¹⁴⁸) oraz z Kuźnicy Żelichowskiej, pow. Piła ¹⁴⁹). Na cmentarzysku w Szelągu zawieszka esowata występuje w zespole późniejszym, datowanym na III w. (paciorki pomarańczowe, kubooktoaedryczne, kulisty wisiorok z granulacją) ¹⁵⁰). Natomiast w Kuźnicy Żelichowskiej zawieszka występuje z wisiorokiem dwustożkowym, zdobionym granulacją, które to wisioroki datowane są na II w. ¹⁵¹).

3. Wisioroki wiaderkowate

żelazne występują w grobie 40; należą one do pospolitych ozdób, pojawiających się pod koniec II w., przy czym główne nasilenie ich występowania przypada na III w. ¹⁵²).

4. Bransolety

Bransolety o przekroju czworobocznym, zdobione wybijanymi kółkami z zaznaczonym środkiem oraz bransolety o przekroju okrągłym nieco spłaszczonym z rozszerzonymi końcami datuje Blume na koniec I oraz na pierwszą połowę II stulecia ¹⁵³). Pierwsza z omawianych bransolet występuje w grobie 46 łącznie z zapinką z grzebykiem. Drugi typ bransolet znaleziono w grobie łącznie z zapinką o konstrukcji późnolateńskiej.

Bransolety taśmowate, zdobione ścięciem perełkowym należą do II grupy bransolet ze żmijowatymi główkami, datowanymi na koniec starszego okresu rzymskiego (0—200), chociaż występują one jeszcze w początkach III w. ¹⁵⁴). Fragment takiej bransolety odkryto w grobie 48.

IV. Przedmioty codziennego użytku

1. Grzebienie

Grzebienie jednowarstwowe, wykonane z jednego kawałka kości, datuje J. Kostrzewski na starszy okres rzymski (0—200) ¹⁵⁵). Dla terenów północnych Blume ustala chronologię tych grzebieli na czas od ok. 200 do 250 ¹⁵⁶). Występowanie ich przynajmniej do połowy III w. potwierdzają znaleziska w Wymysłowie, gdzie grzebienie te występują wraz z zapinkami z podwiniętą nóżką ¹⁵⁷); podobna sytuacja istniała także w Koninie na tamtejszym cmentarzysku ¹⁵⁸).

Grzebienie jednowarstwowe, złożone z kilku płytek łączonych czworobocznymi nitami żelaznymi ze spłaszczonymi końcami mają uchwyt

półkolisty, w jednym wypadku zdobiony u nasady poziomymi bruzdami (grób 20). Dług. nitów waha się od 6,0 do 7,5 cm. Występowały wyłącznie w grobach ciepłopalnych. Grzebienie takich używano od I w. do połowy III w. w przybliżeniu ¹⁵⁹). Występują w grobach 2, 19, 20 i 40.

Grzebienie trzywarstwowe z łukowato wygiętymi grzbietami, złożone są z trzech płytek, z których środkowa posiada zęby, a zewnętrzne tworzą okładziny. Złączono je kilku krótkimi, czworobocznymi nitami, spłaszczonymi przy końcach. Kabłąki zdobione są kółkiem zębątem oraz kółkami z zaznaczonym środkiem (grób 41, dług. ok. 8 cm).

Grzebienie te pojawiają się dopiero około połowy III w. i trwają w głąb młodszego okresu rzymskiego ¹⁶⁰. Występują w grobach 37 i 41.

Noże

Noże proste z łukowato wyodrębnionym obustronnie kołcem o długości 14,7—14,1 cm i szer. 1,9—2,0 cm, odkryto w grobie 37 i 40. Podobne noże występują na cmentarzyskach w Wymysłowie i Koninie, głównie w zespołach pochodzących z II w. ¹⁶¹).

3. Szpile

Szpile kościane z profilowaną główką występują w Wielkopolsce głównie w starszym okresie rzymskim (0—200) ¹⁶²). W naszym wypadku szpila znaleziona została w zespole, datowanym na pierwszą połowę III w. (grób 37).

Szpile z haczykowato zgiętą główką występują często na terenie Pomorza. Blume datuje je na okres ok. r. 200 ¹⁶³). W Odrach występują one faktycznie w zespole z II w. ¹⁶⁴) jak również w Tomarynach pow. Ostróda ¹⁶⁵). W Wymysłowie szpile te znaleziono we wszystkich wypadkach razem z zapinkami z trąbkowatą główką, datowanymi na koniec I oraz II w. ¹⁶⁶).

Natomiast na cmentarzysku w Wielbarku ¹⁶⁷) występują na ogół łącznie z zapinkami z podwiniętą nóżką, datowanymi najwcześniej na III w. Z powyższych danych wynikałoby, że szpile te występują od końca I do III w. W Słopanowie odkryto je w grobie popielnicowym, datowanym na przełom II i III w. oraz w grobach szkieletowych, datowanych na II i III w. Należy jeszcze zwrócić uwagę na miejsce występowania szpil w grobach szkieletowych. Otóż w obydwu wypadkach znaleziono je u stóp szkieletu. Analogiczne występowanie szpil przy stopach znane mi jest jedynie z Gostkowa-Folsunga ¹⁶⁸). Na tym samym stanowisku odkryto także szpile znajdujące się przy głowie szkieletu, podobnie jak to miało

¹⁴⁷) K. Tackenberg, op. cit., str. 103.

¹⁴⁸) E. Blume, Die germ. Stämme..., str. 104 oraz J. Kostrzewski, Wielkopolska..., str. 208.

¹⁴⁹) St. Jasnosz, op. cit. ibid. str. 88, ryc. 108. B. Kostrzewski, op. cit. ibid. str. 269, ryc. 140; str. 228, ryc. 53; str. 215, ryc. 34.

¹⁵⁰) J. Kostrzewski, Wielkopolska..., str. 178.

¹⁵¹) E. Blume, Die germ. Stämme..., str. 109.

¹⁵²) J. Kostrzewski, Kurhany i kręgi kamienne w Odrach. Muzeum Wielkopolskie, rocznik 4, str. 18.

¹⁵³) K. Schindler, Die Besiedlungsgeschichte..., str. 46.

¹⁵⁴) St. Jasnosz, op. cit. ibid., str. 108, grób 146.

¹⁵⁵) K. Schindler, Die Besiedlungsgeschichte..., str. 19.

¹⁵⁶) B. Zielonka, Badania wykopaliskowe w Gostkowie-Folsungu (w rękopisie).

¹⁴⁷) E. Blume, Die germ. Stämme..., str. 90.

¹⁴⁸) M. Piaszykówna, op. cit., str. 77, 248.

¹⁴⁹) J. Kostrzewski, Wielkopolska, str. 182.

¹⁵⁰) E. Blume, Die germ. Stämme..., str. 103 oraz J. Kostrzewski, Wielkopolska, str. 182.

¹⁵¹) Jak wyżej.

¹⁵²) E. Blume, Die germ. Stämme..., str. 98.

¹⁵³) Jak wyżej, str. 63.

¹⁵⁴) Jak wyżej, str. 69.

¹⁵⁵) J. Kostrzewski, Wielkopolska..., str. 188.

¹⁵⁶) E. Blume, Die germ. Stämme..., str. 105, 106.

¹⁵⁷) St. Jasnosz, op. cit., ibid., str. 270.

¹⁵⁸) B. Kostrzewski, op. cit. ibid. grób 30, dat. na II/III w.

miejsca w Odrach¹⁶⁹). Natomiast na cmentarzysku w Nowym Polu koło Elbląga¹⁷⁰) oraz w Ciepłym, pow. Gniew¹⁷¹) szpile znajdowały się najczęściej na piersiach.

W związku z różnym ułożeniem różnie interpretowano funkcję, jaką spełniały szpile w grobach, a mianowicie sądzono, że w pierwszym wypadku służyły one do spięcia całunu, w który owijano zmarłego¹⁷²), dalej, że służyły do spinania włosów¹⁷³), a wreszcie że używane były do spinania szat na piersiach¹⁷⁴). Szpile te miały zapewne bardzo różnorodne zastosowanie, niemniej wydaje się, że najmniej przydatne one były do spinania włosów, a to ze względu na niewielkie rozmiary jak i kształt.

4. Okucia zamków szkatulek drewnianych, klucze i sprężynki.

Na cmentarzysku odkryto 2 okucia zamka, 2 klucze, 1 sprężynkę. W grobie ciałopalnym 41 znaleziono cały zespół, tj. prostokątne okucie z 2 okrągłymi otworami oraz 4 gwoździaki w narożnikach, klucz i sprężynę do zamka.

Okucia zamków szkatulek, klucze i sprężyny są pospolite w grobach kobiecych z II w. lecz występują także sporadycznie w III w.¹⁷⁵).

V. Ceramika

Naczynia występujące na cmentarzysku są lepienne wyłącznie ręcznie. Głina użyta do lepienia naczyń jest w zasadzie przygotowana dwoma sposobami, które łączą się na ogół z charakterem, formą i prawdopodobnie przeznaczeniem poszczególnych naczyń. Głina czysta z domieszką drobnoziarnistą używana była do naczyń o ściankach cienkich, starannie wykonanych, dobrze wypalonych, gładzonych; często o powierzchni czernionej i lśniącej, o formach bardziej skomplikowanych. Głina z domieszką średnio- lub gruboziarnistą używana była do naczyń o prostszych formach, grubych ściankach, często słabiej wypalonych, wykonanych niestarannie, o powierzchni szorstkiej, chropowatej lub w słabym stopniu gładzonej, na ogół tylko w częściach przybrzeżnej i przydennej.

Ogółem odkryto na cmentarzysku 25 naczyń całych, bądź nadających się do rekonstrukcji.

Naczynia szerokootworowe są to naczynia o szerokich otworach o kształcie w przybliżeniu kulistym lub jajowatym z brzegiem lekko wgiętym do środka. Powierzchnia tych naczyń jest szorstka lub chropowata, na ogół gładzona w części przybrzeżnej i przydennej, koloru jasno- lub szarobrunatnego. Głina przeważnie z domieszką średnio- lub gruboziarnistą. Naczynia tego typu występują masowo na terytorium kultury oksywskiej. Pojawiają

się one w II w. n. e. i trwają wgląd okresu rzymskiego¹⁷⁶).

Jedynie w 2 wypadkach (grób 4 i 19) naczynia tego typu zachowane są w całości. W grobie 4 służyło jako popielnica; w pozostałych posiadamy tylko profil częściowy (groby: 8, 31, 43, 51, 53) oraz szereg drobniejszych skorup, pozwalających jednak na zaliczenie ich do wyżej opisanych naczyń, występujących w grobach: 1, 3, 6, 8, 9, 11, 18, 28, 29, 32, 36, 38, 45, 50.

Naczynia baniaste

Są to naczynia w przybliżeniu kuliste ze zwężonym otworem i niskim, na zewnątrz wygiętym brzegiem, o krawędzi bądź prostej, bądź zaokrąglonej. Często posiadają ucha. Powierzchnia ich jest gładzona lub chropowata lub też gładzona tylko w partiach przydennej i przybrzeżnej. Naczynia te występują w grupie północnej (oksywskiej), głównie w II i w III w.¹⁷⁷).

Na cmentarzysku słopotanowskim naczynia baniaste występują w towarzystwie fibul z 3 grzebykami, datowanymi na II/III w. oraz w towarzystwie przedmiotów odpowiadających III w. Reprezentowane są one w dwóch egzemplarzach, pochodzących z grobów 19 i 37, gdzie pełniły funkcję popielnic.

Popielnica z grobu 34 jest zdobiona powyżej załomu zygzakami złożonymi z podwójnych lub potrójnych kresek oraz ornamentem meandrowym (powierzchnia w tym miejscu zniszczona częściowo) ujętym w poziome linie ornamentu jodełkowego. Powierzchnia popielnicy jest czarna, gładzona, w odróżnieniu od popielnicy z grobu 19 o powierzchni chropowatej, gładzonej jedynie w części przydennej i przybrzeżnej.

Naczynia dwustożkowe

Do grupy tej zalicza się naczynia dwustożkowe ostro profilowane to zn. z ostrym załomem, wyodrębnioną szyjką i brzegiem wygiętym na zewnątrz, o krawędzi prostej lub zaokrąglonej oraz naczynia dwustożkowe słabo profilowane, to zn. o łagodnym załomie z szyjką wyodrębnioną także łagodnie i brzegiem wygiętym na zewnątrz o krawędzi prostej lub zaokrąglonej. Powierzchnia tych naczyń jest na ogół gładzona starannie, często czerniona, lśniąca. Zazwyczaj typ ten jest zdobiony bądź prostymi kreskami, podkreślającymi tekturę, np. u nasady szyjki, bądź też ornamentem geometrycznym.

Naczynia dwustożkowe występują w ciągu całego okresu rzymskiego. Na ogół jednak formy ostro profilowane występują w II w. i raczej sporadycznie ukazują się w III w.¹⁷⁸). Natomiast naczynia słabo profilowane pojawiają się dopiero w III w. i trwają wgląd okresu rzymskiego¹⁷⁹).

Do grupy ostro profilowanych zaliczyć należy naczynia z grobów: 19, 22, 28, 40, 52, 59.

Do grupy słabo profilowanych zaliczyć trzeba naczynia z grobów: 37 i 45, zachowane w całości.

Ze względu na ułamkowy stan zachowania fragmenty naczyń występujące w grobach 8, 11, 30, 38, 41 i 52 można zaliczyć ogólnie do grupy naczyń dwustożkowych.

¹⁷⁶) J. Kostrzewski, Kurhany i kręgi kamienne w Odrach, str. 18.

¹⁷⁷) S. Anger, Das gemischte Gräberfeld auf dem Neustädterfelde bei Elbing. Zeitschr. f. Ethn. t. 12, str. 118.

¹⁷⁸) A. Schmidt, Das Gräberfeld von Warmhof bei Mewe, Westpreussen, Zeitschr. f. Ethn., 1902, str. 134.

¹⁷⁹) Por. B. Zielenka, Badania...

¹⁷³) B. Kostrzewski, op. cit. ibid. str. 284.

¹⁷⁴) Por. przypis 170 i 171.

¹⁷⁵) J. Kostrzewski, Wielkopolska..., str. 208.

¹⁷⁶) J. Kostrzewski, Od mezolitu..., str. 320-323, oraz R. Schindler, Die Besiedlungsgeschichte, str. 22.

¹⁷⁷) St. Jasnosz, op. cit. ibid. str. 273.

¹⁷⁸) Jak wyżej.

¹⁷⁹) R. Schindler, Die Besiedlungsgeschichte..., str. 101.

Naczynia odwrotnie gruszkowate.

Jako naczynia odwrotnie gruszkowate określa się w literaturze przedmiotu formy o największym załomie brzuśca w $\frac{2}{3}$ wysokości, o łukowato wgiętej części dolnej i krótkim, wygiętym brzegu. Do powyżej opisanej formy nawiązuje fragment popielnicy z grobu 53, zdobionej na załomie krzyżującymi się meandrami, które tworzą ornament swastykowy.

Naczynia odwrotnie gruszkowate nawiązują do tychże form z okresu lateńskiego i występują głównie w starszym okresie rzymskim a na obszarze grupy oksywskiej (gocko-gepidzkiej) trwają w głąb II w.¹⁸⁰⁾. W interesującym nas wypadku grób 56 datowany jest na drugą połowę II w., na podstawie m. inn. importowanej fibuli tarczowatej.

Pucharki.

Tutaj wymienić należy część pucharka z grobu 15, górą uszkodzonego, ze smukłą nóżką i rozszerzoną podstawą. Pucharki tego rodzaju spotyka się na Pomorzu i w Prusach Wschodnich. Dokładne analogie do pucharka słopanowskiego znam z Polanek w pow. gdańskim¹⁸¹⁾ oraz z Krosna w pow. pasłęckim¹⁸²⁾. Schindler datuje takie naczynia na okres od I do III w., na tablicach chronologicznych umieszcza je jednak głównie w II w.¹⁸³⁾. Gaerte zalicza je do starszego okresu rzymskiego (0—200)¹⁸⁴⁾. W naszym wypadku występuje pucharek wraz z fibulą z 2 kapturkami datowaną na II w. wzgl. III w. (Almgren II, 41).

Misy.

W grobie 39 występuje głęboka miseczka z dnem lekko wyodrębnionym, z brzegami silnie wygiętymi na zewnątrz. Miseczka ta posiada na powierzchni ukośne żeberka, naśladujące ornamentykę importowanych prowincjonalno-rzymskich naczyń szklanych.

Miski z załamanym profilem jak i zdobione żeberkami są charakterystyczne dla II w. n. e.¹⁸⁵⁾.

Kubki.

W grobie 54 znaleziono beczułkowaty kubek z dnem wyodrębnionym i uchem (zniszczone). Powierzchnia jest chropowata, szarobrunatna. Kubki takie występują tak w starszym jak i w młodszym okresie rzymskim¹⁸⁶⁾. W naszym wypadku zapinki z podwiniętą nóżką określają chronologię (III i IV w. n. e.).

VI. Ornamentyka

Ornamentyka ceramiki pochodzącej z cmentarzyska przedstawia się bardzo ubogo pod względem ilości zdobionych naczyń, jak i ilości motywów zdobniczych, które ograniczają się do ukośnych, płtych kresek, umieszczonych powyżej załomu, np. u pucharka z grobu 15 oraz grup kresek ukośnych, naprzemianległych, tworzących w ten sposób zygzak na popielnicy z grobu 37, na której występuje poza tym motyw meandrowy. W grobie 48 spotykamy się na popielnicy z łamaną linią zygzakowatą. Po-

wierzchnia powstałych w ten sposób trójkątów jest na przemian gładzona i chropowata.

Wreszcie na uwagę zasługuje ornament krzyżujących się meandrów, który tworzy swastykę. Ornament ten znany jest z szeregu znalezisk na terenach Polski i występuje przede wszystkim w II a także w III w.¹⁸⁷⁾.

Wśród znalezisk luźnych odkryto naczynie odwrotnie gruszkowate z ornamentem schodkowym.

ANALIZA OBRZĄDKU POGRZEBOWEGO

Formy grobów.

Najogólniej charakteryzując, obrządek pogrzebowy na cmentarzysku słopanowskim występuje w dwójakiej formie, a mianowicie w formie pochówku szkieletowego i ciałopalenia.

Odnosnie pochówku szkieletowego nie zaobserwowano trwałego zaznaczania grobów na powierzchni. Formą grobów szkieletowych były prostokątne jamy, dochodzące do głębokości 1,50—1,80 m od powierzchni, w których składano zwłoki bez trumny. Szkielety były ułożone na plecach, skierowane z południowego wschodu na północny zachód.

Zasadniczo groby ciałopalne również nie były trwale zaznaczane na powierzchni.

Tylko w grobie 52 kamień leżał na środku grobu, który zniszczył. Czy jednak stanowił on jedynie nakrycie jamy pod ówczesną powierzchnią ziemi, czy też oznaczał miejsce grobu na powierzchni, trudno rozstrzygnąć.

W artykule pt. „Vorgeschichtliche Funde bei Obersitz”¹⁸⁸⁾ (Znaleziska przedhistoryczne koło Obrzycka) znajdujemy m. in. notatkę o grobie popielnicowym, nad którym na głęb. 1,40 m znajdowała się warstwa dyli, opierająca się na okrągłakach. Pod tym nakryciem była czarna popielnica, wysoka ok. 30 cm, zniszczona w trakcie prac ziemnych. W dalszym ciągu autor artykułu pisze o grobach z okresu rzymskiego. W innym artykule¹⁸⁹⁾ chronologia tejże popielnicy umieszczona została w czasie od 500 przed n. e. do 400 n. e. Jeżeli warstwa drewniana rzeczywiście stanowiła nakrycie grobu, byłaby mało znaną dotąd formą.

Brak bliższych danych odnośnie wyglądu i chronologii jak i owego nakrycia grobu uniemożliwia stwierdzenie, czy mamy do czynienia z pochówkiem z okresu rzymskiego i czy faktycznie owe warstwy drewna stanowiły nakrycie grobu.

Kształty grobów jamowych są tak w pionie jak i w poziomie przeważnie jednakowe. Widziane z góry miały kształt na ogół kolisty a w przekroju nieckowaty. Średnica jam wynosi przeciętnie ok. 50 cm, a głębokość ich około 20 cm. Natomiast głębokość występowania jam liczona od powierzchni waha się średnio od 40—60 cm. Wypełniska jam zawierają intensywnie czarną spalinę. Ukształto-

¹⁸⁰⁾ St. Jasnosz, op. cit., ibid. str. 271, M. Smieszko, op. cit., str. 71 i 72.

¹⁸¹⁾ R. Schindler, Die Besiedlungsgeschichte, str. 72.

¹⁸²⁾ W. Gaerte, Urgeschichte Ostpreussens, Königsberg, 1929, str. 169.

¹⁸³⁾ R. Schindler, l. c. tabele.

¹⁸⁴⁾ W. Gaerte, l. c.

¹⁸⁵⁾ J. Kostrzewski, Od mezolitu..., str. 320 oraz A. Kisa, op. cit. str. 85.

¹⁸⁶⁾ J. Kostrzewski, Wielkopolska..., str. 170, 194.

¹⁸⁷⁾ M. Jahn, Germanische Grabfunde von Grünchen, Kreis Lissa, Posener Jahrbuch für Vorgeschichte, 1944, str. 28.

¹⁸⁸⁾ „Vorgeschichtliche Funde bei Obersitz”.

¹⁸⁹⁾ Brak tytułu gazety. (Archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu).

wanie grobów popielnicowych ze względu na brak planów jest nieznane. Niewiadomo również, czy były to groby popielnicowe czyste, czy też obsypane szczątkami stosu. W jednym wypadku baniasta popielnica była nakryta naczyniem szerokootworowym. Głębokość występowania grobów popielnicowych jest taka sama jak przy grobach jamowych (40–60 cm).

Na cmentarzysku przeważają groby ciałopalne.

Groby ciałopalne (zniszczone)	10
Groby jamowe	27
Groby popielnicowe	9
Groby ciałopalne razem	46
Groby szkieletowe	11
Ogółem	57

Rozprzestrzenienie grobów.

Groby na cmentarzysku słopanowskim skupiają się przed wszystkim w północno-zachodniej części wzniesienia; natomiast we wschodniej części stanowiska groby występują sporadycznie (9 grobów). Na ogół grupują się one w skupiska np. w pn. części działki 2, w południowej części tejże działki oraz w pn.-wsch. części działki 1. Odległości między grobami były bardzo różne. Nie stwierdzono przede wszystkim żadnych reguł w rozmieszczaniu grobów w zależności od ich chronologii, a także w występowaniu ich w zależności od formy obrządku pogrzebowego.

Groby ciałopalne, jamowe i popielnicowe występują obok grobów szkieletowych na działce 2. Wyjątek stanowią 3 groby szkieletowe, tworzące osobną grupę na odcinkach 13, 14, 15, 16.

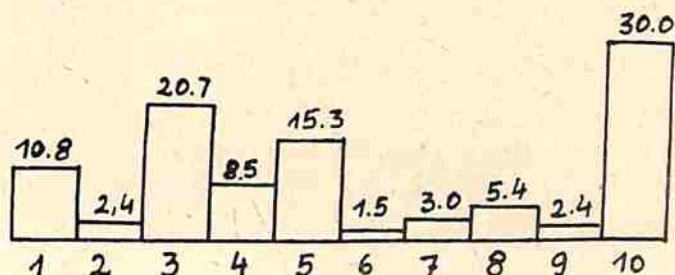
O ile by przyjąć, że grób 44 nie posiadający wyposażenia jest współczesny grobowi 43, można by wysunąć wniosek, że w rozmieszczeniu ich panował pewien ustalony szablon, gdyż groby te zwrócone są głowami na północny zachód, a odchylenie ich od osi NS wynosi ok. 45°. Stąd sugerować by można, że mamy tu do czynienia z cmentarzyskiem „rzędownym” (fot. 87).

Ryc. 87. Słopanowo, pow. szamotulski. Usytuowanie grobów szkieletowych. — Fig. 87. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Situation des tombes à inhumation.

Wyposażenie grobów.

Na wyposażenie grobów składa się szereg przedmiotów, wśród których wyróżnić można narzędzia pracy, reprezentowane przez przęśliki i igły, przedmioty związane z ubiorem, do których zalicza się zapinki, sprzączki, okucia pasa, ozdoby, wśród których wyróżnia się ozdoby szyi, jak paciorki, wisiorki, zawieszki esowate oraz ozdoby rąk: bransolety, różne przedmioty codziennego użytku, mianowicie noże, grzebień, szpile i szkatułki, wreszcie ceramika, szczególnie licznie spotykana w grobach, stanowiącą w Słopanowie 30% wszystkich przedmiotów, występujących na cmentarzysku. Następną z kolei naj-

Ryc. 88. Słopanowo, pow. szamotulski. Wykres I. Ogólna ilość przedmiotów w procentach. — Fig. 88. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Diagramme no I. Pourcent de différents objets.

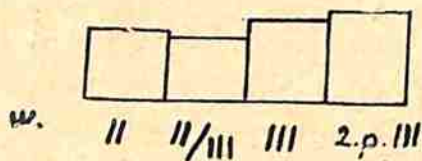
1. Przęśliki	— Fusaïoles
2. Igły	— Aiguilles
3. Zapinki	— Fibules
4. Sprzączki	— Boucles
5. Noże	— Couteaux
6. Szpile	— Épingles
7. Ozdoby	— Parure
8. Grzebień	— Peignes
9. Szkatułki	— Caissettes
10. Ceramika	— Vases céramiques

większą liczebnie grupę zabytków stanowią zapinki (20,7%); trzecie miejsce zajmują ozdoby (15,3%). Narzędzia pracy w postaci przęślików stanowią 10,8% całości, a sprzączki i okucia pasa 8,5%. Szóste miejsce przypada na grzebień (5,4%) a siódme zajmują szpile (3%). W niewielkiej ilości występują igły i okucia szkatulek (po 2,4%). Wreszcie w najmniejszej ilości reprezentowane są noże (1,5%). (Wykres I).

W związku z analizą obrządku pogrzebowego, dotyczącego wyposażenia grobowego, należy przede wszystkim stwierdzić, czy w omawianym okresie od II do III w. występują różnice w zwyczaju wyposażenia grobów tak pod względem ilości jak i jakości składanych przedmiotów.

Średnia ilość przedmiotów przypadających na jeden grób w poszczególnych odcinkach czasu wykazuje, że ilość wyposażenia zmniejsza się na przełomie II/III w. (0,8) w stosunku do 2 połowy II w. (0,92). Natomiast w III stuleciu i w drugiej jego połowie ilość wyposażenia stale wzrasta (1,1 — III w.; 1,2 — 2 połowa III w.) i to nie tylko w stosunku do przełomu II/III w. lecz także w stosunku do ilości z drugiej połowy II w. (wykres II). Stąd w oparciu o powyższe obliczenia możnaby przypuszczać, że na prze-

łomie II/III w. następuje zmiana w zwyczaju wyposażenia grobów, natomiast na III w. przypadałby nawrót do dawnego zwyczaju, potęgujący się w drugiej połowie III stulecia. Rozpatrując szczegółowo średnią poszczególnych przedmiotów przypadającą na jeden grób, stwierdza się, że w połowie II w. naj-

Ryc. 89. Słopotanowo, pow. szamotulski. Wykres II. Średnia wyposażenia przypadająca na jeden grób. — Fig. 89. Słopotanowo, distr. de Szamotuły. Diagramme II. Equipement moyen d'une tombe dans les différents périodes: IIème siècle, tournant du IIème et IIIème siècle, III siècle et seconde moitié du IIIème siècle.

liczniej występują zapinki i ceramika. Drugie miejsce pod względem ilości zajmują sprzączki, trzecie — ozdoby, czwarte — przęśliki i igły. Piąte — przedmioty codziennego użytku.

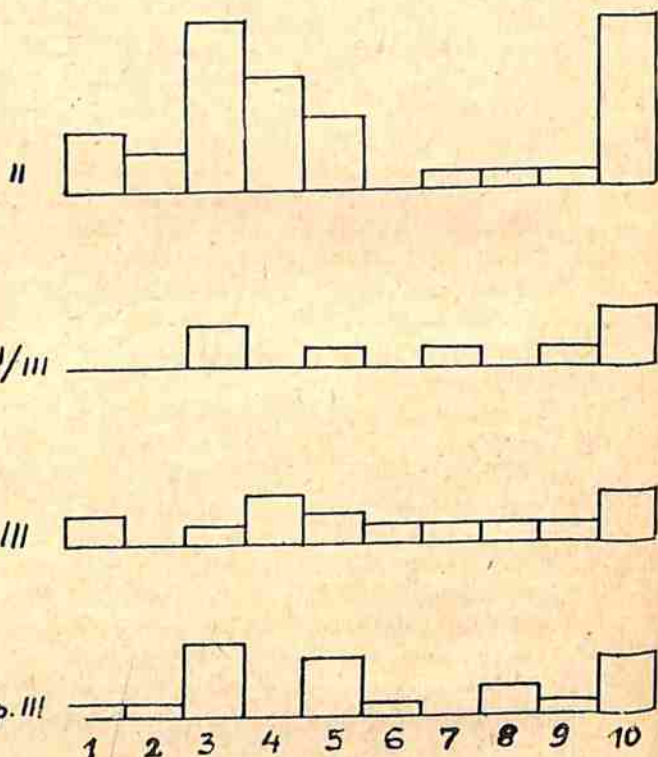
Na przełomie II/III w. przeważa w grobach ceramika, drugie miejsce zajmują zapinki, trzecie — ozdoby, szpile i szkatułki. Obserwuje się w tym czasie brak narzędzi pracy oraz przedmiotów codziennego użytku.

W III w. elementem dominującym jest także ceramika i sprzączki. Na drugim miejscu występują ozdoby i przęśliki. Trzecie miejsce przypada na zapinki oraz przedmioty drobnego użytku i szkatułki. W drugiej połowie III w. w wyposażeniu grobu przeważają zapinki, następnie ceramika i ozdoby, trzecie miejsce zajmują grzebienie i noże. Czwarte — przęśliki, igły oraz szkatułki. Brak natomiast sprzączek i szpil. (Wykres III). Analizując wykres III dochodzimy do wniosku, że na 2 połowę II w. przypada średnio na jeden grób największa ilość zapinek i ceramiki a także narzędzi w porównaniu z ilością tychże przedmiotów w innych okresach.

Na przełomie II/III w. zauważyć można zmniejszenie się tak ilości poszczególnych przedmiotów w grobach, jak i ich różnorodności. Brak tu mianowicie narzędzi pracy, sprzączek i niektórych przedmiotów codziennego użytku. Natomiast w III w. wyłaniają się najmniejsze dysproporcje w równomiernym występowaniu wszystkich rodzajów zabytków, reprezentowanych na cmentarzysku. W drugiej połowie III w. obserwuje się w grobach niewielką ilość narzędzi i przedmiotów codziennego użytku w stosunku do znacznie większej niż poprzednio ilości ozdób i przedmiotów, związanych z ubiorem.

Ujmując zagadnienie w pionie można stwierdzić, w jakim stopniu występują poszczególne elementy w ciągu omawianego okresu. I tak w stosunku do narzędzi stwierdza się, że przęśliki, występujące w grobach w drugiej połowie II w. zanikają na przełomie II/III w. Maksimum występowania przęślików

przepada na III w. natomiast w drugiej połowie III w. ilość ich znów się zmniejsza. Występowanie igieł w niewielkiej ilości obserwujemy w końcu II w., z tym, że zanikają one w grobach z przełomem II/III w. oraz w III w. Ponownie igły pojawiają się w drugiej połowie III w. Podobnie przedstawia się występowanie sprzączek i okuć do pasa. Przedmioty te, występujące w grobach z drugiej połowy II w. zanikają na przełomie II/III w. Liczba ich zwiększa się znacznie w grobach w III w. Sprzączki nie występują w drugiej połowie III w.. Występowanie zapinek zmniejsza się nieznacznie na przełomie II/III w. w stosunku do częstokrotności występowania ich w połowie II w.; liczba ich maleje nadal w ciągu III w.; podnosi się jednak znacznie w drugiej połowie III w.

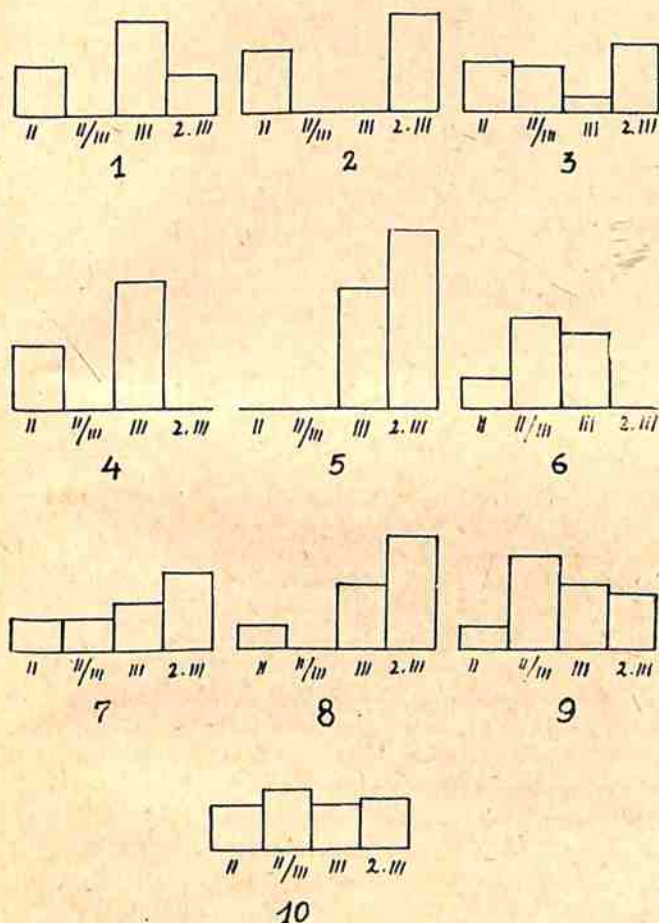
Ryc. 90. Słopotanowo, pow. szamotulski. Wykres III. Średnia wyposażenia dla poszczególnych przedmiotów przypadająca na jeden grób. — Fig. 90. Słopotanowo, distr. de Szamotuły. Diagramme no III. Equipement moyen d'une tombe de différents objets.

1. Przęśliki	— Fusaïoles
2. Igły	— Aiguilles
3. Zapinki	— Fibules
4. Sprzączki	— Boucles
5. Ozdoby	— Parure
6. Noże	— Couteaux
7. Szpile	— Épingles
8. Grzebienie	— Peignes
9. Szkatułki	— Caissettes
10. Ceramika	— Vases céramiques

Natomiast ilość ozdób jednakowa dla drugiej połowy II i przełomu II/III w. wzrasta początkowo nieznacznie w III w., osiągając swoje maksimum w drugiej połowie III w.

Podobny stopień nasilenia w występowaniu w poszczególnych odcinkach czasu obserwować można dla szpil i szkatulek. Otóż spotyka się je w niewielkiej

ilości w grobach z drugiej połowy II w.; ilość ich wzrasta na przełomie II/III w., osiągając w tym czasie maksimum, ponownie zmniejszając się w III w. W drugiej połowie III w. szpile zanikają, a szkatułki spotyka się w mniejszej ilości. Grzebienie spotykane sporadycznie w drugiej połowie II w. zanikają na przełomie II/III w. Pojawiają się powtórnie w ciągu III w. a maksimum ich występowania przypada na drugą połowę III w.

Ryc. 91. Słopanowo, pow. szamotulski. Wykres IV. Srednia występowania przedmiotów przypadająca na jeden grób w poszczególnych odcinkach czasu. — Fig. 92. Słopanowo, distr. de Szamotuly. Diagramme no IV. Le moyen nombre des différents objets trouvés dans une tombe dans les différentes périodes.

1. Prześliki — Fusaióles
2. Igły — Aiguilles
3. Zapinki — Fibules
4. Sprzączki — Boucles
5. Noże — Couteaux
6. Szpile — Épingles
7. Ozdoby — Parure
8. Grzebienie — Peignes
9. Szkatułki — Caissettes
10. Ceramika — Vases céramiques

Ceramika występuje w ciągu całego omawianego okresu; ilość jej wzrasta na przełomie II/III w., osiągając w tym czasie maksimum. W III wieku występowanie ceramiki zmniejsza się, a ponownie podnosi się w drugiej połowie III w. (wykres IV).

Zauważyć tu można, że w ciągu omawianego okresu ilość ozdób wzrasta równomiernie. Podobny

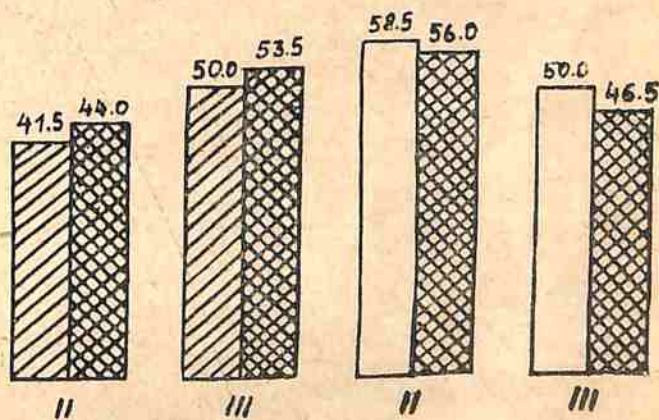
acz nie tak regularny ciągły wzrost można obserwować także w stosunku do grzebieni.

Ceramika, pomijając minimalne wahania w ilości, występuje zawsze prawie w jednakowym stopniu. Natomiast pozostałe przedmioty występują dość nieregularnie.

Zestawienie ilości grobów z ilością wyposażenia wykazuje, że dla obrządku ciałałpalnego ilość wyposażenia jest tak w drugiej połowie II w., jak i w III stuleciu większa od ilości grobów. Natomiast dla obrządku szkieletowego ilość wyposażenia jest zawsze mniejsza od ilości grobów (por. wykres V).

Zasadniczo wszystkie przedmioty, które występują w grobach szkieletowych, spotyka się także w grobach ciałałpalnych, wyjątek stanowią noże, odkryte tylko w grobach ciałałpalnych.

W odniesieniu do poszczególnych przedmiotów występujących w grobach ciałałpalnych i szkieletowych, stwierdzono, że średnica przypadająca na jeden grób w drugiej połowie II stulecia dla prześlików jest nieco większa dla grobów szkieletowych niż dla grobów ciałałpalnych. Natomiast w III w. ilość prześlików jest jednakowa dla obydwóch rodzajów grobów (wykres VI). Igły spotyka się w II w. wyłącznie w grobach szkieletowych¹⁰⁰). Większa ilość zapinek w II w. przypada na groby ciałałpalne, w tych też grobach występują one wyłącznie w III w. Sprzączki tak w II jak i w III stuleciu przeważają w grobach szkieletowych. Ozdoby natomiast przeważają w grobach szkieletowych jedynie w II w., a w III w. ilość ich tak

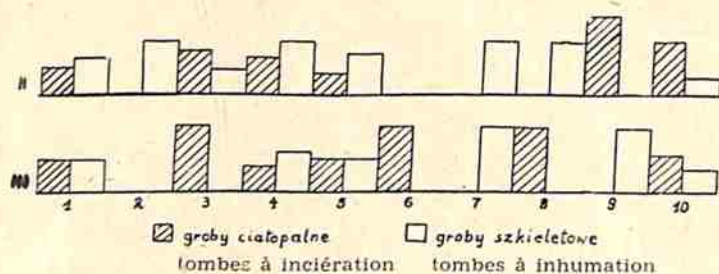

- groby ciałałpalne
- groby szkieletowe
- wyposażenie

- tombes à incinération
- tombes à inhumation
- équipement

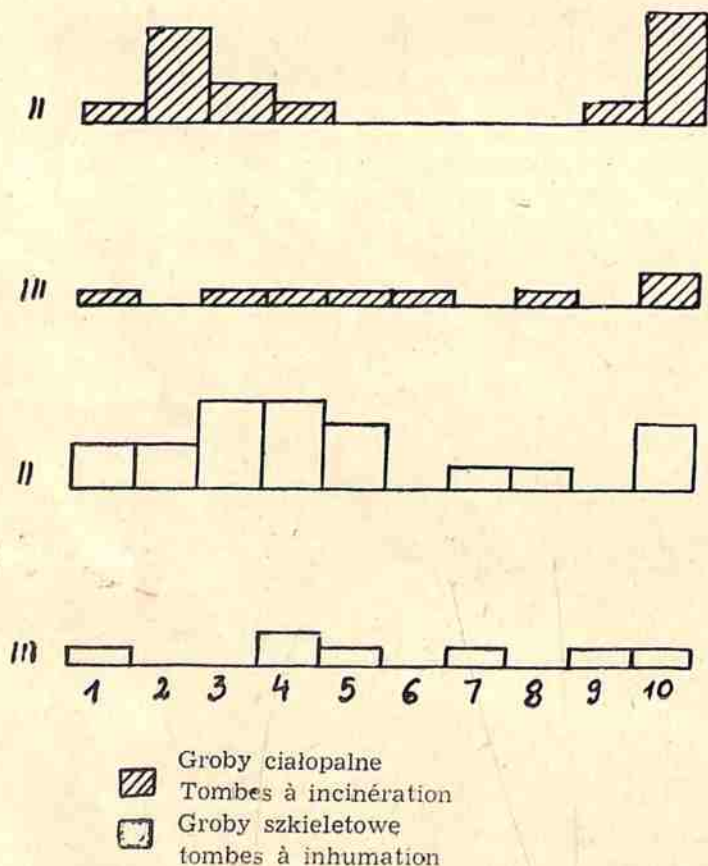
Ryc. 92. Słopanowo, pow. szamotulski. Wykres V. Różnice w wyposażeniu i ilości grobów ciałałpalnych i szkieletowych w procentach. — Fig. 92. Słopanowo, distr. de Szamotuly. Diagramme no V. Les différences de l'équipement entre les tombes à incinération et à inhumation en pourcents.

¹⁰⁰) W drugiej połowie III w. także w grobach ciałałpalnych.

Ryc. 93. Słopanowo, pow. szamotulski. Wykres VI. Różnice wyposażenia między grobami ciałopalnymi a szkieletowymi. — Fig. 93. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Diagramme no VI. Les différences de l'équipement entre les tombes à incinération et à inhumation.

1. Przęśliki	— Fusaïoles
2. Igły	— Fibules
3. Zapinki	— Boucles
4. Sprzączki	— Parure
5. Ozdoby	— Aiguilles
6. Noże	— Couteaux
7. Szpile	— Épingles
8. Grzebienie	— Peignes
9. Szkatułki	— Caissettes
10. Ceramika	— Vases céramiques

Ryc. 94. Słopanowo, pow. szamotulski. Wykres VII. Średnia wyposażenia przypadająca na jeden grób. — Fig. 94. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Diagramme no VII. Moyen équipement d'une tombe dans le IIème et IIIème siècles.

1. Przęśliki	— Fusaïoles
2. Igły	— Aiguilles
3. Zapinki	— Fibules
4. Sprzączki	— Boucles
5. Ozdoby	— Parure
6. Noże	— Couteaux
7. Szpile	— Épingles
8. Grzebienie	— Peignes
9. Szkatułki	— Caissettes
10. Ceramika	— Vases céramiques

w grobach szkieletowych, jak i w ciałopalnych jest jednakowa. Noże, jak już zaznaczono, znajdowano tylko w grobach ciałopalnych z III w. Szpile w II i III stulecia występują wyłącznie w grobach szkieletowych. (Na przełomie II/III także w grobach ciałopalnych).

Grzebień w II w. znane są tylko z grobów szkieletowych, a w III tylko z grobów ciałopalnych; wręcz przeciwnie występują w tym czasie okucia szkatulek. Ceramika przeważa zawsze w grobach ciałopalnych (II i III w.).

Stąd, ogólnie biorąc, wynikałoby, że narzędzia pracy, sprzączki, ozdoby i szpile przeważają w grobach szkieletowych; natomiast zapinki, przedmioty codziennego użytku oraz ceramika przeważa w grobach ciałopalnych.

W wyposażeniu grobów ciałopalnych w drugiej połowie II w. przeważa ilościowo ceramika i zapinki, drugie miejsce zajmują sprzączki a w najmniejszej ilości występują przęśliki, ozdoby i szkatułki. W III w. najliczniej reprezentowana jest ceramika; pozostałe przedmioty występują w jednakowej ilości. Natomiast dla grobów szkieletowych z drugiej połowy II w. najliczniejsze są przedmioty związane z ubiorem, drugie miejsce zajmują ozdoby i ceramika, trzecie narzędzia pracy, najmniej znajduje się przedmiotów codziennego użytku. W III w. przeważają sprzączki a pozostałe przedmioty występują w jednakowej ilości. Podsumowując zauważyć można, że w II w. w wyposażeniu grobów ciałopalnych brak przedmiotów codziennego użytku, występujących w grobach szkieletowych. Ponadto w grobach ciałopalnych tego stulecia spotykamy się z mniejszą różnorodnością przedmiotów niż w grobach szkieletowych. W III stuleciu zarówno u grobów szkieletowych jak i ciałopalnych spotykamy się z jednolitością wyposażenia tak pod względem ilości jak i różnorodności przedmiotów (wykres VII).

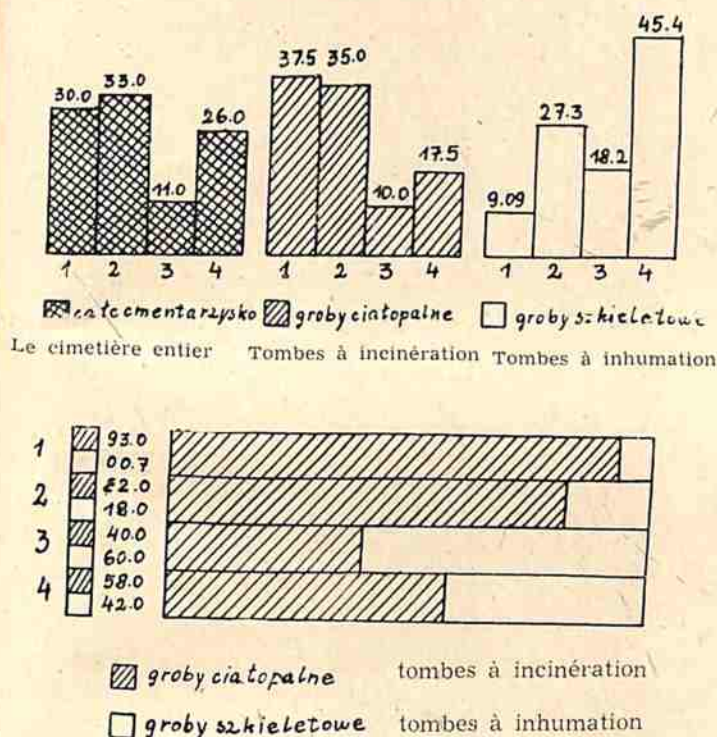
W związku z nierównomiernym wyposażeniem grobów należy dokładnie zanalizować różnice, zachodzące między grobami ubogo i bogato wyposażonymi oraz wykazać, czy zróżnicowanie to występuje w jednakowym stopniu w całym okresie i w jaki sposób.

Aby określić stopień zróżnicowania należy przyjąć pewne kryteria, odróżniające poszczególne groby. Kryteriami tymi są ilość i jakość wyposażenia. W naszym wypadku wyjdziemy od elementów występujących najpospoliciej. Elementem tym jest ceramika. Stąd groby, zawierające wyłącznie ceramikę uważać się będzie za najuboższe, oznaczone cyfrą „1”. Jako następny stopień („2”) — średnio bogate — uważane będzie występowanie przedmiotów związanych z ubiorem. Do grobów bogatszych zaliczać się będzie takie groby, w których występują nadto przedmioty codziennego użytku i narzędzia pracy („3”). Wreszcie występowanie ozdób i szkatulek oznaczać będzie grób bogaty („4”).

Stosując powyższe kryteria sporządzono wykres VIII, obrazujący ilość grobów, przypadającą na każdy stopień dla całego cmentarzyska, a także dla grobów ciałopalnych i szkieletowych.

Największa ilość grobów (33%) przypada na groby średniobogate (?). Niewiele mniejsza jest ilość

(30^{0/0}) grobów najuboższych (1), wyposażonych tylko w ceramikę. Natomiast groby bogate (4) są nieco mniej liczne (26^{0/0}). Najrzadziej jednak (11^{0/0}) występują groby pośrednie (3) między bogatymi a średnio bogatymi. Wśród grobów ciałopalnych przeważają groby najuboższe (37,5^{0/0}), mniejszy procent (35^{0/0}) stanowią groby średniobogate. Natomiast groby bogate (3 stopień — 10^{0/0}; 4 stopień — 17,5^{0/0}) reprezentowane są w najmniejszej ilości. Z wręcz przeciwnym zjawiskiem mamy do czynienia w stosunku do grobów szkieletowych. W tym wy-

Ryc. 95. Słopanowo, pow. szamotulski. Wykres VIII. Różnice w jakości wyposażenia w procentach. — Fig. 95. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Diagramme VIII. Les différences (en pourcents) de la qualité de l'équipement des tombes.

1.	Wyposażenie	ubogie	—	Équipement	pauvre
2.	"	średnie	—	"	moyen
3.	"	bogate	—	"	riche
4.	"	bardzo bogate	—	"	très riche

padku groby najuboższe występują niezmiernie rzadko (9,09^{0/0}); na groby średnio bogate przypada 27,3^{0/0}, a w przeważającej ilości reprezentowane są groby bogate (3 stopień 18,2^{0/0}, 4 stopień 45,4^{0/0}).

Należy zauważyć, że między grobami ciałopalnymi i szkieletowymi występują w jakości wyposażenia znaczne dysproporcje.

Wśród grobów najuboższych bezwzględnie przeważają groby ciałopalne, stanowiące 93% (grobyskieletowe 7%) grobów 1 stopnia. Podobnie bezwzględną większość (82%) stanowią groby ciałopalne wśród grobów średnio bogatych (2 stopnie), a grobyskieletowe stanowią tylko 18%. Natomiast pośród grobów 3 stopnia groby ciałopalne osiągają jedynie 40% (grobyskieletowe 60%). Większość (58%) grobów najbogatszych to groby ciałopalne.

Różnice w jakości wyposażenia w poszczególnych odcinkach czasu świadczą, że w drugiej połowie II w. istnieją duże dysproporcje w jakości wyposażenia (wykres IX), zaznacza się tu bowiem przewaga grobów 2 stopnia (66,7%) w stosunku do ilości grobów trzeciego (8,3%) i czwartego stopnia (24,9%). Natomiast na przełomie II/III w. zmniejsza się poważnie ilość grobów (66%). W III w. różnice ilościowe między grobami średnio bogatymi (50%) i bogatymi (50%) zanikają. W drugiej połowie III w. ilość grobów bogatych znów się zwiększa (60%) w stosunku do średnio bogatych (40%) (wykres IX).

Rozpatrując, w jakim stopniu występują groby średniobogate i bogate w poszczególnych okresach (wykres X) stwierdza się, że groby średnio bogate (2) są najliczniejsze w drugiej połowie II w. (61,52%), a najrzadziej (7,69%) występują na przełomie II/III w. W III w. i w drugiej jego połowie ilość grobów zwiększa się nieco (15,38%). Mimo to jest ona 4-krotnie mniejsza w stosunku do drugiej połowy II w. Natomiast różnice w ilości grobów bogatych nie są tak ostre, jak to ma miejsce dla grobów średnio bogatych. Otóż w tym wypadku ilość grobów zmniejsza się jednakowo w ciągu przełomu II/III w. (20%). W drugiej połowie II w. jak i w drugiej połowie III w. ilość ich wynosi 30% dla każdego okresu.

W odniesieniu do różnic w jakości wyposażenia między grobami ciałopalnymi a szkieletowymi obserwuje się w III w. zmniejszenie się ilości grobów ciałopalnych średnio bogatych w stosunku do ich ilości z I wieku. Natomiast ilość średnio bogatych grobów szkieletowych wzrasta w III w. w porównaniu z poprzednim stuleciem. Ilość ciałopalnych grobów bogatych zwiększa się w ciągu III w. a odwrotnie ilość szkieletowych grobów bogatych zmniejsza się w tymże czasie w stosunku do drugiej połowy II w. (Wykres XI).

Różnice te w odniesieniu do poszczególnych form grobów przedstawiają się następująco: w drugiej połowie II w. pośród grobów ciałopalnych przeważają w dużym stopniu groby średnio bogate (85%); groby bogate (4 stopień) reprezentowane są w niewielkiej ilości (15%). W III w. ilość grobów średnio bogatych i bogatych jest jednakowa. Natomiast groby szkieleto-we w II. reprezentują wyłącznie zespoły bogate (3 stopień – 40%, 4 stopień – 60%), a w III w. także groby średnio bogate, które stanowią połowę wszystkich grobów.

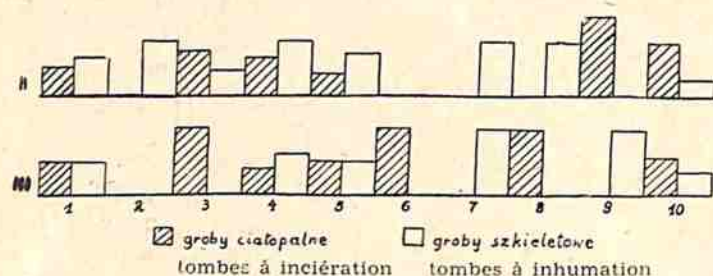
UWAGI OGÓLNE

Typ cementarzyska.

Cmentarzysko słopianowskie należy do typu cmentarzysk płaskich, z grobami prawdopodobnie nie zaznaczonymi trwale na powierzchni.

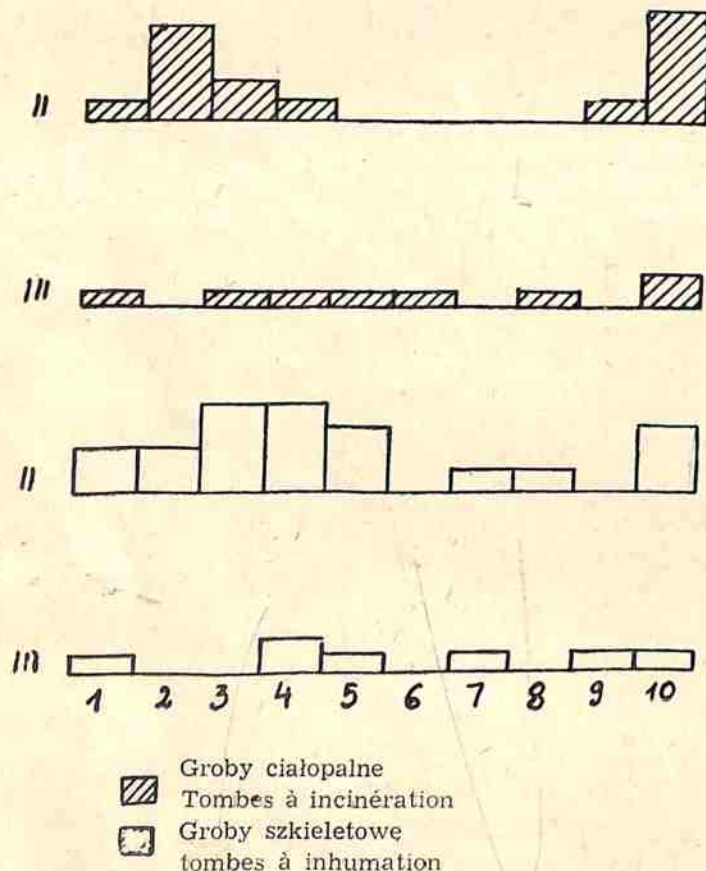
Forma obrzadku pogrzebowego.

Obrządek pogrzebowy występuje w dwójakiej formie, a mianowicie w formie pochówku szkieletowego oraz w formie ciałopalenia; w tej ostatniej występują pewne różnice, polegające na składaniu popiołów bądź bezpośrednio w jamach (groby jamowe), bądź też w naczyniach (groby popielnicowe). Ogółem

Ryc. 93. Słopanowo, pow. szamotulski. Wykres VI. Różnice wyposażenia między grobami ciałopalnymi a szkieletowymi. — Fig. 93. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Diagramme no VI. Les différences de l'équipement entre les tombes à incinération et à inhumation.

1. Przęśliki	—	Fusaïoles
2. Igły	—	Fibules
3. Zapinki	—	Boucles
4. Sprzączki	—	Parure
5. Ozdoby	—	Aiguilles
6. Noże	—	Couteaux
7. Szpile	—	Épingles
8. Grzebienie	—	Peignes
9. Szkatułki	—	Caissettes
10. Ceramika	—	Vases céramiques

Ryc. 94. Słopanowo, pow. szamotulski. Wykres VII. Średnia wyposażenia przypadająca na jeden grób. — Fig. 94. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Diagramme no VII. Moyen équipement d'une tombe dans le IIème et IIIème siècles.

1. Przęśliki	—	Fusaïoles
2. Igły	—	Aiguilles
3. Zapinki	—	Fibules
4. Sprzączki	—	Boucles
5. Ozdoby	—	Parure
6. Noże	—	Couteaux
7. Szpile	—	Épingles
8. Grzebienie	—	Peignes
9. Szkatułki	—	Caissettes
10. Ceramika	—	Vases céramiques

w grobach szkieletowych, jak i w ciałopalnych jest jednakowa. Noże, jak już zaznaczono, znajdowano tylko w grobach ciałopalnych z III w. Szpile w II i III stulecia występują wyłącznie w grobach szkieletowych. (Na przełomie II/III także w grobach ciałopalnych).

Grzebienie w II w. znane są tylko z grobów szkieletowych, a w III tylko z grobów ciałopalnych; wręcz przeciwnie występują w tym czasie okucia szkatulek. Ceramika przeważa zawsze w grobach ciałopalnych (II i III w.).

Stąd, ogólnie biorąc, wynikałoby, że narzędzia pracy, sprzączki, ozdoby i szpile przeważają w grobach szkieletowych; natomiast zapinki, przedmioty codziennego użytku oraz ceramika przeważa w grobach ciałopalnych.

W wyposażeniu grobów ciałopalnych w drugiej połowie II w. przeważa ilościowo ceramika i zapinki, drugie miejsce zajmują sprzączki a w najmniejszej ilości występują przęśliki, ozdoby i szkatułki. W III w. najliczniej reprezentowana jest ceramika; pozostałe przedmioty występują w jednakowej ilości. Natomiast dla grobów szkieletowych z drugiej połowy II w. najliczniejsze są przedmioty związane z ubiorem, drugie miejsce zajmują ozdoby i ceramika, trzecie narzędzia pracy, najmniej znajduje się przedmiotów codziennego użytku. W III w. przeważają sprzączki a pozostałe przedmioty występują w jednakowej ilości. Podsumowując zauważyć można, że w II w. w wyposażeniu grobów ciałopalnych brak przedmiotów codziennego użytku, występujących w grobach szkieletowych. Ponadto w grobach ciałopalnych tego stulecia spotykamy się z mniejszą różnorodnością przedmiotów niż w grobach szkieletowych. W III stuleciu zarówno u grobów szkieletowych jak i ciałopalnych spotykamy się z jednolitością wyposażenia tak pod względem ilości jak i różnorodności przedmiotów (wykres VII).

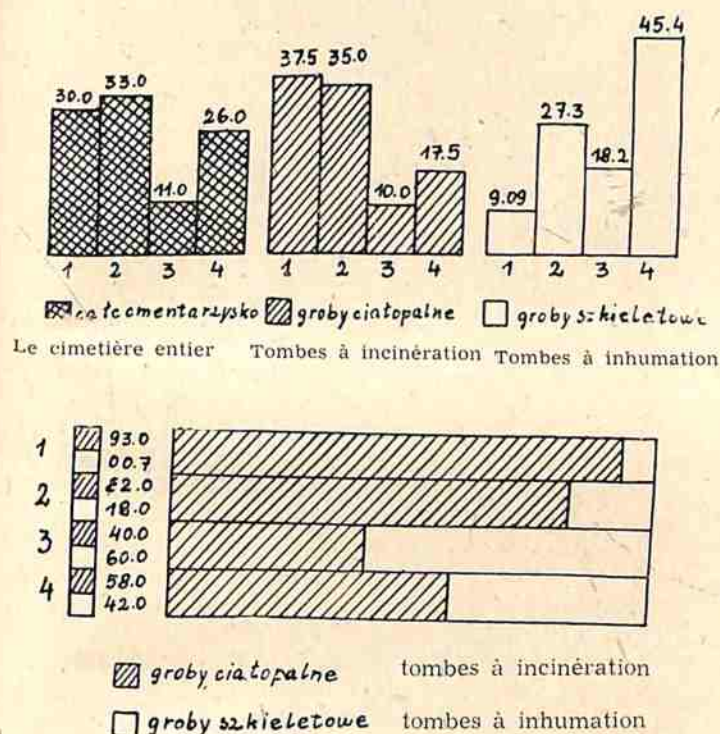
W związku z nierównomiernym wyposażeniem grobów należy dokładnie zanalizować różnice, zachodzące między grobami ubogimi i bogatymi wyposażonymi oraz wykazać, czy zróżnicowanie to występuje w jednakowym stopniu w całym okresie i w jaki sposób.

Aby określić stopień zróżnicowania należy przyjąć pewne kryteria, odróżniające poszczególne groby. Kryteriami tymi są ilość i jakość wyposażenia. W naszym wypadku wyjdziemy od elementów występujących najpospoliciej. Elementem tym jest ceramika. Stąd groby, zawierające wyłącznie ceramikę uważać się będzie za najuboższe, oznaczone cyfrą „1”. Jako następny stopień („2”) — średnio bogate — uważane będzie występowanie przedmiotów związanych z ubiorem. Do grobów bogatszych zaliczać się będzie takie groby, w których występują nadto przedmioty codziennego użytku i narzędzia pracy („3”). Wreszcie występowanie ozdób i szkatulek oznaczać będzie grób bogaty („4”).

Stosując powyższe kryteria sporządzono wykres VIII, obrazujący ilość grobów, przypadającą na każdy stopień dla całego cmentarzyska, a także dla grobów ciałopalnych i szkieletowych.

Największa ilość grobów (33%) przypada na groby średniobogate (?). Niewiele mniejsza jest ilość

(30^{n/o}) grobów najuboższych (1), wyposażonych tylko w ceramikę. Natomiast groby bogate (4) są nieco mniej liczne (26^{n/o}). Najrzadziej jednak (11^{n/o}) występują groby pośrednie (3) między bogatymi a średnio bogatymi. Wśród grobów ciepłalnych przeważają groby najuboższe (37,5^{n/o}), mniejszy procent (35^{n/o}) stanowią groby średniobogate. Natomiast groby bogate (3 stopień — 10^{n/o}; 4 stopień — 17,5^{n/o}) reprezentowane są w najmniejszej ilości. Z wręcz przeciwnym zjawiskiem mamy do czynienia w stosunku do grobów szkieletowych. W tym wy-

Ryc. 95. Słopanowo, pow. szamotulski. Wykres VIII. Różnice w jakości wyposażenia w procentach. — Fig. 95. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Diagramme VIII. Les différences (en pourcents) de la qualité de l'équipement des tombes.

1.	Wyposażenie	ubogie	—	Équipement	pauvre
2.	"	średnie	—	"	moyen
3.	"	bogate	—	"	riche
4.	"	bardzo bogate	—	"	très riche

padku groby najuboższe występują niezmiernie rzadko (9,09^{0/0}); na groby średnio bogate przypada 27,3^{0/0}, a w przeważającej ilości reprezentowane są groby bogate (3 stopień 18,2^{0/0}, 4 stopień 45,4^{0/0}).

Należy zauważyć, że między grobami ciałałalnymi i szkieletowymi występują w jakości wyposażenia znaczne dysproporcje.

Wśród grobów najuboższych bezwzględnie przeważają groby ciałopalne, stanowiące 93% (grobyskieletowe 7%) grobów 1 stopnia. Podobnie bezwzględną większość (82%) stanowią groby ciałopalne wśród grobów średnio bogatych (2 stopnie), a grobyskieletowe stanowią tylko 18%. Natomiast pośród grobów 3 stopnia groby ciałopalne osiągają jedynie 40% (grobyskieletowe 60%). Większość (58%) grobów najbogatszych to groby ciałopalne.

Różnice w jakości wyposażenia w poszczególnych odcinkach czasu świadczą, że w drugiej połowie II w. istnieją duże dysproporcje w jakości wyposażenia (wykres IX), zaznacza się tu bowiem przewaga grobów 2 stopnia (66,7%) w stosunku do ilości grobów trzeciego (8,3%) i czwartego stopnia (24,9%). Natomiast na przełomie II/III w. zmniejsza się poważnie ilość grobów (66%). W III w. różnice ilościowe między grobami średnio bogatymi (50%) i bogatymi (50%) zanikają. W drugiej połowie III w. ilość grobów bogatych znów się zwiększa (60%) w stosunku do średnio bogatych (40%) (wykres IX).

Rozpatrując, w jakim stopniu występują groby średniobogate i bogate w poszczególnych okresach (wykres X) stwierdza się, że groby średnio bogate (2) są najliczniejsze w drugiej połowie II w. (61,52%), a najrzadziej (7,69%) występują na przełomie II/III w. W III w. i w drugiej jego połowie ilość grobów zwiększa się nieco (15,38%). Mimo to jest ona 4-krotnie mniejsza w stosunku do drugiej połowy II w. Natomiast różnice w ilości grobów bogatych nie są tak ostre, jak to ma miejsce dla grobów średnio bogatych. Otóż w tym wypadku ilość grobów zmniejsza się jednakowo w ciągu przełomu II/III w. (20%). W drugiej połowie II w. jak i w drugiej połowie III w. ilość ich wynosi 30% dla każdego okresu.

W odniesieniu do różnic w jakości wyposażenia między grobami ciałopalnymi a szkieletowymi obserwuje się w III w. zmniejszenie się ilości grobów ciałopalnych średnio bogatych w stosunku do ich ilości z I wieku. Natomiast ilość średnio bogatych grobów szkieletowych wzrasta w III w. w porównaniu z poprzednim stuleciem. Ilość ciałopalnych grobów bogatych zwiększa się w ciągu III w. a odwrotnie ilość szkieletowych grobów bogatych zmniejsza się w tymże czasie w stosunku do drugiej połowy II w. (Wykres XI).

Różnice te w odniesieniu do poszczególnych form grobów przedstawiają się następująco: w drugiej połowie II w. pośród grobów ciałopalnych przeważają w dużym stopniu groby średnio bogate (85%); groby bogate (4 stopień) reprezentowane są w niewielkiej ilości (15%). W III w. ilość grobów średnio bogatych i bogatych jest jednakowa. Natomiast groby szkieleto-
towe w II. reprezentują wyłącznie zespoły bogate (3 stopień – 40%, 4 stopień – 60%), a w III w. także groby średnio bogate, które stanowią połowę wszystkich grobów.

UWAGI OGÓLNE

Typ cementarzyska.

Cmentarzysko słopianowskie należy do typu cmentarzysk płaskich, z grobami prawdopodobnie nie zaznaczonymi trwale na powierzchni.

Forma obrządku pogrzebowego.

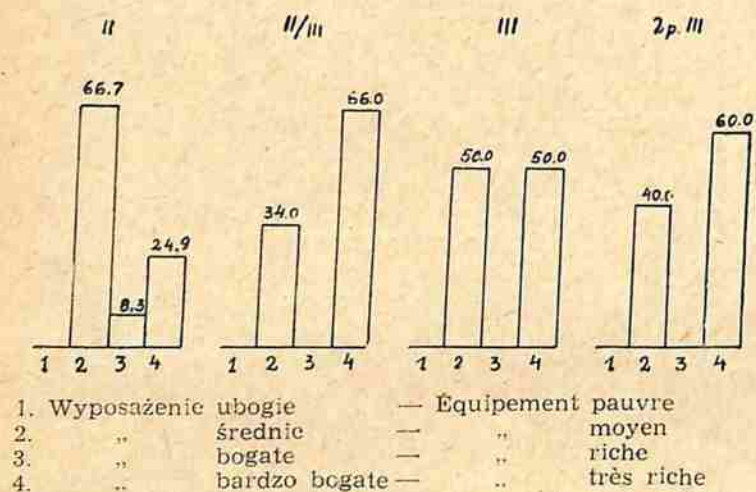
Obrządek pogrzebowy występuje w dwójakiej formie, a mianowicie w formie pochówku szkieletowego oraz w formie ciałopalenia; w tej ostatniej występują pewne różnice, polegające na składaniu popiołów bądź bezpośrednio w jamach (groby jamowe), bądź też w naczyniach (groby popielnicowe). Ogółem

groby ciałopalne stanowią 83,6 % ogólnej liczby grobów.

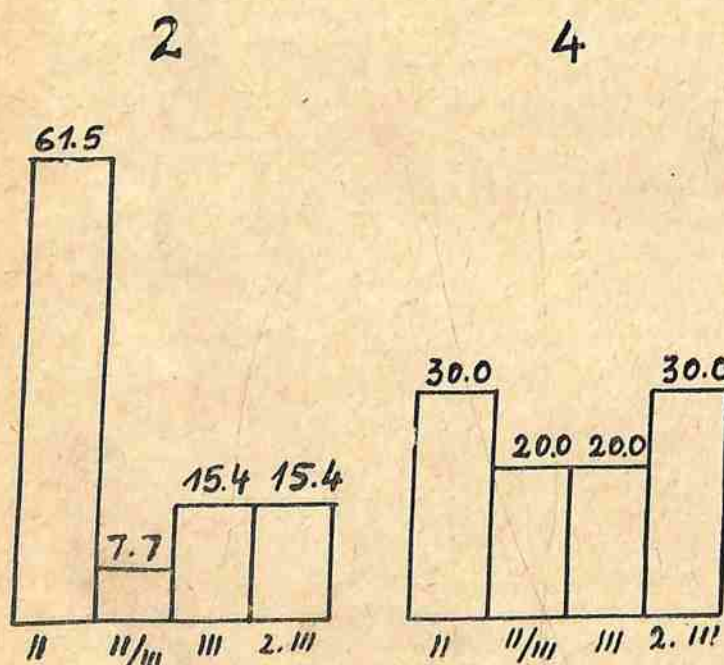
Panującą formą obrządku pogrzebowego jest forma ciałopalenia.

Zasięg w przestrzeni.

Obszar chowania zmarłych ograniczał się głównie do północno-zachodniej części wzniesienia, gdzie spotyka się jednak groby tylko sporadycznie. Jak już zaznaczono, nie stwierdzono żadnej reguły w rozmieszczeniu grobów tak w zależności od ich chronologii, jak i formy.

Ryc. 96. Słopanowo, pow. szamotulski. Wykres IX. Różnice w jakości wyposażenia w poszczególnych odcinkach czasu w procentach. — Fig. 96. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Diagramme IX. Les différences (en pourcents) de la qualité de l'équipement des tombes dans les différentes périodes.

2 = Wyposażenie średnie — Équipement moyen
 4 = Wyposażenie bardzo bogate — Équipement très riche
 Ryc. 98. Słopanowo, pow. szamotulski. Wykres X. Różnice w poszczególnych odcinkach czasu w wyposażeniu 2 i 4 stopnia w procentach. — Fig. 98. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Diagramme X. Les différences (en pourcents) de l'équipement à 2 et 4 degrés dans les différentes périodes.

Zasięg w czasie.

W oparciu o analizę materiału można ustalić okres używania cmentarzyska. W ogólnych ramach używane jest ono w przybliżeniu od drugiej połowy II w. prawdopodobnie do końca III w. n. e.¹⁰¹⁾, czyli około 150 lat. Ponieważ tylko część grobów (30%) można było dokładnie datować, brak pewnych danych odnośnie okresu największego nasilenia używania cmentarzyska. Mając jednak na uwadze, że 50% datowanych grobów przypada na drugą połowę II w., co stanowi 1/3 część okresu używania cmentarzyska, można przypuszczać, że w tym właśnie czasie cmentarzysko było najintensywniej używane.

W tym czasie najliczniej występują groby szkieletowe, które stanowią nawet przewagę w stosunku do grobów ciałopalnych (oczywiście w odniesieniu do grobów datowanych). Natomiast w III w. ilość grobów szkieletowych zmniejsza się znacznie. Groby szkieletowe zanikają prawdopodobnie w pierwszej połowie III w., gdyż nie występują one już w drugiej połowie tego stulecia.

Przynależność kulturowa cmentarzyska.

Na podstawie charakteru materiału zabytkowego a także pewnych cech obrządku pogrzebowego można ustalić przynależność kulturową cmentarzyska słopanowskiego. Z pośród szeregu elementów, występujących na naszym cmentarzysku, pomijając oczywiście przedmioty i formy wspólne dla obydwu grup kultury grobów jamowych, reprezentowanych na terenie Wielkopolski, zauważyć można sporą ilość ozdób, w postaci paciorków, wisiorków, klamer do naszyjników a także bransolet zmięwatych, będących charakterystyczną cechą wyposażenia grobów grupy oksywskiej¹⁰²⁾. Podobnie formy zapinek (z cylindrem, z trzema grzebykami, zdobionych pseudo-granulacją), jak również zakończenia pasa oraz zwyczaj dzielenia pasa kółkami, wskazuje na północne pochodzenie. Wreszcie formy naczyń baniastych, słabo profilowanych oraz pucharków wiązałyby nasz zespół z grupą oksywską. Coprawda wyżej wymienione elementy spotyka się także na terytorium grupy przeworskiej, lecz występują one tam sporadycznie. W naszym zaś wypadku suma elementów, jak również charakterystyczna cecha, jaką jest brak broni w grobach, pozwala zaliczyć nie tylko poszczególne elementy, lecz cały zespół do oksywskiej grupy kultury grobów jamowych.

Płeć.

W oparciu o charakter wyposażenia grobów (ciałopalnych względnie źle zachowanych szkieletów) można w niektórych wypadkach określić płeć pochowanego osobnika. Odnośnie grobów szkieletowych można było tylko jeden szkielet (grób 44) poddać badaniom antropologicznym; pozostałe bowiem były bądź silnie zniszczone, bądź też zaginęły w czasie wojny. W wyniku badań¹⁰³⁾ stwierdzono, że grób 44

¹⁰¹⁾ Nie jest wykluczone, że cmentarzysko to mogło być używane także i na początku IV w., o czym świadczyłyby zapinki z podwiniętą nóżką, pojawiające się w III w. i trwające w głąb młodszego okresu rzymskiego.

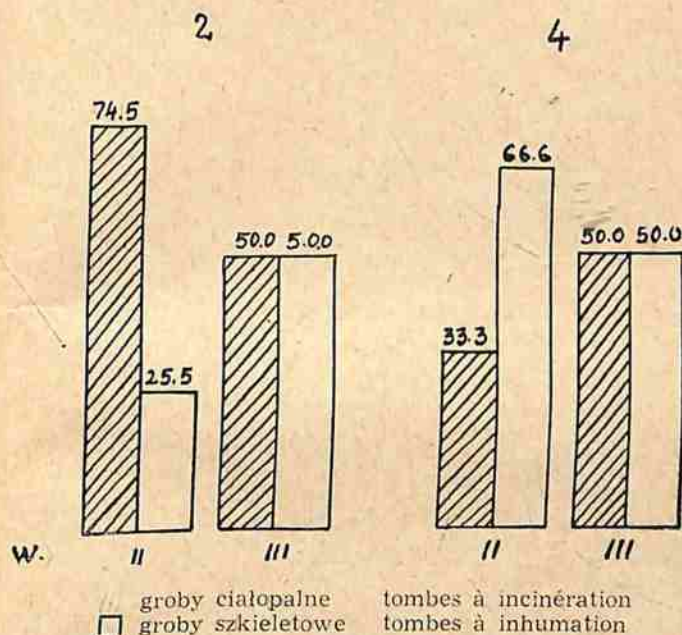
¹⁰²⁾ J. Kostrzewski, *Od mezolitu...*, str. 323.

¹⁰³⁾ Badania antropologiczne przeprowadziła mgr J. Gładkowska w Zakładzie Anatomii Prawidłowej Człowieka A. M. w Białymstoku, za co składam jej serdeczne podziękowanie.

zawierał szczątki kostne kobiety, mającej około 30—35 lat. Grób ten niestety poza kilkoma drobnymi skorupami nie zawierał wyposażenia, którego charakter rzuciłby z pewnością światło na szczególne cechy wyposażenia grobów kobiecych na cmentarzysku słopanowskim.

Na podstawie danych porównawczych można przyjąć, że prześliki, okucia szkatulek a także w pewnej mierze ozdoby i igły stanowią wyposażenie grobów kobiecych¹⁹¹.

Stosując powyższe kryterium, wyróżnione 20 grobów kobiecych, stanowiących 35% ogólnej liczby gro-

Ryc. 98. Słopanowo, pow. szamotulski. Wykres XI. Różnice w jakości wyposażenia między grobami ciałopalnymi a szkieletowymi w procentach. — Fig. 98. Słopanowo, distr. de Szamotuły. Diagramme XI. Les différences (en pourcents) de la qualité de l'équipement entre les tombes à incinération et les tombes à inhumation du II-ème et du III-ème siècle.

bów. Natomiast charakterystyczny szczegół rytuału pogrzebowego w oksywskiej grupie kultury grobów jamowych, jakim jest nie wkładanie oreża do grobów, uniemożliwia wyróżnienie grobów męskich.

¹⁹¹ Sporadycznie na niektórych cmentarzyskach spotyka się w grobach wyposażonych w oreż także prześliki (Wymysłowo, Młodzikowo), okucia szkatulek (Wymysłowo) a także ozdoby w postaci wisiorów (Konin). Mając na uwadze zwyczaj, według którego w wypadku śmierci męża żona odbierała sobie życie, przypuszcza się, że zjawisko występowania w grobach męskich przedmiotów charakterystycznych dla grobów kobiecych, można interpretować w powyższy sposób. W pewnej mierze świadczyłoby o tym znaleziska z Kopek (por. Nisko), gdzie odkryto 3 groby rodzinne. Pierwszy z nich (grób nr 1) zawiera 2 popielnice, z których jedna posiada wyposażenie typowo męskie (oreż), druga natomiast typowo kobiece (prześliki, szkatulki). Następny grób rodzinny był zbyt ubogo wyposażony (nożyk i ośelka nad popielnicami), aby można było sądzić o rodzinności. Jednakże wyposażenie grobu 7. określić płeć zmarłych, wskazywało by, że w jednej z nich pochowany był mężczyzna, a w dwóch pozostałych kobiety (R. Jamka. Cmentarzysko w Koprach, na tle okresu rzymskiego w Małopolsce Zachodniej. Przegląd Archeologiczny, t. V, z. 1, str. 25—30).

Charakter wyposażenia.

Zasadniczo w charakterze wyposażenia w czasie używania cmentarzyska nie można dopatrzeć się zmian, posiadających charakter zasadniczy. Jedynie w drugiej połowie III w. zwiększa się w grobach ilość ozdób i przedmiotów, związanych z ubiorem, a prawie zupełnie zanikają narzędzia i przedmioty codziennego użytku. Również brak jakościowych różnic w wyposażeniu grobów szkieletowych i ciałopalnych, wszystkie bowiem przedmioty występują zarówno w jednej jak i drugiej formie grobów.

Wyposażenie jako wskaźnik różnic w zamożności.

Jednakże wyposażenie wskazuje nie tylko na zwyczaj, dotyczące obrządku pogrzebowego, lecz może być także wskaźnikiem różnic w zamożności pochowanych osobników. Jako kryterium wyróżniające groby ubogie od bogatych przyjęto ilość i jakość przedmiotów złożonych do grobu. W wyniku analizy ustalono, że największa ilość grobów przypada na groby średnio bogate, a następnie ubogie. W mniejszej ilości natomiast występują groby bogate i najbogatsze. Przy porównaniu jednak w poszczególnych odcinkach czasu odpaść muszą groby ubogie, ze względu na brak elementów dokładnie datujących. Największe dysproporcje między ilością grobów średnio bogatych (66,7%) i najbogatszych (33,3%) obserwuje się w drugiej połowie II w. W pozostałych natomiast okresach dysproporcje zmniejszają się, przy czym przewagę uzyskują groby najbogatsze. Stąd można sugerować, że na przełomie II/III w. zaczyna się pewne ujednolicenie dóbr materialnych a także ogólne podniesienie stopy życiowej.

Istnienie różnic w zamożności między grobami ciałopalnymi a szkieletowymi, wyrażające się w ilościowej przewadze szkieletowych, grobów bogatych wskazywało by, że osoby, hołdujące obrządkowi chowania zmarłych niespalonych zajmowały w danym zespole ludzkim znaczniejsze stanowisko.

Pojawienie się grobów szkieletowych w okresie późnolateńskim i rzymskim na terenie ziem polskich interpretowane jest w literaturze przedmiotu jako wpływ celtycki a później wpływ imperium rzymskiego¹⁹². Jednakże groby szkieletowe występują w Polsce południowej również w epoce brązu i we wczesnym okresie epoki żelaza¹⁹³, nadto Celtowie chowali swych zmarłych nie tylko w obrządku szkieletowym lecz także i ciałopalnym, dotyczy to szczególnie Celtów wschodnich, gdzie panowała przewaga obrządku ciałopalnego¹⁹⁴. Stąd wynikałoby że geneza pojawienia się na ziemiach polskich obrządku szkieletowego pozostawałaby niewyjaśniona. Niemniej na terenie Wielkopolski obrządek szkieletowy pojawia się w późnym okresie lateńskim po dłuższym czasie panowania obrządku ciałopalnego¹⁹⁵. Zatem należałoby się tu liczyć z wpływami. Wpływy te, oddziaływające zapewne w pierwszym

¹⁹² K. Tymieniecki, Ziemie polskie w starożytności. Poznań 1951, str. 511 oraz E. Oxenstierna, Die Urheimat der Goten. Leipzig 1948, str. 174.

¹⁹³ Z. Dąrczewski, Grupa górnośląsko-malopolska kultury łużyckiej w Polsce. Kraków 1939—1946, str. 28—29.

¹⁹⁴ J. Przeworska, Zabytki celtyckie na terenie ziem polskich. Światowit, XIX, str. 179 i nast.

¹⁹⁵ J. Kostrzewski, Od mezolitu..., str. 294.

rzędzie na osoby stojące na czele ludności, mogły spowodować zmianę rytuału pogrzebowego przede wszystkim wśród klasy uprzywilejowanej¹⁹⁹⁾.

Wyposażenie jako wyraz zajęć ludności.

Wreszcie wyposażenie rzuca w pewnym sensie światło na zajęcia ludności. Występowanie przedmiotów brązowych, żelaznych i srebrnych świadczy o obróbce metali. Mając na uwadze sposób otrzymywania surowca i jego obróbkę a także prymitywizm w wykonaniu niektórych precyzyjniejszych przedmiotów żelaznych, jak sprzączek do pasa i zapinek, można wnioskować, że obróbką żelaza i obróbką brązu zajmowały się odrębne osoby, dalej, że przedmioty żelazne wykonywał kowal, jak świadczyłaby o tym jakość wykonania. Natomiast obróbką brązu zajmował się zapewne brązownik — „jubiler”; poza wspomnianym już odmiennym sposobem otrzymywania jak i obrabiania brązu zauważyć tu można dużą precyzję w wykonywaniu drobnych przedmiotów. Trudno powiedzieć coś o obróbce srebra; przedmiotów srebrnych na cmentarzysku jest niewiele, stąd nie mamy pewności, czy zostały one wykonane na miejscu, czy też sprowadzone.

Niewątpliwie ludność chowająca swych zmarłych na cmentarzysku słopanowskim zajmowała się obróbką rogu i kości; o zajęciach tych świadczą przedmioty kościane, jak szpile, oprawki a przede wszystkim grzebienie. Nie małą też rolę, szczególnie w zajęciach kobiet odgrywało garncarstwo i tkactwo, wykonywane zapewne w każdym gospodarstwie domowym na własny użytek.

Niektóre przedmioty świadczą, że ludność przynajmniej w pewnym sensie zajmowała się handlem, zapewne wymiennym. Obcego bowiem pochodzenia, a mianowicie nadreńskiego są dwie zapinki brązowe z emalią oraz różnego rodzaju szklane paciorki. Do importów także należałoby zaliczyć paciorki bursztynowe, pochodzące z pobraża Bałtyku. Nie jest wykluczone, przede wszystkim ze względu na nieznaczna ilość, że przedmioty srebrne sprowadzane były także z ośrodków, zajmujących się ich produkcją.

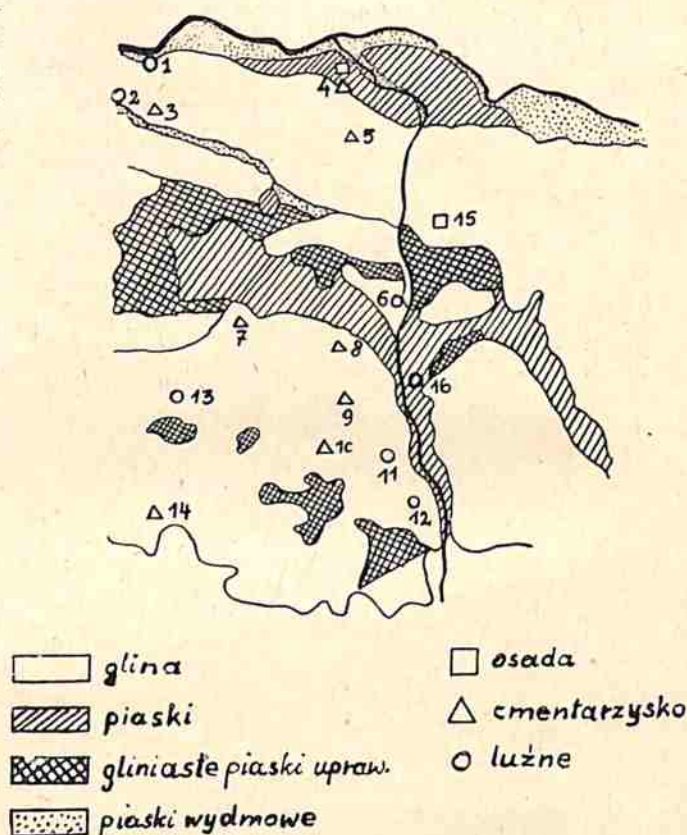
Osada i cmentarzysko na tle okolicznego osadnictwa.

Jak już wyżej wykazano, osada słopanowska założona została w przybliżeniu w drugiej połowie I w. i używana była prawdopodobnie do połowy II w. n. e., czyli trwała mniej więcej 100 lat; jednakże w czasie używania jej istniały krótsze lub dłuższe przerwy. Wreszcie w jakiś czas po jej ostatecznym opuszczeniu na miejscu osady założono cmentarzysko, na którym chowano zmarłych od ok. połowy II w. do końca III w. n. e.

Niemniej znaleziska słopanowskie w postaci grobów późnolateńskich świadczyłyby, że przed powstaniem osady miejsce to służyło również jako cmentarzysko. Mając na uwadze, że znaleziska grobowe wy-

stępują tu od późnego okresu epoki brązowej poprzez okres halsztacki, wczesny, środkowy i późny okres lateński, należałoby się liczyć bądź z długotrwałym istnieniem cmentarzyska, bądź z tradycją używania tegoż miejsca jako cmentarza z ewentualnymi przerwami.

Ślady osadnictwa w najbliższej okolicy stanowiska słopanowskiego uwzględniam w granicach powiatu, w promieniu ok. 16 km na zachód i 24 km na po-

Ryc. 99. Mapa gleb i stanowisk z okresu rzymskiego na terenie powiatu szamotulskiego. — Fig. 99. Carte des glèbes et des gisements de la période romaine dans le district de Szamotuły.

1. Pierwoszewo	— I okr. (pér.)
2. Kłodzisko	— ?
3. Ćmachowo	— I okr. (pér.)
4. Słopanowo	— I—III okr. (pér.)
5. Gaj Mały	— ?
6. Przyborowo	— ?
7. Otorowo	— II (?) okr. (pér.)
8. Sokolniki Małe	— I okr. (pér.)
9. Górszewice	— II okr. (pér.)
10. Bytyń	— I okr. (pér.)
11. Młodasko	— ?
12. Gaj Wielki	— ?
13. Lubosina	— ?
14. Niewierz	— ?
15. Baborówko	I okr. (pér.)
16. Kaźmierz	— późny okr. lat. (La Tène III)

ludnie (ryc. 99). Jako granicę północną przyjęto Wartę, a wschodnią Samę, z tym, że na prawym jej brzegu znane są 2 stanowiska. Ze względu na brak systematycznych badań wykopaliskowych na ogół trudno ustalić charakter oraz bliższą chronologię stanowisk. Dalej brak systematycznych badań powierzchniowych uniemożliwia stwierdzenie takiego faktu jak zgodność obecnego stanu badań z ówczesną rzeczy-

¹⁹⁹⁾ H. J. Eggers, Der römische Import im freien Germanien. Hamburg 1951, str. 45.

Powyższy sposób opracowania materiału cmentarzyskowego jest próbą. Ze względu na niezbyt liczny i niepełny materiał wysnute wnioski są oczywiście hipotetyczne i dopiero podobne opracowanie przynajmniej kilku cmentarzysk z tego okresu może dać pewne dane oraz potwierdzić względnie obalić powyższe sądy.

wistością w odniesieniu do rozprzestrzenienia stanowisk. Stanowiska te grupują się przede wszystkim na urodzajnych glebach gliniastych lub w bezpośrednim ich sąsiedztwie a także w pobliżu rzek, przy czym w odniesieniu do Warty stanowiska te są nieco oddalone od rzeki (ok. 5—7 km), natomiast w odniesieniu do Samy, stanowiska usytuowane są w bezpośrednim sąsiedztwie od ok. 0,5—3,0 km.

Na podstawie dotychczasowych badań stwierdzono istnienie osady w Baborówku (15), pochodzącej z wczesnego (?) okresu wpływów rzymskich; nadto kilka cmentarzysk (6 stanowisk). Cmentarzyska w Bytniu (10), i Ćmachowie (3) datować można na I w. n. e. Z wczesnego okresu rzymskiego pochodzi także cmentarzysko z Sokolnik Małych (8). Natomiast cmentarzyska w Gaju Małym (5), Otorowie (7) oraz Gorszewicach (9) można przypuszczalnie odnieść do środkowego okresu rzymskiego, przy czym cmentarzysko w Otorowie mogło być używane również w późnym okresie. Charakteru jak i bliższej chronologii pozostałych stanowisk nie można określić z wyjątkiem stanowiska w Pierwoszewie (1), datowanego na I w. n. e. oraz w Kaźmierzu (16), pochodzącego z okresu późnolateńskiego. Zatem z wczesnego okresu rzymskiego znane są 2 osady (Słopanowo i Baborówko) 3 cmentarzyska (Ćmachowo, Bytnia, Sokolniki) oraz jedno stanowisko nieokreślone (Pierwoszewo). Odległości między osadami wynoszą ok. 15 km. Podobna odległość zachodzi między osadą słopanowską a nieokreślonym stanowiskiem w Pierwoszewie. Należy zaznaczyć, że usytuowane one są w bliskim sąsiedztwie rzek. Natomiast cmentarzyska są nieco od rzek oddalone. Cmentarzysko w Ćmachowie oddalone jest od stanowiska w Pierwoszewie ok. 2,5—3,0 km. Mając na uwadze usytuowanie tego ostatniego, możnaby przyjąć, że była to osada, której ludność chowała swych zmarłych na współczesnym cmentarzysku Ćmachowskim. Pozostałe cmentarzyska tego okresu są zbyt oddalone (16 i 9 km), aby można je wiązać ze wspomnianymi wyżej osadami. Z powyższego wynika, że na podstawie dotychczasowych badań nie można ustalić, gdzie ludność osady słopanowskiej chowała swych zmarłych. Nie jest natomiast wykluczone, że osada w Baborówku i ewentualna w Pierwoszewie stanowiły osady ludności słopanowskiej, zmieniającej zapewne co pewien czas miejsce zamieszkania w związku z jednopolową uprawą roli. Jednakże nie można śledzić dalszych losów tejże ludności, gdyż z środkowego okresu rzymskiego znane są tylko cmentarzyska. Fakt ten świadczy, że osadnictwo na tym terenie nie zanika, lecz rozwija się w dalszym ciągu, ale nie daje żadnej odpowiedzi na interesujące nas pytanie. Z powodu niedostatecznego stanu badań nie można rozwiązać kwestii, czy i jaki związek zachodził między ludnością osady a ludnością pochowaną na cmentarzysku. Zasadniczo są tu dwie możliwości, albo jest to jedna i ta sama ludność, albo jest to ludność obca, nie związana z byłymi mieszkańcami. Wyjaśnienie tej kwestii uniemożliwia przede wszystkim negatywny wynik poprzedniego pytania, dotyczącego

dalszych losów ludności z osady. Mając jednak na uwadze, że ludność ta w związku z jednopolowym systemem uprawy roli zmieniała zapewne periodycznie miejsca zamieszkania, przenosząc się o kilkanaście kilometrów dalej, i konfrontując to z wynikami analizy chronologicznej materiału zabytkowego, nie można stwierdzić dłuższej przerwy między opuszczeniem osady a założeniem cmentarzyska.

BOURGADE ET CIMETIERE DE LA PERIODE ROMAINE DE SŁOPANOWO, DISTR. DE SZAMOTUŁY

par Krystyna Przewoźna (Poznań)

Résumé

La station archéologique de Słopanowo dans le district de Szamotuły fut découverte déjà en 1871 lors de la construction d'une route, mais des investigations méthodiques n'y furent commencées qu'en 1941/42 et poursuivies après la guerre en 1952. Cette station est située tout près du croisement des routes Obrowo—Słopanowo et Pęckowo—Obrzycko, sur une élévation formée là par les terrasses de la Warta, où des sols pauvres avaient peu à peu formé des dunes. Les recherches archéologiques ont mené à la découverte d'un habitat datant non seulement de la période romaine, mais remontant également aux périodes antérieures, notamment à la période de La Tène et à la période de Hallstatt, à l'âge du bronze et au néolithique.

La bourgade de la période romane s'est installée sur le point culminant de la côte et occupait une superficie d'environ 2000 mètres carrés. Il nous est permis d'augurer sur base des données stratigraphiques et de la répartition dans le sol des différents éléments qu'au cours de l'existence de la bourgade les habitations avaient été reconstruites plusieurs fois — au moins trois fois — et ceci presque toujours au même endroit et sur à peu près le même plan. Si les constatations archéologiques n'ont pas pu aider à la mise au point du plan de la bourgade, il fut néanmoins possible d'observer que les maisons, construites d'après la technique à piliers, larges de 4 mètres et longues de 10 mètres avaient été bâties dans une même direction : du nord-ouest au sud-est, déviant 45° de l'axe NS; elles étaient éloignées les unes des autres 3,60 à 4,50 mètres. Dans la partie septentrionale de la bourgade s'étaient montrées deux fosses concentriques qui pourraient éventuellement indiquer un enclos pour bétail. En direction opposée, sur les confins sud-ouest de la bourgade, deux fosses à provisions revêtues de pierres furent mises au jour. Le matériel recueilli au cours des fouilles révéla que la population de la bourgade de Słopanowo tirait sa subsistance principalement de la culture des champs (millet et froment) ainsi que de l'élevage des animaux domestiques (vaches, porcs, chevaux). La chasse ne jouait qu'un rôle secondaire (seulement 13,3% des os appartenaient à des animaux sauvages). Des restes de scories de fer ainsi que des objets de métal parlent d'occupations forgeronnières; des témoignages plus précis manquent cependant pour pouvoir définir le caractère et l'intensité de cette production. Des traces de constructions de même que des empreintes de poutres sur du torchis attestent une certaine dextérité pour travailler le bois. La poterie entièrement pétrie, à la main témoigne de l'art potier et les poids de métier de l'art de tisser. En général toute la bour-

²⁰⁰) E. Sangmeister, op. cit. ibid. str. 103—107 oraz H. Łowmiański. Podstawy gospodarcze formowania się państw słowiańskich. Warszawa 1953. str. 139.

gade de Słopanowo ne semble se distinguer par aucun trait spécial et se range parmi la moyenne des villages de cette époque; toutefois le fait qu'elle fut abandonnée par ses habitants, qui évidemment avaient emporté tout ce qu'ils possédaient de plus précieux, déforme l'aspect réel et ne permet guère une mise en évidence du degré d'aisance des habitants. Considérée sur base du matériel archéologique et de la stratigraphie la période d'habitation de la bourgade se renferme entre la seconde moitié (?) du I-er et la première moitié du II-e siècle de notre ère. Elle dura donc environ 100 ans y compris les interruptions éventuelles (reconstruction souvent répétée des maisons, manque de traces d'incendies) dues probablement au caractère agricole de son économie basée sur une culture des champs à un assolement qui exigeait un déplacement périodique de la population.

Après l'abandon définitif du village un cimetière plat fut fondé au même endroit. Le rite funéraire y est double avec simultanément des sépultures à inhumation et à incinération. On découvrit en tout 57 tombes, dont 11 à squelette et 46 à incinération (9 tombes à urne, 27 dépôts cinéraires sans urnes et 10 tombes détruites). La superficie globale du cimetière ne dépasse que peu la partie nord-ouest de la côte. Dans l'ordonnance des sépultures aucune règle n'avait pu être constatée ni par rapport à la chronologie, ni en ce qui concerne la forme des tombes et leur mobilier. Dans certains cas les dons funéraires permettent de définir les individus ensevelis, aussi avait-on pu diffé-

rencier 20 sépultures féminines qui constituaient 35% du nombre total des tombes. La coutume n'admettant pas la déposition d'armes rend presque impossible l'identification des sépultures mâles. Par contre les différences quantitatives et qualitatives du mobilier funéraire témoignent des différences dans le degré d'aisance des défunts. Cela frappe tout spécialement en considérant le mobilier funéraire particulièrement riche des tombes à squelette où l'on avait indubitablement déposé des personnages notables qui déjà avaient adopté la pratique nouvelle de l'inhumation. D'autre part les dons funéraires jettent une lumière intéressante sur les occupations de la population surtout en ce qui concerne la fonte et le travail des métaux, le travail de l'os et de la corne, l'art du potier et le tissage. Des épingles importées des pays du Rhin ainsi que l'ambre font présumer l'existence de relations commerciales.

Le matériel archéologique soigneusement étudié sert de chronomètre datant la nécropole en question. Elle fut employée en toute probabilité entre la seconde moitié du II-e le déclin du III-e siècle de notre ère, mais l'exploitation avait dû être la plus intense au cours de la seconde moitié du II-e siècle.

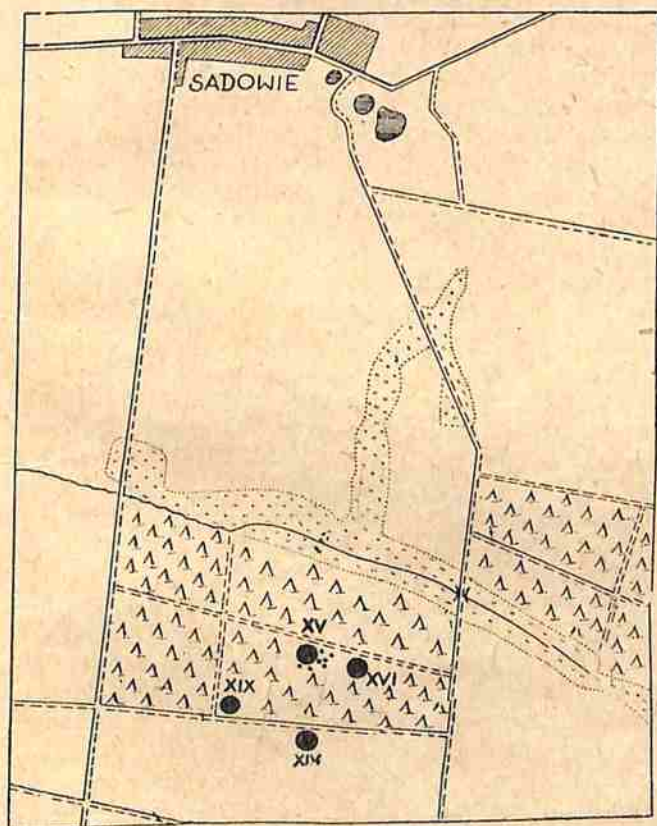
Les vestiges de la culture matérielle des individus ensevelis à Słopanowo ainsi que certains traits caractéristiques se manifestant dans le rite funéraire ont incité l'auteur à attribuer ce cimetière au groupe d'Oksywie de la civilisation des tombes à dépôt cinéraire.

Cmentarzysko z okresu rzymskiego
w Sadowiu pow. Ostrów Wlkp.

Un cimetière de la période romaine à Sadowie, distr. d'Ostrów.

Poniższy przegląd zawartości kilku grobów, wydobytých przed 30 laty w Sadowiu, pow. Ostrów ma na celu jedynie udostępnienie materiałów archeologicznych dla badań nad okresem wpływów rzymskich. Zgodnie z materiałowym charakterem czasopisma, w którym zostają publikowane, pominięto w tej publikacji interpretację zespołu i ewentualne wnioski a analizę przeprowadzono wyłącznie w aspekcie chronologicznym.

Groby z Sadowia mimo swej małej ilości zwracają uwagę bogatym wyposażeniem, prawie jednolitym charakterem oraz miejscem położenia. Stanowiły one część zapewne niezbyt obszernego cmentarzyska, które uległo prawie zupełnemu zniszczeniu podczas prac

Ryc. 1. Sadowie, pow. ostrowski. Plan sytuacyjny części cmentarzyska kurhanowego z II okresu epoki brązu i grobów z okresu rzymskiego.

- Mogiły z II okresu epoki brązu
- Groby z okresu rzymskiego

— Fig. 1. Sadowie, distr. d'Ostrów. Situation des tumulus de la IIIe période de l'âge du bronze et des tombes plates de la période romaine.

gospodarczo-leśnych. Na groby natrafiono przypadkowo podczas badań mogił z II okresu epoki brązu, położonych na obszarze wsi Wysocka i Sadowia nad Baryczą w pow. ostrowskim. (Ryc. 1). Przy rozkopywaniu mogiły XV w należącym do Sadowia lasku, zwanym „Dąbek“, w 1925 r. J. Kostrzewski wydobyl zawartość 7 grobów oraz zebrał luźno leżące zabytki ze zniszczonych poprzednio grobów z okresu wpływów rzymskich. Zabytków tego samego okresu dostarczyła również mogiła XIV, badana w 1921 r. przez J. Kostrzewskiego i B. Szembeka. Występowanie zabytków z tego okresu na mogile stało się powodem zaliczenia starszych chronologicznie mogił do okresu wpływów rzymskich, jak to uczyniła w pracy, traktującej o kurhanach z okresu rzymskiego A. Karpińska, która zaliczyła mogiłę XIV do grupy kurhanów typu siedleńskiego¹⁾. Za taką samą uważano również zbadaną w 1925 r. mogiłę XV. Zaszeregowanie tych mogił do pochówków typu siedleńskiego jest jednak niewłaściwe. Podczas dokładnego bowiem przeglądu materiału z mogiły XIV i zachowanego planiku stwierdzono obecność ceramiki charakterystycznej dla II okresu epoki brązu, świadczącej dość wyraźnie o przynależności mogiły do tego okresu. Trudno bowiem przypuścić, by wśród kilkunastu a może nawet więcej mogił z tego czasu, dwie z pośród nich, niczym nie różniące się od pozostałych, zostały usypane przez mieszkańców tych okolic w późniejszych fazach okresu rzymskiego. Także rozmiary mogił wysocko-sadowskich, wahające się w granicach 4—6 m średnicy i 0,5 m wys., różnią się wyraźnie od wymiarów mogił typu siedleńskiego, posiadających 10—25 m średnicy i 0,5—2,0 m wysokości w Siedleminie²⁾ czy 15 m średn. w Zelgniewie, pow. Chodzież³⁾. Przeciw zaliczeniu mogił sadowskich do okresu rzymskiego świadczy również obrządek grzebalny w postaci grobów popielnicowych i jamowych. Ponadto jak wynika z planu, zabytki z okresu rzymskiego znaleziono na równym poziomie z kamieniami, tworzącymi pokrywę mogiły. W mogiłach omawianych przez A. Karpińską warstwa ciałopalenia znajduje się przecież wyraźnie grubo poniżej płaszcza kamiennego⁴⁾. Stąd wniosek, że zabytki znalezione na mogile XIV pochodzą z wkopanego w nią później grobu przypuszczalnie popiel-

¹⁾ A. Karpńska, Kurhany z okresu rzymskiego w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem typu siedleńskiego. Poznań, 1926, s. 81—83, tabl. III.

²⁾ A. Karpieńska, op. cit., s. 40 i n.

⁴⁾ A. Goetze. Nachrichten über deutsche Altertumsfunde, 1904, s. 3—5.

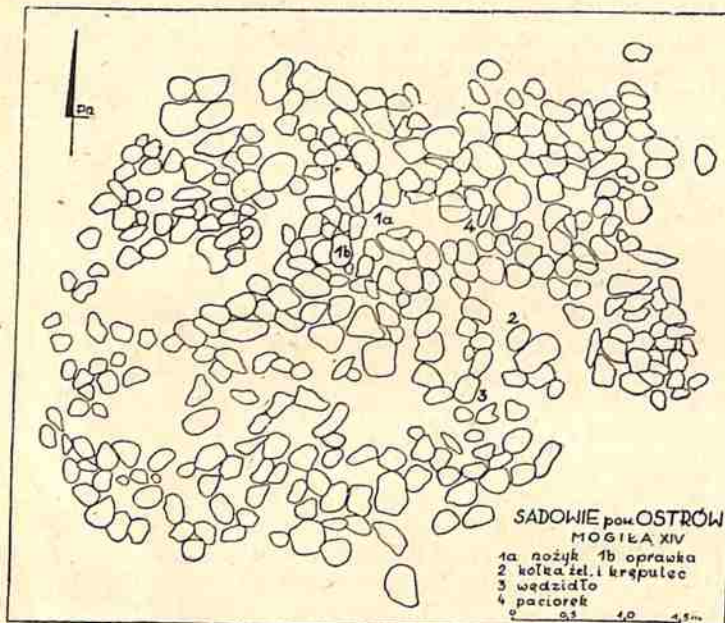
⁴⁾ A. Karpńska, op. cit., s. 21 i n.

nicowego obsypanego szczątkami stosu i że należy traktować je wspólnie z inwentarzem reszty grobów. Rozrzut poszczególnych zabytków nastąpił podczas niszczenia nasypu. Zachowany inwentarz zdaje się stanowić jedynie część wyposażenia grobowego. (Ryc. 2).

Inwentarz grobu z mogiły XIV.

Ilość ułamków naczyń wskazuje na obecność kilkunastu naczyń; nie udało się jednak żadnego z nich zrekonstruować. Z pośród skorup wyróżniają się:

a) Ułamki naczyń z nieco zgrubiałym, wygiętym na zewnątrz brzegiem, o powierzchni gładzonej, ciemnej. Głina z domieszką piasku. (Ryc. 3, 18).

Ryc. 2. Sadowie, pow. ostrowski. Plan mogiły XIV.
— Fig. 2. Sadowie, distr. d'Ostrów. Plan du tumulus no XIV.

b) Fragment miskowatego naczynia z nieco przewężoną szyjką, zdobionego szerokimi, pionowymi kreskami i poniżej falisto-zygzakowatą linią. Głina z domieszką tłuczonego kamienia i piasku (?). Silnie przepalony. (Ryc. 3, 12).

c) Ułamki czarki z wyodrębnioną szyjką, zdobionej szerokimi wgłębieniami, ułożonymi we wzór jodełki. (Ryc. 3, 23).

d) Fragmenty czarki o zaokrąglonym załomie zdobionej ornamentem jodełkowym. Powierzchnia szara, gładzona. Głina z domieszką. (Ryc. 3, 14).

e) Ułamki naczyń z wygiętym na zewnątrz brzegiem i szerokim uszkiem, od którego dolnej nasady rozchodzą się trzy plastyczne zgrubienia. Powierzchnia poniżej szyjki zdobiona ornamentem jodełkowym i jeszcze niżej zygzakiem; brunatno-czerwona. Głina z domieszką tłuczonego kamienia. (Ryc. 3, 3).

f) Mały ułamek prawdopodobnie części przydennej naczynia, zdobionego drobnym, głęboko odcisniętym ornamentem stempelkowym. Powierzchnia gładzona, brunatno-żółta. Głina z domieszką piasku. (Ryc. 3, 16).

g) Ułamek taśmowatego uszka, zdobionego szerokimi, podłużnymi bruzdami. Głina z domieszką piasku. (Ryc. 3, 20).

h) Ułamki naczyńia toczonego na krążku garncarskim. Głina delikatna bez domieszki. Wypał silny; kolor przełomu: od zewnątrz szary, dalej ceglasty, jasno-szary, ciemno-szary i znów jasno-szary.

i) Ułamki brzegów, den, partii środkowych większych naczyń, czarek, miseczek itp. Część pochodzi napewno z rozwleczonych zespołów grobowych. (Ryc. 3, 15, 17—19, 21—27).

Wszystkie ułamki oprócz fragmentu naczyńia, wymienionego pod a) są przepalone i często zniekształcone w ogniu.

Przedmioty metalowe i inne.

1. Żelazne wędzidło dwuczęściowe z bardzo starannie wykutymi i lekko profilowanymi uszkami. W obu końcach zaopatrzone jest w kółka, z których jedno posiada jeszcze część taśmowatego okucia dla umocowania rzemieni uzdy. W tym samym kółku zachował się lukowaty uchwyt, zakończony czworobocznymi blaszkami. Wędzidło wykazuje ślady działania ognia. Dług. 12,5 cm, śr. kółek 3,5 cm, dług. taśmowatego okucia 4,8 cm, szer. 2,5 cm. (Ryc. 3, 1). Za dalsze części uprząży końskiej uważać należy kółko z podobnym taśmowato-owalnym okuciem oraz dalsze trzy kółka różnej wielkości, silnie uszkodzone w ogniu i przez rdzę, kawałki blaszek żel. i małe kółeczko ze śladami taśmowatych okuc. Średnica tych pięciu kółek wynosi od 4,2—2,0 cm. (Ryc. 3, 5—9). Lukowato wygięty, owalno-taśmowaty przedmiot zakończony uszkiem i poprzeczną beleczką spełniał zapewne rolę krepulca. Dług. 6,4 cm. (Ryc. 3, 2).

2. Mały, prosty nożyk brązowy z cienkim kolcem dla rękojeści, wyodrębnionym wyraźnie od strony grzbietu. Dług. 9,5 cm, dług. ostrza 6,3 cm, szer. 1,3 cm. (Ryc. 3, 11).

3. Dwa kawałki dna naczyńia z blade-seledynowego szkła. Na obu widoczne wyraźne ślady celowego retuszowania, podobnie jak przy narzędziach krzemiennych. (Ryc. 3, 4).

4. Mały paciorek kuboktoedryczny z błękitnego szkła. Dług. 0,8 cm. szer. 0,65 cm (Ryc. 3, 10) oraz dwa stopione paciorki z seledynowego szkła.

5. Trzy fragmenty oprawki rogowej ze zgrubiałymi krawędziami. Służyła widocznie do przytwierdzenia okładzin brązowego nożyka. Szer. oprawki 1,3 cm. (Ryc. 3, 3).

6. Kawałki węgla drzewnego i kilka spalonych kości ludzkich.

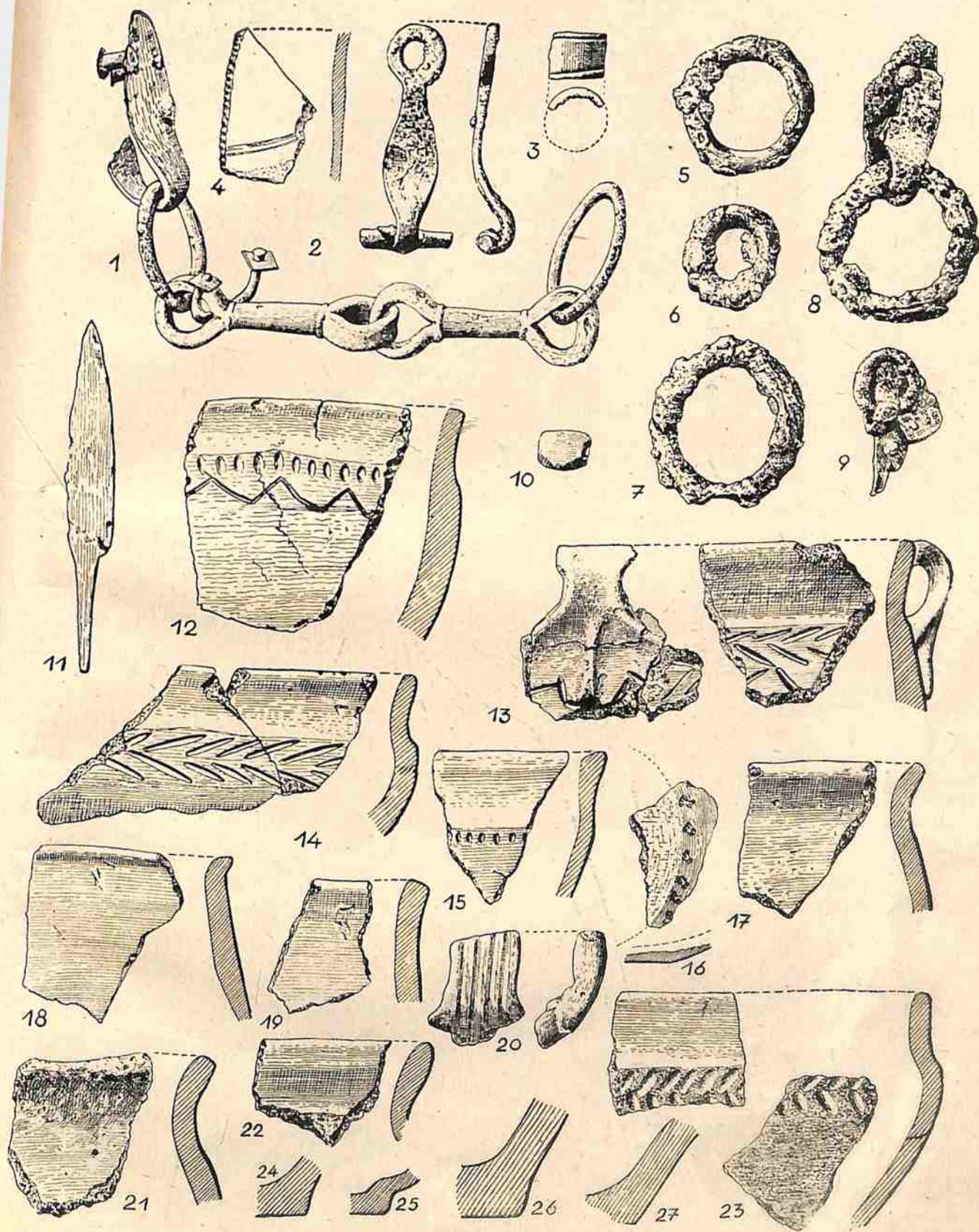
Powyższe zabytki zainwentaryzowane zostały w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu, nr inw. 1921: T. P. N. 70, nr kat. T. P. N. 1921: 436—448.

Przy rozkopywaniu mogiły XV w 1925 r. natrafiono na jej powierzchnię i wśród kamieni pokrywy na zabytki z okresu wpływów rzymskich, mogące sugerować przynależność mogiły do tego czasu. Okazało się jednak, że wokół pdn-wschodniej części mogiły wystąpiły nie mające z nią nic wspólnego uszkodzone, pojedyncze groby ciałopalne.

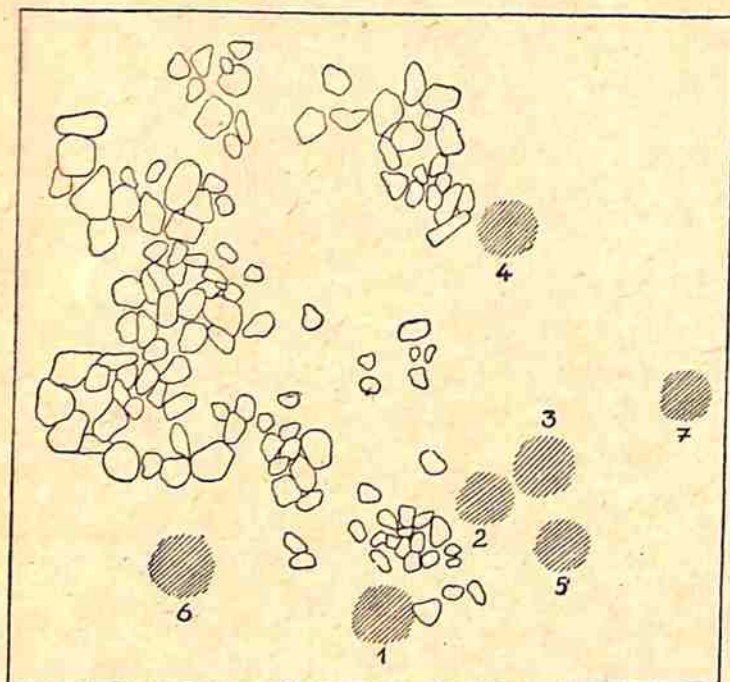
Inwentarz grobów wokół mogiły XV.

1. Grób popielnicowy obsypany szczątkami stosu.

W pdn-wschodniej stronie mogiły na głęb. 40—50 cm znajdowały się resztki popielnicy, odwróconej

Ryc. 3. Sadowie, pow. ostrowski. Zawartość zniszczonego grobu z okresu rzymskiego wkopanego w mogilę XIV (z II okr. epoki brąz.). 1—2. Żelazne wędzidło i krepulec. 3. Kościana skuwka okładzin noża. 4. Kawalek szkła z zaszczerbioną krawędzią. 5—7. Kółka żelazne. 8—9. Skuwki żel. 10. Paciorek szklany. 11. Nożyk brązowy. 12—13. Ułamki naczyń. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 3. Sadowie, distr. d'Ostrów. Contenu d'une tombe détruite enfouie dans le tumulus no XIV de la II-de période de l'âge du bronze. 1—2. Barre et montant de mors en fer. 3. Ferrure en os de la manche d'un couteau. 4. Pièce de verre à bord retouché. 5—7. Anneaux en fer. 8—9. Ferrures en fer. 10. Perle en verre. 11. Couteau en bronze. 12—13. Fragments de vases. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

Rys. 4. Sadowie, pow. ostrowski. Schematyczny plan rozmieszczenia grobów przy mogile XV. — Fig. 4. Sadowie, distr. d'Ostrów. Plan schématique de la situation des tombes près du tumulus no XV.

dnem do góry, wyrwanej plugiem z właściwej jamy grobowej podczas przygotowania bruzd do sadzenia drzewek. W jamie o średn. 103 cm, wypełnionej ciemno zabarwioną ziemią leżało 6 kamieni różnej wielkości. Pod przewróconym naczyniem wśród spalonych kości znalazł się ułamek grzebienia i stopiony paciorek szklany. W zniszczonej jamie i najbliższym sąsiedztwie leżała reszta przedmiotów metalowych i węgle drzewne ze stosu ciałopalnego. (Ryc. 5).

Zawartość: a) Dolna część dużego naczynia wykonanego ręcznie, z gliny o nieznacznej domieszce schudającej w postaci drobno tłuczonego kamienia i domieszce pochodzenia organicznego: ciętej słomy lub trawy. Powierzchnia gładzona obmazywaniem, brudno-czerwona, wewnątrz ciemno-szara. Całość wykonana niezbyt starannie. Wys. zachowana 10,0 cm, średn. dna $14,0 \times 15,5$ cm. (Ryc. 6, 1).

b) Pusta wewnątrz nóżka przepalanej czarki glin. Powierzchnia gładzona, szarobrunatna. (Ryc. 6, 2).

c) Drobne ułamki większego naczynia o powierzchni chropowatej. Gлина z domieszką grubo tłuczonego kamienia. (Ryc. 6, 3).

1. Ułamek trzywarstwowego grzebienia kościanego, łączonego poprzecznymi nitami. Oprawka zdobiona koncentrycznymi kółkami. (Ryc. 6, 5).

2) Stopiony paciorek z przezroczysto-kremowego szkła. (Ryc. 6, 4).

3) Żelazna sprzączka do pasa w kształcie wąskiego prostokąta. Omyłkowo podano ją wśród znalezisk luźnych. (Ryc. 21, 39).

4) Ułamek prostego noża żelaznego. (Brak obecnie w zbiorach).

5. Sprężynka i kołec zapinki brązowej. (Brak w zbiorach).

6. Gwóźdź żelazny z krótkim trzonem. (Brak w zbiorach).

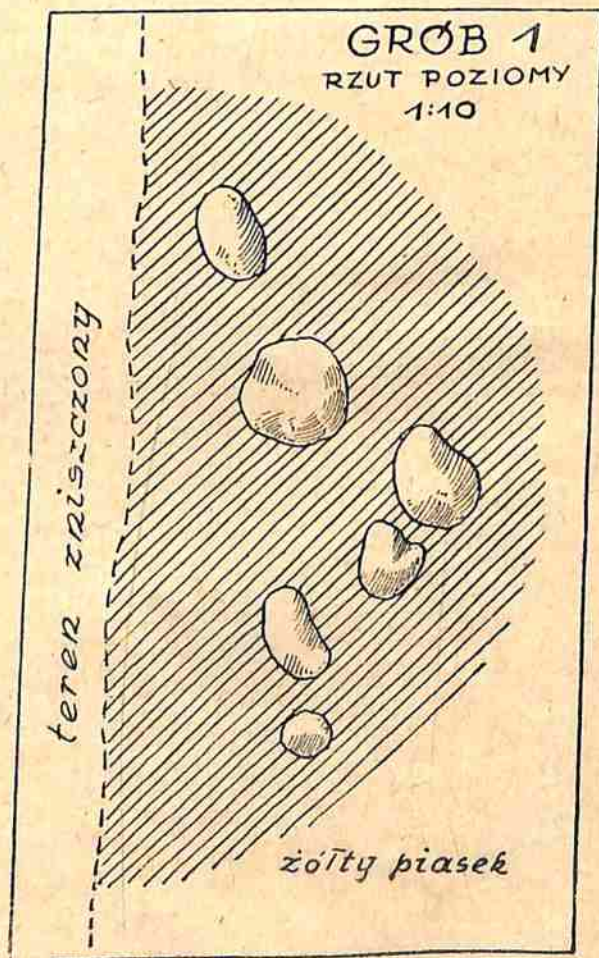
7. Kawalki stopionych przedmiotów brązowych. (Brak w zbiorach).

8. Pięć paciorków kuboktaedrycznych z niebieskiego szkła. (Brak w zbiorach).

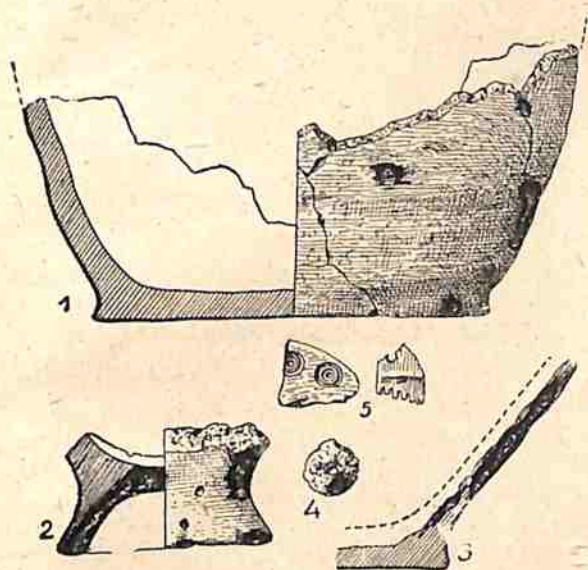
9. Spalone kości ludzkie i węgiel drzewny.

2. Grób popielnicowy obsypany szczątkami stosu.

Znajdował się nieco na pdn.wschód od grobu 1. Użyte w notatkach polowych określenie „grób jamowy” wskazuje na zachowanie się tylko jamy grobowej przy zupełnym zniszczeniu popielnicy i rozwleczeniu zawartości grobu. Zachowana część jamy pod 25 cm grubą warstwą przemieszaną miała ok. 0,8 m średn. i osiągała ok. 25 cm miąższości. W przekroju poprzecznym miała kształt nieckowaty i dolna jej część przesycona węglem drzewnym, odcinała się wyraźnie od jasno-żółtego piasku. Ułamki przepalonych naczyń, spalone kości ludzkie, węgiel drzewny i dary grobowe rozrzucone były wewnątrz jamy i w najbliższym sąsiedztwie. Ułamki dużego naczynia, które nie wykazują wtórnego przepalenia oraz duża ilość fragmentów wielu przystawek przemawiają za istnieniem grobu popielnicowego. (Ryc. 7). Zawartość: a) Ułamki jajowatego kształtu naczynia ze słabo wygiętym brzegiem. Wykonane z gliny o du-

Rys. 5. Sadowie, pow. ostrowski. Plan grobu 1. $\frac{1}{10}$ w. nat. — Fig. 5. Sadowie, distr. d'Ostrów. Plan de la tombe partiellement détruite no 1. $\frac{1}{10}$ gr. nat.

Ryc. 6. Sadowie, pow. ostrowski. Zawartość grobu 1. 1/2 w. nat. 1—3. Ułamki naczyń, 4. Paciorek szklany stopiony, 5. Ułamek grzebika kościanego. — Fig. 6. Sadowie, distr. d'Ostrów. 1—3. Fragments de vases, 4. Perle en verre, 5. Fragment de peigne en os. 1/2 gr. nat.

żej domieszce tłuczonego kamienia. Powierzchnia z lekka wygładzona, brunatno-szara. Wys. 28,0 cm, średn. dna 14,0 cm. (ryc. 8,1).

b) Ułamki większego naczynia o powierzchni szorstkiej zdobionej ornamentem paznokciowym. Gлина z domieszką drobno tłuczonego kamienia i piasku. (Ryc. 8, 4).

c) Ułamki kubka ze zwężającą się ku górze szyjką, oddzieloną od dolnej części naczynia, zdobionej ukośnie rytymi bruzdami i szeregiem poziomych nakłuc paznokciowych. Gлина z domieszką tłuczonego kamienia. Powierzchnia z lekka wygładzana, brunatna. Wys. 8,5 cm, śr. ok. 12,0 cm. (Ryc. 8,3).

d) Część szerokokotworowej czarki, toczonej na szybkoobrotowym krążku garncarskim, z pierścieniowatym dnem i dwoma poziomymi żeberkami. Gлина szlamowana z małą domieszką piasku, wypalona na kolor brunatno-żółty. Powierzchnia, pokryta jasno-brunatną warstwą glinki, pierwotnie była lśniąca. Wys. 5,8 cm, otwór 15,2 cm, dno 7,0 cm. (Ryc. 8,2).

e) Ułamki naczynia o esowatym profilu. Gлина z domieszką schudzącą. Powierzchnia gładzona, ceglasto-brunatna. (Ryc. 8, 8).

f) Ułamki brzegów, partii środkowych i den kilku naczyń o powierzchni gładzonej i szorstkiej, z większą lub mniejszą domieszką. (Ryc. 8, 5—8, 10—11).

1. Drobne ułamki zupełnie zniszczonego umbra żelaznego.

2. Taśmowaty przedmiot żel. o nieokreślonym przeznaczeniu. (Ryc. 8, 15).

3. Nit od umbra z krótkim trzonem i płaską, okrągłą główką. Długość 1,1 cm, średnica główki 2,0 cm. (Ryc. 8, 12).

4. Okucie brązowe, ze zgrubiałym karbowanym brzegiem i dwoma nitami. Wymiary: 1,5 × 1,25 cm. (Ryc. 8, 13).

5. Ułamek srebrnej zapinki z podwiniętą nóżką, zdobionej na kabłąku perełkowatym drucikiem. (Ryc. 8, 14).

6. Stopione paciorki z zielonego, seledynowego i mlecznego szkła. (Ryc. 8, 7).

7. Mały paciorek kuboktoedryczny z błękitnego szkła. Długość 0,65 cm. (Ryc. 8, 16).

Nie zachowały się natomiast następujące zabytki:

8. Brązowa sprzączka do pasa, 9. Nóż żelazny, 10. Złote kółeczko, podobne do kółek z grobu 3, 11. Ułamek grzebienia.

3. Grób popielnicowy obsypany szczątkami stosu.

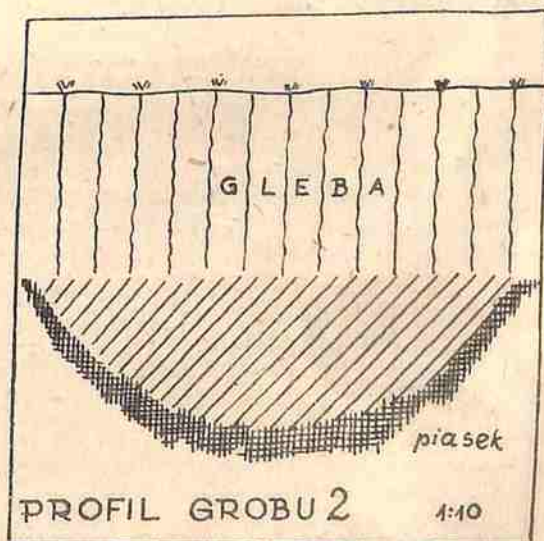
Na głęb. 30 cm przy kolistej jamie, wypełnionej resztkami stosu, pod dużym płaskim kamieniem stało naczynie z kośćmi. Na jego wierzchu leżał zgity miecz i nożyce, obok grot włóczni, umbo i reszta darów grobowych, z których część, m. in. złote kółka, znajdowała się w ciemno zabarwionej jamie. Do tego zespołu należy toporek żelazny znaleziony, w wyniku uszkodzenia grobu, wraz z ośką kamienną nieco na uboczu. (Ryc. 9).

Zawartość: a) Naczynie (popielnica) z zaokrąglonym załomem brzuśca powyżej połowy wysokości i wygiętym na zewnątrz, nieco zgrubiałym brzegiem o zaokrąglonej krawędzi. Nieco wyżej od największego wybrzuszenia znajduje się mały guzek, imitujący kolankowate uszko. Gлина z bardzo dużą zawartością tłuczonego kamienia i piasku. Powierzchnia szorstka, szarobrunatna. Wys. 34,2 cm, otwór 28,5 cm, średn. 31,5 cm, dno 16,5 cm. (Ryc. 10, 1).

b) Czarka ostro profilowana z półkulistym brzuścem. Gлина z domieszką piasku. Powierzchnia gładzona, szaro-brunatna. Przepalona. Wys. 5,4 cm, otwór 11,0 cm. (Ryc. 10, 3).

c) Część ostroprofilowanej czarki z zaokrąglonym brzuścem. Gлина z domieszką piasku. Powierzchnia gładzona, szaro-brunatna. Przepalona. Średn. otworu 18,0 cm, wys. zach. 8,0 cm. (Ryc. 10, 2).

d) Drobne ułamki około 5 naczyń (miseczek i czarerek), m. in. z ornamentem wykonanym kółkiem zębającym. (Ryc. 10, 7).

Ryc. 7. Sadowie, pow. ostrowski. Profil grobu 2. 1/10 w. nat. — Fig. 7. Sadowie, distr. d'Ostrów. Coupe de la tombe no 2. 1/10 gr. nat.

e) W pobliżu tego grobu znaleziono sporo ułamków przepalonych naczyń, pochodzących być może z zespołów zniszczonych. Wyróżnić można ułamki naczyń większych z gliny zawierającej domieszkę tłuczonego kamienia, zdobione ornamentem paznokciowym (ryc. 10,5) i rytych ukośnie bruzd (ryc. 10,11), ułamki naczyń o esowatym profilu o powierzchni gładzonej, czworoboczne w przekroju ucho kubka (ryc. 10,10), fragmenty naczyń profilowanych, puste wewnątrz nóżki czarek (ryc. 10,20—21), ułamki dwóch naczyń toczonych, z tych jedno zdobione gładzonymi pasmami (ryc. 10,8).

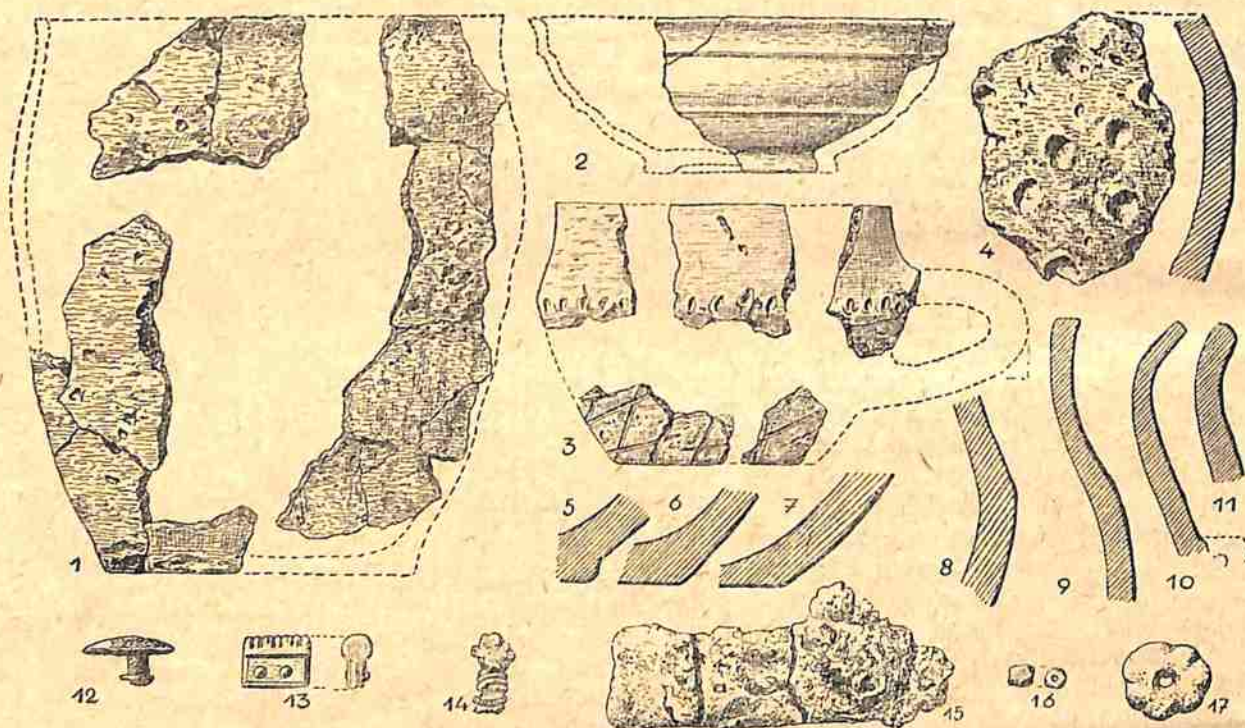
1. Rytualnie zwinięty, długi, jednosieczny miecz żelazny z wyodrębnionym kolcem dla rękojeści, za-

5. Silnie uszkodzony żelazny grot strzały. Dług. zach. 8,0 cm, szer. 1,8 cm. (Ryc. 11,1).

6. Uszkodzony prosty nóż żel. z szerokim kolcem dla rękojeści, słabo wyodrębnionym od ostrza. Dług. zach. 12,0 cm. (Ryc. 11,2).

7. Nożyce kabłąkowe z długimi zdobionymi profilowaniem ramionami. Rytualnie zgięte. Dług. 20,7 cm, dług. ostrzy 7,0 cm, szer. kabłąka 2,4 cm. (Ryc. 11,10).

8. Trzy kółeczka wykonane ze złotego drutu. Dwa uformowane jednakowo: kolisto zgięty pręt z końcami spiralnie nawiniętymi, trzecie mniejsze było w całości spiralnie owinięte. Średn. 1,2—1,5 cm. (Ryc. 11,7—9).

Ryc. 8. Sadowie, pow. ostrowski. Zawartość grobu 2. 1—4. Ułamki naczyń, 5—11. Profile ułamków naczyń. 12. Nit żelazny, 13. Skuwka brąz., 14. Ułamek zapinki brąz. zdobionej srebrnymi drucikami, 15. Fragment żel., 16—17. Paciorki szklane. $\frac{1}{2}$ w. n. — Fig. 8. Sadowie, distr. d'Ostrów. Contenu de la tombe no 2. 1—4. Fragments de vases, 5—11. Profils de fragments de vases, 12. Rivet en fer, 13. Ferrure en bronze, 15. Fragment de fer, 16—17. Perles en verre. $\frac{1}{2}$ gr. nat.

kończonym soczewkowatą gałką. Głownia zwężona ku dołowi. Dług. 92,0 cm, dług. głowni 80,0 cm, najw. szer. 5,5 cm. (Ryc. 11,4).

2. Półkuliste umbo żel. z przewężonym, niskim kołnierzem. Silnie uszkodzone. Wys. 6,2 cm, średn. 15,7 cm, szer. brzegu 2,1 cm. (Ryc. 11,6).

3. Ułamki szerokiego imacza żel. do tarczy. Uchwyt w przekroju daszkowaty, końce trapezowato rozszerzone. (Ryc. 11,5).

4. Toporek żelazny z szerokim, półkolistym ostrzem, okrągłym otworem i wyraźnie wyodrębnionym, wąskim obuchem. Dług. 13,5 cm, szer. ostrza 7,0 cm, średn. otworu 2,8 cm, średn. tulei 3,0 cm. (Ryc. 11,3). Toporek znajdował się w bliskim sąsiedztwie nieuszkodzonej części grobu, który jest typowym grobem wojownika, można więc toporek odnieść z pewnością do tego

9. Duża ilość nieforemnej masy szklanej koloru jasno-zielonego, pochodząca ze stopionej czarki.

10. Ułamki stopionego naczynia brązowego.

11. Nieokreślony fragment żelazny.

12. Nie wiadomo, czy znalezione w pobliżu stopione paciorki z seledynowego, błękitnego i przezroczystego szkła oraz niebieski paciorek kubooktaedryczny (ryc. 11,11) odnieść należy do tego grobu czy do zniszczonych. Do inwentarza tego grobu należy duża ilość spalonych kości ludzkich i węgla drzewnego oraz oślepka kamienna (obecnie brak w zbiorach).

4. Grób popielnicowy obsypany szczątkami stosu został odkryty w odległości 5,4 m na pdn.-wschodnim narożniku wykopu przy mogile XV. Górna krawędź urny znajdowała się na głęb. 15 cm. Obok niej w kierunku pdn. leżały rytualnie

zgięte nożyce. Wewnątrz naczynia, przykrytego małą, odwróconą dnem do góry czarką złożone były dary grobowe. (Ryc. 12).

Zawartość: a) Niskie, szerokootworowe naczynie (popielnica) z wyraźnym załomem powyżej $\frac{2}{3}$ wysokości i wygiętym brzegiem z nieco zgrubiałą krawędzią. Na załomie przedzielony pionowo guzek. Głina ze słabą domieszką drobnoziarnistego piasku. Z powodu uszkodzenia naczynia nie można rozróżnić czy przedzielonych guzków było więcej. Powierzchnia wygładzana, nieco szorstka, żółtawobrunatna. Wys. 20,5 cm, otwór 28,0 cm, średn. 32,0 cm, dno 14,0—15,0 cm. (Ryc. 13, 11).

b) Głęboka miska z nieco przewężoną szyjką i wygiętym na zewnątrz brzegiem. Głina z domieszką piasku i tłuczonego kamienia. Powierzchnia wygładzana i czerniona. Wys. 6,5 cm, otwór 13,0 cm, dno 8,0 cm. (Ryc. 13, 10).

c) Kilka skorup należących do większych naczyń; glina zawiera znaczną domieszkę schudzającą. Powierz-

2. Żelazny grot włóczni z krótką facetowaną (dwunastoboczną) tulejką. Rytualnie zgięty. Dług. ok. 16,0 cm. (Brak w zbiorach).

3. Cztery żelazne groty strzał z niedokutymi tulejkami. Trzy posiadają liściowate, szerokie ostrza z lekkim zgrubieniem zamiast żeberka. Dług. od 11,2 cm do 15,8 cm, najw. szer. ostrza od 2,1 cm do 3,8 cm. (Ryc. 13, 2—5).

4. Ułamki rógowego lub kościanego grzebienia trójwarstwowego, łączonego poprzecznymi nitami żelaznymi. (Ryc. 13, 8).

5) Bryłki stopionego brązu i blaszki należące do zniszczonego naczynia brązowego ze zgrubiałą krawędzią, karbowaną od strony zewnętrznej. (Ryc. 13, 6). Są to zapewne resztki misy z ruchomymi uchwyty i śladami naprawy, której dalsze fragmenty zaliczono w czasie badań w terenie do znalezisk luźnych (por. ryc. 21, 7 i 9).

6. Kawałki szkła, pochodzące ze stopionego naczynia.

7) Kółko z drutu złotego, wykonane podobnie jak dwa większe okazy z grobu 3. (Ryc. 13, 9).

8. Żelazny wisior wiaderkowaty z odłamanym kabłączkiem. Wys. 0,9 cm, średn. 0,9 cm. (Ryc. 13, 7). Przynależność tego zabytku do powyższego zespołu jest wątpliwa.

9. Nieokreślony fragment żelazny.

10. Duża ilość spalonych kości ludzkich i węgiel drzewny z resztek stosu ciałopalnego.

5. Grób zupełnie zniszczony.

Dokumentacja tego zespołu zaginęła, przypuszczając jednak należy, że był to podobnie jak inne groby popielnicowy, obsypany szczątkami stosu.

Zawartość: 1. Ułamki zupełnie zniszczonej zapinki żelaznej. (Brak w zbiorach).

2. Szydło lub igła żelazna. (Brak w zbiorach).

3. Dwa ogniwa łańcuszka brązowego. Dług. ogniwek 2,0 i 2,2 cm. (Ryc. 14, 4).

4) Dwa jednakowe silnie uszkodzone wisioriki wiaderkowate o poziomo żebrowanych ściankach. Średn. 1,0 cm. (Ryc. 14, 2, 3).

5. Ułamki stopionych ozdób brązowych.

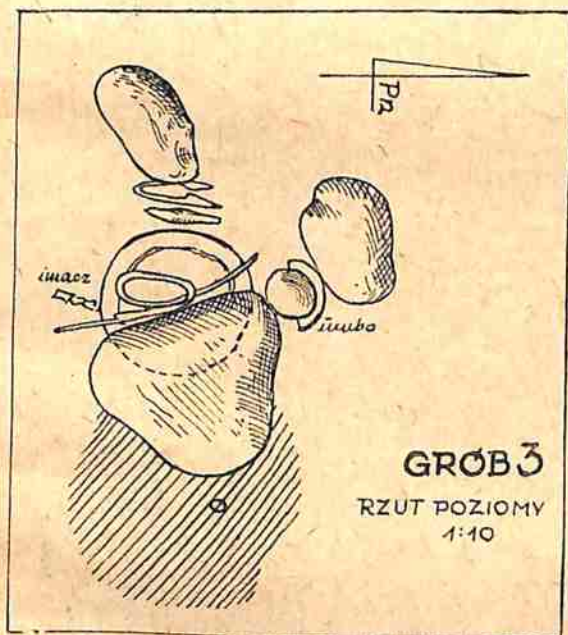
6. Płaskokulisty paciorek z zielonego szkła. Średn. 1,0 cm. (Ryc. 14, 1).

7. Stopione paciorki z zielonego, seledynowego i białawego szkła.

8. Dwustożkowy pręślik gliniany z szerokimi wgłębieniami przy otworze. Przepalony i uszkodzony. Wys. 1,7 cm, średn. 4,0 cm. (Ryc. 14, 5).

9. W pobliżu grobu znajdował się płaski, soczewkowaty w przekroju krążek z otworem w środku, z drobnokrystalicznego (szaroniebieskiego) piaskowca o bardzo starannie gładzonej powierzchni. W otworze tkwił gwoździć brązowy, z płasko rozklepaną główką i zagiętym końcem. Trzon gwoźdźnia był owinięty jednym zwojem drucika brązowego. (Ryc. 14, 6). Nie można stwierdzić, czy gwoździć ten znajdował się pierwotnie w otworze czy też został tam wsunięty później i jakie było przeznaczenie krążka. Wątpliwa jest również przynależność tego zabytku do grobu 5. Średn. krążka 6,3 cm, wys. 11,0 cm.

6. Grób popielnicowy obsypany szczątkami stosu. Zupełnie zgnieciona popiel-

Ryc. 9. Sadowie, pow. ostrowski. Plan grobu 3. $\frac{1}{10}$ w. nat. — Fig. 9. Sadowie, distr. d'Ostrów. Plan de la tombe no 3. $\frac{1}{10}$ gr. nat.

chnia skorup chropowata, żółtobrunatna. Pochodzą prawdopodobnie z pobliskich grobów zniszczonych.

1. Nożyce z bardzo szerokim kabłąkiem i równie szerokimi ostrzami, które po obu stronach grzbietu zdobione są małymi łukami, wybijanymi tłoczkiem. Przejście ostrzy w ramiona zaznaczone poprzeczną bruzdą i szeregiem dołeczków a na wewnętrznej stronie ramion widoczne nacięcia. Dług. zach. 29,5 cm, dł. ostrza 14,0 cm, szer. 3,0 cm, szer. kabłąka 4,8 cm. Pierwotnie były rytualnie pogięte, obecny kształt przywrócono (w okresie okupacji) — podczas konserwacji. (Ryc. 13, 1).

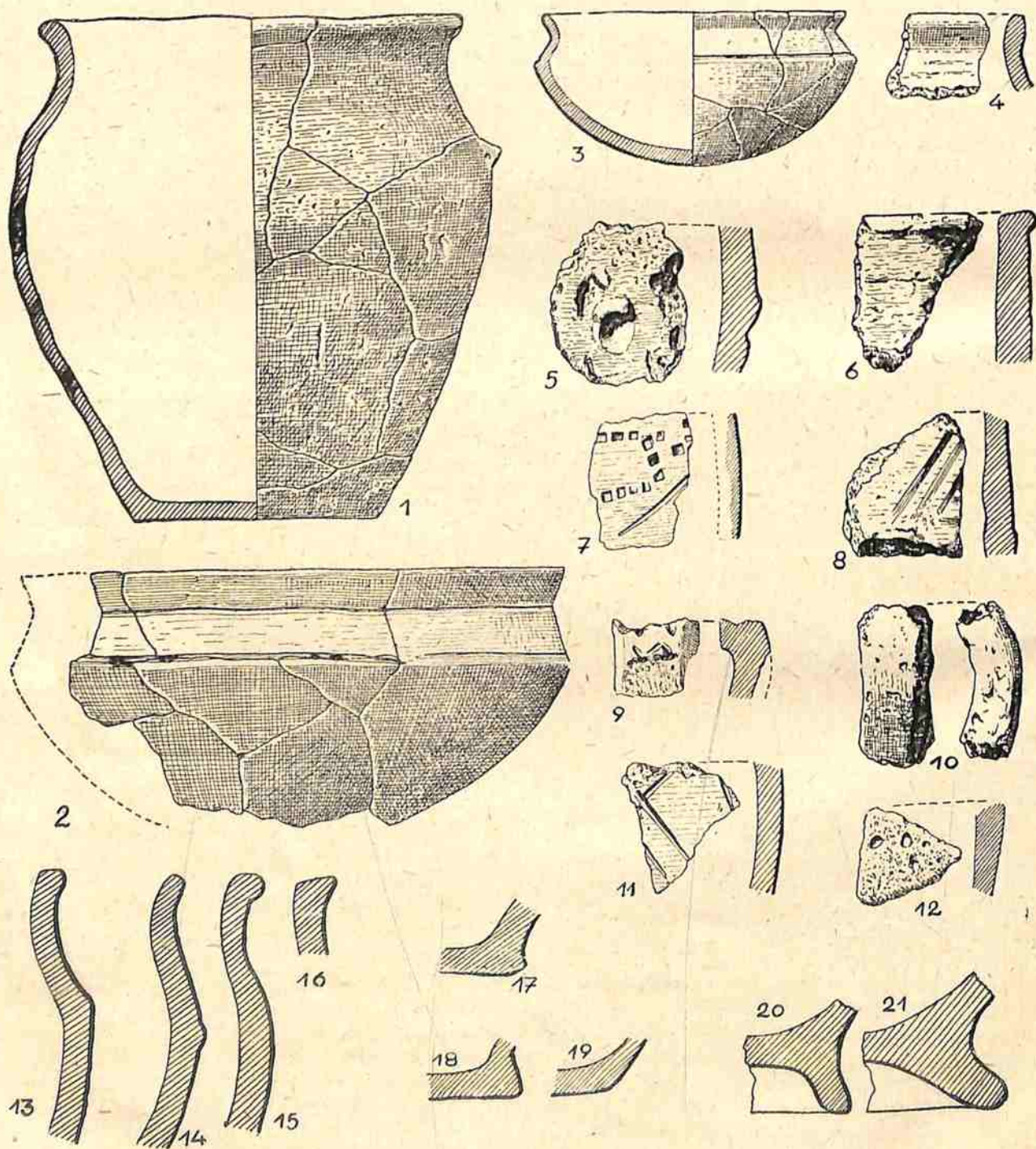
nica, wypełniona czarną ziemią, spalonymi kośćmi i darami grobowymi, stała w jamie ciemno zabarwionej, nad którą leżały kamienie. Obok popielnicy znajdowała się mała czarka oraz nóż żelazny. Umbo i grot włócznie zalegały nad naczyniem. (Ryc. 15).

Za wartość: a) Popielnica o esowatym profilu, wykonana z gliny zawierającej domieszkę schudzającą w postaci drobno tłuczonego kamienia i piasku. Powierzchnia żółtobrunatna, obmazywana i szorstka, zdobiona z rzadka ornamentem paznokeiowym; powyżej załomu staranniej wygładzona. Wys. 28,0 cm, otwór 26,6 cm, średn. 28,8 cm, dno 14,5 cm. (Ryc. 16, 1).

b) Profilowana czarka z częściowo cylindryczną szyjką, półkulistym brzusem i zgrubiałą, wygiętą na zewnątrz krawędzią. Na załomie zdobiny wyciśnięte sprężynką zapinki. Dno pierścieniowate. Gлина posiada słabą domieszkę schudzającą. Powierzchnia gładzona, szarobrunatna. Wys. 8,4 cm, otwór 11,2 cm, średn. 12,8 cm, dno 7,0 cm. (Ryc. 16, 2).

c) Ułamek brzegu profilowanej czarki albo czarki z brzusem półkulistym. Przepalony. (Ryc. 16, 3).

1. Umbo żelazne z kopulasto wykutą częścią środkową i niskim kołnierzem przechodzącym łagodnie w szeroki brzeg. Od strony wewnętrznej na brzegu doskonale widoczne ślady wykuwania. Przymocowane

Ryc. 10. Sadowie, pow. ostrowski. Ceramika z grobu 3. 1. Popielnica, 2. Przystawka, 3—21. Ułamki naczyń. $\frac{2}{3}$ w. n. — Fig. 10. Sadowie, distr. d'Ostrów. 1. Urne, 2. Vase rituel, 3—21. Fragments de vases de la tombe no 3. $\frac{2}{3}$ gr. nat.

były trzema parami nitów z półkulistymi główkami. Wys. 7,2 cm, średn. 16,5 cm, szer. brzegu ok. 3,0 cm. Grub. tarczy w miejscu umocowania umba, sądząc na podstawie zagięć nitów wynosiła 1,1 cm. (Ryc. 16, 8).

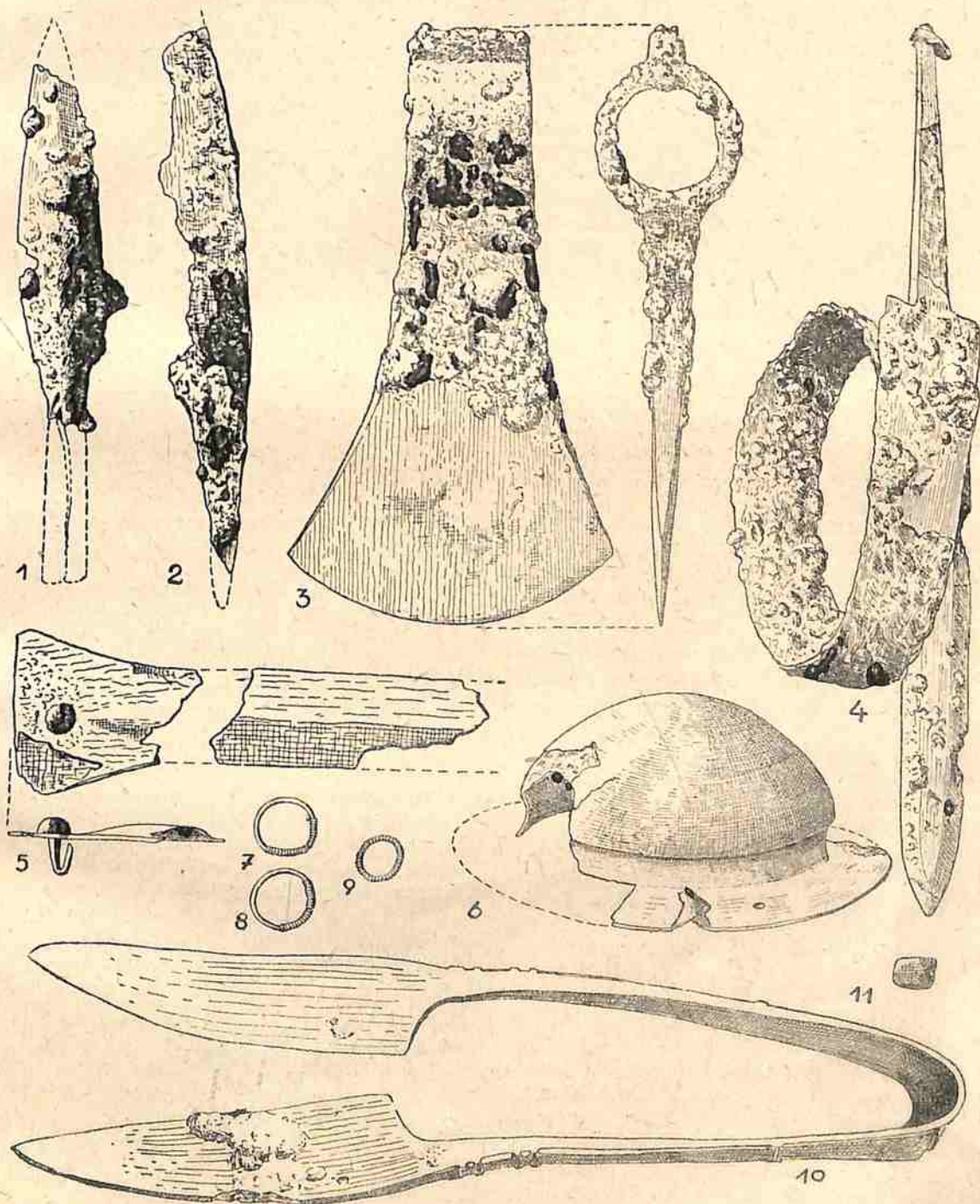
2. Żelazny grot włóczni z ostrzem półkolisto zakończonym przy nasadzie krótkiej, facetowanej (12-bocznej), zaopatrzonej w poprzeczny nit tulei. Przekrój ostrza daszkowaty. Dług. 25,2 cm, najw. szer. 4,0 cm,

dług. tulei 5, 3 cm, średn. tulei przy wlocie 2,1 cm. (Ryc. 6, 10).

3. Imacz żelazny. (Brak w zbiorach).

4. Prosty nóż żel. z szerokim ostrzem i kolcem dla rękojeści obustronnie wyodrębnionym. Dług. ok. 11,5 cm. (Ryc. 16, 7).

5. Żelazne nożyce kabłąkowe z krótkimi i szerokimi ostrzami. Kabłąk przechodzi w okrągłe w przekroju

Ryc. 11. Sadowie, pow. ostrowski. Zabytki żelazne (1—6 i 10), złote (7—9) i szklane (11) z grobu 3. 1. Grot oszczepu, 2. Nóż, 3. Toporek, 4. Miecz, 5. Imacz, 6. Umbo, 7—9. Kółka złote, 10. Nożyce, 11. Paciorek. $\frac{2}{3}$ w. n. — Fig. 11. Sadowie, distr. d'Ostrów. Objets en fer (1—6 et 10), en or (7—9) et en verre (11) de la tombe no 3. 1. Pointe de lance, 2. Couteau, 3. Hache, 4. Épée, 5. Poignée de bouclier, 6. Umbo, 7—9. Anneaux en or, 10. Ciseaux, 11. Perle. $\frac{2}{3}$ gr. nat.

ramiona i oddzielony jest od nich profilowanym zgrubieniem. Dług. 22,5 cm, dług. ostrzy 9,3 cm, szer. ostrzy 2,6 cm, szer. kabłąka 2,8 cm. (Ryc. 16, 9).

6. Gwóźdź żelazny z płaską główką i odłamanym końcem. Dług. zach. 5,5. (Ryc. 16, 6).

7. Brązowa sprzączka do pasa złożona z półowalnej ramy, profilowanej przy nasadzie osi oraz profilowanego kolca. Wymiary: 4,8×2,3 cm. (Ryc. 16, 5).

8. Kawałek stopionego nieokreślonego przedmiotu brązowego.

7. Grób popielnicowy obsypany szczątkami stosu. Planiki grobu nie zachowały się. Sądząc po wyposażeniu był to męski grób popielnicowy z resztkami stosu.

Zawartość: a) Ułamki w przybliżeniu beczułkowatego dużego kubka z czworobocznym w przekroju uchem. Gлина z dużą domieszką tłuczonego kamienia. Powierzchnia mimo wygładzenia szorstka, poniżej słabego załomu zdobiona ornamentem paznokciowym, szarobrunatna. Naczynie nie uległo zdaje się wtórnemu wypaleniu. Wymiary po zrekonstruowaniu: wys. 11,0 cm, otwór 12,2 cm, średn. 15,2 cm, dno ok. 6,0 cm. (Ryc. 17, 2).

b) Ułamki naczyńia dwustożkowego z silnie wygiętym na zewnątrz brzegiem o zgrubiałej krawędzi. Brzeg oddzielony od reszty naczyńia dwiema głębokimi bruzdami. Gлина z drobną domieszką schudzającą. Powierzchnia starannie wygładzona, ciemno i jasno-brunatna; zdobiona powyżej załomu na przemian ukośnymi, słabo rytymi, raczej wygładzanymi liniami, tworzącymi siatkę. (Ryc. 17, 1).

c) Ułamki kilku naczyń, m. in. krawędź popielnicy (ryc. 17, 6), fragment kubka (?) zdobiony ornamentem paznokciowym (ryc. 17, 3) oraz ułamki profilowanych czarek (ryc. 17, 4—5). Oprócz skorup przedstawionych na ryc. 17, 1 i 6 wszystkie inne silnie przepalone.

1. Mały, wąski żel. grot oszczepu z długą tulejką. Przekrój ostrza daszkowaty. Dług. 14,2 cm, dług. tulei 6,3 cm, szer. ostrza 2,0 cm. (Ryc. 17, 7).

2. Ułamek grotu strzały żel. (koniec tulei). Dług. 3,0 cm, średn. 1,1 cm. (Ryc. 17, 8).

3. Drobnie ułamki brzegu i kołnierza umbra żel. z wyraźnymi śladami kucia.

4. Szeroki o łukowatym przekroju imacz żel. z nieco rozszerzonymi końcami i czworobocznymi otworami dla nitów. Dług. 16,5 cm, szer. 3,3 cm. (Ryc. 17, 9).

5. Stopiony fragment brązowy.

6. Spalone kości ludzkie i węgiel drzewny.

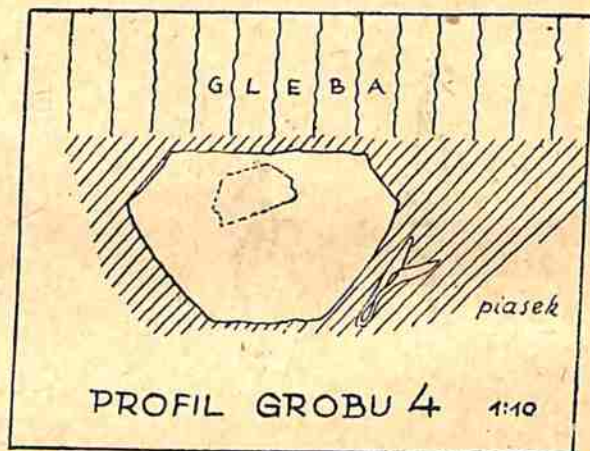
Zabytki z grobów zniszczonych.

W pobliżu wyżej opisanych grobów zebrano na powierzchni zabytki pochodzące ze zniszczonych zespołów. Świadczą one o istnieniu w tym miejscu większej ilości podobnych pochówków. Obok ceramiki (fragmentów popielnic i przystawek), spalonych kości ludzkich i węgla drzewnego znaleziono liczne zabytki z metalu, szkła, emalii, kamienia i gliny.

Ceramika.

Zebrane z powierzchni skorupy podzielić należy według techniki wykonania na naczynia lepiące ręcznie i naczynia toczone na szybkoobrotowym krążku garncarskim.

Ułamki naczyń wykonane z wolnej ręki stanowią w całości materiału ceramicznego wybitną większość. Spośród nich wyróżniają się fragmenty dużych naczyń, wykonanych z gliny zawierającej domieszkę tłuczonego kamienia i piasku. Ułamki nie wykazujące śladów wtórnego przepalenia należały do zniszczonych popielnic. Przeważająca większość skorup przynależy do różnego rodzaju czarek, pucharków, kubków itp. Powierzchnia pierwszych jest szorstka, ornament ogranicza się do dołków, wykonanych paznokciem i ukośnych, głęboko rytých bruzd oraz w kilku wypadkach — plastycznych guzków. Na jednym z ułamków występuje nieudolna linia falista (ryc. 18, 6). Bardziej zróżnicowane są wątki zdobnicze mniejszych naczyń. Obok różnie karbowanych listw, grup żłob-

Ryc. 12. Sadowie, pow. ostrowski. Profil grobu 4. 1/10 w. n. — Fig. 12. Sadowie, distr. d'Ostrów. Coupe de la tombe no 4. 1/10 gr. nat.

ków ukośnych również występuje ornament wykonany przy pomocy kółka zębatego (ryc. 18, 37). Na jednej z wypaczonych w ogniu czarek z pierścieniowatym dnem powierzchnia zdobiona jest łączonymi łukami na kształt rybiej łuski (ryc. 18, 33), a przy zdobieniu naczyńia nie zapomniano nawet o uszkach (ryc. 18, 36). Powierzchnia mniejszych naczyń w większości jest starannie wygładzona, przeważnie brunatna, szara lub czerwona i wykazuje ślady wtórnego przepalenia. Spośród wszystkich skorup udało się zrekonstruować małe, cylindryczne naczynie z trzema symetrycznie rozmieszczonymi pionowymi guzkami. Gлина zawierała dużą domieszkę piasku, na skutek czego powierzchnia jest szorstka. Wys. 4,0 cm, średn. 5,7 cm. (Ryc. 18, 5).

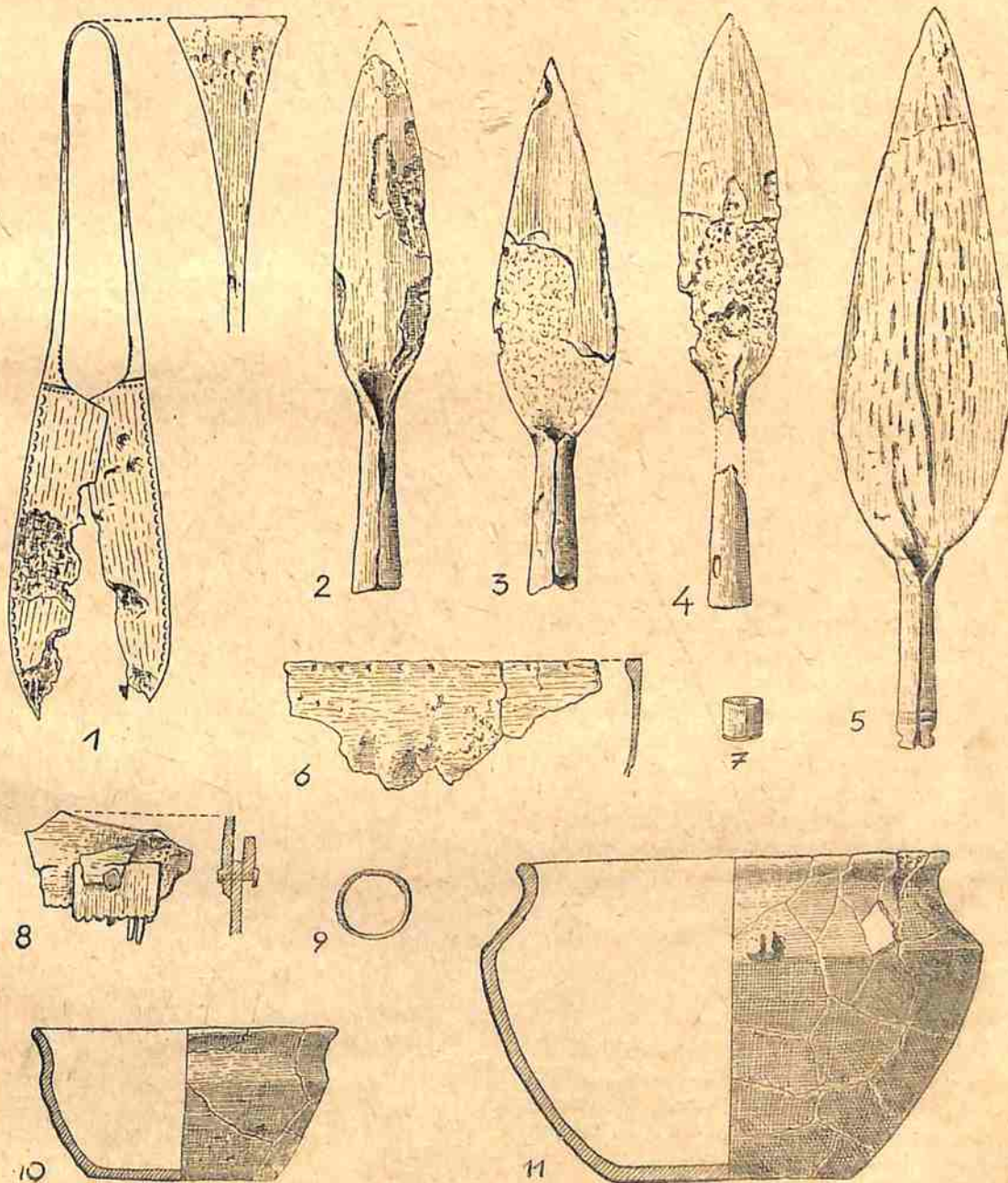
Z zebranych ułamków naczyń toczonych wynika, że należą one do 10—12 okazów. Kilkanaście skorup pochodzi od jednego większego naczynia o dwustożkowatym kształcie, posiadającego zgrubiały, wychylony na zewnątrz brzeg i wyodrębnione dno o średn. 12,5 cm. Powyżej załomu zdobione jest wygładzanymi pasemkami, tworzącymi prostokątne pola z zaznaczonymi przekątnymi. Gлина zawiera domieszkę bardzo drobnego piasku. (Ryc. 20, 1). Pozostałe skorupy należą do naczyń różnego kształtu: szerokootworowych, dwustożkowatych, czarek i miseczek o płas-

kim lub wklęsłym dnie. Dwa naczynia posiadały brzeg o kształcie szerokiej, poziomej listwy, tak że w przekroju przypominają literę T. Masa ceramiczna użyta do wyrobu tych naczyń jest delikatna, pozbawiona domieszki schudzającej i tylko naczynia o większej objętości zawierają słabą przymieszkę drobnego piasku. Kolor powierzchni zazwyczaj jest szary i przechodzi w jasno-brunatny albo kremowoczerwony. Nie jest to zabarwienie pierwotne, gdyż wszystkie ułamki wykazują w mniejszym lub większym stopniu ślady wtórnego przepalenia. (Ryc. 20, 2—18).

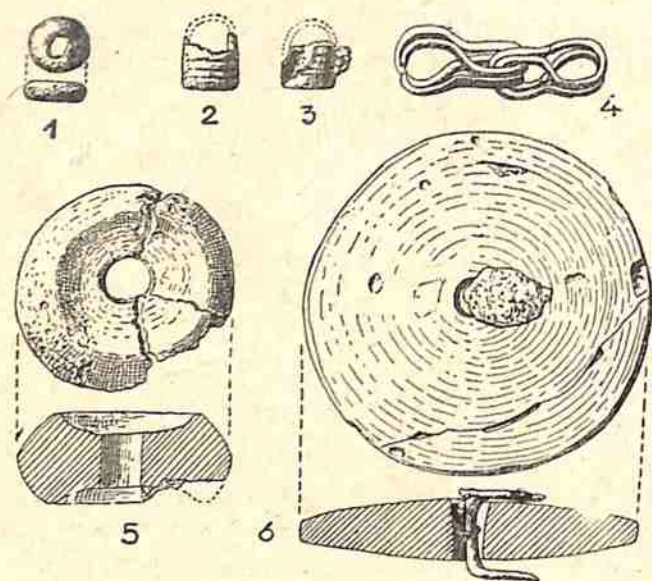
Przedmioty metalowe.

1. Część półkulistego umba z przewężonym kołnierzem i bardzo szerokim brzegiem. Do tarczy było przymocowane trzema symetrycznie rozmieszczonymi nitami o płaskich, małych główkach. Od strony wewnętrznej widoczne ślady wykuwania. Wys. zach. ok. 6,5 cm, średn. ok. 18,5 cm, szer. brzegu 4,0 cm. Ryc. 21, 1).

2. Żel. okucie w kształcie zwężającej się, niedokutej tulejki, zakończonej dwustożkowym guzem. Dług. 7,2 cm, śr. tulei 1,1 cm, śr. guzka 1,0 cm. (Ryc. 21, 2).

Ryc. 13. Sadowie, pow. ostrowski. Zawartość grobu 4. 1. Nożyce żel., 2—5. Żel. groty strzał i oszczepu, 6. Ułamek naczynia brąz., 7. Żel. wisorek wiaderkowaty, 8. Ułamek grzebienia kościanego, 9. Kółko złote, 10—11. Popielnica z przystawką. $\frac{2}{3}$ w. n. — Fig. 13. Sadowie, distr. d'Ostrów. 1. Ciseau en fer, 2—5. Pointes de flèche et de lance, 6. Fragment de vase en bronze, 7. Pendeloque en fer en forme de petit seau, 8. Fragment de peigne en os, 9. Anneau en or, 10—11. Urne et vase rituel. $\frac{2}{3}$ gr. nat.

Ryc. 14. Sadowie, pow. ostrowski. Zawartość grobu 5. 1. Paciorek szklany, 2—3. Żel. wisiorki wiaderkowate, 4. Część łańcuszka brąz., 5. Przęślik glin., 6. Przęślik kamienny i nit żel. $\frac{2}{3}$ w. n. — Fig. 14. Sadowie, distr. d'Ostrów. Contenu de la tombe no 5. 1. Perle en verre, 2—3. Pendeloques en fer en forme de petit seau, 4. Fragment de chaîne en bronze, 5. Fusaïole en argile, 6. Fusaïole en pierre avec rivet en fer. $\frac{2}{3}$ gr. nat.

3. Nóż żel. z długim, obu stronie wyodrębnionym kolcem dla rękojeści. Uszkodzony przez rdzę. Dług. 13,7 cm. (Ryc. 21, 3).

4. Krótki nożyk żel. z łukowato wygiętym grzbietem. Kolec dla rękojeści odłamany. Dług. zach. 6,5 cm, szer. ostrza 1,6 cm. (Ryc. 21, 4).

5. Dwa szydła żel. z okrągłą w przekroju częścią pracującą i czworobocznym kolcem dla rękojeści. Oba nieco uszkodzone. Dł. 9,5 i 8,3 cm. (Ryc. 21, 5—6).

6. Pięć nitów żel. z krótkimi zagiętymi trzonami i półkulistymi płaskimi główkami. (Ryc. 21, 10—12).

7. Trzy nity brązowe z półkulistymi główkami o średn. 0,9—1,3 cm. (Ryc. 21, 19—20).

8. Taśmowaty przedmiot żel. (okucie ?) (ryc. 21, 8) i mały uchwyt brązowy (ryc. 21, 21). Ponadto znaleziono jeszcze skuwkę brąz. i żel. (Brak w zbiorach).

9. Częściowo zniszczona w ogniu półowalna rama sprzączki brąz. Wymiary: 4,0×3,0 cm. (Ryc. 21, 30).

10. Fragment stopionej sprzączki brąz. z częściowo zachowanym kolcem. (Ryc. 21, 27).

11. Mała, półowalna, uszkodzona sprzączka żel. do pasa. Wym. 2,5×2,0 cm. (Ryc. 21, 28).

12. Silnie uszkodzona, półowalna rama żel. sprzączki do pasa. Wym. 3,5×3,8 cm. (Ryc. 21, 29).

13. Wąska, żel. sprzączka do pasa z taśmowatym kolcem. Wymiary: 6,5×3,0 cm. Ryc. 21, 39). Okaz ten należy do wyposażenia grobu nr 1.

14. Większa ilość nieforemnych brył stopionego brązu, pogiętych i nadtopionych blaszek, należących do stopionego zupełnie naczynia. Najlepiej zachował się czworoboczny kawałek blachy z nitami w rogach, którym załatane było uszkodzenie na brzegu naczynia (ryc. 21, 7). Z zachowanego ułamka ucha z esowatymi końcami można wnosić, że była to misa. (Ryc. 21, 9).

15. Ułamki czterech brązowych zapinek jednoczłonowych z czterema zwojami sprężynki i górną cięciwą. (Ryc. 21, 24—26).

16. Część zapinki brązowej z łukowatym kabłąkiem i rozszerzoną nóżką. Dług. zach. 5,5 cm. (Ryc. 21, 23).

17. Uszkodzona zapinka żel. z podwiniętą nóżką i czterozwojową sprężynką z górną cięciwą. Kabłąk w przekroju okrągły. Dł. ok. 6,0 cm. (Ryc. 21, 22).

18. Duży, beczułkowatego kształtu żel. wisiorek wiaderkowaty z dwoma przewężeniami. Wys. bez kabłąka: 2,2 cm, średn. 2,3 cm. (Ryc. 21, 38).

19. Tarczowaty wisiorek wykonany z wypukło wyklepanej blaszki żel. i wybitymi od wewnątrz przy pomocy tłoczka guzkami i otworem do zawieszenia. Średnica 2,3—2,5 cm. (Ryc. 21, 32).

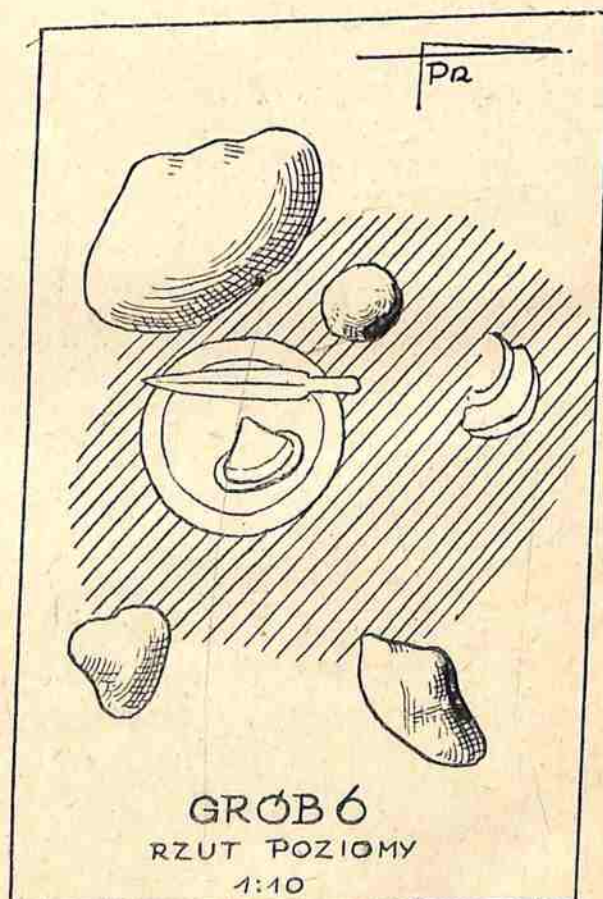
20. Ułamki drucików brąz. (Ryc. 21, 13—15).

21. Trzy złote kółka, podobne do znalezionych w grobach. (Obecnie brak w zbiorach). Czwarty okaz, również luźno znaleziony, zatrzymał przypadkowy znalazca.

Przedmioty ze szkła.

1. Bryły jasno-zielonego szkła, pochodzące ze stopionego naczynia oraz drobniejsze stopy paciorków ze szkła ciemno i jasno-zielonego, seledynowego, białego i bezbarwnego.

2. Częściowo stopiony wisiorek z zielonkawego szkła, nawleczony na związany drucik brązowy. (Ryc. 21, 31).

Ryc. 15. Sadowie, pow. ostrowski. Plan grobu 6. 1:10 w. nat. — Fig. 15. Sadowie, distr. d'Ostrów. Plan de la tombe no 6. $\frac{1}{10}$ gr. nat.

3. Cztery kubektoedryczne paciorki z błękitnego szkła i dwa kawałki podobnego stopionego szkła. Dług. paciorków: 0,7—1,2 cm. (Ryc. 21, 37).

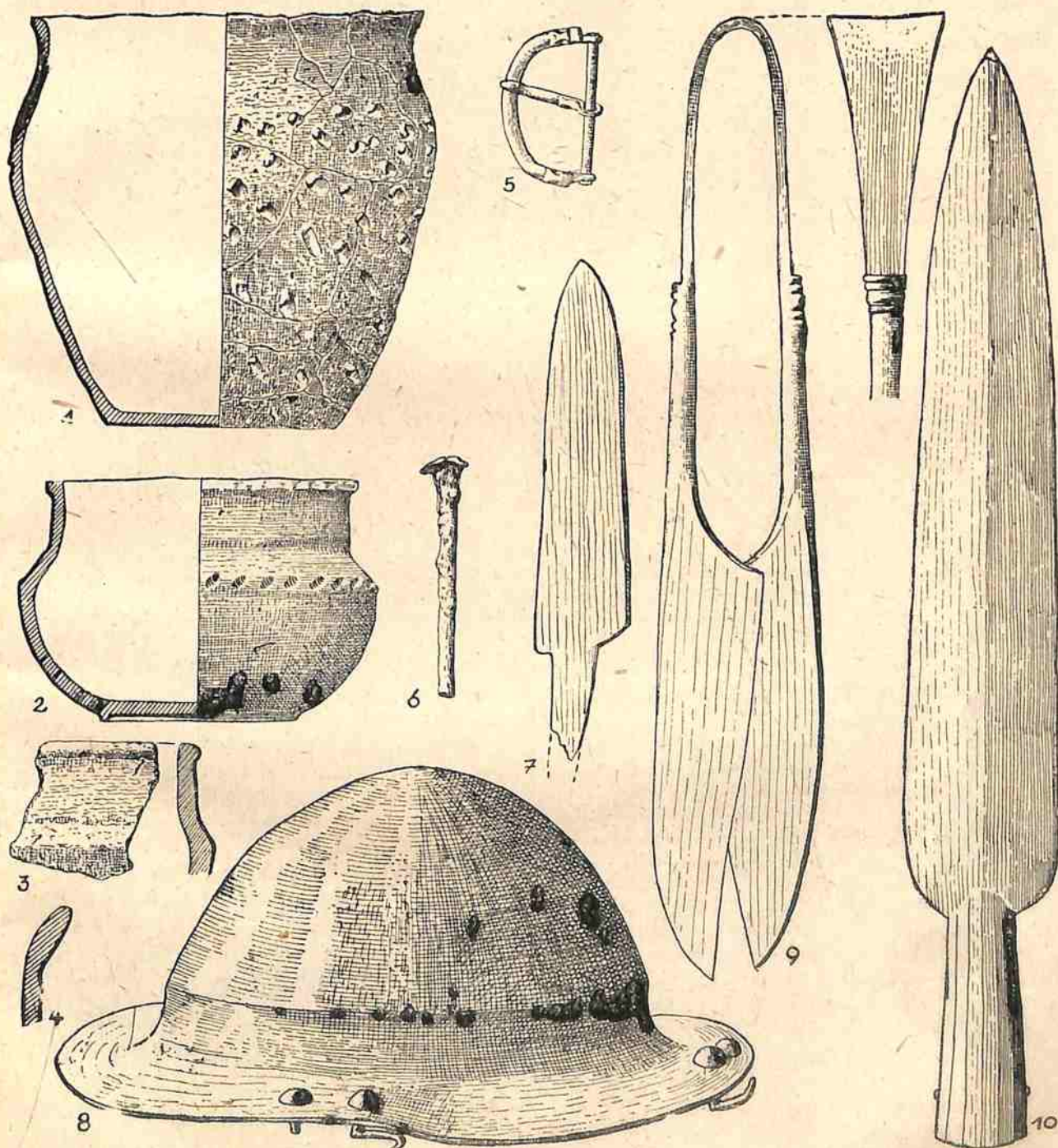
4. Pięć kamyków do gry. Pierwszy, płasko-wypukły wykonany jest z niezwykle silnie opalizującego szkła; wym. 2,2×2,6 cm (ryc. 21, 33). Kamyk z seledynowego szkła (ryc. 21, 34) i trzy ostatnie z zielonociemnego (ryc. 21, 35) są zniekształcone w ogniu.

5. Mały ułamek płytki szklanej z wyraźnym, celowym retuszem na krawędzi. (Ryc. 21, 16).

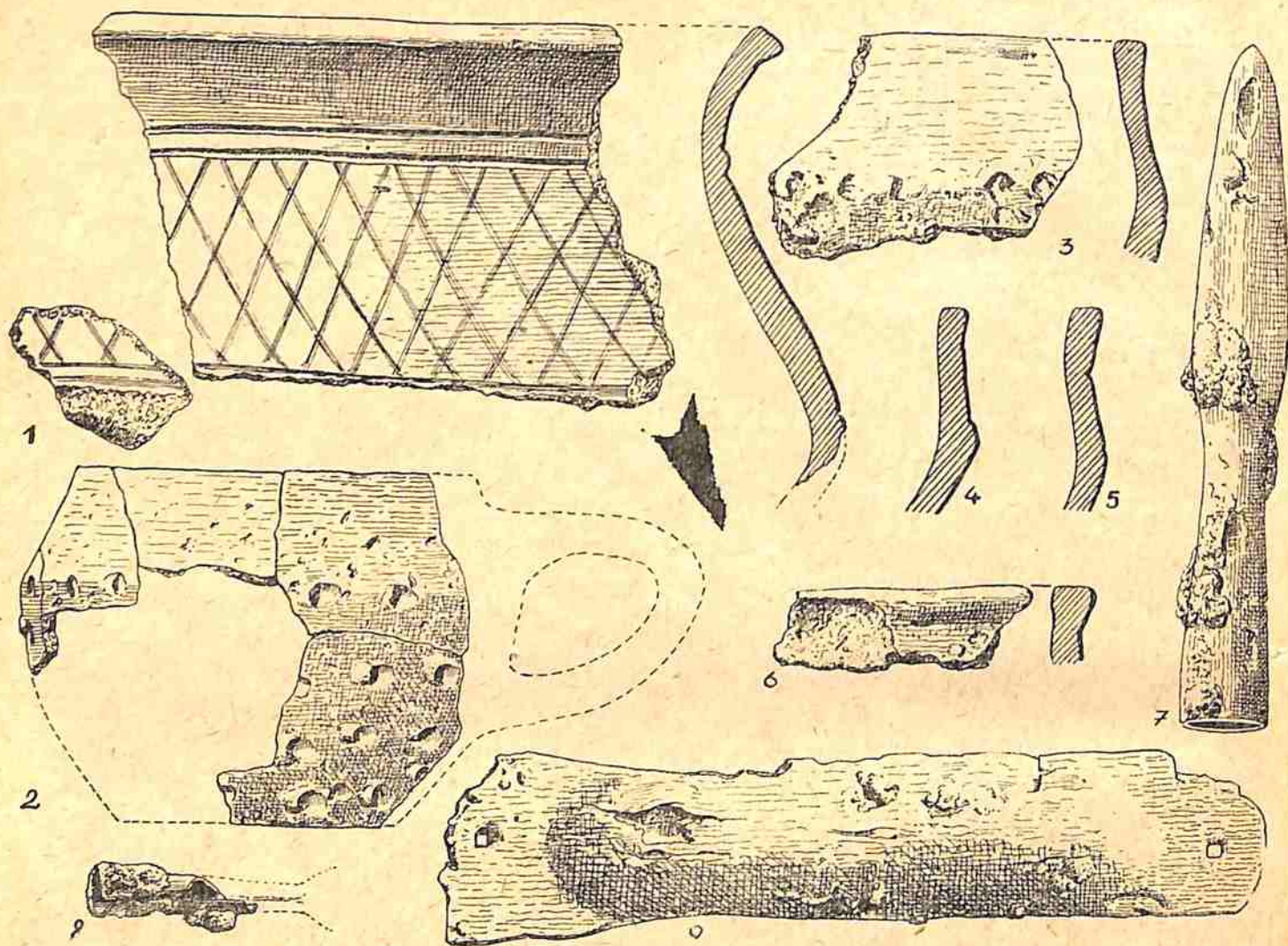
Przedmioty kamienne.

1. Część oselki z droбноziarnistego piaskowca, wykazująca silne zużycie z trzech stron. Głęboki podłużny rowek na czwartym boku oselki służył do ostrzenia czubków noży, igieł i szydeł. Dług. zach. 5,5 cm. (Ryc. 21, 17).

2. Dwa ułamki oselki z podobnego materiału, również ze śladami ostrzenia noży i szydeł. Dług. zach. 12,0 cm. (Ryc. 21, 18).

Ryc. 16. Sadowie, pow. ostrowski. Zawartość grobu 6. 1. Popielnica, 2—4. Czarka i ułamki naczyń, 5. Sprzączka żel., 6. Nit żel., 7. Nóż żel., 8. Umbo żel., 9. Nożyce żel., 10. Żel. grot oszczepu. $\frac{2}{3}$ w. n. — Fig. 16. Sadowie, distr. d'Ostrów. 1. Urne, 2—4. Tasse en argile et fragments de vases, 5. Boucle en fer, 6. Rivet en fer, 7. Couteau en fer, 8. Umbo de bouclier en fer, 9. Ciseaux en fer, 10. Pointe de lance en fer. $\frac{2}{3}$ gr. nat.

Ryc. 17. Sadowie, pow. ostrowski. Zawartość grobu 7. 1—6. Ułamki naczyń, 7. Żel. grot oszczepu, 8. Ułamek żel. grotu strzały, 9. Imacz żel. $\frac{2}{3}$ w. n. — Fig. 17. Sadowie, distr. d'Ostrów. Contenu de la tombe no 7. 1—6. Fragments de vases. 7. Pointe de lance en fer, 8. Fragment de pointe de flèche en fer, 9. Poignée de bouclier. $\frac{2}{3}$ gr. nat.

Przedmioty gliniane.

1. Płaski, dwustożkowy prześlik z wgłębieniami przy otworze. Głina bez domieszki schudzającej. Uszkodzony. Śr. 3,6 cm, wys. 1,4 cm. (Ryc. 21, 40).

2. Podobny prześlik z gliny zawierającej domieszkę tłucznia. Śr. 4,0 cm, wys. 1,5 cm. (Ryc. 21, 41).

Wyżej opisane zabytki znajdują się w zbiorach Muzeum Archeologicznego w Poznaniu. Nr inw. 1925:221, nr katalogu 1925:716—769 (zespoły grobowe) i 1925:770—802a—r (znaleziska luźne). Cały katalog kartkowy, dotyczący zabytków z Sadowia uległ zniszczeniu w czasie ostatniej wojny. Wtedy również zaginęły brakujące obecnie okazy. Wszystkie złote pierścionki, podobnie jak i inne zabytki z tego metalu, wydobyte w okresie międzywojennym i przechowywane w safe-sie Muzeum, zostały w r. 1945 wywiezione przez okupantów do Niemiec.

Zestawienie materiału⁵⁾

Ceramika.

Podobnie jak na innych cmentarzyskach z okresu wpływów rzymskich, ceramika w naszym wypadku

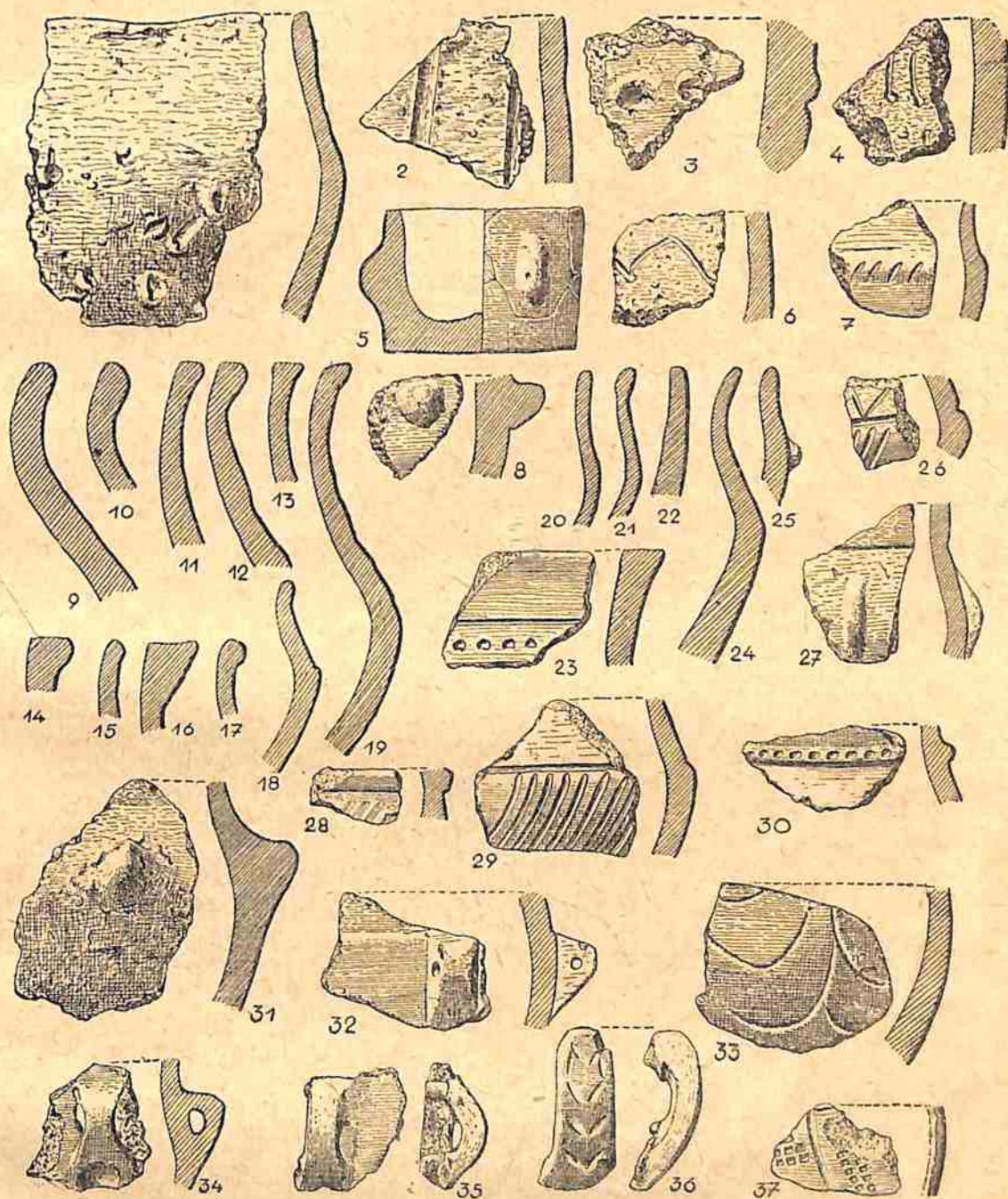
⁵⁾ Poniższa krótka analiza służyć ma jedynie dla określenia przynależności chronologicznej materiału i sformułowania kilka uwag ogólnych.

stanowi najliczniejszą grupę zabytków. Większość jej zachowała się tylko w stanie ułamkowym, dostarcza jednak wiele szczegółów odnośnie techniki wykonania, składu masy ceramicznej, form, zdobnictwa itp.

1. Naczynia lepiące ręcznie.

Wykonane tym sposobem naczynia stanowią zdecydowaną większość w całości materiału ceramicznego. Głina użyta do ich wyrobu z reguły posiada domieszkę schudzającą zarówno mineralną w postaci tłuczonego kamienia lub piasku, różniącą się ilością i grubością ziarn w zależności od przeznaczenia naczynia jak i organiczną w postaci ciętej słomy lub trawy. Domieszki dużych ziarn tłuczni oraz słomy stosowano przy lepieniu większych naczyń, by ustrzec je przed pękaniem w chwili produkcji i wzmocnić odporność na silne wahania temperatury podczas gotowania na otwartym ognisku. Domieszki piasku i drobnego tłuczni spotyka się przy miskach, czarkach itp. naczyniach mniejszych rozmiarów. Potwierdza się tu fakt zależności składu gliny od formy i przeznaczenia naczynia⁶⁾, który uzasadnić ostatecznie będzie można do-

⁶⁾ St. Jasnosz, Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w Wymysłowie, pow. Gostyń, „Fontes Praehistorici”, t. III (1952), s. 270.

Ryc. 18. Sadowie, pow. ostrowski. Ułamki naczyń z grobów zniszczonych. $\frac{1}{2}$ w. nat.
— Fig. 18. Sadowie, distr. d'Ostrów. Fragments de vases des tombes détruites.
 $\frac{1}{2}$ gr. nat.

piero po dokładniejszych badaniach ceramiki z szeregu osad tego czasu ⁷⁾.

Odnosnie do techniki wykonania wspomnieć należy, że większe naczynia lepiono z pasm gliny stopniowo nakładanych, poczynsz od przygotowanego poprzednio dna. Uwidacznia się to na poszczególnych odłamkach jak i na ściankach naczyń (ryc. 6, 1). Dna są często wyodrębnione na zewnątrz, co następowało w związku z łączeniem osobno wykonanego dna z pierwszym pasmem ścianki. Uszka przymocowywano

w dwojaki sposób: albo przy pomocy czopików, wsuwanych w otwory ścianki (ryc. 18, 35) albo przylepiano je do małego wgłębienia w ściance (ryc. 18, 32). Ostatni sposób stosowano tylko wtedy gdy uszka posiadały charakter wyłącznie zdobniczy. Powierzchnia naczyń zazwyczaj wygładzana nie jest jednak pozbawiona szorstkości z powodu wielkiej ilości domieszki schudzającej w przeciwieństwie do naczyń małych, odznaczających się gładką powierzchnią. Brak jest natomiast naczyń lub skorup o powierzchni błyszczącej i polerowanej. Kolor powierzchni jest szary lub brązowy we wszystkich odcieniach tych barw w zależności od sposobu wypalenia. Barwę brązową uzyskują naczynia przez wypalenie na ognisku otwartym a pow-

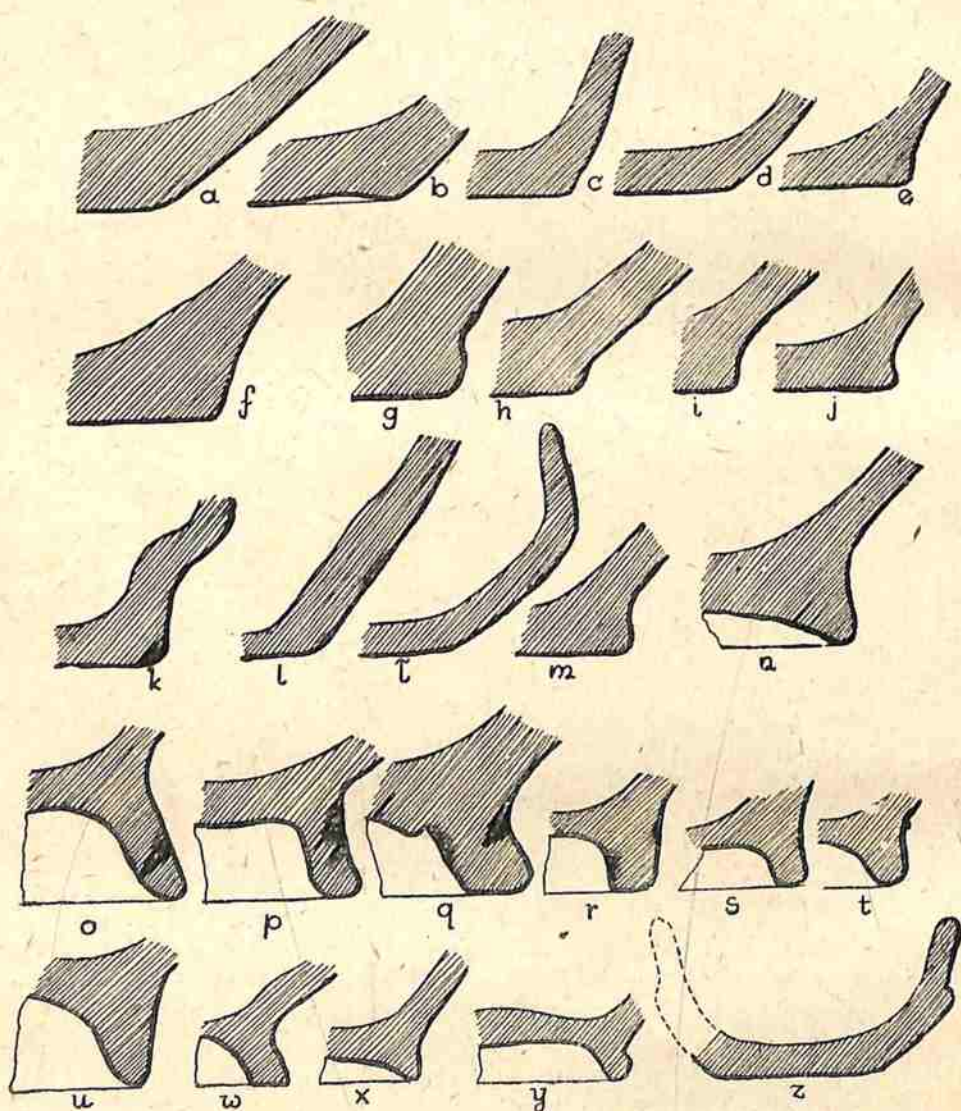
⁷⁾ B. Kostrzewski, Cmentarzysko z okresu późno-lateńskiego i rzymskiego w Domaradzicach, pow. Rawicz, „Fontes Archaeologici”, t. IV, (1954), s. 106.

stałe różnice w kolorze przypisać można nierównej odległości naczyń od ognia.

Ornamentyka naczyń sadowskich nie przedstawia się szczególnie bogato. Dołki wykonane paznokciem są jedyną zdobiną na popielnicach (ryc. 16, 1) i występują obok głęboko rytých bruzd ukośnych również na kubkach (ryc. 8, 3 i 17, 2), co wskazuje na praktyczny moment tego ornamentu. Takiego znaczenia nie posiadały natomiast guzki (ryc. 18, 8, 27, 31) i małe uszka przy większych naczyniach (ryc. 10, 1; 16, 1). Naczynia z małymi uszkami stanowią formę przejściową od częstych bardzo we wczesnej fazie okresu rzymskiego naczyń z uchami do bezuszných naczyń późnych faz tego okresu i czasów późniejszych (okres

dżącą w ornament falisty (ryc. 3, 12). Te dwa wątki stają się głównym motywem zdobniczym w okresie wczesnośredniowiecznym a występowanie ich, datujące się od końca III w. n. e.⁸⁾ wskazuje na istniejące związki między tymi okresami.

Formy zachowanych popielnic swoją smukłością i słabym, esowatym profilowaniem, odbiegają od przewodnich typów naczyń, znanych z cmentarzysk Wielkopolski. Naczynia z grobu 3 (ryc. 10, 1) i 6 (ryc. 16, 1) nawiązują do kształtu popielnic z Młodzikowa pow. Środa, pochodzących z III w. n. e.⁹⁾ różnią się jednak mniejszą jakby starannością wykonania. Niezdarne naczynie z grobu 2 (ryc. 8, 1) o bardzo słabym profilu przypomina formy znane z Siedlemina¹⁰⁾. Liczne ana-

Ryc. 19. Sadowie, pow. ostrowski. Profile den ułamków naczyń z grobów zniszczonych. $\frac{2}{3}$ w. n. — Fig. 19. Sadowie, distr. d'Ostrów. Profils des fonds de vases des tombes détruites $\frac{2}{3}$ gr. nat.

wczesnośredniowieczny), w których należą do niezmiernie rzadkich wyjątków.

Większy asortyment wątków zdobniczych obserwujemy na wszelkiego rodzaju przystawkach. Obok pospolitych żłobków ukośnych (ryc. 18, 26, 29), karbowanych listw (ryc. 18, 7, 30), ściegu wykonanego kółkiem zębatym (ryc. 10, 7 i 18, 37) spotykamy ornament stempekowy (ryc. 3, 16) oraz linię zygzakowatą przecho-

logie z III w. n. e. posiada naczynie z grobu 4 (ryc. 13, 11), podobnie jak czarki z pustą nóżką (ryc.

⁸⁾ J. Kostrzewski, Wielkopolska w czasach przedhistorycznych, wyd. II (1923), s. 196 i przyp. 726; St. Jasnosz, op. cit., s. 276.

⁹⁾ A. Dymaczewski, Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Młodzikowie, pow. Środa (w rękopisie).

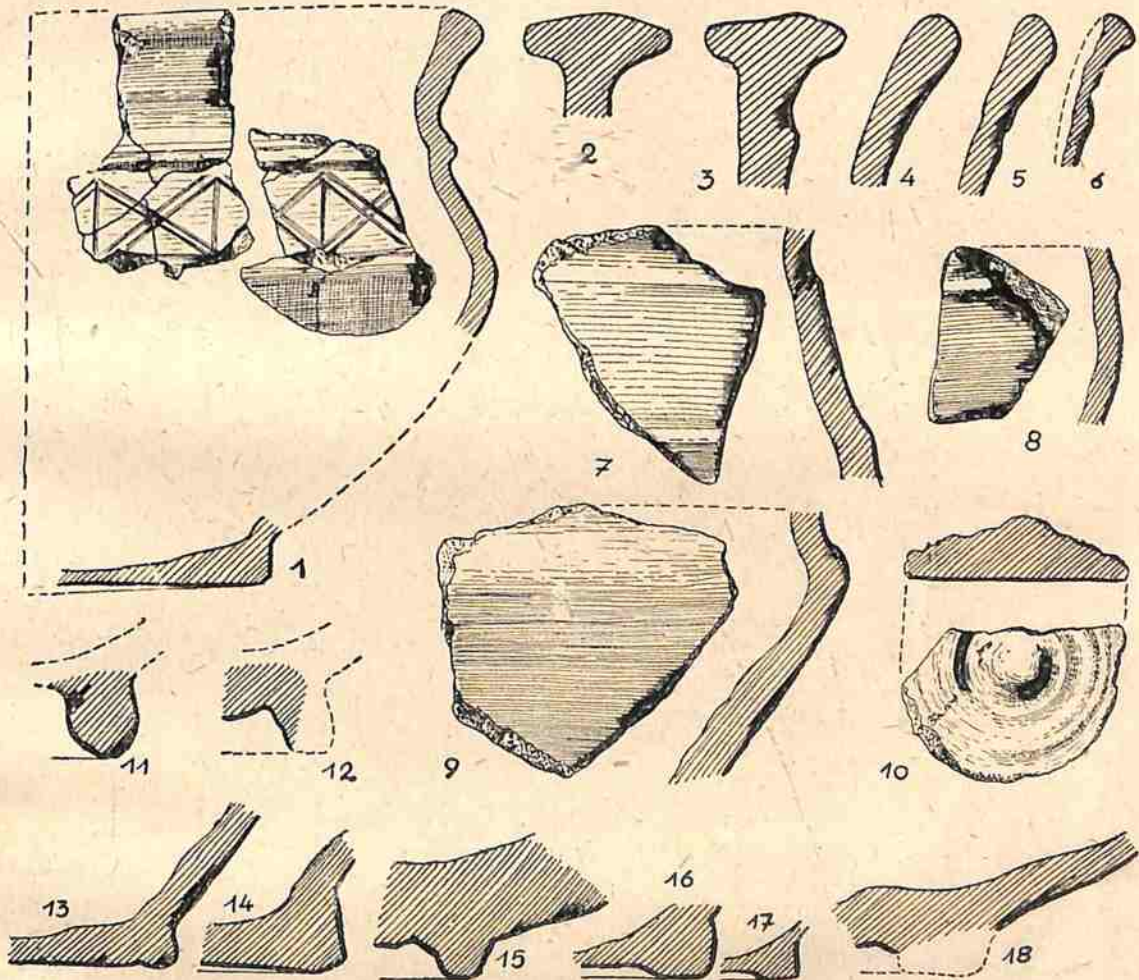
¹⁰⁾ A. Karpińska, op. cit., s. 63, ryc. 49.

19, o—y), miska z grobu 4 (odpowiednik z Kiszewa w pow. obornickim) oraz czarki z półkulistym brzuścem, których dużą ilość spotyka się w inventarzach grobów z III w. n. e. (Wymysłowo, Domaradzice, Młodzikowo, Gronówko itd.).

2. Naczynia toczone.

W przybliżeniu stwierdzić można obecność 13—15 okazów wykonanych na szybkoobrotowym krążku garncarskim. Stanowią one ok. 15% całości materiału ceramicznego, co zdaje się wskazywać na duże nasile-

Jarocin¹¹⁾ ma czarka z grobu 2 (ryc. 8, 2). Ornament ogranicza się jedynie do poziomych żeberek oraz wygładzanych w różnych konfiguracjach pasm, jakie widać także na naczyniach wykonanych ręcznie (ryc. 17, 1). Ceramika toczona, jak przyjmujemy się ogólnie, zaczyna występować w końcu III i trwa do VI w. n. e. Wykazuje zróżnicowania terytorialne, związane z lokalnymi ośrodkami produkcyjnymi. Analogiczne co do formy i techniki okazy do materiałów z Sadowia przytoczyć można z południowej Wielkopolski z Gąsio-

Ryc. 20. Sadowie, pow. ostrowski. Luźno znalezione ułamki naczyń toczonych na kole. —
Fig. 20. Sadowie, distr. d'Ostrów. Fragments de vases faits au tour de potier des tombes
détruites. 1/2 gr. nat.

nie produkcji wysokogatunkowej ceramiki. Jej elitarny charakter podkreślony jest resztą wyposażenia grobowego w postaci broni, złotych ozdób i importów. Wykonana z delikatnej gliny, odznacza się twardym wypałem, co potwierdza ceglasta lub szara barwa uzyskana w doskonalszych technicznie, zamkniętych piecach garncarskich. Wyróżnić można dwa rodzaje naczyń: pierwszy stanowiły mniejsze, dwustopkowe naczynia z brzegiem silnie wygiętym (ryc. 20, 1, 4—6), drugi — naczynia większych rozmiarów z szerokim poziomym brzegiem (ryc. 20, 2—3). Osobny kształt, przypominający importowane naczynie (Żerków, pow.

rowa¹²⁾, Kapalice i Szczonowa pow. Jarocin i Wymysłowo pow. Gostyń¹³⁾).

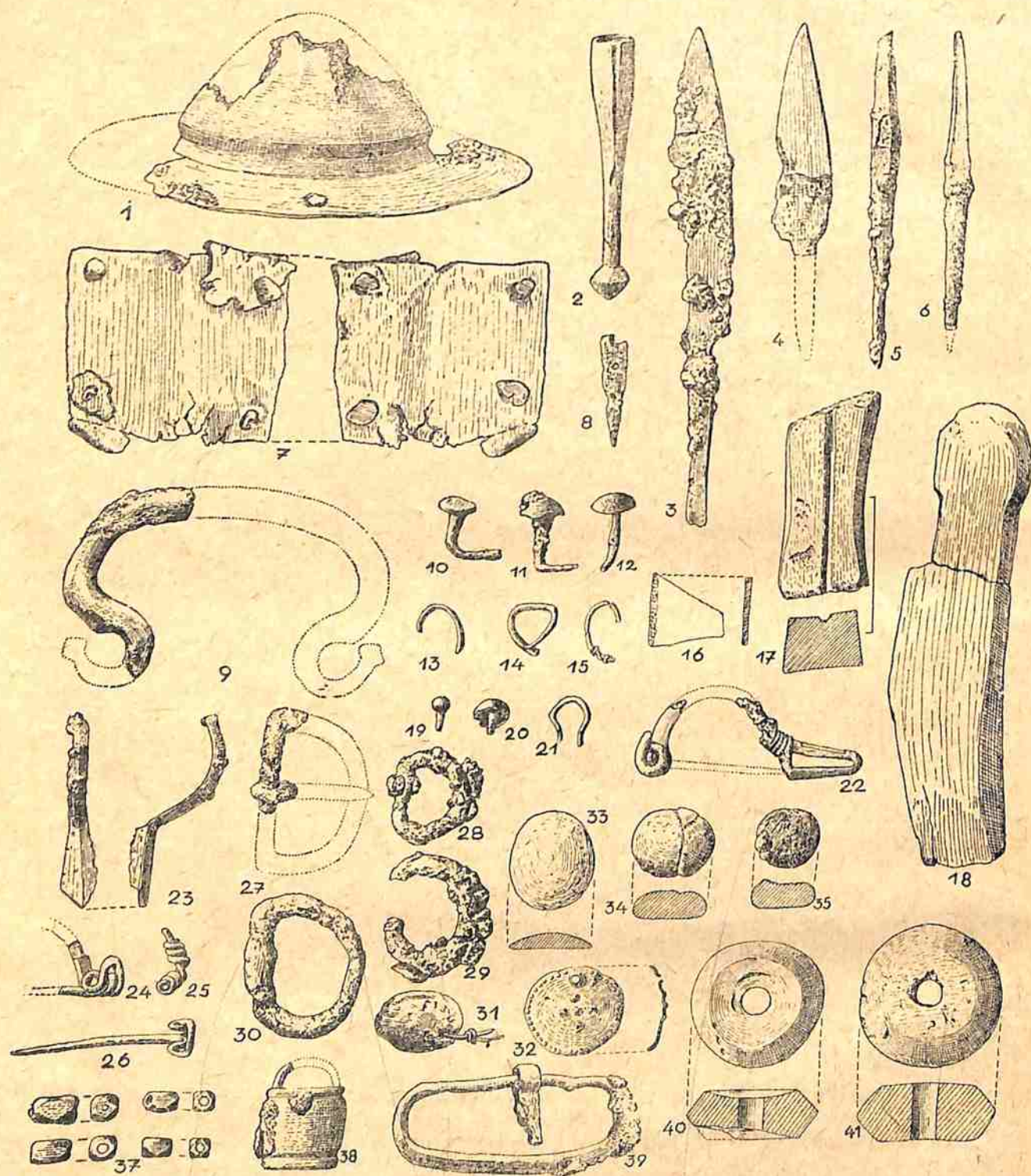
Narzędzia.

Znamiennym jest niezwykle skromny inventarz narzędzi w grobach, co w związku z dużą ilością broni i bogactw ozdób wskazuje na uprzywilejowany charakter pochowanych. Najliczniejsze są noże, będące

¹¹⁾ W. Kočka, Grób ciałopalny ze starszego okresu rzymskiego w Żerkowie w pow. jarocińskim, „Wiadomości Archeologiczne”, t. XVI, (1939), s. 171, tabl. 23, 16 c.

¹²⁾ Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, nr inw. 1921:21.

¹³⁾ St. Jasnosz, op. cit., s. 276.

Ryc. 21. Sadowie, pow. ostrowski. Zabytki ze zniszczonych grobów. 1. Umbo żel., 2. Okucie żel., 3—4. Noże żel., 5—6. Szydła żel., 7—8. Ułamki żel., 9. Ułamek ucha naczynia brąz., 10—12. Nity żel., 13—15 i 21. Ułamki kółek brąz., 16. Kawałek szkła z zaszczerbioną krawędzią, 17—18. Osełki kam., 19—20. Nity brąz., 22—26. Ułamki zapinek brąz., 27—30 i 39. Ułamki sprzączek żel., 31. Paciorek szklany na druciku brąz., 32. Tarczka brąz., 33—35. Szklane kamyczki do gry, 37. Paciorki szklane, 38. Żel. wisiorek wiaderkowaty. 40—41. Prześliki gliniane, $\frac{3}{4}$ w. n. — Fig. 21. Sadowie, distr. d'Ostrów. Objets provenant des tombes détruites. 1. Umbo en fer, 2. Ferrure en fer, 3—4. Couteaux en fer, 5—6. Alènes. 7—8. Fragments d'anneaux en fer, 9. Fragment d'anse d'un vase du bronze, 10—12. Rivets en fer, 13—15 et 21. Fragments d'anneaux en bronze, 16. Fragment de verre à bord retouché. 17—18. Aiguillons en pierre, 19—20. Rivets en bronze, 22—26. Fragments de fibules en bronze. 27—30 et 39. Plaque en bronze, 31. Pions de jeu en verre, 37. Perles en verre, 38. Pendeloque en fer en forme de petit seau, 40—41. Fusaïoles en argile. $\frac{3}{4}$ gr. nat.

narzędziami w pewnym sensie uniwersalnymi. Nie wykazują też specjalnych różnic; wspomnieć trzeba tylko o małym nożyku brązowym z mogiły XIV, bo jest on jednym z rzadziej spotykanych zabytków w okresie wpływów rzymskich¹⁴). Nożyce zdają się potwierdzać już dawno poczynione spostrzeżenie, że stanowią typowe wyposażenie grobów męskich¹⁵). Trzy egzemplarze z grobów sadowskich przedstawiają się okazale zarówno co do wymiaru jak i kształtu.

z Wielkopolski a szczególnie z obszaru Śląska szereg analogii pochodzących z III w.¹⁶). Nasz okaz występujący wraz z trójwarstwowym grzebieniem (ryc. 13, 8) datować należy na koniec tego wieku.

Uzbrojenie wysuwa się na czoło inwentarza grobowego zarówno pod względem ilościowym jak i swą różnorodnością. Długi obosieczny miecz z grobu 3 (ryc. 11, 4) o daszkowato ściętych ostrzach jest typowy dla późniejszych faz okresu rzymskiego¹⁷), przy

Zestawienie zabytków

Przedmioty	Materiał	G r o b y							Mogi- ła XIV	Znal. luźne.
		1	2	3	4	5	6	7		
Noże	{ żel. brąz.	1	1	1	1		1	1	1	2
Nożyce	żel.			1			1			
Szydła (igły)	"					1				2
Osełki	kam.			1						2
Prześliki	{ glin. kam.			1		1				
Miecze	żel.			1						
Toporki	"			1						
Groty	{ włóczni oszczep. strzał				1		1			
	"			1	4			1		
	"		1	1			1	1		1
Umby	"			1			1	1		
Imacze	"			1			1	1		
Uździenica	"								1	
Nity	"		1							
Sprzączki	{ " 1 brąz.	1					1			3
	{ żel.		1							1
Okucia	{ brąz.		1			1				3
	{ żel.					1				1
Zapinki	{ brąz.	1				1				5
	{ srebr.		1							
Pierścionki	złoto		1	3	1					4
Paciorki	{ kubooktaedr. inne	5	1	1?					1	4
	"	1	x	x?		1?				x
Wisiorki	{ wiadr. inne				1	2				1
	"									1
Grzebienie	{ róg kość	1	1		1					
	{ żel.	1					1			5
Gwoździe	{ brąz.									3
	{ szkło									5
Kamyki do gry	"								2	1
Szkło retusz.	"									
Naczynia	brąz.	x		x	x					x
Naczynia	szkl.			x	x					x

x) = obecność zabytków w niewiadomej ilości.

Ramiona dwóch okazów są profilowane, co na terenie Wielkopolski należy do wyjątków, przy trzecim (ryc. 13, 1) ostrza są zdobione wybijanymi za pomocą tłoczka łuczkami. Jest to dosyć często spotykany wątek zdobniczy, do którego przytoczyć można zarówno

czym należy zaznaczyć, że miecze w tym czasie nie występują tak często jak w pierwszych wiekach naszej ery. Umby znalazły się w czterech grobach a jeden okaz pochodził z grobu zniszczonego. Wszystkie są półkuliste względnie kopulaste z przewężonym kol-

¹⁴) Jeden okaz z rączką zwiniętą w uszko znajdował się w bogatym grobie nr 177 w Wymysłowie, drugi w Łęgu Piekarskim, pow. Turek.

¹⁵) J. Kostrzewski, Die ostgermanische Kultur der Spätlatènezeit, (1919), s. 146.

¹⁶) R. Jank, Ozdoby oręza i narzędzi z podokresu późnolateńskiego i okresu rzymskiego odkrytych na Śląsku, Prace prehistoryczne śląskie, z. 3, s. 32.

¹⁷) M. Jahn, Die Bewaffnung der Germanen in der älteren Eisenzeit, s. 127, ryc. 145; J. Kostrzewski, Wielkopolska, wyd. II, ryc. 732.

nierzem i stosunkowo szerokim brzegiem (ryc. 21, 1). Typologicznie zalicza się je do III—IV w.¹⁸⁾. Nasze okazy przypadają na koniec III lub pierwszą połowę IV w., ponieważ wśród 4 egzemplarzy z siedmiu grobów nie ma ani jednego umba z wysokim kołcem, jakie często występują w III w. n. e. Podobnie na ten sam czas przypadają szerokie imacze (ryc. 11, 5 i 17, 9).

Z dwóch grobów włóczni z grobu 4 i 6 (ryc. 16, 10) ten drugi odznacza się ciekawym ukształtowaniem żelazca, do którego nie znamy odpowiedników. Facetowane tuleje wskazują na III—IV w. n. e.¹⁹⁾. Grot z grobu 7 (ryc. 17, 7) o bardzo wąskim ostrzu i silnej tulei podajemy w zestawieniu pod „oszczepami“, to zn. zaliczamy go do broni rzutnej²⁰⁾. Wskazuje na to nieznaczna wielkość przy masywnym wykonaniu, konieczna dla uzyskania w rzucie wielkiej odporności przy niezbyt dużym ciężarze. Natomiast służąca do klucia włócznią posługiwano się, nie wypuszczając jej z rąk. Powyższy grot oszczepu posiada liczne odpowiedniki w zespołach z późnego okresu rzymskiego (np. Domaradzice, gr. 132; Wymysłowo, grób 331; Ostrówek pow. Inowrocław). Niektóre włócznie z tego czasu posiadały dolne okucia tzw. toki, ale trudno określić czy przedmiot znaleziony luźno (ryc. 21, 2) spełniał tę rolę, wydaje się bowiem za mały do tego celu. Dalszym rodzajem broni są groty do strzał znane z Sadowia w ilości 6, w tym 4 z jednego grobu. Wszystkie mają płasko wykute żelazca i smukłe, zwinięte tulejki. Groty strzał pojawiają się w większych ilościach w III w. w związku z powszechniejszym zastosowaniem łuku²¹⁾ i stają się odciążeniem częstym wyposażeniem wojowników. Właściwością ich jest lekkość pomimo znacznych nieraz rozmiarów, np. okaz z grobu 4, ryc. 13, 5. Grot ten zasługuje również na uwagę, ponieważ posiada otwory dla poprzecznego nitu, przy czym otwory te są dość szerokie, by nit nie wystawał po bokach. Jest to szczegół nie występujący przy innych grotach strzał, których nie przytwierdzano nitami, gdyż nie dokuta tulejka działała sprężynująco na drzewce strzały, nie pozwalając mu wypaść.

Do niezbyt licznie spotykanych zabytków należy toporek z szerokim, łukowatym ostrzem i wystającym obuszkim. Jest to typ przypisywany Burgundom²²⁾, bez żadnych jednak ku temu podstaw, ponieważ toporki takie występują w zespołach z III—IV wieku na obszarach, gdzie Burgundów już dawno lub wogóle nie było²³⁾.

O z d o b y.

Groby z Sadowia dostarczyły bardzo niewielu zapinek, to jest ozdób, najbardziej pożądanym dla ustalenia chronologii, ponadto pochodzą one, oprócz fragmentu srebrnej zapinki z grobu 2, z zespołów zniszczonych. Są to żelazne i brązowe zapinki z podwiniętą nóżką i górną cięciwą, odznaczające się bardzo dużą rozciągłością chronologiczną; występują bowiem od końca II prawie do V w. n. e. Natomiast ważnym wskaźnikiem chronologicznym jest wspomniany fragment z grobu 2 (ryc. 8, 14). Stosunkowo szeroki kablak z karbowanym drucikiem poniżej owinięcia zdaje

się pochodzić od bogato zdobionej zapinki, do której analogie znane są z Łodzi-Retkini²⁴⁾, z Naroczyc, pow. Ścieniawa²⁵⁾ i z Szczytna, pow. Włocławek²⁶⁾, datowane na koniec III i początek IV w. Okaz z Sadowia skłonni jesteśmy uważać za późniejszy ze względu na złote pierścionki, posiadające jedyne analogie w Zakrzowie pow. Oleśnica, które pochodzą z zespołów, przypadających na IV w. n. e.²⁷⁾

Podobnie późno datować należy zapinkę brązową ze znalezisk luźnych (ryc. 21, 23) z rozszerzającą się i śpiczasto ściętą nóżką, przypominającą poniekąd okazałe zapinki z IV wieku z terenów południowych (np. Koźminek, pow. Kalisz)²⁸⁾.

Z dalszych ozdób wspomnieć należy o pospolitych w grobach II—IV w. wisiorkach wiaderkowatych, z których okaz luźno znaleziony (ryc. 21, 38) należy ze względu na rozmiary do wyjątkowych, oraz wisiorek tarczowaty nie posiadający odpowiednich analogii. Duża ilość paciorków szklanych szczególnie t. zw. kubooktoedrycznych, występujących w III—IV w. pochodzi z importu, podobnie jak kamyki do gry, znane z bogatych pochówków (w Siedleminie i Zakrzowie z początku IV w., w Łęgu Piekarskim wcześniej, bo z II w. n. e.). O znacznej ilości przedmiotów importowanych świadczą ponad to stopione resztki naczyń szklanych i brązowych. Po jednym z tych ostatnich zachowała się m. i. część ucha z esowato wygiętymi końcami, należącego do misy z cylindrycznymi ściankami, datowanej na młodszy okres rzymski²⁹⁾. Z obszaru Wielkopolski znane są podobne ucha i fragmenty naczyń z Lachmirowic pow. Inowrocław³⁰⁾, z Rawicza³¹⁾ i Siedlemina pow. Jarocin³²⁾.

Z powyższej analizy poszczególnych grup zabytków wynika, że materiał zarówno z uszkodzonych zespołów grobowych, jak i luźno zebrany z grobów zniszczonych jest stosunkowo zwarty i jednolity, nie wykazuje rozbieżności chronologicznych i przypada na koniec III i początek IV w., tj. na koniec okresu bogatego w obszerne i o znacznej rozpiętości chronologicznej cmentarzyska takie jak w Koninie, Wymysłowie, Młodzikowie czy Domaradzicach. Jednolitość grobów sadowskich wyraża się także w ich charakterze.

²¹⁾ M. Jahn, op. cit., s. 87.

²²⁾ D. Bohnsack, Die Burgunden, Vorgeschichte der deutschen Stämme, t. III, Leipzig 1940, s. 1104. Por. omówienie J. Kostrzewskiego, Germanie przedhistoryczni w Polsce, „Przegl. Archeol.“, t. VII, (1946).

²³⁾ Ze względu na ograniczenie części analitycznej nie zajmujemy się w tym miejscu szerszym omówieniem tego zagadnienia.

²⁴⁾ J. Kmiecinski, Bogato wyposażony szkieletowy grób kobiety z późnego okresu rzymskiego z Łodzi-Retkini, „Sprawozdania PMA“, t. IV, z. 3—4, (1951), s. 142.

²⁵⁾ M. Jahn, Funde aus dem vierten Jahrhundert n. Chr., „Altshlesien“, t. I, z. 2 (1924), s. 100.

²⁶⁾ K. Jazdzewski, Gocki grób z II w. i grób popielnicowy z IV w. po Chr. w Szczytnie, pow. włocławski, „Z. O. W.“, 1938, z. 7—8, s. 77.

²⁷⁾ M. Jahn, Die Wandalen, Vorgeschichte der deutschen Stämme, t. III, tabl. 411 u. dołu.

²⁸⁾ J. Kostrzewski, op. cit., ryc. 713.

²⁹⁾ H. J. Eggers, Der römische Import im freien Germanien, Hamburg, 1951, s. 56, mapa 27.

³⁰⁾ B. Zielenka, Cmentarzysko z okresu cesarstwa rzymskiego w Lachmirowicach pow. Inowrocław, „Przegl. Arch.“, t. IX, s. 376 i 385.

³¹⁾ Schlesiens Vorzeit, t. VII, s. 247.

³²⁾ A. Karpínska, op. cit., ryc. 21.

¹⁸⁾ J. Kostrzewski, op. cit., s. 206.

¹⁹⁾ M. Jahn, op. cit., s. 84.

²⁰⁾ A. Nadolski, W sprawie nomenklatury bronioznawczej w polskiej archeologii wczesnohistorycznej, „Sprawozdania P. M. A.“, t. IV, z. 1—2 (1951), s. 150.

Są to przede wszystkim groby męskie z bronią i bogatym wyposażeniem w przedmioty importowane i lokalnego pochodzenia. Faktu tego nie można zapewne kłaść na karb przypadkowości znalezisk z Sadowia. Ciekawa jest bowiem sytuacja grobów. Rozmieszczone są one wokół i na mogile z wczesnego okresu epoki brązu, a więc na miejscach rzucających się w oczy. Niewątpliwie wszystkie groby na cmentarzyskach, zwanych obecnie płaskimi, posiadały kopczyki z ziemi, jaka pozostała po złożeniu do jamy popielnicy z przystawkami, niemniej złożenie urny na miejscu widocznym związane było z myślą pozostawienia dłuższej pamięci o zmarłej osobie czy grupie osób. Szczególnie zwraca uwagę pojedynczy grób wkopany w mogilę 14, zawierający szczątki wojownika konnego. Znajdźka uzd z obszaru Wielkopolski podobnie jak z pozostałych obszarów, zajętych przez plemiona kultury grobów jamowych należą do rzadkości (Czekanów, pow. Ostrów, Ostrówek, pow. Inowrocław, wątpliwy okaz z Domaradzic; analogie do uzdy z Sadowia podaje A. Karpińska³³). Obecność zabytku, mówiącego o wyróżniającym stanowisku osoby tam pochowanej oraz sąsiedztwo typowych grobów wojowników jest świadectwem przemian, jakie zachodziły w końcu okresu wpływów rzymskich wśród ludności słowiańskiej.

³³) A. Karpińska, op. cit., s. 104.

LE CIMETIERE DE LA PERIODE DES INFLUENCES ROMAINES DE SADOWIE, DISTR. D'OSTRÓW WLKP.

par Stanisław Jasnosz (Poznań)

Résumé

L'article ci-dessus se compose surtout d'une description détaillée de plusieurs tombes ayant fait part d'un cimetière aujourd'hui complètement détruit.

Fouillé en 1921 et 1925, ce cimetière fut établi sur le lieu même d'anciens tumulus de la seconde période de l'âge du bronze. Comme l'a démontré l'analyse du mobilier funéraire des tumulus et des tombes plates ce fait fut cause d'une classification erronée pour la période des influences romaines de deux tumulus, appartenant au début de l'âge du bronze.

Les tombes au nombre de 7+1 possédaient toutes un caractère homogène bien visible dans le rite et le mobilier funéraire. C'étaient là des sépultures par incinération appartenant au type à urne recouverte des restes du bûcher. Parmi les dépôts funéraires il y a prédominance d'une poterie typique pour la période du haut moyen âge (texture, forme, manque d'anses). Parmi les vases 15% au moins avaient été exécutés au tour de potier, fait constaté également dans le sud-est de la Grande Pologne et qui nous porte à présumer l'existence d'une industrie céramique locale ayant atteint un niveau technique déjà avancé.

Le mobilier funéraire désigne presque toutes les tombes comme sépultures masculines puisqu'elles contenaient un nombre considérable d'armes : des lances, des armes d'hast, une épée, une herminette, des ferures de bouclier, des pointes de flèches et divers fragments du harnais de cheval. Associés à ces armes on trouva également de nombreux objets de luxe : des vases en bronze, des pions de jeu, des perles en verre et des bagues en or; on avait pu remarquer une répartition à peu près égale de ces vestiges dans les différentes tombes du cimetière de Sadow. Pour ce fait intéressant des analogies manquent complètement dans les autres cimetières de la période romaine en territoire grand-polonais et il nous est permis d'en déduire qu'à Sadowie on avait déposé en terre les condres de membres d'une élite de la société locale, représentants des chefs de tribus. Ainsi une preuve visible nous est donnée pour les changements sociaux advenus au sein des tribus slaves dès la fin du III-e et au IV-e siècle de notre ère. Car c'est pour cette période précisément qu'est daté le cimetière de Sadowie.

Sprawozdanie z działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w roku 1954

Rapport sur l'activité du Musée Archéologique de Poznań en 1954.

DZIAŁALNOŚĆ NAUKOWO-BADAWCZA

Badania terenowe

Podobnie jak w latach ubiegłych działalność ta wyrażała się przede wszystkim w gromadzeniu źródeł archeologicznych, głównie w drodze badań terenowych, inwentaryzowaniu ich i udostępnianiu do dalszych studiów w odpowiednich publikacjach.

W r. 1954 przeprowadzono badania powierzchniowe w 30 miejscowościach położonych na terenie 8 powiatów, tj. jarocińskiego (Zmysłówce), międzyrzeckiego (Międzyrzecz stanowisko 2, 3), mogileńskiego (Lubin st. 2—5, Trzemeszno—Bystrzyca st. 1), poznańskiego (Cerekwica st. 1, Chmielniki st. 1, 2, Kiekrz st. 1, 3, Kraplewo st. 1, 2, Lasek st. 2a, 4, 8a, 17a, Łódź st. 1—3, Stęszew st. 1, Wielkie st. 1—4), poznańskiego — miejskiego (Poznań—Strzeszyn st. 1, 2), średzkiego (Zaniemyśl), śremskiego (Dalewo st. 1, 2, Mosina st. 3, 10) i wągrowieckiego (Bartodzieje st. 1, 2, Bukowiec st. 1, 2, Danaborz st. 1, 2, Gołańcz st. 1, 2, Grylewo st. 1, 2, Kobylec st. 2, 3, 4, Krzyżanki st. 1, 2, Laskownica Mała st. 1, Laskownica Wielka st. 1—3, Mieścisko—Ulica st. 1, Podlesie Kościelne, Ruda—Kozłanka st. 3, 4, Skoki st. 1, 6, Zbietka). W sumie wyeksplorowano 61 stanowisk, w tym wiele dotychczas nieznanych, które dostarczyły łącznie 87 pozycji inwentarza z następujących okresów: 32 z środkowej i młodszej epoki kamiennej, 1 z II okresu epoki brązowej, 15 z III—V okresu epoki brązowej i z wczesnego okresu żelaznego (kultura łużycka i pomorska), 14 z późnego okresu lateńskiego i z okresu rzymskiego, 19 z wczesnego i późnego średniowiecza oraz 6 pozycji nieokreślonych chronologicznie.

Planowe badania wykopaliskowe podjęto w tym czasie na czterech stanowiskach: w Strzelcach pow. Mogilno, w Słupcy pow. Konin, w Młodzikowie pow. Środa i w Międzyrzeczu.

W Strzelcach, w czasie od 10. V.—26. VI., mgr Aleksandra Lipińska wspólnie z mgr Tadeuszem Wiślańskim i przy pomocy Wincentego Kłosowskiego zakończyli badania kurhanu kultury amfor kulistych, który m. in. dostarczył także licznych śladów kulturowych z czasów późniejszych. W Słupcy, w czasie od 1. VII.—25. VIII., mgr Stanisław Jasnosz przy współpracy studenta archeologii — Zbigniewa Bukowskiego oraz Władysława Gromackiego i Wacława Ratajczaka kontynuowali podjęte w poprzednim roku badania na terenie grodu kultury łużyckiej z okresu Hallstatt D, gdzie stwierdzono m. in. dobrze zachowany wał o prymitywnej konstrukcji ziemnej oraz resztki spalonych domostw i ulic drewnianych, dużą ilość grochu, żyta i in. zbóż, a także szkielety ludzkie i sporą ilość militariów. W świetle tych odkryć okazało się, że gród został zdobyty i spalony. W Młodzikowie, w czasie od 22. IX.—2. X., Włodzimiera Ziemińska wspólnie z Romualdem Odojem i przy pomocy Wincentego Kłosowskiego odkryli dalszych

13 wczesnośredniowiecznych grobów szkieletowych (nr 121—133) wyposażonych w ceramikę, broń lub ozdoby. W Międzyrzeczu na zlecenie konserwatora wojew. w Zielonej Górze — mgr Klemensa Felchnerowskiego, w czasie od 1. VII. — 15. X., mgr Stanisław Kurnatowski wspólnie z mgr Edwardem Dąbrowskim i mgr Henrykiem Knie oraz przy pomocy Wiktora Bromskiego i Józefa Judzińskiego zapoczątkowali badania na terenie zamku z XIV w. wzniesionego na starszym grodzie. Badania ujawniły m. in. dobrze zachowane warstwy kulturowe z XIII i XIV w., bogate w rozmaite zabytki, wśród których można wyróżnić gemmę z krwawnika, datowaną na IV w.

Oprócz planowych badań wykopaliskowych, podobnie jak w latach poprzednich, pracownicy naukowemu Muzeum podejmowali również doraźne badania ratunkowe. Wprawdzie ochrona zabytków archeologicznych w terenie spoczywała w rękach inspektora-rzeczoznawcy przy konserwatorze wojew., ponieważ jednak kontrolował on zbyt duży teren (województwa poznańskie, szczecińskie i koszalińskie) i z tego powodu nie był w stanie interweniować skutecznie we wszystkich wypadkach, Muzeum zmuszone było przejąć część jego obowiązków. W okresie sprawozdawczym z ramienia Muzeum zabezpieczono w ten sposób 13 obiektów. W Mrowinie, pow. Poznań, mgr Mieczysława Piaszykowa zbadała na st. 1 osadę kultury pucharów lejkowatych młodszej fazy. Osadę tej kultury, również młodszej fazy, odkryła przy pracach budowlanych, zbadała mgr Piaszykowa także w Łasku w tym samym powiecie, na st. 3. Prace wykopaliskowe, prowadzone tu przy pomocy Leona Dudzińskiego, Henryka Górniaka i Stefana Stanisławskiego, trwały od 22 VI — 30 VII. W Borku, pow. Gorzów, Aniela Knapowska zbadała groby kultury łużyckiej z III okresu epoki brązu, a w Tuplicach, pow. Żary, zabezpieczyła zniszczony grób tej samej kultury z IV okresu epoki brązu. Pięć częściowo zniszczonych grobów z tego okresu zbadał również mgr Stanisław Kurnatowski w Kościelnicy, pow. Turek, na st. 1a, b, c. W Bininie, pow. Szamotuły, mgr Mieczysława Piaszykowa przy pomocy Wincentego Kłosowskiego zbadała na st. 1 dwa groby skrzynkowe kultury pomorskiej. Podobne groby zostały zbadane i zabezpieczone w Niewierzu, pow. Szamotuły, przez Włodzimierę Ziemińską przy pomocy Wincentego Kłosowskiego, w Błotnicy, pow. Wolsztyn, przez wyż. wymienioną i studenta archeol. Romualda Odoja oraz w Glinienku (Biedrusku), pow. Poznań, przez Anielę Knapowską. W Chlewie, pow. Turek, mgr Aleksandra Lipińska zbadała osadę z okresu rzymskiego na st. 1, a w Turku mgr Stanisław Kurnatowski zabezpieczył grób ciałopalny z tego okresu. Z tego samego czasu pochodzą zniszczone groby szkieletowe i ciałopalne, zbadane na st. 1 i 2

w Konarzewie, pow. Poznań, przez prof. Józefa Kostrzewskiego i mgr Mieczysława Piaszykową. W Bojanowie Starym, pow. Kościan, mgr Mieczysława Piaszykowa przy pomocy Leona Dudzińskiego i Wacława Ratajczaka zbadała podgródzie wczesnośredniowieczne, naruszone w czasie prac budowlanych. Badania trwały tu od 5. XI — 16. XI.

Prace wewnętrzno-muzealne

W okresie sprawozdawczym nie zaszły żadne zmiany w organizacji pieczy nad zbiorami, którą w dalszym ciągu sprawował mgr Stanisław Jasnosz przy pomocy mgr Mieczysławy Piaszykowej i mgr Aleksandra Lipińskiej. Do zadań ich należało w pierwszym rzędzie uzupełnianie zbiorów nowymi nabytkami, które po zinwentaryzowaniu i skatalogowaniu wcielano do odnośnych magazynów. Na każdym zabytku wypisywano w trwały sposób odpowiedni numer katalogowy i miejsce odkrycia, aby ułatwić zidentyfikowanie w razie zagubienia lub zamiany metryczki. Pracę tę wykonywał Wincenty Kłosowski. Poglębiając się z roku na rok ciasnota pomieszczeń także w okresie sprawozdawczym powodowała konieczność reorganizowania układu zabytków w poszczególnych magazynach naukowych. Z tego samego względu zdecydowano się przekazać do kilku szkół dla celów dydaktycznych część zabytków bez metryki. Oczywiście zabytki te cechowano w odpowiedni sposób i odnotowywano w księdze inwentarzowej, aby uniknąć ewentualnego powtórnego nabycia ich przez Muzeum. Należy też dodać, że w okresie sprawozdawczym przekazano kierownictwu Stacji Archeologicznej w Gnieźnie część zabytków pochodzących z badań prowadzonych tu w latach 1936—1938 na posesji położonej u zbiegu ulic Jeziornej i Poznańskiej.

W r. 1954 wpisano do inwentarza zabytków w ogółem 176 pozycji. Większość ich, tj. 117 pozycji, pochodzi z badań własnych prowadzonych przez pracowników naukowych Muzeum, reszta zaś, czyli 59 pozycji, składa się z darów (41 pozycji), depozytów (8 pozycji) oraz z wymiany i z mienia poniemieckiego (po 5 pozycji). Zakupu zabytków w tym okresie nie dokonywano. Lista ofiarodawców w r. 1954 przedstawia się następująco: Wiktor Bromski z Poznania (1)¹⁾, Jan Frodyna z Poznania (1), Tadeusz Galiński z Poznania (1), mgr mgr Władysław Garczyński, Marian Rulewicz i Jerzy Wojtasik — wszyscy z Poznania (1), Eugeniusz Jakubowski z Tarnowa pow. Oborniki (1), Kierownictwo Szkoły Podstawowej w Pąchowie pow. Koło (1), prof. dr Józef Kostrzewski z Poznania (3), Maciej Kupski z Santoka pow. Gorzów (1), Tadeusz Maciejewski z Puszczykówka, pow. Poznań (1), b. Muzeum w Żarach (2), nieznany ofiarodawca (1), Stanisław Pijanowski z Mieściska, pow. Wągrowiec (1), Prezydium WRN — Wydział Kultury w Zielonej Górze (2), Zbigniew Szatkowski z Parkowa (1), Witold Szymański z Ostrowitych Prymasowskich, pow. Gnieźno (2), Technikum Leśne w Goraju (2), mgr Andrzej Wędzki z Leszna (15), Jan Woliński z Wronki (2), prof. dr Zygmunt Zakrzewski — spadkobiercy (1), Zarząd Dróg Wodnych w Poznaniu (1). Wszystkie zabytki uzyskane w ramach badań własnych Muzeum posiadają wyczerpującą dokumentację i ścisłą lokalizację, natomiast odnośnie zabytków uzyskanych inną drogą udało się ustalić przeważnie tylko miejscowość, w której zostały odkryte, rzadziej zaś ściślejszą lokalizację.

W r. 1954 kontynuowano nadal katalog kartkowy zabytków, przy czym wypełniono ogółem

875 kart, z czego 699 kart katalogu nabytków z roku bieżącego (nr kat. 1954:1—699) i 176 kart katalogu rzeczowego zabytków (czyli tzw. „kulturowego“). Ponadto wypełniono 4.183 karty katalogu kliszy fotograficznych, czyli blisko dwa razy tyle, ile zdolano dokonać w tym zakresie w ciągu dwóch poprzednich lat. Było to możliwe dzięki temu, że w r. 1953 udało się doprowadzić do stanu bieżącego katalog kartkowy zabytków. Pracami katalogowymi zajmowały się: mgr Aleksandra Lipińska, mgr Mieczysława Piaszykowa i mgr Włodzimiera Ziemińska.

Podobnie jak w latach ubiegłych zbiory Muzeum były przedmiotem studiów w licznych archeologów. Ze zbiorów korzystali przede wszystkim pracownicy naukowi Muzeum, którzy dzięki zaawansowaniu prac katalogowych mogli więcej swego czasu poświęcić właściwej pracy naukowej, a w znacznej mierze także inni archeologowie skupiający się dokoła katedry Archeologii Polski Uniw. Pozn. i Zakładu Archeologii Polski Instytutu Historii Kult. Mater. PAN oraz liczni magistranci archeologii Uniw. Poznańskiego. Szczególnie ci ostatni korzystali z wydanej pomocy Muzeum w swej pracy. M. in. udostępniono im magazyny naukowe także w godzinach popołudniowych, co powodowało konieczność organizowania specjalnych dyżurów pracowników naukowych Muzeum. Dyżury te okazały się konieczne także i z tego względu, że niektórzy magistranci dopiero w ostatniej chwili przystępowali do gromadzenia materiałów do swych prac dyplomowych, skutkiem czego ich poszukiwania w magazynach naukowych Muzeum odbywały się najczęściej w sposób pospieszny i niedbały, niejednokrotnie z wyraźnym lekceważeniem przyjętych w tym względzie instrukcji. Ponieważ dyżurujący nie zawsze był w stanie sprawować właściwą pieczę nad wszystkimi magazynami naukowymi, w r. 1954 często zachodziła konieczność porządkowania zbiorów.

W okresie sprawozdawczym Muzeum gościło także archeologów zagranicznych, którzy zapoznali się ze zbiorami. Wśród nich należy wymienić uczonych radzieckich: prof. T. S. Passek i prof. B. A. Rybakowa oraz archeologa czeskiego dyr. dr J. Poulika.

Inne prace naukowe

Badania terenowe i inwentaryzacja zbiorów były dobitnym ale nie jedynym przejawem działalności naukowej Muzeum w okresie sprawozdawczym. Podobnie jak w latach ubiegłych pracownicy naukowemu Muzeum przejawiali również dużą aktywność w opracowywaniu i publikowaniu zebranych źródeł względnie wyników prac. W r. 1954 ogłoszono drukiem następujące prace:

Armon Witold

— Kilka uwag na marginesie artykułu W. Słabczyńskiego „Polscy obrońcy i badacze ludów kolonialnych“, *Problemy* 1954 nr 5, s. 350—351.

— Trudy Instituta Etnografii im. N. N. Miklucho-Makłaja, Nowaja Serija t. 1—18, Moskwa—Leningrad 1947—1952; *Lud*, t. XLI (1954), s. 889—908 (rec.).

Kostrzewski Bogdan

— Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w Domaradzicach, pow. Rawicz, *Fontes Archaeologici Posnanienses*, t. IV (1954), s. 153—274.

— Sprawozdanie z działalności Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w latach 1952 i 1953, tamże s. 275—286.

— Działalność Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w r. 1953, *Wiadomości Archeologiczne*, t. XX (1954) z. 4, s. 428—432.

¹⁾ W nawiasach podano ilość pozycji inwentarza zabytków.

Kostrzewski Józef

- Ze studiów nad wczesnym okresem żelaznym w Polsce, *Slavia Antiqua*, t. IV (1954), s. 22—70.
- Od kiedy znane są w Polsce krosna poziome, *Lud*, t. XLI (1954), s. 667—676.

Kurnatowski Stanisław (zob. *Piaszykowa Mieczysława*).

Malinowski Tadeusz

- Badania archeologiczne w Słupcy, pow. Konin, *Przegląd Zachodni*, t. X (1954) z. 1—2, s. 241—249.

Piaszykowa Mieczysława

- (i Kurnatowski Stanisław) *Kurhan kultury uniezyckiej w Łękach Małych*, pow. Kościan, *Fontes Archaeologici Posnanienses*, t. IV (1954), s. 43—76.

Na poczet działalności naukowej należy zapisać także posiedzenia dyskusyjne, organizowane przez Muzeum dla zainteresowanych pracowników i zaproszonych gości, na których referowano aktualne zagadnienia z dziedziny archeologii lub wyniki badań wykopaliskowych, a także udział pracowników Muzeum w charakterze referentów naukowych na podobnych posiedzeniach organizowanych przez Polskie Towarzystwo Archeologiczne lub inne instytucje. Większość pracowników naukowych Muzeum brała udział również w I Sesji Naukowej Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN, która odbyła się w Warszawie w listopadzie 1954 r. W okresie sprawozdawczym pracownicy naukowcy Muzeum referowali następujące zagadnienia:

Kostrzewski Bogdan:

- *Studia nad początkami państwa polskiego w świetle badań w r. 1953*. (Poznań, Toruń).
- *Z najdawniejszych dziejów rybołówstwa w Polsce*. (Poznań, Gdańsk).

Kostrzewski Józef:

- *Kultura łużycka w Warmii i na Mazurach*. (Poznań).
- *I, II i III okres epoki brązu w Wielkopolsce*. (Poznań).
- *Kultura łużycka i pomorska w Polsce zachodniej*. (Poznań).
- *Metody prac wykopaliskowych*. (Poznań).

Piaszykowa Mieczysława:

- *Wyniki badań wykopaliskowych w Łękach Małych*. (Poznań).

W trosce o doskonalenie kwalifikacji zawodowych oraz w celu podniesienia poziomu ideologicznego wzorem lat ubiegłych zorganizowano wspólnie z Radą Miejską kurs samokształceniowy pod kierunkiem mgr Stanisława Kurnatowskiego.

W końcu należy wspomnieć, że Muzeum w miarę swych możliwości otaczało opieką działy archeologiczne w sąsiednich muzeach okręgowych. M. in. dr Bogdan Kostrzewski i mgr Stanisław Jasnosz na zlecenie Centralnego Zarządu Muzeów dwukrotnie wizytowali Dział Archeologiczny Muzeum Pomorza Zachodniego w Szczecinie, udzielając wyczerpujących konsultacji mających na celu właściwą reorganizację tej placówki. W okresie sprawozdawczym dokonano też całkowitej modernizacji stałych ekspozycji archeologicznych Muzeum im. L. Wyczółkowskiego w Bydgoszczy i Muzeum w Zielonej Górze według scenariuszy i dokumentacji dr Bogdana Kostrzewskiego.

W skład personelu naukowego Muzeum w r. 1954, oprócz dyrektora i jego zastępcy, wchodziła następująca pracownia: mgr Stanisław Jasnosz — kustosz, mgr Mieczysława Piaszykowa — kier. pracowni inwentaryzacyjno-katalogowej, Aniela Knapowska, mgr Stanisław Kurnatowski, mgr Aleksandra Lipińska i Włodzimiera Ziemińska — asystenci oraz mgr Witold Armon — bibliotekarz. Po-

nadto w IV kwartale zaangażowano na krótki staż jeszcze jednego asystenta — mgr Henryka Knie.

Nad całokształtem działalności naukowo-badawczej czuwał dyrektor prof. dr Józef Kostrzewski. Organem pomocniczym, podobnie jak w roku poprzednim, było tzw. kolegium naukowe.

Biblioteka

Księgozbiór Muzeum powiększył się w tym czasie o 541 pozycji i liczył z końcem 1954 r. ogółem 9.999 tomów, w tym: 4.365 dzieł, 3.607 czasopism i 2.027 odbitek. Z ogólnej liczby 541 tomów, nabytych w okresie sprawozdawczym, 389 uzyskano w ramach wymiany wydawnictw, 122 zakupiono i 30 otrzymano bezpłatnie w charakterze darów. Ofiarodawcami byli: mgr Jerzy Antoniewicz — Warszawa (5)²⁾, mgr Witold Armon — Poznań (1), mgr Adam Głapa — Poznań (1), mgr Stanisław Jasnosz — Poznań (3), dr Bogdan Kostrzewski — Poznań (1), prof. dr Józef Kostrzewski — Poznań (6), ks. dr Władysław Łęga — Sopot (1), mgr Leon Jan Łuka — Gdańsk (2), mgr Tadeusz Malinowski — Poznań (1), Jakub Mendel — Israel (1), Polskie Towarzystwo Archeologiczne — Oddział w Poznaniu (1), prof. dr Mieczysława Ruxer — Poznań (5), mgr Łucja Smoczyńska — Sopot (2). W okresie sprawozdawczym, podobnie jak w poprzednich latach, dbano także o właściwą konserwację księgozbioru i w tym celu oddano do oprawy 73 tomy.

Wymiana wydawnictw, obejmująca z końcem 1954 r. ogółem 133 instytucje, w tym 16 krajowych i 117 zagranicznych, stanowiła główną podstawę kompletowania księgozbioru, szczególnie odnośnie wydawnictw zagranicznych, na ogół mało dostępnych na rynku krajowym. W okresie sprawozdawczym nawiązano stosunki wymienne z następującymi instytucjami:

Anglia**Londyn**

British Museum

The Prehistoric Society

Royal Anthropological Institute

Society of Antiquaries of London

University of London — Institute of Archaeology

University of London — East European Studies

Oxford

Bodleian Library

Austria**Wiedeń**

Urgeschichtliches Institut d. Universität Wien

Czechosłowacja**Opawa**

Slezské Museum

Praha

Československá Akademie Věd

Dania**Århus**

Statsbiblioteket

Finlandia**Helsinki**

Suomen Muinaismuistoyhdistys

Francja**Paryż**

Société Préhistorique Française

Jugosławia**Ljubljana**

Slovenska Akademija Znanosti i Umetnosti

Sarajewo

Zemaljski Muzej

²⁾ W nawiasach podano ilość ofiarowanych tomów.

Niem. Republika Demokratyczna
 Berlin
 Deutsche Akademie der Wissenschaften
 Halle / Salle
 Landesmuseum für Vorgeschichte
 Niemiecka Republika Federalna
 Hannover
 Urgeschichtl. Abt. d. Niedersächs. Landesmuseums
 München
 Osteuropa Institut
 Norwegia
 Oslo
 Universitets Oldsaksamling
 Szkocja
 Edinburgh
 Society of Antiquaries of Scotland
 Szwajcaria
 Bern
 Bernisches Historisches Museum
 Frauenfeld
 Schweizerische Gesellschaft für Urgeschichte
 Zürich
 Schweizerisches Landesmuseum
 Szwecja
 Göteborg
 Arkeologiska Museet
 U. S. A.
 New York
 American Museum of Natural History
 Węgry
 Budapest
 Országos Szépművészeti Múzeum
 Włochy
 Bordighera
 Istituto Internazionale di Studi Liguri
 Firenze
 Rivista di Scienze Preistoriche
 Z.S.R.R.
 Ryga
 Latvijas PSR Zinatnu Akadēmija.

W r. 1954 kontynuowano nadal katalog książkowy (od nr 4.933—5.144) oraz uzupełniano nowymi nabytkami alfabetyczny katalog kartkowy i katalog rzeczowy. Ten ostatni z końcem 1954 r. obejmował 438 haseł i 10.841 pozycji. Ponadto kontynuowano także katalog kartkowy artykułów i prac zawartych w czasopiśmie.

Biblioteka Muzeum nie jest jedynym księgozbiorem w Poznaniu z tego zakresu wiedzy. Niedługo połączony z nią księgozbiór Zakładu Archeologii Polski Uniwersytetu Poznańskiego, zdziesiątkowany przez działania wojenne w 1945 r. a dziś liczący już ok. 8.000 tomów, stanowi nie mniej cenny i pomocny warsztat pracy dla archeologów. Pomimo tego, podobnie jak w latach poprzednich, biblioteka Muzeum cieszyła się dużą frekwencją, o czym świadczą poniższe cyfry: czytelników zarejestrowano ogółem 102, odwiedzin w czytelniku 1.270, na miejscu korzystać z 7.275 tomów, a wypożyczono 383 tomy³. Również w okresie sprawozdawczym biblioteka czynna była od rana do późnego wieczora nie tylko w dni powszednie, ale także w niedziele i święta.

W r. 1954 nastąpiła zmiana na stanowisku bibliotekarza. Miejsce to, opróżnione przez mgr Helenę Bocheńską, zajął mgr Witold Armon, dotych-

czasowy instruktor społeczno-oświatowy. Zmiana okazała się bardzo szczęśliwa, gdyż nowy bibliotekarz, oprócz pewnej rutyny w tym względzie wykazał także niemało inicjatywy. Dzięki temu też odjął on dyrektoriowi Muzeum — prof. dr J. Kostrzewskiemu znaczną część obowiązków spoczywających na nim zwłaszcza w zakresie wymiany wydawnictw.

Pracownie

W okresie sprawozdawczym były czynne trzy pracownie pomocniczo-naukowe, tj. rekonstruktorska, konserwatorska i fotograficzna oraz dwie pracownie rzemieślnicze: stolarska i ślusarska.

W pracowni rekonstruktorskiej uzupełniono lub zrekonstruowano z ułamków 586 okazów ceramiki, m. in. większe zespoły z badań wykopaliskowych w Słupcy pow. Września, w Młodzikowie pow. Środa oraz w Mrowinie i w Lasku pow. Poznań. Ponadto w ramach prac zleconych rekonstruowano ceramikę dla Stacji Archeologicznej I.H.K.M. P.A.N. w Gieczu i Wolinie oraz dla Ekspedycji Wykopaliskowej w Międzyrzeczu. W zakresie prac modelarskich wykonano w tym czasie 12 różnych modeli, w tym 2 na zlecenie Muzeum im. L. Wyczółkowskiego w Bydgoszczy, 4 dla Muzeum w Międzyrzeczu, 4 dla Muzeum Historycznego w Poznaniu i 2 dla Muzeum w Kaliszu. Wszystkie modele wykonał Wiktor Bromski. Personel pracowni składał się ponadto z Leona Dudzińskiego i Józefa Judzińskiego. W miejsce Henryka Górniaka, który przeszedł do innego zakładu pracy, przyjęto drugą sprzątaczkę. Kierownictwo pracowni spoczywało nadal w rękach Aleksego Waligórskiego.

W pracowni konserwatorskiej poddano konserwacji 617 zabytków metalowych, głównie żelaznych i organicznych (drewno, skóra, tkaniny). Ponadto wykonano analogiczne prace na zlecenie Stacji Archeologicznej I.H.K.M. P.A.N. w Gieczu i w Wolinie oraz dla Ekspedycji Wykopaliskowej w Międzyrzeczu. Pracownią nadal kierował Wacław Ratajczak.

Pracownia fotograficzna wykonała w tym czasie 716 zdjęć i reprodukcji, 2.484 odbitki, 865 powiększeń oraz 86 przeźrocz. Służyły one nie tylko celom naukowym (dokumentacja badań wykopaliskowych i publikacji), ale także oświatowym (ilustracje do wykładów, gazetki ściennych i ekspozycji). Ponadto kontynuowano inwentarz kliszy (od nr 8.560—8.994) i uzupełniano nowymi pozycjami album odbitek fotograficznych. Niezależnie od tych prac fotograf Marian Kubiak wraz z kierownikiem Bolesławem Kubiakiem przystąpili do ponownej przebudowy aparatu do powiększeń dużego formatu, wymagającego dalszych usprawnień. Tym razem zastosowano w nim system zwierciadeł, dzięki czemu uzyskano równomierne światło na całej płaszczyźnie powiększenia przy użyciu tylko jednej żarówki. Pracownią fotograficzną kierował nadal Marian Kubiak.

Pracownia stolarska pod kierunkiem Władysława Gromadzkiego wykonywała sprzęt muzealny i wykopaliskowy oraz bieżące naprawy inwentarza. Ponadto na zlecenie Muzeum im. L. Wyczółkowskiego w Bydgoszczy wykonano w pracowni 16 plansz, 6 podestów i 1 ekran do wystawy archeologicznej, a dla Stacji Archeologicznej I.H.K.M. P.A.N. w Gieczu 5 futryn, 6 drzwi i 12 okiennic.

Pracownia ślusarska, która nie posiadała stałego etatu, czynna tylko okresowo, wykonywała w miarę potrzeby najrozmaitsze drobne naprawy i instalacje wchodzące w zakres jej specjalności oraz okucia metalowe plansz i witryn ściennych do wystawy archeologicznej Muzeum w Bydgoszczy.

³ W sprawozdaniu z działalności Muzeum w latach 1952 i 1953 (Fontes Archaeologici Posnanienses t. IV, s. 276) błędnie podano ilość wypożyczonych tomów: ma być 597 a nie 5.977.

Wydawnictwa

Wydawany przez Muzeum rocznik naukowy, poświęcony publikacji źródeł archeologicznych, pt. „Fontes Praehistorici” kontynuowano także w okresie sprawozdawczym pod zmienioną nazwą: *Fontes Archaeologici Posnanienses*. Wydany w r. 1954 tom IV tego rocznika, zawierający 37^{1/2} arkusza druku oraz XXVI tablic i kilka planów, przyniósł następujące prace; Osada neolityczna w Rzućwie w pow. wejherowskim (J. Żurek), Kurhan kultury unietyckiej w Łękach Małych, pow. Kościan (M. Piaszykowska, S. Kurnatowski), Krajobraz okolicy Łek Małych, pow. Kościan (T. Bartkowski), Cmentarzysko kultury łużyckiej w Cieślach Wielkich w pow. wrzesińskim (A. Łukowa), Cmentarzysko z wczesnego okresu żelaznego w Górszowicach w pow. szamotuskim (Z. Pieczyński), Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w Domaradzicach, pow. Rawicz (B. Kostrzewski). Ponadto tom zawiera sprawozdanie z działalności Muzeum w latach 1952 i 1953 oraz wykaz nabytków uzyskanych przez Muzeum w wyż. wym. okresie. Całość jest bogato ilustrowana; oprócz wspomnianych tablic i planów, prace zawarte w IV tomie „Fontes” są zilustrowane 333 rycinami. Redakcja rocznika spoczywała nadal w rękach prof. J. Kostrzewskiego.

W r. 1954 Muzeum planowało także wydanie „Przewodnika” po wystawie, pozycję tę jednak trzeba było przełożyć na następny rok z przyczyn niezależnych od Dyrekcji.

DZIAŁALNOŚĆ NAUKOWO-OŚWIATOWA

Równolegle z pracami naukowo-badawczymi w okresie sprawozdawczym Muzeum rozwijało także żywą działalność naukowo-oświatową. Zajmował się nią przede wszystkim powołany w tym celu zespół złożony z kierowniczką mgr Zofii Pawłowskiej i instruktorki oświatowej mgr Heleny Wojciechowskiej, zaangażowanej na to stanowisko w miejsce mgr Witolda Armona. W pracy swej zespół ten nie był odosobniony. Podobnie jak w roku poprzednim korzystał z wydatnej pomocy personelu naukowego, który opracowywał scenariusze ekspozycji, teksty wykładów i ulotek, włączał się do akcji odczytowej oraz udzielał częstych konsultacji. Zadaniem akcji oświatowej było udostępnianie szerokim masom zabytków archeologicznych i wiedzy o najdawniejszych dziejach oraz wdrażanie społeczeństwa do poszanowania tych zabytków jako pełnowartościowych dokumentów historycznych. Zadanie to realizowano za pośrednictwem wystaw, odczytów, pogadanek, kursów, konferencji, prasy, radia itp.

Wśród tych licznych środków, za pomocą których zespół oświatowy oddziałowywał na społeczeństwo, na pierwszym miejscu należy wymienić wystawy, najbardziej sugestywne i atrakcyjne. W okresie sprawozdawczym czynna była wystawa stała i wystawa objazdowa. Wystawa stała, zreorganizowana w roku 1952, nie uległa w tym czasie żadnym zasadniczym zmianom. Mając na uwadze doświadczenia zebrane w okresie blisko dwuletniego jej istnienia oraz uwagi zwiedzających jak również stały postęp wiedzy, dokonano na wystawie jedynie pewnych korektur i uzupełnień, które oczywiście w niczym nie zmieniły jej pierwotnego założenia. Przy tej okazji sprostowano także nieliczne zresztą błędy wzgl. usterki, które uszły uwadze projektanta i kolegium naukowego przejmującego wystawę przed jej otwarciem w r. 1952. Wystawa była czynna bez przerwy przez cały rok, w godzinach ustalonych kilka lat temu, tj. w środy i piątki od godz.

13—19, w wtorki, czwartki i soboty od 9—15, w niedziele i święta od 10—14; w poniedziałki wystawa była zamknięta. W ciągu całego roku, jak wynika z poniższej tabeli, zwiedziło ją ogółem 15.088 osób. Podobnie jak w poprzednich latach znaczną część zwiedzających, ścislej 69%, stanowiła młodzież szkolna, co jest niewątpliwym rezultatem pracy zespołu oświatowego, który większość swych wysiłków zwrócił w tym kierunku. Natomiast baczniejszą niż dotąd uwagę należałoby skierować w przyszłości na robotników i chłopów, których udział w zwiedzaniu wystawy nie prze-

Frekwencja zwiedzających stałą wystawę w r. 1954

Miesiąc	Ogółem	w tym				
		Młodzież szkolna	Robotnicy	Chłopi	Inni	Ilość wycieczek
Styczeń	809	465	99	10	235	20
Luty	848	269	178	143	258	23
Marzec	1.123	592	89	204	238	27
Kwiecień	1.123	826	60	—	237	25
Maj	1.165	770	46	—	349	30
Czerwiec	1.375	1.106	28	—	241	37
Lipiec	1.677	1.261	63	13	340	27
Sierpień	1.102	608	154	20	320	15
Wrzesień	2.344	2.046	45	—	253	65
Październik	1.691	1.212	140	132	207	45
Listopad	2.013	710	112	—	191	26
Grudzień	818	594	28	—	196	19
Ogółem	15,088	10,459	1,042	522	3,065	359

kracza łącznie 11%. Z ogólnej liczby 15.088 w ramach wycieczek zwiedziło wystawę 10.741 osób, czyli 71%. Uczestnicy wszystkich wycieczek, wyjątkowo zaś także indywidualnie zwiedzający, byli oprowadzeni po wystawie przez zespół oświatowy. Niemalże to był trud ze strony zespołu, zważywszy, że niektóre wycieczki z powodu znacznej ilości uczestników trzeba było dzielić na mniejsze grupy oraz mając na uwadze fakt, że obowiązek oprowadzania po wystawie spoczywał często tylko na jednym członku zespołu, podczas gdy drugi działał w terenie w ramach akcji odczytowej. Przy oprowadzaniu miejscowej młodzieży szkolnej niejednokrotnie ograniczano się do szczegółowego zaznajomienia jej tylko z tą częścią wystawy, która stanowiła ilustrację odpowiednich lekcji historii, w ten sposób pogłębiano i uzupełniano wiadomości z tego zakresu wiedzy nabyte przez młodzież w szkole.

Uruchomienie jedynej czynnej jeszcze w okresie sprawozdawczym wystawy objazdowej pt. „Sztuka w pierwszych formacjach rozwoju społecznego” nie było przewidziane w budżecie na r. 1954. Niemniej jednak dzięki inicjatywie zespołu oświatowego udało się ją eksponować kolejno w trzech punktach, a mianowicie w Młodzieżowym Domu Kultury w Poznaniu, w Muzeum Regionalnym w Lesznie i w Liceum Ogólnokształcącym w Krotoszynie, dzięki czemu uzyskano dodatkową niemalże frekwencję 9.103 zwiedzających.

Brak pomieszczeń nie pozwalał w r. 1954 urządzać w Muzeum wystaw okresowych. Natomiast wystawy tego rodzaju urządzało w obcych pomieszczeniach. M. in. w IV kwartale z okazji badań wy-

kopaliskowych w Międzyrzeczu zespół pracowników naukowych w osobach mgr Edwarda Dąbrowskiego i mgr Henryka Knie pod kierunkiem mgr Stanisława Kurnatowskiego zaprojektował i wykonał wystawę w miejscowym Muzeum, poświęconą najdawniejszym dziejom Międzyrzecza w świetle źródeł pisanych i odkryć archeologicznych. Interesujący temat i ciekawe eksponaty uzyskane w trakcie badań wykopaliskowych sprawiły, że w krótkim czasie wystawę zwiedziło 4.578 osób, w tym 164 wycieczki, co uważać należy za duży jej sukces.

Omawiając wystawy okresowe należy wspomnieć także o dwóch miniaturowych ekspozycjach zaprojektowanych przez dra Bogdana Kostrzewskiego z okazji Miesiąca Oświaty i Miesiąca Poglębiania Przyjaźni Polsko-Radzieckiej. Pierwsza z tych ekspozycji, urządzona w oknie wystawowym Klubu Międzynarodowej Prasy i Książki w Poznaniu przy ul. 27. Grudnia, była poświęcona popularnej i naukowej polskiej literaturze archeologicznej. Jako materiałem ilustracyjnym posłużono się tu również oryginalnymi eksponatami ze zbiorów Muzeum i fotografiami obrazującymi ciekawsze wykopaliska. Całość wypadła bardzo interesująco, o czym świadczyły tłumy przechodniów zatrzymujących się przed oknem wystawowym przez cały okres trwania ekspozycji, a także słowa uznania przekazywane Muzeum bezpośrednio przez widzów. Szkoda tylko, że nie wszystkie wystawione wydawnictwa były do nabycia w Klubie. Drugą ekspozycję, urządzoną w czytelni Wojewódzkiego Klubu Przyjaźni Polsko-Radzieckiej w Poznaniu przy ul. Fr. Ratajczaka, poświęcono aktualnej radzieckiej literaturze archeologicznej. Także i tę wystawę zilustrowano zabytkami, fotografiami i grafiką. W końcu należy wspomnieć jeszcze o stałej gablotce wystawowej Muzeum zainstalowanej poprzedniego roku we wnęce ściany domu pod arkadami, na narożniku ul. Fredry i Lampego. W okresie sprawozdawczym trzykrotnie zmieniano tu ekspozycję, przy czym kolejno przedstawiono następujące zagadnienia: Z pradziejów myśliwstwa i rybołówstwa, Gospodarka w Polsce wczesnośredniowiecznej, Co kryje dawny Międzyrzecz. Z powodu remontu fasady domu, na którym mieściła się gablotka, nie wykonano przewidzianej planem czwartej ekspozycji. Wszystkie były bogato ilustrowane oryginalnymi zabytkami, fotografiami wzgl. barwnymi rycinami oraz zaopatrzone w krótkie teksty wprowadzające i objaśniające widza o danym zagadnieniu. Oprawę graficzną wszystkich wspomnianych ekspozycji wykonał art.-graf. Bolesław Promiński według scenariuszy dra Bogdana Kostrzewskiego. Miniaturowe ekspozycje nie równoważyły oczywiście braku wystaw okresowych, które Muzeum mogłoby urządzać, gdyby dysponowało odpowiednimi własnymi pomieszczeniami. Miały one jednak tę przewagę nad wystawami okresowymi, że zdołały zainteresować archeologią mnóstwo przypadkowych przechodniów. Wielu z nich — być może — nawet nie wiedziało, co to jest archeologia, a w każdym razie nie było na tyle zainteresowanych nią, aby odwiedzić wystawę stałą lub okresową.

Zorganizowane przez Muzeum wystawy, szczególnie wystawa stała, nakładały na zespół oświatowy obowiązek zorganizowania frekwencji zwiedzających. Zadanie to realizowano za pośrednictwem prasy, radia, ulotek, kontaktów ze szkolnictwem, zakładami pracy, organizacjami społecznymi itp. Starano się więc, aby komunikaty o godzinach otwarcia wystawy były stale umieszczane w prasie codziennej i wygłaszane w ramach dziennika lokalnego w Rozgłośni Poznańskiej Polskiego Radia. Opra-

cowywano teksty ulotek powielanych, zachęcających do zwiedzania wystawy, które razem z drukowanym materiałem propagandowym z zakresu ochrony zabytków rozdzielono w łącznej ilości ok. 11.000 sztuk do rozmaitych szkół i władz szkolnych, do zakładów pracy oraz innych instytucji lub organizacji społecznych w Poznaniu i na terenie całego województwa. Nawiązywano też z nimi osobiste lub korespondencyjne kontakty, zobowiązując w drodze umów do zespołowego zwiedzania wystawy. W okresie sprawozdawczym zawarto ogółem 25 tego rodzaju umów na szczeblu wojewódzkim lub powiatowym, w tym 13 ze szkołami różnych typów, 5 z instytucjami państwowymi, 4 ze związkami zawodowymi i innymi organizacjami społecznymi, 2 z wojskiem i 1 z Młodzieżowym Domem Kultury. W tym samym celu nawiązywano kontakty z prezydiami zjazdów lub kierownikami rozmaitych kursów odbywających się w Poznaniu. Wreszcie wspomnieć należy o udziale zespołu oświatowego w rozmaitych zebraniach i naradach nauczycielskich, kursach wakacyjnych, a nawet w koloniach letnich, gdzie w odpowiednich prelekcjach zaznajamiano słuchaczy z możliwościami współpracy z Muzeum. W pracy swej zespół oświatowy nie kierował się wyłącznie wytycznymi otrzymywanymi od swych władz nadrzędnych, ale wykazywał także dużo pomysowości i inicjatywy własnej.

Oprócz wystaw niemałe znaczenia w działalności oświatowej Muzeum miały wykłady i pogadanki, których celem było przede wszystkim utrwalenie w społeczeństwie podstawowych wiadomości z dziedziny archeologii i uświadomienie o konieczności ochrony zabytków archeologicznych. W okresie sprawozdawczym wygłoszono ogółem 124 tego rodzaju prelekcje na podane niżej tematy:

Zagadnienia podstawowe:

Archeologia, jej cele i metody (2) ⁴⁾

Podstawowe pojęcia z dziedziny archeologii i ochrony zabytków (10)

Zabytki archeologiczne jako dokumenty kultury (2)
Co mówią zabytki o życiu człowieka w pradziejach (2)

Archeologia w teorii i w praktyce

Jak badamy obiekty archeologiczne

Zagadnienia pedagogiczne:

Co powinien wiedzieć nauczyciel o archeologii

Zagadnienia związane z archeologią w programie szkolnym (2)

Pomoce naukowe do lekcji historii

Wychowawcze znaczenie zabytków archeologicznych (2)

Zabawki dziecięce naszych przodków w pracy wychowawczej

Poglądowość w nauczaniu a współpraca z Muzeum

Wystawa archeologiczna jako środek poglądowy przy nauczaniu historii

Współpraca z Muzeum Archeologicznym jako czynnik do nauczania i wychowania

Formy współpracy z Muzeum Archeologicznym (7)

Muzeum Archeologiczne w pracy nauczyciela (3)

Muzeum Archeologiczne w pracy kulturalno-oświatowej na wsi

Muzeum Archeologiczne w pracy kulturalno-oświatowej na obozach i koloniach letnich

Współpraca szkół rolniczych z Muzeum Archeologicznym (2)

Współpraca kierowników świetlicowych z Muzeum Archeologicznym (2)

Formy współpracy z Muzeum w szkoleniu żołnierza (2)

⁴⁾ W nawiasach podano odnośne cyfry, o ile wykład na dany temat wygłoszono więcej niż jeden raz.

Przygotowanie do zwiedzania Muzeum
 Akcja oświatowa w trakcie prac wykopaliskowych.
 Wybrane zagadnienia z archeologii
 Polski:

Dzieje społeczeństw pierwotnych w Polsce (2)

Początki górnictwa i hutnictwa w Polsce

Z najdawniejszych dziejów rybołówstwa w Polsce (2)

Początki rolnictwa w Polsce

Przemiany społeczno-ustrojowe w Polsce pierwotnej

Znaczenie zabytków archeologicznych dla odtworzenia
 historii Pomorza Zachodniego

Znaczenie archeologicznych prac badawczych w Słupcy

Biskupin — gród prasłowiański (9)

Stosunki polsko-ruskie we wczesnym średniowieczu
 w świetle archeologii (5)

Badania nad początkami państwa polskiego w świetle
 archeologii (16)

Polska i Słowiańszczyzna we wczesnym średniowieczu

Poznań w pradziejach (5)

Najdawniejsze dzieje powiatu kościańskiego w świetle
 wykopalisk

Nowe odkrycia archeologiczne w Polsce (2)

Najnowsze odkrycia archeologiczne w woj. poznańskim

Pionierzy archeologii Polski (2).

Ważniejsze zabytki archeologiczne w Wielkopolsce.

Wybrane zagadnienia z archeologii
 powszechnej:

Człowiek epoki kamiennej

Początki kultury ludzkiej

Co mówią zabytki o odżywianiu się człowieka w pra-
 dziejach

Lecznictwo w pradziejach

Rola kobiety w pradziejach (5)

Ochrona zabytków archeologicznych:

Jak chronić zabytki archeologiczne (2)

Udział młodzieży szkolnej w akcji ochrony zabytków
 archeologicznych (3)

Ochrona zabytków archeologicznych przez młodzież
 szkolną w okresie wakacji (2)

Rola i zadania akcji ochrony zabytków archeologicz-
 nych w pracy nauczyciela.

Udział nauczycieli i szkolnej młodzieży wiejskiej
 w akcji ochrony zabytków archeologicznych

Uczniowie i absolwenci szkół rolniczych a zagadnienie
 ochrony zabytków archeologicznych (2)

Udział pracowników rolnych w akcji ochrony zabyt-
 ków archeologicznych (3)

Ochrona zabytków archeologicznych na terenie rolni-
 czej spółdzielni produkcyjnej.

Olbrzymią większość wykładów wygłosił zespół
 oświatowy w osobach mgr Zofii Pawłowskiej (90
 wykładów) i mgr Heleny Wojciechowskiej (14 wykła-
 dów). Trzeba jednak podkreślić, że do akcji tej w razie
 potrzeby włączali się także pracownicy naukowcy (20
 wykładów). Z globalnej liczby 124 wykładów tylko
 26 odbyło się na terenie Muzeum, z reszty zaś 53
 w samym Poznaniu, a 45 w miastach i wsiach woj.
 poznańskiego lub sporadycznie w innych wojewódz-
 twach. Jest to objaw niewątpliwie dodatni, świadczący
 o znacznym zasięgu akcji oświatowej. Wszystkie wy-
 kłady były ilustrowane przy pomocy przeźrocz,
 filmu małoobrazkowego, fotografii lub nawet orygi-
 nalnymi zabytkami, przez co oczywiście bardzo zyski-
 wały na atrakcyjności. W każdym wykładzie z reguły
 też zaznajamiano słuchaczy z podstawowymi pojęciami
 z dziedziny archeologii i ochrony zabytków, o ile
 oczywiście nie był on specjalnie poświęcony tej tema-
 tyce. Łączna liczba słuchaczy wszystkich wykładów
 wynosiła 9.360 osób, w tym ok. 60% młodzieży szkol-
 nej, 16% nauczycieli, 4% robotników i 20% innych
 słuchaczy. Są to bardzo przekonujące cyfry, ale

bynajmniej nie wyczerpujące osiągnięć dokonanych
 w tym względzie przez personel Muzeum. Trzeba bo-
 wiem dodać, że członkowie zespołu oświatowego i pra-
 cownicy naukowcy Muzeum wygłosili jeszcze 220 wy-
 kładów w ramach akcji oświatowej Oddziału Poznań-
 skiego Polskiego Towarzystwa Archeologicznego, któ-
 rych wysłuchało ogółem 8.848 osób. Akcja odczytowa
 PTA odbywała się w porozumieniu z Muzeum i to
 w takim stopniu, że obydwie instytucje wspólnie usta-
 lały swe plany. W planach tych, podobnie jak w roku
 ubiegłym uwzględniano przede wszystkim młodzież
 szkolną, szczególnie ze szkół zawodowych jak np. rol-
 niczych, leśnych, wodno-melioracyjnych, rybackich
 itp., których absolwenci mogą w swej pracy zawodo-
 wej natknąć się na zabytki archeologiczne lub wpły-
 nąć na ich skuteczną ochronę. Wykłady dostosowy-
 wano ściśle do środowiska i zainteresowań słuchaczy.
 Niejednokrotnie też dla rozszerzenia horyzontów słu-
 chaczy i utrwalenia wiadomości wiązano je w cykle.

Dużą wagę w działalności oświatowej Muzeum
 przywiązywano również do szkolenia kadr nauczyciel-
 skich w zakresie archeologii i ochrony zabytków.
 W tym celu członkowie zespołu oświatowego brali
 udział w charakterze prelegentów w wielu naradach,
 konferencjach i kursach nauczycielskich wszystkich
 stopni, nie tylko na szczeblu miejskim, ale także po-
 wiatowym i wojewódzkim. Dzięki ściślejszej współpracy
 z Wojewódzkim Ośrodkiem Doskonalenia Kadr Oświa-
 towych i z Dyrekcją Okręgową Szkolenia Zawodowego
 w okresie sprawozdawczym udało się zorganizować
 kilka takich kursów na terenie Muzeum. M. in.
 należy tu wymienić kurs dla powiatowych instruktó-
 rów historii na stopniu podstawowym i kurs dla słu-
 chaczy WKN oraz odprawę wojewódzkich instruktó-
 rek wychowawczyń przedszkoli. Każdy z tych kur-
 sów oprócz wykładów teoretycznych popartych odpo-
 wiednimi pomocami naukowymi, obejmował swym
 programem także szczegółowe zapoznanie się uczestni-
 ków z wystawą Muzeum. Staraniem zespołu oświa-
 towego pod koniec 1954 r. odbyło się w Muzeum rów-
 nież jedno z seminarium studentów IV roku historii
 Uniw. Pozn., podczas którego omówiono formy współ-
 pracy z Muzeum i pomoce naukowe do lekcji
 o tematyce archeologicznej oraz przeprowadzono taką
 lekcję na temat początków państwa polskiego w opar-
 ciu o wystawę. Zespół oświatowy brał udział również
 w innym seminarium tego samego grona studentów,
 gdzie omawiano zagadnienia zwiedzania wystawy
 przez młodzież szkolną i pomocy szkolnych. Gdy
 mowa o pomocach szkolnych, trzeba też nadmienić, że
 Muzeum ostatnio coraz częściej wypożyczało wzgl.
 przekazywało na własność różnym szkołom, zwłaszcza
 zamiejscowym, fotografie i oryginalne zabytki pozba-
 wione metryki, ułatwiające nauczycielom prowadze-
 nie lekcji.

Z innych środków, którymi posługiwano się w pracy
 oświatowej, trzeba jeszcze wymienić radio i pra-
 sę. W okresie sprawozdawczym przy współpracy Mu-
 zeum Rozgłośnia Poznańska Polskiego Radia nadała
 3 specjalne audycje, w tym jedną w II kwartale i dwie
 w IV kwartale. Pierwsza z nich, której scenariusz
 opracowali pracownicy naukowcy Muzeum, poświęcona
 była wynikiem badań wykopaliskowych w Między-
 rzeczu. Następne audycje odbyły się w ramach tzw.
 „Błękitnej fali” i osnute były na tle wrażeń, jakie
 odnieśli członkowie Koła Miłośników Poznania przy
 34 Szkole Podstawowej ze zwiedzania wystawy i pra-
 cowni rekonstruktorskiej w Muzeum Archeologicz-
 nym. Ponadto Ekspozytura Polskiego Radia w Zieło-
 nej Górze nadała wywiad z dr Bogdanem Kostrzew-
 skim na temat działalności Oddziału PTA w Zielonej
 Górze i roli badań archeologicznych. Niemalże usługi

w tym względzie oddały także gazety miejscowe, zamieszczając ok. 50 notatek i informacji o nowych odkryciach archeologicznych, wynikach badań wykopaliskowych, wydawnictwach, wykładach itp. oraz kilka artykułów popularno-naukowych.

Inną formą działalności oświatowej był kolportaż własnych i obcych wydawnictw o treści archeologicznej. W tym zakresie szczególnie wyróżnił się personel wystawy stałej, który rozprowadził w ciągu roku blisko 1.000 pocztówek wydanych przez Muzeum przed kilku laty oraz kilkaset przewodników i innych książek popularno-naukowych wzgl. beletrystycznych. Trzeba też nadmienić, że Muzeum wydało w r. 1954 dwubarwną, bogato ilustrowaną ulotkę³⁾ składaną, wydrukowaną w nakładzie 10.000, pouczającą o konieczności ochrony zabytków archeologicznych, którą rozprowadzono wśród zwiedzających, słuchaczy wykładów, uczestników kursów itp.

Wkońcu należy wspomnieć o opiece nad szkolnymi kółkami archeologicznymi wzgl. kółkami o pokrewnych zainteresowaniach, czego wyrazem m. in. były wymienione wyżej dwie audycje w Polskim Radio. Opieka polegała na zasileniu prelegentami, wypożyczaniu gotowych gazetek ściennych i materiałów do ekspozycji, zaznajamianiu młodzieży z wystawą i pracowniami Muzeum, a nawet angażowaniu jej w pracach wykopaliskowych, jak to miało miejsce np. w czasie badań wykopaliskowych w Łasku pod Poznaniem, gdzie z dużym entuzjazmem pomagali również członkowie Kółka Historycznego Młodzieżowego Domu Kultury w Poznaniu.

Praca zespołu oświatowego w okresie sprawozdawczym nie była łatwa wobec braku jakichkolwiek schematów działalności i niedostatecznego jeszcze doświadczenia w tym zakresie. Jeśli osiągnięto jednak znaczne rezultaty, to głównie dlatego, że zespół wykazał w swej pracy niemało entuzjazmu, pomysowości i inicjatywy. Dużo skorzystał też zespół z kursu dla prelegentów urządzonego w Osiecznej k./Leszna przez Zarząd Główny PTA oraz z obrad konferencji urządzonej w Warszawie w dniach 5 i 6 listopada 1954 r. przez Centralny Zarząd Muzeów w sprawie działalności naukowo-oświatowej. Pewną pomocą w pracy zespołu było także poparcie udzielane mu przez pracowników naukowych Muzeum.

Pion oświatowy Muzeum składał się w okresie sprawozdawczym z wyżej wymienionego zespołu oraz z Marii Minińskiej i Walentyny Śniatałowej — pracowniczek wystawy stałej. Nad całokształtem działalności czuwał dr Bogdan Kostrzewski.

ADMINISTRACJA

W organizacji Muzeum w okresie sprawozdawczym nie zaszły żadne istotne zmiany. Na czele Muzeum stał nadal prof. J. Kostrzewski, który równocześnie czuwał nad działalnością naukową. Zastępcą jego był dr Bogdan Kostrzewski, któremu podlegał pion naukowo-oświatowy i pracownice pomocniczo-naukowe. Administracją i pracowniami rzemieślniczymi kierował Bolesław Kubiak. W r. 1954 zaznaczyła się również harmonijna współpraca Dyrekcji z Radą Miejską. Skład jej w okresie sprawozdawczym przedstawiał się następująco: na czele Rady stał mgr Stanisław Jasnosz, zastępcą jego była Wanda Kozubska, sekretarzem Aniela Knapowska, skarbnikiem Henryk Górniak (później Stefania Kowalska), członkiem był Wiktor Bromski. Pozostałe

funkcje piastowali: mgr Zofia Pawłowska — przewodn. Komisji Oświatowej, Maria Minińska — delegat do spraw bytowo-mieszkaniowych i mgr Mieczysław Piaszyk — delegat społeczno-ubezpieczeniowy. Akcją socjalną kierował członek Rady — Wiktor Bromski, komisja współzawodnictwa działała w składzie: mgr Witold Armon i Wanda Kozubska (później mgr Aleksandra Lipińska i mgr Helena Wojciechowska). Podobnie jak w latach poprzednich Rada nie tylko troszczyła się o poprawę bytu i warunki pracy związkowców zatrudnionych w Muzeum, ale także dzięki własnej inicjatywie oraz mobilizowaniu pracowników do współzawodnictwa i zobowiązań, w znacznej mierze przyczyniła się do zrealizowania planów Muzeum. Trzeba też podkreślić, że dzięki Radzie pracownicy włączyli się w nurt życia społeczno-politycznego; m. in. wzięli czynny udział w szkoleniu związkowym oraz ideologiczno-zawodowym, zorganizowali ekipę żniwną, współpracowali z dzielnicowymi komitetami Frontu Narodowego w ramach akcji przedwyborczej itp. Rzetelne i owocne wysiłki oraz harmonijna współpraca z Dyrekcją sprawiły, że Rada Miejska w okresie sprawozdawczym stanowiła ważny i pozytywny czynnik w całokształcie działalności Muzeum.

Personel Muzeum w r. 1954 liczył 29 osób i składał się oprócz Dyrekcji i kierownika administracji z 7 pracowników naukowych (w tym 6 z ukończonymi studiami uniwersyteckimi), 8 pracowników naukowo-technicznych (5 rekonstruktorów, konserwator, pracownik inwentaryzacyjny i fotograf), 4 pracowników oświatowych (kierowniczka, instruktorka, bileterka i woźna) oraz 7 pracowników administracyjnych (księgową, kasjerka, sekretarka, intendent, woźny, stolarz i sprzątaczką). Skład osobowy personelu w okresie sprawozdawczym uległ tylko nieznacznym zmianom. Do innych zakładów pracy przeszli z dniem 1 stycznia 1954 r. — bibliotekarka mgr Helena Bocheńska i asystent Tadeusz Malinowski, a od 15 października także rekonstruktor Henryk Górniak. Miejsce opróżnione przez mgr Bocheńską zajął mgr Witold Armon, mgr Zofię Pawłowską awansowano na stanowisko kierowniczki zespołu oświatowego, a na opróżnione miejsce instruktorki oświatowej przyjęto mgr Helenę Wojciechowską. Ponadto w miejsce T. Malinowskiego przyjęto stud. archeologii U. P. Włodzimierz Ziemlińską, a etat zwolniony przez H. Górniaka zajął do końca roku mgr Henryk Knie.

Na okres sprawozdawczy przypadł jubileusz 40-lecia pracy prof. dr Józefa Kostrzewskiego w charakterze dyrektora Muzeum. Tę rocznicę uroczystą uczcili pracownicy Muzeum wspólnie z Radą Miejską w dniu 1 kwietnia publiczną uroczystością, którą zaszczyli swą obecnością przedstawiciele Ministerstwa Kultury i Sztuki, Instytutu Historii Kultury Materialnej P.A.N., władz wojewódzkich i miejskich, Uniwersytetu i towarzyszy naukowych oraz reprezentanci pokrewnych dziedzin nauki i liczne delegacje z całego kraju. Podobną uroczystość w ścisłym gronie pracowników Muzeum urządzono Aleksandrowi Waligórskiemu w 30-ą rocznicę jego pracy na stanowisku kierownika pracowni rekonstruktorskiej.

Pogłębiająca się z roku na rok ciasnota pomieszczeń Muzeum skłoniła Dyrekcję w okresie sprawozdawczym do intensywnych starań mających na celu uzyskanie własnej siedziby. Postulat posiadania własnego gmachu odpowiadającego wzrastającym potrzebom Muzeum znalazł pełne poparcie zarówno ze strony Ministerstwa Kultury i Sztuki jak i u władz

³⁾ Warto nadmienić, że ulotkę tę wydrukowano na zrzynkach papieru drukowego.

lokalnych, które przyznały na ten cel do odbudowy były Pałac Górków i sąsiadujące z nim kamieniczki mieszczące się na Starym Mieście w czworoboku ulic Wodnej, Klasztornej, Koziej i Świętosławskiej. Realizując dalej ten postulat, po uzyskaniu lokalizacji, przystąpiono niezwłocznie do opracowania założeń projektu odbudowy, a następnie po przedyskutowaniu w gronie zainteresowanych pracowników Muzeum, przekazano je miejscowej Pracowni Konserwacji Zabytków, która podjęła się wykonać projekt wstępny.

W r. 1954 nie podejmowano żadnych poważniejszych prac remontowych. Odnowiono jedynie wnętrza pomieszczeń na parterze (biuro i korytarz) i na I piętrze oraz dokonano naprawy instalacji

Rapport sur l'activité du Musée Archéologique de Poznań en 1954.

par Bogdan Kostrzewski (Poznań)

Résumé

Investigations archéologiques.

Au cours de l'année 1954 le Musée Archéologique de Poznań avait mené des explorations en surface sur 61 stations, à 30 endroits divers, répartis dans 8 districts; elles ont enrichi l'inventaire du Musée de 87 positions au total. On continua simultanément les fouilles systématiques à Strzelce, distr. de Mogilno, où l'on finit d'explorer un tumulus de la civilisation des amphores sphériques, et à Młodzikowo, distr. de Środa où d'intéressants résultats furent obtenus sur un cimetière à inhumation du haut moyen âge. Des investigations semblables furent initiées à Słupca distr. de Konin sur une enceinte fortifiée de la civilisation lusacienne ainsi qu'à Międzyrzecz, où les fouilles pénétrèrent l'intérieur d'un château du XIVe siècle, bâti sur une enceinte fortifiée plus ancienne. On réussit à sauver dans le cadre des travaux de secours 13 autres objets.

Travaux de documentation.

On inscrivit en tout 176 positions dans l'inventaire des trouvailles, dont la majorité provenait d'explorations pratiquées sous les auspices du Musée. Le bureau du catalogue enregistra 699 fiches au catalogue des acquisitions 1954, 176 fiches au catalogue des objets classés par cultures et 4.183 fiches au catalogue photographique. Comme aux années précédentes les collections du Musée ont suscité le vif intérêt et furent l'objet d'études spéciales de nombreux archéologues, parmi lesquels nous avons le plaisir de citer les savants russes T. S. Passek et B. A. Rybakov ainsi que l'archéologue tchécoslovaque J. Poulik.

Autres travaux scientifiques.

En 1954 le personnel scientifique du Musée publia 9 travaux et contribua en une large mesure par des conférences suivies de discussions à l'activité de la vie scientifique. On y avait référé des problèmes d'actualités spéciales dans le domaine de l'archéologie et présenté les résultats des explorations et fouilles; le personnel du Musée avait également été invité à prendre part à des discussions et conférences semblables organisées par d'autres institutions. Des cours autodidactes se poursuivirent régulièrement durant toute l'année afin de perfectionner les qualifications professionnelles du personnel du Musée. Il faut mentionner enfin que le Musée s'était efforcé de prêter confraternellement son aide aux sections archéologiques des musées de provinces avoisinantes, collaborant entre autre à une réorganisation de fond des expositions archéologiques des Musées de Bydgoszcz

et de Zielona Góra. Le personnel scientifique du Musée se composait du directeur, de son adjoint et de 7 employés.

La Bibliothèque.

L'acquisition des livres et périodiques s'était effectuée surtout par la voie de l'échange de publication qui avait enrichi la bibliothèque du Musée de 541 positions et porté vers le déclin de 1954 au chiffre imposant de 10.000 le nombre de ses volumes. Cette action d'échange fort animée s'était étendue en un vaste réseau vers 16 institutions du pays et 117 institutions à l'étranger. Le catalogue arrangé selon la classification par sujets comptait 438 mots d'ordre contre 10.841 positions. On avait travaillé parallèlement au fichier alphabétique ainsi qu'au catalogue des livres. Le cabinet de lecture enregistra 1270 visiteurs et la bibliothèque 102 lecteurs, par les mains desquels avaient passé 7.275 volumes et auxquels on avait prêté 383 livres.

Les ateliers.

Au cours de la période en question les ateliers avaient montré une activité toujours grandissante. Leur nombre était resté le même: 3 ateliers d'assistance scientifique et 2 ateliers d'artisans. L'atelier des reconstituteurs avait complété ou reconstruit 586 objets céramiques. On y exécuta également 12 modèles divers commandés par le Musée National de Poznań ainsi que par les Musées de Bydgoszcz, Kalisz et Międzyrzecz. L'atelier des conservateurs avait soumis à une conservation soignée 617 trouvailles, surtout en métal. L'atelier photographique effectua 716 photographies et reproductions, 2484 copies, 865 agrandissements et 86 diapositifs. L'inventaire des clichés porta à 8994 le chiffre de ses positions. L'atelier de menuiserie compléta de pièces diverses le mobilier du Musée et procéda tout spécialement aux réparations que nécessitait l'inventaire mobile. On y avait exécuté également presque tout l'équipement de l'exposition archéologique du Musée de Bydgoszcz. L'atelier du serrurier s'était occupé de réparations diverses et d'installations métallurgiques.

Publications.

En 1954 fut publié le IVe volume de l'annuaire scientifique du Musée dont le titre fut modifié en „Fontes Archeologici Posnanienses”. Ce volume richement illustré compta 37^{1/2} feuilles d'impression. On prépara de même à la publication le nouveau „Guide” de l'exposition permanente du Musée.

Activité scientifique et d'instruction.

En 1954 l'exposition permanente enregistra au total 15.088 visiteurs, dont 69% se recrutant parmi les écoliers. L'exposition ambulante „L'art au temps des premières formations de l'évolution sociale” siégea dans trois villes et fut visitée par plus de 9.100 personnes. Aucune présentation périodique n'avait pu être organisée à cause du manque de locaux convenant à ce genre d'exposition. Ce ne fut qu'à Międzyrzecz, lieu des grandes fouilles du Musée, qu'une exposition spéciale avait pu être ouverte pour illustrer la plus ancienne histoire de cette enceinte fortifiée, mise en lumière par les travaux archéologiques et les sources écrites. A Poznań on organisa deux expositions périodiques en miniature, à l'occasion du Mois de Propagation des Lumières et de Mois de l'Amitié Polono-Russe. La grande vitrine installée non loin du Musée au coin animé de la rue Fredry attirait l'attention incessante des passants par son intéressante exposition changée trois fois au cours de

l'année. La T. S. F., la presse, les feuilles de propagande, les contacts animés avec les écoles et avec les organisations sociales furent pour le personnel du Musée les moyens de réclame attirant vers ses collections un public toujours grandissant. Les efforts du Musée à contribuer largement à l'instruction publique, dont il est l'un des facteurs de marque, s'étaient manifestés en plus par 124 conférences publiques tenues sur place et en dehors de Poznań, auxquelles avaient assisté environ 9360 personnes. Dans le domaine de l'action didactique il faut mentionner des cours d'instruction complète, des auditions par radio, des articles populaires dans la presse, le colportage des publications archéologiques propres du Musée et d'autres, ainsi que la collaboration avec les cercles historiques dans les écoles.

Administration.

Le nombre du personnel du Musée resta inchangé en 1954 et compta 29 personnes. En cette même année le Musée Archéologique de Poznań avait eu l'honneur et la profonde joie de célébrer solennellement le jubilé de 40 ans de travail dans cette institution de son directeur, le Professeur Józef Kostrzewski. Un jubilé pareil du 30-e anniversaire de travail ininterrompu fut fêté au cours de la même année par Aleksy Wali-górski, chef de l'atelier de reconstruction. La Direction du Musée voyant ses collections s'agrandir d'année en année et ses locaux devenir insuffisants, initia auprès des autorités des démarches en vue d'obtenir un bâtiment nouveau en toute propriété. Comprenant les difficultés auxquelles se heurtait le Musée, ces autorités lui octroyèrent, après achèvement en 1957 d'une reconstruction capitale, l'ancien Palais des Górkas.

